İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

TÜRK YAZARLARININ GÖZÜYLE DÜNYA KENTLERİ

Sefa Kaplan

KÜLTÜR A.Ş.

Kültür Yayınları Serisi V

Türk Yazarlarının Gözüyle

DÜNYA KENTLERİ

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR A.Ş. YAYINLARI
Fulya Mahallesi Mevlüt Pehlivan Sokak No.23 80280 Gayrettepe/İstanbul
Tel. 0 212 317 77 00 Faks. 0 212 274 58 40 kultursanat@kultursanat.org www.kultursanat.org

Genel Yayın Yönetmeni
Nevzat BAYHAN

Genel Yayın Danışmanı
Prof Dr. İskender PALA

Yayın Koordinatörü
Hasan IŞIK

Grafik Tasarım
Ayşe Çelem Design

Düzelti
Aslı Yalkut

Yapım
.....

İlk Basım
Ağustos 2007

ISBN 978-9944-370-29-5

Bu eserin tüm hakları İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş.'ye aittir.

içindekiler

Önsöz 7

Evliya Çelebi: "Seyahat ya Resulallah" dileğini elli yıl boyunca
aralıksız gerçekleştiren Osmanlı seyyâhı (1611-1682) 11

Yirmisekiz Mehmed Çelebi: İlk Osmanlı sefirinin Paris izlenimleri:
"Sadece hatırları kırılmasın diye sabrediyorduk" (? - 1761) 23

Ubeydullah Efendi: "Chicago'da ben cennette idim"
diye düşünen kendi halinde bir derviş Amerika'da ne yapar? (1857-1937) 39

Ahmet Rasim: "Sakın geç kalma erken gel" bestekârının Romanya'ya tütün seferi (1865-1932) 53

Yahya Kemal Beyatlı: "Rencideliklerini onulmaz yaralar gibi saklayan"
bir şairin gözünden biraz Paris biraz Sofya (1884-1958) 67

Halit Ziya Uşaklıgil: Aşklar memnû olsa da seyahat 'kanun dairesinde' serbesttir (1866-1945) 87

Ahmet Haşim: "Seyahat harikulâdelikler avı,
seyyah da muvakkat bir şair demektir ve seyahatnâme şiirin kardeşidir" (1885-1933) 101

Mehmet Âkif Ersoy: Şark ile Garp arasında yırtılan ipekli kumaş (1873-1936) 119

Abdülhak Şinasi Hisar: Boğaziçi Medeniyeti'nin son parıltılarına
yetişen hüzünlü ve yalnız bir yazar (1887-1963) 135

Falih Rıfkı Atay: Rio de Janerio sokaklarında biraz edebiyatçı,
biraz siyasetçi bir gezgin (1894-1971) 145

Ahmet Hamdi Tanpınar: Uzviyeti ve zihniyetiyle
mütareke halinde olmayan bir Paris yolcusu (1901-1962) 159

Hasan-Âli Yücel: Londra Covent Garden'de Mevlevî bir 'komünist' (1897 1961) 181

Peyami Safa: Müteredditbir romancının Paris tereddütleri (1899-1961) 195

Çetin Altan: Sadece Türkiye'nin değil,
dünyanın en çok yazan gazetecisinin Kudüs'te görüp yaşadıklarıdır (1926) 209

Nihat Ziyalan: Paddington Pazarı'ndan insan manzaraları (1936) 221

Yavuz Bülent Bâkiler: Harabatî Baba Tekkesi'nde hüzünlü bir şair (1936) 231

Murat Belge: Modern Ahmed Midhat Efendi'nin Endülüs intibaları (1943) 241

Enis Batur: Entelektüelin bir seyyah olarak karakalem portresi (1952) 253

Şavkar Altınel: Kvangvamun Kavşağı'nda bir yeryüzü yolcusu (1953) 271

Yer ve Kişi Adları 285

sunuş

Evliya ,Çelebi, meşhur Seyahatnâme'sinde pek çok Avrupa şehrinden söz eder. Ancak araştırmacılar onun bu sözlerine temkinli yaklaşır.
Türklerin Batı'ya ciddi anlamda ilgisi, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi ile başlar.

Çelebi Mehmet Efendi, Paris'te geçirdiği elçilik günleri sırasında kaleme aldığı Sefaretnâme'de Batı medeniyeti ile ilgili tespitlerini yazmıştır. Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Said Efendi'nin İbrahim Müteferrika matbaasının tek destekçisi olması tesadüf değil, zihinsel bir sürecin sonucudur.
Batı ile tanışmanın Türk aydınına yeni ufuklar açtığı şüphe götürmez bir gerçektir.

Türklerin askeri gelişmelerden edebiyata kadar birçok alanda Batılılaşmasına paralel olarak, Batı şehirlerine ziyaretler de artmıştır. Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnamesi* ya da Yahya Kemal'in "Endülüs'te Raks" şiiri, dönemin muazzam edebî örneklerindendir.

Elinizdeki kitap ile Türk yazarların Batıyı keşfeden metinler kaleme almasının bir gelenek halini alıp günümüze kadar geldiğini görüyoruz. Batı hakkında yazılanlar Türk edebiyatında bir moda olarak kalmamış, Yahya Kemal'den Mehmet Âkif'e, Ahmet Hamdi Tanpınar'dan Peyami Safa'ya, Çetin Altan'dan Enis Batur'a uzanan bir çizgiyle devam etmiştir.

Bizler İstanbul Büyükşehir Belediyesi yetkilileri olarak bu şehrin sakinlerinin kültürel birikimlerinin ortaya konmasının görevlerimiz arasında olduğuna inanıyoruz. Bu doğrultuda, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olarak bu kitapta yer alan yazarları derleyerek bir edebî süreci gözlemlememizi sağlayan Sefa Kaplan'a ve kitabın yayımlanmasında emeği geçen tüm mesai arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim

Kadir TOPBAŞ
İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı

takdim

Saygıdeğer Okurumuz,

Değerli düşünürümüz Cemil Meriç'in çok sık kullandığı bir kavram vardır: Tecessüs. Tecessüs, araştırma merakıdır ve bilinen bir gerçektir ki Batı çok uzun zamanlar Doğu'ya karşı bu tecessüsü duymuştur. Batılı gezginler Doğu'yu mercek altına alan pek çok gezi yapmış, bir kısmı bir hayat boyu hep Şark'ta ikâmet etmiş ve bunun sonucunda da birbirinden farklı içerikte seyahatnâmeler kaleme almışlardır. Daha önce yayınladığımız *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul* isimli eser bu merakın kitaplaştırılmış şekliydi.

Yazarlarımızın Batı şehirlerine olan ilgisiyle ise 18. yüzyıl başlarında karşılaşıyoruz. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, Paris'i konu alan *Sefaretnâme*'si ile Türk münevverlerine yepyeni bir dünyanın kapılarını açar. 19. ve 20. yüzyıllarda edebiyatçılarımızın Batı'ya yönelmesiyle Türk edebiyatında Batılı yaşantıya ve Avrupa şehirlerine olan ilgi de zirveye çıkmıştır. Yeni dönemde hemen her Türk yazarı, Avrupa'yı konu alan eserlere imza atmışlardır.

Daha önce Batılı yazar ve düşünürlerin gözüyle gördüğümüz İstanbul'u kitaplaştırıp sizlere takdim ettikten sonra, şimdi de yazarlarımızın baktığı ve satırlara döktüğü dünyayı basınımızın en önemli imzalarından biri olan Sefa Kaplan'ın objektif satırlarıyla beğenilerinize sunmanın kıvancını yaşıyoruz.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. olarak, nitelikli eserlerden oluşan bir yayıncılık anlayışını sürdürmeyi öncelikli görevlerimiz arasında sayıyoruz. Bu bağlamda, başta bütün imkânlarını seferber eden Büyükşehir Belediye Başkanımız Sayın Kadir Topbaş'a, takdire şayan gayretleri ile bu kitabı hazırlayan değerli yazarımız Sayın Sefa Kaplan'a ve eserin hazırlık aşamasından yayımlanmasına kadar olan süreçte emeği geçenlere teşekkürü bir borç biliyorum.

Nevzat Bayhan
Kültür A.Ş. Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Amerikalı tarihçi Prof. Carter V. Findley, Türklerin Orta Asya'dan başlayıp Avrupa içlerine kadar uzanan tarihini, son derece çarpıcı olan "Trans-Asya Türk Otobüsü" metaforuyla anlatıyor. Prof. Findley'e göre, hayli uzun bir yolculuktur bu ve otobüs yolculuğunun tanımı ve mantığı gereği, sık sık, "çay" değilse de, "ihtiyaç" molası vermiş, her mola yerinden de yeni yolcular alarak devam etmiştir yoluna. Hiç şüphesiz, arada sıkıldığı için yahut şoför, muavin ya da diğer yolcularla kavga ettiği için yarı yolda terk edenler de olmuştur otobüsü.

Prof. Findley, *Dünya Tarihinde Türkler* ismiyle Türkçe'ye de çevrilen kitabında, şöyle anlatıyor "Uzak Asya'dan gelip Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan" bu otobüsü ve yolcularını:

"Yolculuk uzun sürmüş, otobüs ikide bir mola vermişti. Her molada sandık, sepet ve torbalar indirilip bindiriliyordu. Otobüs güzergâhının nerede başlayıp nerede bittiği çoğu yolcunun umurunda değildi. Çoğunun niyeti kısa bir mesafeden sonra inmekti. Otobüsteki diğer yolcularla aralarındaki ortak noktaların farklardan daha fazla olduğu belki akıllarından bile geçmiyordu. Arada bir otobüs bozuluyor, yoldan temin edilen yedek parçalarla onarılıyordu. Türkiye'ye varıldığında, yolculardan ya da eşyalardan hangisinin bütün seyahati aynı otobüste yaptığını ya da böyle bir yolcu olup olmadığını kimse hatırlamıyordu. Otobüs bile değişmişti. Bütün bunlara rağmen adı 'Trans-Asya Türk Otobüsü' idi."[1]

Doğrusu bu ya, pek az metafor Türklerin yolculuğunu bu kadar keskin, bu kadar renkli, bu kadar *1001 Gece Masalları*'nın atmosferine taşıyarak anlatabilirdi. Ne var ki, konumuz açısından hazin olan, yerleşik hayata geçildikten sonra takınılan tutumdur. Kırık-dökük de olsa, lastikleri sık sık patlasa da, yolculuktan şöyle veya böyle zevk alan insanlar, bir su kıyısına gelip konakladıktan sonra bir daha yerlerinden kımıldamak gibi bir zahmete katlanmaya gönül indirmemişlerdir artık nedense. Bu kadar göçebe bir ruha sahip olup da, bu kadar az gezen bir toplum daha yoktur herhalde. Mecburiyet yüzünden yeryüzünün dört bir tarafına dağılanları dışta tutacak olursak, neredeyse doğdukları yerde ölmüştür insanlar. Peki ama ne olmuştur da "daha deniz daha ırmak" diyen bir kolektif ruh, yerinden kımıldamamak gibi tuhaf bir "meziyet" edinmiştir çok da uzun sayılmayacak bir sürede? Bu sorunun cevabı, Türklerin neden birbirinin gözünü oymaya bu kadar meraklı olduğuna dair ayrıntılar da içerecektir mutlaka.

Yerleşik hayat, tabiatı icabı, bir tür içe kapanmayı da beraberinde getiriyor elbette. Hatta giderek, "farklı" olana karşı bir savunma içgüdüsü geliştiriliyor, dahası, pek de bilinç gerektirmeyen bir çabayla, "farklı" olan, yadırgayışların eşliğinde bir "düşman" kategorisine bile indirgenebiliyor zaman zaman. Bu açıdan bakıldığında, Prof. Findley'in, "Trans-Asya Türk Otobüsü" metaforuna katkı olarak da değerlendirilebilir bu kitap. Çünkü, aradan geçen yüzyıllarda, yerleşik hayatın nimetleriyle yetinmeyen birtakım isimler, "Trans-Asya Türk Otobüsü"nün çoktan seferden kaldırılmasına aldırmadan üstelik, yeni yerler görme arzusuyla harekete geçmişler; yazılı kültürle münasebeti hayli düşük seviyelerde seyreden bir topluma mensup olmalarına rağmen, bir de bunları yazmışlardır.

Bu kitap işte onların hikâyesidir.

*

İşin erbabının hemen fark edeceği gibi, elinizde tuttuğunuz kitap, aslında geçtiğimiz yıl hazırladığımız *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul* kitabının devamı niteliğinde. Her ne kadar, *Türk Yazarlarının Gözüyle Dünya Kentleri* ismiyle *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul* arasında mânâ ve kapsam yönünden derin uçurumlar varmış gibi görünüyorsa da, iki kitabı da dikkatle okuyan herhangi bir

okuyucu, iki metnin birbirini tamamladığını hemen fark edecektir. Hatta belki fark etmekle de kalmayacak, *Yazarlarımızın Gözüyle İstanbul* benzeri bir isim taşıyan üçüncü bir cildin de elzem olduğunu düşünecektir.

Hatırlanacağı gibi, *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul*'da, Busbecq'ten Tournefort'a, Lady Montegu'dan Nerval'e, Herman Melville'den Ernest Hemingway'a uzanan bir çizgide, yaklaşık dört yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde yolu şu veya bu sebeple İstanbul'a düşen yirmi Batılı ismin izlenimlerine yer vermiş; bu izlenimlerin mantığını ve niteliğini tartışarak, İstanbul'dan nasıl etkilendikleri kadar, İstanbullu yazarları nasıl etkilediklerini de ortaya koymaya gayret etmiştik.

Türk Yazarlarının Gözüyle Dünya Kentleri'nde ise Evliya Çelebi'den Ahmet Hamdi Tanpınar'a, Ahmet Haşim'den Çetin Altan'a, Hasan-Âli Yücel'den Şavkar Altınel'e uzanan bir çizgide, yine yaklaşık dört yüz yıllık bir süre içerisinde, dünyanın muhtelif kentlerinin 'bizim' yazarlarımız tarafından nasıl algılandığını; önce Osmanlı'nın, arkasından Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışındaki hayat tarzlarının ve bu hayat tarzlarını meydana getiren zihniyetlerin, ne türden yadırgayışlara ve kıyaslamalara yol açtığını ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken de, seçtiğimiz yazarların edebiyatçı niteliğiyle öne çıkan isimler olmasına dikkat ettik. Evliya Çelebi, sevimli mübalağalarıyla işin alfabesi olduğu için, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, *Sefaretnâmesi*'nde Batı'yla hakiki anlamda ilk temasın yansımalarını taşıdığı için, Ubeydullah Efendi ise cesaret ve cüretiyle Osmanlı münevverine dair önkabulleri altüst ettiği için, 'edebiyatçı' kimliğinin dışında kaldıkları halde ekibe dahil edildi.

Metinler okunduğunda da görüleceği gibi, Batılı gezginler kadar kendi yazarlarımızı da rahat bırakmadık ve ziyaretçisi oldukları kültürlerle kurdukları ilişki biçimlerini, önyargılarını, saplantılarını, kendilerini veya karşılarındakileri 'ötekileştirme' alışkanlıklarını bir hayli eleştirdik. Ancak, gönül rahatlığıyla söylemek isteriz ki, kayda değer nitelik taşımayan sapmalara rağmen, 'bizim' yazarlarımız 'dışarı'ya çok daha makul bir gözle bakıyorlar. Muhtemelen, çokuluslu, çokdinli bir imparatorluktan tevarüs edilen gönül zenginliğinde aramak gerekiyor bu hasletin ipuçlarını. Yine aynı nedenle, göze çarpan en belirgin duygunun 'haset' değil, 'hayıflanma' ya da 'şaşkınlık' olması, son derece anlaşılır bir durum. Şam, Bükreş ve Atina dışında kalan kentlerin –Seul dahil- Batı medeniyetinin bütün zenginliklerini yansıttığı düşünülürse, sözünü ettiğimiz 'haslet'in mahiyeti daha bir berraklık kazanabilir.

*

Bütün bunlara karşılık, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si de dahil, ele alıp incelediğimiz metinlerin büyük bir çoğunluğuna bugün bildiğimiz mânâda 'seyahatnâme' demek pek de mümkün görünmüyor. Evet, gidilen ülkeye, gezilen kente dair hiç de yabana atılamayacak izlenimler ve değerlendirmeler mevcut mevcut olmasına ama, bunlar tek başına bir metni seyahatnâme, metnin yazarını da seyyah yapmaya yetmiyor. Zaten Enis Batur ve Şavkar Altınel dışta tutulacak olursa, doğrudan gezi yazısı yazmak amacıyla yola çıkan da, yoldan çıkan da yok. Diğer yazarlarımız ya devletin verdiği bir görev dolayısıyla bu işi üstleniyorlar (Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Mehmet Âkif), ya muhtelif mecburiyetler neticesinde yurtdışına çıkıp, hazır çıkmışken bir şeyler de yazmaya soyunuyorlar (Ubeydullah Efendi, Yahya Kemal), ya hastalık gibi son derece anlaşılır gerekçelerle soluğu Batı kentlerinde alıp başlarından geçenleri okurla paylaşıyorlar (Ahmet Haşim), yahut da mesleklerinin sağladığı imkânlar böyle sonuçlar çıkartıyor ortaya (Ahmet Rasim, Halit Ziya, Peyami Safa, Çetin Altan). Hiç kuşkusuz, Nihat Ziyalan gibi yurtdışında yaşamak zorunda kalanları veya bırakılanları ayrıca değerlendirmek gerekiyor.

Bu kitabın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Aslı'ya, görsel malzemelerin temin edilmesinde büyük çaba gösteren Hürriyet gazetesi Fotoğraf Editörü Ragıp Batır'a ve New York'tan imdadıma yetişerek çektiği birbirinden güzel fotoğraflarla çok sevdiği Enis Batur'un metnine eşlik eden oğlum İlteriş Özhan'a ve metinleri görsel ziyafete dönüştüren Arzu Şahin'e teşekkür ediyorum.
Ve bu kitabı, Los Angeles'ta bir tür gezgin olan oğlum Yağmur Gökhan ile New York'ta göçebeliğini kısa sürede bir kenara bırakıp "yerlileşen" oğlum İlteriş Özhan'a ve İstanbul'da yaşamakla birlikte ruhunu dünyaya açık tutan kızım İren Özlem'e adıyorum.

Sefa Kaplan[2]
Kozyatağı, 15 Ağustos 2006

---

1 *Dünya Tarihinde Türkler*, Carter V. Findley, Çeviren: Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, s. 13.

2 Sefa Kaplan, 1 Şubat 1956'da Çorum'da doğdu. Çocukluğu ve yeniyetmeliği Samsun, Konya, Urfa ve Ankara'da geçti. Gazi Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü'nü bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nü son sınıfta bıraktı. Bir süre edebiyat ve Türkçe öğretmenliği yaptıktan sonra gazeteciliğe başladı. *Nokta* ve *Aktüel* dergilerinin de aralarında bulunduğu pek çok yayın organında görev yaptı. 1995-2000 yılları arasında Londra'da yaşadı. Halen *Hürriyet* Gazetesi'nde çalışıyor.

Eserleri:

Şiir: *Sürgün Sevdaları* (1984), *İnsan Bir Yalnızlıktır* (1990/Behçet Necatigil Şiir Ödülü), *Seferberlik Şiirleri* (1994), *Disconnectus Erectus* (1995), *Londra Şiirleri* (2001), *Mecûsî Şiirleri* (2003), Şiirler (2007)

Düzyazı: *Tarih Tereddütten İbarettir* (1990), *Yahya Kemal Beyatlı-Seçmeler* (1995), *Kemal Derviş, Bir 'Kurtarıcı' Öyküsü* (2001), *İyi Okuma* (2002), *Derviş'in Siyaseti, Siyasetin Dervişi* (2002), *Öyküler Seni Söyler* (2003), *1915'te Ne Oldu?* (2005), *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul* (2006), *99 Sayfada İstanbul Depremi* (Prof. Celâl Şengör ile birlikte, 2006), *'Olaylar ve İnsanlar'ın Peşinde Bir Ömür, Hasan Pulur Kitabı* (2006), *'Okurunun Yazarı'* (Adalet Ağaoğlu'dan Seçmeler, 2006)

Evliya Çelebi

"SEYAHAT YA RESULALLAH" DİLEĞİNİ
ELLİ YIL BOYUNCA ARALIKSIZ GERÇEKLEŞTİREN
OSMANLI SEYYÂHI
(1611-1682)

11. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyası kitabından alınmıştır.

Evliya Çelebi, Şam'ın kendi halindeki sokaklarından ve evlerinden neredeyse hiç söz etmez...

Ahmet Hamdi Tanpınar, düzyazıya gönül veren eski yazarlar arasında bilhassa Evliya Çelebi'nin tuhaf bir talihe mazhar olduğunu belirttikten sonra, yaşadığı devirde bir kez olsun adından söz edilmediğini hatırlatır. Bugün elimizde bulunan kaynaklarda Evliya Çelebi'nin de, eserinin de yer almadığını ifade eden Tanpınar, "Devrinin asırlarca tanımadığı bu adam, bugün için olduğu gibi, gelecek nesiller için de yaşadığı zamanın en güzel ifadesi olmuştur"[1] demekten alamayacaktır kendisini.

Buna mukabil, pek çokları gibi, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın nezdinde de Evliya Çelebi hakiki mânâsında bir muharrir değildir. Tanpınar onu, "güzel konuşan, gördüklerini anlatan adam" diye tanımlamayı tercih edecek ama hakkını vermekten de geri kalmayacaktır: "Bizim eskilerin arasında bile bundan derbeder üslûplu bir muharrir bulmak güçtür. Fakat yazmak, bir okuyucu kalabalığına bir şeyden bahsetmek, gördüğü veya işittiği veya düşündüğü bir şeyi anlatmak ve hepsinden daha gücü olan mâşerî bir zihniyeti vermekte Evliya Çelebi emsalsizdir. O zaman bütün edebiyatımızda yaradılıştan büyük muharrir doğanların başında onu saymak lâzım gelir."[2]

Evliya Çelebi'nin yazarlığı, yazarlıktan ziyade konuşmaya fazla hevesli birisinin bütün özelliklerini taşımaktadır aslında. Çünkü onun kaygıları, süslü ve mütekâmil cümlelerle kendini ifade etmeye çalışan ve edebî bir terbiyeden süzülüp geldiği her şeyiyle ortada olan insanlardan tamamiyle farklıdır. Tanpınar'ın ifadesiyle, "Evliya Çelebi'yi bir def'a için olsun yazı yazmak, cümle yapmak hevesine kapılmış görmeyiz." Çünkü o, gözünün ve muhayyilesinin arasında gidip gelen bir gezgindir ve bu anlamda gezginliği yani gözünün gördükleri, muhayyilesinin yani hayal gücünün emri değilse de denetimi altındadır. Zaten bu nedenle, Evliya Çelebi'yi okuyan hemen herkes, anlatılanlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiği hususunda hemfikirdir.

Tanpınar, Evliya Çelebi'yle ilgili yazısında, "Şefaat ya Resulallah" diyecekken, dili sürçtüğü için "Seyahat ya Resulallah" diyen ve bu sürçme dolayısıyla kendisine seyahat bağışlandığı rivayet edilen bu büyük gezginin Viyana'ya ilişkin değerlendirme ve izlenimlerine ağırlık veriyor. Neredeyse bütün bir Osmanlı coğrafyasını birkaç

kez dolaşan Evliya Çelebi'nin Avrupa izlenimleri hiç kuşkusuz ki son derece önemlidir. Ancak biz, ana metin olarak Evliya Çelebi'nin Şam gezisinden pasajlar aktararak bir kıyaslama imkânı da sağlamak istedik. Bu nedenle, Şecar Kalesi'nin önünde gezinen Evliya Çelebi'nin izini sürmemizde şaşırtıcı bir taraf olmasa gerek:

İKİ KALENİN HİKÂYESİ

"Şecar Kalesi'nin özellikleri: (...) tarihinde Mısır halifelerinin hatunlarından Râbia-i Adeviyye gibi Şecerüddür adında bir kadın Diyarbakır eyaletinde Hısn-ı Keyfa'da oğlunu ziyarete giderken bu mahalde Şecerüddür Hatun'u haramîler basmış ve büyük ceng ederek kurtulmuştur. Oğluna Hısn-ı Keyfa'da Mısır halifeliği nasip olup dönüşte bu korkulu ve tehlikeli yerde bu kaleyi yapmıştır. Bu yüzden o hatunun ismiyle isimlendiğinden Şecar Kalesi denir.

Daha sonra Mısır'da hatuna halifelik nasip olmuştur. Firavn zamanında Deluke adlı kadın Menuf şehrinde nasıl padişah olduysa öyle bir melike olup Mısır sultanlarının bütün ağalarına ve iç has gılmanlarından 3.000 adama kadar yıllık değerli hil'atler (giyecekler) vakfetmiştir. Kâ'be-i Şerif'in siyah ipek nakışlı örtü, altınla işlenmiş kuşak, baştan başa sırma işlemeli Mekke Kapısı'nın perdesi ve sırmalı Makam-ı İbrahim örtüsü toplam 300 kese masraf ile işlenir. Bu mübârek örtüler hâlâ devam eder, bu kale sahibi Şecerüddür Hatun'un hayrat ve hasenatıdır.

Merhume bizzat kendileri Mısır içinde Sitti Nefise yakınında Sirkeciler Mahallesi'nde güzel camii içinde bir kubbede gömülüdür. Ölüm sebebi kocası Sultan Aybeğ et-Türkmanî'yi cariyelerine hamam içinde katlettirirken meğer Aybeğ et-Türkmanî hamam içinde habersiz değil imiş. Hançer ile hamam içinde cariyeler ile ceng ederken adı geçen Şecerüddür'ü hançerle öldürür. Cariyeler de Aybeği yaman günde şehit ederler. İkisinin de ölümü böyle meydana gelmiştir, ama bu Şecer Kalesi onların zamanında gayet bakımlı idi (...)

Eski şehir, fukara yurdu yani Hama Kalesi'nin özellikleri (Allah belalardan korusun): Bu Hama şehrine Yunan dilinde 'Hamutan' derler, Farsça'da 'Dârşenbit' derler. Dürzî dilinde 'Şehrezol' derler. Arapça'da 'Hama' derler. Tufan'dan sonra ilk kurucusu Hâm b. Nuh aleyhisselâmdır. Gayet bakımlı şehir olup Asi Nehri gelmezden önce dört kere yüz bin (400.000) büyük su kuyuları ile sulanır büyük bir şehir idi. Buhtunnasr, Hazret-i Yahya aleyhisselâmın kanını İsrailoğullarından almak için bu Hamutan şehrini yakıp yıkmıştır.

Daha sonra Büyük İskender zamanında birazcık imar olmada iken, İskender 32 sene krallıktan sonra ölünce, Yunanlı kayserler bir yığına tepe üzerinde bir kale yaptılar. Gayet mamur olup kralı Trablus-Şam'da İspanya Frengiyle birleşip Şam, Mekke ve Medine yollarını ve nice şehirlerini yakıp yıkmaya başladılar.

Sonunda Hicretin 25 (644) tarihinde Hazret-i Ömer halifeliğinde Hazret-i Ubeyd ibn Cerrah başkumandan olup 150.000 asker ile bu kaleyi ku-

Çelebi, mimarî eserler hakkında konuşmaktan ziyade efsanenin peşinden koşmayı tercih eder.

CHA Arşivi

şattıklarında; Halid ibn Velid, Hazret-i Ali'nin kardeşi Ukayl ibn Ebi Talib, Esved ibn Mikdad, Mâlik ibn Eşter, Sâriyetü'l-Cebel ve Yezid b. Süfyan bu kumandanların yedisi de bu kaleyi yedi ay kuşatıp Allah'ın izniyle zorla Rum keferesi elinden fethedip İslâm diyarı cennet benzeri Şam'a ilave eylediler."[3]

EVLİYA ÇELEBİ'NİN VİYANA KUŞATMASI

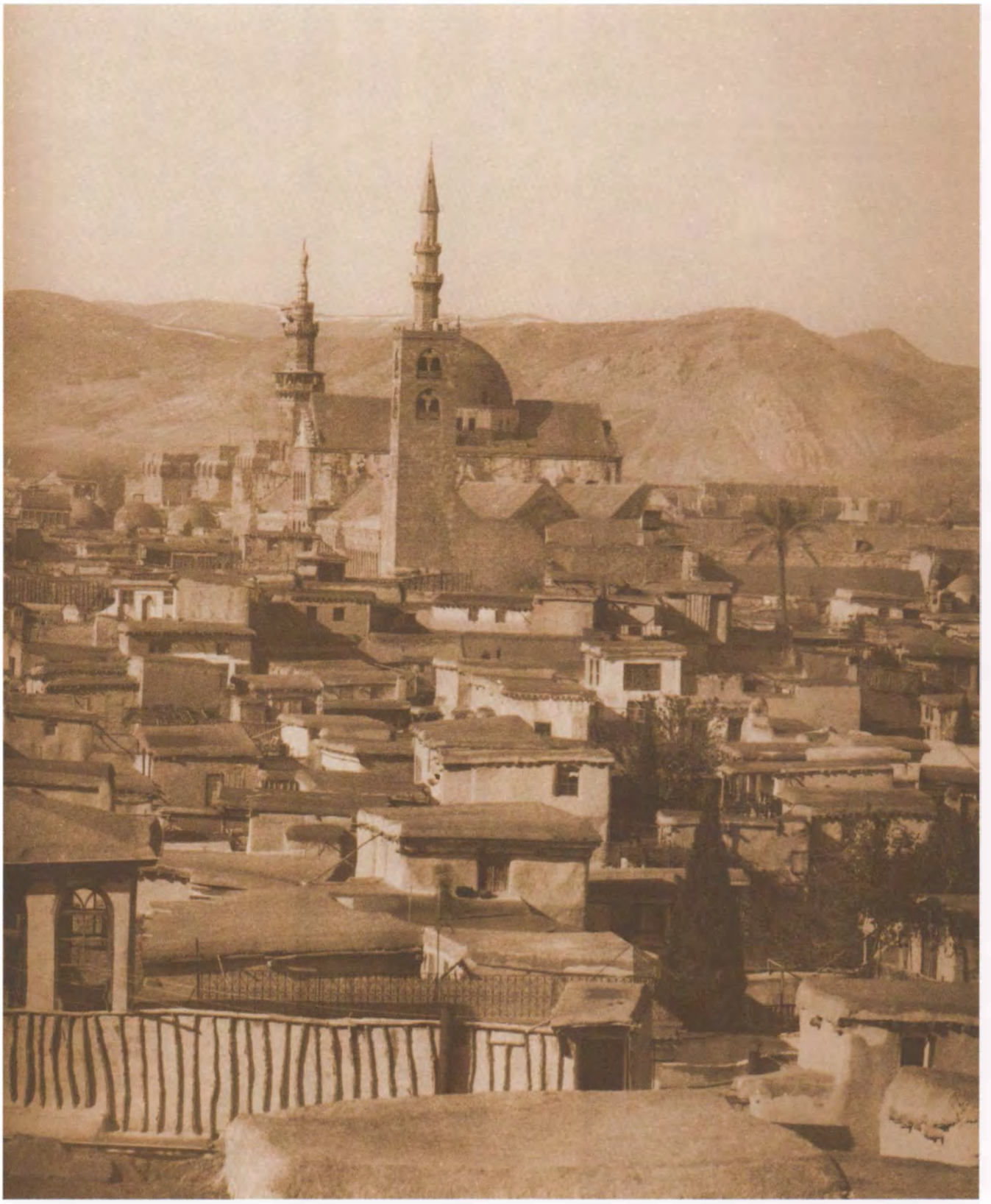
'Kuşatma' kavramını aklımıza getiren Ahmet Hamdi Tanpınar'dan başkası değil elbette. Evliya Çelebi'nin, Gürcü Mehmed Paşa'nın sefaret heyetiyle birlikte Viyana'ya gittiğini hatırlatan Tanpınar, heyetin Viyana'ya nasıl girdiğini anlatan satırların kuvvetine dikkat çeker. Tanpınar'a göre, Evliya Çelebi'nin mensubu bulunduğu imparatorluğu sevdiğine hiç kuşku yoktur. Zaten böyle olduğu için Osmanlı İmparatorluğu'nun en tipik tarafı, toplumsal sınıfları ve terbiyesi bu satırlara yansımıştır. "Fakat" diyor Tanpınar, "Evliya Çelebi'nin müşahedesi sadece sathî bir pitoreskte kalmaz. O karakter ifadesini vermeği bildiği gibi, öğrenmek ve anlamak için bakmasını da bilir. Mensup olduğu medeniyetin bütün ruh ve zekâ inceliklerine sahip olan seyyah, Viyana'da bir cerrahın yaptığı kafatası ameliyatını muasır bir gazeteci dikkatiyle takip ederek anlatır."[4]

Tanpınar, bu ve benzeri özellikler dolayısıyla on ciltlik *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nin en dikkate değer bölümlerinden birisinin Viyana gezisi olduğunu vurgulayarak, bunun sebebini, karşılaşılan Batı dünyasının özelliklerinde aramak gerektiğini söyleyecektir. Tanpınar'a göre, *Seyahatnâme*'de yirmi-otuz sayfalık bir bölüm teşkil eden Viyana gezisi, sadece 'seyahâtnâme' geleneğinin değil, 'sefaretnâme' geleneğininin de başlangıcıdır. Tanpınar'ın yorumuna kulak veriyoruz:

"Zaten bu Viyana seyahati bir bakımdan belki de bu eserin en çok dikkate değer tarafıdır. Öteki seyahatlerinde ancak ufak tefek mahallî hususîyetlerin karşısında kalan Evliya, burada kendisi için yepyeni olan bir âlemle karşılaşır. Mimarî, teknik, muaşeret, şehir, kıyafet, hayat telâkkisi, velhâsıl herşey burada bizimkinden başka türlüdür. Evliya Çelebi bu başkalığı ve zaman zaman da aleyhimizdeki üstünlük farkını hisseder. Onun altında ezilmez, sadece kâh hikâye, kâh mukayese, kâh safdilâne hayretle onu anlatmaya çalışır. Bu itibarla, eserinde ancak yirmi, otuz sahifelik bir yer tutan Viyana seyahati, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'den başlayarak tâ ondokuzuncu asrın ortalarına kadar gelen Avrupa seyahatnâmelerinin başlangıcıdır ve doğrusu istenirse, Yirmi Sekiz Çelebi'nin bir müşahede şâheseri olan Sefaretnâmesi müstesna, nev'inin en güzeli olarak kalır. Kütüphâneler ve saatler hakkında gene aynı seyahatte yaptığı iki küçük dikkat, onda ne amansız bir müşâhidin mevcut olduğuna delildir; fakat mesafeye âşık ve onun tarafından terbiye edilmiş bir destanî ruh, bu ufak dikkat ve müşâhedelerden çabuk kurtulur. Evliya Çelebi'nin hoşa giden taraflarından birisi de neş'esidir. Bu kadar lâtif ve kanı sıcak mizah hakikaten nâdirdir. Bütün portreleri karikatürümsüdür. Bununla beraber, hiç bir zaman zâlim değildir. Komik vaziyeti ve çizgiyi görmek, seçmek, büyütmek ve geniş bir mânâda bir hüviyetin ifadesi yapmakla iktifa eder. Hicvin tekallüsü yerine açık kahkahanın sıhhati bu çizgilerde ilk göze çarpan şeydir."[5]

ON BİN ADAMLIK HAN, BEŞ BİN ATLIK AHIR

Evliya Çelebi'de ilk göze çarpan özelliklerden birisinin 'kahkahanın sıhhati' olduğu son derece doğru ve bir o kadar da önemli bir tespittir aslında. Ne var ki, kahkaha atan taraf genellikle okuyucu olmaktadır. Murat Belge'nin, "Bütün sevimliliğine rağmen hiç de güvenilir bir tanık olmadığını"[6] söylediği Evliya Çelebi'nin mübalağa hususunda pek de sınır tanımadığı genel kabul gören bir hususdur. Sözgelişi, ara başlığa da aldığımız ve biraz sonra okuyacağınızı umduğumuz metinde, öyle bir handan söz ediyor ki Evliya Çelebi, insan gülümsemekten kendisini alamıyor doğrusu. Bu han, on bin atlının bütün yükleriyle gelip yerleşmesi durumunda bile bir tarafı boş kalacak bir handır. Unutmayalım ki, devir henüz XVII. yüzyıldır ve bilebildiğimiz kadarıyla, on bin kişiyi birden barındırabilecek bir otel günümüzde bile söz konusu değildir. Bir de beş bin at mesele-

Şam'ın bu görüntüsü, Evliya Çelebi'nin gittiği dönemle büyük benzerlik gösteriyor...

si var ki, bu rakam 'kahkahanın sıhhati' ile alakâlı olsa gerektir.

Neyse, biz gevezeliği bir kenara bırakıp Evliya Çelebi'ye kulak verelim ve böyle bir han bulursak konaklamakta bir an bile tereddüt etmeyelim, artık ne gereği varsa:

"Görülmeye değer büyük Kadife Hanı menzilinin özellikleri: 'Şam toprağında (...) tarihinde Mehmed Han vezirlerinden Yemen Fatihi Sinan Paşa evkafıdır. Bir çöl içinde kale gibi toplu ve tüfenk-

Yıllar sonra hayalgücüne güvenilerek yapılmış bir Evliya Çelebi tasviri...

li büyük bir handır. 300 asker ile mütevellîsi hâkimdir. 70 adet kasaba gibi vakıf köyleri vardır. Bu hana 10.000 adam atıyla, katırıyla ve devesiyle gelip konaklasa yine bir tarafı boş kalır. Ta bu derece büyük hayrattır. Çeşit çeşit avluları, pek çok odaları, sedirleri, 5.000 at alır ahırı, başka develiği, başka avlu odaları, imareti, kileri, fırını, ferah bir hamamı, 40 adet dükkânı, başka mütevellî sarayı ve paşalar için başka sarayı olan büyük bir handır ki bütün yapıları kârgir kubbeler ile inşa olunmuştur.

Bütün duvarlarının yüzü silâh asacak demir çengeller ile süslenmiş ve bütün atları bağlayacak demir halkalar ile bezenmiştir. Avlunun ortasında büyük bir havuz ile güzelliği tamamlanmış büyük bir handır. Sabah akşam bütün konuklarına her ocak başına birer bakır sini ile beşer tas et parçalarıyla buğday çorbası, adam başına birer ekmek ve her ocağa şamdanlarıyla birlikte birer yağ kandilini hizmetçileri getirirler. Her gece bütün yolcuların atlarına, deve ve katırlarına birer öğünlük yem verilir."[7]

'ABLAK SORGUÇLU KÜHEYLÂN ATLAR'

Hayır, ara başlıktaki ifade bize değil, Evliya Çelebi'ye ait elbette. Bu ifade gözünüzün önüne nasıl bir manzara getiriyor tahmin etmek güç gerçi ama 'sevimli' bir görüntü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz herhalde. Üstelik, hediyeler dağıtılırken kendi payını gizlemeyecek kadar dürüsttür Evliya Çelebi:

"Harasta Köyü menzili: 300 haneli, bağlı, bahçeli ve bir camili bakımlı (...) köydür. Burada Şam ileri gelenleri hediyeleriyle paşaya gelip tanıştılar. Bütün hediyeleri kabul edildi. Hediye gelen 150 kadar at ve kısrakları bütün ağalarına bağışlayıp diğer yiyecek ve içecek türünden hediye ve ikramlar ile paşanın bütün askeri zengin oldu. Hakîre de Nâşifzâde'nin hediye gelen atını bütün koşumlarıyla bağışladı.

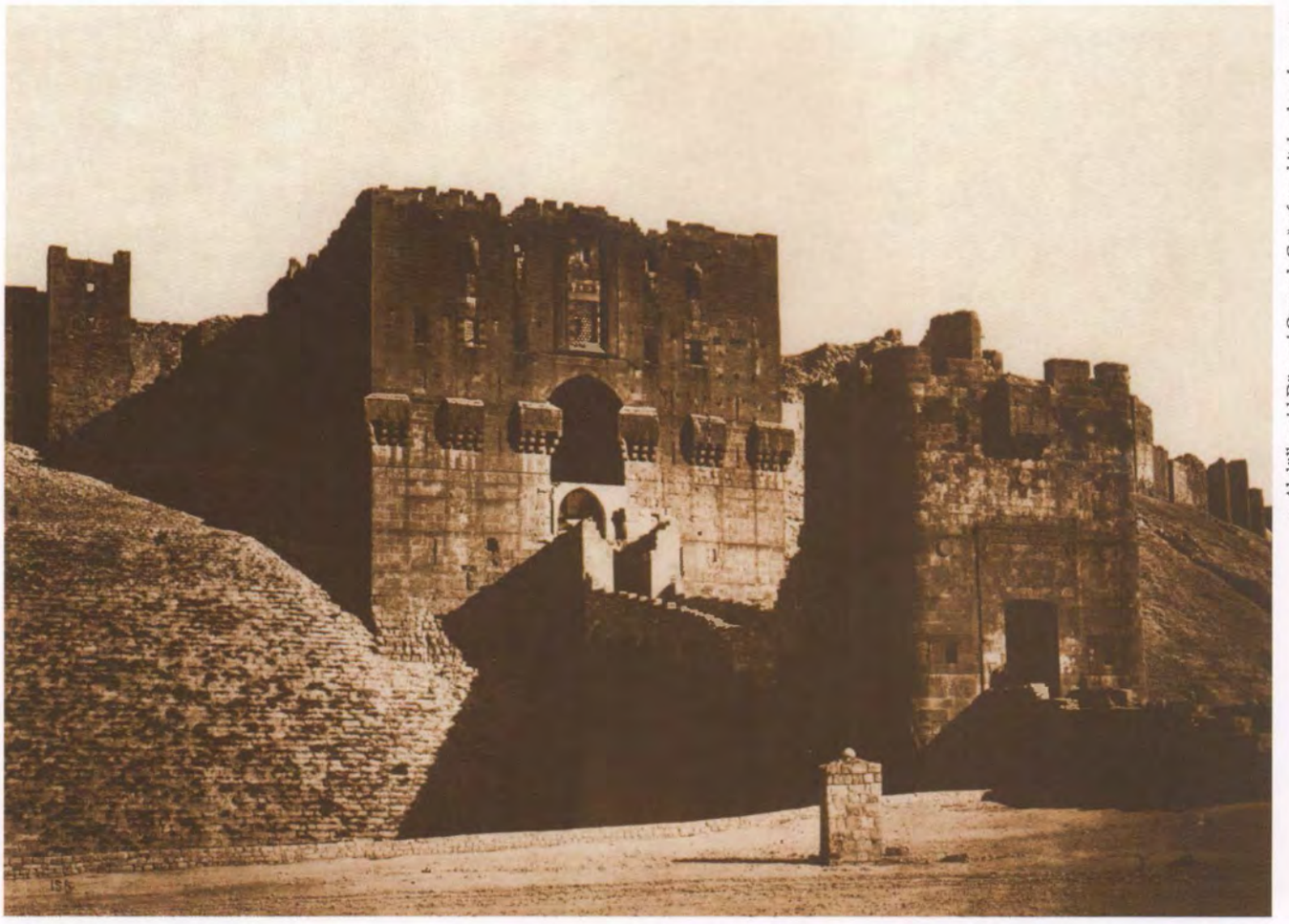
Ertesi günü sabahleyin Allah'ın azameti cennet kokulu Şam askeri deniz dalgaları gibi coşup zırh külâh, cebe ve cevşene (örme zırhlara) ve diğer silâhlara gömülmüş olup anayolun iki tarafına kat kat selâma duranların kargı, süngü, kılıç ve mızraklarından Şam Ovası ormana döndü ve mızrak yalmanlarının (mızrak başı, ok temreni) parıltısından insanların gözleri kamaşırdı.

Bütün ileri gelenler, seçkinler, ulema, salihler, şeyhler, imamlar, hatipler, mollalar ve seyidler kendi adamlarıyla atlar üzerinde selâma durup Emir-i Hac Sinan Paşa başka asker alayı gösterip selâma durdu. Sonra Türkmen oğulları İsâ ve Musa Ağa, Abdüllâm oğulları, Sinan Paşa oğulları, Kasım Ağazâde, Nasıfoğlu Mehmed Efendi, Şam defterdarı, Şam kethüdayeri, Şam çavuşlar kethüdası, emini, katibi ve bütün (...) adet mücevvezeli ve ablak sorguçlu küheylân atlar üzre değerli elbiselere gömülmüş çavuşlar selâma durdular (...)

Bu ileri gelenlerin tamamı kat kat selâma durdu. Sonra Şam'ın 1.500 yeniçerisi zırh külâh ve zırhlara gömülüp hepsi yeşil, al ve güvezi kırmızı benekli, ünlü ve seçkin şanlı yiğitler ellerinde on yedişer boğum kantar sırığı kargı, demir yalmanlı ve omuzu Haleb kalkanlı güçlü kuvvetli, cesur ve namlı beylerin her birisinin altlarında her ayağı biner guruşa, filân oğlu filân diye soyu sopu belli mühre kısraklar üzerinde sade Şam başlığı koşumlar, Şamvâri eyerler, Şam rikabları, Şam dikdikleri (eyer örtüleri) ve tutmir şaka-bend, cerid buridelisi, zelpuşlu, at sineklikli, ipek örme sırmalı şebekeleri ile altı pâre yancıklı ve Şam-süvâr hotaslı küheylân at ve kısraklar üzere selâma durup yedi akçe ulufeye mutasarrıf yeniçerilerin ensesinde en azı beşer, onar, kırkar, ellişer kâkülü dağınık, iki karış enli gümüş kuşaklı, eli sırıklı Gürcü, Abaza ve Çerkez köleli yeniçeriler kat kat selâma durdular. Bunlardan sonra Kapukulu yeniçeri serdarı ve Kapukulu sipah kethüdayeri başka selâma durup başka büyük alay ettiler.

Şanlı Paşa da azamet, gösteriş, şaşaa ve tantana ile Rüstem ve Efrasiyab gibi atına binip önce 400 sadaklı (ok torbası) ve savatlı (zırhlı), pâk ve silahlı, mükemmel koş kol (yedek at), ağırmak (safkan at) ve kazakdaş (yoldaş, arkadaş) alaşaları (iğdiş edilmiş at) ile at başı beraber geçtiler.

Bundan sonra 200 deli ve 200 gönüllü askerleri de pür-silâh Kosdaniçse (mızrak veya cıda, kargı) sırıklarında kurt derileri sarılmış renkli filandıra

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyası kitabından alınmıştır.

Halep Kalesi...

bayraklarıyla (kordele biçiminde bayrak), yelken şeb-külâh ve Salihli takkeleri çelenkler (sorguç) ile hepsi pür-silâh at başı beraber geçtiler.

Sonra 100 çaşnigir (saray sofracısı) ile 100 kadar taşra kilerciler de elleri sırıklı küheylân atlar üzere ubûr ettiler.

100 adet iç ağaları ve saraçları, 100 adet mahzenciler, matbah (mutfak) emini ve vekil-harc tabîleri hepsi sırıklı geçtiler.

Daha sonra 200 adet müteferrika (padişahın, vezirlerin veya sadrazamın emirlerini götüren kimse) ve 200 adet riayet edilen çifte köçekli pâk mükellef ve muhteşem eli sırıklı ağalar at başı beraber geçtiler.

Sonradan paşanın bir yüğrük bayrağı, bir ardcı bayrağı ve iki tuğları geçip ardı sıra paşanın dokuz adet küheylân atları taşlarla süslenmiş altınlara gömülmüş yedekleri ve mücevvezeli (resmi kavuklu) yedekçiler, mirahur ağa ile çekip ardı sıra paşa diba, zerbaf, sırmalı, ipekli ve taşlarla süslenmiş kırmızı kadife cevahir düğmeli samur kapaniçse ile altın sırmayla işlenmiş tirkeş ile iki yanında kırmızı dolamalı ve sırmalı üsküflü mataracılar, altın taşlı şatırlar ile ve 400 adet silâhlara gömülmüş iç ağalarıyla mehterhânesini döğerek 1058 Şevval'inin 10. günü (28.10.1648) cennet kokulu Şam'a girildi. Allah mübarek eyleye."[8]

TAM BİR BASKISI HÂLÂ MEVCUT DEĞİL

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ni yayıma hazırlayan Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, kitaba yazdıkları 'Giriş' yazısında, on ciltlik eserin neredeyse hiçbir zaman tam bir basımının yapılmadığına değinerek, Osmanlı döneminde sansür kurullarının sakıncalı buldukları bölümleri metinden çıkartmakta bir beis görmediklerini hatırlatıyorlar. Kahraman ve Dağlı, Batı'da adına enstitüler kurulmuş, sempozyumlar düzenlenmiş Evliya Çelebi'nin, büyüdüğü topraklarda yeterince ciddiye

alınmadığından yakınıyorlar haklı olarak. Pek çok konuda olduğu gibi, burada da bilinen süreç işlemiş ve Batı'nın Evliya Çelebi'ye gösterdiği büyük ilgi farkedildikten sonra, Türkiye'de de Çelebi incelenmeye başlanmış, buna rağmen, bugüne kadar *Seyahatnâme*'nin tam bir baskısı yapılamamıştır. Bu nedenle, Kahraman-Dağlı ikilisinin şu sözleri ayrı bir önem taşımaktadır:

"Türk büyükleri arasında mümtaz bir yere sahip ve dünyanın iyi tanıdığı şahsiyetlerden biri olan Evliya Çelebi, seyyahların başında gelir. Yarım asır boyunca gezip dolaştığı yerleri titiz bir şekilde anlattığı ve âdeta oya gibi işlediği on ciltlik *Seyahatnâme*'si dünyanın saygın eserleri arasında yerini almıştır. Çok değişik dillere çevrilen *Seyahatnâme*'nin, günümüz Türkçesinde yapılmış tam bir yayımı yoktur. Osmanlı döneminde sansür kurulları tarafından sakıncalı görülüp çıkarılarak eski harflerle yayımlanmış, daha sonra yayıncılar tarafından lüzumsuz görülerek eserden çıkarılmış bölümleri bulunan yayınlar, *Seyahatnâme*'yi tam olarak yansıtmamaktadır."[9]

Tanpınar ise Avrupa ile doğrudan temas etmiş ve bu temas sırasındaki gözlemlerini yazılı hâle getirmiş ilk Türk muharririnin Evliya Çelebi olduğunu bir kez daha hatırlattıktan sonra, Çelebi'nin, gördüğü bu yeni dünyanın, ait olduğu dünyadan değişik nitelikler taşıdığını hemen farkettiğini kaydediyor. Şöyle devam ediyor Tanpınar:

"Elimizde bir Türk muharriri tarafından Avrupa için yazılmış müşahedeye dayanan ilk mühim vesika, Kara Mehmed Paşa'nın sefâret heyetiyle Viyana'ya gitmiş olan Evliya Çelebi'den gelir. Müşahedelerinde hiç de safdil olmayan Evliya Çelebi, Viyana'da bizimkinden çok başka bir âlem görmüştü. Muntazam ve itaatli bir ordu, bizimkinden çok daha iyi tanzim edilmiş bir tahkimat sistemi, mamur ve verimli bir toprak, müreffeh, mesut, neşeli bir halk kütlesi, zengin bir mimarî ve inzibatlı bir şehirle karşılaşmıştı. Bir kelime ile bu Rönesans'ın doğurduğu Avrupa idi. Bütün bunları kendisine has mübalağa ve fantazi ile teker teker anlatan Evliya Çelebi'nin saatler ve kütüphaneler hakkında yaptığı küçük bir iki dikkatten vazgeçilirse bu sayfalarda herhangi bir mukayeseye dahi girişmediği görülür."[10]

Bugünün Suriyesi'nden bir çarşı manzarası...

CHA Arşivi

11. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyası kitabından alınmıştır.

Ünlü Emevi Camii'nden Şam'ın görünüşü...

Bu mukayese bahsi son derece önemlidir aslında. Kimileri, gerek Evliya Çelebi'nin, gerekse Evliya Çelebi'den çok daha sağlam bir bakış açısına sahip bulunan Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Osmanlı ile Batı'yı mukayese ihtiyacı hissetmemesinin gerisinde 'kendisine güven' duygusunun yattığını söylüyorsa da, en azından bugünkü bilgilerimizin ışığında bakıldığında, bu o kadar da inandırıcı görünmüyor doğrusu. 'Kayıtsızlık' diyebileceğimiz bu tavrın arkasında, muhtemelen, görülen dünyaya ilişkin derin bir şaşkınlık duygusu yatmaktadır. Belki de bunun için Tanpınar, "Evliya'ya geniş imparatorluk serhaddinde yaptığı seyahatlerinden birinden dönüşünde tesadüf etmek, gördüklerinin hikâyesini ağzından dinlemek isterdim"[11] diyecektir. Kendisinin ilk Paris seyahatinden sayısız mukayese duygusuyla dönen Tanpınar, Evliya Çelebi'nin hikâyelerini bizzat ağzından dinlemenin 'lezzetli' olacağını düşünmekte hiç kuşkusuz haklıdır; lakin, mukayese eksikliğinin de farkındadır.

Biz bu tür değerlendirmeleri okuyucunun idrakine emanet ederek, bahsimizi, Evliya Çelebi'nin 'realite'yi nasıl kendine has bir ayna kıldığını somut bir biçimde gösteren şu satırlarla noktalayalım:

'CANLI KAR KURDU' KARA ŞİFA VERİR Mİ?

"Cebelü's-Selc'in (Karlı Dağ) anlatılması: Öyle bir yüksek dağdır ki yer ve gökler yokluktan yaratılalıdan beri o yüce dağın en yüksek tepesinde kar eksik değildir. Yetmiş yerde tatlısu ırmakları akıp Mize Boğazı'nı geçerek Şam bağlarını sular. Bu dağda 'âb-ı zülâl dedikleri bir canlı kar kurdu vardır' derler, ama hakîr, görmedim.

Ve bu yüce dağdan her gün biner yük kar Şam'a

gidip Şam suyuna karıştırdıklarında Şam'ın suyunu düzeltir.

Ve bu karı insan ne kadar yese o kadar yararlıdır. Asla zararı yoktur. Bu dağda kar kurdu olduğundan Araplar o kurda 'zi'bu hayyi's-selc' (canlı kar kurdu) derler. Görülmeye değer ulu bir dağdır ki üç günlük yoldan bellidir (...)

Peygamber ve veliler meramı Cebelü'l-Lübnan'ın (Lübnan Dağı'nın) özellikleri: Şam'ın batı tarafında üç menzil uzaklıkta, Bekâ Ovası'nın kuzeyinde göklere doğru uzanmış mamur ve şenlikli yüksek bir dağdır ki Dürzî, Nusayrî ve Teymanî mezhebinde olan yolunu sapıtmışlar bu dağda mevcuttur. Bir ucu Antakya yakınında Gülbin Dağı'nda son bulur. Bir ucu kıble tarafında kırk konak Mekke-i Mükerreme yakınında Hicaz Vadisi'nde biter. Böyle bir uzun ve önemli bir dağdır. Bunda olan akarsuların sayısı belli değildir. Çeşit çeşit meyve ağaçlarının da haddi ve sınırı yoktur.

Havasının ve suyunun tatlılığından güzelleri olur ki, sanki al al şeftali yanaklı, kiraz dudaklı, gümüş tenli, sürmeli gözlü, seçkin ve müstesna ay parçası Dürzî civan mahbubları olur.

Bütün Frenk ve Arab hekimleri ve bütün kimyagerler bu dağlara bahar mevsiminde çıkıp nice kere yüz bin yararlı ve ilaç olacak otlar ve bitkiler toplarlar, nice bin çuval yükü ağaçları dertlere deva olması için diyar diyar götürürler. Ve kimyagerler nice çeşit ot bulurlar. Bu dağda bir çeşit ot vardır, o otu yiyen koyunun ve keçinin dişleri altın gibi olur. Onun erbabı olanlar bulup kimyaya katıp altın ederler, ama çok az bulunur bir çeşit ottur.

Hakîr bu dağı dolaşmak için çıktığımda nice yüz mağaralar içinde ümmetin salihlerinden abdallar, melamiler ve meczup olan kimseler vardır ki kırkar ellişer senedir bıçak ile boğazlanmış canlı kısmından bir şey yememişlerdir. Ve haftada bir iftar edip gündüz oruçlu ve gece ibadet eder kutsal kuvvet sahibi canlar vardır. Haftada bir hurma, üç badem ve bir fincan süt içer hâl sahibi adamlar vardır.

Gönderilen bütün peygamberler, bu yüce dağı ziyaret etmeyince peygamber olmamışlardır. Zira bu büyük dağa Cenâb-ı İzzet yetmiş kere cemâl tecellîsi etmiştir. Sabahleyin bu dağa bakıldığında, Tanrı bilir, sanki nur çakar. Onun için bu dağda bütün peygamberlerin yalnızlığa çekildikleri nur dolu mağaralar vardır."[12]

1 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 169.

2 A.g.e., s. 169.

3 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2006, (Üçüncü Cilt, Birinci Kitap) s. 80-81. (Metinde parantez içinde verilen bazı kelimelerin Türkçe karşılıkları ve açıklamalar Kahraman ile Dağlı'ya aittir.)

4 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 171.

5 A.g.e., s. 171.

6 *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, Murat Belge, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 348.

7 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2006, (Üçüncü Cilt, Birinci Kitap), s. 93. (Bu yazı yazıldıktan sonra *Seyahatname*'nin tam bir baskısı YKY tarafından yapılmıştır.)

8 A.g.e., s. 93-95.

9 A.g.e., s. V.

10 *XIX.. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976 (Dördüncü Baskı), s. 43.

11 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 175.

12 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2006, (Üçüncü Cilt, Birinci Kitap), s. 117-123.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi

İLK OSMANLI SEFİRİNİN PARİS İZLENİMLERİ: "SADECE HATIRLARI KIRILMASIN DİYE SABREDİYORDUK"

(? -1761)

Ahmet Hamdi Tanpınar, hâlâ kendi semasında bir yıldız olma özelliğini koruyan ve içinde barındırdığı tespit ve analizlerle XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla -ve hatta belki XXI. yüzyıla- uzanan bir zihniyet dünyasının haritasını çizen o benzersiz *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*[1] adlı eserinde, Batılılaşma çabalarının genel çerçevesini belirlerken, Yirmisekiz Mehmed Çelebi'ye özel bir yer ayırır. Devrin padişahı III. Ahmed'in ve doğal olarak Osmanlı Devleti'nin ilk sefiri olarak kalabalık bir maiyetle birlikte oğlu Said Mehmet Efendi'yi de yanına alıp yola koyulan Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin dikkatleri, Tanpınar'ın ifadesiyle, "Viyana'ya bütün bir serhat destanını beraberinde taşıyarak giden Evliya (Çelebi)"den bir hayli farklıdır. Savaşlar ve barışlar dışında Batı ile ciddi anlamda ilk resmi temas diyebileceğimiz bu seyahat, giderek farklılaşan iki dünyanın, günümüzde hayli rağbet gören sosyolojik ifadeyle, diğerini nasıl "öteki"leştirdiğinin somut yansımalarıyla yüklüdür. Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve maiyetinin, Ramazan ritüellerinden yemek alışkanlıklarına, kılık-kıyafetten diğer gündelik davranışlara sanki bir sirkte gösteriye çıkmışlar gibi sürekli izlenmeleri, hatta bunun için zaman zaman Fransız Sarayı'nın devreye girmesi, meselenin "öteki" tarafını göstermesi bakımından dikkate şâyândır. Peki ya bu ilk temasın bu tarafında neler olup bitmektedir? Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Paris'i ve bu kentin insanlarını nasıl algılamakta, zihninden neler geçirmektedir? Çelebi'nin, *Sefâretnâme* adıyla Padişah III. Ahmed'e ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya takdim ettiği seyahat hatıraları, doğrusunu ifade etmek gerekirse, Osmanlı devlet adamının Batı algısı konusunda son derece zengin ipuçları vermektedir.

Çelebi, bir Cuma günü, İstanbul gökleri fırtınaya hazırlanırken besmele ile çıkacaktır yola ve sadece devrin genel anlayışına son derece uygun olmakla kalmayıp, dönemin yeryüzü ve insan algısına ilişkin net bir fikir veren şu satırlarla başlayacaktır *Sefâretnâme*'sine:

"Baştan aşağı kusurla yüklü bulunan bu kitabın yazarı, 1720 yılında, Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya gitmek üzere elçi tayin edildim. Bu münasebetle, şehrimizde bulunan Fransa elçisi tarafından emrimize tüccar kalyonlarından bir Fransız gemisi verildi. Biz de aynı yılın Zilhicce ayının, yani Eylül'ün 26'sına rastlayan Pazartesi günü hazırlanan gemiye binip, akşam üzeri güneş batarken, tayin olunduğumuz memlekete doğru yola çıktık.

Yüce Allah'tan, yolculuğumuz sırasında bize kolaylıklar sağlamasını, görevimizi bize emredildiği şekilde yerine getirdikten sonra, yine sağlık ve âfiyetle memleketimize dönmeyi nasip etmesini diliyoruz."[2]

Bugünden bakıldığında, sadece bu sözlerin bile Doğu ve Batı dünyalarının nasıl farklı konumlandığını göstermeye yeteceği açık olsa gerektir. Günümüzde şekillenen zihniyet kalıpları, kendini "baştan aşağı kusurlu görme" veya temelde kusurlu görmese bile öyle gösterme tavrını, hiç kuşkusuz 'aydınlanma'ya geç kalma' gibi kestirme bir yoldan açıklamaya çalışacaktır. Rönesans ve reformun nimetlerinden yararlanarak 'aydınlanan' kişi, kendisinin önce 'birey' ve bir süre sonra da yeryüzünün mutlak egemeni olduğunu düşünmeye eğilimlidir genellikle. Bu ise 'mükemmel'liğin ilk (ve kimbilir, sadece kavrayış düzeyinde kaldığı için belki de son) aşamasıdır. Dolayısıyla, bu 'terbiye'den geçmiş herhangi birisinin kendisini 'baştan aşağı kusurlu' görmesi, eşyanın tabiatına ve eşyanın tabiatı kavramını şekillendiren 'aydınlanma'ya aykırı olsa gerektir.

Bu açıdan bakıldığında, bugünün dünyasında 'aydınlanmış' Batılı bireylerin muhtelif evren ve insan tasarımları aracılığıyla içindeki 'eksik'liği aramaya koyulması, 'aydınlanma'ya geç kalmış Doğulu insanların ise kendilerindeki 'mükemmel'i yakalamak için Batı'yı Batı yapan unsurların peşinde koşması çelişki gibi görülebilir. Oysa, Şeyh Galib'in o ünlü,

Hoşca bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-î dîde-i ekvân olan âdemsin sen[3]

beyti, denilebilir ki, birbirinden ayrı gibi duran bu iki dünyanın ortak temel birleşenlerini ortaya koyan bir berraklığa sahiptir. Dilerseniz biz bu kıyaslamayı daha fazla uzatmadan, yüzümüzü Tanpınar'a dönerek, Mehmed Çelebi'nin Fransa

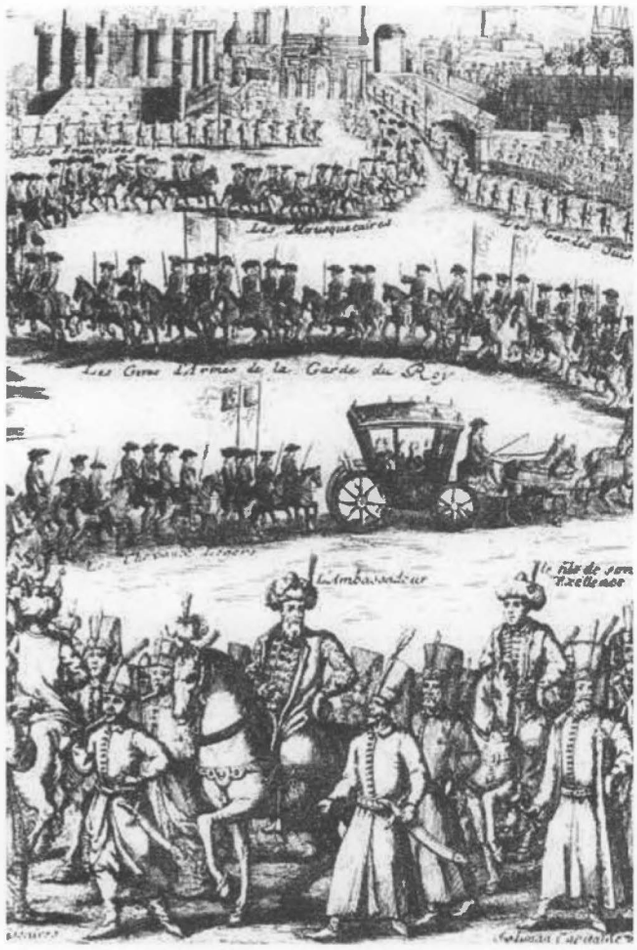
Osmanlı'nın ilk sefiri olan Yirmisekiz Mehmed Çelebi, keskin gözlem gücüyle dönemin Fransa'sını çok iyi anlatır.

yollarına düştüğü devirde, Osmanlı Devleti'nin ne durumda olduğuna bakalım bir miktar. Çünkü, Çelebi'nin zihniyetini belirleyen, biraz da Karlofça ile Pasarofça arasında sıkışıp kalmış derin acılara gebe bir atmosferdir. Tanpınar, şöyle anlatıyor bu atmosferi:

"Ahmed III'ün sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi 1721'de gittiği Paris'i, Evliya Çelebi'nin Viyana'yı seyrettiği gibi Kanunî asrının şanlı hâtıraları arasından ve bir serhat mücahidinin mağrur gözüyle görmez. O, 18. asır Paris'ine Karlofça ve Pasarofça'nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun tecrübesiyle bakar. Filhakika aradaki zaman zarfında imparatorluk iki büyük ve kanlı macera geçirmiş, cihangir muharip ve mücahit gururu yaralanmış, üstüne Budin'i ve Belgrat'ı kaybetmiş, velhâsıl, şartlar mühim bir surette ve aleyhimizde olarak değişmiş bulunuyordu. Üstelik Evliya Çelebi'nin uzak bir tehdit halinde sezdiği Rus tehlikesi artık fiilen mevcuttu."[4]

Tanpınar, buna rağmen ve muhtemelen aynı zamanda bu sebeplerden dolayı, en azından o devre gelinceye dek, hiçbir kitabın Batılılaşma tarihimizde bu küçük seyahatnâme kadar önemli bir yer tutmadığını çok kesin bir biçimde ifade etmekten alamayacaktır kendisini. Yine Tanpınar'ın ifadesiyle, "Okuyucu üzerinde 'Binbir Gece'ye iklim ve mahiyet değiştirmiş hissini bırakan bu kitabın hemen her satırında gizli bir mukayese fikrinin beraberce yürüdüğü görülür. Hakikatte bu sefaretnâmede bütün bir program gizlidir."[5]

Tanpınar'ın sözünü etttiği program, bir bakıma, Çelebi'nin Paris'te gördüklerini Osmanlı'ya aktarma çabasının adıdır. Hiç kuşkusuz, Çelebi doğrudan böyle bir şeyi adını koyarak ifade etmemektedir ve dolayısıyla, bu anlamda herhangi bir program da önermemektedir. Ancak, Tanpınar'ın Çelebi'yi değerlendirdiği dönemden yani XX. yüzyılın hemen başında şekillenen ve 'yaralı bilinçleri' yoğunlaştıran zihniyet coğrafyasından baktığımızda, 'program' kelimesi yerli yerine oturmaktadır, denilebilir. Çünkü, 1839 Tanzimat Fermanı'nı, Tanpınar'ın sözünü ettiği 'program'ın resmi başlangıç tarihi olarak ele aldığımızda mesele kendiliğinden vuzûha kavuşmaktadır

Popüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve heyeti Paris kapılarında

zaten. Ne var ki, Tanzimat Fermanı gibi önemli bir hamleyle ivme kazanan 'program'ın kendisinin vuzûha kavuştuğunu görebilmek için bir hayli beklemek gerekecektir. Bununla birlikte, 'program'ın satıh kısmı Çelebi'nin dönüşüyle birlikte yürürlüğe konulmuş, Yahya Kemal'in o kadar çok sevdiği Lâle Devri, biraz da bu seyahatin yansımaları ile birlikte tarihteki yerini almakta gecikmemiştir. Çelebi'nin Paris'ten getirdiği köşk ve bahçe çizimleri Kağıthâne'de uygulanarak 'Sâdâbad' adı altında neredeyse bir masal semti meydana getirilmiş, eğlence ve hayat tarzı anlayışıyla da Fransızları taklit etmek konusunda önemli bir adım atılmıştır. Çelebi'nin hatıralarını, 1871 (1283) İstanbul tarihini taşıyan *Sefâretnâme-i Fransa* adlı baskıdan yola çıkarak sadeleştiren ve yayına hazırlayan Abdullah Uçman, bu manzarayı değerlendirirken şunları söylemek zorunda hissedecektir kendisini:

"Bir yıl kadar süren bu Fransa gezisinin o günkü Osmanlı toplumu için gerçekten faydalı bazı sonuçları olmuştur. Meselâ, akla ilk gelen, matbaanın bizde ilk olarak kuruluşu ve kitap basma tekniğinin gelişmesi, bu seyahatin sonucudur. Her durumda olduğu gibi burada da madalyonun arka yüzü var: Değişik ve bazı yanlarıyla üstün bir medeniyetin dış görünüşüne özenerek onu taklide kalkan, böylece israfa, sefahate, dolayısıyla yönetici kadronun baştan çıkmasına yol açacak birtakım yanlış tavırlar; sarsılmakta olan devleti büsbütün yıkıma götürecek hatalı ilk adımların atılmasına sebep olacak o güne göre bazı ileri fikirler de bize yine bu seyahatle birlikte gelmiştir."[6]

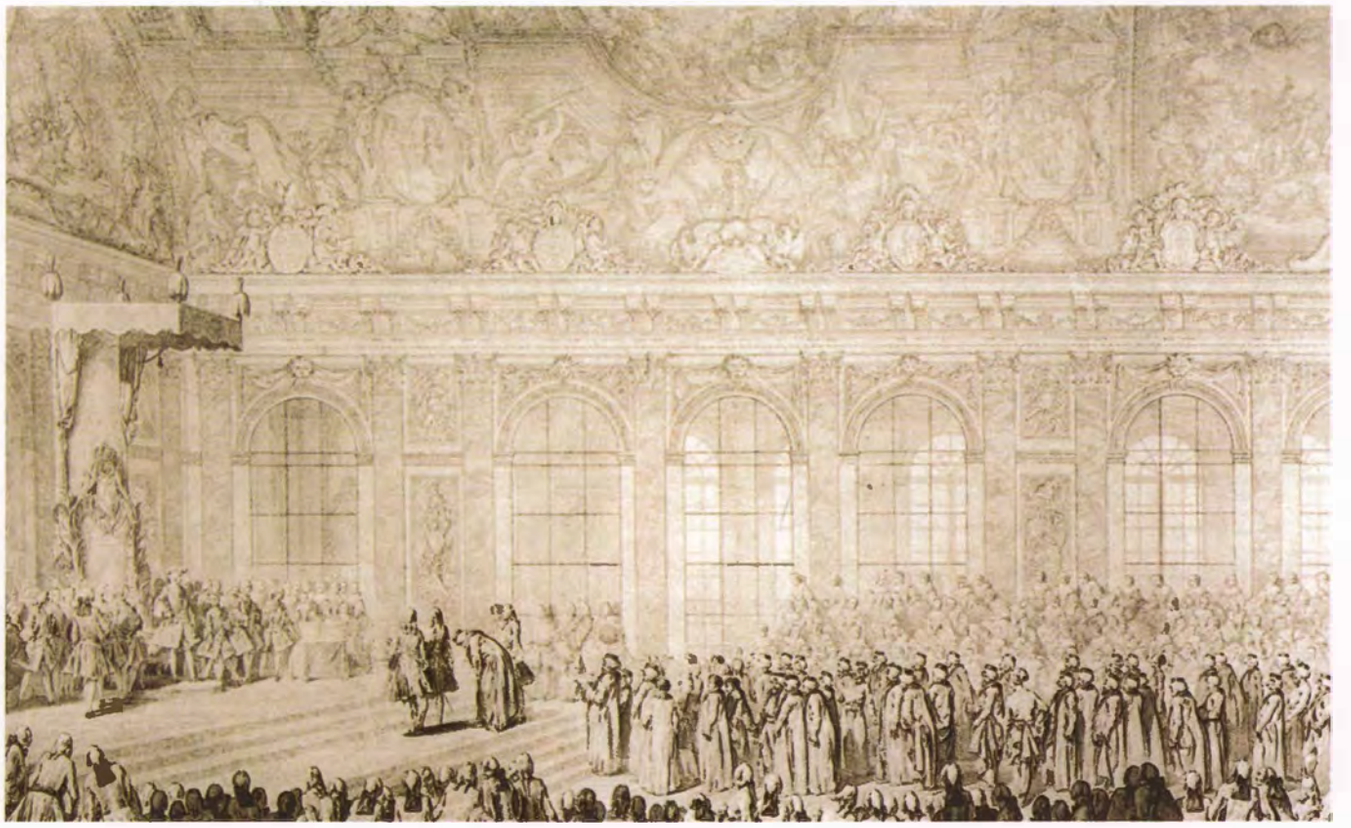
Sözü burada kesip, Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve maiyetinin Fransa'yla ilk temasına tanıklık etmenin zamanıdır artık:

KARANTİNAYA İLGİNÇ BİR KARŞILIK: AYRI DURMA GÜNLERİ

"Allah'ın yüce yardımları ve eşliği sayesinde, ayın 20. Cuma günü sabahın erken saatlerinde Tulon şehrine geldik. Nazarto limanında demirleyip, on bir adet selam topu attık. Çevredeki kalelerden ve limanda bulunan burçlardan atılan üç yüz adet topla hem bizi karşıladılar, hem de ortalığı şenlendirdiler. Top atışı bitince, bölgenin liman idarecisi tarafından, sandal içinde bir kaptan geldi. Kalyonumuza yakın bir yerde durup, selam vererek hal ve hatırımızı sordu: 'Hoş geldiniz, safa geldiniz. Günlerden beri uğurlu gelişinizi bekliyorduk' diyerek memnuniyetlerini belirtti.

Henüz ayak bastığımız bu şehirde veba hastalığı salgın halinde olduğundan, halk, dışardan gelenlere uzun süre yanaşmayıp, onlarla herhangi bir münasebette bulunmaksızın konuşup sohbet ediyorlarmış. Bizim buraya ayak bastığımız sırada Allah'ın emriyle Marsilya'da büyük bir veba salgını çıkmış ve aşağı yukarı 80 bin kişi ölüp gitmiş. Salgın Provanca şehrine de yayılmış. Tulon da buraya bağlı olduğundan, halk, hastalığın kendilerine de bulaşacağı korkusuyla, yabancılara otuz-kırk gün geçmeden yanaşmıyordu. Bu ayrı durma günlerine 'Nazarto' ve 'Karantina' diyorlar. Bu yüzden bizi karşılamaya gelenlerin hiç biri kalyona çıkmadı, karşıdan karşıya konuşmakla

Mehmed Çelebi, Fransa'nın on bir yaşındaki kralının huzurunda...

Popüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

Popüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

Mehmed Çelebi'nin ziyareti anısına çizilen bir gravür.

yetinip özür dilediler. Akşama yakın saatlerde meyve, şekerleme ve sebze cinsinden bir sürü yiyecek getirip kalyonumuza bıraktılar."[7]

Neresinden bakarsanız bakın talihsiz bir durumdur bu. Fransa'nın kadim dostu Osmanlı'nın elçisinin geldiği günlerde, ülkenin Akdeniz kıyılarındaki veba salgını, yapılması düşünülen görkemli törenleri bir miktar örselemiştir. Buna mukabil, Fransızlar'ın nezaketi asıl Paris'te gösterecektir kendisini ve Çelebi'nin 'karantina'ya bulduğu o güzelim Türkçe karşılıkla söylemek gerekirse, 'ayrı durma günleri (eyyam-ı mufaraka)' ülkenin başkentinde yerini ziyadesiyle yadırgatıcı bir 'yakınlığa' bırakacaktır. Çelebi'nin ilk dikkatleri Paris sokaklarının genişliğiyle evlerin birkaç katlı oluşuna yönelirken, "Paris şimdiye kadar böyle bir alay görmemiştir" diye bir eve toplanan Fransız sosyetesi ve devlet adamları ise Osmanlı heyetini 'seyre' hazırlanmıştır bile. Çelebi, bütün sevimliliğini kuşanıp, 'Bize, güya şehirde oturan bütün halk, alayı seyretmeye gelmişler gibi göründü" sözleriyle çizecektir biraz gurur, biraz da endişe karışımı şaşkınlığının çerçevesini:

"Paris'in sokakları oldukça geniştir. Yanyana beşaltı arabayla gitmek mümkündür. Böyle olduğu halde, halkın bizi görmek için meydana getirdiği kalabalık yüzünden, bazı yerlerde ancak üç atlı yanyana gidebiliyorduk. Yanımıza altı Çukadar[8] almıştık, onlar iki yanımızda yürüyememişler, mecburen önümüze düşmüşlerdi. Sokak kenarlarında atlı veya yaya askerler iki sıra halinde, halk da birbirlerinin üstüne onar, onbeşer kat halinde bizi seyir için dizilmişlerdi. Bize, güya şehirde oturan bütün halk alayı seyretmeye gelmişler gibi göründü.

Paris'te evler genellikle dörder, beşer kat halinde olup, pencereleri sokağa bakmaktadır. Biz alayla geçerken, hemen her pencere içine alabileceğinden çok sayıda insan yığılmıştı. Halk aslında Osmanlı görmediğinden, bunlar nasıl adamlardır diye sırf merak yüzünden böyle kalabalık meydana getirmişlerdi. Hatta Kral ve Kral bakıcısı, devletin vasisi olan Dük d'Orleans, diğer bütün devlet ileri gelenleri ve şehir sosyetesi bizi seyretmek için bir eve toplanmışlardı.

Bizlerse buraya deniz yoluyla gelmiş bulunduğumuzdan, gereği gibi alay düzenleyememiştik. Böyle olduğu halde Allah'ın yardımlarıyla, ev sahiplerimiz 'Paris şimdiye kadar böyle bir alay görmemiştir' diyerek samimi kanaatlerini itiraf ettiler.

Yukarıda anlattığım düzen içinde bizim için hazırlanan eve indik. Yolda selama duran askerler de aynı düzen içinde misafir kalacağımız evin önünden geçtiler, geçit bitince bizimle birlikte eve kadar gelen Mareşal de vedalaşıp ayrıldı.

Yine kadın ve erkekler, kimi ziyaret, kimileri de bizi seyretmek için kalabalık gruplar halinde içeriye, yanımıza geldiler. Özellikle nasıl yemek yediğimizi merak ediyorlar ve görmek istiyorlardı. 'Filan kimsenin kızı veya falanın karısıdır, siz yemek yerken seyretmek için izninizi rica ediyorlar' diye çeşitli haberler geliyordu. Bunlardan birçoğunu geri çeviremiyor, mecburen yanımıza gelmelerine izin veriyorduk. Perhiz vakitlerine rastladığı için kendileri yemek yemiyorlar, sofra kenarına geçip bizi seyrediyorlardı. Böyle bir duru-

ma hiç alışık olmadığımız için, bize çok ağır geliyordu, sadece hatırları kırılmasın diye sabrediyorduk. Onlarsa, yemek yenirken seyretmeyi adet haline getirmişler. Mesela Kral yemek yerken onu seyretmek isteyen, gidip izin alırmış. Bunlarda adet böyleymiş. Kulağımıza kadar gelenler arasında bundan daha garip olanı ise şuydu: Kral, yatağından nasıl kalkar, nasıl giyinir, bunu seyretmeye giderlermiş. Bu yüzden bize de buna benzer bazı teklifler yapmakla bir hayli canımızı sıktılardı."[9]

İNSAN EMEĞİNİN İDARE EDİLMESİNDEKİ FARKLAR

Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin çok fazla söze ihtiyaç göstermeyen ve edep dairesinde kalmak için titizlendiği apaçık belli olan bu 'can sıkıntısı,' bir bakıma, iki 'dünya' arasındaki temasların geç kalmışlığının da çarpıcı bir fotoğrafını vermektedir bize. *Sefâretnâme*'den anlaşıldığı kadarıyla, devlet deneyimine sahip olan Çelebi, seyahatten önce Fransa üzerine biraz 'çalışmış'tır aslında. Tulon'dan Paris'e doğru yola çıktıklarında, geçtikleri köy ve kasabalarda Paris'tekileri aratmayacak bir hevesle yollara dökülen kadınları gören Çelebi, "Fransa'ya kadınların cenneti diyorlardı, gerçekten de öyleymiş"[10] sözleriyle ifade edecektir kanaatini. Zaten, yine kendi ifadesiyle, "Fransa'da kadınlara gösterilen itibar" hemen dikkatini çekmiştir Çelebi'nin. Öyle ki, bu itibar, erkeklere gösterilenden kat kat fazla olmakla kalmamakta, kadınların istedikleri her şeyi yapmalarına, istedikleri her yere serbestçe girip çıkmalarına bile kimse karışmamaktadır. Bu değerlendirme ise doğal olarak, Fransız kadınlarının hiçbir zahmet çekmediklerini, hiçbir sorun yaşamadıklarını ilham ettirecektir Çelebi'ye. Hatta bir adım daha ileri giderek, Fransa'da daha çok kadınların sözlerinin geçerli olduğunu söyleyecek, "her türlü istek ve arzuları vakit kaybedilmeden yerine getirilirmiş"[11] demek zorunda hissedecektir kendisini. Belirtmek bile gereksizdir belki ama biz yine de belirtelim: Çelebi'nin seksen kişi olduğu rivayet edilen heyetinde bir tek kadın yoktur.

Buna rağmen, Çelebi'nin, yemek yenilirken seyredilmek ağırlarına gitse bile, "hatırları kırılmasın diye sabrediyorduk" tevekkülü ile yatıp kalkarlarken de seyredilmek istenmeleri karşısında, "buna benzer bazı teklifler yapmakla bir hayli canımızı sıktılardı" sözleriyle ifade ettiği tahammülü arasında gidip gelen ruh hali, önemli psikolojik ayrıntılar içermektedir. Tanpınar'ın da belirttiği gibi, "Yirmisekiz Mehmed Çelebi bakmasını, görmesini ve göstermesini bilen nâdir yaradılışlardandır. Hakikatte bu küçük sefaretnâmede devrinin bütün Fransası'nı bulmak mümkündür. Çelebi, sâde 'rasathâne, teşrihhâne, tiyatro ve opera gibi ilim ve kültür müesseselerini anlatmakla kalmaz. Ayrıca Fransız saray ve bahçe mimarisi üzerinde çok ve mühim tafsilat verir, aynacılık, halıcılık gibi büyük Fransız sanatları üzerinde durur, bazı teknik inkişâflara dikkat eder, Evliya Çelebi'nin Viyanası'ndaki otomatlara mukabil o 'ilm-i cerr-i eskâ'dan bahseder. Bunların yanı başında Fransız askerinin talim ve manevra şekillerini, askerî hastaneler ve kışlaları anlatır. Krallık kalelerinin maketlerini ihtiva eden divanhâne bilhassa dikkatini çeker. Kitapta açık mukayese yoktur, fakat her sahifede insan emeğinin bizimkinden çok başka bir tarzda idare edildiği bir âlemi görmekten gelen bir his vardır."[12]

Tanpınar'ın yaptığı değerlendirmedeki anahtar kavram, "insan emeğinin bizimkinden başka bir tarzda idare edildiği bir âlem" olsa gerektir. Hakikaten, hayli şematik de olsa Batı ve Doğu olarak tasnif edilen bu iki dünya arasında, insan emeğinin idare ediliş tarzından kaynaklanan derin bir uçurum söz konusudur.[13] Batı, rönesans kadar, rönesansı hazırlayan şartları da, denilebilir ki, insan emeğine tasarrufun mahiyetini değiştirerek gerçekleştirmiştir. Doğu'da ise esasen insan emeğine tasarruf fikri dahi yoktur veya daha iyimser bir değerlendirmeyle, insan emeği sadece askerî alanda bir anlam ifade etmektedir. Tanpınar'ın *Huzur* romanında altını özenle çizdiği bir cümle, pek fazla uzun söze ihtiyaç hissettirmeden bütün çarpıcılığıyla ortaya koymaktadır bütün manzarayı: "Şark oturup beklemenin yeridir. Biraz sabırla her şey ayağınıza gelir."[14]

Biz *Huzur* romanının satır aralarında gezinirken, Çelebi çoktan Fransa Kralı'nın 'huzur'undadır artık:

Popüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

Çelebi, Fransa Kralı'na hediyelerini takdim ediyor...

ON BİR YAŞINDA ELMASLAR İÇİNDE YÜZEN BİR KRAL

"Biz girince içerde olanlar ayağa kalktılar. Kral'ın yanına yanaşınca, o da ayağa kalktı. Name-i Hümayun'u önümüzde tutuyorduk. Elimizi göğsümüze koyup Padişahımızın kutlu mektubunu elimize alıp yanaştığımızda selam verir biçimde 'Şevketli, azametli, heybetli ve yüce İslâm Padişahı, velinimetim, Sultan oğlu Mehmed Han Hazretlerinin oğlu, Efendim Sultan Ahmet Han Hazretlerinin kıymetli mektuplarıdır' diyerek eline teslim ettim. Daha sonra Veziriazam'ın mektubunu alıp 'Bu da devletli, saadetli Veziriazam ve Muhterem Damat İbrahim Paşa Hazretleri'nin yüce mektuplarıdır' diyerek, bunu da yine eline verdim. Sözlerime devamla 'Bu iki devlet arasında eskiden beri yürürlükte olan sağlam dostluğu daha da kuvvetlendirmek ve değerli Fransa Kralına olan sevgi ve saygılarını açıkça göstermek için Efendim beni elçilikle gönderdiler' dedim.

Kral, henüz on bir yaşını tamamlayıp on iki yaşına basmıştı. Yüzü oldukça güzel olan Kral sanki elmaslar içinde yüzüyor, altın sırmalı elbiseleriyle de ortalığı aydınlatıyordu. Kendisi cevap vermedi. Lalası olan Mareşal de Villerdi cevap verdi: 'Yüce ve değerli Osmanlı Padişahı Hazretlerinin mektuplarından ve elçiliğe sizlerin gönderilmiş olmasından yüce Kralımız son derece memnun olmuşlardır.'

Vasi olan Dük d'Orleans Kral'ın yanında, diğer akrabaları da sağ ve solunda ayakta duruyorlardı. Sonra tekrar önce elimizi başımıza, birkaç adımdan sonra göğsümüze koyup, veda ederek ayrıldık. Merdivenden inip binek taşında atımıza bindik ve aynen geldiğimiz şekilde, halkı ve askeri seyrederek geriye, misafir kaldığımız eve geldik.

Bugün günlerden cuma ve aynı zamanda Nevruz günüydü.

Kral'ın oturduğu sarayın kapılarında, zabitleriyle birlikte yüz kişi devamlı olarak nöbet tutardı. Bu nöbetçilere 'süvis' diyorlar. Bunlar, Fransa ile Avusturya arasında yaşayan tuhaf bir millettir. Kendilerini para karşılığında kim kiralamak isterse onlara kiralanırlar. Oldukça sert mizaçlı bir kavim olduklarından, genellikle bekçilik yaparlar. Hatta onlarla ilgili şöyle bir hikâye de anlatıyorlardı: Süvis'in birini kumandanı Versay'da bahçe kapısına koyup içeriye sakın kimseyi bırakma, diye de tembih etmiş. Biraz sonra bahçeye, gezinmek için Kral gelmiş, süvis kapıya süngüsünü dayayıp 'İçeri kimseyi salmamak için bana emir verildi' demiş. Kral buna karşı 'Ben Kralım' deyince 'Güzel ama bana sıkı sıkıya tenbih edilmiştir' der. Kral biraz altın verince 'Beni parayla kandırıp sopa yedirmek ve namusumla oynamak mı istiyorsunuz?' demiş.

Bu askerlerin onikisini, başlarında bir onbaşı olduğu halde kapıyı beklemek için görevlendirmişlerdi. Gerçi çok güzel hizmet ediyorlardı, fakat kendilerine ne emredilmişse, bu emredilen şeyden kılpayı ayrılmıyorlardı.

Ertesi gün, Kral için hazırlamış olduğumuz hediyeleri gönderdik. Vezir teslim alarak 'Biz gereken yere götürürüz' demiş. Takdim ettiğimiz hediyeler şunlardı: Üstü ve takımları kilimle döşenmiş, son derece kıymetli renkli sırmalarla işlenmiş, beyaz diba kesme süslü, üzengisi gümüşle donan-

mış bir Midilli, bir tane de yelkendest. Okları ve yayları oldukça değerli, kendisi süslü ve sırmayla işleme küçük bir okluk. Dokuz top diba-i Rûmi, altı top Hindi ağabani. Bir takım kürk, sekiz şişe de halis koku."[15]

Görüldüğü gibi, Osmanlı elçisinin getirdiği hediyeler de, Osmanlı'nın dünyayı nasıl kavradığına dair zengin ipuçlarıyla doludur. Bu nedenle, hediyelerin at, silah ve kumaş ağırlıklı olması şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan, bütün bu alanlarda kaybedilen hâkimiyet apaçık ortada olduğu halde, hâlâ bunlarla Fransızları etkilemeye çalışma çabasıdır.

Edirne civarında dünyaya gelen, neslinin pek çok mensubu gibi doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen ve gençliğinde Yeniçeri Ocağı'na girip yirmi sekizinci ortaya dahil olduğu için Yirmisekiz Mehmed Çelebi adıyla anılan Osmanlı elçisi, esasen devlet tecrübesi olan bir isimdir. Yeniçeri Ocağı'ndaki ilerleyişi kadar, Pasarofça Antlaşması sırasında Osmanlı heyetinde yer alması da bunun somut göstergesidir zaten.

Bununla birlikte, Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin talihini değiştiren, Fransa'nın İstanbul'a Marquis de Bonnac'ı büyükelçi sıfatıyla göndermesi olacaktır. Osmanlı-Fransız ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesinde büyük katkısı olan de Bonnac, devrin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın da dostluğu kazanmakta gecikmeyecektir. Bu dostluğun, Fransızlara verilen kapitülasyonların kaldırılması teşebbüslerini engellemek gibi, elçinin mensup olduğu ülkenin lehine, Osmanlı'nın aleyhine sonuçları olmuşsa da, bunlar o dönem için olağan kabul edilmesi gereken işlerdir. De Bonnac'ın asıl amacı ise Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin gelişmesini engellemektir. Zaten Fransa'ya elçi göndermesi için Padişah Üçüncü Ahmed'i ikna eden de, de Bonnac'tan başkası değildir.

Ne var ki, saray tarafından elçi olarak seçilen Kapıcıbaşı Kara İnci, Fransız Elçi tarafından beğenilmeyecek, bunun üzerine zekâsı ve deneyimiyle kendisini ispatlamış bulunan Yirmisekiz Mehmed Çelebi'de karar kılınacaktır.

Biz burada kendisinin geçmişinin ara sokaklarında gezinirken, Çelebi de Fransa Kralı tarafından küçük bir gezintiye davet edilmiştir:

AYNI BOYDAKİ AĞAÇLAR ARASINDA KRAL İLE BİR GEZİ

"Birkaç gün sonra Kral sarayı yakınlarında geniş ve iç açıcı bir meydanda Kral'ın gezinti yapacağını haber verdiler. 'Kral bu meydanda arabasıyla biraz dolaşacaktır. Ayrıca, şehrin zengin ailelerinin kadın ve kızları da gelecek, o meydanda Kral'ı seyredecekler. Eğer gelirseniz pek memnun kalacaksınız. Hem Kralımız da sizleri görmeyi çok istiyor' dediler.

Paris halkı hayatlarında müslüman görmedikleri için, Osmanlı elbiselerini de bilmiyorlar, bu yüzden bize hayran hayran bakıyorlardı. Bizim gi-

Giyim-kuşamı ile Mehmed Çelebi'yi bir hayli şaşırtan Fransa Kralı...

Popüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

yim-kuşam ve hareketlerimizi anlattıkça, Kral sevinip duruyormuş. Kendisi küçük olduğundan, bizi görmek ve eğlenmek istiyormuş. Fakat açıkça bizi bunun için çağırmaları adetlerine aykırı olduğu için, başka yollarla çağırıp Kral'ın arzusunu yerine getirmeye çalışıyorlardı. Kral bir gün bu meydana çıkacak olmuş, bize hemen haber getirdiler. Biz de mecburen arabaya binip Kral bahçesi önündeki meydana geldik. Geldiğimiz meydanda tam beş-altı yüz araba Kral'ı bekliyordu. Kral'ın bu meydanda gezip dolaşması için lalasıyla birlikte içine oturabilecek, altın yaldızlı, oldukça da güzel bir arabası burada onları bekliyordu. Bizim bindiğimiz arabayı da o arabanın yanına getirdiler. Dizginleri salıp yanlarına yaklaştık. Tam bu sırada Kral da lalasıyla beraber yanımıza gelip bakışlarıyla bize iltifat ederek bahçede bekleyen özel arabaya bindiler. Biz de araba içinde ayağa kalkarak yapılan iltifata karşılık verdik. Bizim araba da onların arabasının yanında olduğu halde hep birlikte dolaşmaya başladık. 'Cour' adını verdikleri meydan, büyük, güzel ve yemyeşil bir saha olup, göğe uzanan ağaçlarla doluydu. Ağaçlar belli ölçüler içinde dikilmiş olduklarından, hemen hemen hepsi eşit boyda idiler. Seyredilmesi çok güzeldir. Aynı boydaki bu ağaçlar arasında dörtbeş defa dolaştık. Çevremizdeki arabalar ise peri yüzlü, gümüş ve gül yanaklı güzellerle doluydu. Onlar da bizimle birlikte dolaşıyorlardı. Sadece onları seyretmek bile insana başka bir ferahlık veriyordu. Akşama kadar bu şekilde dolaşıp gece misafir kaldığımız eve döndük."[16]

Çelebi'nin, belki de farkında olmadan birkaç kelimeyle bütün muhteva ve mantığını verdiği ve güzel bulduğunu gizlemediği Fransız bahçelerinin tanzim tarzı da, iki ayrı dünyanın tabiata tasarrufunu ortaya koyması bakımından kayda değer nitelikler taşımaktadır. Bahçe, tanımı ve yapısı gereği, tabiata müdahale demektir hiç kuşkusuz. Ancak, tabiata müdahalenin ya da daha esnek bir kelimeyle söylemek gerekirse tasarrufun mantığını ve çerçevesini belirleyen, tabiatla kurulan ilişki biçimidir. Modernleşmeyle birlikte çok sık karşımıza çıkan, "uygarlık tabiat güçlerini yenme savaşıdır" bilincinin kıyısından tabiata bakan bir kavrayış tarzı ile "uygarlık, tabiatla barış içerisinde bir arada varolma çabasıdır" algısına omuz veren bir zihniyetin bahçeden anladıkları da farklı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Çelebi'nin, Paris bahçelerindeki ağaçların belli ölçüler içinde yani birbirine eşit uzaklıkta ve neredeyse matematik bir kesinlikle dikilmiş olduğunu farketme-

Mehmed Çelebi'nin ziyareti anısına Fransızlar tarafından bastırılan paralar...

Popüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

si, arkasından da, ağaçların aynı boyda ve biçimde makaslanmasına şöyle bir dokunup geçmesi anlaşılır bir tutumdur. Ne var ki, Çelebi, bunun arkasındaki dünya görüşüyle çok fazla ilgilenme gereğini hissetmeyecektir. Hissetseydi eğer, belki de, günümüzde de Paris park ve bahçelerinin en önemli özelliği olan bu düzenlemenin, Michael Brix'in ifadesiyle, "toplumsal egemenlik ilişkileriyle" bağlantılı olduğunu çok çabuk kavrayabilecekti. Brix, Fransız bahçelerinin tanzim tarzının gerisinde, "doğaya karşı zorbalık ve şiddet"in yattığını söylemektedir çünkü:

"Elbette Fransız bahçesi, 17. yüzyılda doğaya ne ölçüde hâkim olunduğunu toplumsal egemenlik ilişkileriyle bağlantılı olarak yansıtır. Le Notre'un doğaya kazıdığı biçimlerin benzerliği, birer kontrol ve bastırma mekanizması olan katı düzenlemelere bağlı saray seremonilerinde görülür. Bahçede olduğu gibi toplumda da bu biçimlerin oluşturulması Barok döneminin merkezi sorununa dayanır: düzenin oluşturulması. Bunu doğada da görmek, dönemin en büyük ideallerinden biriydi."[17]

Yirmisekiz Mehmed Çelebi, bu bahçe tanzimi karşısında bir hayli şaşırmışsa da, şaşkınlığını kendisine saklamayı başarmıştır. Muhtemelen bunda da, gezinti sırasında etrafı dolduran "peri yüzlü, gümüş ve gül yanaklı güzeller"in ihmal edilemez bir etkisi vardır. Yoksa Çelebi, Doğu'da ya da en azından Osmanlı'da bahçeyle kurulan ilişkinin gerisinde, ezen-ezilen mücadelesinden ziyade, tabiatı munisleştirip gündelik hayatın bir parçası kılma arzusunun yattığını, saraylardan yalılara bütün bir bahçe kültürünün bunun bir yansıması olduğunu söyleyebilecek bir birikime sahiptir.

Salâh Birsel'in zihinlerimize nakşettiği bir cümle kurgusunu ödünç alıp söylemek gerekirse, bahçe tanzimindan yola çıkarak zihniyet analizi yapmayı bir kenara bırakıp, hayatında ilk kez opera gören bir Osmanlı'nın izlenim ve değerlendirmelerine kulak kesilmenin zamanıdır. Çünkü, herhalde hiçbir şey opera, opera terbiyesi ve operanın tekabül ettiği kültürel arka plan kadar keskin çizgilerle birbirinden ayırmamaktadır, 'birbirine sağır kesilen' bu iki dünyayı:

OPERADA BİR OSMANLI ELÇİSİ

"Sadece Paris'e mahsus, adına 'Opera' denilen bir oyun çeşidi varmış, burada çok tuhaf sanat ve hünerler gösteriyorlarmış. Operayı büyük topluluklar seyrediyorlar, daha çok da şehrin zengin tabakası hoşlanıyormuş. Arasıra Vasi'nin geldiği de oluyormuş.

Vasi bir gün bizi buraya davet etti. Biz de gitmeyi kabul ettik. Entroduktor, Kral tarafından bir araba getirdi, daire halkımızla arabaya binip Opera oynanacak yere gittik. Opera binası Vasi'nin sarayının hemen yanındaydı. Bu saray, özellikle bu Opera denen oyun için yapılmış. Burada herkesin derece ve rütbesine göre ayrı ayrı oturacak yerleri vardı.

Bizi Kral'ın oturduğu yere götürdüler. Burası kırmızı kadifeyle döşeliydi. Vasi de gelmiş, yerine oturmuştu. Binanın her tarafı kadın ve erkekle ağzına kadar doluydu. Yüzden fazla çeşitli çalgı aletleri duruyordu. Akşama da bir saat kadar vardı. Her taraf kapalı olduğundan, içerde yanan yüzlerce balmumu ve avize ortalığı aydınlatıyordu. Bu büyük salon için büyük masraflar yapıldığı anlaşılıyor; trabzanlar, direkler ve dört bir yan, tavan da dahil altın yaldızlı oymalarla süslenmişti. Operaya gelen kadınlar da sanki ipekli kumaşlara ve mücevherlere batmışlardı. Kadınlar bu kıyafetleriyle mum alevlerinin önünden geçtikçe öyle şaşırtıcı bir manzara meydana geliyordu ki burada anlatamam.

Önümüze, saz takımının oturduğu yere, işlemeli büyük bir perde asmışlardı. Gelen halkın hepsi yerlerine yerleştikten sonra, önümüzdeki perde aniden yukarı kaldırıldı ve arkasından orta yere büyük bir saray çıkıverdi. Oyuncular sara bahçesinde kendi özel kıyafetleriyle ve yirmi kadar peri yüzlü kız pırıl pırıl taşlı elbiseleriyle ortalığı aydınlatırlarken, çalgılar da ortalığı nağmeye boğdular. Bir süre dans ettikten sonra, Operaya başladılar.

Opera denilen oyunda herhangi bir hikâye canlı olarak oynanmaktadır. Burada oynanan bütün hikâyeleri kitap olarak basmışlar, hepsi otuz kitap olmuş. Her hikâyenin ayrı ayrı adı var. Ayrıca, her hikâyeyi her oyunda daha henüz yeni oynuyorlarmış gibi gösteriyorlarmış.

Bizim gelip seyrettiğimiz oyunda bir padişah vardı, bu padişah başka bir padişahın kızına âşık oldu ve onu istedi. Meğer kız da başka bir padişahın oğluna âşık olmuş. Oyun süresince, birbirleri arasında geçenleri ayrı ayrı gösterdiler. Mesela padişah kızın bahçesine gidecek oldu, önümüzdeki saray bir anda kayboldu, yerine limon ve turunç ağaçlarıyla dolu bir bahçe çıkıverdi.

Oyunun başka bir yerinde padişah dua etmek için kiliseye gidecek oldu, bahçede hemen büyük bir kilise göründü. Padişahla kızın arasını soğutup birbirlerinden ayırmak gerekti, sihirbaza başvurdular, ortaya bir sürü sihirbaz çıkıverdi. Atlı ve yaya askerlerle çeşitli savaşlar gösterdiler. Gökten bulutla yere insanlar indi, yerden göğe doğru yine başka insanlar çıktılar.

Kısaca, insanı hayrette bırakan o kadar çeşitli şeyler gösterdiler ki, bunların hepsini burada anlatabilmeme imkân yok.

Gök gürlemeleri ve şimşek çakışları gösterdiler. Gördüğümüz bütün bu şeyler bizzat gözle görülmeyince inanılamayacak kadar tuhaf şeylerdir. Gösterilen garipliklerin hepsini seyrettik. Hele aşk sahnelerini o kadar canlı gösterdiler ki, gerek padişahın, gerek kızın ve gerekse kral oğlunun tavır ve hareketlerine baktıkça insanın acıyacağı geliyordu.

Operanın oldukça kibar bir idarecisi de vardı. Opera çok masraflı bir sanat olduğundan, geliri için büyük devlet malları bağışlamışlar, Opera aynı zamanda Paris'in özelliklerinden birisiymiş de.

Opera üç saat kadar sürdü, bitince kalkıp geriye konağımıza geldik.

Bir iki gün sonra tekrar Entroduktor gelip 'Kral'ın sarayında opera düzenlenecektir. Gelirseniz çok hoşlanacaksınız. Hem Kral'la yanyana oturursunuz. Kral'ın sağ tarafında akrabası ve prensler vardır. Sol tarafında da elçilerin yeri vardır. Geldiklerinde herkes rütbe sırasına göre oturur. Siz ise bütün elçilerin önüne geçip Kral'ın yanına oturursunuz' dedi.

Yapılan teklifi memnuniyetle kabul edip çağırılan gün ikindi sıralarında saraya gittik.

Kral'ın sarayında, Divanhâne tarafında sadece böyle toplantılar için ayrı bir dans salonu yapmışlardı. Bu salon, daha önce gittiğimiz salondan hem daha büyük, hem de daha çok masrafla yapılmışa benziyordu. Duvarları somaki mermerden, yaldızlı acayip resimlerle süslenmişti. Tavana kadar dört kat halinde localar yapılmıştı. Bakır çalığı mermerden tırabzanlarıyla oldukça güzel ve hoş bir salondu.

Biz içeri girdiğimizde, zengin kadınlarının çoğu altınlar içinde ve ziynete batmış mücevher elbiselerle gelmişler, her biri ayrı bir locada oturuyorlardı.

Merdivenlerden yukarı çıktık. Kral için bir sandalye koymuşlar. Kral'ın soluna rastlayan sandalyelerin ilkine oturduk. Buraya toplananlar şehir operasına gelenlerden çok fazlaydı.

Biz oturur oturmaz Kral da geldi, yerine oturdu. Sağ tarafına amcasının kızı Matmazel de Charles Conde adındaki ay parçası, soluna bir başka amca kızı Matmazel de Laroche Severin Conti mücevherlere boğulmuş olarak gelip oturdular. Bizim yerimiz de hemen onların yanlarındaydı. Yine ön tarafta, üzerine bir hayli emek verildiği anlaşılan, nakışlı bir perde asılıydı. Perde birdenbire yukarı kalktı, ortaya çıkan sahneye peri yüzlü kızlar doldular. Onların arkalarında da bir güneş doğdu. Kocaman bir sini büyüklüğündeki güneşi altından yapmışlar. Güneşin arka cephesinde parıldayan mumlar, seyircilere güneşin ışık saçtığı izlenimini veriyordu.

Opera şarkıcılarının çalgı takımını getirmişler. Hep birden çalmaya başlayınca kızlar da çalınan parçaya uyarak dans etmeye başladılar. Söylediklerine göre dans edenler, Prens, Mareşal, Duka ve Bey çocuklarıymış. Kral'ın sarayında ancak bunlar dans edebilirlermiş. Aynı boyda ve aynı yaştaki bu gençler sekizer sekizer gruplar halinde dans ettiler. Bunların sadece dans için, sırmayla ipek kumaş üzerine işlenmiş ayrı elbiseleri vardı. Başlarına da sorguç biçiminde birer başlık geçirmişler, güzel kokulu siyah macunlar ve kızıllık düzgünleri sürünerek güzelliklerini bir kat daha artırmışlardı.

Opera halkı tam kadro halinde beklerken, tuhaf taklitler yaparak çeşitli oyunlar oynadılar. Oyunlar bitince Kral kalktı gitti, biz de konağımıza geldik.

Vasi Dük d'Orleans'ın şehre bir saat uzaklıkta bir sarayı varmış. Adına Saint Cloud diyorlarmış.

Vasi'nin yaşlı annesi halen o sarayda oturuyormuş. Bize gelip 'Oldukça güzel bir bahçesi vardır. Eğer seyretmek isterseniz gidelim. Hem o gün Fransız askerinin kumandanı durumunda olan Mösyö de Baron da geleceklerdir. Ayrıca o size yiyecek ve araba temin edecektir' dediler.

O gün öğle üzeri arabalara binip çağırılan yere gittik. Şehrin bitiminden saray bahçesine varıncaya kadar iki tarafa dikilmiş ulu ağaçlar arasından geçerek saraya geldik. Gözlerimizin önünde öyle güzel bir düzen vardı ki, burada anlatabilmeme imkân yok. Vasi gelince, kendisinin oturduğu odaları sırayla teker teker dolaştık. Anasının odası, sırmayla işlenmiş seccadelerle süslü, görülmemiş ufak tefek değerli eşyalarla doldurulmuştu.

Daha sonra yemeğe oturduk, ikram edilen şeyler gerçi çerez cinsinden hafif şeylerdi, fakat oldukça tatlı ve nefis yiyeceklerdi. Yemekten sonra bahçeyi dolaşmaya çıktık. Önce bir havuza geldik, etrafında büyük ağaçlar bulunuyordu. Havuzun ortasındaki mızrak biçiminde bir fıskiyeden su fışkırıyordu. Fışkıran bu sular havuzun çevresindeki ulu ağaçlardan bir iki adam boyu yukarı çıkıyordu. Sorduğumuzda tam yüz elli kadem yukarı çıktığını söylediler. Aşağı yukarı üç kadem bir metre olduğuna göre, su elli metre yükselmiş oluyor. Aynı zamanda etrafa o kadar çok su zerreleri saçılıyordu ki, güneş havuzun üzerine aksettiğinde sanki bir gök kuşağı meydana geliyordu. Bize bu fıskiyenin ülkenin hiçbir yanında başka bir benzeri olmadığını söylediler.

Yukarıdan aşağıya doğru işlemeli merdivenler halinde başka bir havuz daha gördük. Bu havuzda su aktıkça basamaklar örtülüyor, merdiven yekpare sudan yapılmış gibi görünüyordu.

Bahçenin birçok yanına fıskiyeler ve içinden suların aktığı ejder ağızları koymuşlar. Bu değişik manzara arasında suların akışı seyredilince, çoğu zaman insanı şaşırtıyordu.

Her yana ağaçlar dikerek birbirine bağlanan sokaklar yapmışlar, bu sokaklarda yürürken her iki yanımızda mızrak boyunca yemyeşil duvarlar

Osmanlı Elçisi, hayatında ilk kez opera binasında...

Popüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

Poptüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

Mehmed Çelebi'nin ziyareti için hazırlanan bir başka anmalık...

yükseliyordu. Ağaç sapları birbirlerine öyle sarılmışlardı ki, sanki hepsi tek bir ağacın dallarıydılar. Bahçenin tamamı ancak dört saatte dolaşılabiliyormuş. Biz ise arabayla ancak bir buçuk saatlik bir sahayı dolaşabilmiştik.

Daha sonra, eşi benzeri olmayan Versay Sarayı'nı görmeye niyetlendik. İhtiyaçlarımızı karşılayıp maiyet halkımızla birlikte yola koyulduk. Yol üzerinde Modon adında Kral'ın başka bir sarayı bulunuyormuş. Orada yemek yememiz kararlaştırılmıştı.

Yola sabahleyin çıkmıştık, kuşluk vaktinde Modon'a ulaştık. Karşılaştığımız saray o kadar şaşırtıcıydı ki, anlatabilmeme imkân yok. Sarayın kurulduğu yer biraz yüksekçe bir yer olduğundan, buradan bütün Paris rahatlıkla görülebiliyordu.

Güzelliğinden bahsedemediğim sarayda yemek yedik, yine bahçe için yapılmış Kral'ın arabalarına binerek bahçeyi dolaşmaya çıktık. Saint Cloud'da gördüğümüz manzarayı hatırlatacak ağaçlar ve yemyeşil duvarlar burada da vardı."[18]

ELDE DÜRBÜN GÖKYÜZÜNDEKİ AY'I SEYRETMEK

Görüldüğü gibi, Mehmed Çelebi, operayı tasvirle yetiniyor. Hiç şüphesiz, bu tasvirin altında derin bir yadırgayış ve şaşkınlık mevcut. Buna mukabil, Çelebi'nin yadırgayışıu, 'Bre bu ne zındıklıktır' haykırışıyla başlayıp bilinen ritüeller üzerinden devam eden bir zemine sürüklediğini söylemek mümkün değildir. Bilhassa uzun tuttuğumuz alıntıdan da rahatça anlaşılacağı gibi, Çelebi, takdir duygularını gizlemekle birlikte, hayatın müzik eşliğinde sahnelenmesi karşısında hayli etkilendiğini, hatta genç âşıklar için acıma hisleriyle dolup taştığını apaçık ifade etmektedir. Rasathanede de en az operada olduğu kadar şaşıran Mehmed Çelebi, bir dürbünle ay'ı seyrettiği zaman, son derece ilginç bir benzetme yapacaktır: "Ayın, âdeta dürbüne sığmaz bir hali vardı. İçi de sünger gibiydi. Bir ekmek somunu ortasından kesilince nasıl görünürse, aynen öyle görünüyordu. Dediklerine göre, ayın üzerinde çukurlar varmış, çukurlar gölgeli olduğundan mavi renkte, diğer yerleri ise beyaz ve berrak olarak görmüştük. Allah Allah! Fakat biz ağaca ve suya benzer bir şey göremedik; çünkü Avrupalıların hepsi bu görüşe katılmıyordu (...) Bu arada Zuhal gezegenini de seyrettik. Zuhal, şekil olarak bir daire içinde bir çizgi şeklinde olması gerekirken, bizim baktığımız sırada hareket halinde oluşundan, daire içinde bir nokta halinde göründü."[19]

Modern bilimle ilgisi, muhtemelen son derece sınırlı olan Çelebi, "Rasathanede gördüğümüz bunca akıl almaz şeyleri bir anda anlayıp kavrayabilmek mümkün olmadığından, bir ay sonra tekrar gelmiştik"[20] diyerek, 'Rasat şeâmet getirir' diyen atalarından hangi alanlarda farklı düşündüğünü net bir biçimde koyacaktır ortaya.

Gerek opera, gerekse rasathane tecrübesi, Çelebi'nin, karşısındaki dünyayı yadırgayıp yargılamak yerine anlamaya çalıştığının bir göstergesi olarak okunabilir. Tarihsel serüvenin ders kitaplarına ve bu anlamda resmî dünya görüşüne yansıyan kısmı her ne kadar aksini iddia etse de, en azından ülke sınırlarının diğer tarafında, Batı medeniyetinin yapıp ettikleriyle karşılaşanların, bunlara sırt çevirmek yerine anlama çabası içine

girdiklerini söylemek fazla iddialı bir tespit olmasa gerektir. Bu açıdan bakıldığında, Çelebi'nin oğlu, Said Mehmed Efendi'nin İbrahim Müteferrika ile birlikte Osmanlı ülkesindeki ilk matbaanın mimarları arasında yer almasında şaşırtıcı hiçbir taraf yoktur. Şaşırtıcı olan, Murat Belge'nin ifadesiyle, "her şeyden önce matbaaya ihtiyaç duyulmaması"dır. "Nitekim matbaa kurulup çalışmaya başladıktan sonra" diyecektir Belge, "üretimin hızına ve hacmine ve üretilenlerin niteliğine baktığımızda, matbaanın daha en az bir yüzyıl Osmanlı toplumu için bir ihtiyaç olmadığını görebiliyoruz – *toplum* bir yana, *seçkinler* için de. Bunda, birbirinden oldukça kopuk yaşayan (ve farklı dilleri, alfabeleri olan) cemaatlerin de mutlaka payı vardı. Bir matbaanın ürettiği, daha baştan, yalnız bir cemaate hitap edebilirdi."[21]

Biz bu türden malumatfûrûşluklar yaparken, muhtemelen hayatında Topkapı'dan başka saray görmeyen Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Fransa Kralı ve maiyetiyle birlikte Versay Sarayı'nın görkemli bahçesinde gezinmekte, su medeniyetinden gelen bir insan olmakla birlikte, Fransızlar'ın suya hükmetme biçimlerinden hayranlıkla söz etmektedir:

"Modon sarayı bahçesinde öğleye kadar dolaşıp öğleden sonra Versay'a hareket ettik. Ancak akşam üzeri saraya ulaşabildik. Gönülleri ferahlatıcı bir saray, gamları dağıtıcı bir güzellik karşısında kaldık. Sarayın güzelliğini burada anlatmaya imkân yok.

Sabah olunca saray görevlileri gelip 'Buyurun bahçeyi dolaşalım' dediler. Dört kişinin çektiği ve Kral'ın dolaşmasına mahsus iki tekerlekli arabaya bindik, bizi başka bir dairenin bulunduğu sahaya getirdiler. Burası birbirine çok benzeyen ağaçların kapladığı bir koruluktu. Koruluk içinde, birbirine bağlı sokaklar vardı. Sokakların birbiriyle birleştikleri yerlerde de şadırvanlı havuzlar vardı. Her şadırvan tunçtan hayvanlardan yapılmış. Sular bu hayvanların içlerinden fışkırıyordu.

Koruluk içinde otuz dokuz tane şadırvan saydık. Söylediklerine göre, bunların her biri, Hümayunnâme hikâyelerinden birini canlandırmak için yapılmış, her hikâyenin konusunu ayrı birer levha üzerine asmışlardı.

Daha sonra otuz iki sütun üzerinde otuz iki kemerin bulunduğu, altına yerleştirilen fıskiyelerden parmak kalınlığında suların fışkırdığı başka bir yere geldik. Oradan, orta yerinde iki yüz otuz beş fıskiyenin bulunduğu büyük bir havuz kenarına geldik. Havuzu üç kat halinde yapmışlar, ortasındaki fıskiye tam yirmi metreye yakın fışkırıyor. İkinci kat biraz daha az, üçüncü kat ondan da az fışkırmaktadır. Lüleleri baş parmaktan kalın olan havuzun yükselen suları gümüş selvileri andırıyordu.

Buradan başka bir havuza geldik. Bunun özelliği ise, iki kat somaki mermerden ustalıkla yapılmış bir trabzanla çevrili oluşu ve iki yanında renkli mermerden iki köşk bulunmasıydı. Bu şadırvan kırk metreye yakın fışkırıyormuş. Saint-Cloud fıskiyesinden sonra suları bundan daha yukarı fışkıran başka bir fıskiye daha görmedik. Sular şiddetli olarak fışkırdığı için etrafına birçok zerreler saçıyor ve düzgün bir selviyi andırıyordu.

Daha sonra geniş havuzlu başka bir yere geldik. Bu havuz bahçede şimdiye kadar gördüğümüz havuzların hemen hemen en büyüğüydü. O kadar ki, içinde beşer tane çifte kayıkla dolaşmak bile mümkündür. İçine ikişer sıra halinde başparmaktan biraz kalın altmış tane fıskiye dizmişler, su akmaya başlayınca seyircide altmış tane gümüş selvi iki sıra halinde dizilmiş intibaını bırakıyordu. Ayrıca uç kısmına da üç tane şadırvan yapmışlar, aşağı yukarı her birinde onbeşer, yirmişer fıskiye bulunmaktadır. Bu fıskiyeler dikine ve düz olarak değil de daha değişik şekillerde fışkırıyorlardı. Sanki hava fişeği gibi yerden çıkıyor, her biri başka yana eğiliyordu.

İlerde büyük bir havuz daha gördük. Ortasında köşk büyüklüğünde bir şadırvanı vardı, etrafında da tunçtan yapılma yüzden fazla acayip acayip hayvanlar. Fakat hayvanları öyle yerleştirmişler ki, sular fışkırdığı zaman ortaya çok güzel bir manzara çıkmaktadır. Bu manzaranın seyredilmesi bile insana ferahlık verir.

Fransızların sanat hünerlerini ortaya koydukları daha nice nice şadırvanlarını gördük, bunların bir benzerini başka bir yerde görmemiştik. Bu kadar çok havuzun sularından orta yere bir nehir çıkmıştı. Nehri haç şekline sokmuşlardı, içinde de bir sürü kayık dolaşıyordu."[22]

Popüler Tarih Dergisi'nden alınmıştır.

Fransa halkı, Mehmed Çelebi ve beraberindeki heyeti seyretmek için her türlü çabayı göstermiş, hatta bu çabaların bir kısmı Çelebi'yi fena halde rahatsız etmişti.

1 *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976.

2 *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi*, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 14-15.

3 *Şeyh Galib Divanından Seçmeler*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Devlet Kitapları, İstanbul 1971, s. 10. (Gölpınarlı, aynı yerde, beyti, "Kendine bir hoşça bak; âlemin özüsün sen; varlıklarm gözbebeği olan insansın sen" sözleriyle terkiplerinden armdırıyor.)

4 *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976, (Dördüncü Baskı) s. 43-44.

5 A.g.e., s. 44.

6 *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi*, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 7.

7 A.g. e., s. 17-18.

8 Çukadar yahut çuhadar: Hizmetçi, kapıcı, memur (Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ferit Devellioğlu, Doğuş Matbaası, Ankara 1970, s. 191)

9 *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi*, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 41-42.

10 A.g.e., s. 25.

11 A.g.e., s. 25.

12 *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976, (Dördüncü Baskı), s. 43.

13 Tanpınar'ın bu konudaki fikirleri, yıllar sonra merhum Selahattin Hilav ile Hilmi Yavuz arasında, belki de Cumhuriyet dönemi Türk düşünce tarihinin en ilginç tartışmalarmdan birine yol açacaktır. 'Tanpınar Marksist miydi' ekseninde bir süre devam eden bu tartışmalara ilişkin makaleler, her iki yazarın da kitaplarmda bulunabilir.

14 *Huzur*, Ahmet Hamdi Tanpınar, YKY, s. 10

15 *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi*, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 44-46.

16 A.g.e., s. 50-51.

17 *Bahçelerin ve Parkların Tarihi*, Derleyen: Hans Sarkowicz, Fransız Bahçesi, Michael Brix, Çeviren: Ersel Kayaoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 136-137.

18 *Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi Sefâretnâmesi*, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 59-64.

19 A.g.e., s. 84-85.

20 A.g.e., s. 85.

21 *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, Murat Belge, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s .99.

22 *Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi Sefâretnâmesi*, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 64-66.

Ubeydullah Efendi

أفقده

"CHICAGO'DA BEN CENNETTE İDİM" DİYE DÜŞÜNEN KENDİ HALİNDE BİR DERVİŞ AMERİKA'DA NE YAPAR?

(1857-1937)

Anadolu'nun ortasındaki Sivas kentinin mümtaz simalarından biri olan ve Cumhuriyet Üniversitesi'ndeki mütevazı odasında demlediği çayların kıvamındaki yazılarıyla hemen her okuyanı sarıp sarmalayan Ahmet Turan Alkan; kendisiyle taban tabana zıt bir karaktere sahip Ubeydullah Efendi'yi merak etmeseydi eğer, ne bugün elimizde, *Sıradışı Bir Jön Türk, Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*[1] isimli bir kitap bulunacaktı, ne de bir Osmanlı münevverinin Amerika'ya dair algılarından haberimiz olacaktı.

Biraz soluklanmak, biraz da sizi bu hakikaten sıradışı insanın, sıradışı satırlarıyla baş başa bırakmak için aradan çekilelim bir miktar. Ubeydullah Efendi'nin sözlerine "Ah Chicago!" diye başlaması ve bir punduna getirip, "Ben Chicago'da cennette idim" deyivermesi şaşırtmasın sizi çok fazla. Nasıl olsa birazdan Chicago'da ne aradığını hep birlikte öğreneceğiz. İyisi mi siz şimdi şu güzelim satırların keyfini çıkarmaya bakın:

"Ah Chicago!

Chicago'yu ah çekmeksizin zikredemem. Amerika'nın değil, ömrümün en güzel hatıraları Chicago'dadır. Ben dünyada Chicago'da cennette idim. Ve cennette olduğumdan bi-şuur değil, zi-şuur idim. Bu zi-şuur olmak, o cenneti, içinde cennetleriyle mütenâim olduğum zaman bile ara-sıra beni cehennem haline koyuyordu. Çünkü o cennetten muhakkak çıkılacaktı. İşte o nimetlerin zevali korkusu zihnimde varid olduğu anda bir acılık hissederdim. Bereket versin ki içinde yaşadığım avâlim o kadar muhtelif manzaraları, mütenevvi nimetleri ihtiva ederdi ki, zaikama merâret veren düşünce devam etmezdi. Benim şu tasvirinde izhâr-ı acz ettiğim Chicago ezvâkının ashab-ı mütalaa tarafından yanlış anlaşılacağı hatırasıyla da şimdi muzdaribim. Bu ezvâkın bence en ziyade hoşa giden ciheti gördüklerimle duyduklarımdı. Benim zevkim başımdadır. Başımın eczasından olan ağzımın bile en tatlı bulduğu nimet, dilimin söz söylemesidir. Dünyanın en tatlı yemekleri önümde bulunduğu zaman ölüm derecesinde aç olsam, söz söylemeye, mesela bir mübahaseye girmeye fırsat olursa önümdeki yemeği unuturum. Ağzıma lokmayı aldığım halde hatırıma bir şey gelse o lokmayı çiğnemeyi unutur, söze başlarım. Bunun terbiyeye gayrı muvafık bir münasebetsizlik olduğunu bilirim. Ne yapayım ki nefsime hâkim olamam. Mevkie göre pek münasebetsiz düştüğünün farkına varırsam lokmayı çiğnemeden yutarak lakırdıya devam ederim. Yutarken boğazımın yırtıldığını hissederim. Hatta acısından gözümden yaş geldiği de olur. Bunlar iyi şeyler değil. Bilirim, ama yine yaparım. Demek ki gevezeliğe mübtelayım. Şüphe mi var? Ya o ibtila olmasa bu yazıları kim yazar? Neyse bahsimize gelelim."[2]

İZMİR'DE DOĞUP BÜYÜMENİN FAZİLETLERİ

Sizin de takdir edeceğiniz gibi, kendisiyle bu kadar güzel ve acımasızca dalga geçebilen pek fazla isim yer almaz ciddiyetin haddinden fazla egemen olduğu edebiyat ve tefekkür tarihimizde. Eh, bu da doğaldır elbette, gerek edebiyat, gerekse tefekkür ciddi işlerdir, öyle esprilere kurban edilmeye gelmez. Acaba Ubeydullah Efendi'nin böyle bir meziyete sahip olmasında, nüfus cüzdanında İzmirli yazmasının bir etkisi olabilir mi? Alkan'a göre, bu sorunun cevabı hiç kuşkusuz evettir: "O yıllarda İzmir, Selânik'le birlikte imparatorluğun Batılı tesirlere en ziyade açık iki liman şehrinden biriydi. İzmir'de doğup büyümüş olmak herhalde Ubeydullah Efendi'yi başkalarından ve benzerlerinden farklı kılan unsurlar arasında sayılmalıdır."[3]

10 Ocak 1857'de içinde yaklaşık üç bin kitabın bulunduğu ve annenin bile okur-yazar sıfatı taşıdığı bir evde dünyaya gözlerini açar Ubeydullah Efendi. Muhtemelen, açmasıyla kapaması bir olur. Çünkü, 1857 Ocak'ı hayli soğuk geçmiştir İzmir'de ve babası Hoca Şakir Efendi'nin kulağına ezan okuyup üç kez "Mehmed Ubeydullah" diye fısıldadığı çocuk, ait olduğu sıcacık ortamdan kopartılmanın verdiği acıyla hafif tertip öfkelidir. Babasının müşfik tavrı bu öfkeyi yatıştıracak, Ahmet Turan Alkan'ın ifadesiyle, "Ubeydullah Efendi'nin bütün ömrünce elden bırakmadığı hoşgörülü ve farklı zihni tutumunun şekillenmesinde"[4] en etkili kişi babası olacaktır.

Babası kadar olmasa da, Ubeydullah Efendi üze-

Colombia Üniversitesi Kütüphanesi

1889 yılında açılan uluslararası fuar niteliğindeki Chicago Sergisi'nden genel görünüm.

rinde etkili olan bir başka kişi de, Dayızâdesi Hüseyin Efendi'dir. Setre pantolon giyip şık bastonuyla Karşıyaka veya Alsancak kıyılarını adımlayan Hüseyin Efendi, İzmir gibi bir şehirde bile devrin telâkkisine göre fazla "alafranga" bulunmaktadır. Lakin küçük Ubeydullah'ın doğal olarak bunlardan haberi yoktur henüz. O gözlerini Dayızâdesi'nin elinde tuttuğu iki tuhaf şeye dikmiştir. Bunlardan ilki, Hüseyin Efendi'nin tuşlarına dokundukça ilginç sesler çıkardığı, "körüklü, beyaz dişli" bir alettir ve küçük Ubeydullah armonikadan çıkan seslerden büyük zevk almaktadır. Diğeri ise küçük bir fotoğraftır. Böylece Ubeydullah daha sekiz yaşındayken fotoğrafla tanışmış olacaktır.

Gerek armonika, gerekse fotoğraf Ubeydullah'ın zihninde önemli bir iz bırakır. Lakin, düşüncesinin neredeyse temellerini oluşturacak ve istikbâlini de önemli ölçüde etkileyecek fikirlerle tanışması için İstanbul'a giderek Tıbbiye'ye kaydolması gerekecektir. Zaten Chicago yollarına düşmesinde de, Tıbbiye yıllarında tanıştığı Jön Türkler'e dahil olmasının büyük payı vardır. Daha İstanbul'dayken karnını doyurmak için gazeteciliğe bulaşan Ubeydullah Efendi'yi Chicago'da bekleyen kader de çok farklı değildir doğrusu:

AMERİKA'DA KALEMİYLE GEÇİNMEK KOLAY MI?

"Benim Chicago'da en ziyade zevkime giden şey, kalemimin maişetimi temin etmesiydi. Dünyada birinci defa olarak kalemimle hayatımı kazanıyordum. Kendi memleketimde ben bu mürüvveti görmedimdi. Devr-i istibdadda kalemiyle değil benim gibi bir âciz, hatta Namık Kemal yahut Abdülhak Hâmid bile bizim memleketimizde kendi-

ni geçindiremezdi. Artık benim gibileri matbaa matbaa dolaşıp da günde yarım mecidiye çarpabilirse kendini bahtiyar addederdi.

Chicago'da ben kalemimle mükemmelen yaşıyordum. Ve bu hal beni cidden bahtiyar ediyordu. Nasıl mı? İlerde görürüz.

Chicago şehri ben Amerika'da bulunduğum zaman bir buçuk milyon nüfuslu bir şehirdi. Bugün bu şehrin nüfusu üç milyonu tecavüz ediyor. Şehir (Michigan) isminde suyu tatlı bir gölün sahil-i cenûbîsinde arızasız bir arz-ı müsteviye yayılmış. İçinden Chicago isminde bir nehir geçiyor. Eyalet-i müttehide cumhuriyetinde (İllinois) eyaletinin metropol şehri idi. Lakin eyaletin merkez hükümeti değildi. Merkez-i hükümet o zaman seksen bin nüfuslu (Springfield) isminde bir şehirde idi.

Geçenki makalede Chicago'ya gece girdiğimizi söylemiştim. Bustânî'nin amcazadesi beni istasyondan aldı. Meşhur sergi mahallinin kurbunda bir otele götürdü. Bıraktı gitti. Ben o gece otelde yattım. Ertesi gün saat on raddelerinde yarım dolar duhuliye ücreti vererek sergiye girdim.

Doğruca Bustânî Efendi'nin yazıhanesine gittim. Kendisini buldum. Süleyman Bustânî Efendi Amerika'da Chicago'da açılacak serginin devam ettiği altı ay müddetçe sergide Türkçe bir gazete çıkaracaktı. Ve bunun için İstanbul'dan ruhsat almıştı. Hatta İstanbul'da hurufat satın almış ve hurufat ile beraber bir mürettip getirmişti. Ben bu ahvalden İstanbul'da iken mübhem bir surette haberdar olmuştum. Amerika'da ne yapacağımı düşündüğüm zaman bu işe de bir başvurmak haritada vardı. Bustânî Efendi'yi de İstanbul'da iken bir vasıta bularak tanımış ve bir iki kere kendisiyle mülakat etmiştim. Lakin Amerika'da çıkaracağı gazeteden ve benim muharrirliğimden filan hiç bahs açılmamıştı. Bustânî Efendi kendisi esasen ticaretle meşgul olan udeba'y-ı muharririndendi. Ahiren Amerika'da vefatı Arab âlem-i edebiyatında büyük bir boşluk husule getirmişti. Ben

Sergiye katılan ülkeler ürünlerinin önemli bir kısmını gemilerle taşımışlardı.

Colombia Üniversitesi Kütüphanesi

Chicago'da kendisini bulduğumda gazetesi için muharriri var mı, yok mu diye sordum. Henüz olmadığı cevabını aldım. Kendimi arz ettim. Sergide Osmanlı komiseri olan Hakkı Bey'in (Muahharen Sadrazam olan Hakkı Paşa) muvafakatiyle meşrut olarak beni muharrirliğe kabul edeceğini vaad etti. Hakkı Bey'le mektep âlemlerinden beri tanıştığımız ve beynimizde de dostluk bulunduğu için onun benim hakkımda muvafakatini pek müşkül bulmuyordum. Ancak ben Mabeyn'e göre İstanbul'dan kaçmış zat-ı şâhâneye sadakati olmayan bir müfsid addolunduğumu Hakkı Bey bildiğinden işin bu ciheti kendisini müşkül bir mevkie düşürecekti. Zaten Hakkı Bey Mabeyn'in adamı idi. Mabeyn'i benim hatırım için feda edemezdi. Beni feda etmeyi de ulûvvü cenâb-ı izzeti nefsine yediremeyecekti. Elhasıl mesele Hakkı Bey'i müşkilata düşürecek bir şeydi. Ben de şüphe ve tereddüd içinde kaldım.

Bustânî Efendi bir iki gün zarfında Hakkı Bey'i gördü. Soracağını sordu. Hakkı Bey, Süleyman Bûstanî Efendi'ye verdiği cevabında, 'Ubeydullah Efendi'den daha iyi bir muharrir bulamazsınız. Siz bana haber vermiş olunuz. Gazete intişara başladığı zaman ben birinci numarasını Mabeyn'e gönderirim ve Ubeydullah Efendi'nin muharrir olduğunu da yazarım. Oradan (Lâ) yahut (naam) cevabı gelinceye kadar da sergi biter. İş olur gider' demiş. Süleyman Efendi bunu bana haber verdiği zaman beni muharrir addettiğini söyleyerek ne ücret istediğimi sordu. Ben de ücreti kendisine havale ettim. Altı ay devam edecek olan sergide her ay bir numara çıkarmak üzere altı adet Servet-i Fünûn kıt'asında musavver olarak gazete çıkacaktı. Her adedinin ücreti tahririyesi olarak elli lira vereceğini söyledi. Ben de mâ'teşekkür muvafakat ettiğimi bildirdim. Şu suretle de Chicago'daki mevkiimi tayin etti. Bundan sonra benim işim kendime bir ikametgâh aramak ve gazete umuruna bir nizam vermekti. Aman unutmayayım, bir de Miss Meysın'ı arayıp bulmaktı."[5]

'MISS MEYSIN' MÜHİM MEVZÛ

Mesele 'Miss Meysın'a geldiğine göre, biraz durup soluklanmakta fayda var. Hatırlanacağı gibi,

Colombia Üniversitesi Kütüphanesi

Sergiye katılanlar için bir de mescid açılmıştı. Namaz kılanlardan birisi belki de Ubeydullah Efendi'dir...

Ubeydullah Efendi'yi Tıbbiye-i Şahane'de, Jön Türkler'le birlik olup Zât-ı Şahane aleyhinde 'tezvirat' yaparken bırakmıştık. O ise aradan geçen süre içerisinde Tıbbiye'yi terk edecek, artık nasıl yaptıysa Şam'da maarif müdürü olacaktır. Hazır müdür olmuşsun, iki dakika rahat otur değil mi, hayır, Ubeydullah Efendi öyle rahat oturacaklardan değildir. Padişah aleyhinde yaptığı bir konuşma saraya jurnallenmiş, o da soluğu Bekirağa Bölüğü'nde almıştır. Her ne kadar mahkemede, okuduğu gazellerle aleyhinde konuşan şahidin ifade vermesini engellemişse de, mahkûmiyet kararını engelleyememiştir. Daha önce iki yıllık bir Paris macerası da vardır ama bundan söz ederek 'Miss Meysın' bahsini yoldan çıkarmanın, en azından şimdilik gereği yoktur herhalde.

Ubeydullah Efendi, hapisten çıktıktan sonra aklını Chicago'da açılacak sergiye takmıştır. Bu sergi için kalkıp Chicago'ya doğru yola çıkmak, 1893 yılında İstanbul'da yaşayan çok az sayıda insanın cesaret edip kalkışabileceği bir serüvendir.

Ne var ki, siz henüz Ubeydullah Efendi'yi yete-

rince tanımıyorsunuz. Böyle bir macerayı aklına koymuşsa, onu engellemek neredeyse mümkün değildir. Bu itibarla, cebine yerleştirdiği elli altınla, limanda bekleyen Fransız bandıralı Paquet gemisine elini kolunu sallayarak binen kişinin Ubeydullah Efendi olması şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan 4 Nisan 1893 Salı günü başlayan bu maceranın tam beş buçuk sene sürmesi ve bu arada ekibe 'Miss Meysın'ın da dahil olmasıdır.

Önce Marsilya, sonra Paris derken Londra'ya giden bir trende buluruz Ubeydullah Efendi'yi. Londra'dan Amerika'ya gidecek bir gemiye binecektir binmesine ama Londra'ya kadar gelmişken Londra Sefiri Abdülhak Hâmid'i görmemesi düşünülemez elbette. İki gün sonra ise Liverpool'dan Amerika'ya doğru hareket eden Cermanik gemisinin güvertesinde, âdet yerini bulsun diye sahildeki tanımadığı insanlara el sallayan da 'bizim' Ubeydullah Efendi'nin ta kendisidir.

Oysa, gerek gemi yolculuğu sırasında, gerekse Amerika'da kendisini yakından ilgilendirecek olan İngiliz kızı 'Miss Meysın' sahilde değil, geminin içindedir ve tabir caizse Ubeydullah Efendi'nin gelip kendisini bulmasını beklemektedir.

Okuru biraz daha merakta bırakarak, Ubeydullah Efendi'nin Chicago izlenimlerine kulak verelim şimdi:

'GÜYA FRANSIZCA BEYNELMİLEL BİR LİSAN İMİŞ'

"Ben Amerika'ya gittiğimde İngilizce bilmiyor olduğumu söylemiştim, fakat Fransızca bildiğim için hiçbir müşkilata uğramayacağımın farkındaydım. Çünkü memleketimizde herkesin fikri Fransızca bilenin dünyanın hiçbir tarafında müşkilat çekmeyeceği suretindeydi. Güya Fransızca beynelmilel bir lisan imiş. Halbuki iş hiç de böyle değil. Fransızca dünyanın Fransa ve Belçika'dan ve İsviçre'nin bazı taraflarından başka hiçbir yerde işe yaramıyor. Hatta Amerika'nın (Luisiana) eyaletinde bile -ki vaktiyle Fransız müstâ'meresi imiş- Almanca bilen Fransızca'ya çok galip. Dünyanın şark ve garbında, şimâl ve cenubunda elhâsıl her yerinde geçen bir lisan varsa o da İngilizce'dir. Amerika'da ise esasen lisan-ı halk ve lisan-ı hükümet İngilizce. Fakat Alman unsuru Amerika'nın bütün büyük şehirlerinde yalnız adetçe değil, servet ve sanayice de galip olduğundan Almanca bilen hiç güçlük çekmeden Amerika'da işini görür. Bilhassa Chicago şehri âdeta bir Alman şehri addolunur. İşte ben bu Chicago şehrinde İngilizce bilmeyerek dolaşmakta ve bazı levazım tedarikiyle meşgul olmakta iken bazı bazı ufak tefek almak için girdiğim büyük bir mağazada satıcılıkla müstahdem Fransızca bilir Yahudi'ye rastladım. Yahudi esasen Türkiyeli imiş. Türkçesi pek az ve pek fena idi. Mamafih benim Fransızcamın yetiştiremediği yerde onun Türkçesi imdada geliyordu. Yahudi benim yabancı olduğumu anlayınca nereli olduğumu başımdaki festen anladı. Ve kendisinin de Türkiyeli olduğunu haber verdi. Ve nerede ikamet etmekte olduğumu sordu. Henüz muin ve sabit bir ikametgâh edinemediğimi söyleyince ikametgâh bulmak için yardım etmek istedi. Kabul ettim. Şehrin aksâ-yı şimâlinde beni bir eve götürdü. Evin ev sahibesi bir İngiliz hanımı idi. Aile ve mahalle ve hane hoşuma gitti. Yalnız mahalle sergiye çok uzaktı. O kadar uzaktı ki, benim olduğum yerden sergi on iki mil, yani takriben yirmi kilometre mesafedeydi. Lakin ne zararı vardı. Orada intikal vasıtaları o kadar çok, o kadar seri, o kadar ucuzdu ki, insan hiçbir mesafeyi çok görmezdi. Mesela İzmit'te oturan bir adam sabahleyin sekizde oradan çıksa dokuzda Galata'daki yazıhanesinde bulunur ve akşam beşte işinden ayrılarak altıda yine evine dönerdi. Artık yirmi kilometre mesafeden ürkmek beyhude idi. Şehrin şimâlinde bulunmanın da ayrıca bir faydası vardı. O da sergi mahalli şehrin müntehâ-yı cenubunda idi. Binaenaleyh sergi kurbunda ucuz ve iyi yer bulunamıyordu. Şehrin en şimâlinde Yahudi'nin delâletiyle bulduğum odanın haftalığı iki dolardı. Benden başka bir de bana delâlet eden Yahudi'den başka kiracısı da yoktu. Ev pek güzel mefruş ve nihayet derecede temizdi. Evde istediğim zaman haber vererek mutedil bir fiyatla yemek de yiyebilecektim. Şu suretle ikametgâhı da tedarik etmiş oldum.

Bulunduğum evden sabahleyin çıkınca beş dakika yürüdükten sonra New York'taki gibi yeraltı kablosuyla hareket eder bir tramvaya binecektim.

Altı mil mesafeyi on oniki dakikada kat ederek merkez şehre gelecektim. Merkez şehirden de iki mil kadar da mesafe yürüyerek bir şimendifer istasyonuna gidecektim. Oradan bineceğim şimendifer yedi mil mesafeyi on dakikada katederek beni sergi mahalline isal edecekti. Bunun hepsinin avdet ve azimeti yevmiye eski gümüş para hesabıyla bir buçuk frank tutuyordu. Demek ki her gün gidip gelmek şartıyla evden sergiye, sergiden eve ücret-i intikal ayda iki altın Osmanlı lirasından ibaretti. Her gün sergiye gelmek mecburiyeti de benim için yoktu. Evimin kirası ise ayda tamamıyla iki altın tutmazdı bile. Şu halde ben ayda üç, üç buçuk liraya ikamet ve intikal işlerimi yoluna koymuştum. Bundan sonra işim Miss Meysın'dan haber almak ve onun işi yoluna girmişse rahat etmekti. Kendisine Chicago'ya muvasalatımızda kendisinden ayrılırken verdiği adrese bir mektup yazarak işlerimi yoluna koyduğumu haber verdim ve kendisiyle mülakat arzusunda bulunduğumu ve nereye ne vakit emrederse hazır olduğumu bildirdim. Kendisinden ne cevap aldığımı soruyorsanız, bekleyin haftaya görürsünüz."[6]

ANNIE MASON'UN ŞAHANE HALLERİ

Ubeydullah Efendi, bütün hatıratı boyunca 'Miss Meysın' diye zikrettiği Annie Mason'la gemide tanışır. Bu tanışıklık, kısa sürede arkadaşlığa, bir süre sonra da artık hangisinin katkısı daha fazlaysa, aşka dönüşür. Hele bir gece, gemide düzenlenen eğlencede, Ubeydullah Efendi'nin şiirleri 'Miss Meysın'a, muhtemelen de gözlerine bakarak okuyuşu vardır ki, genç İngiliz kızı yanaklarının kızarmasına engel olamaz bir türlü.

Ubeydullah Efendi, küçük küçük dokunuşlarla 'Miss Meysın'dan söz ederken, hiç kuşkusuz okuyucunun daha fazlasını beklediğinin farkındadır. Bunu apaçık ifade etmekten de çekinmez zaten ve 'Miss Meysın'la arasında neler geçtiğini merak edenleri, üstü kapalı bir tarzda azarlamaktan da alamaz kendisini. Ubeydullah Efendi'ye göre, böyle bir şeyi merak etmenin, yabancı bir erkek ile bir kadını yolda görüp de, "Acaba bunlar nereye gidiyor? Ne işleri var? Yoksa mercimeği fırına mı verdiler?" diye düşünmekten hiçbir farkı yoktur. Dolayısıyla, edep dairesi içinde kalmakta ve böyle insanları rahat bırakmakta fayda vardır. "Mâmafih" diyor Ubeydullah Efendi, "bu silsile-i makalâtta Miss Meysın'dan daha çok bahsolunacaktır. Çünkü Chicago sergisi hitam buluncaya kadar biz münasebetimizi hıfz ettik."[7]

Ubeydullah Efendi, her ne kadar 'Miss Meysın'la münasebetlerini "hıfzettiklerini" söylese de, arada kimi tuhaflıkların yaşanmadığı anlamına gelmemektedir bu. Doğulu bir erkekle Batılı bir kadının yetişme tarzlarından kaynaklanan bu tuhaflıklar, aslında çok da yadırganacak şeyler değildir doğrusu. Sözgelişi, gemide yaşanan büyük fırtına dindikten sonra ortalık sakinleşir ve üstüne üstlük, bulutların arasından bir de mehtap gösterir yüzünü bütün ihtişamıyla. Güverteye çıkanlar, fırtınayla geçen bunaltıcı günlerin intikamını almak istercesine dans etmeye başlarlar. Bizim Ubeydullah Efendi ile 'Miss Meysın' da, artık etraftan çekinmeyi bir kenara bırakmış, kol kola girmiş gezinmektedirler güvertede. Diğerlerinin dans ettiğini gören 'Miss Meysın,' kol kola yürüdüğü otuz beş yaşındaki Osmanlı erkeğinin kendisiyle dans edeceğini düşünmektedir tabiatıyla. Fakat, Ubeydullah Efendi dans etmeyi bilmediğini söyleyince hayrete düşmekten kendini alamayan da yine 'Miss Meysın'dır. Amerika'ya giden, üstelik yol boyunca genç bir İngiliz kızıyla hayli samimi vaziyette arkadaşlık eden, gemiyi dolduran muhtelif milletlere mensup insanlar arasında entelektüel nitelikleriyle ön plana çıkan Ubeydullah Efendi dans etmeyi bilmemektedir öyle mi? Maalesef öyledir.

Biz onları öylece geminin güvertesinde bırakıp Chicago'da neler olup bittiğine bakalım isterseniz:

35 MİLYON DOLARLIK SERGİ

"Chicago sergisinin o zamana kadar dünyada açılmış olan sergilerin en büyüğü, en çok masraflısı olduğunu sergilerin tarihine müteallik âsarın hepsi itiraf ediyorlardı. Ondan evvel Avrupa'nın muhtelif yerlerinde Amerika'da, Avustralya'da müteaddid sergiler açılmış. Lakin bunlardan hiç-

Colombia Üniversitesi Kütüphanesi

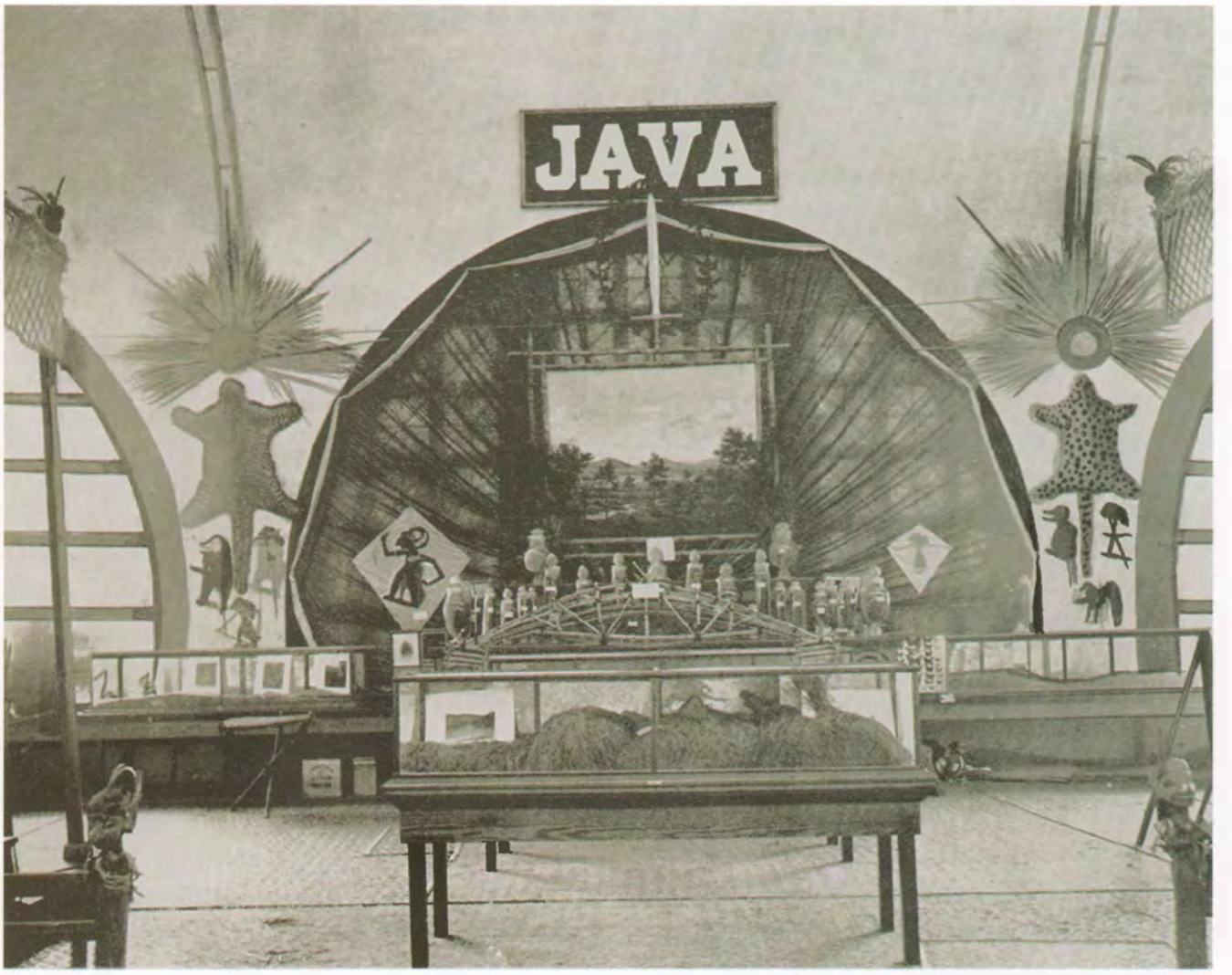
Sergiden bir görünüm...

biri Chicago sergisinin nısıf derecesini bulmamış. Chicago sergisinden evvel açılan en son mühim sergi Paris'te İnkılab-ı Kebir'in yüzüncü sene-i devriyesi şerefine açılan 1889 sergisi imiş. Buna ancak iki milyon lira, yani 10 milyon dolar sarf olunmuş. Halbuki Chicago sergisi 35 milyon dolara yani 7 milyon İngiliz lirasına mâl oldu. Ve bunun yalnız 10 milyon dolarını Chicago şehri verdi. Paris sergisinin ne kazandığını bilemem. Chicago sergisi neticede 10 milyon dolar ziyan etti. Ve ben bu zararı zannediyorum ki Chicago şehri üzerine aldı. Sergi reis-i umûmiyesi Ceneral (Davis)'in 'şimalin Eskimoları'ndan cenubun Patagonyalıları'na, garbın Bahaması'ndan, şarkın Japonları'na, Filipinleri'ne ve Hawaii adalarına kadar kâffe-i ecnâs beşeri sinesinde toplayan ve kürre-i zeminin kıtaat-ı hamsesinden olmak üzere otuz yedi hükümeti temsil eden ve şimdiye kadar hiçbir serginin ihtiva etmediği acaip ve garâibi ihtiva eden sulh ve müsâlemet içinde bir içtimâ-i insânî için Chicago şehri iki milyon lira sarf edemez mi ve ederse çok mudur?' dediğini o zaman ben Chicago sergisinde Osmanlı ikinci komiseri bulunan Fahri Bey'den işitmiştim.

Chicago şehri bir buçuk milyon nüfuslu bir şehirdir demiştik. Bu şehir sergi açılmazdan seksen beş sene evvel bir (Bek) imiş. Orada derisi kürk olan hayvanat avcılarından mürekkep birkaç kulübe varmış. (Bek) tabirine mi iliştiniz?

Bu tabir Anadolu'da beklemek mastarından kulübecik mahal mânâsına müstâmeldir ve lisanda istimali arzu olunur lazımlı bir kelimedir. Zaten de biz bunun sıfatı olan (Bekçi) lafzını pekâlâ kullanıyoruz. İşte Chicago derileri kürk olan hayvanat avcılarının ufacık bir karargâhı imiş. Şimendiferin icadından sonra bir şimendifer istasyonu ya-

Colombia Üniversitesi Kütüphanesi

Sergideki Java pavyonu...

pılmış. Ve yirmi otuz sene zarfında yüzbinlerle halkı muhtevi bir şehir olmuş. Sonra büyük bir yangın gelmiş. Şehrin sekizde yedisini yakmış. Mal mülk bir şey bırakmamış.

Amerika'da şehirlerin inşası acaiptir. Evvela mesela yirmi bin kişilik bir kasaba yapılacaksa, ölçü lâ-akal yüzelli bin nüfuslu bir şehir diye tutulur. Çünkü yirmi bin kişilik bir kasaba muhakkak on beş yirmi sene sonra yüz elli bin kişilik bir şehir olur. Benim Amerika'ya gittiğim sene (Eyalet-i müttehide cumhuriyeti) nâmıyla yâd olunan Cumhuriyet-i uzmanın mecmuu nüfusu elli beş milyon idi. Amerika'dan ben avdet edeli otuz sene oldu. Şimdi bu cumhuriyet-i azimenin nüfusu yüz milyondur.

Benim Amerika'ya gittiğim sene New York'ta üç milyon nüfus vardı. Bugün sekiz milyon nüfus olduğu söyleniyor.

Avrupa ve Amerika'nın tezâyüd-i nüfusundaki gösterdiği fevkaladelik bizleri hayrette bırakır. Medeniyet-i hâzıra-i garbiyyenin medeniyette geri kalmış olan şark milletlerinin gözlerine girecek yahud gözlerine sokulacak en bariz noktası burasıdır. Yirmi beş sene evvel Bulgaristan'da idim. Bulgaristan o zaman yirmi sene evvel doğmuş bir memleket idi. Merkez-i hükümeti olan Sofya altmış bin nüfuslu bir şehir idi. Bugün Sofya üçyüz bin nüfuslu bir şehirdir. Kırk sene evvel Mısır'ın Kahiresi iki yüz elli-üç yüz bin nüfuslu bir şehirdi. Bugün Kahire'nin bir milyon nüfusu var."[8]

'HÜRRİYET HANIM'IN HEYKELİ

Cermanik gemisi, New Jersey'i geçip Brooklyn Köprüsü'nden sonra New York Limanı'na ulaştı-

ğında, Ubeydullah Efendi, 'Miss Meysın' yanında olduğu halde bu kez Amerikalı bir kadınla tanışacaktır. Amerikalı kadının adı 'Miss Liberty' yani 'Hürriyet Hanım'dır. Denizin ortasındaki küçük bir adada duran ve New York'un sembollerinden biri olan bu "Timsalin cesameti o nisbettedir ki kollarının içine bir adam girer, boylu boyunca uzanabilir. New York iskelesinde bu timsali gezdirmek için bulunduğu adacığa işler küçük vapurlar vardır. Ufak bir ücretle insan oraya gider, görür. Timsalin içine girer. Merdivenle iç tarafından gözüne kadar çıkar. Harici seyr-ü temâşa edebilir. Nitekim abd-i âcize bu ziyaret de nasib oldu."[9]

Ubeydullah Efendi ile 'Miss Meysın,' New York'un ünlü Broadway Caddesi'nde gezinirler bir süre. Arkasından, Chicago'ya gidecek bir şimendifere bilet alırlar. Detroit'te vagonların gemiye yüklenerek karşı kıyıya geçirilmesi, Ubeydullah Efendi'yi hayretler içinde bırakır. Serzenişi ise bugün duyduğumuz serzenişlerden hiç de farklı değildir: "... Onlar arabalarını dağdan aşırıyorlar. Biz düz ovada yolumuzu şaşırıyoruz."[10]

Tren, Detroit Gölü'nün üzerinde yol alırken, Ubeydullah Efendi yanında oturan 'Miss Meysın'a bakar bir ara. 'Miss Meysın' her zamanki mahcup tavrıyla gülümser. "O tebessüm diyecektir" Ubeydullah Efendi, "benim gözümü gönlümü açtı. Sular içinde aşk ile revân oluyoruz, dedim. Aşkın kendisi bir deryadır. Âşıkın kârı gece gündüz revân olmak, o deryada şinâverlik edip boğulmamaktır, dedi."[11]

Bizim çifte kumrular Amerika kıtasının orta yerinde birbirlerine doğru şakıyadursun, 'Miss Meysın' kadar etrafıyla da ilgilenen Ubeydullah Efendi'nin dikkatini, hemen her yerde karşısına çıkan reklamlar çekecektir. Bu reklamların büyük bir endüstri haline dönüştüğünden, milyonlarca kişinin bu işten hayatını kazandığından haberdardır Ubeydullah Efendi. Öyle ki, aklında parlak bir reklam fikri olanların hemen Amerika'ya gitmesini tavsiye etmekten alamaz kendisini. Zihinlerindeki parlak fikirlerle Amerika'ya gidenlerin büyük bir servet sahibi olacağından da hiç kuşkusu yoktur zaten.

Bu sıradışı Osmanlı münevverinin Amerikan kapitalizmiyle temasının Chicago Fuarı boyunca da sürdüğünü, hatta Küba ve Meksika gibi ülkelerde de süreceğini hatırlatarak, yeniden Chicago'ya dönelim biz. Bakalım Ubeydullah Efendi neler anlatacak bize:

TUHAF BİR ASANSÖR KAZASI

"Chicago sergisi başlıca iki kısımdı. Bir kısmı resmî sergi, diğer kısmı da gayrı-resmî ciheti idi. Resmi kısmında mâruz-ı enzâr temâşâ olan bedâyi-i masnûat, nefâis-i mâmûlât satılık değil, görümlük idi. Orada görülen bir şey beğenilirse adres alınır, fabrikasına ısmarlanırdı. Yahut beğenilen herhangi bir şeye pey verilir, serginin hitamından sonra kaldırılabilirdi. Kısm-i resmî on üç şube idi. Her şube için cesim bir bina yapılmıştı. Şubeler tamamiyle hatırımda olmasalar bile, hatırımda olanı yazacağım.

1. Mâmulât-ı sınaiyye
2. Makineler
3. Elektrik
4. Ziraat
5. Vesait-i nakliyye
6. Sütçülük ve süt mahsulâtı
7. Sanayi-i nefise
8. Arkeoloji yahut mahsulât-ı hafriyye
9. Kadınlar dairesi
10. Mahsulât-ı bahriyye ve balıkçılık

İşte hatırımda kalan bunlardır.

Bunların içinde bina itibariyle en büyüğü mâmulât-ı sınaiyye dairesi idi ki ben o zamana kadar o cesamette bir bina görmemiştim. Bu binanın içinde insan eli dünyada ne yapmış ise hepsi en nefis surette enzâr-ı ibret ve temâşâya konulmuştu. Bu dairenin zeminden sakfına kadar irtifaı iki yüz elli kademdi. İçini gezmek için geniş caddeler, fer'î sokaklar yapılmıştı. En büyük caddesinin ortasında içi yirmi beş otuz kişi istiabına kâfi bir asansör vardı. Bu asansör elektrik kuvvetiyle hareket ediyor ve binenleri binanın zirvesine çıkararak sakfın üstünden sergiyi temâşâ ettiriyordu. Bu asansörle suud ve nüzûl için yarım dolar ücret alınıyordu. Bir gün saat iki, bugünkü hesap ile saat on dört raddelerinde sıkı sıkı yine kadın-erkek dolu

olarak bu asansör benim de içlerinde hazır olduğum birçok temâşâgirler önünde hareket etti. Yolun beşte üçünü kat ettikten sonra durdu. Bre aman! Gitmez. Ne ileri, ne geri. Çabala bre çabala! İmkânı yok. Şimdi bir de korku var. Ya geri düşerse, takriben yüz elli kadem irtifadan içinde otuz kişiyle bir düşecek olsa mâzallah içindekiler tam mânâsıyla hurdahaş. Yukarıda bir feryattır başladı. Biz aşağıdan seyrediyoruz. Bre aman, imdat yahu! Ne mümkün! Aşağıdan seyredenler için ne latif, ne gülünç manzara!

Şu insanlar ne tuhaf mahlûkat. Mesela akşamüstü en kalabalık bir devrinde Balıkpazarı'ndan Fatih Cami-i Şerifi imamı filan efendi kürküyle latasıyla gayetle temiz giyinmiş, yahut şehremaneti erkânından falan bey yılbaşı münasebetiyle en temiz rubalarını, yani smokin takımını giymiş, yüz yirmi lira kıymetinde yeni paltosu üzerinde biri davetli olduğu bir yerde, diğeri baloya yahut bir sefarete gidiyor olduğu halde geçiyorken bir bakkal dükkânının önünde ayağı kaymış, yüzükoyun yere düşeceği sırada sevk-i tabiî ile bakkal dükkânının önündeki zeytin dolu fıçıyı yakalamış, fıçı ile beraber o çamurlu kaldırımların üstüne yuvarlanmış. Zeytinler yerlere dökülmüş. Adamcağız çamurlara mülemma. Bunu temâşâ edip de çatlayasıya gülmemek mümkün mü? Bu, Allah esirgesin benim kendi başıma gelse o çamurların üzerine oturur kahkahalarla gülerdim. Daha tuhafı, o sırada bakkal o düşüp çamurlara yuvarlanan zattan döktüğü zeytinlerin parasını istemeyi düşünüyorken, bakkalın çırağı fıçıyı düşen efendinin kucağından kurtarmış, yere dökülen zeytinleri avuç avuç toplayarak halkın gözü önünde pasa fıçıya doldurmuş, fıçıyı da yine yerine getirmiş koymuş. Ustasının yüzüne bakıyor. Usta memnun. Efendi kalkmış, bir taraftan lahavle çekiyor, bir taraftan bakkala dökülen zeytinlerden dolayı i'tizar etmeye çalışıyor. Bakkal da yeni gelen müşteriye 'Aha hincik Gemlik'ten taze geldi' diye çırağın yerden topladığı zeytinlerden birini 'Hurma mısın be mübarek!' diye ağzında çiğnerken i'tizar edene de 'Sen sağol efendi, senin yoluna üç fıçı zeytin feda olsun' diyor.

İşte Chicago'da mâmulât-ı sınaiyye binasının asansöründe yüz elli metre kadem irtifaında muallâkta asılı kalan yirmi beş otuz kişi aşağıda selamette olan biz temâşâgirleri güldürüyor eğlendiriyordu.

İnanır mısınız? Bunlar orada yirmi dört saat muallâkta kaldı. Bunlar için evvela temin olunan şey, asansörün ansızın sukut etmemesine çare ara-

Chicago Sergisi 35 milyon dolara mal olmuştu...

Colombia Üniversitesi Kütüphanesi

Fotoğraf: Yenigün

İngiliz işgalinden sonra Malta'ya sürgün edilen Osmanlı aydınları: (Sağdan Sola) Şükrü Kaya, Ubeydullah Efendi, Süleyman Numan Paşa, Hüseyin Cahid Bey, Salâh Cimcoz, Süleyman Sâdi ve Cevdet Bey. Oturan ise Dahiliye Nâzırı İbrahim Bey.

maktı. O temin olunduktan sonra! Ah, bu sonra yok mu? O kadar firaklı ki... Şu kendisini tabiata hâkim zanneden insanın hükm-i tabiata karşı ne kadar zillet-âver bir acz içinde olduğunu gösterir bir hal!

Yirmi dört saat bu asansör halkı ne yiyip ne içecekler mi diyorsunuz? Mesele orada değil. Birkaç saat evvel yiyip içtiklerinin netâyicini kadın-erkek hep birarada, ne suretle becerecekler? Mesele burada! İşte asansörün sukut-ı nâgehânîsinin önüne geçecek tedbir ittihaz olunduğunu müteakib hatıra bu geldi. Ve bunun için de alât ve edevât-ı lazıme ve münasibe-i tesyârî tedabirine tevessül edildi. Ba'de yiyecek içecek meseleleri düşünüldü, halledildi.

Tahlis keyfiyetinin uzayacağı anlaşılınca temâşâgirler dağılmaya başladı. Ben de işime gittim. Saat onsekiz-ondokuza doğru yine uğradım. Orada birçok gazeteciler buldum. Geceyi orada geçireceklerini haber aldım. Ertesi günü saat onda geldiğimde yine onlar orada idi. Artık gittim. Miss Meysın'ı aradım, buldum. Beraber saat onüç buçuğa doğru geldik. Saat ondört idi. Alkışlar içinde asansör indi. Bu nüzûlde sevinenler kadar utananlar da vardı. Amerikalılar tuhaftır. Yatmak uyumak için ve daha bilmem ne yapmak için nasıl davranabildiklerini alenen tabirlerindeki galîzine bakmayarak soruyorlardı. Bunlara karşı asansör halkı içinde bî-muhâbâ cevap verecek kimseler de yok değildi."[12]

'CENÂB-I MISS MEYSIN' NASIL 'MADAM UBEYD' OLDU?

Yukarıdaki satırları 'kıraat eden' dikkatli okurların kolaylıkla fark ettiği gibi, Ubeydullah Efendi, Chicago İstasyonu'nda akrabalarına teslim ettiği 'Miss Meysın'la yeniden buluşmuştur. Buluşmakla da kalmamış, artık kendilerinden "biz" diye söz edecek hâle bile gelmiştir. Öyle ki, artık gaze-

teci kimliğini alan Ubeydullah Efendi'ye, toplantı, konser, tiyatro davetiyeleri "Mösyö ve Madam Ubeyd" adına gelmekte, Ubeydullah Efendi de davetiyeyi kaptığı gibi soluğu 'Miss Meysın'ın yanında almaktadır.

Yine böyle bir gün, Ubeydullah Efendi 'Miss Meysın'a bir oyun oynamaya karar verir. İki gün sonra bir konser vardır ve 'bizimki' konserde kendisine eşlik edecek zarif bir hanımefendi aramaktadır. Konserden önce oturup çay-bisküvi eşliğinde, Ubeydullah Efendi'nin ifadesiyle, 'felsefe-yi aşk'tan söz ederler. Bahis aşka gelince, 'Miss Meysın' artık dayanamayarak Ubeydullah Efendi'ye hiç âşık olup olmadığını sorar. Ubeydullah Efendi, otuz beş yaşında olduğunu hatırlatarak, başından böyle bir maceranın geçmemesinin mümkün olmadığını ifade edecek, bunun üzerine de, "Sevdiğiniz nasıl bir şeydi, kendisini unuttunuz mu, yoksa hâlâ sever misiniz?" sualiyle karşılaşacaktır. O da, oyunu sürdürerek, hâlâ çok sevdiğini, hatta resmini göğsünde taşıdığını söyleyecektir. Bunun üzerine heyecanlanan 'Miss Meysın' resmi görmek isteyecek, Şark'ın şirin çocuğu da, cebinden çıkardığı bir aynayı 'Miss Meysın'ın yüzüne tutacaktır.

Ne var ki, ilân-ı aşk etme konusunda son derece müşkülpesenttir Ubeydullah Efendi. Bunun gerisinde evlenme korkusunun yattığını da gizlemez zaten. Ona göre, bilhassa Batı'da bir kadına ilân-ı aşk etmek, evlenme arzusunu dile getirmek anlamına gelmektedir. Oysa, yıllar sonra Beyoğlu Evlendirme Dairesi'nde çalışmakla birlikte ölümüne kadar bekâr kalacak olan Ubeydullah Efendi, evlilik fikrinden hiç mi hiç hoşlanmamaktadır. Hatta kendisine neden hiç evlenmediğini soranlara, "Yıllardır bu kadar genci evlendirerek günahlarına giriyorum, bari kendimin günahına girmeyeyim" cevabını veren de ondan başkası değildir. Ama mesele sevdiği kadın olduğunda, Şark zihniyetinin doğal bir tezahürü olarak 'Miss Meysın'ı yüceltecek, kendisini ise küçültücü sıfatlarla anacaktır:

"Çünkü ben garib'üd-diyar bir serseri, o İngiltere diyarına mensup bir peri. Ben erenlerin sağı solu olmaz diyen bir derbeder, o bir sahibe-i sanat-ı pür-hüner. Ben o memleketlerin etvâr-ı âdâbına yabancı bir bî-vâye, o güftâr ve reftârında bülbül-i pür-terbiye. Elhasıl ben Ubeyd nâmında bir miskin, o mis gibi Miss Meysın. Ben bu kıza nasıl evlenmek ümidini verebilirdim."[13]

Bütün bunlar olup biterken, Amerika'ya giden hemen her memleket mensubuna musallat olan şu tuhaf soruyu da kendi kendine elbette soracaktır Ubeydullah Efendi:

"AMERİKA'YI TÜRKLER Mİ KEŞFETTİ?"

"Ben burasını (Manastır) da ziyaret ettim ve gördüğüm acaib ve garâib içinde en ziyade nazar-ı dikkatimi celbeden bir şey vardı. O da Cengiz'in oğlu mu, hafidi mi, bugün nesi olduğunu iyi tahattur edemediğim Kubilay Han'ın 1200 tarih-i miladîsinde Asya'nın Çin sevahilinden gönderdiği büyük bir heyet-i seferiye idi. Bu heyet-i seferiye Amerika ile Asya arasında Bahr-i Muhit-i Kebir denilen koca dış denizi geçerek Amerika'nın garbında Kaliforniya ile Meksika'nın ittisâl ettiği araziye vâsıl olmuş ve sonra dönmüştür.

Vaktiyle Norveç kaptanlarının da Amerika'nın şark-ı şimali sahillerine vâsıl olduğuna dair birtakım resim levhaları gördümse de bunlar Asya sahillerinden gelenler kadar nazar-ı dikkatimi davet etmemişti. Çünkü bunlar karanlık denizlerde yollarını kaybederek oralara düşmüşler ve oraların nereleri olduğuna dair hiçbir malûmat edinememişler. Asya'dan gelen heyet-i seferiye iki cihetle dikkatimi davet ediyordu. Birisi Bahr-i Muhit'i teftiş için o zaman büyük bir hükümdarın tertib ettiği mahsus ve şuurlu bir heyet-i seferiye olmasıydı. İkincisi bu heyet-i seferiyenin Türk olmasıydı.

Ben Cengiz'in oğlu yahut hafidi Kubilay'ın Türk müydü, Moğol muydu, hangisi olduğunu tedkike hiç hâcet görmem. Cengiz, Kubilay ne olursa olsun, hiç şüphe etmem ki o heyet-i seferiyenin tertib ve irsali fikrini doğurtan kafa Türk kafasıydı. Heyet-i seferiyeyi terkib eden efrad hep Türk idiler.

Dünyada ve bilhassa Asya'da en büyük inkılâbatta, en büyük harekâtta Türkler ya âmil, ya muharrik, ya şerik, yahut hepsi idiler. Ve daima da öyledirler ve öyle olacaklardır (...) Ben bunun böyle olduğuna iman ettiğim gibi, Miss Meysın'ı da ik-

na etmiştim. Geçen hafta vasfettiğim konseri benim vasıtamla dinledikten sonra Miss Meysın'da bu kanaat imâna tahvil etti."[14]

MICHIGAN GÖLÜ KIYISINDA BİR İNTİHAR TASAVVURU

Ubeydullah Efendi, 'Miss Meysın'ın Türkler konusundaki kanaatini 'imâna tahvil' etmiştir etmesine de, kendisini evlilik fikriyle bir türlü barıştıramadığı için Chicago Sergisi'nin kapandığını bildiren top sesini işittiğinde intiharların kıyısına konaklamaktan kurtulamamıştır. Ancak, onu Michigan Gölü'nde atlamaktan alıkoyan, aklının sesi değil, 'Miss Meysın'ın ta kendisidir.

Ne var ki, serginin bitmesi, 'Miss Meysın'ın çalıştığı şirketin de bir başka sergi için yollara düşmesine sebep olacaktır. Doğal olarak şirketle birlikte 'Miss Meysın' da gidecektir. Ayrılık anında yaşananları, o keskin ironisiyle şöyle anlatıyor Ubeydullah Efendi:

"Miss Meysın gideceği gün eşyâsıyla beraber benim davetim üzerine bize geldi. Tren gece saat ondan yani bugünkü hesaba göre yirmiikiden sonra hareket edecekti. Ben dokuzbuçukta bizim evin kapısında bulunmak üzere bir araba ısmarladım. Tam vaktinde araba geldi. Evvela eşyayı arabaya yüklettik. Sonra biz iki kişi arabaya bindik. İstasyon evimizden yirmibeş dakika imtidad eder bir mesafede idi. Biz o mesafeyi hep vedâ ederek katettik. Nasıl vedâ ettik? Onu Miss Meysın'la ben, bir de Allah bilir. Yalnız şu kadarını söyleyebilirim ki pek acı ve pek tatlı, pek âşıkâne ve pek şûhâne bir vedâ idi. Hem de pek şapırtılı-şupurtulu idi. Doğrusu ya bu vedâ tanıştığımız dakikanın lezzetinden daha tatlı idi. Arabanın içinde geçirdiğimiz yirmibeş dakika içinde anlar oldu ki yirmibeş yıllık ömre bedeldi."[15]

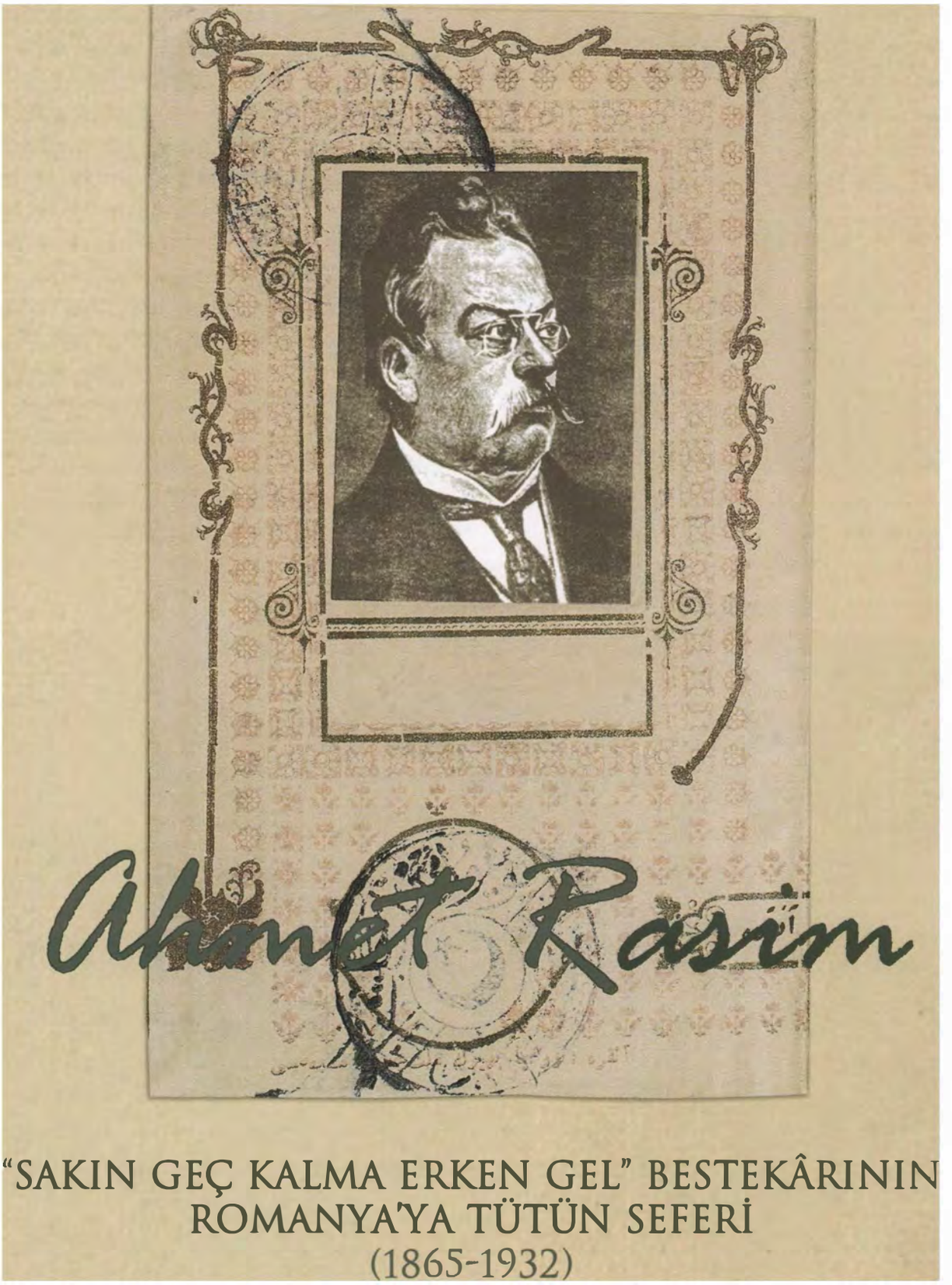
Chicago Sergisi kapanmış, 'Miss Meysın' Chicago'yu terk etmiştir artık. Ama Ubeydullah Efendi de geçimini sağlamak için bir şeyler yapmak zorundadır. Önce New York'ta bir lokanta açar ama on beş gün içinde iflas eder. Bunu, Washington'da bir şekerleme dükkânı takip eder. Burada da tutunamaz. Bir süre sonra Meksika'da, arkasından da Küba'da görürüz Ubeydullah Efendi'yi. Küba sokaklarında bir duvara sırtını vermiş, yaldızlı tellerden yaptığı bilezik ve bisiklet gibi şeylere müşteri aramaktadır.

Amerika'dan bıkan Ubeydullah Efendi, bir taraftan vatan hasreti, bir taraftan 'Miss Meysın'ın yokluğu derken İngiltere'nin Liverpool kentinde buluverir kendisini ve altı ay da burada kalır.

Nihayet memlekete dönen Ubeydullah Efendi, buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi, öyle rahat oturacak insanlardan değildir. Sürgünlerde alır soluğu hemen, İngilizler'in Malta'ya sürdüğü İttihatçılar arasında onun da bulunması çok da tuhaf değildir bu nedenle. Cumhuriyet döneminde ise milletvekili olarak TBMM'dedir dönem dönem. Başta Abdülhak Hâmid ve Salâh Cimcoz olmak üzere arkadaşlarının ısrarıyla neredeyse bir şehir efsanesine dönen Amerika hatıralarını tefrika ettiğinde altmış yedi, 11 Ağustos 1937'de öldüğünde ise seksen yaşındadır.

Batı'yla en somut biçimde temas eden ilk Osmanlı aydınlarından biri olan Ubeydullah Efendi'nin, hâlâ okunup incelenmeyi ve tartışılmayı beklediğini söylersek; Batı'yla münasebeti hayli sağlam bir başka isim olan Cemil Meriç'in ifadesiyle, 'had-nâ-şinaslık' mı yapmış oluruz acaba?

1 *Sıradışı Bir Jön Türk*, Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları, Ahmet Turan Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.
2 A.g.e., s. 150-151.
3 A.g.e., s. 9.
4 A.g.e., s. 9.
5 A.g.e , s. 151-153.
6 A.g.e. s. 153-154.
7 A.g.e., s. 133.
8 A.g.e., s. 154-158.
9 A.g.e., s. 140-141.
10 A.g.e., s. 148.
11 A.g.e., s. 148.
12 A.g.e., s. 163-166.
13 A.g.e., s .174.
14 A.g.e., s. 182-183.
15 A.g.e., s. 196-197.

"SAKIN GEÇ KALMA ERKEN GEL" BESTEKÂRININ ROMANYA'YA TÜTÜN SEFERİ

(1865-1932)

Sene 1916. Birinci Dünya Savaşı'nın en netâmeli günleri yaşanmaktadır. Osmanlı ordusu, İttihat ve Terakki'nin oldubittisi karşısında girdiği savaşta bir değil, birkaç cephede birden savaştığı için yorgun, bitkin ve moralsizdir. Gerçi Çanakkale'de ve Kut-ül Amârâ'da son derece önemli zaferler kazanılmıştır ama bu bile tek başına diğer cephelerde savaşan askerlerin moralini düzeltmeye yetmemiştir. Romanya cephesinin birdenbire kamuoyunun ilgisini çekmesinin sebebi ise bu cepheden gelen iyi haberlerdir. Zaten bu nedenle, Matbuat-ı Osmaniye Heyeti, Romanya ve Galiçya cephelerinde savaşan askerlere gönderilmek üzere tütün toplamış ve bu tütün paketlerini cephedeki askerlere ulaştırma işini de devrin ünlü gazetecilerinden, *Tesvir-i Efkâr*[1] muhabiri Ahmet Rasim üstlenmiştir. Orhan Pamuk'un, yaşama sevincine, mizah duygusuna ve yazma zevkine dikkat çekerek, "İstanbul yazarlarının en büyüklerinden biri" dediği Ahmet Rasim:

"Romancı Tanpınar, şair Yahya Kemal ya da hatıracı Abdülhak Şinasi Hisar'ın 'yıkım' yüzünden kapıldıkları hüznü, Ahmet Rasim bitip tükenmeyen enerjisi, iyimserliği ve neşesiyle dengelemeyi, bir kenara ölçüyle koymayı bildi. Bütün İstanbulsever yazarlar gibi, tarihle ilgilenmesine, tarih kitapları da yazmasına rağmen, hüzün ve kayıp duygusunu dengelemeyi bildiği için, geçmişte 'kayıp bir altın çağ' aramadı. Onun için İstanbul'un geçmişi, Batı tarzı büyük eserler yazmak için gerekli gücü ve hakiki bir sesin kaynağını arayacağı kutsal bir hazine değil, gün be gün her halini izlemekten hoşlandığı şehrin kendi ve ahalisi gibi, eğlenceli ve matrak ülkeydi o kadar."[2]

Orhan Pamuk'a göre, o devir aydınlarını derinden etkileyen ve zaman zaman içinden çıkılması hayli güç bunalımlara sürükleyen medeniyet değiştirme olgusu, günlük hayatın gaileleriyle meşgul diğer İstanbullular gibi Ahmet Rasim'i de fazla ilgilendirmiyordu. Elbette, Batılılaşma serüveni ve bu serüvene kendisini fazlasıyla kaptıranların içine düştükleri gülünç durumlar Ahmet Rasim için de yazı ve doğal olarak alay konusuydu ama işte o kadar. Orhan Pamuk, Ahmet Rasim'in hayatını yazıla-

Şair ve bestekâr Ahmet Rasim Bey, derbeder hayatıyla olduğu kadar şen-şakrak yazılarıyla da derin izler bırakmıştı.

rıyla kazandığını belirttikten sonra, devrin şartları ve sansür dolayısıyla siyasetle de pek fazla ilgilenmediğini ve bu yüzden kendisini yaşadığı şehri "zevkle ve iştahla gözlemeye" yöneldiğini hatırlatıyor. "Böylece" diyor Orhan Pamuk, "Ahmet Rasim sarhoş çeşitlerinden kenar mahallelerdeki sokak satıcılarına, bakkallarından hokkabazlarına, müzisyenlerinden dilencilerine, Boğaz semtlerinin güzelliğinden meyhanelerine, günlük haberlerinden piyasalara, eğlence yerleri, çayırları ve parklarından çarşı pazarlarına, mevsimlerinin tek tek güzelliğinden kalabalıklarına, kartopu ve kızak eğlencelerinden basın tarihine, dedikodularından lokantalarının yemek listelerine, İstanbul'un her şeyi hakkında yarım yüzyıl boyunca durmadan yazdı. Listelere, sınıflamaya bayılırdı ve huylar, kişilikler, özellikler arasında farklılıklar bulmaya yatkın bir kafası vardı. Bir botanistin bir ormanda, bitkilerin çeşitliliği ve zenginliği karşısında duyacağı heyecanı o Batılılaşma, göçler ve tarihin cilveleriyle her gün bir yenilik, tuhaflık, yıkım ya da saçmalık üreten şehrin çeşitliliğinden duyuyordu. Genç yazarlara her zamanki öğüdü, şehirde gezinirken yanlarında, 'daima bir not defteri' bulundurmalarıydı."[3]

Bu kadar sert göründüğüne bakmayın, bu ülkede yetişen hemen herkes gibi onun da içinde hiç büyümeyen bir çocuk vardı.

ETLİ KIRMIZI DUDAĞIN ESERİ YOK'

Aslında Ahmet Rasim'in öğüdünü tutan 'genç yazarlar'ın başında Orhan Pamuk'un geldiğini söylemek hiç de mübalağalı olmaz. Belki bu öğüdü daha başka tutanlar da olur diye üstadın Sofya izlenimlerini aktaralım bir miktar. Doğrusu istenirse, 'Sofya izlenimleri' lafın gelişi biraz. Çünkü, Ahmet Rasim, belki hiçbir Osmanlı müellifinin yapmadığı bir şeye teşebbüs ediyor ve en ince ayrıntısına kadar Bulgar halkının 'fizikî' özelliklerine ağırlık veriyor. Ama ne ayrıntılar, sakal türlerinden tutun da, diş yapısına kadar hemen her şey mevcut:

"Sofya'da güzellik!.. Burada kadınlığa dikkatli bakıldıkça erkeklikten artma, adeta yer yer dağılmış, düzensiz güzellik yamaları görülüyor. Pazarcık'ta, Ahteman'da gördüğüm kadınlarda ise ilkel fakat sevimli bir uyum var idi. Günler geçtikçe anladım ki, Bulgar güzelliği nâmına ne varsa hepsi köylere çekilmiş... Zaten bu unsurun en aydın, en süssüz simalarında da köylülük bir ezeli nakış gibi görünen hatları ile ortadadır. Hatta denilebilir ki, bu hatlardan azade olan simalar Bulgar değildir.

Herhalde Bulgarlarda erkeklik daha güzel, daha dinç, daha uyumlu, köylülüğün bu güzelliği tekli altında bulundurmasında tarihi Bulgar hayatının büyük etkisi vardır. Çünkü bu hayat asırlarca köylerde, dağlarda, ovalarda geçmiştir. Bir Bulgar yüzünde beliren avare bir tebessüm, düz veya sarı ela, hafif veya koyu mavi gözlerin süzülüp yanlara doğru yayılmasından sonra sivri, pat veya koç burun altında yayılan dudaklar üzerinden akar gider ki biz buna 'sırıtma' deriz.

Kafatası ilmi, Bulgar kafalarındaki cimcimeleri daha yassı, bir dereceye kadar düz göstermekle beraber başın ta tepesini de ekseriya -dağ yaylaları gibi- düz farzeder. Çoğunlukla yayvan, etli, eğri kısımları kalın kulaklar, şimdiki şapkaların alına düşürüp kaş, göz üstüne kadar yaydığı gölge daha ziyade koyulaştırdığından insan simaya ya-

yılan nahoş esmerliği gördükçe Bulgar milli zevkinin vaktiyle kuzu derisi, keçe kalpaklar, telli pullu, nakışlı hotozlar seçişinde estetik bir eğilime sahip olduğunu tasdik ediyor.

Açık koyu kumral, kestane, siyah hafif ipek sarısı saçlar daima düz, daima dalgalanmadan azade kalarak hiçbir zaman ceddin kalpağındaki kıvrımlarla benzerlik oluşturamamıştır. Bahçıvanlık da Bulgar işlerinden olduğu halde burada kendiliğinden yetişme ne bir 'sümbül-i gisu,' ne bir 'zülf-i hambeham' görülemiyor. Yok değil, var, ne çare ki berber acemi, sıcak maşanın çıt dedirmeden kırdığı teller, küt küt yahut her hangi bir pomat ile bulanmış parmakların büktüğü turralar yavşak yavşak duruyor.

Bilmem ki bizimkilerden uzaklaştım da, onun için mi? Benim burada canım şiir istiyor. Acaba Bulgar şairleri, Bulgar güzelliğini nasıl görüyorlar? Onlar da 'zühre'den, 'ilahetülcemal'den sabahın hüsn-i dil-efzunundan, perilerden misal getiriyorlarsa daha uzaklara gitmeli.

'Mat' dediğimiz donuk, fakat gözalıcı renk yerine Bulgar kadınlığında açık bir solukluk var. Doru, pembe üzerine beyaz, ebru, fiske vursan kan fışkırır gibi gülyanak buralarda yok. Gelsin esmer, safra hastalığından yeni iyileşmiş olanların yüzlerinde görülen hafif kara sarı renk.

Bununla beraber asıl dikkat çekici olan tek tük şahane kara gözlerle tam bir çelişki oluşturan küçük gözlerden başka ne çipil, ne ağırlıklı, ne kirpiği düşük, ne inadına şaşı, ne de sürekli burnuna bakan göz olmasıdır. Kör olarak yalnız bir erkeğe tesadüf ettim ki onun da Musevi olması ihtimali var idi. Tek göz, sürekli yaşarır, yırık, kapakları gevşemiş de görmedim. Fakat yumuk, şiş göz görmedim.[4] Yine burada bütün muhabbet efradı 'müjgan-ı ebru'dan, 'gamze-i cadu'dan, 'tir-i nigah'dan korunur ve sağlam. Samur kaş nadir. Arada sırada çatık görülüyor. Elifî, keman, düz, uçları kaçık kaşların türlü çeşidi mevcut.

Çekme burun ender. Uca yakın basık, şiş sivri, biçimsiz tümsek, etli, 'negrek' denilen cins oldukça

Atheneul Roman: Bükreş'te George Enescu Filarmoni Orkestrası Konser Salonu

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Yine o dönemden Bükreş'te bir katedral.

bol. Hokka ağız, 'gonca' ağız da görülmüyor. Hele, etli kırmızı dudağın eseri yok. Sarkık türünü de görmedim. Kadınlarımızın 'payveren' dedikleri inceler epeyce yaygın.

Tabii ki böyle yaradılıştan çene çukuru, yanak çukuru, hindu ben, püskürme benler sual edilmez.

'Sütlaç' dediğimiz hafif, 'çopur' dediğimiz pıtrak çiçek bozuğu aramayın, çil bile binde bir.

Sağlık kuralları, Bulgarlar'ın köylülükten gelen vücut kuvvetlerini hem çoğaltmaya yaramış, hem de onları bu gibi hastalıklardan korumuştur. Diğer yandan Sofya'nın loş sisli havası da pürüzleri pürtükleri örtbas etmektedir. Henüz burunsuz, hımhıma, pelteğe, kekemeye, dıgıdıgıya, pepemeye rast gelmedim. Sesler umumiyetle gür, sağlam, azarlar gibi gürültülü.

İki sıra inci diş, nerede?... Beyazları var ise de inci gibi dizilmiş değil. Çoğunlukla seyrek, mısır tanesi, peynir denilen neviden olanlar dolu.

Kırpık bıyık modasını galiba biz icad etmişiz? Burada öyle bir şey yok, bıyık, yine bıyık, hele birkaç tanesini gördüm ki, bizim eski sefaret kavaslarınınki kadar yastıkları geniş. Oturaklı olmamakla beraber onlarınkinden uzun, burma, pos, pala, ince, karanfil, kaytan, akrep kuyruğu türü yaygın. Bizdeki burun altına 'yapıştırma,' yalama, pis bıyık biçiminde örnek bile bulunmuyor. Yoluk, köse, tüysüz göremedim, hele top, tahta, kaba, çember sakal hiç görünmüyor. Bazı kadınlarda favori zülüf var da erkeklerde favori sakal yok. Alelâde yanak kısmı derin kesilmiş, çeneninki sivri bırakılmış, yahut yanak kısmı matruş, yalnız 'bam' tarafı çene kısmıyla birleşip sivri kalmış... Halep, Bağdat çıbanı olan hiç bir yüz olmadığı gibi çene altından tarak sürerek kaşıya kaşıya tat alma emeli de mahvolmuş. Ustura görmemiş yobaz biçimi, 'maydanoz tarlası' asla görülmüyor."[5]

Orhan Şaik Gökyay, 60'lı yılların sonlarına doğru

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Bükreş'te farklı mimarisi ile hemen dikkat çeken bir kilise.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın kendisinden Ahmet Rasim'in *Eşkâl-i Zaman* kitabını baskıya hazırlamasını istediğini belirttikten sonra, büyük bir açıkyüreklilikle bu işi küçümsediğini ifade ediyor. Ne var ki, eseri şöyle bir karıştırınca bütün fikri değişecek, ne kadar ağır bir yükün altına girdiğini hemen fark edecektir. Kitaba yazdığı önsözde, "Zamanının ayak takımından, kabadayılarından tutun da sayılı, adı belli kişilerini, tiplerini, İstanbul'un onun eserlerinde dile gelen meyhanelerini, eğlence yerlerini, geleneklerini, özelliklerini... kısaca bütün İstanbul'u gecesi ve gündüzüyle, ramazanları ve bayramlarıyle içine alan hayatını onun kalemiyle tanıdıktan sonra, bunu okuyucuya da gösterme işi gerçekten yorucu olmuştur" diyecektir *Destursuz Bağa Girenler* yazarı ve ekleyecektir: "Yorucu fakat o kadar da zevkli."[6] Orhan Pamuk da, Ahmet Rasim'in herhangi bir belagata veya mübalağaya kaçmadan, hakiki bir İstanbul sevgisiyle şehrin sokaklarına çıkıp gördüklerini ve işittiklerini yazıya geçirdiğini söylüyor. Zaten Ahmet Rasim'i devrindeki diğer yazarlar arasında öne çıkartan da bu sadeliği ve kent hayatına nüfuzdaki ustalığıdır. Usta bir gözlemcinin ironisiyle keskinleştirilmiş kaleminden çıkan bu yazılar, Türk basınında Ahmet Rasim-Burhan Felek-Hasan Pulur çizgisinin de temelini teşkil edecektir.

EŞKÂL-İ ZAMAN'IN KIYMETİ ZAMANLA ANLAŞILIR MI?

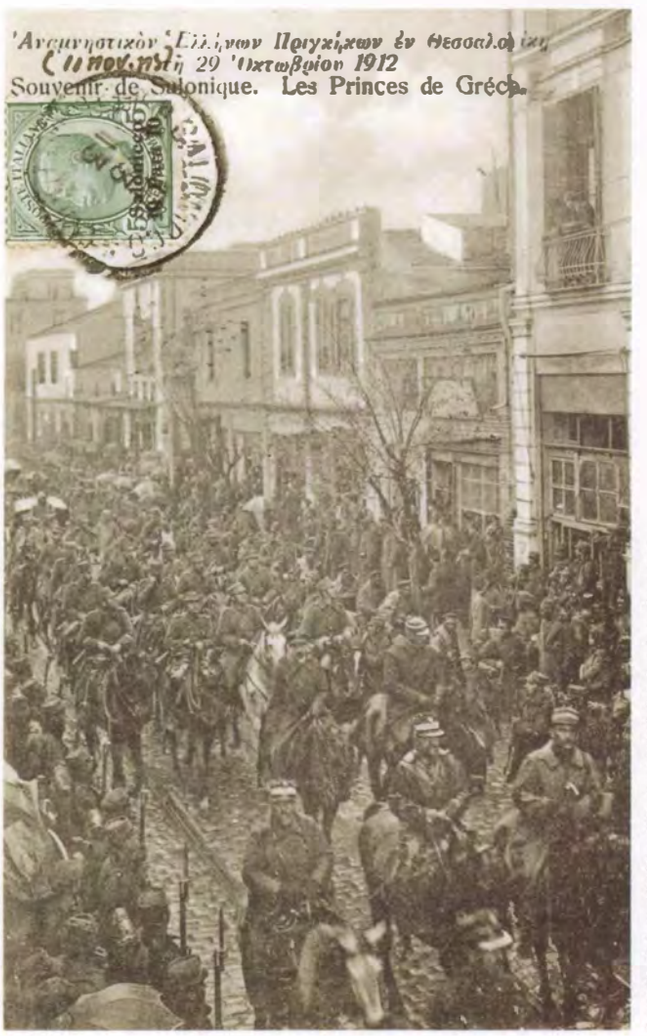
Ahmet Rasim, kısaca *Şehir Mektupları* adını verdiği ve bu isimle de kitaplaştırdığı yazılarında, şehre ilişkin hemen her konuya temas edecek, sokağın sesini sütununa taşıyarak bir tür 'halk filozofluğu' konumunu üstlenecektir. Gerçi Orhan Pamuk, bunun Fransızlardan örnek alınarak gelişti-

rilmiş bir tarz olduğunu söyleyecek ve ilk kez Namık Kemal'in bu üslûpla yazılar yazdığını dile getirecektir ama sözünü ettiğimiz Ahmet Rasim-Burhan Felek-Hasan Pulur çizgisi, bize has nitelikleriyle öne çıktığı için devrine göre son derece popüler bir özellik kazanacaktır. Orhan Pamuk, o devrin genel panoramasını şöyle çiziyor:

"1895-1903 arasında gazetelere hızla yazdığı yazıların en güzellerini, Ahmet Rasim *Şehir Mektupları* adı altında kitaplaştırdı. Her zamanki alaycılığıyla kendisine yakıştırdığı 'şehir mektupçusu' sıfatıyla takipçisi olduğu belediye şikâyetlerini, günlük hayat gözlemlerini yazmak, sokakların nabzını tutmak, aslında Fransız edebiyatı ve gazetelerinden örnek alınarak edinilmiş bir alışkanlıktı. Victor Hugo'nun yalnız oyun ve şiirlerinden değil, romantik ve mücadeleci tutumundan da etkilenmiş olan Namık Kemal, 1867'de *Tasvir-i Efkâr* gazetesine 'Ramazan Mektupları' yazmış ve Osmanlı okuruna mektubun yalnız devlet adamlarıyla sevgililerin sır paylaşmak ve birbirlerini tehdit etmek için kullandıkları bir biçim olmayabileceğini, yayımlanan 'mektuplar' aracılığıyla bütün bir şehre de bir sevgiliye, bir yakına seslenir gibi seslenilebileceğini göstermişti. Namık Kemal'in Ramazan günlerinde İstanbul'un yaşadığı hayatın ayrıntılarına giren bu mektupları, daha sonra pek çok yazarın yazacağı şehir mektuplarının ilk örneği olmakla kalmaz, ayrıca mektup gibi geleneksel olarak sırdaşlık, mahremiyet ve ortaklık çağrışımlarıyla yüklü bir seslenme biçimini kullanarak İstanbullulara, gazete aracılığıyla tıpkı mektuplaşan sevgililer, akrabalar, yakınlar gibi içekapalı bir İstanbullular cemaati oluşturduklarını da hissettirir. Ahmet Rasim'den başka, çıkardığı gazetenin adı *Basiret* olduğu için Basiretçi Ali Efendi diye tanınan (saray desteğiyle çıkardığı gazetesi bir dikkatsizlikle istenilmeyen bir şey yayımlayıp kapatılınca bir ara Basiretsiz Ali Efendi diye anılan) Ali Efendi de herhangi bir mizah duygusundan yoksun olsa da, şehrin günlük hayatına girerek öğütler verip eleştiriler yapmayı kendine iş ve saplantı edinmiş İstanbul mektupçularının en titizidir. Müzik zevki ve besteleri de olan Ahmet Rasim'in günlük yazılarında insan İstanbul'un bütün seslerini duyarken Basiretçi Ali Efendi'nin mektuplarını okuyanlar, 1870'lerin İstanbul sokaklarında geçen siyah-beyaz bir sessiz filmi seyrediyormuş duygusuna kapılır.

Ahmet Haşim'den Burhan Felek'e kadar pek çok köşe yazarının, kimi zaman bütün yirminci yüzyıl boyunca şehir mektupları başlığını kullanmadan denediği ve şehirlilere ve şehre yönelik bu yazıların İstanbul'un renklerini, kokularını, seslerini, yazarın mizahı ve mizacıyla yansıtmasından başka, bir ikinci işlevi daha olurdu: İstanbullulara sokaklarda, park ve bahçelerde, dükkân ve eğlence yerlerinde, gemilerde, köprülerde, meydanlarda, tramvaylarda yaşama adap ve terbiyesi vermek. Padişahı, devleti, hükümeti, polisi, askeri, din büyüklerini, hatta bazan belediyeyi bile eleştirmek çok zor olduğu için okur yazar seçkinler, içlerindeki eleştiri ve öfke ateşini dökebilecekleri tek hedef olarak korunaksız ve kimliksiz insanları, şehir sokaklarında yürüyen, gezinen, işlerini

Yüzyılın başında Selanik.

Sacit Kutlu'nun Didâr-ı Hürriyet isimli kitabından alınmıştır.

Sacit Kutlu'nun Didâr-ı Hürriyet isimli kitabından alınmıştır.

Balkan bozgunuyla birlikte İstanbul'a doğru akan kervanlardan bir bölüm...

gören tek tek İstanbulluları bulabiliyorlardı. Gazete okurları ve köşe yazarları kadar eğitimli olmayan İstanbulluların son yüz otuz yılda sokaklarda neler yaptıklarını, neler yiyip, nelerden söz edip, hangi gürültüleri çıkardıklarını bugün bilmemizi, bu kalabalığa bazan öfke, bazan şefkat, çoğu zamanda küçümsemeyle azarlayan şehir mektupçularının saplantılarına borçluyuz."[7]

Ahmet Rasim gibi yazarlara borçlu olduğumuz tek şey bundan ibaret değildir elbette. Ahmet Rasim, *Romanya Mektupları*'nda aynı üslûp ve dikkati kullanarak, tıpkı Orhan Pamuk'un *İstanbul, Hatıralar ve Şehir* kitabında olduğu gibi, son derece kolay okunur, bir o kadar da eğlenceli bir metinler toplamı ortaya çıkarmayı başarmış bir yazardır. Bükreş'te geçirdiği iki gece ve bir günü anlatma tarzı, bunun somut bir göstergesidir zaten:

"ANLADIM BİRAZ DAHA ÇEKECEĞİM VAR"

"Kendimi meşhur Jul Vern'in 'araba ile dünya gezisi'nde zannediyordum. Vagonun kapısı açıldı mı karların etrafa yığdığı kümelerden rüzgârın

Yenen ile yenilenin birbirine ayna olduğu tuhaf anlardan biri...

Sacit Kutlu'nun Didâr-ı Hürriyet isimli kitabından alınmıştır.

Sacit Kutlu'nun Didâr-ı Hürriyet isimli kitabından alınmıştır.

Henüz şiiri, şarkısı, romanı, filmi olmayan büyük Balkan trajedisi...

kopardığı parçalar içeriye dalıyordu. Saat dokuza geldiği halde yer açıldı, ben yerimden kımıldayamamıştım. Bereket versin ki Alman subaylardan biri neferleri dışarıya çıkardı da biraz nefes alır gibi oldum.

İstasyonda tıpkı bizimkiler gibi, Alman efradı da öbek öbek ateş yakmışlardı. Genişleyince derhal ispirtolu çay takımını bavuldan çıkardım. Aman ne nefis çay imiş!... Gezinip gezinip içiyordum.

Dikkat ettim ki Alman subayları yarım porsiyon şekerle içiyorlar. Cömertliğimden bir avuç verdim. Fakat biraz sonra onlar da bana karşılık verdiler. Tam iki bardak tavuk suyu!... Hem benim çaydan da, şekerden de nefis!... Üstüne bir parça da göğüs eti sundular. Kahvaltı değil, merhem!... Bunun üzerine yarışma başladı: El çantasında Kumandan Paşa'nın yol yiyeceği olmak üzere lütfen yaptırmış oldukları kıymalı börek var idi. Takımıyla çıkardım. Vagondaki üç ere de dağıtmak şartıyla gırtlağımıza kadar doyduk. Gözlerim birden bire açıldı. Sigaralar duman duman savruluyordu.

Saat onbir buçukta bir telaş koptu. Yedi sekiz er vagonda ne buldularsa sırtlayıp götürüyorlardı. Bu arada benim bavul, el çantası, diz battaniyesi de kalmadı, gitti. İndik. Gelecek treni beklemek üzere istasyon binasının önüne dizildik.

Hava cidden soğuk idi. İhtimal ki sıfırın altında on, onbir derece vardı.

Tren göründü. Adeta bir yolcu katarı, İbrail'de bir gün daha durmuş olsaymışım ben de buna binecekmişim! Meğer 'az tamah çok ziyan getirir' diye benim aceleme denir imiş! Nereden geldi. Durdu. Medet Allah! İstasyondan bir kalabalık hücum ediyor idi. Yılbaşı yortusu münasebetiyle cephede bulunan subaylardan bir kısmına birkaç gün izin verilmiş imiş vagonlar hıncahınç!

Fakat bir dakika durmak doğru değil, bir vagona sokulmalı. Atladım. Arkamdan o iki Alman subayından biri de atladı. Bana:

- Bavulunuzu unuttunuz, dedi. Gerçekten unutmuştum, tekrar indim o da indi. Bavulu getiremeyeceğimi anladığı için iyilikseverliğinden bana

Sacit Kutlu'nun Didâr-ı Hürriyet isimli kitabından alınmıştır.

Yine bir göç manzarası...

yardım etti. Oturduğum kompartımandaki subaylara birer birer takdim ederek çekiliyordu. Bu nazik davranıştan çok duygulanmış ve müteşekkir kaldığını kendisine bildirdim. Elimi sıkı sıkı tuttu. Gözleri, dudakları gülümser olduğu halde Türkçe öğrendiği yegane:

- Arkadaş, kelimesini söyleyerek gitti.

Kompartımanda sekiz kişi idik. İkisi doktor, dördü mülazım, yüzbaşı rütbelerini taşıyan subay, biri de binbaşı idi.

Sıkışık oturduğumuz için nisbeten sıcak idi. Tren kalkar kalkmaz konuşma başladı. Karşımdaki doktorla Fransızca konuşuyorduk. Silistreol savaşını anlattığı zaman subaylardan biri Almanca doktora bir şeyler anlattı. Meğer kendisi o savaşta bulunmuşmuş!

- Öyle ise silah arkadaşıyız, dedik bir hayli gülüştük.

Fauri'den sonra iki istasyona daha uğradık. Akşamın dokuzunda Bükreş istasyonuna vardık.

Bu Almanlar cidden metodik adamlar. Trenin durmasıyla boşalması bir oldu. Kompartımanda bir anda yalnız kaldım.

- Geceniz hayrolsun'dan sonra kimseyi görmedim. Bin güçlükle bavulu indirdim. El çantasını aldım. Bir hamal bekliyordum.

Pek tabii istasyonda Osmanlı kumandanlığına müracaat edecektim. Karşıma bir Alman çavuşu dikildi. Mareşal'in izinnamesini gösterdim. Elimle bavulu işaret ederek hamal aradığımı anlatabildim. Bir düdük! İki er geldi. Benim eşyayı kapınca kumandanlık mevkiine götürdüler.

İlk defa geldiğim bu şehirde ben nereye gidecektim?.. Atina Palas'a değil mi? Mevkide kumandanı sordum. Şehre gittiğini söylediler. Nazik iki efendi asker bana o kadar iyi muamele gösteriyorlardı ki!... Mevkiye kaymakam Hamid Bey ile iki subay da geldiler. Her gelen araba arıyordu. Fakat gecenin bu saatinde araba çalıştırmak yasakmış! İşte burası fıraklı idi. Düşündük taşındık bavullarımızı bırakıp, bir rehber alarak menzil müfettişliğine gitmeye karar verdik, çünkü Atina Palas, feldmareşal Makenzen'in karargâhı olmuş, otellerde de yer bulmak oldukça zormuş.

Anladım biraz daha çekeceğim var!..."[8]

"SAKIN GEÇ KALMA ERKEN GEL"

Agâh Sırrı Levend, Ahmet Rasim üzerine yazdığı monografide, yazarın hayatının ilk kırk üç yılının Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlakiyet rejimi al-

Sacit Kutlu'nun Didâr-ı Hürriyet isimli kitabından alınmıştır.

Harekât Ordusu Manastır sokaklarında...

tında geçtiğini, daha sonra Meşrutiyet'in huzursuzluğunu ve Mütareke'nin kara günlerini yaşadığını hatırlatarak, altmış yedi yıllık ömrünün son bölümünde ise Cumhuriyet'in kuruluş heyecanına tanık olduğunu belirtiyor. Levend'e göre, Ahmet Rasim bütün bu devirlerin iyi ve kötü günlerini yaşadığı halde, hiçbir zaman politik akımlara kapılmadan, "bir gazeteci olarak gördüklerini, işittiklerini günü gününe tespit edip" yazmıştır.[9]

Agâh Sırrı Levend, 1865'te doğan ve 1932'de ölen Ahmet Rasim'in doğumunun yüzüncü yılı vesilesiyle hazırladığı kapsamlı kitapta, haklı olarak, Ahmet Rasim'in yazılarını gereği gibi kavrayabilmek için yaşadığı üç dönemin şartlarını, basın ve edebiyat çevrelerini, bu çevrelerde yaşanan tartışma ve kavgaları da gayet iyi bilmek gerektiğini söylüyor. Daha sonra Ahmet Rasim'in Mevlevî geçmişine dikkat çeken Levend, Veled Çelebi'nin, "Âyin-i şerifleri hep geçmişti. Sikke giyer, mutribe çıkardı" dediğini kaydediyor.[10]

Türk edebiyatının çalışkan kalemlerinden biri olan Levend, kitabında Ahmet Rasim'in musikîyle olan ilişkisine özel bir yer ayırmayı da ihmal etmiyor. Sesi fevkalâde güzel olan Ahmet Rasim, Darüşşafaka'da okurken, devrin büyük bestekârlarından Zekâî Dede'den musikî dersleri almış, okuldan mezun olduktan sonra da, Eyüp'teki Bahariye Mevlevîhânesi'nde 'kudümzenbaşı' olan Zekâî Dede'nin yanında eğitimine devam etmiştir. Levend'in belirttiğine göre, Ahmet Rasim sadece Klasik Türk Musikîsi'yle değil, başta halk türküleri olmak üzere, saz şairlerinin meydana getirdikleri maniler, destanlar, koşmalar ve divanlarla da ilgilenmiştir. Ahmet Rasim'in ünlü bir şarkısına ilişkin şu ilginç anekdotu da Agâh Sırrı Levend'den aktarıyoruz:

"Rasim 70 kadar şarkı yapmış, bunların çoğunu da kendisi bestelemiştir. Bu şarkıların hemen hepsi bir anıya bağlıdır. Rasim'in kimi uzun, kimi kısa sürüvenleri, sevgileri, bu sevgilerden duyduğu çarpıntıları, üzüntüleri, kırgınlıkları, neşeleri hep birer şarkı ile tespit edilmiştir. Onun:

Sakın geç kalma erken gel
Bu akşam gün batarken gel
Ne müşkül ayrılık hali
Bu akşam beklerim yâri

Sakın geç kalma erken gel
Bu akşam gün batarken gel

şarkısı büsbütün başka bir anıyı yaşatır: Rasim aylarca ortadan kaybolduktan sonra bir gün evine döner. Çok uysal ve sabırlı olan karısı hiç sitem etmeden onu karşılar. Rasim yıkanıp bir süre dinlendikten sonra hazırlanır, kapıdan çıkarken karısı:

- Sakın geç kalma erken gel,

diye ricada bulunur. Rasim de yolda bu şarkıyı yapıp besteler. Bu şarkıyı Tatyos'un bestelediği de söylenir."[11]

Agâh Sırrı Levend, kitabına yazdığı 'Sonsöz'de, okul sıralarında bu topraklarda yetişen hemen herkes gibi şiire heveslenen Ahmet Rasim'in bu sevdadan erken vazgeçmesinin en isabetli kararlarından birisi olduğunu belirterek, "Yalnız şiir alanında kalsaydı, zamanında bile unutulup giderdi" demeyi de ihmal etmeyecektir. Ancak biz

Romanya'dan bir sokak manzarası.

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Bugünkü Romanya Parlamentosu.

yazımızı, Agâh Sırrı Levend'in 'kehânet' gibi sözleriyle değil, Ahmet Rasim'in Romanya'ya dair değerlendirmeleriyle tamamlayalım. Bunu yaparken de, Ahmet Rasim'in, bugünün değer yargılarıyla bakıldığında hiç de hoş kaçmayacak kimi genellemelerine fazla itibar etmemek gerektiğini de hemen belirtelim:

BÜKREŞ MANZARALARI

"Bükreş'te o günü, karargâha gidip izinname almak ile geçiştirdim. Akşam üzeri araba ile istasyon civarına kadar yaptığım gezinti bana şehrin genel görünüşü hakkında pek az fikir verebildi. Dükkânlara giren çıkan yok, pahalılık ziyade idi. Biz bu hale henüz geliyoruz. Gündüz bile şehirde sessizlik vardı, bir iki koketin kızaklarından başka fevkalade bir şey görünmüyor, tramvayları atlar çekiyor, kadınlar biletçilik yapıyorlardı. Yalnız sinemaların kalabalık olduğunu işittim. Romenler, kendi ordularını kahreden Alman askerlerini seyrederken alkışladıklarını söyledikleri zaman o derecede hayret ettim ki bunu ifade etmek için hâlâ uygun bir cümle bulamıyorum. Gündüz gezdiğim yerlerin birinde şimdiki Romen başbakanı Bratyano'nun pederinin resmini gördüm. Mumaileyh 1876'da Katacı'nın başkanlığındaki muhafazakâr kabineyi takip eden radikal kabine başkanlığına geçmişti. 1293 Rus seferi ilan edilmeden evvel Romanya prensi müteveffa Kral Karol tarafından Kırım'da Livadya'ya gelmiş olan Çar Üçüncü Aleksandır'ın nezdine gönderilmiş, orada, Rusya ile savaşın nedeni olan meşhur General İgnatif ve Başvekil Prens Gorçakof ile görüşmüş, gerçi Gorçakof ile işin başında uyuşamamış ise de Bükreş'e dönüşünde Rus askerine memleketin kapılarını açmak, gerektiği zaman yardımda bulunmak politikasını esas almış idi. Romanya'nın daha sonra istiklale ve krallığa erişmesine neden olmuş olan bu hareket, Plevne savunmasındaki askeri yardımı gerektirmiş ve Romanya'ya Balkanlar'da oldukça önemli bir siyasî nüfuz kazandırmış idi.

Bunun yanında oğlu Bratyano'nun da resmi vardı. Ne makus bir toplum. Babası Romanya'ya ka-

zandırmış, oğlu kaybettiriyor. Kral Karol'a yaramış olan Bratyano'nun bıraktığı şerefsiz halef Kral Ferdinand'a yaramadı.
Burası Tuna'nın barometresi olduğu için don korkusuyla ertesi sabah Yerköy'de inmek lüzumunu şiddetle hissediyordum.

Çünkü Tuna bir kere dondu mu, günlerce beklemek veya bizce tehlikeli bir yolculuk demek olan kızakla geçmek mecburiyeti var idi."[12]

1 Kitabı yayıma hazırlayan Rıdvan Yakın, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nin o günlerde, muhtemelen yasal gerekçelerle bu ismi kullandığını belirtiyor. *Romanya Mektupları*, Ahmet Rasim, Hazırlayan: Rıdvan Yakın, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 24.

2 *İstanbul, Hatıralar ve Şehir*, Orhan Pamuk, YKY, İstanbul 2003, s. 130.

3 A.g.e., s. 131-132.

4 Bu kelimenin "gördüm" olması kuvvetle muhtemel. (S. K.)

5 *Romanya Mektupları*, Ahmet Rasim, Hazırlayan: Rıdvan Yakın, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 37-38.

6 *Eşkâl-i Zaman*, Ahmet Rasim, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. V.

7 *İstanbul, Hatıralar ve Şehir*, Orhan Pamuk, YKY; İstanbul 2003, s. 132-133.

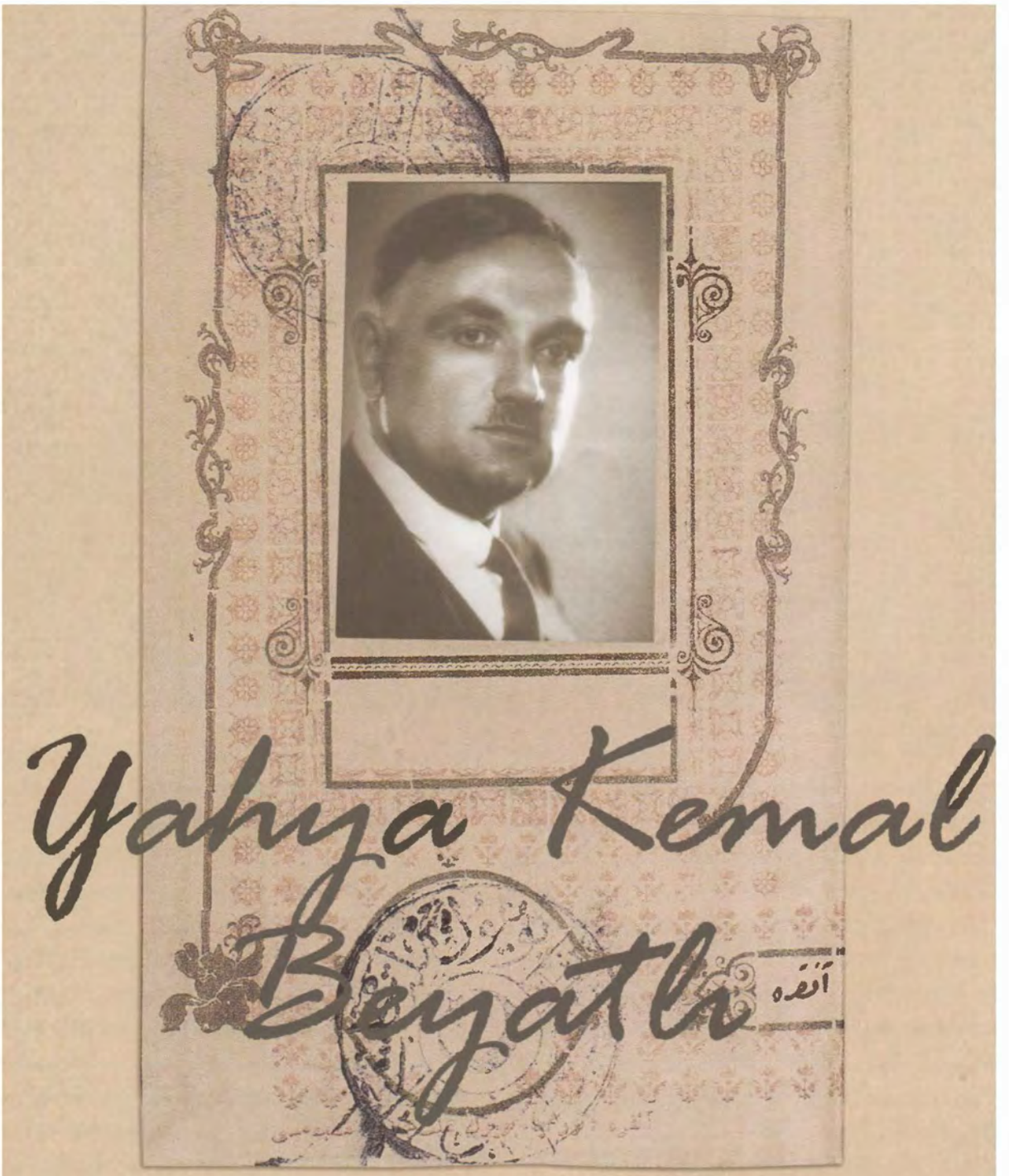
8 *Romanya Mektupları*, Ahmet Rasim, Hazırlayan: Rıdvan Yakın, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 159-162.

9 *Ahmet Rasim*, Agâh Sırrı Levend, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1965, s. 7.

10 A.g.e., s. 68.

11 A.g.e., s. 68-69.

12 *Romanya Mektupları*, Ahmet Rasim, Hazırlayan: Rıdvan Yakın, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 164-166.

Yahya Kemal Beyatlı

'RENCİDELİKLERİNİ ONULMAZ YARALAR GİBİ SAKLAYAN' BİR ŞAİRİN GÖZÜNDEN BİRAZ PARİS BİRAZ SOFYA

(1884-1958)

Kültür A.Ş. Arşivi

Yahya Kemal iç savaş sırasında sadece 'Zil, şal ve gül'ünü gördüğü Madrid'de...

"Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır. Vakıâ Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lâkin bilmem uzun asırlar bile o sularla o karlı tepeleri gönlümüzden silebilecek mi? Zanneder misiniz ki bu hasret yalnız Rumeli'nin çocuklarının yüreğindedir? Rumeli toprağına ömründe ayak basmamış bir Diyarbekirli Türk de aynı hasretle bu türküyü söylemiyor mu?

Gözde tüter dumanları
Bak Şıpka'nın Balkanları
Hâlâ sızar al kanları
Ayrılmıştık otuz sene
İşte Şıpka geldik yine

İstanbul'dan Sofya'ya kadar küçük bir seyahat mâzinin kalbimde kalan hayâlini sileceğine bilakis daha ziyâde alevlendirdi. Türklük Avrupa'ya doğru cezr ü meddi biten bir deniz gibi o dağlardan çekilmiş, lâkin tuzunu bırakmış. Bütün o toprak Türklük kokuyor. Bu tuz Bulgar toprağının vatanının toprağında mı kalmamış? Kanında mı? Meşrebinde mi? Yaşayışında mı? Giyinişinde mi? Duyup düşünüşünde mi? Oturup kalkışında mı? Lisânında mı? Lisânının sarfında ve nahvinde mi kalmamış? Daha nerelerinde Yârabbi? O toprakta gezindiğim müddetçe hep bunu hissettim."[1]

Yahya Kemal, Sofya'ya gitmek için yola çıktığı andan itibaren, Balkan şehirlerinde geçen çocukluğunun sokak aralarına dalacaktır ister istemez. Çünkü, yıllar sonra yazacağı bir şiirinde, "Bursa'nın Şar Dağı'nda devamı" olarak niteleyeceği Üsküp'te, 2 Aralık 1884'te açmıştır dünyaya gözlerini. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım* kitabında yer alan mühim bir ayrıntıya

göre, "nadir görülen bir kar yağmaktadır" Üsküp'e o gün. Muhtemelen daha sonra kendisine anlatılan bu kar yağışını, bütün psikolojik çağrışımlarıyla birlikte bilinçaltının bir yerlerine kaydetmiş olmalıdır Yahya Kemal. Yıllar sonra Varşova'da büyükelçiyken yazdığı bir şiirde,

Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu
Bin yıl sürecek zannedilen kar sesidir bu

deyişinde, bunun ne ölçüde etkili olduğunu çözümlemek için elimizde çok fazla malzeme yok ne yazık ki.

Bununla birlikte, mevcut malzemelerden yola çıkarak, Yahya Kemal'in çocukluğunun, Freudyen anlamda pek de parlak geçmediğini söyleyebiliriz rahatlıkla. Bunun önemli bir sebebi, hayli "asabî" ve "mütedeyyin" olduğunu belirttiği annesiyse; bir diğer sebebi de, hiç şüphe yok ki, annesinden hayli farklı bir karaktere sahip olan babasıdır. Şair'in, "Rencideliklerini onulmaz yaralar gibi saklardı"[2] dediği Nakiye Hanım, Yahya Kemal'in yıllar sonra şekillenecek içedönüklüğünün de ipuçlarını taşımaktadır aslında: Yahya Kemal de, tıpkı annesi gibi, "rencideliklerini onulmaz yaralar gibi" saklayacak, eserlerinden kendi hayatına açılması muhtemel gizli geçitleri *'kasten'* kapatacaktır. Öyle anlaşılmaktadır ki, sözü edilen muhayyel geçitlerin kasten kapatılmasının bir diğer nedeni de Üsküp Belediye Başkanı olan babası İbrahim Naci Bey'dir:

"Oniki yaşıma kadar, babamın zaman zaman aile hayatına girdiğini, içkisini her akşam bizim yanımızda içtiğini hatırlıyorum. Lakin ondan sonra, tayin edemediğim sebepler yüzünden, babam ikide birde Selânik'e gider gelir oldu."[3]

Yahya Kemal'in bu tespitinden, babasının "olumlu bir yetişkin figür" olarak hayatında pek fazla bir yer tutmadığı sonucunu çıkarmak çok fazla zor olmasa gerektir. Paris'te yaşadığı yıllar boyunca babasına gönderdiği mektuplarda da, bir oğul-ebeveyn ilişkisinden ziyade, maddî temeli ağır basan yazışmaların yer alması, sözü edilen durumun bir diğer göstergesi olarak değerlendirilebilir. Hatta denilebilir ki, en az annesi kadar, kendi "rencideliklerini de onulmaz yaralar gibi" içinde taşıyan bu içli çocuğun, aile hayatına olan güvenini temelden

Kültür A.Ş. Arşivi

Yahya Kemal, 'Türk İstanbul' makalesini yazdığı günlerde.

sarsan ve ömür boyu evlenmemesine yol açan en önemli bilinçaltı etken babası olmuştur.

Peki, İbrahim Naci Bey'in evdeki hasta anneyi bırakarak Selânik'e gidip gelmesindeki "tayin edilemeyen sebep" ne olsa gerektir? Öyle anlaşılıyor ki, Yahya Kemal'in muhtemelen annesini korumak amacıyla "tayin edilemeyen sebep" diyerek üstünü örtmeye çalıştığı ziyaretler bir başka kadın için yapılmaktadır.

Babasının Yahya Kemal üzerindeki bir diğer tesirini de içki konusunda arayabiliriz. Devrinin iyi içen şairlerinden biri olan Yahya Kemal, muhtemelen bu özelliğini de "akşamcı" olarak nitelendirdiği babasından tevarüs etmiştir. Gerçi bu özellik, hiçbir zaman devrinin diğer aydınlarının önemli bir bölümünde olduğu gibi, "içindeki başka birinin susuzluğunu giderme"[4] veya "içkiyi bir intihar aracı olarak kullanma" biçimine dönüşmemiştir ama kabul etmek gerekir ki, hiçbir zaman alkol-şair ilişkisini sorgulamayı gerektiren çizginin altına da düşmemiştir.

Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk dönem aydınlarının hayalini süsleyen büyülü kent: Paris.

TEVEKKÜLÜN ÖLÜMÜ

"Sabah erken Burgaz'dan kalkan tren yarı gecede Sofya'ya varıyor. Bulgar demiryollarını hükümet işlettiği için, her yerde resmî idâreye tâbi' demiryollarında görüldüğü gibi intizamsızlıkları, bakımsızlıkları gördüm; mamafih büyük harpten önce trenler daha muntazammış. Yol, sahilden Filibe'ye kadar ovadan geçiyor. Şimalden bir düziye Balkan tepeleri görünüyor. İki taraf işlenmiş bir toprak. İstasyonlar gayet sık. Aydos, sonra Karinâbâd (Bulgarca Karbonat), Yanbolu tek kalan camileri ve minareleriyle görünüyorlar. Daha sonra, Yeni-Zağra ağaçları arasında kaybolmuş bir ova şehri. Daha sonra dağ eteğinde büyük bir dikili taş. Yol arkadaşım söyledi ki, bu sütun Rusların meşhur Duranlı müsâdemesinde düşen askerlerine diktikleri bir âbideymiş. Ruslar Balkanları zaptedip de kalmak niyetini besledikleri senelerde Bulgarlığın minnettarlığını ebedîleştirmek için Bulgaristan'ın her köşesine böyle göze çarpan bir çok âbideler dikmişler. Sel gitmiş, hem de pek çabuk, kum bile kalmamış. Şimdi Rus istilâ yolunun üzerinde bu âbideler ancak bir akının işâretleri gibi dikili duruyorlar.

Duranlı âbidesinden biraz sonra, dağ eteğinde Eski-Zağra görünüyor. Bilâ-ihtiyar Râci Efendi'yi hatırladım. Daha çocukken Recâizâde'nin *Tâlim-i Edebiyatı*'nda, bilmem neye missal, beş on satır okumuştum. Bu misalin altında da bu kayıd vardı: Râci Efendi - *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*. Türkçe'de bu nesir nümûnesi ayarında güzel bir parça görmedim. Muharrir işgale uğramış bir Türk şehrinin hapishânesinden mahpusların zincirden boşanır gibi çıkışını naklediyordu, bu kadar. Bu satırların ne muharririni tanıyordum, ne de hangi kitaptan alındığını biliyordum, mamâfih dâimâ yüreğimde tesirini hissettim. Senelerden sonra bir gün Fatih'ten geçerken bir mahalle bakkalının camında bir kitap gözüme ilişti: *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, müellifi Râci Efendi (...) Samimi bir eserin ne yaman kudreti vardır. Eski-Zağra'ya Râci Efendi'nin çizdiği levha haricinde bakamadım. Şehirde bir iki câmi ve minare kalmış; lakin müslümanlık daha o darbede bir defa dağılmış ondan sonra da yavaş yavaş ana vatana hicret etmiş."[5]

Sofya yolculuğunu hayli kuru ifadelerle ve neredeyse Türkçe'nin lezzetinden habersizmişçesine anlatan 'Türkçe'nin ses mimarı,' iş annesine gelince bir parça daha duygu katıyor en azından üslûbuna. Seyahatine paralel bir biçimde ele aldığımız hayat hikâyesi, Sofya yolculuğundan daha heyecanlı görünebilir gözünüze elbette ama bunun kabahatini bu satırların değil, o satırların yazarında ararsanız daha iyi olur gibi geliyor buradan bakınca. Lâtife bir yana, asıl sorun, belki de Yahya Kemal'in annesiyle ilişkisinde veya ilişkisizliğindedir. Çünkü, Yahya Kemal'in ifadesine göre, sadece "mütedeyyin" değil, aynı zamanda "mütevekkil" bir insan olan annesi Nakiye Hanım, öyle anlaşılıyor ki, tevekkülünü, hayatı kolaylaştıracak iklimlere taşıma kültürüne temas edebilecek imkânlara çok fazla sahip değildir. Bu nedenle, sürekli pasif direnişlerin kıyısında gezinmesinde ve hayatına yönelik müdahaleleri olağan karşılamasını sağlayabilecek teselli ihtimallerinden mahrum kalmasında şaşırtıcı bir taraf yoktur. Şaşırtıcı olan, genç kadının kendisini

hayatın bir başka cephesiyle tanıştıracak ve belki de varoluşuna bambaşka bir anlam katacak bir ilişkiyi, oğluyla arasında kurulması muhtemel bir ilişkiyi de reddetmesidir.

İbrahim Naci Bey'in Üsküp'ten ayrılarak Selânik'e yerleşme kararı, bu açıdan bakıldığında ailenin dağılacağının ilk göstergesidir. Nakiye Hanım da, galip ihtimalle kadınlara has bir sezgiyle farkındadır bunun. Uzun süre direnmesinin gerisinde de muhtemelen bu sezgi yatmaktadır. Ne var ki, kocasına söz geçirmesi mümkün değildir. İbrahim Naci Bey, devrin değer yargılarına göre "uğursuzluk" sayılan bir başka şey daha yapar: Evin eşyasını tellâllar aracılığıyla Üsküp çarşısında satar. Aile Selânik yollarına düştüğünde, geride sadece "hatırası kalbe ışıkla dökülen" eşyaları bırakmakla kalmamış, imparatorluğun kaderine paralel bir çöküşün de yörüngesine girmiştir. Üsküp geleneklerinin dile getirdiği "uğursuzluk" kehâneti doğru çıkacak ve bir süre sonra aile dağılacaktır. Üstelik, artık sadece Yahya Kemal değil, küçük kardeşleri Rukiye ile Reşad da, o yaşlarına rağmen farkındadır ailenin üzerinde gezinen kara bulutların.

Bununla beraber, Üsküp-Selânik yolculuğunun Yahya Kemal'in sosyal hafızasında bıraktığı izler, sadece ailenin kaderine yönelik değildir. On iki yaşındaki çocuğun şahsiyetinin önemli taraflarından birini yapan da Balkanlar'ın içler acısı durumudur. Çünkü, Balkanlar yavaş yavaş boşalmakta, imparatorluktan ayrılmak isteyen Balkan kavimlerinin milliyetçilik hareketleri her gün yeni bir merhale kat etmektedir. Bu da, "evlâd-ı fatihân"ın yerini-yurdunu terk etmesiyle sonuçlanacaktır. Üsküp-Selânik yolunda karşılaşılan ve kendilerininkine hiç benzemeyen göç kervanları, adı yıllar sonra konulacak Balkan bozgununun sessiz tanıkları olarak geçip giderler yanlarından. Yahya Kemal, "Rakofça kırlarının hür havasını" almaya devam etse de, bozgun başlamıştır artık.

Üsküp ile Selânik arasında açık biçimde göze çarpan kültür ve sosyal hayat farkı da, bir başka bozgunun kıyısına getirecektir, ömür boyu "taşralılığı"nı gizli bir bilet gibi zihninin ücra köşelerinde taşımaktan kurtulamayacak olan genç Yahya Kemal'i. Kendi ifadesiyle, "Üsküp müslüman, Selânik ise 'yahudi ve gavurla karışık' bir ağyâr diyarı"dır. Doğrusunu söylemek gerekirse, dinî temellere dayanan, dinî referanslarla hareket eden bir yadırgayış değildir bu. Üsküp gibi kendi halinde, "Kuru ekmekle bayat peyniri lezzetle yiyen / Çeşmeden her su içerken 'şükür Allah'a' diyen" insanların yaşadığı bir atmosferden çıkıp, o devirde sadece Balkanlar'ın ve imparatorluğun değil, Avrupa'nın da en hareketli şehirlerinden biri haline gelen Selânik'le karşılaşmanın yarattığı o tuhaf korku ve şaşkınlıktan kaynaklanan yadırgayıştır asıl söz konusu olan. Adını koyamasa da, bir şeylerin sürekli değiştiğinin ve Selânik'te birbirinden farklı hayatlar yaşandığının farkındadır Yahya Kemal.

Çocuk Yahya Kemal Selânik'e ulaştığında, yetişkin Yahya Kemal de Sofya'dadır artık:

"FARKETMEZ ANNE TOPRAK ÖLÜM MACERAMIZI"

"Sofya'ya gece varıp da sabahleyin sokağa çıkan bir ecnebi kendini birdenbire hendesî, sakil, ayrı

bir Amerika köyünde buluyor. Lady Montegu'nun iki asır evvel geçip de naklettiği şirin Türk şehri yerinde değil. Düz ve uzun caddeler üzerinde avrupakârî lâkin zevksiz bir binâ silsilesi. Düz ve çapraz ne tarafa bakarsanız bakınız gözleri bunaltan hendesî bir sakalete maruzsunuz. Bulgarlar'ın Şıpka kahramanı Petkof, Sofya'nın şehremîni olur olmaz, yaman bir avrupa-perestlikle, eski Sofya'yı petrole bulamış, satranç tahtasına benzeyen bu şehri açmış, ondan sonra bânîliğine hiçbir diyecek olmayan Ferdinand imâra girişmiş, meydana medeniyet örneği bu ucûbe çıkmış. Vâkıâ, Türk hâkimiyetinin son senelerinde Sofya pek münkariz, sokaklar birer batak mecrâsı, binâlar berbatmış, lâkin yazık ki yeniden kurulurken güzelleşmemiş. Habsburgların ince terbiyesiyle yetişen Ferdinand'ın inceliğinden bu şehirde bir şemme yok.

Kralın sarayı, eski Türk mutasarrıflık dairesinin yerinde, saraydan ziyâde nezârete benzeyen bir binâ. Önünde çıplak ve sakil bir meydan. Ferdinand yepyeni ve şaşaalı bir saray binâsı için hakikaten güzel bir yer ayırmış. Bu arsanın saraykârî parmaklıkları bile takılı duruyor. Lakin harp, inşâsına mâni olmuş. Müstakbel sarayın projelerini gördüm. Hakikaten Balkanlar'ın en güzel sarayı olabilecekmiş. Bu arsanın arkasında kralın husûsî hayvanât ve nebâtât bahçesi var. Çar Ferdinand, bütün ailesi gibi, ulûm-i tabiiyye meraklısı olduğu için kendi hesabına böyle birçok müesseseler vücûda getirmiş. Bir gün bir çay ziyâfetinde bulunduğum sâbık İstanbul sefîri Mösyö Koloşef'e derhal Vezüv rasathânelerine giderek feverân müddetince not almağı, düşen taşların muntazam ve muazzam bir koleksiyonunu tertip etmeği irâde ediyormuş. Zavallı Mösyö Koloşef hükümdarının bu emrini sadâkatle icrâ ederken, az kalsın, ölüyormuş. Ani bir harekette rasathâne müdürü birçok insanla beraber kül altında kalmış, Mösyö Koloşef kaçarak hayatını güç kurtarabilmiş. Çar Ferdinand'ın bu ulûm-i tabiiyye merakına bugün oğlu Çar Boris de vâris bulunuyor."[6]

Bulgaristan Çarı Boris'in tevarüs ettiği 'ulûm-i tabiiyye' merakı en azından kendisi için zararsız görünüyor ama Yahya Kemal'in çocukluğundan tevarüs ettikleri için aynı şeyleri söylemek pek mümkün değil doğrusu. Çünkü orada, babasıyla bir hesaplaşma da giriyor işin içerisine.

Yahya Kemal'in çocuk ruhunu sarsan depremlerden birisi de, hiç kuşku yok ki, annesinin ölümüdür. Bu ölümü her hatırladığında, aklına babasının gelmesinde ve devrin şartları göz önünde tutulduğunda, sadece veremden kaynaklanması muhtemel olan bu ölümün bütün ağırlığını babasının sırtına yüklemesinde garip bir taraf vardır. "Babası yüzünden bedbaht ve müteverrim" olduğunu hiçbir zaman hafızasından çıkaramadığı annesi, üç çocuğunu ortada bırakarak çekip gitmiştir bu dünyadan. Ne var ki, kelimelerin yan yana dizilişindeki kadar kolay bir gidiş değildir bu. Hem öncesinde, hem gerçekleştiği aşamada, hem de sonrasında Yahya Kemal'in üzerinde derin izler bırakacak ve bir anlamda koca şairin hayatı bu izleri silmeye çalışmakla geçecektir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, Nakiye Hanım, uzunca bir süredir "ince hastalık"la boğuşmaktadır ve Yahya Kemal de, doğrudan tanık olmaktadır bu duruma. Nihayet, çocuksu bilgelikten kaynaklanan ve sırrının çözülmesi mümkün olmayan bir sezgiyle, bir gece annesinin hasta olarak yattığı odada kalmak isteyecektir. Bu bilinçsiz isteğin, "rencideliklerini onulmaz yaralar gibi saklayan" Nakiye Hanım'ın ölümünden bir gün önceye tesadüf etmesidir tuhaf olan. Doğal olarak, Yahya Kemal'in annesinin yanında gecelemesine izin verilmeyecektir. Bir sonraki odada kalmasında ise bir sakınca yoktur.

Yahya Kemal'e göre, annesi, "babasının kalpsizliğinden ziyade, evlâtlarının kayıtsızlığına karşı içli bir halde günden güne daha fazla üzülmekte ve bitmektedir." Dikkat edilirse, daha sonra sorumluluğunu babasına yükleyeceği bu ölümün, en azından hastalık kısmının bütün yükünü omuzlarına almaktan çekinmediği apaçık ortadadır. Kardeşleri hayli küçük olduğuna göre, bir bakıma kendisini suçlamakta ve kayıtsızlığını psikolojik kabullenişlerle cezalandırmaya çalışmaktadır.

İşlerin sarpa sardığını ve durumun kötüye gittiğini fark eden bir başka isim de İbrahim Naci Bey'dir. Nihayet, Nakiye Hanım'ın hastalığına ve ısrarına dayanamayacak ve karısı ile iki küçük çocuğunu Üsküp'e gönderecektir. Yazın sonuna doğru ise Yahya Kemal'i yanına alarak kendisini

de dönecektir Üsküp'e. Ne var ki, artık çok geçtir. Arkadaşlarıyla oynadığı oyunlardan vazgeçemeyen ve muhtemelen bu nedenle kendisini "kayıtsızlıkla" suçlayan Yahya Kemal, bir gün bir fevkalâdelik olduğunu hissetmiştir evde. Yandaki odada kaldığı günün gecesidir bu. Ağlayarak uyumuş ve rüyasında annesinin öldüğünü ve çenesinin bağlandığını görmüştür. Korkuyla yataktan fırlayıp annesinin bulunduğu odaya geçecek ve tıpkı rüyasında olduğu gibi, annesinin çenesinin bağlandığına tanık olacaktır.

Gördüğü rüyanın gerçekleşme biçimi, Yahya Kemal'in çocuk ruhunu altüst edecek ve "kayıtsızlığını" cezalandırmak için yöntemler aramaya koyulacaktır. Aklına gelen ilk şeyin intihar olması, neresinden bakarsanız bakın son derece şaşırtıcıdır. "İntihar vasıtalarının ne(ler) olduğunu"[7] düşünmeye başlaması ise yaşadığı travmanın boyutlarının hiç de yabana atılamayacağını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Hiç şüphe yok ki, travmanın boyutlarını derinleştiren bir başka teknik ayrıntı, cenaze defnedilmeden önce, kendisine ve kardeşi Reşad'a annelerini son bir kez görmeleri için tanınan "fırsat"ın yarattığı kâbusta gizlidir. Kefene sarılmış cesedin yüzü açılacak ve on iki yaşındaki Yahya Kemal, annesinin solgun çehresine bakacaktır kirpiklerini bile kırpmadan. Yıllar sonra bu sahneyi anlatırken, "Kendisiyle aramda ne kadar mesafe olduğunu ölçemiyordum; yüzünü müebbeden hayalime nakşetmek için, kalbimin bütün kuvvetiyle bakıyordum"[8] demesi yabana atılacak bir ayrıntı değildir. Ölümle arasındaki mesafe, bir daha hiç ama hiç bırakmayacaktır Yahya Kemal'in peşini. Ve bir daha, "anne" kelimesini neredeyse hiç ağzına almayacak, şiirlerinde kullanmayacaktır. Kullandığı zaman da, "Farketmez anne toprak ölüm maceramızı" demekle yetinecektir. Kendisini kendisi-

Paris, mimarî özelliklerini bugün de koruyor.

ne bile kapatmasının en önemli merhalesini teşkil edecektir bu ölüm. Ölüme ilişkin şiirlerinin "plastik bir lezzet" taşımasının gerisinde, muhtemelen biraz da bu kapanış vardır.

GENÇ ŞAİRİN TAŞRA SIKINTISI

Sofya'da ise talihin bir cilvesi olarak şair Borina'yla tanışmış bir Yahya Kemal vardır karşımızda: "Sofya'da talihin güzel bir tesadüfü olarak hemen şair Borina ile tanıştım. Borina, millî kütüphânenin hâfız-ı kütüb muâvinliğinde bulunuyor. Otuzbeş yaşlarında var. İsviçre'de tahsil görmüş. Kalben Bulgar lâkin dimâğen tamamiyle Avrupalı. Fransız, İngiliz, Alman, bilhassa Rus edebiyatının cereyanlarına bir Avrupalı genç gibi vâkıf. Bulgar edebiyatının son elli senelik tekâmülünü uzun uzadıya nakletti. Bu genç bizim gençlerimizin geçirdiği bütün frenk sembolistlerine, natüralistlerine hayranlık devrini geçirmiş. Şimdi Fransız edebiyatından şiddetle bezgin. Rus edebiyatının değerlerini hummalı bir âşinâlıkla biliyor. İslavlık karâbetine rağmen Bulgar şiirinde Rus tesirini de kat'iyyen istemiyor. Tamamiyle Bulgarlığa dönmüş. Borina'yı dinlerken, tıpkı son Türk edebî tekâmülünü dinliyorum sandım. Sofya kütüphânelerinin câmekânlarında Charles Baudelaire'in, Edgar Poe'nun güzel basılmış tercümelerini görmüştüm. Borina söyledi ki, Edgar Poe'yu seven Baudelaire-perest Bulgar gençleri şimdi çok geride kalanlar gibi telâkki ediliyor; millî edebiyat sevdâsı Bulgar gençlerini bu kadar hararetle sarmış."[9]

Yıllar sonra, Bulgar millî edebiyatının teşekkülünü bu satırlarla anlatacak olan Yahya Kemal, kendi edebî teşekkülünün mimarı olacak kente geldiğinde, doğrusunu söylemek gerekirse, hiç de memnun değildir gördüklerinden.

1902 yılının nisan ayıdır. Kara-kavruk bir Rumeli delikanlısı olarak, tahsil için İstanbul kapılarını çalan insan Yahya Kemal'den başkası değildir. Kendisini kendisine bile kapatmaya eğilimli tabiatı dolayısıyla tam anlamıyla hangi halet-i ruhiye içinde olduğunu bütün boyutlarıyla bilmiyoruz ama yine de yabana atılamayacak ipuçlarına sahibiz. Öncelikle eni-konu tedirgindir. Çünkü o yıllarda, canı isteyenin sırtına bavulunu vurup "taşı toprağı altın" benzeri gerekçelerle İstanbul yollarına düşmesi pek kolay değildir. Kente giriş-çıkışın zaman içinde oluşturulmuş koşulları mevcuttur ve bu koşullar, çökmenin eşiğindeki imparatorluğun henüz çökmeyen birkaç kurumundan biri olarak sapasağlam ayaktadır. Yahya Kemal'in "tahsil" gibi haklı bir mazereti ve cebinde de "yol tezkeresi" bulunmaktadır ama tedirgindir yine de.

Sirkeci Tren İstasyonu'na ayak bastığında, tedirginliğinin pek de beyhûde olmadığını anlaması çok uzun sürmeyecektir. Yıllar sonra "şairi" olarak anılacağı kent, hiç de sıcak karşılamamıştır kendi-

Paris, Yahya Kemal'in hayatında ve düşüncelerinde büyük bir dönüşümün gerçekleşmesini sağladı. Giderken bir Jön Türk olan Yahya Kemal, döndüğünde tarihin ve tabiatın artık farkındaydı.

sini. İstasyona iner inmez, bir daha ömür boyu peşini bırakmayacak bir "kimlik"e daha sahip olduğunu görecektir hemen. Bu, "Müslüman" ve "Türk" kimliğiyle kıyaslandığında, kucaklayıcı değil, aksine dışlayıcı bir kimliktir: Üsküplü genç Yahya Kemal, İstanbul için "taşralı"dır. Üstelik İstanbul'un işaret ettiği "taşralılık," Selânik'e gittikleri zaman yüzüne çarpılan "taşralılık"tan çok daha farklı, çok daha derin ve çok daha belirgindir. Bunun bir tarafını besleyen "yol tezkereleri"ni kontrol eden polislerin hoyratlığı ise, diğer tarafını yapan da bilinçaltına adamakıllı yerleşmiş bulunan yalnızlık korkusudur. XIX. yüzyılın hemen başında, artık yıkılmaya yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde, her dilden, her dinden insanın kaynaştığı Sirkeci Tren İstasyonu'nda, on sekiz yaşında "taşralı" bir delikanlı olarak kalakalmak hiç de öyle kolay olmasa gerektir.

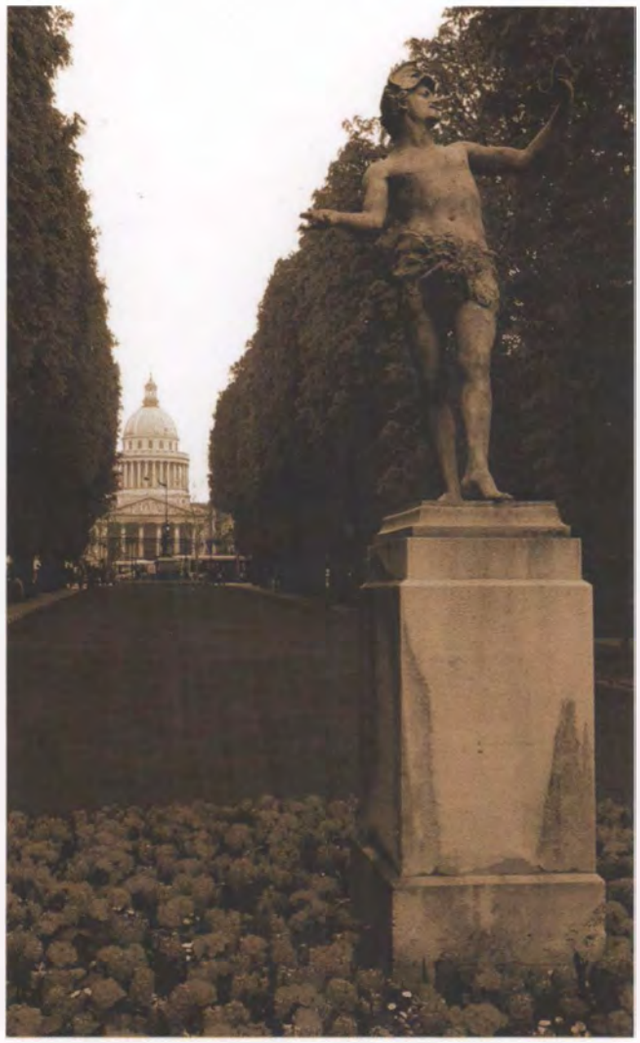
Üstelik o devirde İstanbul'da, Yahya Kemal'in ifadesiyle, "taşralılara ecnebi muamelesi" yapılmaktadır. Bu da bir başka yara açar ruhunda ve bir türlü peşini bırakmayacak olan "taşralılık" bilincine kenetler kendisini. İşin ilginç tarafı, yıllar sonra bunu, en az kendisi kadar "taşralılık"tan musdarip olan Ahmet Haşim'e karşı büyük bir pervasızlıkla kullanmaktan da çekinmemesidir. Acının, ironiyle beslenen bir hoyratlığa dönüşmesinin tipik bir örneği olan bu tutum, içinden çıkılması hayli zor olan psikolojik bir saplantıya işaret etmesi bakımından da dikkat çekicidir.

Yahya Kemal'in, en hafif deyimiyle "taşralılık sıkıntısı"ndan kurtulması için, Albert Sorel'in derslerinden edineceği "tarih ve memleket" şuuruyla Paris'ten İstanbul'a dönüşünü beklemek gerekecektir. Paris'e gitmesi içinse, dönemin Galatasaray Sultanîsi Müdürü Abdurrahman Şeref Bey'in, "küçük" bir katkısı yeterli olacaktır. Sultanî'de nisan ortasında gelen birisi için yer yoktur çünkü. Ancak, bir sonraki sene yer bulunabilecektir kendisine. Ne var ki, ürktüğü bu kentte daha fazla bekleyecek sabrı yoktur Yahya Kemal'in. Galatasaray Sultanîsi Müdürü Abdurrahman Şeref Bey, hiç farkında olmadan yepyeni bir ufuk açmıştır önüne. "Abdurrahman Şeref, Galatasaray'a kabul etseydi, Avrupa'ya gitmiş olamazdım" sözlerinin gerisinde yatan temel gerçek budur.

Şu küçük ayrıntıyı da eklemeyi ihmal etmeyelim hazır bu bahis açılmışken: Paris'ten, pek çok şeyle birlikte, Alphonse Karr'ın, "Şairler taşrada doğar ve Paris'te ölürler!" sözüyle döndüğüne bakılırsa, "taşralılık" bilinci, hâlâ zihninin ücra bir köşesinde sapasağlam durmaktadır Yahya Kemal'in.

NURLU BİR ÂLEM: PARİS

Paris, dönemin aydınları için sadece bir kent değildir elbette. Resmî tarihin tespit ettiği milatla söylemek gerekirse, III. Selim'le birlikte başlayan

Panteon'a giden sokak...

bütün "teceddüt" hareketlerinin "kıble"si, devir itibariyle Batı düşüncesinin en hareketli merkezi olan Paris'tir. Merkezî yönetime muhalif Osmanlı aydınlarının ilk fırsatta Paris yollarına düşmesi, bu nedenle son derece anlaşılır bir durumdur. Ne var ki, Paris'e gitmek, o devrin koşulları içerisinde hiç de kolay değildir:

"1902 senesinde onsekiz yaşındaydım; alafranga neslin birçok çocukları gibi bir Paris sevdâsına tutulmuştum."[10]

Kendisinin de ifade ettiği gibi, "Paris sevdası"na tutulmuştur ve bunda hiç de şaşırtıcı bir taraf yoktur. Ancak, dikkat çekici olan, Yahya Kemal'in yıllar sonra yaptığı, "alafranga neslin birçok çocukları gibi" vurgusudur. Şüphesiz kastettikleri Jön Türk kavramının şemsiyesi altında toplanabilecek hemen herkestir ama kendisi o anlamda henüz ne "alafranga" ne de Jön Türk'tür. Üstelik, bu iki kavramın net bir tanımının yapılabildiğini söylemek de son derece güçtür. Bununla beraber, bunlar o kadar da önemli değildir. Önemli olan, günümüzde de, hatta aynı kelimelerle süren, "memleketin zindan, Avrupa'nın nurlu bir âlem" olduğuna ilişkin yaklaşımdır. Muhtevası bugün bile yeterince doldurulamamış olan "hürriyet" kavramı bir kenara bırakılacak olursa, Avrupa'nın neden "nurlu bir âlem" olarak kabul edildiği belli değildir ne yazık ki.

Ancak, bu kavram kargaşası Paris'e gitmek için önemli bir engel teşkil etmez. Çok daha önemli engeller vardır çünkü: Devir II. Abdülhamid devridir ve sadece karada değil, denizde de yani gemilerde de "muhbir vatandaş"tan geçilmemektedir.

İşte Sirkeci'den Selânik'e doğru giden ve oradan da Marsilya'ya devam edecek olan Messagerie Maritime kumpanyasının Memphis isimli gemisine bindiği zaman, bu ve benzeri nedenlerle büyük bir heyecan içindedir Yahya Kemal. Üstelik o gün, "İstanbul'un fevkalâde güzel bir akşamı"dır. Ama o kendisini, "vatandan kopmuş avare bir insan gibi telakki" etmektedir. Ve daha da önemlisi, "kalbini muammalı bir ıstırap" sıkmaktadır. Istırabının bir kısmı, "meçhul bir yolculuğa" çıkmaktan kaynaklanan belirsizliğin ürünü olsa da; asıl önemli tarafı, hiç şüphe yok ki, hafiyelerin eline düşme korkusunun yarattığı endişenin eseridir. Bilhassa, Selânik'e kadar neyin ne olacağı meçhuldür. Kendisi de farkındadır zaten bunun: "Genç yaşımda cebimde para olmaksızın, sonsuz bir meçhûle atılıyordum." Kim bilir, belki de yıllar sonra yazacağı, "Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan" mısraları ta o zamandan düşmüştür zihninin ücrâ bir köşesine.

Bütün bu düşünceler, on sekiz yaşın bütün "aksülamellerini" ruhunda barındıran Yahya Kemal'i, bir kez daha, annesinin ölümünden sonra sürüklendiği atmosfere taşır:

"Vapurdan çıkarılmak tehlikesi başgösterirse denize atlayıp intihar etmeyi çok ciddi olarak düşünüyordum."[11]

İslâm kültür dairesi içinde yetişmiş bulunan Yahya Kemal'in durup dururken olmasa bile, en küçük bir tereddüt veya zorluk karşısında "intihar" fikrine doğru savrulması, mensup olduğu nesil

açısından ele alındığında, şaşırtıcı olduğu kadar, bir hayli düşündürücüdür de.

İDDİALI VE TUHAF BİR SEMBOL: ŞAPKA

Yahya Kemal'in hatıralarından, yolculuk esnasında vapurda Türklerle değil, Ermeni bir anne ve kızı ile Salamon adında Selânik Yahudilerinden genç bir adamla münasebet kurmayı tercih ettiğini öğreniriz. Anlaşılır bir sebebi vardır bunun: Türkler arasında kendisini hafiyelere jurnalleyebilecek birilerinin bulunma ihtimali hiç de az değildir. Bu arada, kaderin garip bir cilvesi olarak, Galatasaray Lisesi'nde hocalık yaptığını söyleyen ama hali ve tavırlarıyla hiç de böyle bir izlenim vermeyen serseri görünüşlü bir Fransız'la tanışır. Amacı, onun aracılığıyla kaptandan izin alıp Marsilya'ya kadar yoluna devam edebilmektir. Bu arada, on sekiz yaşın verdiği delişmenlikle, o devrin koşulları içinde neredeyse "dinden çıkma"yla eşanlamlı olan bir şey yapar ve Fransız gencin şapkasını alarak başına geçirir:

"...Bu şapka giyme hadisesinden sonra vapurun müslüman yolcuları artık bana yanmış ve mahvolmuş bir yolcuya bakar gibi bakıyordu."[12]

Doğrusunu söylemek gerekirse, şapka, tuhaf bir biçimde Türk aydınlarının zihninde önemli bir sembol olagelmiştir hep. Mustafa Kemal'in, Selânik'ten Sofya'ya giden bir trende başındaki fesi atıp şapka giymesinde de; yıllar sonra, tıpkı Yahya Kemal gibi büyük ümitlerle Paris'e koşan Necip Fazıl'ın, Karaköy'den bindiği vapur daha İstanbul'u terketmeden başındaki fesi sulara fırlatmasında da aynı sembolik tavır vardır.

Bu sembolik tavır, daha sonraki yıllarda da sık sık yoklayacaktır zihnini Yahya Kemal'in. Büyükelçi sıfatıyla İspanya'da bulunduğu esnada, iç savaş bütün şiddetiyle devam ederken, kendisinin kalkıp "Zil, şal ve gül" diye başlayan o güzelim "Endülüs'te Raks" şiirini yazabilmesi, muhtemelen bu tür sembolik bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. "Atik-Valde'den İnen Sokakta" şiirinde, "Tenha sokakta oruçsuz ve neşesiz kaldığını" söylerken içine girdiği psikolojik atmosfer de, yine benzer türden sembolik kaygıların uç vermesi olarak değerlendirilebilir.

Sembolik yanı ağır basan bir başka düşünce de, Yunan kasabalarını görünce nakşedilir zihnine: "Ah, bu Yunan şehirlerinin ne kadar sevimli bir hâli vardır. Deniz üstündeki meyhâneleri, yemeğe ve içmeğe dâir o emsalsiz bolluk manzarası, hep yerli olmak şartıyle meyvaların en iyileri, tuzlu balık, iyi kokan rakılar, hâsılı demokrasi içinde lezîz bir hayat râyihası."[13]

Aradan yüz yıl geçtiği halde, demokrasinin benzer motiflerle algılanmasından vazgeçildiğini düşünmek için çok fazla neden yok ne yazık ki...

LUXEMBOURG PARKI'NDA MEMLEKET BAHİSLERİ

Yahya Kemal tek kelime Fransızca bilmese de, rüyalarının kenti Paris'tedir artık. Üstelik yalnız da değildir, Abdullah Cevdet'ten Doktor Nâzım'a, Hüseyin Siret'ten, Sadri Maksudî'ye kadar hemen herkes Paris'tedir. Kimi gün Luxembourg Bahçeleri'nde eski Atina'dakilere benzetilmeye çalışılan 'düşünce gezintileri' yapılmakta, kimi gün de Saint Michael civarındaki kahvelerde, şimdi artık ufukların ötesinde bulunan memleketin ahvaline dair uzun uzadıya sohbetler gerçekleştirilmektedir.

"Marsilya'dan bir marşandiz treniyle Paris"e geçen Yahya Kemal'in Paris'i, yıllar sonra benzer bir macerayı izleyecek olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Paris'inden bir hayli farklıdır. İçedönük bir mizaca sahip olan Tanpınar'ın dış dünyaya yönelik gözlemleri ne kadar tecessüsle doluysa, yine içedönük bir mizaca sahip olan Yahya Kemal'in tecessüsleri de o ölçüde kendisine dairdir. Bu nedenle, Yahya Kemal'in Paris hatıraları arasında, Tanpınar'ın *Paris Tesadüfleri*'nde dile getirdiği türden cümbüşlü satırlara rastlamak mümkün değildir.[14]

Buna mukabil, Paris'te Yahya Kemal'in yaptığı kimi seyahatler vardır ki, bunlar "Garp ufuklarındaki vuzûhu görmesi" açısından hiç şüphesiz hayli faydalı olmuştur. 1906 yılının temmuzunda Londra'ya, yine aynı senenin sonunda Belçika'ya gider. 1908 yılında ise "denizi görmek ve biraz hava almak için tenezzüh tarikiyle" Boulogne yollarında görürüz kendisini. 1910 yılında ise yazı geçirmek amacıyla bu kez İsviçre'dedir.

Yahya Kemal'in gittiği yılların Paris'i bütün Avrupalı entelektüeller için bir cazibe merkeziydi.

Yahya Kemal de, bu toprakların suyunu içmiş, havasını koklamış, sokaklarında gezinirken düşüp dizini kanatmış hemen herkes gibi, şiire "aşk"la başlamıştır. Yalnız, hemen belirtmek gerekir ki, burada sözü edilen "aşk," doğrudan şiire karşı hissedilen derin tutku veya bağlılık değil, komşu kızı Redîfe'ye yönelik bir serinliktir:

"Şiire bir aşkla başladım. Üsküp'de, yerli mahalleler ortasında, Türkkâri eski bir konakta oturur, bey hânedanlarından birinin kızı olan, kumral ve endamlı, câzibesi ve güzelliği mâruf bir Redîfe Hanım vardı. Bu genç kız, çocukluğumda, fâsılalı olarak, üç defa hayâlimi işgâl etti. İlk defa, cülûs mu, velâdet mi, bir şenlik gecesiydi. Büyük vâlidemle, Vardar boyunda bir araba gezintisinde bulunuyorduk; arabada o da vardı; o zaman beş yaşında vardım; küçücük kafam bu hanımın câzibesiyle sersemlemişti; ona karşı içimde günlerce ateş gibi üzüntü hissettim."[15]

Yahya Kemal, ilk şiir denemelerini Redîfe Hanım için yaptığını itiraf eder etmesine ama bu arada bir başka şeyi daha itiraf eder: Asıl şiir içine, Redîfe Hanım'ı bu ilk görüşünde değil, ikinci ve üçüncü görüşünde düşecektir:

"O düğün bitince derin bir melâl içinde kalmıştım. Hep onu düşünüyordum. İlk şiirim olan bir türkü güftesini, ekseriya Üsküp türkülerinde gördüğüm vezinle, onun için karalamağa başladım."[16]

Doğal olarak bu karalamaların hiçbiri elinde de, dilinde de yoktur Yahya Kemal'in. Redîfe Hanım'la ilgili hatıralarını aktarırken, şiir anlayışının en önemli taraflarından birini yapan şu ayrıntıya temas etmekten de geri kalmaz:

"Bu aşk hâtırasından bahsetmekle şiirin kuvvetli hislerden kendi kendine doğduğunu söylemek istemiyorum. Ben buna asla inanmam. Herkes gençliğinde, hatta benim gibi pek erken olarak, aşkı duyar. Lâkin şiirle ifade etmeyi hatırından geçirmez. Hatta geçirse bile, istidâdı yoksa, iki kafiyeyi bir araya getiremez. Ben şiirin, en âdi görünen tarifiyle, lisan, vezin ve kafiyeyle söylenir bir sanat olduğuna kailim."[17]

Dikkat edilirse, Yahya Kemal, ilhamın kapısını neredeyse tamamen kapatıyor ve daha sonraki yazılarında da görebileceğimiz gibi, şiirin "yapılabilir" bir şey olduğunu söylüyor. Memleket coğrafyasında uzun yıllar, şiirin ilhamın ürünü olduğunu savunanlar ile "yapılabilir" bir şey olduğunu iddia edenler arasında hayli engin ve zengin tartışmalar süregelmiştir. Sözü edilen tartışmaların belli bir sonuca ulaştığını iddia etmek her ne kadar son derece güç olsa da, böyle meselelerin en azından gündemden düştüğünü söyleyebiliriz artık. Bunun altında yatan gerçek nedeni araştırdığımız zaman, aslında gündemden düşenin şiirin tâ kendisi olduğu gibi tuhaf bir durumla karşı karşıya kalabiliriz. Hemen herkesin şiir yazdığı bir ülkede, şiirin gündemden düştüğü te-

zi bir hayli naif dursa da; bunun arkasında, hemen herkesin şiir yazabileceğine inanmasından kaynaklanan o tuhaf zihniyet kaymasının bulunduğunu kaydetmek gerekir. Hiç şüphe yok ki, Yahya Kemal, ilhama sırtını dönüp şiirin "yapılabilir" bir şey olduğunu söylerken, bugün içinde yaşadığımız zihniyetin ürettiği kolaycılığı kastetmiyordu ama mevcut kolaycılıkta, onun bu türden görüşlerinin zaman içerisinde büründürüldüğü biçimlerin payının bulunduğunu söylemek haksızlık olabilir mi acaba?

Çünkü, "şiir kuvvetli hislerden" doğmuyorsa eğer, nelerden doğuyordu? Bunun net ve yetkin bir cevabını vermemiştir aslında Yahya Kemal. Çoğu kez "imâ"yla geçtiklerinin neler olduğunu kavramak içinse, Yahya Kemal'in tarihe ve tabiata ilişkin görüşlerinin olgunlaşmasını yani şöyle bir "memleketten mektep"e doğru uzanmasını beklemek gerekecektir.

ÜÇÜNCÜ TESADÜFÜN DERİN TESİRİ

Redîfe Hanım'ı hem üçüncü kez göreceği, hem de artık evlendiği için ebediyyen kaybedeceği son tesadüf, tuhaf bir biçimde ilk "şiir hocası"nı da kazandıracaktır Yahya Kemal'e. Bu şiir hocasının "Redîfe Hanım'ın zevci Şeyh Sadeddin Efendi" oluşu, o devrin koşullarında bile yadırganacak bir şey değildir doğrusunu söylemek gerekirse. Gerçi hocasına uzattığı şiir, hocasının eşi hakkındadır ama artık o kadar da olacaktır:

"Bu üçüncü tesâdüfün tesiri derin oldu. Mektepte vazifelerimi, evde ve sokakta eğlencelerimi unuttum. Ailem dalgınlığıma merâk etti ve zannedersem derdimin farkına da vardı. Istırâbımı bir şiirle söylemek hevesine düştüm. Lâkin bu defa, ikinci tesâdüfte olduğu gibi, âdi bir türkü değil, kitaplarda gördüğüm manzûmeler nev'inden, aruzla bir şiir söylemeğe çalışıyordum. Aruzla, bozuk düzen bir kıt'a söylemeğe muvaffak olmuştum. Redîfe Hanım'ın zevci Şeyh Sadeddin Efendi güzîde bir zattı (...) Kıt'amı ona gösterdim. Beğenir gibi davrandı. Kırmızı mürekkeple birkaç noktada vezin hâtalarını tashih ederek bana verdi. Veznin hayliden hayliye farkına vardım."[18]

Yahya Kemal'in Redîfe Hanım sayesinde dahil olduğu şiir iklimi, doğal olarak geleneksel kültürün izlerini taşımaktadır. Gerçi, Redîfe Hanım'a yazdığı ilk şiirden ikincisine geçerken, kendi ifadesiyle "âdi türkü" formundan kurtulup divan şiirine terfi etmiştir ama aruzun bildik kalıpları da ruhundaki susuzluğu dindirecek gibi değildir.

"Âşinâlığın aşka," arkasından da hicrana dönüşmesine paralel bir biçimde, arayışları devam eder Yahya Kemal'in. Tesadüflerin yardımıyla dönemin klasik şiirdeki zirvelerinden Muallim Naci'nin eseriyle yüz yüze gelir. Muallim Naci'den

yola çıkarak, Bağdatlı Ruhî'yi, Ziya Paşa'yı, Abdülhak Hâmid'i yine tesadüflerin yardımıyla keşfeder. Bu arada ilk şiirini "İstanbul'da çıkan *Terakki* mecmûasına" göndermiş, şiirini basılı olarak gördüğü zaman da, hemen her şairin hissettiği şeyleri hissetmiştir:

"Mecmûanın o nüshası geldiği zaman kuvvetli bir heyecan hissettim; âdetâ gözlerim kamaşmıştı. Bu şiir Hâtıra unvanlı idi, gariptir ki hiç görmediğim İstanbul manzaralarını tasvîr eden bir parçaydı."[19]

Ama kendisine asıl Yahya Kemal hüviyetini verecek olan şiirle karşılaşması için, yine Paris yıllarını beklemesi gerekecektir. Hayli bilinçsiz bir Jön Türk telâşıyla uzandığı Paris, başka pek çok şey gibi, şiirinin de kilometre taşı olacaktır. Üstelik, kendi ifadesiyle, "1904'den sonra, Quartier Latin'de şiire gözlerini açtığı vakit" henüz yirmi yaşını doldurmuş bulunmaktadır. Şiir için geç kabul edilebilecek bu yaş, bilinç için ırmağın kıyısıdır aslında ve önemli olan, kendisini karşı yakaya güvenli bir biçimde götürebilecek uygun bir rüzgâr bulabilmektir. "Karşı yaka" memlekettir çünkü...

Yahya Kemal kendisini karşı yakaya götürecek uygun rüzgârlar aranırken, devrinin aydınlarının pek de yüz vermediği başka tecrübelere girişir. Sebebi de gayet basittir bunun: XIX. yüzyılın başında, esen her rüzgâra bağrıyla birlikte zihnini açan tipik bir Jön Türk'tür o:

"1904 senesi hayâtımda yeni bir başlangıçtı. Yirmi yaşında idim. Meaux kolejinden çıkmış Quartier Latin'e yerleşmiştim. O semtte fasılasızca, 1912'ye kadar, kâh ferahlı, kâh sıkıntılı, lâkin dâimâ zevkime göre bir ömür sürdüm.

İstanbul'dan çıkarken zâten dine karşı kafamda şedîd bir aksülamel vardı. Paris'de dinsizliğim arttı. 1904 senesi Paris'de kilise ve din düşmanlığının azdığı ve sosyalist cereyânının sert bir rüzgâr gibi estiği bir seneydi. Mitinglere ve nümâyişlere karışıyordum. Sokaklarda 'International'i dinlerken kalbim geniş bir insanlık sevgisiyle doluyordu ve gözlerim yaşarıyordu. Jaurés, Presencé, Vaillant, Alman anarşist Sébastien Faure ve Malato'nun nutuklarını hararetle dinliyordum. Dinsizlik ve ihtilâlcilik heveslerim arta arta anarşist Jean Grave'ın *Temps Nouveaux* Gazetesi'nin ateşli bir kaari'i ve müfrit bir tilmîzi oluverdim. Bu düşünüşte ve yeni bir tarzda kekelediğim bâzı mısrâları Doktor Abdullah Cevdet görmüş ve pek ziyâde beğenmişti. Victor Hugo'yu seviyordum; bu merhaledeki düşünüşüme epeyi uygun olduğu için onun şirini anlamakla, romantizm'e kolay bir kapıdan girmiş oldum. İhtilâlci harâretim 1905'e kadar sürdü ve sonra sönmeğe yüz tuttu. Kendimi Paris'in eğlencelerine hevâ vü heveslerine kaptırdım."[20]

Zihninin bir ucunu Victor Hugo'ya, bir diğer ucunu Abdullah Cevdet'e emanet eden bu genç insan, Paris boheminden payına düşeni alırken, önüne çıkan fırsatları değerlendirmekten de geri kalmaz. Bu nedenle, 1906 yılında, Londra'da Regent Park civarında bir İngiliz ailenin yanında pansiyoner olarak gözümüze çarpmasında pek de şaşırtıcı bir taraf yoktur. Şaşırtıcı olan, o sırada Londra Büyükelçisi olan Abdülhak Hâmid'in, bu genç insana gösterdiği konukseverliği şiirinden esirgemesidir. "Şair-i âzâm"ın bu tavrı, yıllar sonra "üstad" koltuğuna oturduğu zaman vazgeçemediği bir kılavuz olacaktır Yahya Kemal için. Üstelik, sadece gençlerin değil, yerini yurdunu belirlemiş şairlerin şiirlerine karşı da aynı kayıtsızlıkla davranmakta bir beis görmeyecektir.

İlginç olan bir başka şey de, Yahya Kemal'in, Fransız edebiyatının önemli bir kısmının etrafında şekillendiği Gustave Flaubert'i ve Paul Verlaine'i Londra'da keşfetmesidir:

"Verlaine'in Londra'da geçirdiği fukaralık ve gurbet günlerinin intibâlarını Green Park ve St. James Park içinde yakından anladım. Verlaine'ı bu kadar derin okurken kendim sanatça ondan bambaşka, hattâ ona tamamiyle zıd bir vâdîde dolaşıyordum."[21]

DESTAN VADİSİNDE GEZİNTİLER

Yahya Kemal, Londra'nın havasından mıdır, yoksa suyundan mıdır, sonraki şiirlerinin temel yörüngelerinden birini teşkil eden destan formunda bir "Türk Destanı" yazmaya soyunur bu kentte. Kendisi, "O günlerde Londra'da yeni bir Türk destanı yazmağa savaşmıştım" dediğine göre, daha önce de bu vadide bir şeyler denemiş olsa gerektir. *"Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik"* mısraıyla başlayan "Akıncı" şiirinin temellerinin bu

minval üzre atıldığını tespit etmek için çok fazla çaba sarf etmeye gerek yoktur. Önemli olan, kendisini senelerce peşinden koşturan destanlarla sürdürdüğü mücadele değildir. Önemli olan, sözünü ettiği destanları yazmaya çabalarken, "kendine göre bir şiir lisanı" bulmasıdır. Yahya Kemal'in bulduğunu müjdelediği lisan, modern Türk şiirinin lisanıdır çünkü.

Yahya Kemal'in Londra'da keşfettiği Türkçe, o devirde şiir yazan Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin veya Abdülhak Hâmid'lerin ya da onlardan önce bu vadide gezinmiş şairlerin kullandığı Türkçe'den tamamiyle farklı bir Türkçe'dir. Gerçi, klasik şiirde zaman zaman bu Türkçe'nin örneklerine rastlanmaktadır ama söz konusu örnekler, en fazla bir mısra veya bir beyit uzunluğundadır. Murat Belge'nin, Neşâtî'nin,

Ettik o kadar ref-i tâyyün ki Neşâtî
Âyine-i pür-tâb-ı mücellâda nihânız

beytini değerlendirirken söylediği gibi, "Pek azı Türkçe olan bu kelimelerden hiçbir anlam çıkaramasak da, vurguları, iniş çıkışlarıyla tam Türkçe olan bir ahengin içindeyiz. Şüphesiz bu her zaman böyle yürümemiştir, imaleler vb. ile çekip çekiştirme de eksik olmamıştır; ama güçlü eğilim, sesin doğallaşması yönünde olmuştur (...) 20. yüzyılda Yahya Kemal divan şiirinden de yararlanarak kendi neo-klasik üslûbunu yarattı."[22]

Tam da bu nedenle, Yahya Kemal'in bulduğu yeni "şiir lisanı" daha bir önem kazanmaktadır.

Ne var ki, bir ömür boyu taşralı çekingenliğini üzerinden atamayan Yahya Kemal, denediği yeni tarza güvenmekle birlikte, yine de onay mekanizmasının harekete geçmesini bekleyecektir. 1906 sonbaharında, Londra'dan yeniden Avrupa'ya ama bu kez Brüksel'e gidecek ve aradığı fırsatı da orada yakalayacaktır.

Brüksel'de Hüseyin Siret ve Kemal Midhad'la buluşur. Cambre Ormanı'nda çay içerlerken, konu kaçınılmaz olarak şiire, şiir söz konusu olunca da tabiî mecrâsında akarak 'şair-i âzâm' Abdülhak Hâmid'e gelir: "Üstâd yeni bir şeyler yazmış mıdır acaba? Yanından geldiğine göre, Yahya Kemal'in bu konuda bir fikri olsa, hatta Hâmid'in yazdıklarını dinlemiş bulunsa gerektir." Yahya Kemal, taşralı çekingenliğine sahiptir sahip olmasına da, bu soruyla birlikte önüne açılan önemli fırsatı kaçırmayacak kadar da, Şark ufuklarında belirmesi umulan vuzûhun peşinde gezinmiş bir insandır artık. Kendisinin Londra'da yazdığı şiirlerin bir kısmını, sanki Abdülhak Hâmid'inmiş gibi okur. Şiirleri dinleyen Hüseyin Siret de, Kemal Midhad da fena halde etkilenmişlerdir. Test çalışması olumlu sonuç vermiştir vermesine fakat buna rağmen şiirlerin kendisine ait olduğunu söylemeyecektir Yahya Kemal. Sadece, şöyle düşünmekle yetinecektir: "İçimden seviniyordum. İlk tecrübemin bu tesîri hâsıl etmesi şiirdeki kudretime verdiğim ehemmiyeti kendi gözümde meşrû gösterdikten başka beni fazla hayâlâta da saptırıyordu."[23]

TARİH TEFEKKÜRDEN İBARETTİR

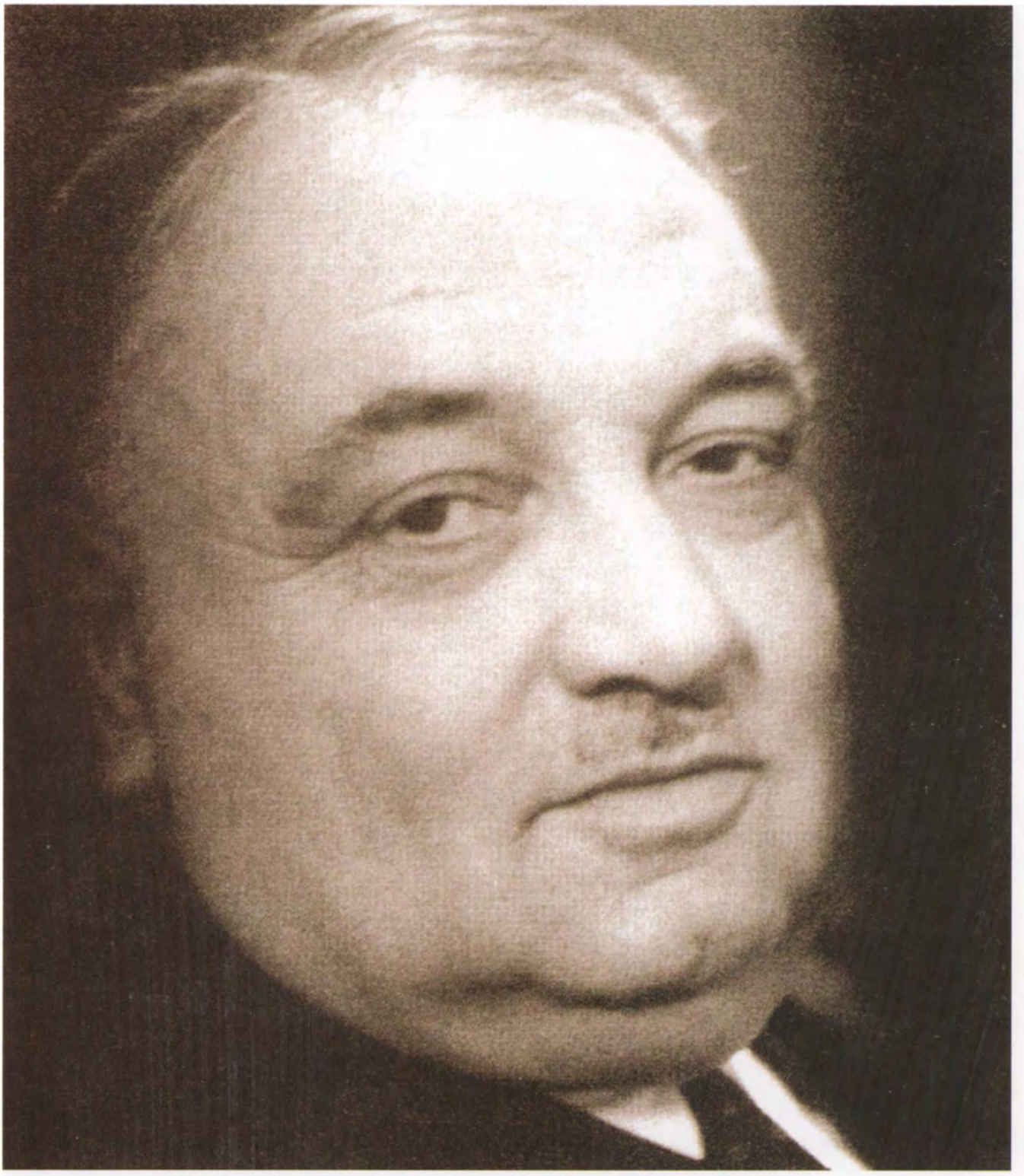
Görüldüğü gibi, Yahya Kemal, üzerine modern Türk şiirini bina edeceği dil bilincine, sanılanın aksine Paris'te değil, arayışlarına eşlik eden tesadüflerin de yardımıyla Londra'da vâkıf olmuştur. Ancak, tek başına yeterli değildir bu. Paris, şiirine yön verecek düşüncelerin hummalı biçimde tartışıldığı bir kent olarak karşısındadır. Öte yandan, imparatorlukların birbiri ardına dağılması, Jön Türkler'in Osmanlı'dan sağlam bir şeyler kalsın diye fikirden fikire kanat çırpma telâşları, Balkanlar'da başlayan milliyetçilik hareketleri, Rusya'da yaşanan iç kargaşa gibi unsurlar bir araya gelerek Yahya Kemal'i tarihe eğilmeye sevk eder. Paris, bunun için bulunmaz bir imkân ve fırsattır aslında. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'in bu yıllarını, birkaç keskin fırça darbesiyle özetleyecektir:

"İnsan yaptığı işi kudret ve imkânlarıyla yapar. Fakat asıl hüviyetini yapan, işin kendisini idare eden devirdir. İdare edici fikir ondan gelir. Paris seneleri, oradaki cümbüşlü hayat, birkaç koldan zengin, daima buluş halinde Avrupa ve Fransız fikriyatı, belli ki, bu gence tehdit altında bir vatanın çocuğu olduğunu, medeniyet değişmesi denen büyük bir krizin ortasında ve çok haklı bir ikiliğin içinde yaşadığımızı unutturmamıştı. Café Vachette'de, Soufflot'da, Closeria de Lilas'da iki zamanı birden yaşamıştı. Bibliotheque Nationale'de divanlarımızı ve müverrihlerimizi okuyor ve sade türkçe mısraların yanı başında o kadar

güzel ayıkladığı eski dille gazeller yazıyordu."[24]
Peki tarihle olan münasebetinden nasıl bir sonuç çıkarır Yahya Kemal? Bugün bize pek basit gelse de, kültürün başka pek çok şeyle birlikte hakikatte coğrafyanın ve tarihin bir terkibi olduğunu fark etmiştir. Bunda hiç şüphesiz Paris'te hocası olan tarihçi Albert Sorel'in ve bir dua gibi tekrarladığı Michelet'in, "Fransa toprağı on asırda Fransız milletini yarattı" sözünün büyük payı vardır.
"On beş sene evvel Paris Ulûm-ı Siyâsiyye Mektebi'nde birkaç Türktük. O zaman Albert Sorel meşhur târîh-i siyâsî derslerini veriyordu. Balkanlar'da, Avusturya'da, Rusya'da millî cereyanların o en civcivli senelerinde, bu dersler genç ve âteşîn kafalarda sihirkâr bir tesîri hâizdiler. Albert Sorel iri yarı, gözleri ağrılı, kalenderce giyinir bir Norman'dı. Derslerine notsuz girer, son asırda yeni Alman, yeni İtalyan milliyetlerinin teşekkülünü alelâde bir muallim gibi yalnız diplomatların bir eseri olarak değil, felsefeden, şiirden, mûsıkîden hâsılı his ve hayâlden aldıkları bütün kuvvetlerle tedrîs ederdi. Bu derslerin câzibesiyle Türklük'te yeni bir ufuk gören iki Türk talebe çıktı ki, biri Yusuf Akçura, dîğeri de Ahmed Ferid'dir."[25]
Yahya Kemal, üçüncü talebe olarak kendisini Yusuf Akçura ile Ahmed Ferid'in hizasına yakıştırmıyor ama bunun böyle olduğu ortadadır. Ona atfedilen milliyetçiliği de, muhafazakârlığı da bu prizmanın içerisinden görmek gerekir. Görülmesi gereken bir başka şey de, tarih ve coğrafyanın ortaya koyduğu terkibin, nihayet yerlisi olmaya kanat çırptığı İstanbul'da billûrlaştığı gerçeğidir. Yine Tanpınar'ın ifadesiyle, "Yahya Kemal, bugünkü manasıyla 'historicite'nin ehemmiyetini mazi karşısında ruhi bir esarete düşmeden bizde ilk idrak edendi."[26]
Kendisi de, "vatan" kavramının neye tekabül ettiğini anlamak için gezinirken İstanbul sokaklarında, birdenbire karşısına çıkan bir "ruh"tan bahsedecektir. Bu ruh, Yahya Kemal'in aradığı "vatan"ın ta kendisidir:
"Türk rûhu bizden ziyâde bu topraklardadır. Evet bu topraklardadır. Doğduğum günden beri yalnız kitap sahîfelerinde, Frenkçe yeni bir kelime gibi gördüğüm vatan mefhûmunu İstanbul'un toprağında, tabîata karışmış bir mâhiyette görünce sevindim. Eyüb'de türbeye yakın bir mezar taşı vardır. Üzerindeki burma kavuktan hemen anlaşılır ki altında İstanbul'a Fâtih'le beraber girmiş olan Türkler'den biri yatıyor; bugün yaşıyan en millî şâirimizde bu taşta hissedilen Türk rûhu yoktur diyebilirim."[27]

CİHÂN VATANDAN İBARETTİR İTİKADIMCA"

Yahya Kemal, 1912 yılında İstanbul'a döndüğü zaman, tamamiyle başka birisidir artık. Zihninde pek çok şeyi olgunlaştırmış, tarihe, tabiata ve edebiyata ilişkin derin bir perspektif edinmiştir. Ne var ki, memleketin durumu pek de parlak değildir. İttihatçılar'ın II. Abdülhamid dönemini aratmayan uygulamaları, Balkan bozgunuyla birlikte İstanbul'un yeniden ve ürpertici bir biçimde tanıştığı "muhacir" kavramı ve artık iyiden iyiye sallanan imparatorluğun çıkardığı gürültü, pek çokları gibi Yahya Kemal'i de rahatsız etmektedir. Edindiği yeni fikirleri çevresiyle paylaşmak için önce dergi tasavvurlarına girişir, arkasından da Dârülfünûn'da ders vermeye başlar.
Dârülfünûn'da talebesi, daha sonra bir ömür boyu tilmizi olan Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'in ilk derslerine egemen olan havayı şu sözlerle anlatır:
"Bu ilk derslerde ve konuşmalarında en çok geçen kelime 'İskenderiyecilik' kelimesiydi. Bununla, Yunan ve Latin medeniyetlerinin kelime, gramer ve mantık oyununa düştüğü devre benzer bir devir yaşadığımızı kastediyordu. Asıl teklifi ise büyük tarihi çizgiye dönmekti. Filhakika, birkaç ders sonra biz talebeleri onun asıl teklifini anladık. Ne kendisini, ne etrafını olduğu gibi almıyordu. Kendisine durmadan birtakım sualler soruyor ve onların cevabını bütün hayatta arıyordu."[28]
Son devirlerde iyiden iyiye sönmekle birlikte, memlekette eli kalem tutan hemen her edebiyat heveslisinin en büyük hayâli olan dergi çıkarma fikri de işte o günlerde tasavvurdan tatbikata geçer. Tanpınar'ın, "Bizi etrafına toplamak için çıkardı" dediği mecmuanın adı *Dergâh*'tır. Halbuki, dönemin bir başka iyi şairi olan Ahmet Haşim, yine Tanpınar'ın ifadesiyle, "bütün şahsiyetini yapan rüya ve şiir havasıyla" *Haşhaş* ismini önermektedir. Gerisini Tanpınar'dan dinliyoruz:

'Ölmek kaderde var, bize ürküntü vermiyor / Lakin vatandan ayrılışın ıstırabı zor...'

"*Dergâh* işte böyle bir havada çıktı. İlk İnönü zaferi günlerinde idi. Bir iki hafta evvel Yahya Kemal'le Zeynep Hanım Konağı'nın konferans salonunun önünde bir fotoğraf çektirmiştik (...) Oldukça geniş bir ekiptik. Necmettin Halil, Ali Mümtaz, Yunus Kâzım, Reşat, Hasan Âli aramızdaydı. Daha sonra Kutsi ile Nurullah Ataç da aramıza girdi.

Mecmuaya Yahya Kemal istikamet vermişti. Buna rağmen bu birinci nüshayı beğenmedi. Mutat jestiyle burnunu okşaya okşaya bütün başlıklarını, tertip şeklini, büyük harfli başlıkları, ara süslerini ve boşlukları tenkit etti (...) İkinci nüsha daha mükemmel oldu ve üçüncü nüshada *Dergâh* bir yığın imkânla çıkan *Yeni Mecmua*'nın kurduğu

haddin üstünde, daha ciddi, güzel ve zevkli çıktı (...) Mecmuayı kendi neslinden en fazla benimseyen Mustafa Şekip Tunç ile Ahmet Haşim ve Yakup Kadri oldu. İlk nüshasında, Haşim'in, gazete fıkracılarının diline düşmesine rağmen o kadar çok sevilen, hakikaten muamma, hakikaten güzel şiirlerinden biri çıktı (...) Haşim hemen her gününde *Dergâh*'a ve *Dergâh*'çılara birkaç saat ayırırdı. Onunla ve Yahya Kemal'le ayrı ayrı saatlerde buluşurduk. İkisi de sohbeti monolog haline getirenlerden olduğu için beraber bulundukları zaman hangisinin söyleyip ötekinin dinleyeceğini çok merak etmiştik. Nihayet bir gün bu mühim hadise oldu. İkbal kıraathanesinde Haşim'in çok sevimli, komik mimikleri ve el işaretleriyle Yahya Kemal'in kahkahalarıyla zenginleşen bir konuşmaya şahit olduk. İkisi de bizi unutmuştu."[29]

Ne var ki, bu şenlik pek fazla uzun sürmez. İstiklâl Savaşı ile birlikte konuşulan konular da, bakılan ufuk da bir hayli değişir. Artık memlekette yeni bir devir başlamakta ve bu yeni devir, kendi hayat tarzını, kendi fikirlerini, kendi edebiyatını talep etmektedir.

"BİZ NASIL ŞİİR İSTERİZ?"

Talep edilen edebiyatın ne olduğunu ortaya koyan en önemli tartışmalardan birisi, "Biz nasıl şiir isteriz?" genel başlığıyla yapılmış olanıdır. Konumuzu yakından ilgilendirdiği için ayrı bir bahsi hak ediyor.

Nasıl yaptığına dair herhangi bir teknik bilgi yok ama beyanlarından anlıyoruz ki, Yahya Kemal, bu konuda yazı yazan, bağırıp çağıran pek çok kişiyle görüşmüş ve tartışmıştır. Hatta bu tartışmalar sırasında hayli sert tepkilerle de karşılaşmıştır. Tartışma, doğrudan kendisinin yazdığı şiiri sorgulamaya yönelik olmasa bile, karşısında "yumruklarını asabî bir hareketle sıkarak" konuşan bir gence şunları söylemekten alamamıştır kendisini: "Sizin istediğiniz şiiri ben söylersem ve siz dinlerseniz mükemmel bir şey olmaz. O şiiri benden ve herkesten iyi siz söyleyebilirsiniz, ben ve benim gibiler de dinler ve mehmâ-emken anlamaya çalışır. Biz anlamazsak elbette anlayanlar bulunur, siz de bir cemâatin başı olursunuz. Ben ancak benim duyduğum bir şiir varsa ve o şiiri söyleyebiliyorsam insanların nazarında bir değerim vardır. Zannediyorum ki, şairi telâkki etmek bahsinde esaslı bir hatanız sizi beyhûde asabîleştiriyor."[30]

Yahya Kemal, daha sonra bu "asabî" gence, şiiri ve şairleri belirli bir rota çerçevesinde hareket etmeye zorlamanın beyhûdeliğini anlatır dilinin döndüğünce. Ve arkasından da müzikten örnek vererek şöyle devam eder:

"Mûsıkîden mütelezziz olanların bir saz takımına falan parçayı çalmasını emretmeleri mümkündür, lâkin mûsıkî parçalarını vücûda getiren bestekâra bu emri vermeleri tabîatın kanununa mugayirdir. Hayatta mûsıkîyi bestekârlar sevkeder ve dinleyenler sevk olunurlar. Bu fikirdeyim ki: Şiirimiz olmadığını söyleyen ve nasıl bir şiir istediğimizi bilen siz ve diğer rehberler bu şiirleri söyledikleri saatten sonra bu bahis kapanır, çünkü yeni bir şiirimiz olur."[31]

Yahya Kemal'in bu minval üzre devam eden sözlerinin anlaşılıp kavrandığını düşünmek iyimserliğin sınırlarını zorlamak olacaktır. Bunun somut göstergelerinden birisi, neredeyse ölümüne kadar bu tür suçlamalarla sürekli yüz yüze kalması ise, bir diğeri de şiire ve şaire yönelik bu türden beklenti ve yaptırımların sık sık gündeme getirilmesidir. Ne yazık ki, "yumruklarını sıkarak konuşan asabî gençlerin" sayısı zaman içinde azalmak şöyle dursun, sürekli artmıştır. Bunların karşısında şairlerin nasıl bir tavır aldığını merak edenler, memleket şiirinin bugünkü durumundan ilginç sonuçlar çıkarabilirler. Yahya Kemal'e göre, şiirdeki ufuksuzluğumuzun gerisinde "devletçi bir millet" olma özelliğimiz yatmaktadır zaten:

"Mamâfih hakîkat budur ki, milletimizin şiirde kuvvetli bir istîdâdı vardı. Şiirimiz, milletimizin Anadolu'daki teşekkülüyle beraber başlar, o kadar eskidir. Şiirimizin gerçi hiçbir zaman ufukları çok geniş olmadı. Bunun sebebi ise öteden beri devletçi bir millet olmamızdır. İlimde olduğu gibi şiirde de mürşidimiz olan milletlerin çizmiş olduğu dâireden çıkmadık. Lâkin bellediğimiz şiirin kıymet kısmında, muhakkak ki en yüksek derecelere yükseldik. Lirizm, zerâfet, zevk hârikaları gösterdik. Şiirimizin berceste mısrâlarını, beyitlerini, hattâ bâzı derli toplu parçalarını iyi okuyup anlayacak bir ecnebî, kabiliyetimize hayran olabilir. Dâimâ bu

îtikadda bulundum ki, Avrupalıların anlayamadıkları eski şiirimiz, anlayıp sevdikleri ve hattâ bize sevdirdikleri dîğer sanatlarımızdan, meselâ mîmârîmizden daha yüksek bir kıymettedir."[32]

LOZAN'DAN RUMELİHİSARI'NA UZANAN YOL

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra barış görüşmeleri için Lozan'a giden heyette İsmet Paşa ve Rıza Nur'la birlikte Yahya Kemal de vardır. Kimi zaman milletvekili, kimi zaman da büyükelçi olarak yürüttüğü resmî görevler, Cumhuriyet yönetiminin 'aydınlar'a gösterdiği itibarın bir göstergesi olarak okunabilme özelliğine sahiptir elbette. Ne var ki, aynı özellik, çok fazla bir zorlama gerektirmeden 'aydın-iktidar' ilişkisini sorgulamayı, iktidara yakın durmak için ödenen bedeli de getirecektir gündeme. O devrin koşullarını ihmal etmeden değerlendirdiğimizde bile, Yahya Kemal'in siyasî iktidarla sorunlu bir ilişki içinde bulunduğunu gözardı etmek mümkün değildir.

Bu sorunlu ilişki, ömrünün sonuna kadar peşini bırakmamıştır Yahya Kemal'in. Kendisine yönelik yadırgayışlarda da, yargılayışlarda da, birçok başka şeyle birlikte en fazla bu sorunlu ilişki çıkartılmıştır karşısına. Şüphesiz bunda, her anlamıyla edebiyat iktidarının zirvesinde yer almasının ve bunu kullanma biçiminin de etkisi vardır.

Bir "taşralı" olarak geldiği kentte, 1 Kasım 1958'de, bir "İstanbullu" olarak gözlerini kapattığında, arkasında basılı bir kitabı bile yoktur gerçi ama neredeyse bütün şiirleri ezbere bilinen bir şair kimliği pırıl pırıl parlamaktadır. Cenazesine gösterilen yoğun ilgi de perçinlemektedir bu kimliği zaten. Dostu ve tilmizi Ahmet Hamdi Tanpınar, ölümünün hemen ertesinde, 2 Kasım'da *Cumhuriyet* Gazetesi'nde yazdığı yazıda, bu "asûde bahar akşamı"nı şu sözlerle anlatacaktır:

"Doğrusu istenirse bu çoktan beri korktuğumuz bir şeydi. Onun akşam gibi, bazı mevsimler gibi yavaş yavaş yaklaştığını, bu çok sevilen adamı

Yahya Kemal'in en şairâne pozlarından birisi...

tek zayıf tarafından, yani bütün maddesinden yakaladığını biliyorduk. Hele son günlerde sararmış yüzü, ağırlaşan dili, daima ihtirasla ve coşkunlukla yaşamaya alışmış ruhu ile hiç uyuşmayan ve bizi hastalığından fazla ürküten uysallığı, şaşırmaz avcının eşikte beklediğini iyiden iyiye anlatıyordu. Bununla beraber henüz maddesi kendisinin ve zekâsının emrinde idi. Henüz sadece adı ve eseri olmamıştı. Zekâsı güneşten yeni kopartılmış gibi pırıl pırıldı. 'Kemal Bey' diyorduk, 'Kemal Beyciğim' diyorduk, o cevap veriyordu. Mecalsiz olsa bile o tatlı ve hafif şüpheci gülümseme zaman zaman yüzünde dolaşıyordu. Ahmaklığı, zevksizliği, dirayetsizliği, tek tük sözlerle ve sözlerinin üslûbunda bakışlarıyla gene teşhir ediyor, gene kırbaçlıyordu (...)

Kendisinden, kaybettiğim dosttan, bütün gençliğim boyunca ömrümün her dönemecinde rastladığım ustadan bahsedecektim. Eserinden bahsettim. Halbuki eseri elimizde. O, insan hayatının ebedî çehrelerinden biri olarak devam edecek. Nesiller gelip geçecek. Boğaz kıyılarında, âşıklar onun şiirlerinde tegannî ettiği şekilde sevecekler, ızdırap çekecekler, özleyecekler, hatırlayacaklar. Halkımız günlük yorgunluğunu ve ızdıraplarını dinlendirdiği akşam saatlerinde ellerindeki kadehi onun rübâilerini okuyarak kaldıracaklar. İstanbul sonbaharlarını onun şiirlerindeki içe gömülüşlerle seyredecekler; ölenlerine, onun Sessiz Gemi'sini veya başka şiirlerini hatırlayarak içlenecekler."[33]

Tanpınar'ın sözlerinin bir kehânet olmadığının anlaşılması için çok fazla beklemek gerekmeyecektir.[34]

1 *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, Yahya Kemal, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1973, s. 146-147.

2 A.g.e., s. 3.

3 A.g.e., s. 4.

4 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1969, s. 476. (Tanpınar şöyle diyor: "Daha o gece Cahit'in alkole bizden çok başka türlü, bir çeşit ihtiyaçla gittiğini gördüm. Sanki içindeki başka birinin susuzluğunu gideriyordu. Tuhaf ve damla damla denilebilecek bir konuşması, çolpa ve hoş el işaretleri, kesik kesik, ağız boşluğunun neresinden geldiğinin tayini güç olan bir gülüşü vardı.")

5 A.g.e., s. 148-149.

6 A.g.e., s. 150-151.

7 A.g.e., s. 8.

8 A.g.e., s. 9.

9 A.g.e., s. 151-152.

10 A.g.e., s. 74.

11 A.g.e., s. 80.

12 A.g.e., s. 81.

13 A.g.e., s. 82-83.

14 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, İstanbul 1996, s. 243.

15 A.g.e., s. 93.

16 A.g.e., s. 94.

17 A.g.e., s. 94-95 (Yahya Kemal'in bu sözleri, şiirin 'yapılabilir' bir şey olduğunu düşünüp ifade eden ve bunu sık sık dile getiren şairler için önemli olsa gerektir. S.K.)

18 A.g.e., s. 96. ("Şair doğmuş olanlar bile nazmetmek kabiliyetini yavaş yavaş edinirler. Şairin şair olarak doğduğuna dair eski bir itikad vardır ki doğrudur; hiçbir edebî terbiyeye muhtaç olmaksızın yetişebileceğini iddia edenlerin sözleri ise efsanedir.")

19 A.g.e., s. 98-99.

20 A.g.e., s. 102. (Yahya Kemal, anarşizm ve sosyalizmle hayli erken bir yaşta tanışmasına, 'Enternasyonal'i söyleyen kalabalıkların arasına karışmakta bir beis görmemesine rağmen, kendisinin de ifade ettiği gibi, 'ihtilâlci hararetini' kısa sürede kaybedecektir. Yıllar sonra, Celile Hanım'la olan ünsiyetine rağmen Nâzım Hikmet'e af kampanyasına imza vermekten bile çekinmesi, hakikaten 'ihtilâlci hararetini' Paris'te bulup kaybedişiyle mi yoksa devrin şartlarıyla mı ilgilidir, maalesef bilemiyoruz. S.K.)

21 A.g.e., s. 103.

22 *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, Murat Belge, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 380-383.

23 *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, Yahya Kemal, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1973, s. 104.

24 *Yahya Kemal*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1963, s. 10.

25 *Eğil Dağlar*, Yahya Kemal, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1975, s. 17-18.

26 *Yahya Kemal*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1963, s. 20.

27 *Edebiyata Dair*, Yahya Kemal, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1971, s. 62.

28 *Yahya Kemal*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1963, s. 15.

29 A.g.e., s. 24-28.

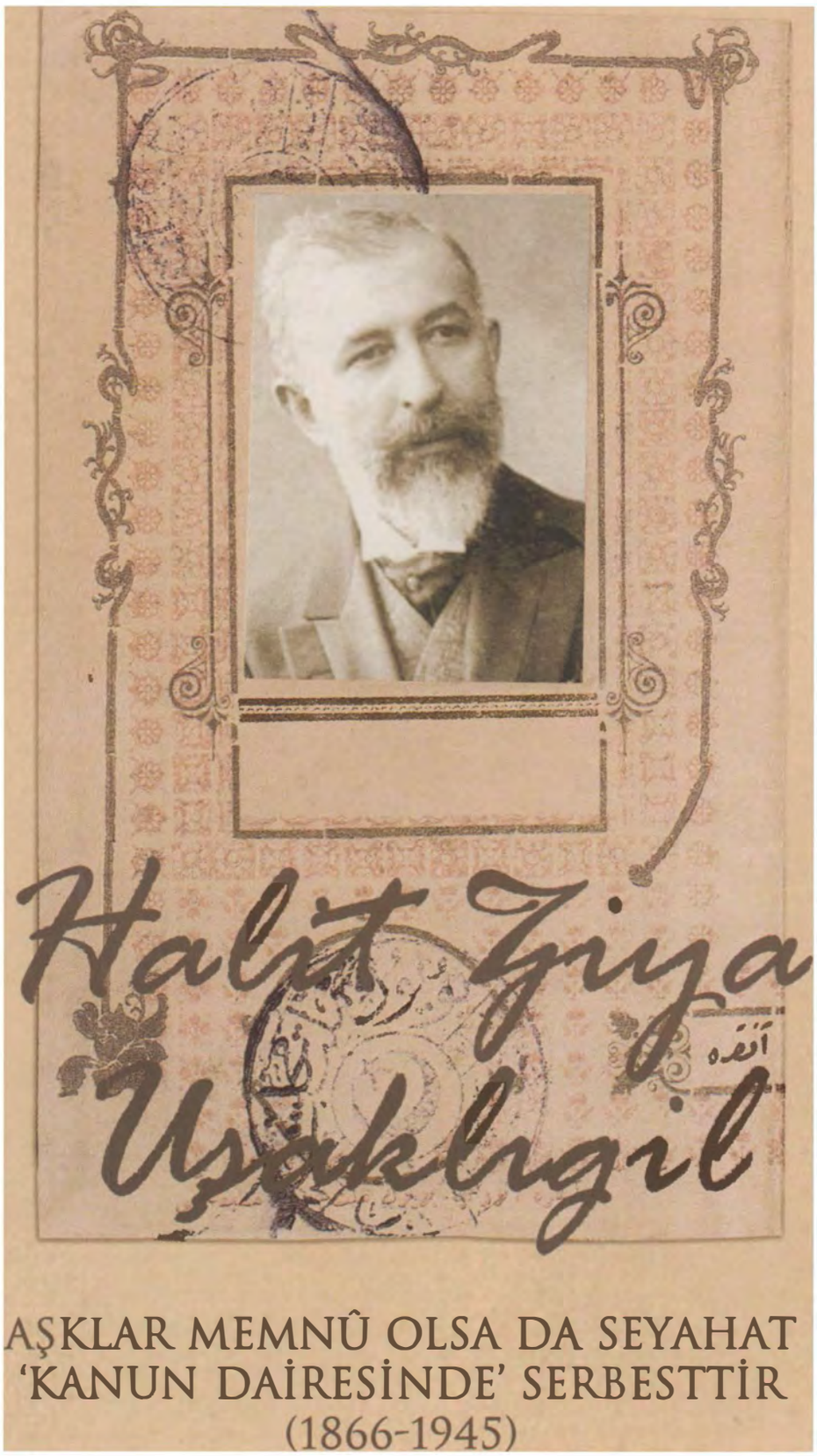
30 *Seçmeler, Yahya Kemal Beyatlı*, Biz Nasıl Şiir İsteriz, Hazırlayan: Sefa Kaplan, YKY, İstanbul 1994, s. 129. (Kendi kitabımızı referans vermemiz, dileriz ki, 'edeb-nâ-şinâs'lık olarak değerlendirilmez.)

31 A.g.e., s. 129.

32 A.g.e., s. 134.

33 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, MEB Basımevi, İstanbul 1969, s. 373-375.

34 Bu denemenin ilk hali, iki bölüm halinde *E Dergisi*'nde yayınlanmıştır. Orhan Pamuk'un *İstanbul, Hatıralar ve Şehir* kitabı ise bir sonraki sene yayımlandı. Eğer öyle olmasaydı, Pamuk'un başta şu satırlarını olmak üzere pek çok değerlendirmesini bu yazıya dahil etmek gerekecekti: "Yahya Kemal ve Tanpınar, 'fakir ve ücra İstanbul'u', arka sokaklarda bütün gücüyle yaşayan geleneksel hayatı över, Batılılaşma yüzünden bu 'halis' kültür yok oluyor diye dertlenir, bu mahallelerin sunduğu 'güzel' görüntülerin tadını çıkarır ve bu mahallelerde bir lonca ahlakı ve çalışma terbiyesiyle yaşayan 'atalarımız, ecdadımız' düşüncesini icad edip kabul ettirmeye çalışırken; Pera'da, Yahya Kemal'in 'Ezansız Semtler' dediği ve Tanpınar'ın nefrete yakın bir küçümseme ile bahsettiği, daha konforlu Beyoğlu'nda yaşıyorlardı." (s. 242) (S. K.)

AŞKLAR MEMNÛ OLSA DA SEYAHAT
'KANUN DAİRESİNDE' SERBESTTİR
(1866-1945)

Abdülhak Şinasi Hisar, Halit Ziya'nın Yeşilköy'deki köşkünde düzenlenen edebiyat toplantılarını anlatırken, bu buluşmaları, Birinci Dünya Savaşı sırasında Tokatlıyan'da Abdülhak Hâmid'in "manevî riyâseti" altında yapılan Cuma Toplantıları'na benzetecek ve ne kadar çok zevk aldıklarını hatırlayacaktır. Bununla birlikte, arada önemli bir fark vardır: Tokatlıyan'daki Cuma Toplantıları'nda herkes yediğini içtiğini kendi kesesinden öderken, Yeşilköy Toplantıları'nda asıl yük ev sahibi sıfatıyla Halit Ziya'nın omuzlarındadır. Hisar, Halit Ziya'nın cimriliğine telmihle, "Fakat o, ev sahibi sıfatıyle, gelenlere birer çay verilmesine lüzum görmeden, onlara bir nev'i kurabiye ikram etmekle halletmişti" demekten kendisini alamayacaktır.[1]

Oysa, söz konusu Yeşilköy Toplantıları'nın müdavimleri arasında yer alan Yusuf Ziya Ortaç, hiç de Abdülhak Şinasi Hisar'la aynı kanaatte değildir. Ortaç'ın verdiği bilgilere göre, bilhassa sofra açısından durum son derece farklıdır. Başında lacivert bir bere ve sırtında kaşmir bir ceketle misafirlerini karşılayan Halit Ziya, birinci katta, pencerelerine yapraklar değen bir odada, "hayal ötesi bir çay masası" kurmuştur. Öyle bir masa ki, "Fakir mahallelerin sulh günlerinde bile tatmadığı, zengin konakların artık unutmaya başladığı dünya nimetleri"yle doludur. Yusuf Ziya Bey, Hisar'ı tekzip edercesine, çayın yanı sıra sütlü kahvelerin, kakaoların masada sıralandığını, çeşit çeşit peynir ve reçellerin buna eşlik ettiğini; pasta, bisküvi, kuruvasan ve "küçük, ılık börekler"in de manzarayı tamamladığını söyleyecektir. Üstelik o kadar çok yenilmektedir ki, "Divan artığı şişman bir şair, Yaşar Şadi, tatlı bir baygınlıkla koltuğa yığılınca" Halit Ziya kibar bir gülümsemeyle yanına yaklaşıp, "Size biraz pencere açayım mı?" bile diyecektir.[2]

O devirde Rumelihisarı'nda bir yalıda yaşayan Abdülhak Şinasi Hisar, kendi ifadesiyle, "Yeşilköy'e gidip dönmek, orada geçirilen zaman kadar" sürdüğü için bu toplantılara hayli seyrek iştirak edebildiğini gizlemiyor. Dolayısıyla, en azından ziyafet sofrası konusunda Yusuf Ziya Ortaç'ın verdiği bilgilere itimat etmek gerekiyor. Ortaç ve Hisar, Yeşilköy Toplantıları'nın yiyecek-içecek ikramı hususunda birbirleriyle anlaşamasalar da üzerinde birleştikleri temel bir konu vardır: Halit Ziya'nın yazarlığı.

Hakikaten, Türk edebiyatına *Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnû, Kırık Hayatlar* gibi birbirinden ilginç eserler armağan eden Halit Ziya Uşaklıgil'in yazarlığının niteliği, tartışmaya mahal vermeyecek kadar ortadadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, "Bizde asıl romancılık Halid Ziya ile başlar"[3] sözleri, bu gerçeğin somut ifadesidir zaten. Tanpınar, edebiyatımızda bu türün ilk örneklerini veren Namık Kemal'in yazdığı kitapların aslında birer "roman denemesi" olduğunu hatırlattıktan sonra, *İntibah* yazarı ile hemen hemen aynı yıllarda yazmaya başlayan Ahmed Midhat Efendi'nin geniş halk kitlelerine okuma zevki aşılamakla birlikte, "san'at eserinin ilk şartı olan şekilden daimâ mahrum" bulunduğuna dikkat çekiyor. Daha sonra, başta Halit Ziya olmak üzere bütün bir Edebiyat-ı Cedide neslinin Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında yetiştiklerine değinen *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* yazarı, bu döneme egemen olan 'realizm' kaygısının, bütün bu nesli peşinden sürüklediğini, hatta, "Büyük dostluklara çok elverişli olan ve heyecanlarını saflıkla yaşayan Muallim Naci"nin bile bu kervana katıldığını vurguluyor. Halit Ziya'nın da, bütün bir Edebiyat-ı Cedide roman ve hikâyesi gibi, 'Namık Kemal mektebi'nin bir sonucu olduğunu belirten Tanpınar, realizm iştiyâkıyla işe başlayan bu neslin, eski edebiyatın çerçevesinin dışına çıkar çıkmaz hayli 'itibarî' kaldıklarını, Namık Kemal'den ayrılanların da, "gerek dilde, gerek eserlerinin örgüsünde öylece yeni bir itibarîliğin esiri oldukları"nı ifade ederek, "uzun zaman 'alafranga' sayılmalarının sebebi budur" diyor. Şöyle devam ediyor Tanpınar:

"Abdülhamid devrinin özellikleri, bu hükümdarın memleketi baştan başa kaplayan vehmi, bu nesle memleket mes'eleleriyle, iç yapıdaki kaynaşmalarla açıktan açığa ilgilenmek imkânını verseydi, bu eser başka türlü olur muydu? Burasını bilmem. Fakat Edebiyat-ı Cedide yazarlarının kendi zamanlarında cemiyet içinde yaşayan ve hayata yön veren büyük bir hamleyi benimsedikleri, hatta onun tarafından sevkedildikleri muhakkaktır. Fikret'in, Hâlid Ziya'nın, Mehmed Rauf'un garpçılıkları bir cemiyet vâkıâsı idi. Arkasında tarihî zarûretlerin çarkı işliyordu. Arkadaşlarından daha fazla cemiyet adamı olan Fikret,

Halit Ziya Bey muhtemelen yazmayı düşündüğü romanlarından birisini tahayyül ediyor...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Como Gölü...

1908'den önce imkân elverdikçe, 1908'den sonra da bütün gayretiyle bu garpçılık fikrini merhamet ve insanlık fikirleriyle, hürriyet ve hak anlayışlarıyla birleştirdi. Mazlum ve bütün hızı nefse çevrilmiş bir isyanın, bir içlenmenin ötesinde bir şeyler aradı. Böylelikle cemiyet ve devlet için tarihî bir zarûret olan garpçılığı, belirli bir fikirler hevengi, bir sistem haline getirdi. Cenab bunu yapamadı; kısır bir estetizmde, köksüz duygular, geleneksiz kelimelerle oynadı. Hâlid Ziya ikisinin arasındadır."[4]

Halit Ziya'nın teşekkül ettiği dönemin genel manzarasını vermeyi amaçlayan bu girizgâhtan sonra, *Saray ve Ötesi* yazarının Marsilya'da başlayıp Sofya'ya uzanan gezisinin labirentlerinde gezinmeye başlayabiliriz artık.

MÜTECESSİS HALK GÜRÛHLARI

"Marsilya'ya çıkar çıkmaz anladık ki yağmurdan kaçarken doluya tutulmuşuz. Bütün şehir bir kaynaşma halinde idi. Esasen gürültüye, patırtıya, duygularını ifrat ile açığa vurmaya mütemayil olan güney halkı, hususîle Marsilya'nın kalabalık ve her unsurdan insanların iltihakile karışık ahalisi sokak hayatına pek bayılır. Harb ilânı bu meftûniyete bir de tecessüs ve rüzgârları koklayarak bunları mübalağalarla şişire şişire etrafa yaymak merakı ekleyince artık Marsilya'da sükûna benzetilebilecek bir hayat kalmamıştı. Bunu, durak yerinden çıkıp da bir mesken tedariki için şehre inmeye başlayınca, yabancı oldukları anlaşılan böyle dört beş arabalık bir kafileye, sokak sokak refakat eden mütecessis halk gürûhlarından anladık ve şehrin kalabalık yerlerine geldikçe gördük ki biz herkeste bir merak uyandırıyorduk. Bunlar kim oluyorlar? Ne için geliyorlar? Herkesin gözünde bu soru vardı.

Nihayet limana yakın bir münasip otele indik. Beraberimde bulunan zabitler kimlerdi? Aradan geçmiş uzun senelerden sonra bunları birer birer hatırlayamıyorum. En başta attache militaire Fuad Bey vardı. Bu genç ve seçkin zabiti tanır tanımaz onun şahsî cazibesinden başka lisan ve tavrının

nezahetine, görüşünün ve duygusunun isabet ve vüsatine, konuşmasının tatlılığına bayılmaya başlamıştım. Bu seyahatin müddeti devamınca bu zeminde intibalar teeyyüt ede ede bu gencin Türk ordusunda medarı iftihar olacak bir unsur olacağında şüphe kalmadı. Nitekim öyle oldu. O tarihten sonra kalemile, faaliyetile meziyetlerini isbat ede ede o zamanın genç subayı bu gün harb akademisi güzide müdürü General Fuad olmuştur.

Gene yol arkadaşlarının arasında bir asker tabib vardı, galiba Osman. O ve bütün diğer gençler ne oldular, memleketin üzerinden geçen kasırgada hangileri kurban gitti, hangileri kalabildiler, kalamayanlardan birini, hâlâ yüreğimde derin bir acı ile hatırlıyorum: Halet. Ne neşeli, ne ateşli, hususîle ne duygulu, ne bilgili bir çocuktu, bu güzel zeki zabit! Onu İstanbul'dan küçük yaşından beri tanırdım. Türkçesinin, Fransızcasının ve bu iki lisanla konuşmasının hayranı olurdum. Onun asker olmağa zabt edilmez bir meyli vardı. Kendisine her türlü başarı yolları açık iken o yalnız silah mesleğini tercih etmişti, başka bir şeyler gözünde yoktu. O mertebe cesaret ve şecaatle genç yüreği dolu idi. Paris'te meşhur Cyr süvari mektebinde idi ve orada amirlerinin, muallimlerinin, arkadaşlarının az zaman içinde büyük bir muhabbetini kazanmıştı. İşte bu genç Suriye'de bir harb kurbanı olmuştu, bunu kendisini tanıyan birinden öğrenmiştim. Gene yol refikleri arasında bir deniz tayyarecisi, deniz subaylarından, Sami Bey vardı. Uzun boyu ile, sarı saçları ile, mavi gözleri ile bir Almana benzeyen bu genç o gün otelin önünde sigarasını içerken etrafı kuşatan ve bize merak ile bakan halk kümelerinin dikkat ve şüphe nazarlarını çekti. Ben fark ettim ki aralarında bir fiskos var, nihayet içlerinden birini zorladılar. O, bize yaklaştı ve sigarasını yakmak bahanesile Alman'a benzeyen bu subaya -fakat hep asker elbiselerini çıkarmışlardı amma çantalarının üzerinde kılıçlarını herkes görmüştü- geldi, üç beş söz söyleyerek anlamak istedi. Bereket versin, Sami Bey Türkçe cevap verdi, ve bu suretle Türk, şimdilik tarafsız, belki yarın dost insanlar olduğumuza vukuf hâsıl edince ondan başlayarak bütün kümelere sirayet eden bir emniyet kazandık. Fakat bu emniyet ne kadar sürebilirdi? Yarın Türkiye öte tarafta harbe iştirak ederse?.. Bir an evvel bunun çaresini bulmalıydı.

Marsilya'nın meşhur Cannebiere caddesi, vilayet konağı meydanı, eski liman, rıhtımlar kaynıyordu. Bir taraftan Afrika sahillerinden gelen gemiler asker getiriyor ve bunlar şehirden geçerek konağa yahut kışlalara gidiyorlardı, bunları ve ahalinin taşkın nümayişlerini görüyorduk. Hele vilayet konağının önünde bine yakın insanın etrafı askerle çevrilerek kuşatıldığına şahit olup da bunların hemen evlerinden, işlerinden toplanarak kamplara sevk edilecek düşman tebeadan olduklarına vâkıf olunca: -Belki de bize de mukadder olan akıbet budur! diye titremiştik.

Bir an evvel Marsilya'dan, Fransa'dan çıkmalıydı; fakat bunun çaresi? Her şeyden evvel vapur bulmalıydı. Sonra ona girebilmeliydi. Vakıa biz buraya harbiye nezaretinin müsaadesiyle gelmiştik, fakat buradan ayrılmak mahallî hükümetin muvafakatine muhtaç idi.

Şuraya buraya müracaatlarımın neticesile anlaşıldı ki liman tamamile boştur. Bütün gemiler askerî idare tarafından müstemleke askerlerinin nakli için alınmıştır. Tek bir gemi vardır: O da yarın hareket edecektir. İtalyan amelesini memleketlerine nakletmek için İtalya konsolatosu tarafından kiralanmıştır. Fraissinet kumpanyasının bir cargosu. Ondan sonra da Marsilya limanından tek bir hareket olmayacaktır.

Cargo değil, bir sandal olsa razı idik. Şu halde her işten evvel kumpanyaya müracaat lazımdı. Bu kumpanya Türkiye ile daimî münasebette idi. Hemen kumpanyanın şehirlerinden ve aynı zamanda müdürü olan Fraissient'ye müracaat ettim. Bu adamın yardımını unutmak mümkün değildir. Kendimi tanıttım, hiçbir şey saklamıyarak işi anlattım. Derhal İtalya konsolatosunu ikna etmek meselesini üzerine aldı. Ancak, dedi, bu bir cargodur. İtalya amelesile doludur. Bütün gemi koku ve pislik içinde yol alacaktır. Size yatacak ve barınacak yer yoktur. Ben buradan, merkezden şilteler ve örtünecek şeyler göndereyim. Arkadaşlarınız için bu güzel mevsimde açıkta yatmak mümkündür. Zaten Genes'e kadar bir gecelik yol. Size ve kimi yanınıza alırsanız ona süvari belki bir yer bulur. Lazım gelen tavsiyede bulunurum. Diğerleri süvari mevkiinin yanında küçük güvertede kalırlar.

Her şeye razı idik, iş yoluna girmiş gibiydi, fakat o ilave etti:

- Yalnız gemiye binebilmek için mahallî idareden müsaade almalıdır.
Benzimin attığıru hissederek bana talimat verdi: Vilayet konağında bir heyet varmış. Galiba vilayet meclisi azasından mürekkep...
Derhal vilayet konağına gittik. Fuad Bey ve ben... Heyet bizi bekletmeden kabul etti, reis olduğu anlaşılan bir şakacı zat -Marsilyalıların hangisi başka türlüdür? - beni dinledi, mütemadiyen sual soruyordu ve bu suallerin çoğu konunun, sade konunun değil, hatta saygının dışında şeylerdi. Mesela biri hatırıma geliyor:
- Demek Türksünüz, Türklerin kaç karısı vardır? Sultanın sarayı karıları ile doludur, değil mi?
Bu heyetle kısa kestim ve bir iş yapılamayacağına karar vererek çıkınca arkadaşıma -Valiyi görelim, başka çare yok, dedim.
İsimlerimizi yazarak valinin odacısı ile gönderdik. O da bizi bekletmeden kabul etti, fakat ayakta... Böyle bir zamanda Marsilya gibi mühim bir limanda vali olan kişinin başından aşkın meşgaleleri arasında bizi oturtup uzun bir sohbete dalamayacağı belli idi.
Ayakta, fakat uzun bir konuşma oldu. Vali diyordu ki -Harbiye nezareti size Marsilya'ya kadar müsaade vermiş, buradan ayrılmak, vilayetin ruhsatına bağlıdır.
Cevap vermek istedik. O boyuna, -Nasıl istersiniz ki ben on yedi subaya ruhsat vereyim? İhtimal yarın onlar Fransız ordusunun karşısında silah kullanacaklar.
Buna da cevap vermeye çalıştık, nihayet hatırıma müessir bir mütelaa geldi -Fakat dedim, yarının ne olacağını ne siz, ne biz bilmiyoruz. Onlar ihtimal ki Fransız ordusu ile beraber silah kullanacaklar. Bugün memleketimin kabul edeceği vaziyet belli değildir. Bu Türk subaylarını alıkoymakla Türkiye'ye karşı ilk husumet eserini siz göstermiş olacaksınız. Bunun mesuliyetini üzerinize alır mısınız?
İrkildi ve biraz düşündükten sonra, -Bana dedi, bu gece müsaade ediniz. Düşüneyim. Zaten gemi yarın hareket edecektir. Yarın sabah size kararımı bildiririm.
Bu zat Schmarek idi ki epeyce zaman sonra dahiliye nazırı olmuştu. O gün otelde Fraissinet'nin muvafakat cevabını buldum. Vali ne karar verecekti?
Türlü merak ile ve uykusuzlukla geçen gecenin sabahında kapıma vuruldu. Otelin müdürü bana seslendi: -Marsilya zabıta müdürü vali tarafından sizi görmek istiyor, aşağıda bekliyor.
Eyvah!.. dedim, hepimiz tevkif edileceğiz. Hemen giyinerek aşağıya seğirttim:
Hayır! Hiç öyle değil. Zabıta müdürü bana, -Hemen dedi, vapura gidiniz. Sizin ona geçmenize muhalefet edilmeyecek. Biz, yani Marsilya hükümeti sizin burada bulunduğunuza ve vapura bindiğinize vâkıf değiliz.
- Ya engel olunursa, dedim.
- Müsterih olunuz! diye cevap verdi. Nihayet vali en uygun hal çaresini bulmuş oluyordu."[5]

Halit Ziya ailesiyle birlikte bu otelde kalmıştı...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

GÜNAHLARININ YÜKÜNÜ TAŞIYAMAYAN KAHRAMANLAR

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde netâmeli bir Avrupa yolculuğuna çıkan Halit Ziya'nın

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Roma da tıpkı İstanbul gibi tarihin soluk alıp verdiği bir kent...

hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla, Marsilya ahalisinin Türk heyetine sirkte bir maymunu izler gibi bakmasının sebebi her ne kadar savaş öncesi gerilimiyle açıklanabilirse de, Vilayet Meclisi azâlarından birinin, üstelik herkes can pazarında kıvranırken sorduğu, "Türklerin kaç karısı vardır? Sultanın sarayı karıları ile doludur, değil mi?" gibi sualleri aynı gerekçeyle karşılamak pek mümkün olmasa gerektir. Çünkü burada, aradan onca yıl geçtiği, Türk-Fransız ilişkileri bir hayli ilerlediği ve Batılı seyyahların yazdığı kitaplar başta Fransa olmak üzere muhtelif Avrupa memleketlerinde peş peşe basıldığı halde ısrarla sürdürülen bir Doğu algısı söz konusudur. Hiç kuşkusuz, bu algıyı besleyecek pek çok unsur mevcuttur fakat bu durum bile sualin dile getiriliş biçiminin son derece kaba olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Sualde kendisini bütün çıplaklığıyla hissettiren 'açlık' meselesini yorumlamak ise doğal olarak psikiyatrların ilgi alanına girecektir. Bu meseleyi psikiyatrlara havale ettikten sonra biz yine kendi bahsimize dönebiliriz.

Tanpınar, Halit Ziya'nın ölümünün ardından *Ülkü Mecmuası*'nda yazdığı yazıda *Mai ve Siyah*'ın önemine değinirken, bu romanın bir sanat atmosferini, o atmosferde nefes alıp veren aydın orta sınıfı ve bu sınıfın hasretlerini, ümitlerini, üzüntülerini ve terbiye farklarını bütün çelişkileriyle birlikte verebildiğini söyler. Tanpınar'a göre, romanın kahramanı Ahmet Cemil'in hikâyesi çok iyi anlatılmış, ancak, daha sonra *Aşk-ı Memnû*'yu yazacak olan Halit Ziya bu kitabında aşka neredeyse temas bile etmemiştir. Ahmet Cemil'in arkadaşının kız kardeşine karşı beslediği hisler ise Tanpınar'ın ifadesiyle, "aşktan ziyade bir hulyaya benzer ve sanıldığı gibi eserin bir zaafı değil, belki kuvvetli tarafıdır." Tanpınar, şöyle sürdürecektir sözlerini:

"*Aşk-ı Memnû* da *Mai ve Siyah* gibi, mukadderini kendi içinde taşıyan eserlerdendir. Realitenin sert yüzüyle iki üç temas nasıl Ahmed Cemil'i yıkarsa, zengin, kibar, aşçılı, uşaklı, mürebbiyeli, havası garip bir hissîlikle dolu Adnan Bey'in evini de Bihter, öylece altüst eder. Güzelliği, kadın insiyakı, biraz yabancı olan aile terbiyesi, para ihtiyaciyle ailesi için yaptığı fedakârlık, Bihter'i etrafındaki insanlardan çok canlı, çok kuvvetli yapar. O, bu eve limonluğa düşen bir yıldırım gibi girer. *Aşk-ı Memnû*, küçük bir aile cehennemidir. Bir yığın karşılıklı durum, kitabın kuvvetini yapar. Kan bağları, aşk, iradesizlik, günah, romanın bütün şahıslarını birbirine kenetler. O kadar ki, ölüm,

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Roma'dan bir başka görüntü...

ayrılık bile bu kördüğümü çözemez. Gariptir ki, her iki roman da aynı şekilde biter. *Mai ve Siyah*'da Ahmed Cemil ile annesi, *Aşk-ı Memnû*'da Nihal ile babası, iki çöküntü hâlinde kalırlar. *Aşk-ı Memnû*'da vak'a çok çabuk gelişir. Bu, belki de kahramanların günahlarının yükünü taşıyamayacak kadar zayıf olmalarındandır. Nitekim Bihter'in bütün bu zayıf insanlar kalabalığını aydınlatan, kendi ruhlarının şuuruna erdiren varlığını ortadan kaldırırsak, elimizde sabun köpüğüne benzeyen birkaç adla bir iki maske kalır. Kitabın bugün için güzel taraflarından biri, bir ucunu şöyle bir gösterebildiği o zamanki İstanbul ve Boğaziçi'dir. Halid Ziya'da bu İstanbul, yer yer yaşanmış olarak vardır. *Bir Ölünün Defteri* bize belki *Eylül* kadar o zamanın Boğaziçi'ni bugün bile tadına varılacak bir hava ile verir. Bu, edebiyatımızda ilk def'a görülen bir hâdisedir."[6]

Tanpınar, bunları anlattıktan sonra, Halit Ziya'nın, sözgelişi Rus yazarları gibi doludizgin hayatın içine giren ve "büyük yol açıcı" niteliğiyle öne çıkan romancılardan olmadığını hatırlatıyor. O da, diğer arkadaşları gibi o devirde moda olan Fransız romancıların ötesine geçememiştir ve zaten o dönemin fikir hayatı da buna imkân verecek bir yapıya sahip değildir. Bu mânâda, "Yahya Kemal'e kadar edebiyatımızın garpla münasebeti bir nevi gümrük kaçakçılığı şeklinde olmuştur" diyen Tanpınar, Halit Ziya ve neslinin kapalı bir sanat çevresi içinde yaşamasından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, bugün de edebiyatın sürekli ihmal ettiği şu çarpıcı tespitleri yapıyor:

"Halid Ziya'nın nesli kapalı bir san'at çevresinde yaşadı. Dili bile bu çevrenin malıdır. Kendi kendilerine, atölyelerinde yaptıkları bu dil ile realiteyi bulmak elbette mümkün olamazdı. Nerede bir edebiyatın başladığını görsek, orada sokağın yazı masası ile birleştiğini görürüz. Malherbe sokağı dinledi, Dickens sokağı edebiyata soktu. Bir romanında geçen 'sokağın anahtarı' sözü bu romancıyı tek başına izah edebilir. Puşkin'de de sokağın anahtarı vardı. Bu sihirli anahtar hiçbir zaman Halid Ziya'nın eline geçmedi. Fakat bu ne kendisinin, ne de neslinin kabahatidir; bu bir tarihî zarûretti. Garp kültürüne çok eski, çok kuvvetli bir gelenekle yüklü olarak girmiştik. Bu yüzden

kolay adaptasyonlarla işe başladık. Birdenbire bütün bu bağları kırarak denize atılmak için başka türlü bir alet lazımdı.

At kalbini girdâba, açıl engine, ruh ol

demek ve yapmak gerçekten güç bir iştir. Yazarların henüz cemiyetin üstünde bir köpük gibi yaşayan belirli bir sınıftan yetiştikleri bir devirde, hayatı bulabilmek kolay değildi. Bunu yapabilmek için bu hayatı sevmek, bilmek gerekti. Halbuki gözümüz başka ufuklarda idi."[7]

Tanpınar'ın tespitleri, bugünkü edebiyatımızın nerelerde bir açmaza sürüklendiğini, "cemiyetin üstünde bir köpük gibi yaşayan" yazarların neden toplumun ve kendilerinin künhüne vâkıf olamayacaklarını gayet somut bir biçimde koyuyor ortaya. Bunlardan hiç söz edilmemiş gibi yapılan edebiyatın -birkaç istisna dışında- Doğu'da Doğubeyazıt'tan, Batı'da İpsala'dan öteye geçememesinde şaşırtıcı bir taraf olmasa gerek. Kültür Bakanlığı'nın maddî ve manevî desteğiyle yapılacak çevirilerin Doğubeyazıt-İpsala kısırdöngüsünü kırabileceğini ummak, ziyadesiyle naif bir beklenti gibi geliyor bu satırların yazarına. O hangi sözdür ki, tercüme edildiği zaman bile kaybolmasın ve başka dilin insanlarını da çarpabilsin? Son yirmi yılda, Türkçe'nin gücü ve ahenginin yanı sıra, insan meselelerine getirdiği derinlik ve kavrayış zenginliği karşısında çarpıldığınız kaç edebiyat eseri hatırlıyorsunuz sahiden?

Halit Ziya mı, o İtalyan işçileriyle dolu gemide, belki de hayatının en sıkıntılı yolculuğunu yapmaya hazırlanmaktadır:

HALAT YIĞINLARINDAN YASTIKLAR

"Gemi bütün İtalyan işçileri ile dolu idi, öyle ki bizlere mahsus olan daracık süvari güvertesinden başka adım atacak bir arşınlık boş yer yoktu. Zaten o kalabalık öyle bir harıltı, gürültü ve aynı zamanda ağır bir koku menbaı idi ki onun içine sokulmak imkânı olsaydı bile bu imkândan istifadeye cesaret edilemezdi.

Marsilya limanından çıkınca geniş ufukların karşısında ciğerlerimin fazla bir faaliyetini duydum. Nihayet büyük bir tehlikeden kurtulmuş idik, nihayet vatanın yolunu tutabilmek müyesser olmuştu. Daha kat edilecek uzun bir yol, atlatılacak nice zorluklar vardı elbette, fakat bir gece evvel sabahın bize nasıl bir haber getireceğinden emin olamıyarak geçirilen üzüntülü saatlerden sonra bu gece, süvarinin lûtfederek bize ayırdığı ancak iki kişiyi barındırabilecek küçük kamarada ferih ve fahur derin bir uyku uyudum.

Nihayet Genes!..

Bu şehri birinci defa olarak görüyordum. Fırsattan istifade ederek baştan başa gezdim, bütün İtalya'yı tanırken, tarihinin, sanatının müstesna ehemmiyetile görüp tanımak lazım gelen bu şehri mahdut saatler içinde ne kadar gezip anlamak mümkünse bunu oraya seğirte seğirte yaptım. Yapılacak mühim bir iş daha vardı. Hepimizde Fransız parası vardı, bunu İtalyan parasına tebdil etmek lazımdı. Böyle zamanlarda misafirhane müdüriyetleri birer küçük kambiyo müessesesi haline geldikleri için benimle beraber arkadaşlarımın bu işi orada tesviye etmemiz oldukça bir ziyan ile mümkün olabilirdi; İstanbul'da ilk masraflara medar olacak derecede bende bir miktar Türk parası da vardı. Şu halde bu cihetle müsterih olabilirdim.

Genes'den hemen o gün hareket edecek olan bir Express treninde yerlerimizi temin ederek Brindisi'ye kadar İtalya'yı başından sonuna kadar katedecektik. Orada ne olacaktı? Bizi İstanbul'a götürecek bir vasıta bulunacak mıydı? Bunu bilmek, öğrenmek imkânı yoktu. Her iş alt üst olmuştu. Seyahat idaresinden anlamak istedim. Bana (Forse che si, forse che no!) diye gülerek cevap verdiler. (Belki evet, belki hayır!)

Bu belkiler arasında yola çıktık. Katarda yerlerimizi temin ettik, demiştim. Ne güzel! Avrupa'nın muhtelif yerlerinden kaçarak bir selamet noktası olmak üzere Brindisi'ye akan bir halk izdihamı katarı bir tek boş yer bırakmayacak surette doldurmuştu. Biz her birimiz bir deliğe sokulduk. Etraftan birer karış yer dilenerek nihayet barınmak imkânı bulduk, fakat hep şurada burada dağılmış olduk.

Katarda kimler vardı? Galiba ekseriyet üzere Ruslar, Mısırlılar, Suriyeliler, sonra Yunanlılar, Bulgarlar... İstanbul'a kadar uğradıktan sonra memleketlerine dönmek için çare arayan, kendilerini şaşırmış, düşünceler içinde bunalmış, kadın, er-

kek, ihtiyar, genç karmakarışık bir kalabalık...
Bereket versin bu yolculuk çok sürmeyecekti, katar ekspres idi, yıldırım süratile mesafeleri atlayarak gidiyorduk.
Keşki böyle düşünmeseydim! Nazar değdi. Birdenbire katar olmayacak bir yerde, yarı yolda durdu, âdet dışı bir duruş... Bir kaza mı oldu? Bir arızaya mı tesadüf edildi? Tevakkuf uzayınca dışarı çıktım. Ne kaza! Ne arıza! Fakat her ikisine benzeyen bir hadise! Harb dolayısile merkezden haber alınmış. Ekspres katarı bir omnibüs şeklinde ifrağ olunmuş. Şu halde yol bir misli, belki daha fazla uzamış oluyordu. Bu yolculukta hiç istenilmeyen olayları beklemek ve bunları tam bir teslimiyetle karşılamak zaruri idi. Yetişir ki bizi İstanbul'a kadar götürecek bir vasıta bulalım. Bu vasıta vardı, Venedik'ten, Triyeste'den bir gemi ki o da, Avrupa'nın her köşesinden kopup gelen şark halkıyle dolu idi. Hemen o gün hareket ediyordu. Brindisi'de gemiyi hazırlayan -ki aynı zamanda İspanya konsolosu imiş- bana: On sekiz kişi için değil, bir tek kendi için yer yok! diye başladı. Sonra hüviyetimi ve refiklerimin vaziyetini öğrenince bir tesviye çaresi bulmağa rıza gösterdi: Gençler, dedi, yukarı güvertede nerede yer bulurlarsa çantalarını yastık, halat yığınlarını yastık yaparak barınırlar. Süvariden rica edeyim, size bir arkadaşınızla iki kişilik, belki mümkün olursa dört kişilik bir yer tedarikine çalışsın.
Ve böylece oldu. Güvertede kalacak olanlar da mevki parası vererek İstanbul'a kadar yemek masrafile beraber bilet alındı. Tasarruf arayacak vaziyette değildik. Gemiye bindik. Hakikaten tek bir kedi için yer yoktu. Her taraf dolu idi. Her unsurdan, her lisandan, fakat hep şarktan bir kalabalık. Gençler kıçgüvertesinin yukarı kısmında, başlarını koyacak, çantalarını yerleştirecek bir yer buldular. Süvari de, imkânsızı mümkün yaparak iki küçük delik buldu, bunlardan birine Fuad Bey'le Halet, diğerine benimle doktor Osman sıkıştık, bu da bir büyük kâr idi. Beş gün kadar sürecek bir yolculukta hiç olmazsa uyuyabilecektik."[8]

BİR ACI HİKÂYE: VEDAT'IN İNTİHARI

Yusuf Ziya Ortaç, Cumhuriyet'in ilânından sonra Halit Ziya'nın milletvekili olmak için Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önde gelen isimleriyle temas kurduğunu hatırlattıktan sonra, ünlü romancının bu arzusunun reddedildiğini belirtiyor. Muhtemelen, uzun yıllar Saray'da mabeyin başkâtibi olarak görev yapması ve görev sırasında kurduğu dostluk-

Halit Ziya'nın Roma'dan dönüşü hiç de kolay olmamıştı...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Roma'dan bir başka manzara...

lar, üzerinde gezinen şüphe bulutlarını beslemişti. Yahya Kemal ve Yakup Kadri gibi isimlerden esirgenmeyen milletvekilliği, belki de bu nedenle çok görülmüştü Halit Ziya'ya. Kim bilir belki bunda mensup bulunduğu aile de etkili olmuştu. Çünkü, Halit Ziya Uşaklıgil, Mustafa Kemal'in eşi Latife Uşşakî'nin birinci dereceden akrabasıydı. Oğlu Vedat'ın bizzat Mustafa Kemal tarafından Çankaya Köşkü'nde misafir edilmesi bile, öyle anlaşılıyor ki, kendisine yönelik kuşkuları engelleyememişti. Yusuf Ziya, her ne kadar, "O mebusluk isteyecek değil, kendisine mebusluk teklif edilecek, hem de ricalarla teklif edilecek sayılı insanlarımızdan biriydi"[9] dese de, maalesef artık çok geçtir.

Benzer bir tuhaflık da üstadın ellinci sanat yılını kutlamak için düzenlenen jübilede yaşanacaktır. Abdülhak Şinasi Hisar'ın verdiği bilgilere göre, Halit Ziya için bir tür kadirşinâslık örneği olarak tasarlanmıştır bu jübile. Ne var ki, jübile gecesi olup bitenler, yaşlı romancıyı sevindirmek şöyle dursun, yeni üzüntülere sevk edecektir.

Aksilik, Abdülhak Şinasi'de başlamıştır aslında. Kendisi o sırada Ankara'da bulunduğu için jübile gecesine iştirak edememiş, belki de bunun için işler çığırından çıkmıştır. Hisar'ın isimlerini zikretmekten kaçındığı konuşmacıların bir bölümü, kürsüye çıkarak, Halit Ziya'nın romanlarındaki kusurları sayıp dökmeye başlamışlardır. Halit Ziya'nın kendi neslinden bir şair ise "her nedense, daha evvel sıralanmamış not kâğıtlarını, halkın önünde, uzun uzun sıraladıktan sonra, beklenmedik bir kararla, o gün rahatsız olduğunu, ateşi bulunduğunu ve bunun için hâtıralarını okuyamayacağını söyleyerek kürsüden inmiş"tir. Gecenin ilerleyen saatlerinde de salon hızla boşalmaya başlamış, yine Abdülhak Şinasi Hisar'ın ifadesiyle, "öyle ki, çok geç kalan bu tören bitmeden birçokları oradan ayrılmışlar"dır.[10] Bütün bunlardan sonra Halit Ziya'nın son derece üzgün olduğunu tahmin etmek hiç de zor olmasa gerektir.

Yine de bu tür hadiseler tesellisini de beraberinde getirdiğinden, katlanılır bir taraf vardır. Ancak, oğlu Vedat'ın Tiran'da intihar etmesi Halit Ziya'nın son tahammül gücünü de kıracaktır. *Bir Acı Hikâye* kitabında bu trajik intiharı anlatan Halit Ziya, birkaç yıl sonra da hayata vedâ edecektir zaten. Halbuki o, Tanpınar'ın da belirttiği gibi, "Bütün ömrünü edebiyata verenlerdendir. Ömrünün sonuna kadar çalıştı. Arkadaşları garip bir inkârda ısrar ettikleri hâlde o, elinden geldiği kadar, yeniyi, yaşadığı zamanı anlamağa gayret etti. İlk eserlerinin dili üzerinde yaptığı değişiklikler, onlara ne kadar bağlı olduğunu gösterir. Zaten etrafındaki hiçbir harekete yabancı kalmadı."[11]

Vedat'ın intiharından sonra Yeşilköy'deki köşkünde Halit Ziya'yı ziyaret eden Abdülhak Şinasi Hisar, komşulardan onun, "Artık benim zamanım geçti, Vedat beni çağırıyor" dediğini duyacaktır.[12] Nitekim, Vedat'ın çağrısına uyacak ve 1945 yılında yazarların pek de yabancısı olmadığı bir yolculuğa çıkacaktır.

Oysa, *Saray ve Ötesi*'nde hâlâ, Marsilya-İtalya seyahatini sağ-salim tamamlayıp İstanbul'a dönen, döndükten hemen sonra da yeni bir görevle Almanya yoluna düşen genç bir Halit Ziya vardır karşımızda:

WAGNER TUTKUNU BİR OSMANLI PAŞASI

"Büyük harbin ikinci senesi yaz başlangıcında mektepler tatil edilir edilmez eşimle iki erkek çocuğumu yanıma alarak hükümetçe bana verilen vazifeyi ifâ etmek üzere yola çıktım. Almanya'ya doğruca seyahat o zaman mümkün olmadığından Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya'ya uğraya uğraya Viyana'dan Tuna'yı tercih ederek Almanya'ya vâsıl olduk. İlk kısmı çocuklarla beraber, en büyük kısmı yalnız yapılan bu seyahati sırasile (Almanya Mektubları) namile yazmıştım. Bu mektuplar için her şeyden evvel Almanya'da seyahat edeceklere faydalı olmak, bir nevi rehber vazifesi görmek esasını kabul ettiğimden her türlü süsten ve gösterişten uzak kalmağa karar vermiştim. Edebiyat zemininde kendisince mümkün olan ölçüyü vermiş bir muharrir için bu sade tarz muahezeye değer addedilmemek insafa muvafık iken çok kimselerden bunların benden beklenecek neviden olmadıkları yolunda siteme maruz kalınca bir büyük kısmının neşrinden feragat ettim, insan nasıl olsa istihkak kesb edilmemiş itirazlardan fütur getirmemeğe kadir olmuyor. Yazıda mutlaka edebiyat bekleyenleri tatmin etmeyince susmak bana daha uygun göründü.

Bu hatıralar arasında, sekiz ay süren ve bana Almanya'nın elli iki şehrinde meşhur binaları, muhtelif sanat ve kültür müesseselerini, nümunegâhları görmek fırsatını veren bu seyahati tafsil edecek değilim, yalnız kayd edeyim ki hayatımda bana nasib olan seyahatler içinde beni en ziyade aydınlatan ve müstefit eden bu seyahat oldu.

Berlin'i merkez ittihaz etmiştim. İlk önce eşimle ve çocuklarla beraber Adlon otelini tercih etmekten mektep tatili bitince çocukları annelerile beraber pek dolaşık ve müşkil bir yoldan İstanbul'a sevk ettikten sonra müzdehim ve hareketle memlû olan bu büyük oteli terk ederek ondan daha büyük, odalarının, salonlarının genişliğile müferrih ve nisbetle sakin olan Esplanade oteline geçmiş ve burasını merkez ittihaz ederek Almanya'nın muhtelif cihetlerinde tetkik seyahatime devam etmiştim.

Hariciye nezaretinden Almanya'da mevcut şehbenderlere verilen tavsiyelerle uğranılan şehirlerde pek lütufkâr delillere ve azamî kolaylıklara rastlıyordum. Hamburg şehbenderi Ferid'den başka diğerleri bütün mahallî muteber zevatından fahri şehbenderlerdi ve bunlar ekseriyetle bulundukları mahallerin yerlisi olduklarından delaletlerinden edilen istifade azamî bir raddeye vâsıl oluyordu.

Yorucu, fakat çok eğlendirici ve oyalayıcı bir iş! Hususîle görülen yerlerin çeşitliliğinden dolayı hiçbir zaman usanç duymadım. Eski bir kiliseden sonra bir fabrika, büyük bir bahçeden sonra bir irfan müessesesi, bir müzeden sonra orta çağdan kalma bir şehir konağı, böylece oradan oraya koşarak, geceleri bir seyir yerinde geçirerek, nihayet uyku zamanından çalınan iki üç saati görülen yerlerin intibalarına makes olacak mektupları yazmaya ayırmak öyle çeşitli bir meşgale idi ki bunu hiç yorulmadan yaptım. Yalnız bu intibalar o kadar boldu ki nasılsa hiçbir ölçüye uymayı düşünmeyen mektuplar hadden aşırı uzun oluyordu ve bunları neşreden *(Tanin)* de sahifelerden taşıyordu.

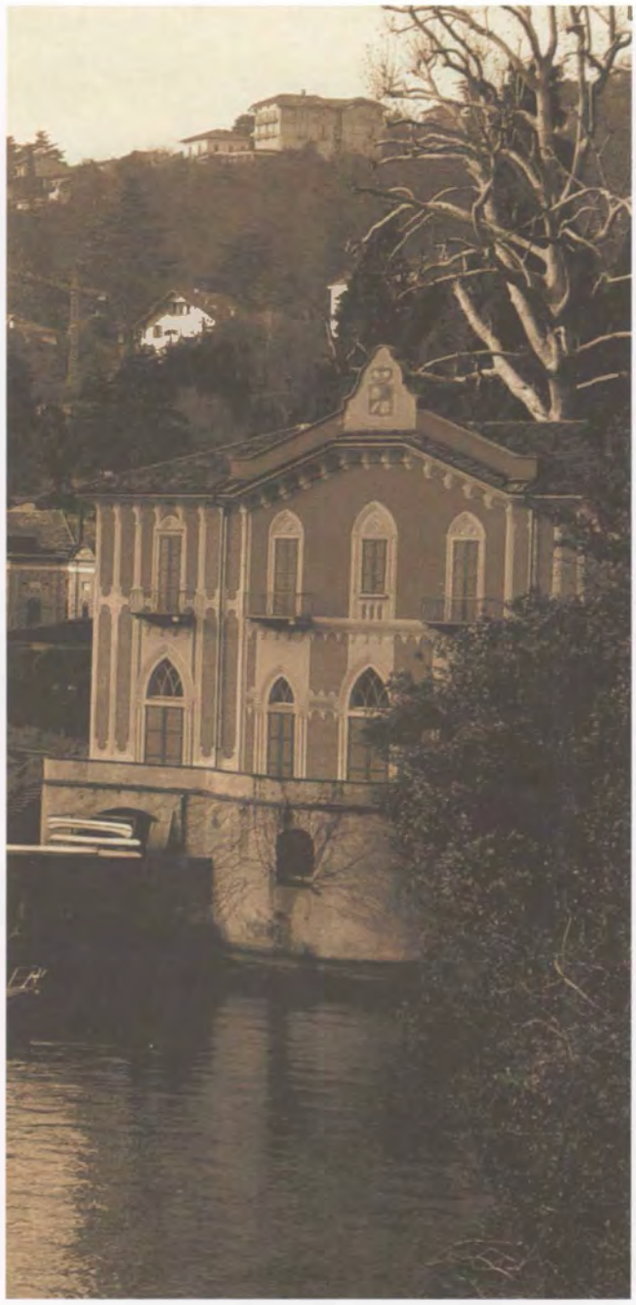
Berlin'de hariciye nezaretinden bana hususî memurlar ayrılıyordu. Bunlar hariciyenin en güzide gençlerindendi, kendi kendime gezdiğim, dolaştığım yerlerden başka mutlaka bir resmî delile muhtaç olan yerlerin kapıları harb zamanının sıkı tedbirlerine rağmen bu zevatın delaleti sayesinde tamamiyle açık bulunuyordu.

Yalnız Berlin'de gördüğüm müesseselerin isimlerini saymak pek uzun bir fihrist yapmak olacak. Bir yandan dolaşırken bir yandan da Almanya'nın havasını koklamamak mümkün değildi. Bu hava günden güne daha endişe çekici oluyordu. Marne bozgunundan sonra Almanya için muzafferiyet ümidi gittikçe sönmeye başlıyor ve bittabi bir yandan ihtiyaçlar sıkıntısı bir yandan istikbal üzüntüsü herkeste bedbin bir maneviyat doğuruyordu. İlk defa hariciye erkânı tarafından benimle görüşmek arzusunu gösterenleri ziyaret ettim. Onlar bende hâsıl olan intibalarımı anlamak mı istemişlerdi, yoksa benden Türkiye hakkında malumat almak emelinde mi idiler, bilmiyorum, hariciye müntesiplerine mahsus lisan ihtiyatlarile cereyan eden bu konuşmalarda ne ben onlardan, ne onlar benden dolgun bir eser alamadık; yalnız gördüm ki onlarda şevkten bir nebze bile kalmamış. Bütün simalarında ve edalarında rahatsız eden bir düşünce vardı (...)

Benim için pek ziyade hoşlanmış olduğum bir şey

vardı: Sefarete gitmek. Eski ve halis dost Hakkı Paşa sefir idi, öyle ki sefaret bana adeta kendi evim gibi sıcak gelirdi. Ekseriyet üzere Hakkı Paşa ile bir seyir yerine gidilirdi. Musikî iptilası malum olan Hakkı Paşa bilhassa Wagner'in eserlerine tutkun idi ve bunların birçok parçalarını mırıldanarak tekrar edecek kadar zabt etmişti. Yalnız onda rahatsız edici kuru bir öksürük vardı ki bütün halk sükût ile musikîyi dinlerken onun boğazını gıcıklar ve kendisini hem rahatsız eder, hem etrafın sükûtunu ihlâl ettiğini düşünerek üzerdi. Bu öksürüğün acaba bir kaç sene sonra henüz genç sayılan bir zamanında hayatına son veren hastalığı ile bir ilişiği var mıydı?

(...) Halacyan pek iyi bir dost, pek hoş bir arkadaş idi. Ben de onun arkadaşlığı ile bu karışık yola çıkmaktan memnun idim. Vedalarımızı yaptık. Berlin'de kalmayı tercih eden dostlarımızdan İstanbul için yığınlarla selamlar yüklenerek Viyana yolunu tuttuk. Bu güzel şehirde ne kadar kaldık hatırlamıyorum, Peşte de öyle! Bükreş'te galiba hiç kalmadık, doğru Orşova'ya... Oraya kadar pek iyi değilse bile şikâyet olunacak kadar fena denemeyecek bir surette devam eden yolculuk bu berbat şehirde bizi pek müşkil bir vaziyete soktu. O güne kadar oldukça neşe ile devam ederken buraya muvasalat dakikasından başlayarak pek büyük bir can sıkıntısı ile karşılaştık. Her ikimizin de yanımızda bulunan çantalarımızdan başka birer büyük sandığımız vardı ki bunları da bizimle beraber oradan oraya aktarma edilerek Orşova'ya kadar yük vagonunda gelmek lazım gelirken onlardan bir eser zühur etmedi. Ne oldu, yanlış bir yola mı gitti bir yerde tıkılıp kaldı mı? Bu karışık zamanda bütün eşyamızı muhtevi olan bu sandıkları kendi hallerine bırakabilir miydik? Onları elde etmeksizin Tuna tarikile Bulgaristan'a gidecek olan küçük vapura binip ayrılmak bu eşyayı feda etmek demek olacaktı. Buna rıza gösteremezdik. Benden ziyade Halacyan kestirip attı: 'Sandık bulunmadıkça şuradan şuraya kımıldanamam!' dedi. Her şeyden evvel konak müdürü ile görüştük. Bu adam, pek perişan etrafa telgraflar çekti ve gelecek cevaplara intizaren birkaç gün şehirde kalmak lazım geldiğine hüküm verdi. Şehirde kalmak? Bu dile kolay bir işti amma barınacak bir yer yoktu. Tek bir otel vardı bu da şehir

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Como Gölü kıyısında Villa d'Este...

harb esnasında topa tutulmuş olduğundan bütün mecraları bozulmuş, mülevves, kokmuş bir harabe halinde idi. Çarnaçar burada bir gece geçirdik. Bir mahbeste gecelemek belki daha iyi olurdu, öteden beri pek eğlenceli bir arkadaş olarak tanınan Halacyan'ın suratından düşen bin parça oluyordu. O gün müdüre tekrar müracaat ettik. Bize bir çare bulmasını rica ettik. Bu çare bulundu. Onun delaletile Tuna'da seyrüsefer yapan küçük vapurların Peşte merkezine müracaat edildi. Bizim sıfatımız bildirildi ve oradan gelen emir üzerine biz sandıklar bulununcaya kadar rıhtımda yola çıkmak zamanını bekleyen vapurda misafir edildik. Burada

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Milano'da La Scala...

temiz yataklarımız, mükemmel yemeklerimiz oldu fakat üç gün süren bu bekleme esnasında tekrar tekrar müdüre müracaat ettiğimiz halde sandıklardan bir haber çıkmadı. Nihayet!.. Vapurun hareketi günü tekrar müracaat ettik ve bizi hayretler içinde bırakan bir netice karşısında bulunduk.

Müdür bir hastalık bahanesile görünmedi, maiyet memurlarından biri dedi ki: - Sandıklar bulundu. Onlar sizin geldiğiniz trenle beraber buraya gelmiş, fakat onların içinde bulunduğu yük arabası açılmadan ambarlara sevk edilmiş ve bu suretle mevcudiyetleri fark edilmemiş...

Buna ne mânâ verilmeliydi? Pek araştırmadık ve mallarımıza kavuşmayı buradan geçirilen üzüntülü günlerin kâfi bir karşılığı addederek hemen sandıklarla beraber vapura seğirttik ve böylelikle bu berbad şehirden kurtularak ertesi gün şakır şakır yağmur yağarken ondan daha mundar bir yere, Bulgaristan'ın Lompalanka kasabasının çamurları içine daldık.

Bundan sonra yol öküz arabasından beter bir katarla tıngır mıngır Ruscuğa, oradan Sofya'ya gitmek suretiyle devam etti. Sofya'da bir gece geçirerek İstanbul yolunu tutmak icabediyordu."[13]

Ah, keşke Halit Ziya, Edebiyat-ı Cedide'nin son temsilcilerinden biri olarak biraz da mukayese yapsaydı geçtiği memleketler ve ahalisi hakkında. Ne düşündüğünü, neleri nasıl algıladığını öğrenmek belki yeni ufuklar açardı önümüze.

---

5 *Seçmeler, Geçmiş Zaman Edipleri*, Abdülhak Şinasi Hisar, Seçmeler, Hazırlayan: Selim İleri, YKY, İstanbul 1992, s. 67-68.

2 *Portreler, Bir Varmış Bir Yokmuş*, Yusuf Ziya Ortaç, Akbaba Yayınları, İstanbul 1963 (İkinci Baskı), s. 33.

3 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 296.

4 A.g.e., s. 297.

5 *Saray ve Ötesi*, Halid Ziya Uşaklıgil, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1965, s. 380-383.

6 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 297-298.

7 A.g.e., s. 298-299.

8 *Saray ve Ötesi*, Halid Ziya Uşaklıgil, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1965, s. 384-386.

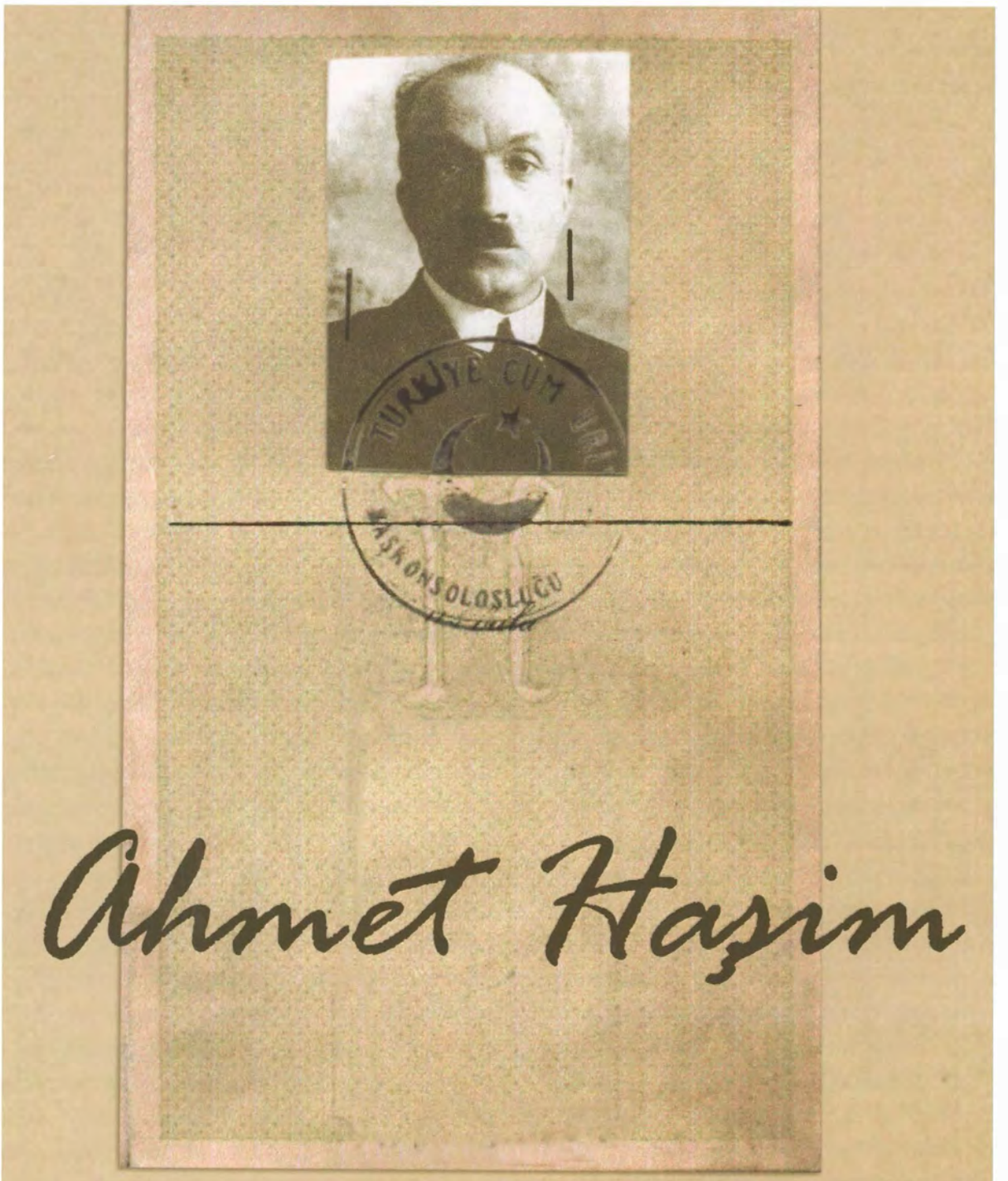
9 *Portreler, Bir Varmış BirYokmuş*, Yusuf Ziya Ortaç, Akbaba Yayınları, İstanbul 1963 (İkinci Baskı), s. 34.

10 *Seçmeler, Geçmiş Zaman Edipleri*, Abdülhak Şinasi Hisar, Hazırlayan: Selim İleri, YKY, İstanbul 1992, s. 69.

11 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 300.

12 *Seçmeler, Geçmiş Zaman Edipleri*, Abdülhak Şinasi Hisar, Hazırlayan: Selim İleri, YKY, İstanbul 1992, s. 70-71.

13 *Saray ve Ötesi*, Halid Ziya Uşaklıgil, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1965, s. 403-407.

Ahmet Haşim

"SEYAHAT HARİKULÂDELİKLER AVI, SEYYAH DA
MUVAKKAT BİR ŞAİR DEMEKTİR
VE SEYAHATNÂME ŞİİRİN KARDEŞİDİR"
(1885-1933)

"İnsan" diyor Ahmet Haşim, *Frankfurt Seyahatnâmesi*'nin girişine, "Harikulâde" başlığıyla koyduğu o harikulâde 'Mukaddime'de, "hayatının tatsızlığından ve etrafında görüp bıktığı şeylerin o yorucu alelâdeliğinden bir müddet kurtulabilmek ümidiyle seyahate çıkar. Bu itibarla seyahat 'harikulâdelikler avı' demektir."[1]

Böyle güzel, böyle çarpıcı ve tam anlamıyla insanı seyahate kışkırtan bir başka seyahat tanımı gördünüz mü siz daha önce? Böyle bir tanımı yapabilme kapasitesine sahip zihnin, dışadönük bir karakterin ipuçlarını da beraberinde taşıdığını düşünmeyin hemen. Çünkü, edebiyatımızın en içli çocuklarından biri olan Haşim, aynı zamanda en içedönük mizaca sahip şairlerimiz arasında yer alır. Dolayısıyla, ucundan bucağından da olsa Ahmet Haşim'in dünyasını yoklamış, hazır yoklamışken bir süre de konaklamış okurların, 'harikulâdelikler avı' terkibine ihtiyatla yaklaşmasında sayısız fayda vardır. Zaten cümlenin gelişine bir kez daha dikkatle gözatıldığı zaman, cümlenin neden öyle bir istikamet takip ettiği de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Zira Haşim, "İnsan hayatın tatsızlığından ve etrafında görüp bıktığı o yorucu alelâdeliğinden bir müddet kurtulabilmek ümidiyle seyahate çıkar" diyor bütün yalınlığıyla. Diyor ve bizi, en azından zihnimizde tasavvur ettiğimiz, okuduklarımızla beslediğimiz Haşim atmosferinin içine de çekmiş oluyor. "Hayatın tatsızlığı, etrafta görüp bıkılan şeyler, yorucu bir alelâdelik" ve bütün bunların üstüne eklenen, "bir müddet kurtulabilme ümidi" gibi ümitsizliğini kendi içinde barındıran bir itiraf, Haşim'in dünyasına dahil ediveriyor bizi.

Seyahatin 'harikulâdelikler avı' olması, sadece gezginin değil, şairin dünyasıyla da karşı karşıya getiriyor okuru, karşı karşıya yanlış belki, yan yana demek daha doğru olabilir sanki. Çünkü Haşim, "melâli anlamayan nesli" bir kez daha zihninin imbiğinden geçirip "keskin akıllılar" diye tanımladıktan sonra, 'harikulâde'den ne anlamak lâzım geldiğini izaha çalışıyor:

"Keskin akıllılar 'harikulâde'nin zamanımızda artık bir mânâsı kalmadığını söyleyebilirler. Harikulâde hiçbir zaman hakikat sahasında mevcut olmamıştır ki bundan böyle yok olsun. Başka bir münasebetle de söylediğim gibi, sırf kendi dimağımızın bir ameliyesi mahsulü olan ve sinema şekli gibi bir menbadan dışarıya vuran 'harikulâde' birkaç alelâdenin birleşmesinden meydana gelir."[2]

Hakikaten de öyle değil midir? Haşim, tarihteki birtakım efsanevî yaratıklardan söz ediyor tezini desteklemek için, ancak hakikat şu ki, "harikulâde," hakikaten "alelâde"lerin sentezinden ibarettir. Tabiatın yahut insanlığın zulmüne uğramamışsa şayet, hemen her yüzde bulunan gözler, burun delikleri, dudaklar, yanaklar ve kulaklar, netice itibariyle "alelâde" unsurlardır. Fakat bunların arasındaki intizam, birbirleriyle oranlarında eksik veya fazla bulunmaması "güzel"i yani "harikulâde"yi teşkil eder. Aynı şeyi mimarî bir eser, bir beste, herhangi bir tabiat manzarası veya şiir için de söylemek mümkündür elbette. Zaten bunun için Haşim, şairin sürekli hayal âleminde gezindiğini ve zihninin "alelâde"leri, "harikulâde"ye dönüştürmekle meşgul bulunduğunu söylüyor. Arkasından da, daha önce yaptığı olağanüstü seyahat tarifinin yanına, aynı güzellikte bir de seyyah tanımı koyuyor: "...muvakkat bir şair olan seyyah..."

Sıradan bir seyyah, şayet zihnî ve kalbî melekelerini, hem kendi içine, hem de dışına ait kılabilirse, gezip gördüğü yerleri bir 'şair titizliği'yle anlatabilir bizlere. Şairlerin ne kadar 'titiz' olduğunu tartışma dışı tutarak söylemek gerekirse, bu mânâsıyla seyyah, 'muvakkat bir şair' kabul edilebilir. Haşim buna bir de, "zarurî cehalet" gibi terkibi tasavvurundan güç bir başka çarpıcı kavram daha ekliyor ki, doğrusu bu ya, şairleri ilk sıraya yerleştirmek kaydıyla, bunun farkında olan çok az sayıda seyyah vardır herhalde. Dilerseniz, sözün bundan sonrasını Haşim'e bırakalım:

"İşte şair ve seyyahın bu akrabalığı yüzündendir ki seyahatname, hiçbir lisan hünerine muhtaç olmaksızın, bir şiir kitabının kardeşidir. Seyahatname okumanın tadını öteden beri bilirim. Bütün çocukluğum onları okumakla geçti. Kış geceleri, dışarıda rüzgâr ulurken, bir gaz lambasının ışığını gözbebeklerimde iki altın nokta gibi taşıyarak, zengin bir ateş karşısında, rahat bir koltukta okuduğum o Afrika ve Amerika seyahatnamelerinin masum ve namuslu üslubundan aldığım tadı bana çok az edebi eser verebilmişti.

Bu edebiyatın rengini ve lezzetini pek iyi bildiğim için, dıştan ziyade içten bahseden bu renksiz ve

Eski Frankfurt'tan bir liman manzarası...

vak'asız küçük kitabıma 'seyahatname' ismini vermekle okuyucuyu aldatmış olmaktan korkuyorum."[3]

Haşim gibi, dikkatlerini kendisi kılabilmiş bir insan için bu korku yersiz bir korkudur aslında. Metnin ilerleyen bahislerinde de görebileceğimiz gibi, Haşim'in *Frankfurt Seyahatnâmesi*, hiç de öyle 'renksiz ve vak'asız' değildir. Hatta tersine, ziyadesiyle 'renkli' ve bir o kadar da, hadiselerden müteşekkildir. Şairimiz, Sirkeci'den yola çıkan bir trende, çoktan kendi ruhunun anaforları arasında gezinmeye başlamıştır bile:

BİR HASTANIN YOL NOTLARI

"Bu bir hastanın yol notları, rüzgârlı, karanlık bir sonbahar gecesiyle başlar.

İstanbul'un denizini sinirli, ufuklarını mürekkep gibi siyah ve Üsküdar taraflarının göklerini uzak bir yangının hafif kırmızılıklarına boyanmış bıraktım. Onun için zifirî bir karanlık tren Sirkeci'den ayrılırken sinirlerim iyi değildi.

İnsan geceleyin nasıl yola çıkmaya cesaret eder? Bunu, bir köşesinde büzülüp kaldığım kompartımanımda siyah siyah düşünmeye koyuldum:

Gece her çeşit kuruntuların kafatasımızın kovuklarından çıkıp hakikat çehreleri takınarak, sürü sürü ortaya dağıldıkları, yeri ve göğü tuttukları saattir. Uyku, geceye bir panzehir gibi mürettep olmasa, insan, karanlıklar içinde duyacağı ve göreceği şeylerle kolayca aklını oynatabilir. Uykusu kaçmış bir adam, oturduğu odanın penceresinden kendi bahçesine bile bakamaz; çitlerin genişlediğini, demirlerin, taşların, ağaçların, çiçeklerin en akla gelmez şekillere istihale ederek bir şeyler fısıldaşmakta olduklarını, tüyleri ürpererek görür.

Sonsuz karanlıkları, uzun ve büyük bir burgu gibi delip geçecek olan trenimizin kafası ve gözü, iki üç saat sonra uykunun ve yorgunluğun uyuşturacağı iki makinistin âciz kafası ve gözünden başka nedir? Alevlerin deli ettiği makinelerin bin bir hıyanet ihtimaline karşı bunlara nasıl güvenilebilir? Sonra, karanlıkta çelik yolların asıl sahipleri kimlerdir? Bunlar, herkes uyurken, yıldızlar altında ne işler görür?

Ölüm, canları gece alır, acılar gece çözülür, kaza ve kader, gece işini görmeye koyulur.

Nihayet uyumuşum.

İkinci gün, güzel bir sonbahar güneşi aydınlığıyla, neşeli Bulgar kırları içinde uyandım.

Ali Naci, gayet güzel birkaç makale ile bizi yeni Bulgar medeniyetinden haberdar etmişti.

Tanınmış imzalar taşıyan yazılarda edebiyatın payını fazlaca ayırmalı. Usta bir kalem, medhettiği şeyin yazısı kadar güzel olduğuna herkesi inandırmayı bir haysiyet meselesi addeder. Onun için yazı, zevk vermekle iktifa etmeyerek, öğretmek de istediği zaman gayet eksik bir bilgi vasıtası teşkil eder. Faraza 'mango' meyvesini ömründe tatmış olmayana teşbih ile mango yedirmek

'O Belde' şairi gençliğinde de yalnızdı ihtiyarlığında da...

kabil mi? Çinçinati (Cincinnati) şehrini görmüş olmayana istiare ile Çinçinati'yi göstermek mümkün mü? Dünyada biribirine tamamen benzer iki şey olmadığına göre yazının başlıca ifade vasıtası olan 'teşbih' hakikatte bir tahrif ve tağlit vasıtasından başka bir şey değildir.

Henüz süt, yün ve çoban kokan incili Bulgar kırlarında bir fabrika bacası ormanı görmedim. Bu kırlar, sonradan gördüğüm Macar, Avusturya ve Alman kırları yanında ağza bile alınmaya değer şeyler değildir. Bununla beraber bu kırların ne keskin bir belâgati var!

Şark folklorunda ismi sık sık gelen 'gurbet' denilen şeyin Bulgar kırlarında, tepelere baykuşlar gibi tünemiş, uzakta hazin hazin gözyaşları döktüğü hissedilmez. Bulgar kırları, kurt veya çakal meskeni, karga cevelangâhı bir beyabanı değil, fakat aynı adamın mülkü olan hudutsuz bir çiftliği andırır.

Burada her ağacın, her taşın, hatta her otun ve dikenin titiz bir sahibi var zannedilir. Bu kırlar, beyaz koyun sürüleri, temiz köy evleri, suluboya ile renklendirilmiş gibi sıhhatli köylüler, çalışan yahut dinlenen yanık yüzlü sayısız amele kümeleriyle dolu bir hayat bayramı yeridir.

Bulgar istasyonlarında kısa duruş müddetince pencereden görebildiklerim: Fikrin henüz ziyaret etmediği dar alınlar... Sert bakışlı yamasız, boz elbiseli köylüler, açıkta et satan perişan kasap dükkânları, dağınık iskemleli, gramofonlu mahalle kahveleri, ötede beride kırılmış aynalar gibi parlayan su birikintileri, çamura bulanmış kaçışan aptal kaz sürüleri vs.

Sofya istasyonunun civarı, yağmurlu bir günde, hudutsuz bir bataklık ve anlaşılan her zaman, nihayetsiz bir süprüntülüktür.

Ali Naci'nin anlattığı yeni Bulgar medeniyeti her nedense istasyonlara yaklaşmıyor."[4]

TASHİHE MUHTAÇ OLMAYAN NE?

Bilenler zaten biliyor doğal olarak ama bilmeyenlerin de gördüğü gibi, Ahmet Haşim'in nesri, şiirinin aksine, Türkçe'nin lezzetlerini hemen hissettiren nitelikler ihtiva ediyor. Ahmet Hamdi Tanpınar, Haşim'den söz ederken, her ne kadar, "Bazıları onun nesirlerini şiirlerine tercih ediyorlar. Bu, yaprağı meyveye tercih etmeye çok benzeyen bir zevk hatasıdır ki, tashihe bile değmez"[5] dese de, 'tashihe muhtaç' bir zaviyede kalarak Haşim'in nesrini Tanpınar'ın nesriyle kıyaslayabiliriz mesela. Şiirde Yahya Kemal'in gölgesinde kalacağını hemen hisseden Tanpınar, nesre ağırlık vermiş, bunun neticesinde de o güzelim romanlarını, denemelerini ve bir benzeri hâlâ yazılamayan *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ni armağan etmiştir memleket ahalisine. Memleket ahalisinin Tanpınar'ı ne kadar anladığı, bu eserlerin kıymetini hangi ölçüde bildiği bir muamma olsa bile, bir miktar Türkçe terbiyesine sahip herhangi birisi, onun nesirdeki kudretini fark etmekte çok fazla güçlük çekmeyecektir herhalde. Benzer bir tespiti, Haşim'in nesri için yapmak da o kadar zor değildir üstelik. Bununla birlikte, Tanpınar'ın 'zevk hatası' nitelemesini üstlenmeyi de göze alarak ifade etmek gerekirse, aynı şeyi, Haşim'in şiirleri için söylemek, en azından bugünün edebiyat tercihlerine göre çok fazla mümkün değildir. Hiç kuşku yok ki, Ahmet Haşim, şiirinden emindi, en azından böyle bir görüntü vermeye özen gösteriyordu, hemen her şair gibi. Oysa, bu satır-

ların yazarının da aralarında bulunduğunu vehmettiği 'şûâra,' işin tabiatı icabı şiirinden emin olmamakla yaralıdır. En basit ifadesiyle, şiir bir varolma biçimiyse eğer, şiirinden emin olan bir şairin varolma kaygılarından çoktan azade olması gerekir ki, bu paradoks bile, şiir-şair ilişkisinde sonu gelmez uçurumların bulunduğunu kendiliğinden koyar ortaya. Dolayısıyla, Yahya Kemal'den Haşim'e, Verlaine'den Baudelaire'e yazılmış her şiirin, işin tabiatı icabı, bir kendinden emin olamama halinin doğal tezahürü biçiminde kabullenilmesi icap eder. Hal böyle iken, Tanpınar'ın, Haşim'in şiiri ile nesri arasında yapılabilecek muhtemel bir tercihi, daha işin başında "zevk hatası" olarak değerlendirip "tashihe bile değmez" diye nitelendirmesi, biraz problemli bir ifade olarak görülüyor. En azından, Yahya Kemal ile Haşim arasında bocalamayan ve her ikisinin de 'şair' olarak hakkını teslim eden nadir isimlerinden birisi olan Tanpınar'ın, Yahya Kemal'le Haşim'in nesrini kıyaslamaya teşebbüs dahi etmemesi ilginçtir. Aslında, anlaşılabilir bir tarafı vardır bunun, bugüne kadar ve kuvvetle muhtemeldir ki bugünden sonra da, Yahya Kemal'in nesrini şiirine tercih edeceğini söyleyebilecek herhangi birisi çıkmayacaktır. Çünkü, Yahya Kemal'in nesri, Haşim'in şiiriyle ortak özellikler taşımaktadır, buna mukabil, Haşim'in nesri de Yahya Kemal'in şiirine benzer bir dil ihtişamına sahiptir. Kaldı ki, şunları söyleyen de, şiirlerinde 'bir rüya nizamı' peşinde koşan Tanpınar'dan başkası değildir:

"Haşim'in nesri, onun rüyasıyla hayat arasına atılmış bir köprüdür. Bu köprüden o, bazen inandığı kıymetlerin propagandasını yapan bir güzellik havarisi, bazen de çirkinlik ve hamakat dünyasına akınlar yapan müthiş bir silahşör halinde sık sık geçerdi. Tıpkı konuşması gibi. 'Hareket'in her itibarla hâkim olduğu bir dünyada, sadece bir 'rüya' adamı olduğunu hissetmenin bazı acılıkları vardır. Bu, talihini vaktinden evvel bilmeye çok benzer ki, herkes buna tahammül edemez. Haşim'in konuşması ve nesri bu acılıkların zaman zaman boşandığı bir kaptır."[6]

Halbuki Haşim, tıpkı Tanpınar gibi, dikkatlerini hem eşya, hem de iç âleminin üzerinde belki zaman zaman gereğinden fazla gezindirerek, kendisini kendisine kıstırmakta, bu kıstırılmışlığın verdiği -feveranı hayli örtük- genişleme imkânıyla da dışarıya doğru fikir yüklü hamleler yapmaktadır. Üstelik bunlar, Tanpınar'ın *Paris Tesadüfleri*'ni hatırlatan zenginliklerle yüklüdür:

SEYAHATİN ÜRETTİĞİ ENDİŞE TOHUMLARI

"Sekiz saattir şimendiferdeyim. Tren boş ve neşesiz. İçim sıkılıyor.

Yolun iki tarafında memleketler, kıtalar akıp gidiyor, fakat göz için yeni hiçbir şey yok. Beş dakikada bir pencere değiştiriyorum: Aynı ağaçlar, aynı yollar, aynı dereler, uzun bir başağrısı gibi yolun iki tarafında tekrarlanıp duruyor.

Rabbim! Şu manzara dedikleri ne müziç bir şeymiş! Elimde büyük bir şairin harikulâde kitabı var. Trenin anlatılmaz can sıkıntısını gidermek için kitabın büyülü nesrini mi okumalı, yoksa şu pencerelerin dışında bin bir renkle kaynaşan fakat bir türlü değişmesini bilmeyen hayatın dümdüz şeridini mi seyretmekte devam etmeli?

İşte halledilecek küçük bir mesele:

Gerçi hayat, kitaba sığmayacak kadar geniştir; fakat tekerrürlerle doludur. Kitap, tabiatta en büyük olan şeyin yani insanın en güzel balını taşımak itibariyle tabiatın genişliğini hâiz olmaya muhtaç olmaksızın ona üstündür. Tabiatta insanın en büyük şey olduğuna şüphe etmemeli. Zira en karanlık bir Afrika'nın en kuzgunî bir vahşisi bile, en âkil bir fil, en müdebbir bir karınca ve en kâmil bir baobab ağacına zekâca bir milyon kere faiktir.

İnsan zekâsı, tabiatın içinde değil, tabiatın yanında, ayrı bir kuvvettir. Tabiatı beğenmediği için değil midir ki, insan zekâsı, şiiri, mimarîyi, musikiyi, raksı ve onların yanında, büyük, küçük şu bir sürü hayat sanatlarını yaratmıştır. Hayatımıza tat veren derin zevklerin hakiki yaratıcısı olan insan zekâsının halis bir mahsulü olduğu için kitap, tabiattan büsbütün ayrı, ondan daha lezzetli ve ondan daha dinlendiricidir.

Kitabımı okuyorum.

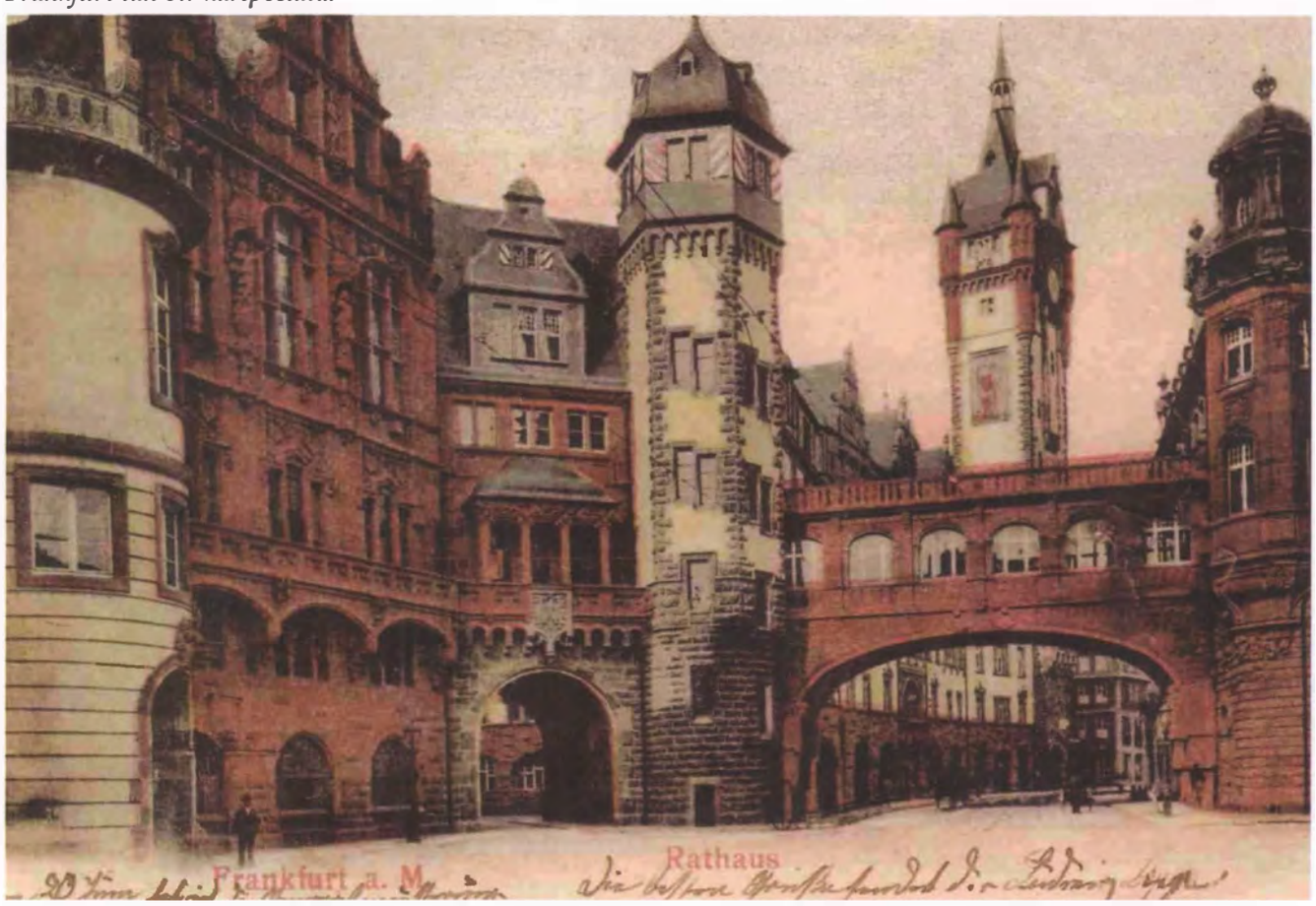
Seyahat ne kadar rahat ve eğlenceli olursa olsun, yine için için anlaşılmaz bir endişe tohumu taşır. En iptidaî ve ağır kervan yürüyüşlerinden en süslü ekspres ve en mutantan vapur seyahatlerine kadar yolculuğun bütün çeşitlerini tecrübe ettim, hepsin-

de de aynı gizli acının içimi ısırdığını duydum.
Akşam yolculuğun en keskin duygu saatidir.
Yolcu üzerinde karanlığın bu tesiri nereden geliyor? Uzaklardan, insanlığın ta ilk hayvanî gecelerinin hatıralarından...
Gece korku vaktidir. Göz artık vazifesini yapamadığı için yanlış şeyler görmeye başlar. Her gölge oyunu, her ot titreyişi, her yaprak kımıldayışı bir düşman yaklaşması hissini verir. Sinirlerin diken diken olduğu bu karanlık saatlerde hayvanların birçoğu için toplanmaktan, tünemekten veya ine çekilip uzanmaktan ve yatmaktan başka yapacak bir iş yoktur. Elektriğin keşfine rağmen medenî şiir vahşi şiir gibi hâlâ gece başlangıcının getirdiği hüzünden ve karanlığın uyandırdığı faciadan bahseder.
Gecenin karanlıkları içinde seyyah nedir? İnine girmemiş, yolunu şaşırmış ve her an bir düşmanın pençesine şikâr olmak tehlikesine maruz kalmış titrek ve zavallı bir hayvandır. Vagonların çelik şangırtısı veya geminin uskur gürültüsü içinde, esrarengiz bir tâli işaretine doğru giden bir yolcu için sahilin her kımıldayan ışığı, yerlerini ve âdetlerini değiştirmeye lüzum görmemiş makul insanların mesut bir toplanma noktasıdır. Yolcu o ışıklara baktıkça kendisini siyah rüzgârlar eline düşüren deliliğini düşünür ve uzaklarda bıraktığı ılık bir oda ile dost bir lambayı, içi sızlayarak hatırlar."[7]

"YARI YOLDAN ZİYADE MÂHA YAKIN"

Ahmet Haşim, ölümünden bir yıl önce yani 1932'de yaptığı Frankfurt seyahatine, öyle gezip dolaşmak, şair ile seyyahın akrabalığını kanıtlamak amacıyla çıkmış değildir aslında. Kalbinden ve böbreklerinden rahatsızdır ve Erenköy Sanatoryumu'nda gördüğü üç aylık tedavi pek fazla işe yaramamıştır. Bunun üzerine doktorları Frankfurt'a gitmesini ve devrin ünlü böbrek uzmanlarından Prof. Volhard'a görünmesini tavsiye etmişlerdir. Haşim de bu tavsiyeye uymuş ve yola düşmüştür. Metinlerdeki karanlık ve boğucu atmosferin gerisinde biraz da bu vardır. Gerçi Haşim, hasta olmasa bile hastalığın bütün belirtilerini kendiliğinden üretebilecek bir yeteneğe sahiptir ama bu sefer durum bir hayli farklıdır ve

Frankfurt'tan bir kartpostal...

elinde hakikaten haklı gerekçeler vardır. Yirmi bir yaşında, "O Belde" gibi o devrin ölçüleri içerisinde muhteşem bir şiir yazmış ve pek fazla olmayan dostu kadar, sayısı bir hayli olan düşmanlarının da takdirini kazanmış bulunan Haşim, kendi içine gereğinden fazla eğilen hemen herkes gibi aynaya akseden görüntüsünden ziyadesiyle rahatsızdır. Haşim için bu, sadece ruhsal bir sıkıntı da değildir üstelik, o, fizikî yapısından da son derece şikâyetçidir aslında:

Bîhaber gövdeme gelmiş konmuş,
Müteheyyiç, mütekallis bir baş.
Ayırır sanki o baştan etimi,
Ömr-i ehrâma muadil bir yaş!

Ürkerim kendi hayâlâtımdan,
Sanki kandır şakağımdan akıyor,
Bu kızıl çehrede âteş gözler,
Bana güyâ ki içimden bakıyor.

Şiiri aktaran ve hayatı boyunca Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'le aynı anda dost olmayı başaran nadir birkaç isimden birisi olan Abdülhak Şinasi Hisar, "Ahmet Haşim'de o zamanlar (Galatasaray'da iken) biraz taşralı bir hal vardı. Yüzünde bir Halep çıbanı yarasına benzeyen fakat küçükken başından geçen bir kaza neticesinde hâsıl olduğunu hatırlar gibi olduğum bir yaranın yeri vardı. Ahmet Haşim'in o vakitlere ait resimlerinde, güzel olmayan bir çocuk ve bir genç yüzü görülür. Sonraları, zaman, bu çehrenin ham yerlerini olgunlaştırarak ve ilk hatlarını incelterek, ona ilk zamanlarda noksan kalmış olan bir mânâ ve bir asalet vermişti" diyecektir.[8]

Yine nadir dostları arasında yer alan Yakup Kadri de, Haşim'in ölümünden hemen sonra yazdığı monografide, benzer detaylara dikkat çekecektir. Ona göre de Haşim son derece çirkin bir adam olduğu kanaatindedir ve hatta bir gün Yakup Kadri'ye şunları söylemekten bile çekinmeyecektir:

"Moncher, dün gece bu suratının hali uykumu kaçırdı. Onu şöyle hayalimde bir tashih edeyim dedim. Meselâ alnını daha muntazam bir şekle soktum. Kafanı lepiska saçlarla örttüm. Yanağımdaki Halep çıbanını sildim. Ağzını ufalttım, çenemi incelttim. Gene de bir şeye benzemedi. Anladım ki, bu kafayı kökünden kesip atmaktan başka çare yok."[9]

Oysa, Yusuf Ziya Ortaç, Haşim'in hırçınlığının gerisinde gizli bir 'haset' damarı bulunduğunu söyleyecektir. "Onu, biraz huysuz, biraz hırçın, biraz ağulu yapan" diyecektir Ortaç, "mizacından çok talihiydi. Arkadaşlarının hepsi bir şey olmuştu: Kimi vekildi, kimi mebustu, kimi elçi... O, Mülkiye Mektebi'nde, çok sevilen, az maaşlı bir Fransızca hocasıydı sade! O zaman kelimeler, içinde dönen haset çarkında bileniyor ve ok oluyor, hançer oluyor, kılıç oluyordu. Kendisi, ayağında postallar, sırtında kaput, başında kabalak, Çanakkale cehenneminde askerliğini yaparken, iki dostundan biri Suriye'de Cemal Paşa'nın yaveriydi. Öbürü de ciğerleri zayıf olduğu için İsviçre dağlarında..."[10]

Kendi dışında gelişen şartların Haşim'i ziyadesiyle örselediğinden ve bunun hem şiirine, hem nesrine, hem de doğal olarak hayatına yansıdığından kuşku yoktur. Bununla birlikte, Yusuf Ziya Bey'in sözünü ettiği haksızlıklar veya talihsizlikler olmasaydı da, Haşim kendisine böyle bir kader çizebilecek bir mizacın gerisinden bakıyordu, çoğu kez içinde olmak yerine kıyısında gezinmeyi tercih ettiği hayata. Haşim'e ilişkin kırık-dökük anekdotlarda bu hususta pek çok malzeme bulmak mümkündür. Ancak, öyle görünmektedir ki, onu asıl yaralayan, yaralamakla kalmayıp bir sis perdesinin gerisine sürükleyen, *Dergâh* yıllarında hayli samimi olduğu Yahya Kemal'in hoyratlığıdır. Ahmet Haşim-Yahya Kemal ilişkisine eğilmeden önce, biraz daha kulak verelim isterseniz üstâda:

ALMAN GECESİ: PEMBE AKŞAM DERELERİ

"Macaristan'dan ve Avusturya'dan itibaren içerde ve dışarda her şey bana değişmiş göründü: Geçilen memleketlerin medeniyet ölçüsü olan vagon-restoran hizmeti ve hat boyunda manzaralar... Sembolist şairlerin bütün o titrek hayalleri karşımda hakikat olmuştu: Zümrüt çayırlar ortasında pırıl pırıl akan pembe akşam dereleri... Bunların kenarında gümüş yaprakları hafif rüzgârlarla oynaşan mesut kavaklar... Oyuncaklar gibi en tatlı renklere boyanmış beyaz tül perdeli köşkler... Bunların etrafında otlayan

sıhhatli, altın tüylü öküzler... Geçen trene bir an bakmaya tenezzül edip başını çeviren baygın kadın bakışlı mağrur sarı beyaz inekler...

Demiryolun iki tarafındaki tarlalar, kıymetli atlaslar gibi temizlenmiş, ayıklanmış, taranmış, ekilmiş, biçilmiş ve ayrı renklerle yan yana ta ufuklara kadar uzanıyordu.

Belli idi ki büsbütün başka kudretlerle mücehhez bir insanın yaşadığı bir âleme girmiştik.

Avusturya-Almanya hudut şehri olan Passau'ya girince bütün bu değişmeler benim için büsbütün akla hayret verici bir mahiyet almıştı. Sanki bindiğimiz tren ansızın büyümüş, genişlemiş, eşya somlaşmış ve kibarlaşmıştı.

Dışarda büyük bir istasyonun mimarîsi... Geniş rıhtımlar... Havada elektrik saatlerinin ışıklı işaretleri... İstikamet gösteren oklar... Birtakım iri harfler... Spor, dağ ve göl ilanları... Temiz tabaklar içinde elma, armut, üzüm satan ve sattıkları meyveler kadar pembe, sıhhatli, tertemiz giyinmiş çocuklar ve kızlar...

Passau'ya kırk dakika gecikerek gelen trenimiz kaybettiği vakti Alman hatları üzerinde de muhafaza edemeyeceğinden, o istasyondan sonra gecenin karanlıklarına bir yıldırım çılgınlığıyla saldırmaya başladı. İçinde deliler gibi koştuğumuz yeniliğini tadabilmek maksadıyla kompartımanımın lambalarını söndürdüm. Trenimizin bir an içinde geçtiği büyük istasyonlar ve bir iki dakika içinde bitirdiği şehirler, penceremin karanlık camı üzerinde korkunç birer kibrit gibi büyük bir hışırtıyla parlayıp sönüyordu. Dışarda, gökgürültüleri ve şimşek parıltıları zannettiğim şeyler, sadece yanımızdan akıp geçen fabrikaların müthiş gürültüsü ve körletici aydınlığı idi. Sanki demirciler ilâhı topal Vulcain'in diyarına girmiştik.

Bu sırada gözüm kıvılcımlı, dumanlı semada ne tarafa gideceğini şaşıran bizim zavallı aya ilişti. Bu sarı ve perişan çehre bir gurbetzedenin acınacak çehresiydi.

Seyahatimin hedefi Frankfurt'a geceyarısından sonra, ikiye yirmi kala vardık. Gecikmiş saate rağmen derinden derine her taraftan makine gürültüleri duyulan bu ticaret ve sanayi şehrine muhteşem ekspresimizden kaç kişi indi tahmin edersiniz? Yalnız iki kişi: Ben. Bir de midesinden rahatsız genç bir Romanyalı.

Çelikten, camdan ve mermerden yapılmış girift ve havaî güzelliği hakkında ancak Belçikalı büyük şair Verhaeren'in şiirlerinin fikir verebileceği büyük istasyonun kocaman cam holü altında, boş rıhtım üzerinde iki yorgun seyyahın uykulu ayak sesleri ne gülünç akisler yapıyordu.

Gerçi Avrupa'nın en büyük istasyonlarından biri olan Frankfurt İstasyonu'na günde girip çıkan trenlerin adedi yüz ile sayılmaz; fakat uzaklardan, tâ İstanbul'dan, Balkanlar'dan, Budapeşte ve Viyana'dan gelen büyük bir ekspresin rıhtıma bıraktığı yük iki hastadan ibaret olduğuna bakılırsa, bu etrafta mağrur çeliklerini büken Merihî çerçevenin hakikatte sessiz bir facia dekorundan başka bir şey olmadığına inanmalı.

İlk adımda bitmiş bir Almanya ile karşılaşmıştık. İstasyondan dışarı çıktık: Düşünceli iki hamal çantalarımızı sırtlamış, bizi ismini verdiğimiz civar bir otele götürüyor. Konuşarak arkalarından geliyoruz. Etraftaki sessizlik ve boşluk o kadar derin ki, gayet yüksek demir direkler üzerinde etrafa keskin bir elektrik ışığı dağıtan sayısız fenerlerin gündüz gibi aydınlattığı meydanın asfaltı üzerinde ayaklarımız, iri takunyalar giymiş gibi gülünç patırtılar yapıyor ve seslerimiz, bir hamam kubbesi altında konuşuyormuşuz gibi, nisbetsiz akisler uyandırıyordu."[11]

EDEBİYATIMIZIN EN LÜZUMSUZ KAVGASI: ARAP HAŞİM-NİŞLİ AGÂH

Önce bir tuhaflığın altını çizelim. Elimizin altındaki kaynaklar, Haşim'in hemen her şeyi yadırgayışına hak verdirecek ölçüde, doğum tarihi hakkında farklı şeyler söylüyor. *Frankfurt Seyahatnâmesi* olarak temel aldığımız YKY baskısı kitaba bakılırsa, Haşim 1887 doğumlu. Yusuf Ziya Ortaç, 1885 tarihinde ısrar ediyor ve bu konuda yalnız da değil, Behçet Necatigil'in *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*'nde de aynı tarih var çünkü. Oysa, Oğlak Yayınları tarafından yayımlanan *Bütün Kitapları*'na kalırsa Haşim 1884'te doğmuş. Ahmet Kabaklı ise *Türk Edebiyatı*'nda 1883 tarihini veriyor.

Fakat hepsinin hemfikir olduğu nokta, Haşim'in Bağdat'ta doğduğu. Bunda şaşırtıcı bir şey yok, çünkü Haşim gerçekten de Bağdat'ta doğmuştur

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Frankfurt'ta Ahmet Haşim'i en çok şaşırtan şeylerden birisi de kentin düzeniydi...

ve Bağdat'ta doğmuş olmak, bilhassa Yahya Kemal'in elinde bir oyuncağa dönüştürmüştür kendisini. Abdülhak Şinasi Hisar'ın da bütün samimiyetiyle belirttiği gibi, Haşim'i hayatta en fazla çileden çıkaran, Hisar'ın ifadesiyle "deli eden şey" kendisine "Arap Haşim" denilmesidir. Bağdat'ta doğuşuna ve fizikî görüntüsüne bakarak takılan bu sıfatın Haşim'i üzmesi ve çileden çıkarması son derece doğaldır çünkü o eserini Türkçe'nin en parlak zirvelerinden birisi olarak görmektedir. Kolayca tahmin edilebileceği gibi, Haşim'in bu zaafını hem hoyratça, hem de büyük bir ustalıkla kullanan kişi Yahya Kemal'den başkası değildir.

İşin ilginç tarafı, kendisi de taşralı olan Yahya Kemal'in, daha İstanbul'a geldiği ilk günden itibaren sıkıntısını çektiği taşralı damgasını, Haşim'e yakıştırmakta hiçbir beis görmemesidir. Haşim'in Yahya Kemal'in bu saldırılarına karşı geliştirebildiği yegâne savunma malzemesi ise ona, "Nişli Agâh" adını takmaktan ibarettir.

Yahya Kemal'in Haşim'e yönelik bir diğer zalimliği ise onun şiirlerini, üstelik genç şairlerin önünde 'tashih' ederek okumasıdır. Bu tuhaf eğlence anlayışı, kimi zaman son derece haklı gerekçelere dayansa bile, Haşim gibi içinden çıkılmaz komplekslere sahip birisi için inanılmaz ölçüde yaralayıcı olsa gerektir. Bütün bunlara karşılık Haşim'in yapabildiği, sürekli okumak ve genel kültürünü genişletmektir. Abdülhak Şinasi Hisar'a göre, o neslin en kültürlü insanı Ahmet Haşim'den başkası değildir. Yakup Kadri ise "Haşim en samimi arkadaşlarını, edebî ve fikrî muhitlerin dışından seçerdi" diyerek, muhtemelen onun bu muhitlere yönelik tepkisini dile getirecektir.

Ne var ki, Ahmet Haşim ile Yahya Kemal arasındaki ideolojik uçurum da bir hayli belirgindir. Yahya Kemal ne kadar milliyetçi ise Ahmet Haşim o ölçüde hümanisttir. Yahya Kemal, İstanbul'un kendisinden yeni bir tarih sentezi çıkarmak peşinde koşarken; Ahmet Haşim, gölden, geceden, kuşlardan yani çiçeklerden, böceklerden bahsettiği için "Kurbağa Şairi" sıfatıyla anılacaktır. Yahya Kemal, genç şairlerle düşüp kalkmaktan, onlara üstâtlık etmekten özel bir zevk alırken,

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Frankfurt'tan bir başka tablo görünümü...

Ahmet Haşim, "Melâli anlamayan nesle âşinâ değiliz" diyerek geriye çekilecektir. Yakup Kadri, bu durumu şöyle anlatıyor:

"Ahmet Haşim, milliyet prensiplerine inanan bir adam değildi. O her şeyden önce bir insandı ve insanlığı severdi. Muhtelif insan tiplerini, muhtelif iklim hususîyetlerini onun kadar kuvvetli anlayan, tadan kimselere nadir tesadüf ettim. Zevkindeki keskinlik ve kafasındaki *eclestisme* onu böyle bir *universalisme*'e atmıştı. *'Universalisme'* diyorum, *internationalisme* veya *cosmopolitisme* değil. Çünkü *internationalisme*'de bir *dogma* kokusu ve *cosmopolitisme*'de bir bayağılık vardır. Haşim ise kadim İskenderiye Mektebi'nde yetişmiş kadar *sophiste* idi. Ve ruhunun o kadar original bir hususîyeti vardı ki, onu her muhite uyan karaktersiz insanlar arasına katmak, kimsenin hatırından geçmez. Bu itibarla, Ahmet Haşim, kozmopolitliğin en mühim merkezlerinden biri olan Beyoğlu'nun amansız bir düşmanı idi."[12]

Biz burada ediplerimizin Ahmet Haşim hakkındaki dedikodularını aktarırken, içli ve hasta şairimiz Frankfurt'tadır artık:

ALMAN PENCERELERİNİN SIRRI

"Hayatında büyük bir Avrupa şehri gören bir adam kendini, sonradan göreceği bütün büyük Avrupa şehirlerini evvelden görmüş addedebilir: Bu şehirler o kadar birbirinin eşidir.

Frankfurt ehemmiyetsiz bir yer zannedilmesin. Eskiden Alman kayzerlerinin taç giyme merasimi burada yapılırdı; meşhur Heidelberg Darülfünunu onun manevî çemberi içindedir; Wiesbaden, Hambourg, Nauheim gibi eski Rus prensleriyle İngiliz milyonerlerinin toplandığı en şık Avrupa kaplıcaları, hudutsuz parkları, zengin gazinoları, hayal dolu gölleri, siyah ve beyaz kuğuları, heykelleri ve fıskıyeleriyle, hep onun etrafındadır. Hele, nüfusunun onda iki nisbetinde Yahudi olduğunu söylemek, bu şehrin iş itibarıyla da ne büyük bir faaliyet merkezi bulunduğunu anlatmaya kâfidir. Yahudiler büyük kuşlar gibidir: Onların havada şu veya bu istikamette uçuşu, yerde, büyük hayat cereyanlarının ne tarafa aktığını gösterir. Frankfurt'un eski, büyük refahından şimdi, sefalete düşmekte olduğunu, Yahudiler'in artık şimale hicret etmekte olduklarından anlıyoruz. Gece karanlığında içine girdiğimiz bu büyük Avrupa şehrini ikinci sabah, binaları, caddeleri, mağazaları ve kalabalığıyla görünce, kendimde en ufak hayrete benzer bir şey duymadım. Zira karşımdaki o büyük hayat cezr ü meddinin ismi Frankfurt olduğu gibi, pekâlâ Paris, Londra, Viyana veya Budapeşte de olabilirdi.

Garabete düşmeden iddia edilebilir ki, büyük bir 'action' medeniyeti olan Avrupa medeniyeti çerçevesinde şeklin fikirden fazla ehemmiyeti vardır. Kafası ne olursa olsun, bir insanın Avrupalı unva-

nına hak kazanmak için muhakkak sırtında bir ceketi, ayağında bir pantalonu ve başında şu veya bu biçimde bir şapkası olmak lazım. Bu hazin ve renksiz kıyafet, medeniyetin üniformasıdır.

Ganj suyu dolu bakraçları ve mukaddes keçileri ortasında, beyaz kefenine sarılıp bağdaş kurarak Londra'ya seyahat eden Gandi Hazretleri'nin ağzından çıkacak sözler dinlenmeden o acaip kılığının Avrupa matbuatında nasıl müthiş bir skandal yaptığını hepimiz hatırlarız.

Büyük Avrupa şehirlerinin bu şekil yeknesaklığına inzimam eden diğer bir tatsızlığı da, artık hayalî heyecana getirecek hiçbir 'sırr'ı ihtiva etmemelerinden ileri geliyor: Bu şehirlerin hayatını yeraltından ve havadan tanzim eden müthiş makine ve elektrik mucizeleri, şimdi mektep kitaplarında çocuklara öğretilen birtakım basit şeylere istinat ediyor. Bunları bilmek, seyahatin mükâfatı olan hayreti ortadan kaldırıyor.

Karşımda sanki yüz seneden beri tanıdığım, fakat sekiz saatten beri misafiri olduğum Frankfurt'a bakarak eski altın şehirleri, o hayal sislerinde yarım görünen Kartaca'yı, Sidon'u, Babil'i, Ninova'yı düşünüyorum.

Yedi seyyareye göre yedi renge boyanan tepelerinde görünmez müneccimlerin, anlaşılmaz hesaplar yaptığı geniş merdivenli kuleler... Granit ve altın sütunlu yaklaşılmaz mabetler... Bunların tehlikeli karanlığında düşünen ilahlar... Ve bu yabancı ilahların tüyler ürpertici sırıtkan kırmızı çehreleri...

Gerçi bu eski şehirlerde Frankfurt'un palaslarındaki rahatı ve lokantalarındaki zengin listeleri bulamazdım, fakat o cellât şehirlerinde, uzaktan gelen yabancı için, ne kuvvetli hayretler ve ne keskin ürpermeler vardı!

Sabah kahvaltısından sonra otelimden çıktım. Bana şimdilik her şeyi kapalı olan Frankfurt caddelerinde gelişi güzel dolaşıyorum.

Seyyahın yabancı kaldırımlar üzerinde göze çarpan bir acaip hali var: Gözleri etraftaki izahatsız eşyayı kavramak için yataklarından lüzumundan fazla fırlamışlardır; kulakları ise, işittiklerinin mânâsını seçebilmek mezbûhâne gayretiyle, sersemleşmiş başının iki yanında asabî yapraklar gibi dikilmişlerdir. Victor Hugo'nun İstanbul'u gören meşhur patlak gözlü adamı bir karikatür değil, seyyahın daima doğru kalacak olan bir portresidir. Frankfurt caddelerinde, kabarık dikkatlerimle, kendimi bu karikatüre dönmüş hissediyorum. Etrafıma bakınıyorum:

Hayalimizde bile görmediğimiz kadar geniş, hendesî, temiz, pergel ve zevkin müşterek eseri, nihayetsiz caddeler. Bu caddeler o kadar mükemmel şeyler ki, bunları 'gördüm' diye ayrıca not etmeyi kendimce lüzumsuz bir iş addetmiyorum.

Büyük ve zengin camekânları, henüz elifini bilmediğimiz bir göz avlama sanatının zalim incelikleriyle düzeltilmiş mağazalar... Sabahın pembe aydınlığında parıl parıl yanan kocaman billur camların arkasında adi bir meyve, çiğ bir biftek, bir cep defteri, bir halı, bir stilo, firuzeden bir bilezik veya pırlanta bir gerdanlığın korkunç cazibesiyle gözü çekiyor. Caddelerin sağında ve solunda tıpkı İkinci Frederik'in meşhur piyadeleri gibi sert, bir hizada dizilmiş ve mağrur cepheleri baştan başa ticarî altın yazılarla kaplanmış granit renginde hayat kaynağı koca binalar... Bunların bana verdiği göz zevkinden burada ayrıca bahsetmeyeceğim. Yalnız 'pencereler' üzerinde duracağım: Arkalarında kış fidanlarının kırmızı çiçekleri ve iri yeşil yapraklarının tembel tembel dinlendiği, silinmiş büyük kristal camlı, bembeyaz tül perdeli mesut Frankfurt pencereleri! Hastahane, kışla, köşk, mağaza ve mektep pencereleri, burada hep Alman kadınının eliyle, ruhu aynı mahrem hulyalarla deli edecek gizli bir saadet marifetiyle süslendirilmiştir. Yalnız Alman pencerelerinin sırrını kavrayıp getirecek olan bir kimse, kendini memleketine güzel bir hizmet yapmış addedebilir.

Fakat bu muhteşem sokak dekoru içinde ne garip işler gören adamlar göze çarpıyor: İyi giyinmiş, iyi taranmış, yüzü rahat birtakım efendiler, caddelerin muhtelif noktalarında küme küme durarak şarkı söyleyip mızıka çalıyorlar. Ne var? Bir umumi neşe mi, bir bayram mı var? Hayır, ne neşe, ne de bayram! Bunlar Almanya'nın adedi günden güne artan sefalet habercileri, işsizleri, dilencileridir. Gelip geçenlerin yolunu terbiyeli bir tebessümle kesen ve teneke kutular uzatıp kâğıttan sarı, pembe, beyaz çiçekler dağıtan şu adamlar ne istiyor? Bunlar artık Almanya'yı ağzına kadar dolduran sayısız sakat, yetim, fakir, hasta cemiyetlerinin sadaka toplayıcılarıdır.

Sarı bezden uydurma bir avcı üniforması üzerinde, uydurma bir kayış, uydurma bir matara ve bir

muhayyel müstakbel seferin uydurma teçhizatıyla erken süslenmiş şu bayağı çehreli adamlar kim? Bunlar Hitler askerleridir. Etrafa yan bakarak, sessiz ve karanlık dolaşan kırmızı kravatlı gençler kim? Bunlar da Hitlerciler'den daha hayırlı olmayan komünistlerdir.

Akşam oluyor: Lacivert gece, bin bir ışık beneğiyle caddeleri dolduruyor; karanlık köşelerde siyah mantolarına sarılmış birtakım korkak, genç kadın çehreleri belirdi. Bunlar bir değil, iki değil, belki binlerden fazla! Bunlar ne? Bunlar da açlığın günden güne artırdığı kıt müşterili Alman gece fahişeleridir. Almanya pembe ve büyük bir elmadır. Fakat içi kurtludur."[13]

ÖVGÜLERLE SÖVGÜLERİN KARDEŞLİĞİ

Görüldüğü kadarıyla ve muhtemelen hastalığın da etkisiyle, Frankfurt sokaklarını adımlayan Ahmet Haşim'de heyecandan eser yoktur. Buna mukabil, gözlem gücündeki intizam ve zenginlik hemen dikkat çekiyor. Özellikle, 1932 gibi hayli erken bir zamanda yani dünya henüz savaşın ve savaş sırasında yaşanacakların vahşetini görmemişken, Haşim'in faşistleri ve komünistleri neredeyse terazinin aynı kefesine koyması dikkat çekicidir. Dikkat çekici olan bir başka husus ise Almanya'nın 1929 ekonomik buhranının sarsıntılarını hâlâ üzerinden atamamış oluşudur. Haşim, zaten bu nedenle Almanya'yı pembe, büyük ama içi kurtlu bir elmaya benzetiyor. Hiç de haksız olmadığı kısa bir zaman sonra ortaya çıkacaktır çıkmasına ne var ki Haşim o günleri göremeyecektir.

Türk şiirinin sağlam yeraltı ırmaklarından biri olan Şavkar Altınel, Ahmet Haşim'i ele aldığı bir yazısında, Haşim'in, modern edebiyatta neredeyse herkesin takdirini kazanmış belki de tek şair olduğunu belirterek, "Haşim'inkinin taban tabana zıddı bir poetikanın temsilcisi olan Yahya Kemal'in en büyük hayranları bile kendilerini Haşim'den koparamamışlardır" demekten alamıyor kendisini.[14] Arkasından da, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Abdülhak Şinasi Hisar'ın ve Cahit Tanyol'un isimlerini zikrediyor Altınel ve bu isimler kadar diğerlerinden de müteşekkil bir 'övgü korosu'nun Haşim'in ciddi bir değerlendirilmeden geçirilmesini, dahası, üzerindeki 'büyük şair' etiketinin sorgulanmasını engellediğini savunuyor.

Oysa, Abdülhak Şinasi Hisar, tam tersini söylüyor. Öyle ki, 1921'de Haşim'in ilk şiir kitabı yani *Göl Saatleri* neşredilince, kitaptan ve Haşim'den olumlu bir biçimde söz eden topu topu üç kişi vardır: *Dergâh Mecmuası*'nın nâşiri Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) Bey, Nurullah Atâ (Ataç) Bey ve bir de Abdülhak Şinasi Hisar. Edebiyat dünyasının geri kalanı ise hemen "kurbağa şairi" diye dalga geçmeye başlamışlardır Haşim'le. Üstelik bu alaylar öylesine dallanıp budaklanmış, kimi zaman karikatür, kimi zaman hiciv olarak bütün matbuata o kadar yayılmıştır ki, zaten kendine güven konusunda ezelî bir sorunu olan Haşim, bir sinir buhranına girmekten yakasını kurtaramamıştır.

Birbirine bu kadar zıt iki görüş ne ifade ediyor olabilir? Hiç kuşkusuz, gerek Altınel, gerekse Hisar kendi cephelerinden doğruları dile getiriyorlar. Askerî bir kavram gibi görünme tehlikesinden kurtarmak için 'cephe' kelimesi üzerinde biraz durmakta yarar olabilir. Burada kullanıldığı biçimiyle cephe, insanların şiir ve edebiyat birikimlerini ihtiva ediyor. Dolayısıyla, iki farklı şiir anlayışının temsilcisi olan Hisar ile Altınel'in birbiriyle çelişkiye düşmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında anlaşılamaz olan, şiir anlayışı itibariyle daha ziyade Altınel'le aynı ırmağın kıyısında duran Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şu sözleridir herhalde:

"Biz ilk defa Ahmet Haşim ile Avrupalı mânâsında ve beşerî nisbette büyük şairi tanıdık; şiirin arkasında bütün bir estetik ve nizam âleminin mevcudiyetindeki zarûreti öğrendik. San'atla hayatın arasındaki münasebetin derecesini tâyin eden, şiiri binbir temayüllü hayatın önünde anlaşılmaz bir dil ve acaip bir şarlatan vakarıyla vaazlar veren bir hatip gülünçlüğünden kurtarıp, onu ruhumuzla başbaşa kaldığımız pek az anların lezzeti yapan da odur. Bu itibarla *Dergâh Mecmuası*'nda çıkan 'Piyale' mukaddemesi hakiki bir dönüm yeridir.

İki türlü şair vardır. Birisi umumun -bizdeki münevverler bu umuma dâhildir- kabule mütemayil olduğu mânâda 'ilhamlı' şairdir. Günlerin ve anların getirdiklerini kendine has bir teknikle ören adam. Paul Valery'nin haklı olarak telgraf âhizesine benzettiği bu cins şairlerin sanat karşısındaki vaziyetini izah eden birtakım kelimeler vardır ki,

ekseriya eserlerindeki tenâkuzun mazeretini de teşkil eder. Demin kullandığım ilham kelimesi, artık hiç kullanmadığımız sünûhat kelimesi gibi. İkinci kısım şairler ise bunun tam zıttıdırlar. Eserlerine tesadüfün hiçbir müdahalesini kabul etmezler, şiiri hariçten gelen bir itişin zarurî neticesi olarak değil, zekânın iradî bir gayreti olarak anlarlar. Ahmet Haşim bu cinstendi. Kendi iradesi, kendi zihnî cehdiyle yapmış olduğu bir dünyayı, kendi nizamıyla terennüm etti."[15]

Belki de dışarıdan hayli cazip göründüğü halde içi kurtlu olan bizim edebiyatımız ve bizim şiirimizdir. Yoksa aynı şair hakkında nasıl bu kadar farklı yorum yapılabilir ve yapılan yorumlar için benzer satırlar dayanak gösterilebilirdi ki? Biz burada Haşim'in şiirini tartışırken, o tartışmalı bir Alman şairinin Goethe'nin evinde gezinmektedir:

FAUST'UN MÜREKKEP LEKELERİ

"Frankfurt'a gelen herkesin sorduğu şunlardır:
'Eski şehri gezdin mi?'
'Rothschild'in evine gittin mi?'
'Goethe'nin evini gezdin mi?'

Frankfurt şehri meşhur zengin Rothschild'in ve şair Goethe'nin vatanı olmakla iftihar eder. Vardığımın ilk günü Goethe'nin evine koştum. Romanyalı hasta arkadaşımla beraber.

Gün Pazar'dı. Eski bir İstanbul sokağını andıran gürültüsüz, tenha, temiz, loş bir sokakta eski bir İstanbul konağının tokmaklı kapısı önünde durduk. Ve bir elektrik zilinin düğmesine dokunduk. Goethe ne kadar büyük bir şair olursa olsun, ölümünden yüz sene sonra, bütün duvarları, bahçeleri, meydanları taze sarı çiçeklerle dolduran bu neşeli ve güneşli sonbahar sabahında loş bir sokaktaki loş evinde kendine kâfi bir müşteri bulabileceğini pek de ummuyordum. Şahlanan maddiyetin ruhunu ifna etmesi icap ediyorsa, artık harikulâde fennî keşifleri sayılamayacak bir hale gelen, semada koca 'Zeppelin'i uçurup kuşları eski bir makine gülünçlüğüne düşüren, Atlantik'te Bremen vapurunu işitilmemiş bir hızla kaydıran, hava azotundan sunî gübre, odundan şeker, kömürden benzin çıkaran şu altın gözlüklü, kenevir saçlı, golf pantalonlu kimya muharebesi hazırlayıcıları genç 'Herr doktorlar' vatanında eski bir şairden başka bir şey olmayan Goethe'yi ölümünden yüz sene sonra ziyaret edecek iki kişi bile bulunamaz, diye düşünüyordum. Meğer aldanmışım. Bir mezara inecekmişim gibi soğuk bir ürperme ile açılan kapıdan içeriye girince hayretten donakaldım. Burada ruhun aydınlığı bir şafak ziyâsı gibi yüzümüze vurdu. Evin içi talebe yaşında çocuklardan, kızlardan, şık kadın ve erkeklerden, yaşlı efendilerden müteşekkil gayet temiz ve müteheyyiç büyük bir kalabalıkla dolu idi. Bunların hepsi de Alman'dı, yani bizim gibi tecessüsün oraya çektiği seyyah ve yabancı nevinden vâhi ve lakayt bir gölge yığını değil.

Frankfurt'ın zengin iki, üç ailesinden birine mensup olan Goethe'nin konağı kuyulu idi. O zamanlar kuyusu olmak bir aile için mühim bir imtiyazdı. Ancak Rothschild'lerin, Goethe'lerin kuyusu vardı. Umum için sokakta çeşmeler akardı. Mutfakta Goethe ailesinin muhteşem kuyusuna hürmetle baktık. Mutfağın duvarları üzerinde dizili duran elli, altmış tatlı ve pasta kabı Goethe'nin annesinin ne sıcak bir ev kadını olduğunu gösteriyordu. Ev, olduğu gibi muhafaza edilmişti. Bütün pencereler eskisi gibi çiçekli ve tül perdeliydi. Şairin hatırası bu evin her tarafında nefes alıyordu. Yüz sene evvel içinde can verdiği oda, memleketin her tarafından yeni gönderilmiş çelenk yığınlarıyla dolu idi. Sanki şairin cesedi henüz kaldırılmamıştı ve havada esen şan ve şerefinin ıtrı o sabah açmış iri bir kırmızı gülün kokusu gibi taze ve kuvvetliydi.

Nihayet şairin çalışma odasına vardık. Kafileye kılavuzluk eden memur, üstü baştan başa mürekkep lekeleriyle kaplı eski bir yazı masası önüne gelip de, 'Goethe Faust'u bu masa üzerinde yazdı. Bu lekeler *Faust*'un lekeleridir!' dediği zaman, kalabalığın son hadde varan merakı ve heyecanı, ışık halinde gözlerden taştı. Herkes o mukaddes gölgeleri yakından görmek için, medenî nezaketi unutarak masaya yaklaşmak üzere kendine yol açmaya çalışıyordu. Bu hayran gözlerde lekeler, mürekkep lekeleri değil, fakat bir ebedî lacivert semada, nâmütenâhi yıldız serpintileri idi (...) 'Yalan' büyük bir kıymettir. Zamanlarının en medenîsi ve medeniyetleri, ruh itibariyle, bugün bile erişilmez bir model addedilen eski Yunanlılar, 'yalan'ı Hermes isminde genç ve güzel bir ilahın şekliyle temsil ederlerdi. Hermes'in ağzından altın zincirler akardı; bunlar dinleyeni söyleyenin ağzına bağlayan

sözün ve yalanın sihirli bağları idi.
'Esthétique' işleriyle az çok meşgul olanlar bilir ki, olmuş vak'aların doğru anlatılışı gayet kötü eserler meydana getirir. Yalanın ilâhî nefesi üzerlerinden geçmedikçe ne ses, ne renk, ne taş, ne tunç sanat eserine istihale edemez. 'Güzel,' 'yalan'ın çocuğudur.
Yalanı en güzel kullanmış olan eski şarklılardır. Onun içindir ki, bugünkü sukutuna maruz kalmadan evvel şark masalı ve şark âdâbı yalanın altın çiçekleri idi. Şarkın içerilerine girdikçe 'yalan'ın daha büyük nisbette hayatta rol aldığı görülür. İnce ve artist Japonlar'ın âdâbında muhataba 'hayır' demek yoktur.
Frankfurt'taki klinikte gece nöbetini yapan hemşire, taze, temiz sporcu bir Alman kızıydı. Gözünün bebeğinden, ruhunun dibini görmek güç değildi. Akşamın sekizinden sabahın sekizine kadar, her gece, bütün hiddetli zil seslerine, genç, yaşlı, sinirli veya bunak türlü türlü hastaların ağrısına, bağırmasına, şımarıklığına, nöbetine aynı sükûnla, aynı tebessümle koşan ve her içine girdiği odaya bir şefkat serinliği getiren bu kızın hizmetinden o derece memnundum ki, bir gün söz arasında ve bir iltifat olsun diye, 'Seni İstanbul'a götürelim!' dedim.
Tabiî benim için buna imkân yoktu. Bu, sadece bir nezaket yalanı idi.
Kız cevap vermedi. On gün geçti. Bir akşam, ben çağırmadan odama geldi. Çehresi sevinç ışıkları içindeydi:
'Teklifinizi mektupla anama babama bildirmiştim. Şimdi cevap aldım. İstanbul'a gitmem için müsaade veriyorlar.'
Donakaldım!"[16]

RÜYASININ ADAMI OLMAK

Donakalmakta hiç de haksız değildir Ahmet Haşim. Çünkü küçük bir örnekte de olsa karşısına bir başka zihniyet çıkıvermiştir. "Güzelin yalanın çocuğu" olduğuna inanan Haşim, güzelin hiç değilse kimi zaman 'yalan'a ihtiyaç duymayacağını öğrenecek, buna rağmen, güzeli yalanın çocuğu olarak aramaya da devam edecektir. Ancak, biraz Frankfurt'ta tanık olduğu farklılıklar, biraz da ölümün yaklaşmakta oluşunu sezişi, Haşim'in mizacında birtakım değişikliklere sebep olmakta gecikmeyecektir. Tanpınar da, hem hastalığının, hem de "ölümle aylarca göz göze bakışmasının" Haşim'in karakterine farklı bir olgunluk kazandırdığını ifade edecektir. İnsanların aleyhinde ağzına her geleni söyleyen Haşim gitmiş, yerine daha şefkatli bir insan gelip oturmuştur sanki. Ne var ki, yalnızlığında veya kendisini de artık bir parçası kıldığı karanlık tasavvurlarında pek fazla bir değişiklik yoktur. Tanpınar, Haşim'in ölümünden sonra yayımladığı hatıralarında şunları anlatıyor:
"Şimdi Bahariye Caddesi'ne bakan küçük odada, kenarına saksılar dizilmiş geniş bir pencerenin yanında başbaşa veya bir iki yakın dostla beraber akşamı beklediğimiz saatleri hatırlıyorum. Ses ve sedanın kesildiği, fenercinin, caddenin havagazlarını yakmaya başladığı bu saatler onun müntehap zamanı idi. Muhayyilesi hakiki ebadını bu saatte bulurdu. Pencerenin önünde, omuzunda battaniyesi, koltukta bağdaş oturur, komşu evin bahçesindeki palmiyenin belirsiz kımıldanışlarını seyr ede ede konuşurdu. Havagazını çok severdi. Bu mavi ve soluk ışıkta hülyavî bir şey, bir taraf bulurdu. Kadıköyü'ne, biraz da hâlâ sokaklarında havagazı yandığı için meftundu. Onlar caddede yanınca, canlı ve gürültülü neşesini kısar, rüyasının adamı olurdu. Bu anlarda Haşim'in yüzü bütün bir cangıl havası içinde kalıyordu, denebilir ki akşamın onda uzvî bir tesiri vardı. Kim bilir, belki de biraz sonra yalnızlıkla, acılar ve vehimlerle dolu gecenin başlayacağını düşündüğü için misafirliğimizi temdide çalışırdı."[17]
Tanpınar bunları anlatırken, Haşim Frankfurt'ta, neredeyse kendisiyle birlikte anılan bir sonbaharın esrârına dalmıştır bile:
"Sonbahar aylarında, kendisiyle birlikte tenha Yakacık kırlarında al meyveli kocayemiş fidanları arasında dolaştığımız bir Fransız dostum bana daima derdi ki:
'Sizin sonbahanız olamaz, çünkü ağaçlarınız az ve teşrinlerde sararıp dökülen yapraklarınız nakâfi. Sonbahanı gelip de bizim memlekette görmeli.'
Fransa'yı birçok defalar seyahat ettim. Fakat ikametlerim hiç sonbahara tesadüf etmemişti. Bu sefer Avrupa sonbaharını Frankfurt dağlarında doya doya seyrettim. Hâlâ gözlerim gördüğü o muhteşem şeyin yığın yığın ihtiyar altınlarıyla kamaşmakta...
Almanya'da on, on iki seneden beri yerleşmiş ve şimdi Frankfurt'a yakın kibar Hambourg köyün-

de şık bir moda mağazası salonu sahibi olan ve müşterileri arasında eski Kayzer'in karısı ve kızları bulunan aziz hemşehrimiz Niyazi Bey, beni bir Pazar günü köyüne öğle yemeğine davet etti. Bizi yünlü bir spor kostümü içinde, sıhhatten her tarafı gülen pembe bir çehre ile karşıladığı istasyonda hemen şunu teklif etti:

'Yemekten evvel otomobille bir dağ gezintisi yapalım...'

Hayretle kabul ettim. Zira, kafamdaki bütün dağ mefhumları uzak, sert, vahşi ve korkunçtu. Çocukluğumda gördüğüm Kürdistan dağlarını düşündüm: Erimez karlarla parlayan çatallı tepelerini mor ve kızıl fırtınaların boğuştuğu kızgın ufuklar üzerine sıralayan o karanlık renkli devler gözümün önüne geldi. Bu dağların gecelerinde, büyük alevler etrafında ısınmaya çalışan pos bıyıklı eşkıya halkalarını, sinsi canavar baskınlarını, derin derelerin dibinde yılanlar gibi sürüklenerek çağlayan suların feryadını hatırladım. Bu yaman dağların hayalini hatırımdan silkince, bu sefer Anadolu'nun yorgunluktan yere çökmüş, tüyleri dökük develeri andıran o hüzün, ölüm ve yokluk çıkıntıları gözümün önüne geldi: Hiç dağda gezinti mi olur?

Otomobile bindik ve uzun bir asfalt yol üzerinde koşmaya koyulduk. İstanbul Belediyesi'nde terbiyesini yapan bir adama göre asfalt bir yol nerede başlar ve nerede biter? En işlek bir yerde başlar, fakat en münasip ve en yakın bir yerde ansızın kesilmek için. Hayretle görüyordum ki, otomobilimizin tekerlekleri altında serilen siyah yol hiçbir noktada inkıtaa uğramıyor, mütemadiyen açılan bir seccade gibi ufuklara uzanıyor, tepelere tırmanıyor ve sonu gelmez ovalarda büyük çaprazlar çiziyordu. Nihayet otomobilimiz durdu, Taunus Dağı'nın bir yüksek noktasına varmıştık. Mamur bir ormanın ortasına indik.

Hava bulutlu ve üzerinde durduğumuz tepe rüzgârlı idi. Ağaç denizinin üzerinde büyük gölgeler kımıldanıyor, dallarda uzanan hışırtılar, ağaçtan ağaca sürüklenerek, ormanın kızıl derinliklerinde kayboluyordu. Orman yapraklarının bir kısmı yerleri kaplayan sonbahar çimenlerinin üzerine dökülmüş, bir kısmı da henüz dallarında idi. Fakat yerde ve daldaki yaprakların hepsi de kırmızı ve sarı idi. O kadar kırmızı ve o kadar sarı ki, güya büyük bir yangının alevleri ormanın her tarafını sarmış ve bütün ağaçlar büyük birer meşale halinde bu bulutlu sonbahar seması altında sessiz bir yanışla yanıyorlardı. Çürümüş yaprak, nemli toprak ve yağmurlu bulutların elektrikli seyyalelerini koklaya koklaya akşam alacalığını andıran bu serin sonbahar esmerliği içinde bu hayalî altın yangının seyrine hayretle daldık."[18]

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Geothe'nin evi...

BATI'DA VE DOĞU'DA DİLENCİ ESTETİĞİ

Haşim de, Avrupa'ya yolu düşmüş hemen herkes gibi, sağlığı da biraz müsaade edince o bildik mukayeselere başlamaktan alamaz kendisini. Biraz önce, "bir seccade gibi açılan" asfalt yollardan bahis açarken, gayet müstehzi bir edâyla, "İstanbul

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Frankfurt'tan bir kış manzarası...

Belediyesi'nde terbiyesini yapan bir adam"dan söz ediyordu mesela. Haşim'e göre, böyle bir terbiyeden geçen bir İstanbullu için asfalt yol, bir muammadan başka bir şey değildir.

Sadece asfalt yollar mı, Frankfurt'un dilencileri de bir başkadır. Zaten kılığına kıyafetine baktığınız zaman, bu insanlara dilenci demeniz de mümkün değildir. Çünkü Frankfurt dilencileri, "temiz gömlek ve yakası lekesiz elbisesi, ütülenmiş beyaz mendiliyle iyi bir kahvaltıdan sonra sigarasını yakarak, sabahın neşeli kalabalığı içinde işine giden herhangi bir efendiye benzer." Şöyle devam ediyor Haşim:

"Hastahanenin kırmızı nehir sularına bakan pencereleri önünde, şehrin en şık ve en işlek caddelerinde, ikişer, üçer kişilik takımlar halinde, sabahtan akşama kadar opera ve operet parçaları söyleyerek havayı keman veya armonik sesleriyle dolduran dilenciler hep bu tiptedir. Bunların gündelik kazançları, alelâde bir alışverişin getireceği kârdan aşağı değil. Yakın veya uzak bütün şark memleketlerinde, böyle bir kılıkla gelip geçenlerin merhametine el uzatmak cesaretini gösterecek herifin toplayacağı hava ve yiyeceği dayaktır. Merhametli hanım veya efendi, sadakaya muhtaç adamın kendisine bu kadar benzer oluşuna tahammül edemez; kalbinin heyecan mekanizması harekete geçmek için, dilenciden, korkunç bir Lon Chaney makyajı ve tüyler ürpertici bir sahne tertibatı ister.

Şark estetiğine göre dilencinin gözü olmamalı. Göz yerinde parlamış iki beyaz zar olacak ve onlardan parçalanmış yanaklara doğru birtakım kanlı et parçaları sarkacak! Dilencinin ağzı ve dişleri olmamalı: Ağız yerinde dipsiz bir uçurumun karanlıkları sırıtacak ve dişler, etlere gelişi güzel saplanmış birtakım kemik parçaları olacak! El ve ayak yerinde demir çengeller şangırdayacak veyahut karışık tahtalar takırdayacak! Dilenci için kıyafet: Yazın onu buram buram tertelecek yağlı, paramparça kalın bir hırka; kışın ise, içinde titreyeceği her tarafı delik deşik siyah bir paçavra gömlek! Ağustos güneşi altında kanı ter halinde, damla damla toprağa akmayan ve kış poyrazlarında donmak üzere olmayan bir dilenciye sadaka verilir mi hiç?

Hint'in, Mağrib'in, Buhara ve Semerkant'ın müthiş dilencileri bu itibarla ne büyük artistlerdir! Halbuki şu yakalı ve kravatlı Alman dilencileri...

Bir gün bir Alman'a sordum:

'Bunlara nasıl acıyabiliyorsunuz!'

'Mecbur olmadan el uzatabilecek bir Alman tasavvur edemeyiz. Onun için dilenen bir Alman,

bizi kendine acındırmak için fazla yalana ve zillete düşmeye muhtaç değildir. Bu bir hususî ahlak meselesi. Fakat işe bir de akıl zaviyesinden bakalım: Dilenen bir insan, ne kadar alelâde bir insana benzerse, bana o kadar yakındır; o nisbette kolay derdini duyar, eksiğini anlarım. Fakat her ne surette olursa olsun, insan şeklinden çıkmış bir mahlûk benim cinsimden değildir. Ona acıyamam! Şark merhameti mantıksızdır!'

Kızardım. Uydurma bir cevap verdim:

'Biz dilenciye acımayız, ondan korkarız. Bu korku dilencinin çirkinliği nisbetinde artar. Çirkinliğin birtakım tehlikeli kudretler taşıdığına inanırız. Bütün Afrika, Amerika, Hint ve Çin ilahları çirkin değil mi? Bize en fazla haşyet ve nefret veren dilenciye uzattığımız para bir sadaka değil, fakat korku sanatkârına takdim edilmiş nâçiz bir mükâfattır. Şark, artist milletlerin vatanıdır."[19]

"BU ŞEHİRDE KÜÇÜK BİR İHMAL BİLE YOK MU?"

Vardır elbette, Haşim'in "profesör aristokrasisi" adını verdiği seçkin sınıf, yine Haşim'e göre, "Almanya'ya mahsus bir yobaz sürüsüdür." Doğrusu bu ya, Haşim'in anlattıklarından yola çıkarak, neden Alman profesörleri yobazlıkla itham ettiğini, dar kafalı ve cahil bulduğunu anlamak mümkün değildir. Görüldüğü kadarıyla, Haşim bunların arasına karışarak sohbetler etmiş, Almanya'nın, Türkiye'nin veya dünyanın meseleleri üzerine fikir de yarıştırmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Haşim'i asıl kızdıran, profesörlerin genellikle varlıklı insanlar olmaları, o günün koşullarına göre bile son derece lüks malikânelerde yaşamaları gibi haricî sebeplerdir. Gerçi Haşim yazının sonuna doğru, keskin zekâsına yakışan hayli şık bir dönüş yapacak ve Almanya'nın bu profesörlerin hiç değilse bir kısmına dayanarak, "dünyanın en yüksek ilmine malik olduğunu" söyleyecektir ama oraya gelene kadar gizliden gizliye bir Yahudi düşmanlığı sergilemekten de kaçınmayacaktır:

"Ekseri günler, akşam altıya doğru hastahanenin büyük kapısı önündeki meydanlık hususî otomobillerle dolardı. Sahiplerini saatlerce sessiz bekleyen bu yüksek markalı arabalar -işsiz, parasız, durgun ve fakir Frankfurt'ta- kimlerin olabilirdi? Büyük fabrikatörlerin, bankerlerin veya banka direktörlerinin olamazdı, zira bu cins kimselerin bir hastahane veya tıp fakültesinde, böyle saatlerce ikide bir toplanmaları için hiçbir makul sebep bulunamazdı. O halde kimlerin?

Main Nehri'nin çıplak bir sahilinde ıslak kış çimenlerine basarak dolaşıyoruz. Çamurlu nehir suları, gurub aydınlıklarıyla tazeleşmiş ayaklarımızın altında yana yana akıyor. Pembe gökte kubbeler, kuleler, oklar üstünde karga alayları uçuşup bağrışıyor. Romantik Almanya akşamı! Almanya'yı pek iyi tanıyan arkadaşlarım, halledemediğim bir muammayı bana izah ediyorlar:

'Bu gördüğümüz otomobiller, fakültede verilen konferansları takip için gelen profesörlerin arabalarıdır. Şimdi Almanya'da göreceğiniz her hususî otomobil ya bir zengin Yahudi'nin, yahut da bir profesöründür. Burada bu iki insandan başka artık hususî otomobil sahibi olabilecek çok insan kalmamıştır.'

Gün Pazar... Bir dağ gezintisine gitmek üzere saat onda Rumplmeyer Kahvesi önünden kalkan tramvaya biniyoruz. Hareket: İki tarafımızdan meydanlar, bahçeler, mağazalar, binalar, renkli resimler gibi akıp gidiyor. Yarabbi! Bu şehirde ufak bir yıkıntı, bir küçük ihmal, yerine konulması unutulmuş bir taş, kapatılmamış bir çukur yok mu? Bıçak gibi keskin hatları her tarafta yükselen bu kusursuz hendese içinde insan nefes darlıkları duyuyor. Umranın bu kadarı fazla. Ruskin'in dediği gibi muhayyilenin mesut bir faaliyete girebilmesi için biraz harabe görmek de lazım...

Şehrin artık dışındayız. Bostanlar, bağlar, sürülmüş tarlalar... Tuhaf! Her yerde olduğunun aksine, burada şehirden uzaklaştıkça binaların güzelliği artıyor. Arkadaşım sebebini anlattı:

'Profesörler gürültüden rahatsız olmamak için şehir haricinde yaşamayı severler. Bu güzel bahçelerde gördüğünüz zengin evler profesör kâşâneleridir. Profesörler burada sükûn ve refah içinde çalışırlar.'

Almanya 'profesör' ve 'doktor' denilen acaip bir insan cinsinin vatanıdır. Bunlar Hindistan'daki rahip sınıfı gibi bir nevi kutsiyetle çevrili olarak hemşehrileri arasında yaşarlar. Bunun için burada herkes muayyen birtakım imtihanlardan geçerek ve bazı basit dârülfünun merasimini ikmal ederek bir an evvel bu sihirli unvanlardan birini ele geçirme-

ye ve şereflerin envaına malik bulunan bu bahtiyar sınıfa mensup olmaya çalışırlar (...)
Almanya hakkında bütün ecnebi karikatürlerinin mevzuunu yapan bu profesörler ve doktorlar kalabalığı ne iş yapar? Çoğu dar kafalı ve cahil, miyop oldukları için gözlüklü ve müreffeh oldukları için pembe ve sıhhatli olan bu insan cinsi, haşiyeleri birçok kitap isimleri ve sayfa numaralarıyla dolu, incir çekirdeği doldurmaz meseleler hakkında, karınca sabrıyla cilt cilt uyutucu kitaplar yazmakla ömürlerini geçirirler. Bu kitapların kıymeti ne? Büyük Alman filozofu H. de Kayserling'e nazaran Alman âlimlerinin mahsulatının yüzde yetmişinde orijinal bir fikre tesadüf etmek nadiren mümkün olur. Bunlar bir nevi Almanya'ya mahsus yobaz sürüsüdür.
Hakiki Alman ilmini, o büyük ve şerefli ilmi yapanlar dârülfünunun cüppe ve takke giydirmediği serbest zekâlardır.
'Böyle faydası az bir sınıfı el üstünde tutmakta Almanya'nın ne kârı var?'
'İçlerine karışmış olması muhtemel hakiki zekâların yanlışlıkla yok olmasına meydan vermemek için...' Almanya böylelikle dünyanın en yüksek ilmine malik olabildi."

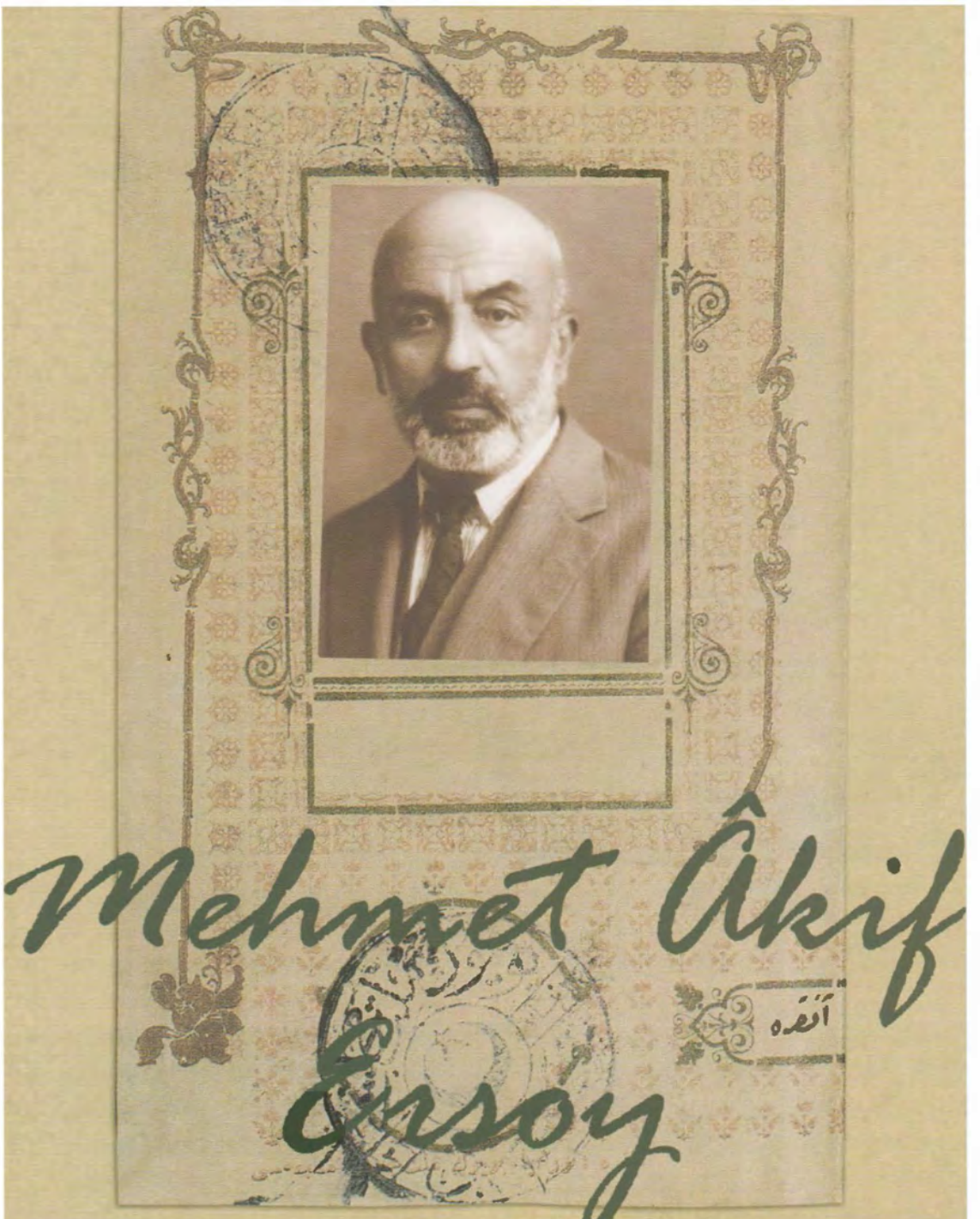
SÜKÛNETE KAVUŞULAN NİHÂÎ MENZİL

Tanpınar'la noktalamak en mantıklısı ve Haşim'e en uygun düşeni gibi görünüyor artık:
"*Frankfurt Seyahatnâmesi*'nin çıktığı günlerde idi. Çok tehlikeli bir buhran geçirmişti. Doktorlar fazla sürmemek şartıyla ziyaretine müsaade ettikleri zaman Ahmet Kutsi (Tecer) ile beraber gittik. Yatakta ve çok mecalsizdi. Bizi her zamanki iltifatiyle, 'Geliniz bakalım sembolist şairler...' diye karşıladı. Güçlükle nefes alıyor, sık sık dalıyor, pek az konuşabiliyordu. Bir iki defa artık öleceğinden bahsetti. Gitmek için ayağa kalktığımız zaman şu mısraı söyledi:

'Şairlerin en garibi öldü'

Fakat bizi böyle üzüntü içinde göndermek istememiş olacak ki, 'Kim imiş o ölen...' diye alay etti (...)
Yavaş yavaş uzviyetini terk eden bütün hayatî kudretleri başında ve sonra da gözlerinde toplandı. Onun gözleri için ne kadar çok söylendi ve yazıldı. Fakat hiç birisi fazla değildi. Mahkûm olduğunu en fazla bildiğimiz zamanlar bu gözler harikulâde bakışıyla bize ümit veriyor, bizleri aldatıyordu.
Ölümünü kapısının önünde haber aldım. Evde yakın dostları ve kendisini o kadar seven doktorları vardı.
Başını ebediyetin yastığında gördüğüm zaman, yıllarca en asîl bir endişe ile yaşamış olmanın bir insan yüzüne verebileceği şeylerin ne olduğunu anladım. Ölüm, yüzünün çizgilerini hiç değiştirmemiş, sadece bütün ömrünce mahrumu olduğu bir sükûneti getirerek onu tamamlamıştı."[21]

5 *Frankfurt Seyahatnamesi*, Ahmet Haşim, Hazırlayanlar: Nuri Sağlam-M. Fatih Andı, YKY, s. 13.
2 A.g.e., s. 13.
3 A.g.e., s. 14.
4 A.g.e., s. 15-18.
5 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 307.
6 A.g.e., s. 307.
7 *Frankfurt Seyahatnamesi*, Ahmet Haşim, Hazırlayanlar: Nuri Sağlam-M. Fatih Andı, YKY, s. 19-22
8 *Ömrüm Benim Bir Ateşti, Ahmet Haşim'in Hayatı, Sanatı, Estetiği, Dramı*, Beşir Ayvazoğlu, Kapı Yayınları, İstanbul 2006, s. 211.
9 Ag.e., s. 214.
10 *Portreler, Bir Varmış Bir Yokmuş*, Yusuf Ziya Ortaç, Akbaba Yayınları, İstanbul 1963 (İkinci Baskı) s. 96.
11 *Frankfurt Seyahatnamesi*, Ahmet Haşim, Hazırlayanlar: Nuri Sağlam-M. Fatih Andı, YKY, s. 25-28.
12 *Ömrüm Benim Bir Ateşti, Ahmet Haşim'in Hayatı, Sanatı, Estetiği, Dramı*, Beşir Ayvazoğlu, Kapı Yayınları, İstanbul 2006, s. 218.
13 *Frankfurt Seyahatnamesi*, Ahmet Haşim, Hazırlayanlar: Nuri Sağlam-M. Fatih Andı, YKY, s. 29-33.
14 *Soğuğa Açılan Kapı, Şiir Üstüne Yazılar*, Şavkar Altınel YKY, İstanbul 2003, s. 53.
15 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 305-306.
16 *Frankfurt Seyahatnamesi*, Ahmet Haşim, Hazırlayanlar: Nuri Sağlam-M. Fatih Andı, YKY, s. 34-35/41-42.
17 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 315.
18 *Frankfurt Seyahatnâmesi*, Ahmet Haşim, Hazırlayanlar: Nuri Sağlam-M. Fatih Andı, YKY, s. 47-48.
19 A.g.e., s. 53-54.
20 A.g. e., s. 55-57.
21 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 317.

Mehmet Âkif Ersoy

ŞARK İLE GARP ARASINDA YIRTILAN İPEKLİ KUMAŞ

(1873-1936)

Dergâh Yayınları Arşivi

Sırat-ı Müstakim *başmuharriri Mehmet Âkif Bey...*

Otel meğer o değilmiş, şimendüfer de keza...
Sokak mı benziyen az çok, aman canım, hâşâ!
Meğer oteller olurmuş saray kadar mâmûr
Adam girer de yaşarmış içinde, mest-i huzûr
Beş altı yüz odanın her birinde pufla yatak...
Nasibolursa eğer, hiç düşünme yatmana bak!
Sokakta kar yağadursun, odanda fasl-ı bahâr,
Dışarda leyle-i yeldâ, içerde nisf-ı nehâr!
Hiyât-ı nûrunu temdit edip her âvize
Fezâda nescediyor bir sabah-ı pâkize
Havâyı kızdırarak hissolunmayan bir ocak,
Ilık ılık geziyor, her tarafta ayni sıcak.
Gürül gürül akıyor çeşmeler, temiz mi temiz;
Soğuk da isteseniz var, sıcak da isteseniz.
Gıcır gıcır ötüyor ortalık titizlikten,
Sanırsınız ki zemininde olmamış gezinen
Ne kehle var o mübarek döşekte hiç, ne pire;
Kaşınma hissi muattal bu itibâra göre!..
Unuttum ismini... Bir sırnaşık böcek vardı...
Çıkar duvarlara, yastık budur, der atlardı.
Ezince bir koku peyda olurdu çokça, iti...
Bilirsiniz a canım... Neydi? Neydi? Tahtabiti!
O hemşerim, sanırım, çoktan inmemiş buraya,
Bucak bucak aradım, olsa rasgelirdim ya!

Şimendüfer de meğer başka türlü bir şeymiş;
Hemen binip uçuyorsun... Aman bayıldığım iş!
Mesafe kaydı, mekân kaydı bilmiyor insan;
Dakikanın boyu, saat. Ne ihtisâr-ı zaman!
Evet, kucaklıyor eb'âdı berk olup nâgâh,
Haritanın üzerinden nasıl geçerse nigâh!
Şehirlerin yapışık sanki hepsi birbirine;
Tutup da pencereden fırlatılsa bir iğne,
Düşer, ya "tık" diye herhalde mevkifin damına,
Ya şehrin ismi olan levhanın gelir camına!
Düdük sadâsına hasret kalır işitmezsin...
Bizimki durduğu yerden öter durur, miskin!
Kavurma zenbili yüklenmek itiyâdı da yok...
Nedir kâğıttaki, peynir mi? Açma koynuna sok...
Lokanta keyfine âmâde, istedikçe yanaş!..
Lisan da istemiyor; bir işaret et, anlaş,
Yok öyle heybeye dirsek verip ımızganmak,
Yataksa emre müheyya içerde... Hem ne yatak!
Uzandığın gibi dünyadan insilâh ederek,
Dolaş semâları artık düşünde yelyepelek![1]

Sene 1915 ama, Mehmet Âkif, henüz "Çanakkale Şehitlerine" isimli şiirini yazmış değil. Bu zaten fiilen de imkânsız, çünkü henüz Çanakkale Savaşları'nın o ünlü sahneleri yaşanmamış. Göründüğü kadarıyla, 1921'de yazacağı "İstiklâl Marşı"nda yer alan, 'Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar' mısraında şekillenen Batı algısından da bir hayli uzakta duruyor. Berlin'de kaldığı otelin 'teknik imkânları'nı anlatırken sergilediği tavra bakılacak olursa, Batı'yla arasına pek fazla mesafe de koymuyor doğrusu. Hatta, Batı'yla şu veya bu şekilde temas eden hemen herkeste olduğu gibi hiç vakit yitirmeden kıyaslamalara başvuruyor; bu kıyaslamaların bit-pire üzerinden yapılması okuyucuyu yanıltmasın. Âkif'in temel derdi

Âkif'in Batı medeniyetinin nimetleriyle ilk kez yüz yüze geldiği Berlin...

temizliktir ve Berlin'de kaldığı otelin temizliğiyle birlikte konforu da hayli etkilemiştir şairimizi. Muhtemelen üçüncü sınıf bir oteli, "saray kadar mamur" diye tasvir etmesinin gerisinde, odaların kaloriferli olması ve çarşafların her gün değiştirilmesi dışında pek bir şey yoktur herhalde. Zaten Âkif, kendisi hakkında kitap veya makale yazmış yahut en küçük bir atıfta bulunmuş hemen herkesin vurgulamayı sevdiği ifadeyle, "Batı'nın ilim, teknik ve sanatına değil, kültürüne karşıdır." Öyle ki, "Alınız ilmini garbın, alınız sanatını / Veriniz onunla mesainize son süratini" mısraları da bu tespite delil olarak gösterilir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu son derece 'romantik' bir tahayyüldür ve arkasında, İslâm dünyasının Batı karşısında kendini savunma refleksi yatmaktadır. Şiirin devamında da görüleceği gibi, "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı" diyen Âkif, bu 'romantik tahayyül'ün bilincinde olanların başında gelir:

Sokak dedikleri neymiş? Fezâ-yı bi-pâyen,
Ki tayyedilmesinin yoktur ihtimali yayan.
Demek, vesâit-i nakliyye nâmı tahtında
Havada, yerde, yerin çok zamanlar altında
Uçup duran o havârık bir ihtiyâc-ı şedid,
Piyâde harcı mı, hâşâ, bu imtidâd-ı medid!
Bakın nasıl da mücellâ ki: ferşi nevvârı,
Zemine indiriyor gökyüzünden envârı!
Bu imdidâdı nazar, şöyle dursun istiap,
Öbür kenara geçerken düşer kalır bitâp!
Şu var ki, düştüğü yerden çamurlanıp kalkmaz...
Çamur bu beldede âdet değil ne kış, ne de yaz.
Geçende haylice kar yağdı Berlin'in içine,

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Berlin şehri Mehmet Akif'in üzerinde derin bir hayranlık duygusu uyandırdı.

Bıcık bıcık olacakken takır takırdı yine.
Merak edip soruverdim; "bırakmayız" dediler!
- Bırakmayın, güzel amma, yağar durursa eğer
"Bırakmayız!" sözü aynen tekerrür etmez mi?
Evet, bu sözde nümâyân heriflerin azmi.
Bizim diyara biraz kar düşünce zor kalkar.
Mahalle halkı nihayet kalırsa pek muztar,
"Lodos duasına çıkmak gerek..." denir, çıkılır.
Cenab-ı Hak da lodos gönderir, fakat bıkılır;
Çamur yığınları peyda olur ki mühliktir...
"Aman don olsa" deriz... Şüphe yok, temizliktir,
Donun kırılması varmış, düşünme artık onu;
Yağar, erir, buz olur... Neyse, yaz değil mi sonu?

- Biraz da kahveye çıksak... demiştiniz, nerde?
- Dolaştırıp sizi bir parça, galiba yordum.
Uzak değil maamafih...
- Yorulmadım, sordum.
- Şu dört yol ağzını tuttuk mu korkmayın.
- Gözüktü işte!
- Aman nerde? Görmedim hâlâ...
- Görürsünüz, hele bir parça yaklaşın yanına...
- Bu kahve... Öyle mi? Yahu! Nedir bu? Vay canına!
Bizim "Düyûn-u Umûmiyye"den de heybetli!
Ne var ki, öyle sevimsiz değil bunun şekli.
- Bırak şu heykel-i iflâsı! Yok mu başka misâl?
- Bırakmadık mı, fakat anlıyor mu istiskal?
Demiş çocuk: "Baba, artık ateh getirmişsin!"
Hayasız oğlana biçâre ihtiyar ne desin?
"O kendi geldi ayol, ben getirmedim yoksa!"
Bu iş de tıpkı o... Kim "gel" demişti menhûsa?
Bırakmak isteyedur sen, bırakmıyor ki seni...
Nasıl! Ödünç alarak bol tutar mısın keseni?
- Dalıp da milletin âlâm-ı bi-nihâyesine,
Çevirme bahsi, birâder, yılan hikâyesine![2]

Son derece açık bir biçimde görülebileceği gibi, Âkif bütün kıyaslamalarını modern hayatın icapları üzerinden yapıyor. Şimendifer son derece rahat ve süratli bir ulaşım aracıdır mesela. Üstelik o kadar süratlidir ki, gözün haritanın üzerinde gezinmesini andırır bir hızla şehirleri birbirine bağla-

maktadır. Ayrıca, şimendifer giderken düdük sesi bile duyulmaz, oysa İstanbul'da, durduğu yerde düdük öttürmek diye (bugün de devam eden) tuhaf bir itiyad vardır. Diğer taraftan, modern hayat, 'yolda lazım olur' diye insanın yanında azık taşımasını da lüzumsuz hale getirmiştir. Karnın acıktığı zaman girersin lokantaya ve yersin yemeğini. Bunun için insanın yabancı dil bilmesine de gerek yoktur üstelik, çünkü modern dünyada işaretlerle anlaşmak hiç de zor değildir.

Âkif, "Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslâmı tekmil virâneler gördüm" diyen Ziya Paşa'dan tevarüs ettiği bir ruh hali içindedir aslında. Ne var ki, Ziya Paşa ve neslini sarıp sarmalayan 'pozitivizm' Âkif'te daha belirgindir sanki. İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*'nin *İslâmcılık* cildine kapsamlı bir Âkif portresi yazan Fatma Bostan Ünsal'ın da işaret ettiği gibi, Batıcıları kimi zaman kıyasıya eleştiren Âkif, pek çok konuda onlar gibi düşünmektedir aslında. Berlin'de gördüğü Avrupa, uzun süre Âkif'in düşüncelerine kılavuzluk edecek, "Dönemin hâkim felsefesi pozitivist felsefenin etkisiyle, çevre şartlarının belirlediği insan anlayışından ziyade, çevresini, şartlarını değiştirmeye kabil, sürekli gelişme meyli olan"[3] insan anlayışına ağırlık verecektir.

Her ne kadar Âkif ile pozitivizm kelimeleri yan yana durduğunda alışılmadık bir görüntü teşkil ediyorsa da, kabul etmek gerekir ki, XIX. asrın sonu ile XX. yüzyılın başını idrak eden İslâmcıların temel özelliklerinden birisi de 'Batıcı' olmalarıdır. Öyle ki, bir süre sonra, Batı'yı Batı yapan değerlerin esasen İslâm'da bulunduğunu, dahası, Avrupa Ortaçağ karanlığı içerisinde boğulurken, İslâm'ın Avrupa'yı, evet aynen bu kelimeyle, 'aydınlattığı'nı savunacaklardır. Bir adım daha öteye gidenler ise Kur'an ayetlerini modern bilimin ışığında yeniden yorumlamaya tevessül edecekler, modern dünyadaki hemen her şeyin Kur'an'da öngörüldüğünü iddia etmekten tuhaf bir zevk alacaklardır. Kaldı ki, İbn Sina'nın eserleri, Avrupa'nın muhtelif üniversitelerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş, Spinoza ve Leibniz'e İbn Arabî, Descartes'a ise Gazalî önderlik etmiştir. Dolayısıyla, İslâm'ın bilime kapalı olduğuna ilişkin görüşler ya safsatadan ibarettir ya da önyargının egemen olduğu bir zihnin ürünüdür.

Dikkatli bir göz, bütün bunların savunma temelinde geliştirilen yöntemler olduğunu farketmekte pek de zorlanmayacaktır elbette. Zaten gerek Âkif'in yaşadığı döneme, gerekse daha sonraki devirlere hâkim olan temel refleks savunmadır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bunda da çok fazla şaşırtıcı bir taraf yoktur. Koca imparatorluk dağılmış, imparatorluğun en azından bir bölümünü bir arada tuttuğuna inanılan İslâm, Batı karşısındaki mağlubiyetlerin ana sebebi olarak gösterilmeye başlanmış, münevverler ise deyim yerindeyse, omuzlarında taşıdıkları ağırlıkları azaltmak için İslâmcılık'tan Osmanlıcılığa, Osmanlıcılık'tan milliyetçiliğe, milliyetçilikten Türkçülüğe uzanan geniş bir arazide gezinip durmaktadırlar. Daha önce de belirtildiği üzre, birbirinden farklı gibi duran bütün bu dünya görüşlerini, Batılılaşma parantezi içinde toplamak hiç de zor değildir.

Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi adlı eserinde bu ayrılık ve farklılıkları uzun uzun analiz eden İsmail Kara; İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *İslâmcılık* adlı geniş kapsamlı çalışmada ise, Âkif'in, "Ya açar Nazm-ı celilin bakarız yaprağına / Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına / İnmemiştir hele Kur'an bun hakkıyla bilin / Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için" mısralarını aktardıktan sonra şunları söyleyecektir:

"20. asrın büyük mütefekkir ve şairi Âkif'in, 1912 yılında 'Süleymaniye Kürsüsünde,' Abdürreşid İbrahim'in dilinden nazmettiği temsil gücü yüksek bu fikriyatı (belki 'hissiyatı' demeliydim) nasıl anlamak doğru olur? Buradan kalkarak 'İslâmcı söylem' için bazı tutamak noktaları çıkarabilir miyiz? Mısralara gömülmüş olarak karşımızda duran bu hissiyat ve katı, tartışmaya kapalı kesin hükümler acaba katılık ve kesinlik edası taşıdıkları ölçüde doğru mudur? Doğruysa neye, kime, hangi zamana ve siyasete göre doğru? Doğru değilse eğer, niçin bize (hiç değilse İslâmcılara) o kadar sıcak ve hakikatin ta kendisi gibi geliyor/geldi? Bu hükümlerin doğru olup olmadıklarından önce niçin bu hükümlerin bu şekilde ve bu sertlikte düzenlendiği, inşad edildiği üzerinde mi durmalıydık (...) Çağdaş İslâm mütefekkirlerinin / İslâmcıların kendilerinden -aslında kimsenin dudak büküp geçemeyeceği kadar geniş ve derin ilmî-kültürel mi-

raslarından, tevarüs ettikleri İslâm'dan şu veya bu ölçüde şüpheye düştükleri açık olsa gerektir."[4]
Biz burada dedikodusunu yapaduralım, Âkif, hayran hayran Berlin sokaklarında gezinmektedir:

Bu, kahve... Öyle mi? Lakin hakikaten hayret!
Fezâ içinde fezâ... Bir hârim-i nûrânûr,
Ki asümân-ı keriminde bin güneş manzûr!
Ne selsebil-i ziyâ karşımızda cûşa gelen,
Ziyâ değil, seherin rûhudur taşıp dökülen.
Leyale karşı o tûfân-ı fecri görmelisin:
Hudâ bilir, şaşırırsın, donar kalır hissin!
Neden böbürleneyim, ben de öyle oldumdu,
Ziyânın ölçüsü aklımda, çünkü, bir mumdu.
Bizim hesab ile milyonlar oynuyor arada...
İdâre kandili mikyâsı pek güdük burada!
Gözüm kamaştı bidâyette, döndü durdu başım,
Rezil olurdum eğer olmasaydı arkadaşım.

Boşalmasiyle o esnâda üç beş iskemle,
Oturdu karşıma bir kır sakallı âdemle,
Ridâ-yı mâteme girmiş felaket arkadaşı,
Sevimli bir de küçük kız... Ya beş, ya altı yaşı.
Reis-i ailenin pek vakûr olan hüznü,
Biraz da reng-i tecellüdle kaplıyor yüzünü.
Kadın da öylece göstermek istiyor temkin;
Sönük nazarları lâkin bükâ kadar gam-kin!
Zehirli bir düğüm olmuş dudaklarında keder,
Çözülmüyor, onu ancak çözerse girye çözer!
Solunda erkeğinin ibtisâm-ı cebrîsi,
Sağında yavrusunun inşirâh-ı fıtrîsi
Önünde nâmütenâhî nazar-rübâ sefahat,
Enîn-i rûhunu bir türlü etmiyor iskât,
Görünmüş olmalı bir şey ki, sonradan gözüne!
Götürdü mendili biçâre ansızın yüzüne.
- Ne var hicâbedecek bunda, ey zavallı kadın?
Değil mi bir anasın sen, ölen de evlâdın?
O haklı girye-i hicranı hapse kalkışmak,
Hudâ bilir ki, hatadır... Günaha girme, bırak!
Bırak merareti rûhun buram buram insin...
Boşanmadan dinecek bir bela mıdır ye'sin
Seyirci farzediyorsan muhiti mâtemine,
Yabancı hangi nazardır bükâ-yi mahremine?
Nihayet arkadaşım var, değil mi, sonra da ben?
Vebâli boynuna olsun, eğer bu zanda isen!
Mesâibin ezeli aşinâsı varsa, biziz;
Cihanda bir günümüz geçmemiş felâketsiz!
Sürûra kalsa da bigâne Müslüman yüreği,
Bilir teessür-ü mâsum önünde inlemeyi.
Onunla söyleşilir en acıklı hicranlar,
Ki her figaanı açık bir lisan kadar anlar.
O halde anlaşarak paylaşın melâlinizi.
İşitmek istiyorum, çünkü hasbihalinizi.[5]

Tıpkı daha önceki bölümde yer verdiğimiz mısralarda anlatılan ve anlatıcının, hayretini gizleme gereğini bile duymadığı kar yağışında yaşandığı gibidir her şey. Evet, Berlin ve İstanbul gibi iki kentte, karın yağışı değilse bile, kar sonrasında yaşananlar taban tabana zıttır birbirine. Bir defa, Berlin denilen kentte çamur diye bir şeye rastlamak mümkün değildir. Kar yağınca da benzer bir durum söz konusudur. Almanlar, sokaklarda kar bırakmayıp hemen temizlemektedirler. Oysa İstanbul'da kar günlerce sokaklarda kalır, halk iyice canından bezince de en fazla 'lodos duası'na çıkılır. Ne var ki, lodos da sorunu kökünden çözmekten uzaktır. Bu sefer her taraf tam bir çamur deryasına dönecek, bu kez de eller 'don' için semâya kalkacaktır. Hâsılı, tam bir fasit dairedir bu. Oysa, 'elin Almanı' çoktan bu sorunların üstesinden gelmiştir. Sadece kar yağışının mı? Hayır elbette, işte kahvehâneleri de modern mi modern, lüks mü lükstür. Öyle ki, kahvenin ışıkları bile Âkif'in gözlerini kamaştıracak, hatta başının dönmesine sebep olacaktır. Çünkü onun için ışığın ölçüsü mumdur, oysa Avrupa çoktan her tarafı elektrikle donatmıştır.
Kendisinden yaklaşık iki yüz yıl önce Paris'e giden Yirmisekiz Mehmed Çelebi yahut kendisinden yine yaklaşık kırk yıl sonra Paris'e giden Ahmet Hamdi Tanpınar'la kıyaslandığında, Âkif'in bakış açısı da, değerlendirme tarzı da hayli naif kaçmaktadır. Hiç kuşkusuz bunda Âkif'in gündelik hayatın içinde olmasının ve gündelik hayatın zaruretlerini bilmesinin etkisi vardır. Belki de bu nedenle, Hilmi Ziya Ülken, "müslüman sosyalisti" olarak tanımladığı Âkif hakkında şunları söyleyecektir:
"Fikret'in insaniyetçiliğine karşı Âkif müslüman sosyalistidir. Cihan savaşında Konya ovasından geçerken tasvir ettiği sefaleti başka hiçbir şair tasvir etmemiştir. Batı'ya karşı aldığı tavra gelince, bu, 'Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar' demesine rağmen, medeniyet düşmanlığı değil-

Dergâh Yayınları Arşivi

125

İstiklâl Marşı şairi Mehmet Âkif Ersoy...

Ünlü Brandenburg Kapısı...

dir. Bu, daha çok Doğu'yu istilaya hazırlanan emperyalist Batı'dan nefreti ifade etmektedir. Bunun için İslâmcıların ve Batıcıların bu iki şairi her zaman kendi fikir çevrelerinin her şekline sıkıştırmaları doğru değildir. Şair olarak onlar, ideolojilerin mantıkî çerçevesini aşarlar."[6]

Hilmi Ziya Ülken, şairlerin ideolojilerin dar çemberine hapsedilmemeleri gerektiğini söylerken son derece haklıdır aslında. (Gerçi kendisi de Âkif'e, 'müslüman sosyalisti' diyerek aynı tuzağa düşmektedir ama artık o kadar da olacaktır!) Çünkü, Türkiye gibi medeniyetle birlikte, siyasî ve sosyal hayatın muhtelif sahalarına tekabül eden iktidarların da yer değiştirdiği ülkelerde, bilhassa edebiyat derin yaralar almaktadır. Bu yaralar, her ne kadar edebiyatın mümtaz mensupları tarafından umursanmasa da, gelip duvarlara çarpılma dönemlerinde ortak ağıtların yükselmediğini söylemek zordur. Özellikle, bu ülkede şiirin yazılma biçimi kadar benimsenme biçimi de, şairin kendini gösterme biçimi kadar görülme biçimi de bize özgü ideolojik bir çerçeveyle birlikte yürüyegelmektedir. O ideolojik çerçeve dağılıp parçalandığında ise bugün İstanbul'daki kitapçı raflarındaki görüntü egemen olmaktadır ortama ve ne yazık ki kimse bunun vebalini üstlenmeye de yanaşmamaktadır. Çünkü hâlâ, edebiyatın bir iktidar tarzı olduğu yanılgısı egemendir zihinlere ve maalesef bu da, Doğu-Batı arasındaki şizofrenik parçalanmışlığın ideolojilere yansımasından başka bir şey değildir.

Âkif ise Batı görmüş herkes gibi, halkımıza ilim ve irfan dersleri vermektedir elbette. Gerçi bu dersin konusu biraz farklıdır ama üşengeç olmayan bir göz asıl amacı hemen kavrayabilecektir:

Senin nedir bakalım gizli gizli feryadın?
Evet, boyunca beraber yetişmiş evlâdın,
Henüz bahâr-ı hayatında pâymâl olarak,
Fidan vücudunu yutmuş yabancı bir toprak;
Ki nerde belli değil... Bilmek istesen de muhâl...
Olanca yâdı bugün bir çamurlu, kanlı hayal!
O yâdı rûhuna gömdün ki bir vazifendir
"Unut" demek açılan kabri görmemektendir.
Hayır, demem... Bilirim pek vefalıdır o mezar.
Fakat, düşün, neye etmiş hayatı istihâr?
Düşün, neden bu çocuk yaktı gitti annesini?
Evet, yaşatmak için ümmehâtın akdesini,
"Fedâ-yı can edeceksin!" demiş "vatan" hissi...
Demek: heder değil oğlun, vatan fedâîsi.

Bilir misin ne kadar anne var bugün, yasta
Tunus'ta sonra Cezayir'de, sonra Kafkas'ta
Götür de kalbine bir kerre ey kadın elini,

Düşün zavallıların sernüviş-i erzelini,
Ne iptilâ! Ne musibet! Cihan cihan olalı,
Bu ıstırabı, eminim ki, çekmiş olmamalı.
Hesaba katmıyorum şimdilik bizim yakada
Sönen ocakları, lakin zavallı Afrika'da,
Yüz elli bin kadının tütmüyor bugün bacası.
Ne körpe oğlu denilmiş, ne ihtiyar kocası,
Tutup tutup getirilmiş -Fransız askerine
Siperlik etmek için- saff-ı harbin önlerine,
O ümmehatı, o zevcâtı bir düşünmelisin:
Kimin hesâbına ölmüş, desin de inlemesin,
Anarken oğlunu, biçare, yahut erkeğini?
"Kimin hesabına?" Bir söz ki: Parçalar beyini!
Bakınca kasdolunan gâyenin şenâatine,
Ne olsa çıldırır insan işin fecâatine.
Ne milletin şerefiyçin, ne kendi şânın için!
Fedâ-yı can edeceksin adüvv-ü cânın için!
Geber ki sen: Baba yurdun, harim-i nâmusun
Yabancı ökçeler altında çiğnenip dursun!
Gebermek istemiyorsun değil mi? Bak ne olur;
Rehin bıraktığın efrâd-ı ailen tutulur,
Birer birer ezilir. Hem nasıl vesâitle:
Yanardı havsalan imkân olaydı tahlile.[7]

Yusuf Ziya Ortaç, her sabah Beylerbeyi iskelesinden vapura binen ve Dârülfünûn'da şerh-i mütûn profesörü Ferit Kam'la yan yana oturan Âkif'i uzaktan izler bir müddet. Aralarına karışmaktan çekinirse de, pek de sohbet dairesinin dışına düşmek istemez:
"Ben uzak düşmemeye çalışır, karşılarında bir yere ilişirdim. Köprüye kadar kendi dünyaları içinde ne tatlı, ne özlü konuşurlardı. Elimde kitap, ama tek sahife çevirmeden, tek satır okumadan bütün uyanıklığımla onları dinlerdim (...) İki yıl sonra, artık hecenin beş şairinden biri olan ben, nihayet Mehmet Âkif Bey'e takdim edildim; Büyük şair, güzel insan, iyi dost Mithat Cemal'in evinde. Âkif, boyu ortanın üstünde, siyah çenber sakallı, siyah dolgun kaşlı, seyrek saçları makine ile kesilmiş, sağlam yapılı bir insandı. Yüzüne bakanın her şey aklına gelebilirdi: Evkâf kâtibi, Asmaaltı'nda yağ tüccarı, sarığını yeni çıkarmış mahalle imamı, bağ, bahçe sahibi toprak ağası... Ama şair, asla!"[8]
Yusuf Ziya Ortaç hiç de haksız değildir. Eğer şair fizyonomisi diye bir şey varsa, Âkif o fizyonominin hayli uzağındadır. Hiç kuşkusuz aynı şeyi Yahya Kemal veya Ahmet Haşim için de söyleyebiliriz ve bunu söylemek bile, en azından bu satırların yazarının zihninde de, şair denilince beliren bir 'suret' olduğu anlamına gelir. Sözü hiç uzatmadan itiraf etmek gerekirse, bu 'suret'in tek belirgin tarafı zarafet, bir başka ifadeyle, şiirde 'mündemiç' olduğu düşünülen inceliktir. Âkif, Yahya Kemal veya Haşim söz konusu olduğunda, nasıl demeli, en azından 'teknik' olarak fazla 'ince' görünmediği için fizyonomi zarafetle bağdaşmıyor galiba. Yahya Kemal ve Ahmet Haşim başta olmak üzere, memleketin edebiyat tarihlerine kaydedilmiş pek çok 'şair'in 'suret'lerinin dışında da zarif olmadıklarını biliyoruz ayrıca. Ancak Âkif'in sosyal hayatı, Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'in aksine zarafetlerle örülüdür. Tıpkı Berlin'de karşılaştığı acılı bir anne karşısında duyduğu tahassür ve onun melâlini paylaşma arzusu gibi:

Değil mi, bir anasın sen? Değil mi Almansın?
O halde fikr ile vicdâna sahip insansın.
O halde "Asyalıdır, ırkı başkadır" diyerek,
Benât-ı cinsin olan ümmehatı incitecek
Yabancı tavrı yakışmaz senin faziletine...
Gel iştirak ediver şunların felaketine.
Ya "Paylaşıldı mı artar durur sürûr-u beşer,
Kederse aksine: ortakla eksilir" derler.

Bilir misin ki senin Şark'a meyleden nazarın,
Birinci def'a doğan fecridir zavallıların?
Hudâ'yı bir tanımak töhmetiyle suçlu olan,
Şu hânumânı yıkık üç yüz elli milyon can,
Nedense, mevte olurken biner biner mahkûm,
Çıkıp da etmedi bir ses bu hükme karşı hücum!
Nedense duymadı Garb'in o hisli vicdanı,
Hurûşu sine-i a'sârı inleten bu kanı!
Nedense, arşa kadar yükselen enîn-i beşer
Sizin semâlara akseyledikçe oldu heder!
Nedense, vahdet-i İslâmı târumâr edeli,
Büyük tanındı, mukaddes bilindi zulmün eli!
Zemin-i Şark'ı mezâlim kasıp kavurdukça,
O kıpkızıl yüzü hâkin fezaya vurdukça,
Gurûb seyreden âvâre bir temâşâ-ger
Kadar da olmadı dünya nasibedâr-ı keder!
Keder de söz mü ya? Alkışlıyordu celladı,
Utanmadan koca yirminci asrın evlâdı!

Evet, şenâate el çırpıyordular hepsi...
Senin elinde yok ancak bu alkışın levsi.
O nâsiyen -ki pürüz bilmeyen bir âyine
Beraetiyle, bütün kavminin berâetine,
Şehâdet etmededir- Şark'a doğru dönmeli ki:
Sizin de Garb'ınızın hatırat-ı nâ-pâki,
Biraz silinsin onun hiç değilse yâdından.
Hanım, muhitinizin alçak itiyâdından,
- Ki zor görünce yılışmak, zebûnu ezmekti-
Benât-ı cinsini bilsen neler neler çekti!
Onun netice-i ikâzıdır ki "Avrupalı"
Denince rûhu sağır, kalbi his için kapalı,
Müebbeden bize düşman bir ümmet anlardık.
Hayır, bu an'anenin hakkı yok, deyip artık,
Benât-ı cinsine göstermek isterim seni ben...
Yabancı durma ki pek âşinâsınız kalben.[9]

Hiç şüphe yok ki, Âkif'in çoğu kez bir manzumeden ibaret olan mısralarını şiire yaklaştıran sosyal meseleler karşısındaki hassasiyeti ve dürüstlüğüdür. Âkif'in hassasiyet ve dürüstlüğü, başlangıçta ferdî bir perspektifin ürünü olarak görülse bile, hemen arkasından içinde yaşadığı coğrafyaya ve o coğrafyanın sorunlarına doğru kendiliğinden genişler. Bir tür 'sosyal realizm' genel başlığı altında değerlendirilmesi mümkün olan bu genişleme, Âkif'in en belirgin tarafıdır. Bununla birlikte, Âkif'i 'sosyal realizm'in diğer temsilcilerinden ayıran en önemli fark, sorunu ortaya koyarken de, soruna çözüm ararken de kılavuzluğunu hiçbir zaman ihmal etmediği İslâmî bakış açısıdır.

Ancak, Âkif'in İslâmî bakış açısının kendisinden önce gelenlerden de, kendisinden sonra gelecek olanlardan da bir hayli değişik olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Âkif, İslâm'ın geleneksel yorumlarına ve bu yorumları besleyen en önemli kaynaklardan biri olan tasavvufa tamamen karşıdır. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*'nin *İslâmcılık* cildine Nurettin Topçu'yla ilgili bir makale yazan D. Mehmet Doğan, döneme egemen olan iki İslâmcılık anlayışına işaret ederek, bunları kabaca "Fikrî-entelektüel İslâmcılık' ve "Halk İslâmcılığı" olarak tasnif ediyor. Arkasından, "Fikrî-entelektüel İslâmcılık"ın niteliklerini şu sözlerle anlatıyor:

"Birinci olarak belirttiğimiz akım, düşünce seviyesinde olduğu kadar, hareket olarak da siyasî hedefler gözeten, bunu Batı sömürgeciliğine karşı Panislâmcılıkla sağlamaya çalışan bir yaklaşım olmuştur. Bu akımın bütün siyasî etkilerine rağmen, gerçek bir siyasî zemin oluşturamadığı, geniş kitlelere inemediği görülmektedir. Esas itibariyle bu İslâmcılık akılcı-selefî bir akımdır ve tasavvufu, tarihî ve kültürel birikime yaslanan halk İslâmını dışarıda bırakır."[10]

Doğan'a göre, "Fikrî İslâmcılığın Türkiye'deki en etkili ve şöhretli ismi" Mehmet Âkif'ten başkası değildir.

Âkif'i tamamen farklı bir cepheden eleştiren bir başka isim ise Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar, Âkif'in ölümünden sonra *Yeni Adam Mecmuası*'nın kendisine yönelttiği soruları cevaplandırırken, "İstiklâl Marşı" şairinin 'sınıf' gerçeğinin farkında olmadığını belirterek şunları söyleyecektir:

"(Âkif) ehlisünnet akidelerine uygun bir cemiyet hayatı istiyordu. Bu fikirde sonuna kadar ısrarı belki bir kıymettir, fakat cemiyet için hakikaten lüzumlu bir tez sahibi olmamıştır. Şurası da var ki Âkif daha ziyade memleketin geçirdiği istisnaî anların şairidir. Ancak muharebeler, felâketler, büyük ve tarihî vakalar onun şiirinde bir akis bulmuştur. Bittabiî bu tarzda bir şiirle, cemiyet içinde fikir mücadelesi yapan şiir arasında bir fark olacaktır. Zaten sınıf gözetmeyen bir sanatta kolay kolay tez olamaz."[11]

Tanpınar'ın, "Sınıf gözetmeyen bir sanatta tez olamaz" iddiası kadar, "cemiyet içinde fikir mücadelesi yapan şiir" anlayışı da tartışılmaya hayli muhtaç naiflikler ihtiva ediyor. En azından, "Yahya Kemal'in gözettiği sınıf neydi acaba?" diye bir soru gelebilir insanın aklına ve geldiği kolaylıkla da gitmez takdir edersiniz ki. Yahut kendisi *Huzur*'da veya *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde ya da *Mahur Beste*'de hangi sınıfın yanında saf tutmuştu? Yoksa Selahattin Hilav, Tanpınar'ın bu sözlerini bildiği için mi Marksizmle zihnî akrabalığını araştırma çabasına girecekti yıllar sonra ve Hilmi Yavuz bilmediği için mi itiraz edecekti Hilav'a? Neyse, bu problemli bahsi daha fazla uzatmanın kimseye bir faydası yok. Biz iyisi mi yine Âkif'e kulak verelim:

O annecikler için duyduğun hurâfeyi at!
Düşünme, dest-i musâfâtı Şark'a doğru uzat.
Ne hisli validelerdir bizim kadınlarımız!
Yazık ki anlatacak yok da yanlış anladınız.
Yazık ki onları tasvir eder birer umacı,

Beş on romancı, sıkılmaz beş on da maksatçı
Nedir bu anlaşamazlık? Gelin de anlaşınız
Lisan-ı müşterek olmaz mı kendi göz yaşınız?
Nasib-i zârına düşmez bu işte fazla keder,
Öbür taraf seni hatta kederlerinden eder.
İnanmıyor musun? Öyleyse bir hesabediniz:

Siz elli yıl oluyor, belki, harbe girmediniz
Geçen muharebeden şanlı bir celâdetle
Çıkınca verdiniz evlâd-ı memleket elele,
Çalıştınız gece gündüz, didindiniz o kadar,
Ki hây ü hûy-i tekâmülle cenge döndü hazar!
Sükûn-u mutlak olan sulha verdiniz hareket,
Zamânı, tayy-i vekâayi'de geçtiniz, hayret!
Bu seyri alması kaabil mi diğer akvâmın?
Koşarsalar da giderler izinden eyyâmın.
Nüfusunuz iki kat arttı, ilminiz on kat;
Uçurdunuz yürüyen fenne taktınız da kanat.
Zemini satvetiniz tuttu, cevvi san'atiniz,
Yarın musahranızdır, bugün değilse, deniz.
Terakkiyâtınız artık yetişti bir yere ki:
Maârif oldu umûmun gıdâ-yı müştereki.
Havâssınız yazıyorken avâmınız okudu,
Yazanların da okutmaktı, çünkü maksûdu
Unutmuyordu beyinler süzerken afakı,
Nasib-i nûrunu topraktan isteyen halkı.
Semâya çıkmak için yüksek olmalıydı zemin...
Bu i'tilâyı siz evvelce ettiniz temin.

Belirdi yurdunuzun sinesinde şahikalar
Evet bu şahikalar, belki, başkasında da var,
Fakat sizinkilerin arkasında yok yer yer,
Derin derin uçurumlar, cehennemî dereler
Neden mi? Kendi değil sivrilip çıkan yalınız,
Zeminle bir gidiyor daima şevâhikınız.
"Beyin"le "kalb"i hem-ahenk edip de işleteli,
Atıldı vahdet-i milliyye sakfının temeli.[12]

Hatırlanacağı gibi Âkif, daha önceki mısralarda oğlunu savaşta kaybetmiş bir Alman anneye, oğlunun beyhûde yere değil, vatanı için öldüğünü anlatmış ve bunun ne kadar ulvî bir duygu olduğunu hatırlatmıştı. Hemen arkasından da, yüzünü kendi coğrafyasına dönerek, Tunus, Cezayir ve Kafkaslar'da yas tutan annelerden bahis açarak genel bir çerçeve çizmişti.

Aslında sadece Berlin'de değil, içinde bulunduğu her zemin ve iklimde Âkif'in zihnini meşgul eden

Genç Mehmet Âkif Baytar Mektebi günlerinde...

esas soru, "İslâm dünyasının neden geri kaldığı" sorusudur. Ali Bulaç'ın da belirttiği gibi, "Yakından bakıldığında, İslâmcıların zihnini meşgul eden sorunun Batı tipi modernleşmeden yana olan Batıcıların zihninde de benzer şekilde yattığı tespit edilebilir. Her iki kanatta olanlar da bir konuda hemfikirdi: 'Batı ilerledi, İslâm dünyası geri kaldı.' Yakıcı soru şuydu: 'Peki, İslâm dünyası niçin geri kaldı?' Namık Kemal'den Cemaleddin Efganî'ye, Muhammed Abduh'tan Mehmet Âkif'e kadar herkes bu sorunun cevabını arıyor ve neredeyse hepsi şu nokta üzerinde buluşuyordu: İslâm dünyası uzun süreden beri durgunluk dönemine girmiş, tarihsel aktivitesini kaybetmiştir."[13]

Bütün bunlara rağmen, Âkif'i tipik bir muhafazakâr kabul etmek son derece zordur. Tespitleri ve teklifleri ile Batı medeniyetinin olumlu olarak nitelendirdiği unsurlarına kucak açan Âkif, sanılanın aksine, asıl eleştirilerini İslâm'ı yanlış anlayıp yorumlayanlara yöneltmiştir. Fatma Bostan Ün-

sal'ın sözleri bu konuda hayli açıklayıcıdır:

"Âkif'i muhafazakârlıktan ayıran temel husus, Mithat Cemal'in, 'Âkif'in dini beşik dini değil, Müslüman doğmakla kalmadı, Müslüman olmaya muvaffak oldu' sözünde ifade edildiği gibi konformist bir yaklaşımla içine doğduğu dinin tarihsel şartlarını bir veri olarak alma yerine yaygın yanlışları tashih etmeye uğraşmasıdır. Evrenselci İslâmcı anlayış gibi Âkif de halkların İslâm'ı doğru anlayıp yaşamadığını, İslâm yerine hurafelere inanıldığını kabul eder. Mezarlardan şifa veya kısmet bekleme gibi halkta yaygın olan anlayışlara karşı muhafazakâr tutum bunları sahiplenme davranışı gösterirken Âkif bunları şiddetle eleştirir."[14]

Fatma Bostan Ünsal, Âkif'in 'klasik muhafazakârlar'dan farklı yönlerine dikkat çekerken, eski edebiyata duyduğu öfkeyi de hatırlatıyor. Âkif'e göre, edebiyatın ahlâktan bağımsız olması düşünülemez zaten ve bu açıdan bakıldığında, edebiyat topluma yaptığı hizmet ölçüsünde bir anlam ifade eder. Öyle ki, ünlü İranlı şair Firdevsî'nin altmış bin beyti değil, Sadi'nin insanlığa hizmet eden sekiz beyti çok daha önemlidir.

Hilmi Ziya Ülken tarafından "müslüman sosyalist," Behçet Necatigil tarafından "ülkücü"[15] olarak tanımlanan Âkif, Nurettin Topçu'nun nezdinde ise "sosyalist bir ahlâkçı" dır zaten.[16] Ne var ki, Topçu tarafından "sosyalist ahlâkçı" olarak nitelendirilen Âkif, bir dönem İttihat ve Terakki içinde de yer almıştır. Gerçi Âkif'in İttihatçılığı hayli kısa sürecek, Tevfik Fikret gibi *95'e Doğru* diye bir şiir yazmasa da İttihatçılara muhalefete başlayacaktır ama İttihat ve Terakki'nin yeraltı örgütü niteliğindeki Teşkilât-ı Mahsusa'yla ilişkilerini, kayıtlara geçtiği kadarıyla 1916, hatta 1917 yılına kadar devam ettirecektir. Hatta, "Berlin Hatıraları" şiiri de, kendisine Teşkilât-ı Mahsusa tarafından verilen görev esnasında yazılmıştır. Fatma Bostan Ünsal'dan aktarıyoruz:

"Âkif İslâmcılığını, yazı haricinde eylemle de göstermişti. Resmî tarihte bahsedilmese de, hatta bazen kötülense de, tam kuruluş tarihi belli olmayan, ilk kez Balkan Savaşları neticesinde Edirne gibi şehirlerin işgal edildiği bir dönemde bu şehirlerin kurtuluşu için çalışan, daha sonra Trablusgarp Savaşı'nda etkinliği görülen Teşkilât-ı Mahsusa ile bağlantılı olarak bazı faaliyetlerde bulunmuştur. İngilizler ön saflara çoğunlukla Müslüman sömürge halklarını yerleştirdiği için Almanlar çok sayıda Müslüman esir alıp Alman-

Mehmet Âkif'in Berlin'de hayran kaldığı tarihi yapılardan birisi...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Reichstag...

ya'ya getirmişlerdi. Teşkilât-ı Mahsusa'nın tavsiyesiyle bu esirlere, Müslümanlarla, hatta 'Halifelik' makamıyla savaştıklarının anlatılması için Vundsdorf Kampı'nda inşa edilen camide vaaz vermek üzere Âkif Almanya'ya gitmişti. Alman gazeteleri, bu konuşmaların Müslüman askerler üzerinde derin etkisinden takdirle bahsetmiş ve Almanca'ya tercüme edip yayımlamıştı.

Yine bu çerçevede Mehmet Âkif, 1916 başlarında, Teşkilât-ı Mahsusa başkanı Eşref Bey'in, Hicaz Emîri Şerif Hüseyin Paşa ile oğullarının isyana hazırlandığından kuşkulanıp isyanı önlemek için bir delege göndermek istemesi üzerine Necd'e gitmişti."[17]

Âkif'in Teşkilât-ı Mahsusa'yla ilişkisi, neresinden bakılırsa bakılsın problemli bir ilişkidir. Hiç kuşkusuz, Âkif'in, Teşkilât-ı Mahsusa'nın bilhassa Ermeni Tehciri sırasında oynadığı rolü tasvip ettiğini söylemek mümkün değildir. Ancak, tehcirin en acılı günlerinde bu örgütün kendisine verdiği görevi herhangi bir itiraza yeltenmeden üstlenmesi, bildiğimiz Âkif portresine çok fazla uygun düşmüyor. Bu konunun devamını araştırmacılara bırakalım ve biz Âkif'in Alman anneden yola çıkarak klasik edebiyatla ve kendi ifadesiyle, "okur-yazar" takımıyla nasıl hesaplaştığına bakalım biraz:

Beşikte her birimiz bir terânedir işitir,
Ki bestekârı tabiat değil de an'anedir
Evet, bu an'anenin tellerinde mazimiz
Terennüm etse o parlak sesiyle raziyiz
Fakat mefahir-i ecdâdı nakleden "ana" tel,
Bakılmayıp da asırlarca kalmadan mühmel,
Ya büsbütün sağır olmuş, ya öyle paslanmış:
Ki hangi perdeye vursan, çıkan sadâ yanlış.

Bu tel ki "Yıldırım"ın dâsitân-ı satvetini
Başında besteleyip, ceddimin sabâvetini
Zafer havasına doymaksızın uyutmazdı,
Bugün uyuşturuyor "ninni"lerle ahfâdı!
Eşikten atlamak isterseler hayata yarın,
Beşikte duyduğu sesler gelir, bu yavruların
Dokur ufukları üstünde bir serâb-ı kesif,
Ki yırtarak çıkabilmek ümidi hayli zaif!
Geçer şebâbımızın en güzide eyyâmı
Hayatı anlayarak atmadan bu evhâmı!
Hayatı anlamıyor... Çünkü görmüyor, okuyor,

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Berlin'de bir sinagog...

Zavallı kırkına gelmiş de ağzı süt kokuyor!
Okutma: Bitti, okut; serseri-i şi'r ü hayâl!
Okutmasan da, okutsan da aynı istikbâl!
Hesâbedilse, cehâlet kadar çıkar mühlik,
Maarif oldu mu bir yerde sâde müstehlik.
Ulûım-u hâzıradan beklenen menâfidir.
Demek birincisi ilmin, hayâta nâfidir.
O halde bizdekiler sadre hiç değil şâfi.
Fünun-u müspeteden istifademiz menfi,
Ne kaldı? Bir edebiyyatımız mı? Vâ-esefâ!
Bırak ki ettiği yoktur bir ihtiyaca vefa,
Ya ruh-u milleti efsunluyor, uyuşturuyor,
Ya sinelerdeki hislerle çarpışıp duruyor!
Şarap kokar bütün eslafın en temiz gazeli,
Beş altı yüz sene "saki" havâ-yı mübtezeli,
Sinir bırakmadı Osmanlılarda gevşemedik![18]

Âkif'in gelenekle, geleneğin bütün menfî taraflarını tevarüs ettiğini düşündüğü eğitim sistemiyle ve nihayet klasik edebiyatla hesaplaşma biçimi, hayli dikkat çekici reddiyeler ihtiva etmektedir. Âkif'e göre, beşikten başlayarak herkesin kulağına fısıldanan, geleneğin şekillendirdiği bir 'terâne'den başka bir şey değildir. Bu gelenek, zaman zaman yenilense, belki geçmişin parlak taraflarını da aksettirebilecektir ama artık iyiden iyiye sağırlaştığı veya tamamiyle paslandığı için büsbütün yanlış şeyler söylemektedir. Öyle ki, beşikte çocukların kulaklarına fısıldanan ninniler bile onları uyuşturmaktan başka bir işe yaramamaktadır. İşin en çarpıcı tarafı, Âkif'in, eğitim sisteminin tüketici tarafının altını çizmesi ve böyle bir durumda müspet ilimlerden herhangi bir şekilde faydalanmanın imkânsızlığına vurgu yapmasıdır. Geriye bir tek edebiyat kalmaktadır ki, onun da herhangi bir ihtiyaca karşılık verdiği görülmemiştir zaten. İhtiyaca cevap vermek bir yana, tersine, milleti uyuşturmakta, en takdire şâyân gazelde bile şarap kokusundan başka bir şey duyulmamaktadır. Zaten altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün sinirlerini gevşetip bu içinden çıkılmaz duruma sürükleyen de, bu edebiyattaki 'saki' çığlıkları olmuştur.

Görüldüğü gibi Mehmet Âkif, gelenek, eğitim ve edebiyat konusunda son derece radikal, bir o kadar şaşırtıcı, şaşırtıcı olduğu kadar da düşündürücü şeyler söylemektedir. Bu temel konularda, neredeyse aynı ifadelerle şikâyetlerini dile getiren bir başka ismin Tevfik Fikret olması, bu iki önemli ismin örtüştüğü hususları göstermesi bakımından mühimdir. Öyle ki, günümüzde Âkif'i veya Fikret'i benimsediğini söyleyenlerin hemen hiçbirinden gelenek, eğitim ve edebiyat gibi üç temel konuda bu tür radikal çıkışlar beklemek aklın alacağı iş değildir. Radikal çıkışlar bir yana, bu üç temel konu üzerinde Âkif veya Fikret ciddiyetiyle duran insan sayısı, bir elin parmaklarına ulaşmaz herhalde.

Peki bütün bunları neyin göstergesi olarak okuyup değerlendirmek gerekir? Kanaatimizce, öncelikle zihinlerimizi bloke eden Âkif-Fikret karşıtlığından kurtulmalı ve bu iki mühim ismi de hak ettikleri yere yerleştirmeliyiz. Arkasından, imparatorluğun dağılma döneminde bile temel sorun olarak algılanan şeylerin, neden hâlâ temel sorun olmayı sürdürdüğünü sormalıyız büyük bir ciddiyetle kendimize. Belki daha sonra da, Âkif'le pek çok noktada benzer kaygılar taşıyan Tanpınar'ın şu sözlerini yeniden tartışmalıyız:

"İnkılâptan evvel memlekette mevcut olan Türk-

çülük, Müslümancılık, Garpçılık fikirlerinin her birinin ayrı bir şairi vardı. Mehmet Emin Türkçü şairdi. Âkif Müslümanlığı almıştı, Fikret daha evvel bize Garb'ı aşılamaya çalışmıştı. Şurasını da söyleyeyim ki Âkif hiçbir zaman büyük bir din şairi de olamamıştır. Çünkü onda büyük din şairlerinin farikası olan mistik hamle yoktur, o kuru bir ehlisünnet şairidir ve dini biraz da imparatorluk ile karıştırır, onun âdeta tutucu maddesi halinde görür. Mizacı itibariyle mistisizmden, panteizmden çok uzaktır. Onun içindir ki meselâ bir Yunus veya Nesimî cinsinden büyük kanat darbeleriyle bizi zahirî realitenin gayrı olan bir realiteye, iç âlemine, Rabb'in hakiki arşı olan insan gönlüne götüremez. Onlar ne kadar birleştirici ise Âkif o kadar ayırıcıdır. En ziyade muvaffak olduğu tarafları hayatın iş manzaralarıdır. Garip bir realizmi vardır, fakat bu realizm dediğim gibi çok kurudur. Yalnız bir iki manzarasında, ki 'Gece' ve 'Bülbül'de bu kuru adam asıl şiirin âlemine girebilmiştir, fakat onda da ruhun başladığını fikr-i sabitler bitirir."[19]

Söz hazır okuyup yazmaya gelmişken, Âkif'in "okur-yazar" diye tavsif ettiği kesimlere yönelttiği eleştirilerle noktalayalım bu bölümü:

"Okur yazar" denilen eski baş belâsından,
Olunca ümmet-i merhûme büsbütün me'yûs,
Muhît-i fikrine çullandı kanlı bir kâbûs.
Çekilse: Arkada mâzi denen leyâl-i azâp;
Atılsa: önde bir âti ki dalga dalga serâp!
Ne gökte yıldıza benzer ufak bir aydınlık,
Ne yerde göz kadar olsun ışıldayan bir ışık,
Adem bulutları döktükçe gölge tufânı,
Kefenli gezmede mevtin hayâl-i üryânı!
Bağırmak istedi, lâkin duyulmuyordu sesi.
Bunaldı... Çünkü tıkanmıştı büsbütün nefesi.
Nihayet oldu bu rüyadan öyle bir bîdâr:
Ki hepsi gitmiş elinden, ne yâr var, ne diyâr!
Çatırdamakta bütün hânumânının temeli,
Alev, saçaklara sarmış... Yerinde yok Rumeli!
Şakî çarıkların altında hurdehâş imân:
Hudâ'yı titretiyor eyledikçe istimân!

(...)

İşit de ağla! Fakat biz ne mazhariyyetsiz,

Dergâh Yayınları Arşivi

Mehmet Âkif, Namık Kemal'in ifadesiyle,
"Vatan mahzun ben mahzun" günlerinde...

Ne bahtı kapkara milletmişiz ki, dünyâda,
Şu beyni kurtaralım der, koşarken imdâda:
Beş altı pençe bir olmuş boğazlamakta bizi!
Silindi gitti Hilâl'in şu anda belki izi,
Zavallı Marmara'nın şerha şerha bağrından!
Bir İngiliz bezidir, belki, şimdi dalgalanan
Bizim Çanakkale âfâk-ı târumârında,
O Dâr-ı Saltanat'ın bâb-ı şerm-sârında!

(...)

Yegâne ukdesidir. Yâd ayak basarsa eğer
Olur meâlimi dinin bir anda zîr ü zeber!
Ümidi sizde kalan üç yüz elli milyon can
- Ki hasta göğsünü yıkmakta şimdiden helecan-
Kopup damarları şirâzesiz kitaba döner,
Kalır sahâifi yerlerde rast gelen çiğner.
Minâreler sökülür, sînesinden âfâkın;
Fezâya söylemez artık, lisânı Hallâk'ın.
Onüç, onüç buçuk asrın ne varsa kalbinde,
Hayât-ı mâziyemizden, şu an için, zinde,

Boğar da hepsini bir bir tutup tutup nisyan,
Bütün mefâhirimiz bir serâb olur o zaman!
Göçer hazîre-i tarihe beyti Mevlâ'nın,
Çürür gider ayak altında göğsü Kur'ân'ın!
Bilirsiniz ki, hemen yüz, yüzelli yıldır, biz
Ne varsa elde verip muttasıl, çekilmedeyiz!
Ömer'lerin, Yavuz'un, biz vefâsız evlâdı,
Sıyânet eylemedik yâdigâr-ı ecdâdı,

Ne yâr-ı candı o, lâkin biz olmadık ona yâr,
Sonunda parçalanıp yurdumuz, diyar diyar,
Küçüldü öyle ki: Yoktur yaşatmak imkânı,
Dönüp de arkaya nâmûsu, dini, vicdânı!
Evet, bu hisler için bir mezar olur ancak,
Kalırsa elde nihayet beş on karış toprak!

Berlin, 5 Mart 1331 (1915)

1 *Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Tertipleyen: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1977, s. 333-334.

2 A.g.e., 335-336.

3 *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık*, Mehmet Âkif Ersoy, Fatma Bostan Ünsal, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 76-77.

4 *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık*, İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri, İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 34-42.

5 *Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Tertipleyen: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1977, s. 338-339.

6 *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Hilmi Ziya Ülken, Ülken Yayınları, Istanbul 1979 İkinci Baskı), s. 213.

7 *Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Tertipleyen: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1977, s. 339-340.

8 *Portreler*, Yusuf Ziya Ortaç, Akbaba Matbaası, İstanbul 1963 İkinci Baskı), s. 61-62.

9 *Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Tertipleyen: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1977, s. 341-342.

10 *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık*, D. Mehmet Doğan, Nurettin Topçu, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 440.

11 *Mücevherlerin Sırrı (Derlenmiş Yazılar, Anket ve Röportajlar)*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayanlar: İlyas Dirin-Turgay Anar-Şaban Özdemir, YKY, İstanbul 2004 (Üçüncü Basım), s. 154.

12 *Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Tertipleyen: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1977, s. 343-344.

13 *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık*, Ali Bulaç, İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 53.

14 *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık*, Fatma Bostan Ünsal, A.g.e. s. 80.

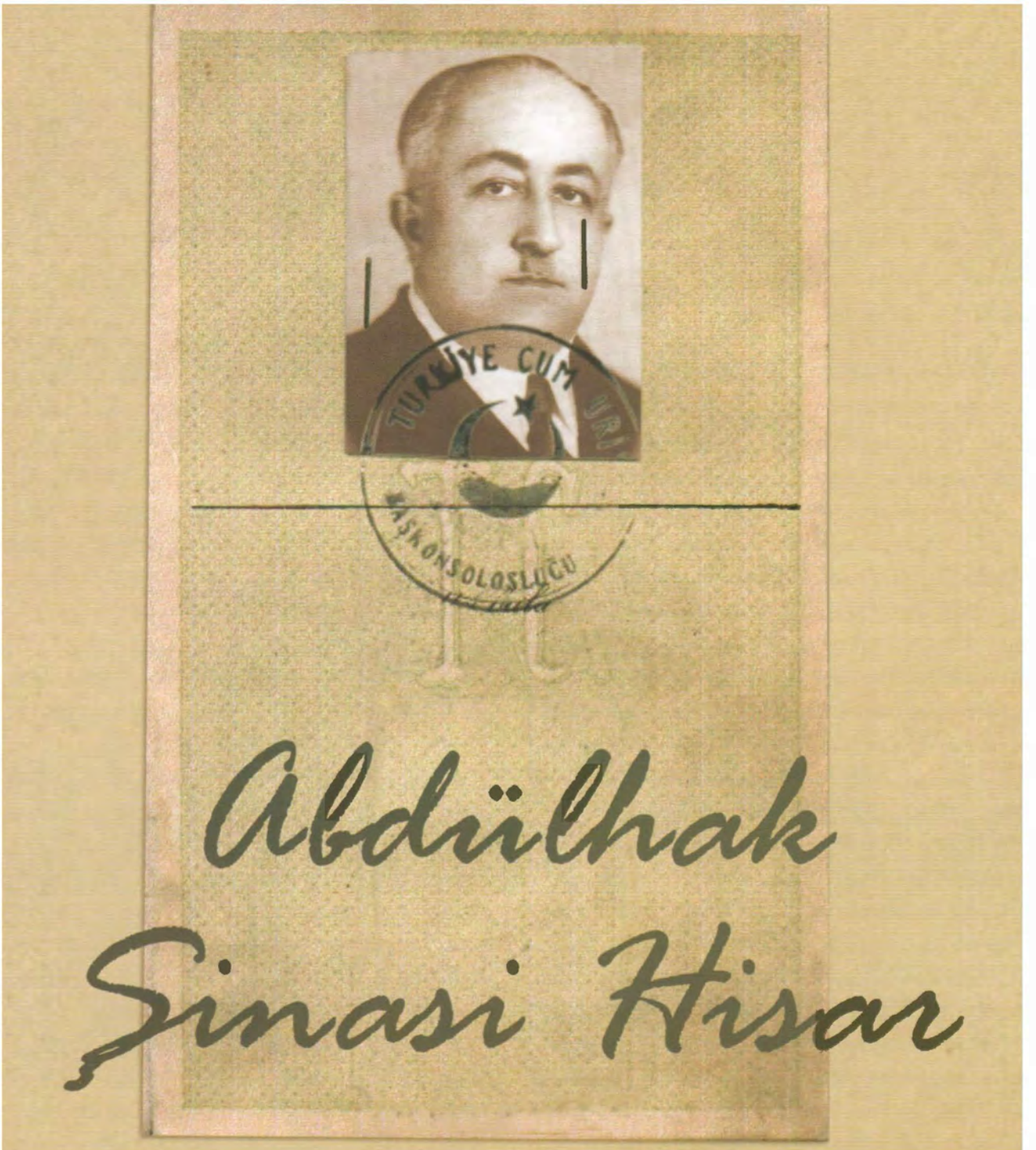
15 *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Behçet Necatigil, Varlık Yayınları, İstanbul 1975 (Sekizinci Baskı) s. 110.

16 *Mehmet Âkif*, Nurettin Topçu, Hareket Yayınları, İstanbul 1970, s. 62.

17 *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık*, Mehmet Âkif Ersoy, Fatma Bostan Ünsal, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 84.

18 *Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Tertipleyen: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1977, s. 345-346.

19 *Mücevherlerin Sırrı (Derlenmiş Yazılar, Anket ve Röportajlar)*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayanlar: İlyas Dirin-Turgay Anar-Şaban Özdemir, YKY, İstanbul 2004 (Üçüncü Basım), s. 154.

Abdülhak Şinasi Hisar

BOĞAZİÇİ MEDENİYETİ'NİN SON PARILTILARINA
YETİŞEN HÜZÜNLÜ VE YALNIZ BİR YAZAR
(1887-1963)

Orhan Pamuk, memleket mensuplarının hâlâ öneminin farkına varamadığı *İstanbul, Hatıralar ve Şehir* adlı kitabında, bugün adına 'tarihî yarımada' dediğimiz bölgede yaşayan insanların önemli bir bölümünün, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yenilgilerden ve nüfus patlamasından kaynaklanan bir yoksulluğun pençesinde kıvrandıklarını hatırlatıyor. "Boğaz'ın Keşfi" başlıklı bölümde Pamuk'un hatırlattığı bir başka şey ise dönemin askerî ve sivil bürokrasisinin, daha önce sadece yaz aylarında kaçıp sığındıkları Boğaz kıyılarına artık yalılar yaptırmaya başladıkları ve bunların çevresinde dış dünyaya kapalı bir kültür teşekkül ettirdikleri gerçeğidir. Pamuk'un da belirttiği gibi, Boğaz köylerine ulaşımın zorluğu ve kapalı hayatın cazibesi veya alışkanlık yüzünden burada teşekkül ettirilen kapalı kültür uzunca bir süre neredeyse bir sır olarak kalmış, ancak yıllar sonra, daha ziyade ikinci ve üçüncü neslin hatıralarından bir şeyler öğrenebilmek mümkün olabilmiştir.

Orhan Pamuk, bu genel çerçeveyi çizdikten sonra, Boğaziçi'ne ve orada teşekkül eden hayata dair hatıra yazanların en parlaklarından birinin Abdülhak Şinasi Hisar olduğunu ve bunun da Hisar'ın Marcel Proust hayranlığından kaynaklandığını söylüyor: "Çocukluğunu Rumelihisarı'nda bir yalıda geçiren, gençliğinin bir kısmında Paris'te, şair arkadaşı Yahya Kemal'le birlikte siyaset bilimi okuyan ve Fransız yazarlarından tat almayı öğrenen Hisar, *Boğaziçi Mehtapları ve Boğaziçi Yalıları* adlı kitaplarında yok olup giden bu özel kültürü ve âlemi, 'bir müddet daha yaşatabilmek için elinden gelen bütün dikkat ve itina ile, bir eski zaman nakkaşı gibi örmek ve işlemek' ihtiyacı duymuştu."[1]

Bu nakış gibi işlenen dünyanın içine doğrudan girememek, bu nakışlı dünyaya ilişkin bilgi edinen pek çok kişi gibi Orhan Pamuk'u da bir miktar üzmektedir aslında:

"Boğaziçi'ndeki mehtaplı gecelerde kayıklarla toplanıp, uzak bir sandalda çalınan musiki faslını dinlemek ve ay ışığını ve sulardaki gümüşten oyunlarını seyretmek için sabahtan yapılan hazırlıklardan başlayarak, bütün bir günü ve uzun geceyi, sessizlikleri, aşkları, alışkanlıkları ve yazarın ısrarla üzerinde durduğu ince törenleriyle anlatan *Boğaziçi Mehtapları* adlı kitabın 'sükût faslı' kısmını arada bir yeniden açıp okumaktan, içine giremediğim bu kayıp dünya için kederlenmekten ve geçmişe özlemle dolu yazarın bu kayıp âlem içerisinde nefret, insani zaaf, güç ve iktidar ile yapılmış, şeytani ve kötücül olanı görmezlikten gelmesine sinirlenmekten hoşlanırım: Mehtaplı gecelerde, durgun denizde sandallarda toplanılıp dinlenilen musiki faslı susup gecenin sessizliği başladığı zamanlarda, 'Hiçbir rüzgâr esmezken sular bazan sanki kendi içlerinden gelen hafif bir ürperişle menevişlenirlerdi,' diye yazar Abdülhak Şinasi Hisar."[2]

Orhan Pamuk, kendi çocukluğunda tanık olduğu ilginç bir değişime işaret ediyor daha sonra. Dönemin zenginleri, Pamuk'un ifadesiyle, "Yavaş yavaş palazlanmaya başlayan İstanbullu burjuvalar," Boğaz'a hemen hiç prim vermeyeceklerdir. Çünkü Cumhuriyet'in ilk devirlerinde zenginliğin kendini gösterdiği yerler Şişli, Nişantaşı, Teşvikiye, Caddebostan, Suadiye, Fenerbahçe gibi semtlerdir. Dolayısıyla, Boğaz yalıları bir süre sonra kendi kaderine terk edilecektir. Hiç şüphesiz bunda yalıların son derece masraflı olması kadar, ideolojik tercihlerin de rolü vardır. Pamuk'un da vurguladığı gibi, Cumhuriyet eliti, "Taksim çevresindeki semtlerde, uzaktan Boğaz'a bakan apartman katlarında otururlarsa kendilerini daha Batılılaşmış" hissediyorlardı:

"Böylece şehrin hızla büyüdüğü 1970'lere kadar, Boğaz'ın büyük ahşap konaklarının ve yalılarının çoğu, içlerindeki deli saraylılar, birbirlerini malmülk paylaşımı yüzünden dava eden paşa torunlarıyla birlikte, kimi zaman kat kat, hatta oda oda bölünüp kiraya verilerek, bakımsızlıktan çürüyerek, boyaları dökülüp ahşapları soğuk ve nemden kararark ve yerlerine bir apartman yapılma umuduyla sinsice yakılarak benim çocukluğumda yok olup gittiler."[3]

Prof. Mehmet Kaplan ise 1942'de CHP Hikâye ve Roman Mükâfatı'nı kazanan *Fahim Bey ve Biz* üzerine yazdığı bir yazıda, Abdülhak Şinasi Hisar'ın Türkçesi'ne dikkat çekecektir. Prof. Kaplan'a göre, Abdülhak Şinasi Hisar, köylü, halk veya külhanbey ağzı taklidinin maharet kabul edildiği bir dönemde, dili kimi zaman bir musiki, kimi zaman bir resim, kimi zaman bir masal, kimi zaman bir dua, kimi zaman usta bir hitabet, kimi zaman da bir hikmet edâ ve üslûbuyla kullanabilmekte-

Fotoğraf: Nicholas Manginas

Atina Akropol...

dir. "Halid Ziya'dan beri" diyor Prof. Mehmet Kaplan, "cümleye bu kadar zengin ve kuvvetli şekiller vermesini bilen bir Türk yazarı hemen hiç yetişmedi. Türkçenin sadece konuşmaya değil, aynı zamanda yazmaya, yani en sanatkârane şekiller vermeye elverişli bir dil olduğunu bu kitabı okurken bir kere daha anlıyoruz."[4]

Orhan Pamuk ve Mehmet Kaplan, bu önemli tespitleri yapadursun, Abdülhak Şinasi Hisar, 1934 yılında Atina yollarındadır. Birisiyle tokalaştıktan sonra elini silecek kadar titiz olduğu rivayet edilen üstadın böyle bir yolculukta ne aradığı biraz muammadır ama bir müddet kendisine kulak verirsek belki bu muammanın sırrını çözebiliriz:

FİKİRLE HAYAT ARASINDAKİ MUTABAKATSIZLIK

"Vapurda muasır insanların fikirle hayat arasında duymaya mahkûm oldukları mutabakatsızlığı düşünerek hüzünleniyordum. Fakat karaya çıkarken de tatmağı umduğum ve kendime vaadettiğim sükûn, sükût ve hayal ile buluşmuş ve uyuşmuştum. Bir rüyada gibi yaşamıya koyulmuştum. Bendim fakat hiçbir hissimi, hiçbir fikrimi müdafaa etmek ihtiyacında kalmıyan bendim. Ve bir dostla sohbete gidiyor gibiydim.

Galata'yı andıran Pire'yi, onu Atina'ya bağlayan kıvrak yolu, bir İngiliz sarayını hatırlatan Grande Bretagne Oteli'ni, civarındaki ticarî ve billurî yolları, 'görmüş ve geçirmiş' bir göz gibi bakan, eşsiz manzaralı Partenon'u, Atina'nın alabildiğine göründüğü Likabet Tepesi'ni, parkın güzel ağaçlarını ve Zapion önündeki ağaçlı güzel yolları, yanlarında iyi zamanlar geçirmiş olduğum ahbaplar gibi hatırlıyorum. Havadislerden ziyade hatıralarla kıymetleşen bir sohbetten başka benim onlara çok diyeceğim yoktu. Hatta onlardan yeni bir şey duymayı bile pek aramıyordum.

Ve herşey umduğum ve beklediğim, hayal ve hesap ettiğim gibi oldu. Vapurdan çıkış, gümrükten geçiş rüyada gibi kolay. Rıhtımda ilk duran otomobile bindim. İçi o kadar sıcak ve o kadar sinek doluydu ki insan kendini bir bal ve arı kovanına değil amma bir güneş ve sinek kovanına girmiş sanırdı. Demin boş beklediği halde ben içine bindikten sonra, tıpkı Ankara'dakiler gibi, münasebetsiz sigarası ağzında bir benzin satıcısından benzin aldı. Güneş, sıcak, sinek dolu avare bir mânâsızlık. Akdeniz sahillerinin fakir, laubali, derya-dil hayatı. Galata'yı andıran Pire. Faliron üstünden Atina'ya giden kıvrak yol. Kızak gibi kayan otomobiller. Hepsi yerli yerinde ve bir ahbaplık aşinalığı gözlerimde, bir gına hissi içimde ve mahzun bir tebessüm dudaklarımdaydı. Otelde, Türkçe 'Hoşgeldiniz beyim!' diye karşılayan kapıcı, nazik memurlar, bir sürü hep Türkçe bilen garsonlar ve hep tebessüm etmeyi bilen genç Rumlar.

Fotoğraf: Nicholas Manginas

Akropol'den bir başka görüntü...

Otele girer girmez gördüğüm hal ile duyduğum zaman bana eski Atina günlerinin derhal bir sonrası, bir eki gibi geldi ve başladı. Odam bana dün bırakmışım kadar hazırdı. Sokağa çıkıp rastgele yürüdüm. Yoldakiler bizim Rumlara o kadar akraba Rumlar ve fizyonomiler o kadar bildiğimiz fizyonomilerdi ki ben onları tanıdıklarıma benzetirken, onlar da beni birine benzetip tanıyacaklar ve birden bire bana 'Tikanete, kalâ?' diye hitap edecekler sanıyordum.

Her tanıdığımız şehirde en çok bildiğimiz ve sevdiğimiz dört beş yer vardır. O şehre dönmüş olduğumuzu ancak bunları tekrar gördükten sonra tamamen duyarız. Atina'ya gelmiş olduğum hissini bir an önce tamamlamak için ve hatıralarım, korkak güvercinler gibi, uçmasınlar da ben onları rahatça görebileyim diye şoföre: 'Siga, siga!' diyerek bir otomobile bindim. Ticaret ve hars sokakları olan Stadiu Sokağı'ndan indim ve Akademi Sokağı'ndan geri döndüm. Parkın önünden geçtim. Demir temelli, taş çehreli şehirler ne kadar yavaş değişiyorlar! Bizim senelerimiz onlar için bir gün bile değildir. Mevsimden mevsime biz kuvvetlerimizi tüketiyoruz ve onların hâlâ gençliğimizdeki zamanları temsil ettiklerini görürüz. Her şehir tarihinin bir hûlâsasıdır. Biz zamanın geçen dakikalarıyız.

Biraz parkta dolaştım. Bu bana dün gezmiş olduğum yollara bir dönüş gibi geldi. Güya ayağımın altında kayarak yerlerini değiştirmiş çakıl taşları bile hâlâ yerli yerlerinde. Kazlar hâlâ havuzun sularında ve etrafındakiler hâlâ onlara bakıyorlar. Yemek zamanına kadar parkın güzel, asûde ve asil ağaçları altında dinlenerek ve sükûn bularak zevk alıyordum."[5]

MAZİ SEYAHATNÂMESİ MÜELLİFİ

Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Pamuk'un, "Evinden çok az çıkan iyice kısa boylu, temizlik düşkünü beyaz eldivenli hatıra yazarı"[6] diye tanımladığı Abdülhak Şinasi Hisar'ın, *Boğaziçi Mehtapları* adlı eserinden söz ederken, kitabın bir "mazi seyahatnâmesi" olduğunu söyleyecektir. "Abdülhak Şinasi Hisar'ın san'atını hepimiz biliyoruz" diyen Tanpınar, şöyle sürdürecektir sözlerini:

"O, yaşamış olduğu zamanın, Proust'tan beri alıştığımız tâbirle söyleyelim, kendi zamanının peşindedir. *Fahim Bey ve Biz*'de, henüz kitap halinde toplamadığı Boğaziçi hâtıralarında olduğu gibi, *Boğaziçi Mehtapları*'nda da hâtıra, bu san'atın esas örgüsünü teşkil ediyor. Onu anlaşılan, başının etrafında hep eski bir çağı teksif eden bir hava olduğu halde göreceğiz. Bundan şikâyet etmeğe hakkımız yok. San'atın en karakteristik efsanesi Orphee efsanesidir. Her saz, asıl sesini geriye bir şeyler çağırdığı, bir çehrenin veya bir ânın etrafında ölüm kaderini kırdığı zamanlar bulur. Yalnız Abdülhak Şinasi bunu şairler gibi şekillerle yapmıyor; şiirde olduğu gibi, kendisinde yaşayan hayalleri bir çığlık, bir işaret hâline getireceği yerde, onları çözmeği, kendi içinde ve etrafında derinleştirmeği, başlangıç noktalarına kadar bütün etrafıyla canlandırmağı tercih ediyor. Hatta bu işte hususî bir metodu bile var, diyebiliriz. Hâtıraların ağacını kendi içinde büyütmesini o kadar iyi biliyor. *Boğaziçi Mehtapları*'nın en güzel taraflarından biri, bu metodun çok yüksek kaliteli bir şiir hâlinde izahı, yani düşünce kıymetini kaybetmeden bir duygu hâline getirilmesidir. Mu-

harrir, imkân olsaydı, mühim bir kısmını burada tekrar etmekten zevk duyacağım, beş on sahife içinde, hâtıraların iç insanla olan münasebetini bizde şimdiye kadar yapılmamış bir şekilde anlatır."[7]
Tanpınar, daha sonra Abdülhak Şinasi Hisar'ın geçmiş algısının mahiyetinden söz ediyor. Buna göre, şimdi ve gelecek değil, asıl bizim olan ve ruhsal mânâda bizi yapan geçmiş zamandır. Ancak, "biz daimî bir oluş halinde olduğumuz için" geçmiş zaman da bizimle beraber değişmektedir. Daha doğru bir ifadeyle, geçmiş zamana yüklediğimiz anlam ve geçmiş zamanın en somut ürünü olan hatıralar da aradan vakit geçtikçe yeni bir veçhe kazanmaktadır. Abdülhak Şinasi Hisar'ın, biraz da kıskanç bir ifadeyle, "Boğaziçi Medeniyeti" adını verdiği olgu da bu yeni bakış açısının ürünüdür zaten. Çünkü, her ne kadar günümüzde yaşayan taraflarıyla öne çıksa da, Boğaziçi, esasen bir geçmiş zaman dokusuyla birlikte gelmektedir bize ve esasen kıymetini de bu geçmiş zaman dokusundan almaktadır. Hatta belki, Yahya Kemal'in,

Körfez'deki dalgın suya bir bak göreceksin
Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde
Mehtap, iri güller ve senin en güzel aksin
Velhasıl o rüya duruyor yerli yerinde

mısralarını da biraz bu gözle okumak gerekecektir. "Boğaziçi, her şeyden önce bir zevk ve üslûptur" diyen Tanpınar, 'millî kimlik'in en önemli taraflarından birini teşkil eden bu 'zevk ve üslûp'u şu çarpıcı satırlarla yeniden ve bir kez daha bir masala dönüştürecektir:
"Asırlarca zevkimiz, duygularımız, hayat görüşümüz bu lâcivert ve yaldız parıltılı suların kenarında, onların saatle, aydınlıkla, değişen manzaralarını seyrederek olgunlaştı. Zengin imparatorluk, şehit Rumeli ve gazi Anadolu, dört bir yandan oraya aktı ve orada hayatın bize mahsus olan şekillerini doğurdu. Aşka ve ölüme bu kıyılarda bize has mânâyı verdik. İkbalin altın döşeli merdivenleri, ters yüzünü döndürmüş talihin cilveleri, hasretler, gurbetler, ölümün kıvılcımlı bir kül yağmuru hâlinde yağışından başka bir şey olmayan şifasız uzletler, hep bu tılsımlı aynaya aks ede ede camilerimizde, çeşmelerimizde, bestelerimizde, hayatı güzelleştiren her gayretimizde ayrı ayrı mânâlarda gülen o 'ledünnî' çehreyi aldılar. Ve sonunda imparatorluğun mukadder inkıraz saatlerinde musikî geldi; bir kâinatın tükenişine benzeyen çok içli bir 'final' zenginliğini bu terkibe katarak ay ışığının açtığı büyülü bir uçuruma doğru onu sürükleyip götürdü."[8]
Tanpınar'ın, "İşte bu melez hayat, günün birinde, dünyanın en garip operasını, ayla aksiseda tanrısına ithaf edilmiş bir ibadete, bir nevi maşerî büyüye benzeyen musikî gecelerini icat etti"[9] sözlerine Hisar'dan tanıklıklar getirmeden önce, Atina'da Akropol eşiklerinde gezinen üstadın halet-i ruhiyesine kulak verelim bir miktar:

FİKRİ DERİNLEŞTİREN KUTSÎ BİR TEPE: AKROPOL

"Yemekten sonraki zamanımı Akropol'ü ziyaretime bırakmıştım. Akropol şüphesiz ruhu genişleten ve fikri derinleştiren kutsî bir tepedir. İnsan ona her gün çıksa yine bir türlü doyamıyor. Burada tarihle sanat birleşerek ve hava ile ışık birleşerek insanı bir mucize hissini duyduğu manevî bir yüksekliğe çıkarıyor. İnsan bu yuvada zihnin berraklığını ve hakikatini ve ruhla hülyanın genişliğini beraber tadabiliyor. Gençliğimizde umduğumuz bir hal, bir hayal yani tefekkür ve zevkin kol kola birleştikleri iklimler ve mantık ve hülyanın beraber dans ettikleri zirveler, belki hayal meyal, ancak burada tasavvur edilebiliyor. Hayat ise hayal ve hakikatin, fikir ve maddenin çarpıştıkları, çeliştikleri bir saha değil midir? Bu gezinti bana her zamanki gibi, bir ilahî ziyaret tesirini verdi. Ve anladığımla yükselmiş ve zevkli ve anlayamadığımla perişan ve yorgun kaldım.
Çay saatinde yine mutlak gitmek istediğim yerlerin bir başkasına, Yanakis pastahanesine gittim. Ancak saat beşte açılan bir dükkân. İçinde ancak dört beş erkek. Fakat kırk elli kadın aralarında cıvıldaşıyorlar. Böylece burası eski zaman düğünlerinde bir harem dairesinin kalabalığı hissini veriyor. Bizim annelerimiz ve büyük annelerimiz böyle yerlerde birleşip sohbet etmek tadını duymamışlardı. Ziyaretler ve misafirlikler hep mahrem ve herkesin kendi evlerinde geçer, böyle içtimalarsa ancak düğün evlerinde olurdu. Burada bizde artık tükenmiş hissini veren bir burjuvazi yani milletin

muhafazakâr kuvvet menbalarından birinin kaynaştığı görünüyor. Bir aralık sesler çoğalarak ve yükselerek, eski düğün evlerimizde de olduğu gibi, burası da bir kadınlar hamamına döndü. Bütün bu kadınlar, ellerinde hafif paketler ve başlarında o paketlerden daha hafif görünen fikirlerle, aşikâr gösterişler ve gizli kıskançlıklarla birbirlerinin dedikodularını ne kadar ciddiye alıyorlardı!

Bu mübarek gevezeliklerini anlamadan işitmek bile hayata safdil bir nevi rabıta bağını kuvvetleştiriyor ve insanı sıcak tutuyordu.

Gece, neden bilmem, kuvvetli elektrik projektörlerinin üstüne ışıklarını dökerek aydınlattığı Partenon ve bütün Akropol'ü nurlar içinde gördüm. Yakından bakılırsa ışıklar biraz fazla ve biraz çiy görünüyordu. Fakat biraz uzaktan bakınca Partenon gûya taştan ve mermerden değil, fakat kendi kendine parlayan, altın, fildişi, elmas, ay veya mehtap gibi harikulâde kıymetli bir maddeden yapılmış da karanlığın ve tarihin üstüne konulmuş gibi insana gökyüzündeki ay tesirini vererek inanılmaz bir kıymetle parıldıyor, nazarlarına tahammül edilmeyecek kadar güzel gözler tarzında ruha füsûnlu mânâlar döküyor, hayale bitmez tükenmez, sonu gelmez davetler salıyordu. Bu peri, mazinin karanlıklarından gelen bu ilâh sarayı, kendi nuru ve kendi şiiriyle ketum bu dünyevî ay parçası, gecenin görünmez, derin, ebedî ve titrek suları üstünde bir âb-ı hayat içinde yüzüyor gibi, gönlümün ta kenarından geçerek, âtinin karanlıklarına doğru, hafif hafif gidiyor sandım. Onun etrafını tavaf ettikten sonra odama dönünce yine onun bu çıplak, bu bir aşka değen umulmaz haline bakmaya koyuldum.

Fakat gece bülbülünün sesi ne kadar güzel olursa olsun bir an geliyor ki insanlar uyumayı tercih ediyorlar. Ve gözlerimi kamaştıran Akropol'a bakarken uyuya kalmışım."[10]

BOĞAZİÇİ ŞEN GÖNÜLLER YATAĞI

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın hemen başlarında 'icat edilip' yaşandığını söylediği 'musikî geceleri'ni hakiki mânâsında kayda geçiren, hiç şüphe yok ki, Abdülhak Şinasi Hisar'dan başkası değildir. Gerçi, bu satırların yazarı, Tek Parti döneminin Millî Eğitim bakanlarından olan ve Çengelköy'de nefis bir yalısı bulunan Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu'ndan, Kandilli Korusu'nda, elde kadehler nasıl bülbül sesi dinlenildiğini şöyle bir işitmiştir ama Hisar'ın anlattıkları yanında bunlar hayli naif kalmaktadır.

Abdülhak Şinasi Hisar, "Boğaziçi'nde bu mehtap gecelerinin ne zaman başladığını iyice bilemiyoruz. Zira Boğaziçi tarihi henüz yazılmamıştır (...) Büyüklerimizin bize anlattığına göre eski zamanlarda, yani Sultan Aziz devrinde mehtap âlemlerine böyle birkaç yüz kayık değil, belki bunun iki misli, belki bin kayık iştirak edermiş"[11] dedikten sonra, kendisinden hiç de beklenilmeyen sosyal bir analiz yaparak, o devirde gönüllerin daha ferah, kayıkçıların 'bazuları'nın daha kuvvetli, vakitlerin daha bol, keselerin daha bereketli olduğunu ifade ediyor. Üstelik o devirlerde, musikî faslının mekânı neredeyse bütün bir Boğaziçi'dir. Oysa, Hisar'ın da katıldığı mehtap gecelerinde Bebek'ten daha aşağı inildiği görülmemiştir pek.

Hisar, Emirgân Tokmakburnu'nda dillere destan bir yalısı bulunan Hıdiv İsmail Paşa'nın yalısının Boğaziçi'nin musikî gecelerinde özel bir yeri olduğunu, yine büyüklerinden işittiğini anlattıktan sonra, bu yalının taraçasında yüz kadar Çerkez ve Arap hanende ile sazendenin geçtiği fasılların ihtişamından dem vuruyor. Bu fasıl o kadar ihtişamlıdır ki, Boğaziçi'nde gezinen ne kadar kayık ve sandal varsa, böyle gecelerde Hıdiv İsmail Paşa'nın yalısının önüne gelip konaklamaktadır. Hisar'a bakılırsa, "Sazı dinlemek için toplanan kayık ve sandallar İsmail Paşa yalısının önünden Kanlıca burnunda Âsaf Paşa yalısının önüne kadar bir köprü gibi Boğaziçi'ni kaplarmış. Öyle ki, isteyen olsa kayıktan sandala bu muvakkat köprü üstünden ta karşıki sahile geçmek mümkün olacakmış. Kayık ve sandalların bu azim kütlesinin manzarasını bir gören artık bir daha unutamazmış!"[12]

Arkasından şu ilginç yorumu yapan da Abdülhak Şinasi Hisar'dan başkası değildir üstelik:

"İşte en güzel Türk sesleri ve Türk musikîsinin en hisli nağmeleri asıl bu Tokmak Burnu-Emirgân ve Kanlıca Burnu-Körfez arasında akan sular üstünde doğmuş, duyulmuş ve dağılmışa benziyor. Türk musikî tarihinin belki en üstün safhası hep değişen suların burada teşkil ettikleri geçici bir sahada yaşanmıştır. Bu hafızasız sular üstünden geçerken bir

an duraklayarak Boğaz rüzgârlarıyla dağılmış bu saz ve ses âleminin havalarını maddeten olmazsa mânen olsun biraz duymaya çalışmalıyız."[13]

Ne var ki, Hıdiv İsmail Paşa'nın yalısından Boğaz'ın her an farklı bir niteliğe bürünen sularına dökülen sesler, II. Abdülhamid'in, üstelik fasıl icrâ edilen bir gece, yalının selâmlığına gönderdiği bir emirle son bulacaktır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, musikî gecelerini yaşarken pek de memnun değildir halinden Abdülhak Şinasi Hisar. Çünkü Hisar esasen, bu tür âlemlere muhalif bir zihniyete sahiptir ve bu nedenle kendisini "alaturka lezzetler"e pek fazla kaptırmamaktadır. Hatta bir adım daha ileri giderek, "fazla şarklı ve Asyalı bulduğu" bu geleneği sevmediğini itiraf etmekten de çekinmeyecektir. Ama yıllar sonra *Boğaziçi Mehtapları*'nda büyük bir içtenlikle dile getireceği gibi, "tecrübesizliğin amansız olduğu bir yaşta"dır. Bu tecrübesizlik, "içinde yüzdüğü medeniyetin ne kadar kıymetli bir çiçek açma hadisesi olduğunu takdir etmesine" de engel teşkil etmektedir:

"Ben de, kendi yaşımdaki, o zaman için alafranga bir terbiye alan bütün gençler gibi, istifade ettiğim kolaylıklara muarız bir ruhla yaşardım. Duyduğum ahengi tasvip etmezdim. Çok şarklı ve Asyalı bulduğum bu âdetleri, bu usulleri, fikrimle ve hissimle reddeder; kıymetlerini, faydalarını kabul etmezdim. Zira bunu takdir edebilmek de bir düşünce ve tecrübe yani, bir yaşlılık ve olgunluk mahsulüdür. Bütün bu meseleleri yatıştırmak ve hayatı uysal bir tarzda yaşamak ancak bir hayli zaman sonra mümkün olur (...) Rumelihisarı'nda oturan ve haremiyle oğlunu bindirerek kendi çektiği sandalıyla Dere'de gezmeye ve resim yapmaya giden Tevfik Fikret, Sultan Hamid idaresine karışan memnun bir adam görünmeye tahammül edemez ve bu gece gezintilerine çıkmazdı. Misafiri olsaydınız ve ısrar etseydiniz hatırınız için bile çıkmayacaktı. Bunu haysiyet ve şöhretiyle alakalı buluyordu (...) Öyle ki o vakitlerde, hatta bu gecelere iştirak edenler arasında bile, ruhlarıyla bunlara muarız olanlar vardı. Bütün tanıdığım genç yaşıtlarımla birlikte, ben de bunların arasındaydım. Görülüyor ki bu geceler artık birçok gönülde eski şefkatli muhabbetlere mazhar olmuyor, bilakis muhabbet ve takdirden mahrum kalmaya başlıyordu. Onlarda artık muhakkak maddeten ve mânen de bir bozgunluk duyuluyor, bir dağılış havası esiyordu."[14]

Sanki bütün bunlar kendi kaleminden çıkmamış gibi, Abdülhak Şinasi Hisar, Atina'daki gezisini sürdürmektedir doğal olarak:

"ATİNA'NIN YABANCILARI İÇİN GECELERİ GÜNLERİNE DEĞMİYOR"

"Ertesi günü o beklediğim ve istediğim hafif, rahat ve munis günler başladı. Avrupa'nın en iyi otellerinden biri olan Grande Bratagne Oteli'nin

Abdülhak Şinasi Hisar, otelin penceresinden görünen Akropol manzarasından fena halde etkileniyor...

Fotoğraf: Nicholas Manginas

Fotoğraf: Yuakim Billis

Atina'dan genel bir görünüm...

temin ettiği maddî istirahatin huzuru içinde sabahları, pencereyi açar açmaz, odaya güzel, şeffaf bir ışık doluyor ve derhal eski hislerle karışık, rahat ve sıcak bir gün geliyordu. Atina'nın bu yavaş günlerine, birbirlerine bakar gibi duran Akropol ile Likabet tepelerine, dükkânların bile kapalı olduğu öğle üstü saatlerine, Partenon'a ve müzelere gündelik ziyaretlerime, Zapion civarındaki gezintilerime ve erken gelen akşam saatlerine ve az ziyâlı elektriklerin gece kandilleri gibi yanarak şehrin manzarasını bir eski zaman evine döndürdüğü gece saatlerine iyiden iyiye alışmıştım.

Her sabah kendi kendime 'Atina'da az kalıyorum, vaktimi iyi kullanmalıyım!' diyordum ve sonra da: 'Peki ama, ne yapayım sanki?' ve daha 'Ne yazık!' diyordum, 'Acaba niçin daha çok haz bulmuyor ve memnun olamıyorum?' Atina bana son ziyaretimden beri güya daha umumîleşmiş, rengi biraz daha solmuş ve uçmuş ve solgun benzi biraz daha atmış gibi geliyordu. Ve burânın âdetlerini hep gündelik şeylerin adiliğine düşmüş sanıyordum.

Ve bu karışık hislerle yine her akşam guruba karşı 'Bir gün daha geçti!' diye hüzünleniyor ve üzülüyordum. Bazı akşamlar, Yunanlıların mezeler yiyerek uzo içtikleri saat, yorgun argın otele dönerken: 'Gezdi, yürüdü, bulmadı bir eğlenecek yer!' diye kendi kendimle eğleniyordum. Irkımız, milletimiz ve dinimiz yani kültürümüzden olmayan hiçbir medeniyet bizim derinliklerimizi harekete getirerek gözlerimizi yaşartan musikîler duyuramıyor! Ve bütün bunlar üstüne de çarçabuk yeni bir gece geliyordu.

Atina'nın yabancıları için geceleri günlerine değmiyor. İmkân olsa pek erken yatıp uyumalı ve güneşle beraber kalkmalıdır. Zira Atina harikulade ince hava ve ziyâsını ve büyük tarihî kıymetini sabahlayın, güneşle giyiniyor. Geceleyin bu ticarî yollar ne kadar elektrikli, sinemalı ve kahveli olsa da hülyaya ve fikre ne büyük, ne de yeni bir şey söylemiyorlar. Gençler, tecrübesiz, Garplı bir şehrin elektrikler içinde parlayan geniş ve uzun caddelerini görünce sanırlar ki açılıp kapanan bu ışıklar, lezzete hazır vücutların zevkten yarı açılıp yarı kapanan sevdalı gözleri gibi, kendilerini yanlarına ve zevklere çağıran birtakım davetler ve işaretlerdir. Sokakları dolduran ve sert ve tıknaz vücutlarıyla, gözleri parıldayarak koşuşan otomobilleri hep sır ve hayat dolu ve hep zevke doğru koşan hayvanlara benzetirler. Biraz tecrübe bize öğretir ki bütün bu karışık ışıkların ormanında ruhumuzun aradığı ziyâyı bize verecek ancak gönlümüzle uyuşan gözlerdir. Göklerin dolduramadığı gözlerimizi onların nazarları doldurur. Dünyanın bütün tatlarıyla dolmayan ellerimiz elimize geçen sevgili ellerle dolar. Tekmil bu şeylerden toplayamayacağımız lezzeti bize tamam sunan öptüğümüz bir ağızdır. Daima arayan, daima kanmayan hülyamızı bir vücut huzuru, temas ve refahiyle tatmin ederek ruhumuzun huzurunu ve refa-

hını artırır. Ve o zaman görürüz ki görüp geçtiğimiz uzun mesafeler, boş ve gamlı topraklar nafile değil, yorgun argın bu geliş nafile değil, ne hayat ve ne dünya nafile değilmiş! Madem ki bütün bu şehir bize böyle bir güzellik yetiştirmiş, madem ki bütün bu varlıklar bize böyle bir saadet verebilmiştir!
Demin kendi kendime acı acı soruyordum ki acaba hangi hakikatin çehresi hülyalarımın birisine değmiş, bana onun tebessümlerini vermiş ve vaitlerini tutmuştur? Hayatta yalnız aşkın lütfu vaitlerinden geri kalmıyor. Ancak onun hakikati çılgın hülyalarımızın bile ümitlerini geçiyor, onun sonbahar içinde sunduğu meyveler ilkbahar çiçeklerinin bütün vaitlerini aşıyor ve ancak o faniliğimiz içinde bize gelen en büyük rahmet ve merhamet gibi bize zevkimiz için tadı ebediyete değen bir kâm verebiliyor!"[15]

İÇİMİZE DOĞRU BİR HİS SEYAHATİ

Ahmet Hamdi Tanpınar, yazdığı makalede, Abdülhak Şinasi Hisar'ın dildeki ustalığına ayrıca değinmek gereğini hissedecektir. Tanpınar'a göre, Hisar'ın nesrini, her şeyden önce güzel veya çirkin gibi sıfatlarla değil, 'sıhhat' kelimesiyle tanımlamak gereklidir. Öyle ki, "edebiyatta sabırsızlığın ve havaîliğin" egemen olduğu bir dönemde, Hisar, sabırdan yana olan bir geleneğin temsilcisi olarak öne çıkmaktadır:
"Abdülhak Şinasi'nin dikkate değer taraflarından biri de bir şair içliliğini, bir mozaikçi sabır ve dikkatiyle birleştirmiş olmasındadır. İnsan, muharririn üslûbunun güzel veya çirkin olduğunu düşünmeden evvel sıhhatini beğeniyor. Ne kadar etraflı, ne kadar vâzıh... Hiç bir tesadüfü kabul etmiyor, unutmuyor, ihmal etmiyor, çok aydınlık bir havada seyredilen bir manzara gibi, zihninde, gördüklerini tespit etmeden, küçük fırça darbeleriyle renk renk, kısım kısım, kenar, hacim, gölge, ışık hep beraber canlandırmadan cümleyi, sahifeyi, bahsi ve nihayet kitabı bitirmiyor...
Sabırla yapılan her iş, ancak sabırla tadılabilir. Abdülhak Şinasi Hisar'ın kitabını ancak san'at ve fikir terbiyeleri, san'at ve fikir eseri karşısında lâzım gelen durumu almağı bilenler tadacaklardır. Bundan çok memnunum. Son zamanlarda edebiyat hayatımızda başlayan tembel sabırsızlığın ve

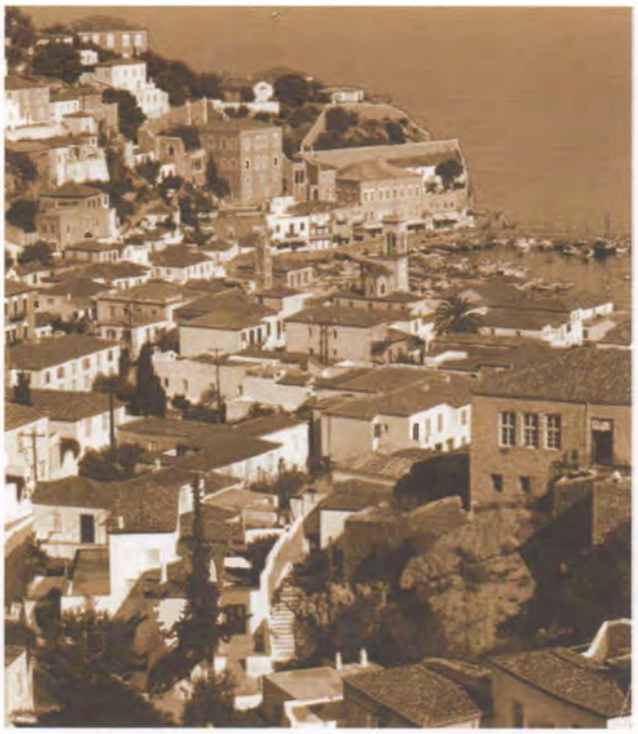

Fotoğraf: Yuakim Billis

Atina Yeni Camii, artık cami olarak kullanılmıyor...

havaîliğin dışına çıkan yeni bir gelenek kurulacak demektir. Abdülhak Şinasi'yi okurken, nesrin yazı olduğunu, konuşma olmadığını tekrar hatırladım. Yazı, yani bütün san'atlara benzeyen bir san'at... Abdülhak Şinasi, nesre son zamanlarda unutur gibi olduğumuz bu mevkiini iade eden muharrirlerimizdendir. Bu da onun hesabına kaydedilecek mazhariyetlerdendir."[16]
Tanpınar, bir başka yazısında ise sözünü ettiği mazhariyetlerin pek fazla kıymetinin bilinmediğinden yakınacaktır. Tıpkı bugün olduğu gibi, o gün de temel sorun kendimizi, kendimiz üzerinde düşünmeyi ihmal edişimizdir. "Nereden geldiği bilinmeyen çiğ ve düşkün bir anlamak ihtiyacı ve bir nevi kalite düşmanlığı edebiyatımızı her edebiyatta tesadüf edilen o lezzetli murakabelerlerden mahrum" bırakmıştır. Halbuki, bir medeniyetin teşekkülü kadar gelişmesi de, insanın kendi üstünde düşünmesiyle mümkündür. Bu itiyad gündelik hayattan o kadar uzaklaşmıştır ki, Abdülhak Şinasi Hisar'ın bize ait birtakım hususîyetleri bize hatırlatmayı amaçlayan kitaplarında yer alan geçmiş hayatın hâlâ içimizde yaşamaya devam eden manzaraları bile tuhaf bir biçimde yadırganmıştır. "Abdülhak Şinasi'nin yaptığı şeyi" diyecektir Tanpınar, "başkaları diğer sahalarda devam ettirebilir ve bu suretle kendi içimize doğru bir his seyahati başlatabilirdi."[17]
Tanpınar'ın sözünü ettiği kendi içimize doğru yapmamız gereken "his seyahati"ni bugün bile yaptığımız söylenemez belki ama Abdülhak Şinasi Hisar'ın Atina seyahati biraz daha sürecek gibi görünüyor:
"Ve işte istediğim ve beklediğim bu hafif, rahat ve

Fotoğraf: Yuakim Billis

Abdülhâk Şinasi Hisar, Atina'da, 'Kültürümüzden olmayan hiçbir medeniyet bizim derinliklerimizi hareketete getirerek gözlerimizi yaşartan musikîler duyuramıyor!' diye şikâyet ediyor...

mûnis günler gelip geçti. Ve geçen bütün bu günler ve geceler yine diyebilirim ki bana az geldi. Şarkılar içindeki Atina'dan, Pire'ye varınca vapura binmeden tekrar dönmek isteyecek kadar tahassürle ayrıldım.

Pire'ye gelince nihayet kuvvetli yanan halis elektrik ziyâlarını ve sulara akseden bu ışıklarla bana güya Boğaziçi'nin iade edilmiş olduğunu gördüm. Uzakta bir römorkör asabımın bildiği, ruhumda yer etmiş bir sesle öttü. Beni seneler içinden eski Boğaziçi akşamlarımın, saadet zamanımın yanına çağırıyor sandım. Saadet her zaman bir seraptan ibaret değil midir? Boğaziçi'nde yaşadığım zamanlar bir şirket-i hayriye vapurunun penceremin önünden ışıklar içinde geçtiğini görünce bana lezzet, zevk ve saadet onun içindedir gibi gelirdi ve unuturdum ki yarım saat evvel ben de, böyle bir saadetten hiçbir hisse almadan öyle bir vapurdan çıkıp gelmiştim.

Galata'ya benzeyen Pire'ye tekrar veda ederek vapura bindik. Işıkları sulara aksederken heybetli cüssesinin gölgesi sularda hafif hafif sallanan vapur, limanın karışık direkler ve bacalarla teşkil ettiği koru önünde, romantik bir akşam ve bir seyahat manzarası kuruyor ve bana ömrümün bir safhasına daha veda ettiğimi duyuruyordu.

Yavaşça yollandık. Şimdi bir tarafta Pire ve Paşalimanı, diğer tarafta Glifada, Faliron ve daha uzak ziyâlı sahillerle bu açık Faliron Limanı küçük bir Selânik'i andırıyordu.

Glifada'nın ziyâları birer haz tebessümü halinde tatlı ve sabit benim belki tatmamış olduğum lezzetlerle mahmur gibi parıldıyordu. Onlar böyle sulara aksederken güya bütün bir hayat icmal ediyor ve ziyâdan birer başak halinde, tekmil bu sahilleri bereketli ve bahtiyar bir hasat tarlasına çeviriyordu. Uzun uzun bu müphem ışıklara bakmaktan va cazibeli mânâlarını düşünmekten kendimi alamıyordum. Nihayet vapurla uzaklaşan nazarlarımın ucunda onların bana büsbütün söndüklerini görerek Yunan serabından bir daha ayrılmış olduğumu anladım."[18]

1 *İstanbul, Hatıralar ve Şehir*, Orhan Pamuk, YKY, İstanbul 2003, s.59.

2 A.g.e., s. 59-60.

3 A.g.e., s. 64.

4 *Edebiyatımızın İçinden*, Mehmet Kaplan, Dergâh Yayınları, İstanbul 1978, s.165-166.

5 *Beş Kıtada Türk Seyyahları, XX. Yüzyıl Gezi Edebiyatımızdan Seçmeler*, Hazırlayan: Enis Batur, Turkcell, İstanbul 2002, s. 81-83.

6 *İstanbul, Hatıralar ve Şehir*, Orhan Pamuk, YKY, İstanbul 2003, s.109.

7 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpmar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 443

8 A.g.e., s. 444-445.

9 A.g.e., s. 445.

10 *Beş Kıtada Türk Seyyahları, XX. Yüzyıl Gezi Edebiyatımızdan Seçmeler*, Hazırlayan: Enis Batur, Turkcell, İstanbul 2002, s. 84-85.

11 *Boğaziçi Mehtapları*, Abdülhak Şinasi Hisar, YKY, İstanbul 2006, s. 147-148.

12 A.g.e., s. 148-149.

13 A.g.e., s. 149.

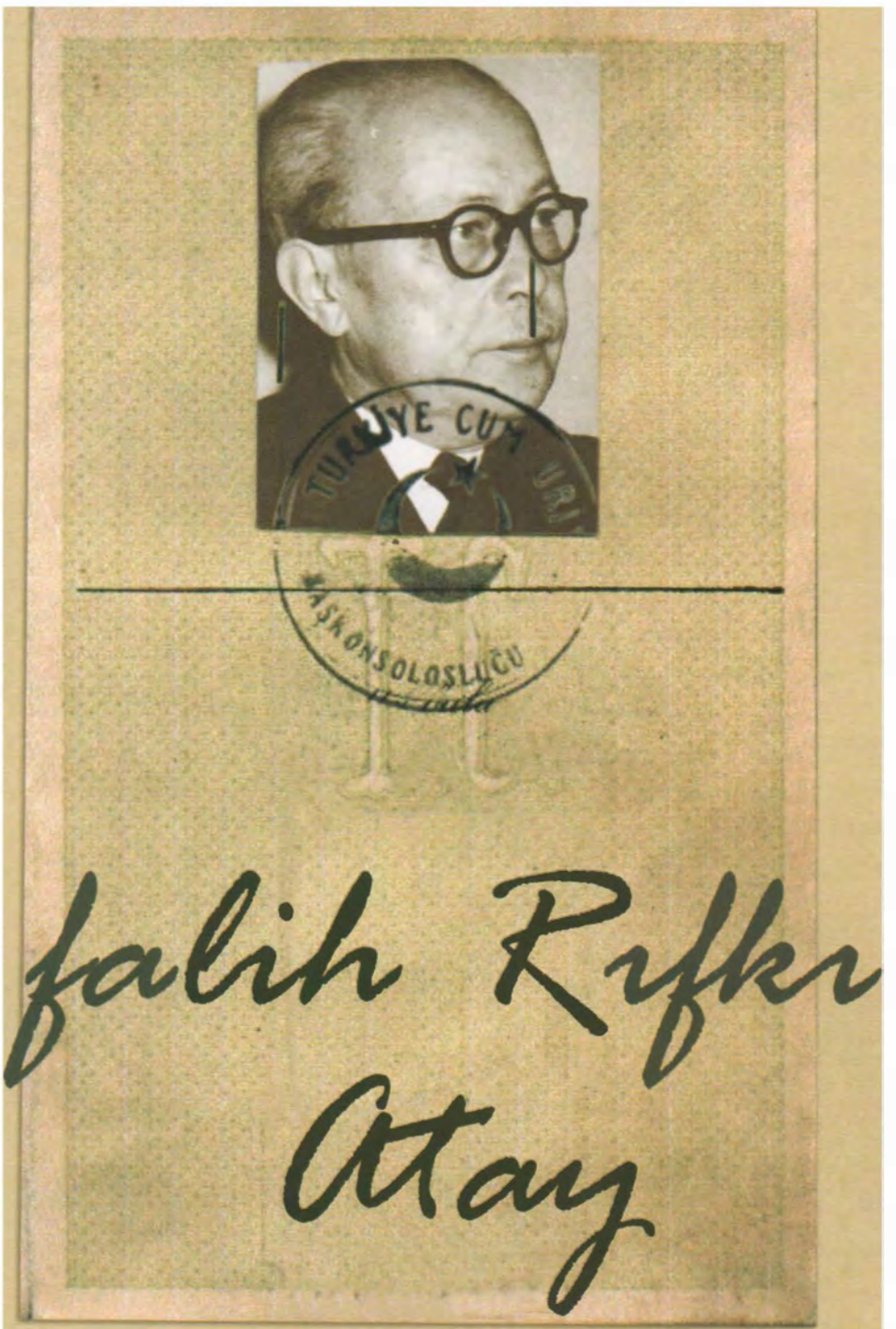
14 A.g.e., s.155-157.

15 *Beş Kıtada Türk Seyyahları, XX. Yüzyıl Gezi Edebiyatımızdan Seçmeler*, Hazırlayan: Enis Batur, Turkcell, İstanbul 2002, s. 85-86.

16 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 446-447.

17 *Mücevherlerin Sırrı*, Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar, Ahmet Hamdi Tanpmar, Hazırlayanlar: İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir, YKY, İstanbul 2002, s. 56.

18 *Beş Kıtada Türk Seyyahları, XX. Yüzyıl Gezi Edebiyatımızdan Seçmeler*, Hazırlayan: Enis Batur, Turkcell, İstanbul 2002, s. 87.

falih Rıfkı Atay

RIO DE JANERIO SOKAKLARINDA BİRAZ EDEBİYATÇI, BİRAZ SİYASETÇİ BİR GEZGİN

(1894-1971)

Falih Rıfkı Atay'ın ilk baskısı 1927 yılında yapılan *Denizaşırı* isimli kitabının en ilginç taraflarından birisi, hiç kuşkusuz, bizzat yazarı tarafından 1929'da yani Harf Devrimi'nden sadece bir yıl sonra Latin harflerine aktarılması ve 1931'de yeniden yayımlanmasıdır. Atay, yeni baskıya yazdığı "Birkaç Satır" başlıklı yazıda bu durumu belirterek şu bilgileri veriyor:

"... kelime ve cümleler üzerinde, yeni yazının tecrübelerine göre, bir daha çalıştım. Latin kalıbı yalnız yabancı terkipleri değil, arap, acem kelimelerinden çoğunu dilimizden çıkarıp attı. Uzatmalı ve komalı kelimelerin türkçelerini aradım; nahvi basitleştirdim; cümleleri kısalttım. *Seyahatname*'ye eyi bir karşılık bulamadığımdan kitabın ismini *Denizaşırı*'ya çevirdim."[1]

Sadece bu paragraf bile, yazarımızın kendi kitabını yeni harflerle yeniden düzenlerken uyum sağlamakta zorlandığını somut bir biçimde koyuyor ortaya. Bu açıdan bakıldığında, *Denizaşırı*, dönemin dil tecrübesini yansıtması ve nerelerden geçilerek bugünkü Türkçe'ye gelindiğini göstermesi bakımından bir tür belge niteliği de taşıyor. Belirtmeye bile gerek yok belki ama yine de belirtelim, kitabın bu niteliğini korumak için Falih Rıfkı'nın Türkçesi'ne hiçbir müdahalede bulunmadık ve esasen böyle bir müdahaleyi doğru da bulmuyoruz. Halit Ziya Uşaklıgil, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar ve hatta Ömer Seyfettin gibi Türkçe'nin karakteristik özelliklerini yansıtan nitelikli yazarların eserlerinin, 'sadeleştirme' gibi gerekçelerle aslî hüviyetlerinden uzaklaştırılması hiç de kabul edilebilir bir tutum gibi gelmiyor bize. Elbette, sözgelişi, Halit Ziya'nın kendi tasarrufuna itiraz anlamında almamak gerekiyor bu söylenilenleri. Bizim itirazımız, hayatında, "Anımsattığınız yanıtınızı yineler misiniz?" gibi bir cümle duymamış ve kurmamış bir yazara bu türden cümleler yakıştırılmasına yönelik.

Bunları hatırlattıktan sonra, Türkçe'nin tarihi açısından bir hayıflanmayı da kayda geçirmek gerekiyor. Ne yazık ki, *Denizaşırı* gibi, Harf Devrimi'nden hemen sonra Latin harflerine aktarılan kitaplar üzerinde yapılmış herhangi bir çalışma yok. Böyle bir çalışma, hem yaşanan güçlükleri, hem de bu güçlüklere yazarlar tarafından bulunan çözüm yollarını sergilemesi bakımından ilginç olabilirdi.

Neyse, biz bu türden serzenişleri bir kenara bırakıp İngiliz Royal Mail kumpanyasına ait Arlanza vapurunun güvertesinde bir grup parlamenter ve gazeteciyle Brezilya'ya doğru yol alan yazarımızın Rio de Janerio izlenimlerine kulak verelim biraz. Falih Rıfkı, Rio de Janerio'nun İstanbul'a benzetilmesine hafif tertip öfkelidir sanki. Haksız da değildir hani. Paris'teki parlamento konferansı sırasında karşılaştığı Brezilyalı bir milletvekili, Rio'nun İstanbul'dan daha güzel olduğunu iddia etmiştir çünkü. Dolayısıyla, yazarımızın en azından ilk plandaki amacı, bu kitapta yer alan gezginlerin bir bölümünün yaptığı gibi memleketimizdeki eksiklikleri sayıp dökmek değil, tersine, İstanbul'un Rio'dan bile güzel olduğunu hem kendisine, hem de 'iç ve dış düşmanlarımı'za kanıtlamaktır. Gerçi Rio de Janerio'nun ışık seli halindeki caddelerini görünce bir miktar bozulacak, "Gördüğüm şehirlerin hiçbiri bu kadar aydınlık değildi" dedikten sonra, "O kadar ışıklı ki İstanbul'un kimbilir hangi nesle nasip olacak bir şenlik gecesini ruyada görüyor gibiyim" demekten kendisini alamayacaktır ama İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye sığınan bir Alman profesöre dediği gibi, "Türk olmak o kadar da kolay değildir."

Falih Rıfkı'yı dinliyoruz:

"İSTANBUL'UN TABİYATİ TEK DEĞİLSE NE YAPMALI"

"İstanbul şehri ile Rio de Janerio'yu mukayese eden coğrafya kitaplarını okumuşsunuzdur. Bu kıyasların bana verdiği fikir şu idi: 'Cenup Amerika'sında İstanbul'a benziyen bir şehir var.'

Paris'te iken sonraları bizim parlamento konferansına reislik eden Brezilya âyanından birini tanımıştım. Ticaret odasının akşam yemeğinde bulunuyorduk. Bana şunu dedi: 'İstanbul'un Rio de Janerio'ya benzediğini kitaplarda okudum. Hemen bütün memleketleri dolaştım, Rio'ya döndüğüm vakit, şehrimi her vakit daha güzel bulurdum. Bu sefer İstanbul'a da gittim. Rio bana ondan da güzel geliyor.'

Falih Rıfkı Atay, genç bir milletvekili...

İstanbul'dan büyük, İstanbul'dan umranlı, İstanbul'dan daha sıhhî, daha sıcak ya soğuk, hiç birine hayret etmezdim. Fakat İstanbul tabiyatinden daha güzel bir şehir tabiyati! İşte buna isyan ettim. Sofrada bütün Nedimi okuyacağım geldi. Cenup Amerika'sı lâtinleri kendileri ile, kendi eserleri ile, hatta kendilerinin olmıyan iklimleri ile mağrurdurlar. Bu zat da sofrada 'Büyük lâtin milletlerinin şerefine' içmişti; övünüşünü de ona hamletmiştim.

Arlanza'da on beş günden beri birçok kimselerden ayni suali işitiyordum:

'- Siz ki türksünüz, İstanbul ile Rio'yu mukayese edeceksiniz; ilk duyduğunuzu bize söyleyiniz.'

Âdeta bir kıskançlık merakı içindeyim. İstanbul'un tabiyati de tek değilse ne yapmalı?

Güvertede Rio ufuklarına bakıyorum. İki küçük ada, Rio'nun müjdecileri gibi... Kıyıda sırtüstü dev hayaletleri yatıyor. Azametli bir dağ tabiyati, sola doğru derinleşmektedir. Bu dağlar hemen deniz kenarından, sert bir kalkışla dikleşiyor. Hepsi ormanlarla, Brezilya'nın yaban ormanları ile örtülü... Beyaz İsviçre'yi, yeşil ve sıcak tasavvur ediniz; işte Rio şehrine giden kıyıların ilk manzarası...

İki adayı geçtik; ortalık iyiden iyiye karardı; biraz önünüzde, körfezin önünde iki ada daha var. İki kıyının ucu bu iki adayı bizim bayrağımızdaki ayın uçları gibi tutuyor.

Birden uzakta, uzun bir yalıyı, bütün kıvrıkları, sırtları, kavisleri ile çizen ışıklar göründü: Sanki bir donanma gecesine giriyoruz. Gördüğüm şehirlerden hiç biri bu kadar aydınlık değildi.

Yavaş yavaş körfeze giriyoruz; solumuzda biri yayvan, biri dik ve sivri iki dağ var: Bu iki karanlık dağın tepesinde, biri geniş, biri dar, iki ışık tacı yanıyor. İki tepe arasında, asılı bir yıldız gidip geliyor. Meşhur şeker külâhı dağı işte bu sivrisidir; gördüğümüz yıldız bir tepeden öbürüne kablo üzerinden seyirci nakleden hava arabasıdır.

Kıyıda emsalsiz Baira Mar caddesinin ışıkları, şehir kavsini tamamlıyarak, dağların eteğinden Okyanus'a çıkıyor.

Tasavvur ediniz, bu cadde otuz beş kilometre uzunluğundadır ve sabaha kadar bütün fenerleri yanar.

Şimdi daha yakında, körfezin içindeyiz: İşte sağımızda Üsküdar, karşıda Sarayburnu, içeriye doğru Haliç, arkasında Beyoğlu sırtı; o kadar ışıklı ki İstanbul'un kimbilir hangi nesle nasip olacak bir şenlik gecesini ruyada görüyor gibiyim.

Fakat İstanbul'un Eskisarayı, kubbeleri, minarelerle kabaran azametli profili nerede?

Öyle şehirler vardır ki her görünüşte yeniden hatırlarsınız: Berlin gibi... Öyle şehirler vardır ki beş dakika görmek ömrünüzce onu unutmamağa kâfi gelir: İstanbul gibi... Rio da böyledir. İşte şimdilik iki şehir arasında bulduğum yakınlıklardan biri...

Güvertede herkes şevk ve hayret içinde: İstanbul'a Boğaz ve Marmara'dan giren ilk yolcular gibi...

Rio'nun şubatındayız, kışın en sert ayı.... Güvertede hava, durgunluktan ve sıcaktan yanıyor. Körfezde bizim Haliç suyunun koyu durgunluğu var. İstanbul'da olsaydık, şimdi o mevsimler cennetinin soğuk nefesleri alınızı okşayacaktı. İşte Rio'nun şimdilik İstanbul'a hiç benzemeyen tarafı!

İstanbul ile Rio'nun bir benzeyişi daha var: Gümrük ve polis sıkıntısı... Rio gümrüğü de bizimki gibi herkese şüphe ile bakar.

Gerçi biz murahhaslar erken kurtulduk; yani iki

Rio'nun ünlü heykellerinden biri...

Fotoğraf: Nicholas Manginas

saat kadar doktor ve polis önünde devir yaparak! Arlanza rıhtıma yanaştı; medenî ve muntazam liman cihazı, ne kayık, ne hamal, ne mavna! Merdivenler, vinçler, her şey ve bütün malzeme, bir mekanizma ile işliyor. Vapur İstanbul'a nazaran, meselâ Beyoğlu caddesinin Taksim ağzına yanaşıyor; ayağınızı yere basınca şehrin en kalabalık caddesinin içinde ve merkezindesiniz.

- Kendimi takdim edeyim: Meclis kâtiplerindenim. Sizin refakatinize memurum.

Eşyalarımızı kamaralarda bırakarak bir otomobile bindik ve otele doğrulduk. Aydınlık bir caddeden kıyı caddesine geçiyoruz; yuvarlak fenerlerin arasından uzun palmiyeler yükseliyor; iki tarafta büyük müesseseler var.

Otel, Avrupa otellerinin en güzelleri kadar iyidir. Geniş bir hol, büyük salonlar, işlek ve gürültüsüz bir servis, geniş ve banyolu bir oda, telefon bütün otelin kulaklarını odanıza bağlamış.

Kâtip pencereyi açtı; tam körfezin üstündeyiz. Portekiz kelimeleri karışık fransızcası ile anlatmağa başladı:

- Şurada büyük bir dağ vardı; şehir iyi teneffüs edemediği için yıktık ve denize attık. Caddenin o kısmındaki genişliğin sebebi budur... Elektriğimiz nasıl? Şehrin aydınlığı için tam 12 milyon fransız frangı sarfediyoruz (bizim paramız ile bir milyon lira!). Burası bir katlı bir koloni kasabası idi; ne görüyorsanız on beş seneliktir, asıl büyük işleri ise dört senede yaptık.

Hepsi sevimli ve nazik adamlar, yalnız size Rio'yu mutlak anlatacaklardır. Ve sizden dinleyip beğenmekten başka bekledikleri yok.

İlk hisselerimi olduğu gibi toplamak için sabahleyin kendi kendime çıkıp dolaşmağa karar verdim."[2]

TRANS-ASYA TÜRK OTOBÜSÜ

Falih Rıfkı, her aklı başında seyyah gibi, yola çıkmadan önce ziyaret edeceği ülkeye dair birkaç kitap karıştırmıştır. Hatta, karıştırmakla da kalmamış, oturup ciddi ciddi yolculuk, yolculuk kültürü ve sayyahın ruh hali gibi konularda düşünmüştür de.

Falih Rıfkı'ya göre, Türkler esasen göçebe bir millettir ve bu itibarla "Türk tarihi büyük bir göç destanıdır." Orta Asya'dan başlayan bu seyahat, yüzyıllar boyunca sürmüştür ve bu anlamda Türkler için normal hayat bir tür sefer demektir zaten.

Türklerin Orta Asya'dan başlayan hayli uzun yolculukları konusunda ilginç bir metafor üreten Ohio State Üniversitesi tarih profesörü Carter Vaughn Findley'in görüşleri de, bir bakıma Falih Rıfkı'yı destekler niteliktedir. Önsöz'de de belirttiğimiz gibi, Prof. Findley, Türklerin bu çarpıcı yolculuğunu 'otobüs' metaforu eşliğinde anlatmaktadır."

"Yolculuk uzun sürmüş, otobüs ikide bir mola vermişti. Her molada sandık, sepet ve torbalar indirilip bindiriliyordu. Otobüs güzergâhının nerede başlayıp nerede bittiği çoğu yolcunun umurunda değildi. Çoğunun niyeti kısa bir mesafeden sonra inmekti. Otobüsteki diğer yolcularla aralarındaki ortak noktaların farklardan daha fazla olduğu belki akıllarından bile geçmiyordu. Arada bir otobüs bozuluyor, yoldan temin edilen yedek parçalarla onarılıyordu. Türkiye'ye varıldığında, yolculardan ya da eşyalardan hangisinin bütün seyahati aynı otobüste yaptığını ya da böyle bir yolcu olup olmadığını kimse hatırlamıyordu. Otobüs bile değişmişti. Bütün bunlara rağmen adı "Trans-Asya Türk Otobüsü" idi."[3]

Falih Rıfkı, söz konusu hareketliliğin, II. Abdülhamid, "herkesi belediye hudutları içine oturtana" kadar sürdüğünü, hatta, önceki nesillerin bir yere oturup yerleşmek hevesiyle neredeyse yanıp kavrulduklarını söyleyecektir. Şu sözleri ise sanki günümüz İstanbul'una dair bir tür hayıflanma yüklüdür. Ancak, hemen hatırlatmak gerekir ki, Falih Rıfkı'nın sözünü ettiği köprü, Boğaz köprülerinden birisi değil, yandıktan veya yakıldıktan sonra Haliç'e çekilen şu bildiğimiz Galata Köprüsü'dür:

"Bilmem, İstanbul'da köprüyü hiç geçmiyen, elli yaşına kadar Boğaziçinden şehre inmiyen, denizi mutasarrıf olduktan sonra gören insanlardan bahsolunduğunu hatırlar mısınız? Serhat kulesinden mahalle kahvesine doğru bu dönüş içinde, bilhassa şehir türkülerinin manzarası değişti: Atının eğerini çözmiyen Türk yerine geceliğini çıkarmıyan hazin bir adam türedi."[4]

Falih Rıfkı'nın sözünü ettiği, eskiden atının

"eyer"ini çıkartmazken şimdi üzerindeki g n genç insanları değil, bir hayli köylüyü bir kenara koymaya üşenen Türk tipi hal iğimiz de kayıtlıdır Oğuz Atay'ın o güzeenteresandır. Bunun müsebbiplerinden anı *Tehlikeli Oyunlar*'da:

Hint yazarının iddia ettiği gibi, II. Abdülhamid'in "Türk milletini yarım asra yakın hareketsiz bırakması" mıdır bilinmez gerçi ama göçebeliğin modern mânâda olmasa da seyahat denilebilecek bir seyir izlediği bir vakıadır.

Falih Rıfkı, daha sonra 1908 ihtilâlinin, "meslek sebebi ile hareket eden ordu elitinin eseri" olduğunu kaydediyor ve hemen arkasından, bilinmez neden, "mektep ve müesseselerimizi latin terbiyesinin durgun havası içinde mahpus kalmaktan kurtaralım" demekten alamıyor kendisini. "Örnek aldığımız milletler en az hareket eden, geniş ülkeleri işletmek için terbiyesinin vasıfları en az uygun olanlardır"[5] sözleri de Falih Rıfkı'ya ait.

Falih Rıfkı, en azından bu konuda yanılıyor elbette. Çünkü, "örnek aldığımız milletler"den kasıt İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, İtalya, Portekiz, Hollanda gibi Batılı ülkeler ise; yazarımızın kitabını Latin harflerine aktardığı tarihte bile her biri, "fazla hareket" kabiliyetine sahip olmanın getirdiği nimetlerle hallerinden gayet memnun idiler. Sayılan ülkeler, öncelikle yeni kıtaların keşfi için denizlere açılmış ve bu seferlerden yeni sömürgeler elde ederek dönmüşlerdi. Bu kitapta yer alan denemelerin muhtelif yerlerinde sık sık altı çizildiği gibi, bugün de o ülkelerde eğitimin nirengi noktalarından birisini, belki de en önde gelenini, genç insanların seyahate teşvik edilmesi meydana getirmektedir. Falih Rıfkı'nın verdiği örneğe dönecek olursak, Recaizâde Mahmud Ekrem Bey *Servet-i Fünûn*'da, Erenköy ile Gebze arasında yaptığı yolculuğu haftalarca süren bir tefrika haline getirirken, nesildaşı Fransız veya İngiliz seyyahlar, *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul*[6] kitabında da belirtildiği gibi, ülkelerinden kalkıp bütün bir Avrupa'yı dolaşarak İstanbul'da alıyorlardı soluğu. Dolayısıyla, Falih Rıfkı'nın sözleri biraz havada kalmaktadır.

Her neyse, çeşitli nedenlerle "hareketsiz" bırakılan genç insanlardan imkân bulabilenler, okullarını bitirir bitirmez yine de dünya kentlerine dağılıyorlar ve oralardan bizlere neler neler göndermiyorlar ki? Ayrıca, uzak ülkelere sadece, sosyologlar tarafından 'beyin göçü' olarak da değer-

"Ülkemiz, ilk bakışta, başka ülkelere benzer. Bu bakış, kuş bakışıdır. İlkbaharda ülkemiz yeşillenir; sonbaharda eski bir harita gibi sararır, solar. Satırbaşı. Ülkemizde tarım ürünleri yetişir. Kuru üzüm ve incir yetişir. Önce ıslak yemişler yetişir. Onları, güneş olan yerlerde kurutarak kuru yemiş yetiştiririz. İngiltere'ye göndeririz, onlar da bize gerçek gönderirler. Biz, o gerçeklerden kendimize göre gerçekler yetiştirmeye çalışırız. Son yıllarda kuru üzüm ve incirin yanısıra, köylü de göndermeye başlamışızdır. Bu köylüleri, önce şehirlerde biraz yetiştiririz; tam olgunlaşmadan (yolda bozulmasınlar diye) başka ülkelere göndeririz. Onlar da bize döviz gönderirler. Halk müziği göndeririz, şoför plağı gönderirler, aranjman gönderirler. Azgelişmişülke göndeririz; yardım gönderirler. Zelzele, toprak kayması, sel felaketi haberleri göndeririz; çadır ve heyet gönderirler.

Asker göndeririz; teşekkür gönderirler. Binzorluklayetiştirdiğimizdeğerler göndeririz; dışülkelerdeçalışanyabancılaristatistiği gönderirler. Gerçekinsanlarımızı göndeririz; bizeordanmektup gönderirler."[7]

Falih Rıfkı da, hazır eli değmişken Rio de Janerio manzarası gönderiyor bir miktar:

"İSTANBUL'UN BİR KAUÇUK ORMANI EKSİK"

"Sabah kapım vuruldu; Brezilyalı diğer bir genç, o da meclis memurlarından, kendini takdim etti ve sordu:

- Bütün eşyanız bu kadar mıdır?

Hepsi tamamdı. Körfezin sisli havasını göstererek:

- Merak etmeyiniz dedi, Rio'da bulanık ve güneşsiz hava az olur. Yazın sıcak artarsa da dağlarımız var. Tabiî Petropolis'e gideceksiniz. Tijulka kayalarını görmenizi tavsiye ederim. Nah... Şu arkamızdaki ormanın içindedir. Meşhur nebatat âlimlerinden biri orada gece gündüz, aylarca oturup emsalsiz bir kitap yazdı.

Tek başınıza Rio'ya gelip birkaç gün geçirirsiniz, ne var ne yoksa hepsini görmemekliğiniz, ne olup

Fotoğraf: Nicholas Manginas

Rio'nun görkemli tarihî eserlerinden birisi...

ne bitmişse hepsini öğrenmemekliğiniz ihtimali yoktur. Bilmem Ruşen Eşref'in Ankaraya ilk gelen dostlarını tutup şehri nasıl gezdirdiğini bilir misiniz? Burada onun Ankara'yı sevdiği kadar Rio'yu seven ve onun kadar sevdiğini sevdirmek âşıklısı tam bir buçuk milyon kadın ve erkek var. Berberi çağırdım; tıraş, bir şişe basit kolonya, hesap: Bir ingiliz lirasından 17 milreis geri verdi. Bir milreis üç fransız frangı olduğuna göre 92 fransız frangı, yedi türk lirası. İstanbul ve Ankara'dan daha pahalı bir şehre rasgelmek için Tropika'ları ve Ekuvatör'ü geçip dünyanın öbür ucuna gelmek lâzımmış.

Büyük bulvarı, kıyı caddesini, dağ yollarını, yaban ormanı dolaştım; Korkovada'ya, Şekerkülâhı dağına çıktım. Eğer İstanbul limanı ile Rio körfezinin haritalarını yanyana koyarsınız, iki harita arasındaki benzeyişe hayret edersiniz; fakat bu harita üzerinde iki şehrin tabiyatini kabartırsanız, benzeyiş sıfıra iner.

Rio'ya bir yüksek tepeden baktığınız vakit, deniz üstünde adalar gibi, toprak üstünde öyle dağlar görürsünüz. Bu dağlar baştan başa orman kaplıdır. İstanbul'un sayısız değişiklikleri yerine monoton bir ihtişam.

Rio dağ tabiyati: dağlar silme kaya veya tekparça koru hâlindedirler. İstanbul tarafını dümdüz yapınız; bu düzlük üzerine birbirinden ayrı muhtelif yükseklikte dağlar ve tepeler koyunuz, tepeleri ağaçlayınız ve şurasına burasına köşkler dağıtınız. Kâh dar, kâh geniş olan tepe ve dağ aralarını uzun ve düz caddeler, muntazam köşelerle bölünüz, işte Rio...

İstanbul'u biz yaratmadığımız için Boğaziçi, Çamlıca ve sayfiyeleri ile mağrur olmamız gülünçtür; Rio tabiyatini de Brezilyalılar yapmamışlardır. Fakat Rio'da onların mağrur olacakları eserler var: Kıyı caddesi, deniz kenarına serilmiş bir Şanzelizedir. Ayni bahçeler, ayni asfalt cadde, ayni ferah gezinti yolları... Bu cadde meselâ İstanbul'da Beşiktaş'tan başlıyarak, yan yana parke bir tramvay yolu, bahçe, bir asfalt otomobil yolu, tekrar bahçe, ikinci bir asfalt yol, tam kumsalda mozayık bir yaya kaldırım, bütün Boğaziçi kıyısını geçip, bir büyük Karadeniz parçası (Atlantik) dolaşıldıktan sonra, Belgrat ormanlarından (ya-

ban orman) Haliç sokaklarına iniyor, oradan tekrar bütün Haliç kıyısını geçiyor. Caddenin yalnız şehir kısmı şosadır. Bu caddenin hendesesi, yeşilliği ve gece ışıklanışı hatırdan çıkmaz.

Birçok teşbihler gibi, Rio ve İstanbul teşbihini de aslına benzetemedim. Yalnız şunu söyliyeyim ki biz nasıl İstanbul'da tabiyati bozmak için elimizden geleni yapmışsak, Rio belediyesi bilâkis tabiyî güzelliği hâkim kılmak için fennin, san'atin ve zevkin bütün hükümlerini dinlemiştir.

Sevgili İstanbul'un, ne bu dağları, ne bu denizleri, fakat arkasında birkaç kahve çiftliği ile bir kauçuk ormanı eksik; bir de hiç görmediği Avrupa şehirciliği! (...)

Rio de Janerio ikinci kânun nehri demektir. Burasını ikinci kânun ayında keşfedenler, içeriye doğru derinleşen körfezi nehir zannetmişlerdi. Rio körfezi, Taj nehrinin Lizbon'daki ağzına benzetilebilir. Rio'yu keşfeden gemicinin ilk sözü şu olmuş:

- Eğer cennet varsa, buralarda olmalı.

Dışarıdan uzaktan, o emsalsiz yaban ormanı ve dağ profilleri, liman methalinde denize saplanan dik ve yeşil granit, sonra adalar, bütün körfezi çeviren büyük orman, hiçbir köşesi bayağılığa düşmiyen asil tabiyat, Okyanos'u aştıktan sonra insana muhayyel bir âleme varmış olmak hissini verir. Burada bir rüya hakiykat olmuş gibidir.

Rio'da Cristo Redentor (Kurtarıcı İsa) heykeli...

Fotoğraf: Nicholas Manginas

1555'te bir fransız, bir avuç sergüzeşt adamı ile körfezin içindeki adalardan birine çıkmıştı; o zaman portekizliler, şimdiki brezilyalıların cedleri, şimalde yerleşmişlerdi. Bu arada uzun müddet ilkin fransızların kıyı ormanlarındaki kırmızılarla, sonra fransız kralının askerleri ile portekizlilerin kavgalarına sahne oldu. Fransızlar adanın karşısındaki kumsala birkaç mesken yaptılar. İşte Rio şehrinin temeli, bu kulübeler mahallesidir. Portekizliler sonraları tam bir zaferle fransızları Rio körfezinden kovdular ve 1567 de körfezin şimdi Flamengo denilen bir koyu ile adaların en büyüğüne yerleştiler. Rio o vakittenberi Portekiz ve Brezilya şehri olarak kalmıştır; üç yüz senelik bir şehir... On altıncı asır sonlarında bu kasabada 750 beyaz ve 3000 kırmızı ve biraz asker vardı.

Rio, Brezilyanın toprağı işlenildiği vakit büyük bir ihraç limanı olmağa elverişli idi. Körfez otuz kilometre derinliğinde ve yirmi üç kilometre genişliğindedir. Bir atnalını andıran körfez çizgisi, yüz kırk kilometre uzunluğundadır. Okyanos sonlarında bu körfez, yer yüzünün bütün harp gemilerini içine alabilir.

Rio ve etrafının topoğrafyasını tetkik eden birçok kimseler, buraların şehir yapılmağa elverişli olmadığını iddia etmişlerdi. Fen ve ihtisasa kıymet veren güzel Rio, toprağı adım başında havaya doğru sivrilten tabiyatin yalçın dalgalarını bahçeler, sayfiyeler ve mahalleler şekline soktu (...)

Rio şehir olarak yirmi beş senede teessüs etti ve umran buldu. Fakat hakiykat şudur ki bugün öngördüğümüz bütün yenilikler bir hamlede dört sene içinde olmuştur. Bunun iki sebebi var: Brezilya için modern ve rahat şehirler elzem idi, bir... Plân, program ve ihtisas, iki...

Bu dört sene içinde Rio'yu görmemiş olanlar tekrar geldikleri vakit hayret içinde kaldılar. Bulvar, Kıyı caddesi, bahçeler, parklar, büyük yapılar, liman müesseseleri şehre büyük bir Avrupa şehri manzarası vermişti. Şehir şehir olmak için ne lâzımsa, başta Darülfünun, tiyatro, kütüphane ve müze, büyük meydanlar, hepsi az zamanda inşa edilmiştir. Rio'nun muvaffak oluşu, kendinden evvel yapılan şehirlerin tecrübelerinden ders almasından ve her işte, bir kaldırımın yapılışında, bir binanın kuruluşunda en son usulleri ve şekilleri kabul etmesindendir.

Avrupa şehirlerinin gıpta ettikleri Rio'yu yapan mühendisler henüz yaşarken, bizzat bu şehir mütehassısları bir fransız şehircisinin, yeni Avusturalya payitahtı projesinde birincilik kazandığını duydukları vakit hiçbir tereddüt göstermeksizin, Rio'nun genişletilme plânını ona emniyet ettiler.

Bir mahalle yapmıyan mühendislerimizle belediyecilerimizin kuru demagojisi ile, bir şehir, hem de modern, mamur ve güzel bir şehir yapan hakiykî mütehassısların bu feragati ve ihtisas hürmeti arasındaki tezat hazin değil midir?"[8]

GAZETECİLİK İLE EDEBİYATÇILIK ARASINDA

Bedii Faik, *Dünya* Gazetesi'nde çalışmaya başlamadan önce, bilhassa 1946 seçimleri arefesinde Falih Rıfkı Atay'ın muhaliflerinin başında gelen bir isimdir. Bunda da pek fazla şaşırtıcı bir taraf yoktur aslında. Çünkü, Falih Rıfkı doğal olarak CHP'yi savunurken, Bedii Faik de doğal olarak DP'yi tutmakta ve biri hayli genç, diğeri orta yaşlarda gezinen iki yazar arasındaki polemik, Bâbıâli tarafından büyük bir keyifle izlenmektedir. "O yıllarda DP'yi tutan bizlerin, büyük hedeflerimizden biri olan Falih Rıfkı Atay'a ait her söylentiyi, faraza har vurup harman savuran bir 'sefahat' içinde olduğundan, evindeki uşakların, hizmetkârların sayısına kadar bütün sözde özel yaşayışını, gazetelerimize elden bırakılan 'bülten' adlı yayınlardan çıkarırdık"[9] diyen Bedii Faik şöyle sürdürüyor devrin muhalefet anlayışını ortaya koyan sözlerini:

"Bu 'bülten' Anadolu Ajansı'nın veya Associated Press'in haber bültenleri boyunda, ama biraz daha esmer ve kaba kâğıtlara basılmış birkaç sayfalık tomarlardı. Başlangıçta 'Aziz ve muhterem Türk matbuatına naçizane bir hizmet' olmak üzere yapıldığı söylenmiş ve kısa aralıklarla bir hayli de sürmüştür. Parasızdı, bu sebeple de ne zaman gelse, soluğu yazı müdürlerinin masasında alması kolaylaşmış oluyordu. Ve ne hikmetse Falih Rıfkı Atay başta olmak üzere, daha çok CHP yanlısı yazarları hedef almaktaydı. O yılların mücadele hengâmesi içinde, bu 'bülten'lerin nereden, nasıl ve niçin geldiğinden çok, içindekilerin işe yararlılığı göz önünde tutulduğu içindir ki, kullananlarımız hiç de az değildir. Ahmet Emin Yalman'ın Falih Rıfkı Atay'la girdiği bir polemikte dahi ondan çıkarılmış parçaların izleri vardır."[10]

Bedii Faik, mahiyet değiştirmekle birlikte günümüzde de 'mânâ ve ehemmiyeti'ni koruyan 'bülten gazeteciliği'ni bu sözlerle eleştiriyor. İyi de ediyor, çünkü aslî değerlerinden kopartılmış, uluslararası gazetecilik ilkelerine aykırı bir kulvara girmiş bir matbuat dünyasının zararının hangi gün kime dokunacağını kestirmek bir hayli güçtür. Kestirilmesi güç olan bir başka şey ise 'bülten gazeteciliği'nin doğrudan gazeteciliğin kendisine verdiği zarar olsa gerektir. İçinde yaşadığımız medya dünyasının Falih Rıfkı'nın kemiklerini sızlatacak, Bedii Faik'in arkasına bakmadan bırakıp kaçmasını gerektirecek kadar bir başka 'çerçeve'ye büründüğünü düşünecek olursak, manzara kendiliğinden netleşecektir zaten.

Ancak amacımız, fırsat bulmuşken medya dünyasını eleştirmek değil. Onu yeri geldiğinde başka mecrâlarda zaten yapıyoruz.

Bedii Faik, her ne kadar Falih Rıfkı'nın gazeteciliğinden söz ediyorsa da, onun edebiyatçılığı da bir hayli önemlidir. Öyle ki, Ahmet Hamdi Tanpınar, bir edebiyat anketi sırasında kendisine yöneltilen, "Sizce son çeyrek asır içinde neşredilen edebî eserlerimiz arasında en güzelleri hangileridir" sorusunu cevaplandırırken Falih Rıfkı Atay'ın adını da hemen anacak ve şöyle diyecektir:

"Şiirde evvelâ Yahya Kemal, Ahmet Haşim, daha sonra Ahmet Kutsi ve Nâzım Hikmet, nesirde Yakup'un *Hüküm Gecesi* ve *Yaban*'ı, Falih'in Roma ve *Denizaşırı*'sı, Peyami'nin *Bir Tereddütün Romanı* ve Nurullah Ataç'ın bütün tenkit yazıları."[11]

Biz memleketten esen rüzgârların verdiği heyecanla Falih Rıfkı Atay'ın gazeteciliğinden edebiyatçılığına, edebiyatçılığından gazeteciliğine sıçrayıp dururken, üstad da bu arada Rio de Janerio'nun kaldırımlarında hem bir Türk edebiyatçısı, hem de bir Türk gazetecisi ciddiyetiyle gezinmektedir zaten. Gezinirken de zaman zaman "araştırmacı-gazeteci" kavramının kulaklarını çınlatmaktadır.

"BREZİLYALININ SEVDİĞİ SIFATLAR: MEŞHUR VE BİRİCİK"

Rio rıhtımında sipsivri hendesesi ile ufkun güzel çizgisini bozan Gratsiyel (Şimal Amerikasındaki kırk elli katlı binaların ismi) bir amerikalılık özenişidir. Hakiykatte Rio'nun Ankara kadar bile apartımanı yok: Halk, bilhassa kazancı yerinde olanlar, münferit evlerde otururlar.

Ev, bu kelime Rio'nun birçoğu sarayı andıran zengin meskenleri hakkında bir fikir veremez: Kıyı caddesinin Yaban ormana giden kısmı üzerinde bu hususî evlerden birçok var. Hepsinde onulmaz gurbet hastalığının, biraz da para şımarıklığının izleri görülür. İtalyan Venedik'ini veya Floransa'sını, fransız Paris'inin kenarlarını, alman Potstam'ını hatırlatan binalar yapılmıştır.

Bir muhacir vapuru ile, belki yalınayak, Brezilya'ya gelen bir İtalyan kızını bir İngilizle evlendirdiği vakit, bal ayı seyahati hediyesi olarak genç evlilere bir milyon isterlin vermişti. Bu evleri gördüğümüz vakit, bir kahve milyonerinin miymara verdiği emri işitiyorsunuz:

- Bana Saint Pierre biçimi bir köşk veya Versaille'e benzer bir şato yap...

Köşklerden birçoğunun bahçesi yaban ormanıdır. Avrupa sanatkârı, miymar, heykeltraş, mızıkacı, aktör, aktris, hepsi kahve ve kauçuk zenginlerinin keyfine esir kalfalardır: Yap, çal, oyna, işle, oku.

Şu sayfiyenin güzel sütunları arasında geçenleri seyreden kısa boylu birkaç kan karışık, çıkık karınlı adamın milyonları böyle emreder.

Caddenin üstündeki evlerden birinin dar bahçesinde ev sahibinin koltuğa oturmuş bir heykelini gördüm. Bu semiz adam heykeli, Cenup Amerikasındaki gösteriş illetinin abidesi idi.

Kıyı caddesi ikide bir Atlantik'e çıkarak, en sonu güzel bir şose ile Yaban ormana gider.

Bu yol birçok yerlerde granit dağları içinden oyulmuştur; geçitlerin iki tarafına konan testlerden gelen geçen, soğuk kaya suyu içiyor. Meşhur Kobakapana oteli, biricik nebatat bahçesi, meşhur Cokey Kulüp (Brezilyanın sevdiği sıfatlar bunlardır: meşhur ve biricik) ayni yolun Okyanus parçası üzerindedir.

Orman balta değmemiş Brezilya ormanının ta kendisidir. Bambolar, palmiyeler, bizim iklimin ağaçları, sayısız parazitlerle karışık dağları sarmaktadır. Nebatat ilmi bu gördüğümüz şeylerin ancak bir kısmına isim verebilir: Bir isim, sonra 'Bir cins...' diye başlıyan sonsuz çeşitler! Burada bazen toprağın üstüne çıkan kökler, ağaçlar gibi kuvvetlidir; ağaç müebbet hissini verir.

Hiçbir yalnız ağaç yoktur. Parazit nebatlar, bin türlü sarmaşık, kökler, birbiriyle boğuşarak güneşe çıkıyor. Bizim iklimlerde salonlara koyup bir çocuk gibi baktığımız ağaçlar burada geniş ormanlardır: Palmiye caddelerinin arkasından muz bahçeleri gelir.

Bu orman, Brezilya ilk keşfedildiği gün gene böyle idi.

Gene bu yolun üstünde Rio'nun palmiye caddeleri ile bütün dünyada şöhret kazanan nebatat bahçesinde, 60.000 muhtelif cinste nebat çeşidi var.

Methalde yirmi beşer metre yüksekliğinde ve birer metre çevresinde 130 palmiye, 800 metrelik bir cadde keser. Bundan başka Bambo caddeleri nebatat bahçesine hiç misli olmıyan bir ihtişam vermektedir.

Nebatat bahçesine giriniz: kendi fantezisi ile sarhoş, kendini bitmez tükenmez oyunlarına veren bir açık hava tiyatrosu tabiyati! Orada sürüngenlere benziyen kökler, yılana benziyen sarmaşıklar, kâğıt, kumaş, ipek, atlas çiçekler göreceksiniz. Acaba çiçekler mi uçuyor, yoksa ağaç gövdelerinde kelebekler mi bitiyor, anlayamazsınız. Bizim, bakkalların çekmelerinde veya eczanelerin kavanozlarında görmeğe alıştığımız mahsuller, kâfur, tarçın, buldo yaprağı, serbesçe yetişiyor: Kahve burada çiçek açıyor. Benim sislerle örtülü memleketimde bin bir ihtimamla saksılarda yetiştirilen nebatlar, cılız arokaryalar veya hastalıklı kauçuklar burada birer fidan veya birer ağaç! Bizim pancurlarımıza, balkonlarımıza astığımız eğrelti otları da öyledir.

Palmiyeler bir hamlede otuz metreye kadar yükseliyor; bodur palmiyeler, kadife palmiyeler, birbirlerine muhabbetle omuz veren palmiyeler var; bunların bütün cinslerini bilen âlim en az üç bin isim sayar.

Küf renkli bir yolu çeviren ve gururlu başları üzerinde demirtaslarının sorguçlarını sallayan şu sıra palmiyelerinki kadar asil bir manzara görmedim.

Burada sabun ağacı, ekmek ağacı, su ağacı var: Öyle ki yarınıza ekmek filân almadan, sadece ağaçların kışrını yarmak veya meyvalarını koparmak için bir çakı ile, Brezilya'da seyahate çıkabilmek mümkün sanırsınız...

Brezilya'nın meşhur kaya mağaralarından biri de bu ormandadır. Bir seyyah Parana taraflarında rastgeldiği bir kaya mağarada 1500 metre dehliz olduğunu tahmin etmektedir. Bu mağaralar otlar ve köklerle taayyüş eden, sudan başka bir şey içmiyen papazların sarayları idi.

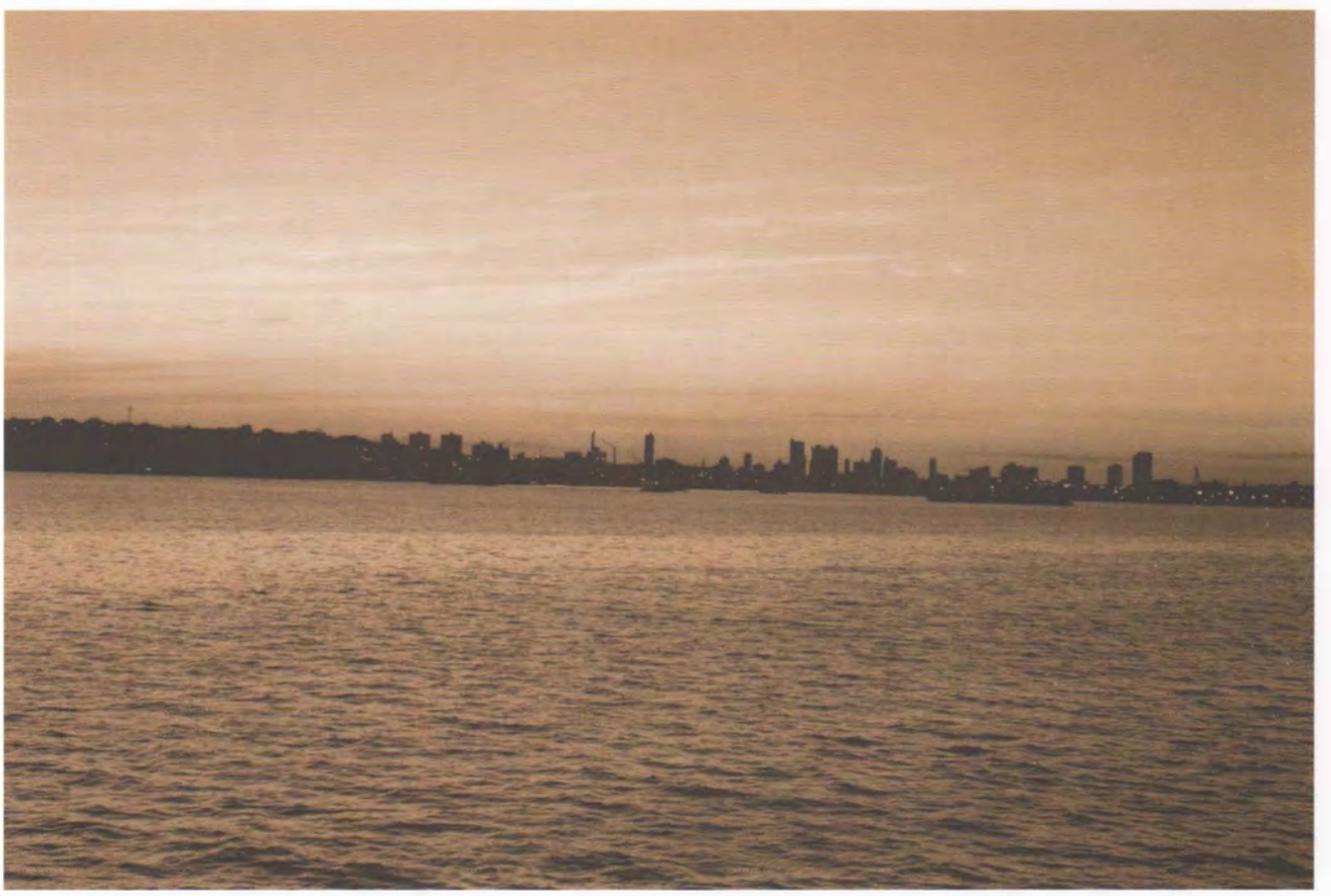
Rio ormanında bir nebatat âliminin oturduğu kayalar, tabiyatin şimdiye kadar pek az gördüğüm harikalarından biridir. Herbiri tepe büyüklüğünde birkaç parça ve yalçın kayayı üstüste yığınız: Altında dehlizler, mağaralar, geçitler, merdivenler, inler ve su sızıntıları, hattâ bir kayadan tabiyî yatak ve yemek sofrası var.

Dışarıda bir çağlıyan, ormanı serin sesi ile dolduruyor; herbiri kuş büyüklüğünde, bir ressam en güzide renklerle boyamış gibi, göz alıcı kelebekler uçuşuyor. Yere dökülen kırmızı ağaç yaprakları, zengin bir ziyafet masası üstünde dağılan nadir çiçekler gibi. Bütün ağaçlarda genç yapraklar kurumuş olanlarla karışıyor: Brezilya ormanlarının baharı müebbettir. İhtiyar yaprak genç bir yaprak filizi ile itilerek yere düşer."[12]

KIRMIZI PELERİNLİ KENTİN YOLCUSU

Falih Rıfkı Atay'dan yarım asırdan fazla bir zaman sonra, bu kez genç bir romancı, romancı kimliğiyle değilse bile nükleer fizikçi kimliğiyle Brezilya yollarına düşecek ve uzunca bir süre Rio de Janerio'da yaşamak zorunda kalacaktır. *Kırmızı Pelerinli Kent*[13] isimli kitabında Rio de Janerio'ya dair izlenimlerini bir roman kurgusu içinde aktaran Aslı Erdoğan, kenti neredeyse şiddetle özdeşleştirecek ve Rio halkının da bu şiddetin en önemli parçası olduğunu ifade edecektir. Her sene Rio Karnavalı sırasında yaşanılanlar düşünülürse, Aslı Erdoğan'ın hiç de haksız olmadığı hemen anlaşılabilir.

Rio'da akşam...

Dergâh Arşivi

Falih Rıfkı Atay, hem ünlü bir gazeteci, hem de ünlü bir politikacıydı...

Ancak, Falih Rıfkı, muhtemelen resmî bir heyetle gittiği ve resmî bir gezi yaptığı için, muhtemelen de bir önceki yüzyılın başlarında Rio henüz festivallerin Rio'su olmadığı için şiddet olgusundan hiç mi hiç haberdar değildir. O daha ziyade meraklı gözlerle çevresini incelemektedir:

"Şose arasıra bütün Rio'yu bir tarafından gösteren hâkim bir taraçaya sapıyor. Sağdan, soldan, uzunluğundan, genişliğinden her tarafını tanıya tanıya nihayet bütün körfeze ve Okyanus'a bakan 600 metre yüksekliğinde Korkovado tepesine geliyorsunuz. Burada Rio tabiyati nekadar meydana çıkıyorsa, İstanbul benzerliği okadar azalıyor. Körfezde küçük büyük yüz küsur ada su üstünde açan hayalî bahçeler gibi, dalga köpükleri arasında uyuyor.

Atlantik'ten gelen büyük gemiler birer siyah çizgi gibidir. Şehrin muntazam dörtköşeleri, cadde çizgileri size belediye faaliyetinin bütün tenyapısını gösteriyor. Birkaç evle kapanmış dörtköşeler var ki mukavva ile oyulmuş gibidir.

Riolular şehirleri için nekadar milyon sarfetmişlerse, şehirlerini hayretle seyrettirmek için de okadar milyon harcetmişlerdir: Şehrin bir güzelliğini gösterecek hiçbir yüksek yer yoktur ki çıkamıyasınız. İşte Şekerkülâhı dağı, önce yerden bir kablo üstünde 200 metre yüksek bir tepeye, oradan gene hava arabası ile 400 metre yüksek asıl tepeye gidiyoruz; burada bile tekrar betonlar ve demirlerle yirmi metre yüksekliğinde bir kule var. Bu kuleden aşağıya baktığınız vakit şu kelimeyi söylemekten kendinizi alamazsınız:

- Harikulâde. Ve güzel şehirlerin düşündürdüğü cümle ağzımızdan dökülür:
- Burada yaşanabilir.

Bütün şehir kısım kısım, bir salonun lâmbaları yanar gibi yandı: Caddeler, tepeler, uzak ve yakın dağlar, Okyanus üzerindeki boş ve uzun cadde, yaban ormanı, her yer donandı; bu ışık âleminin aksi ile bulutlar kırmızılaşıyor.

Rio tabiyatinin hususiyeti nedir? Deniz, dağ ve orman. Bütün iymar işte bu hususiyetleri meydana çıkaran plânlarla yapılmıştır. İstanbul'un tam aksi: Orada yalnız yalılar kıyıya oturmuştur; hemen birinci sokakta denizi kaybedersiniz; dağlar daracık sokaklarda boğulmuştur. Biz İstanbul'da neyi mahvetmişsek, burada Riolular onu yaratmışlar. İstanbul'da şehirden çıkmadıkça deniz kenarında veya dağ üstünde bulunduğunuzu hissetmezsiniz. İstanbul etrafını insafsızca yolmuşuz: Burada şehrin ortasında bile yaban ormanı bütün güzelliklerini seriyor.

En eski koloni evi, demir gibi sağlam ağaçlarla dolu ormanlar ortasında dahi, taştandır; belediye bu yeşil memleketin muhtelif köşelerinde hâlâ ağaç dikiyor ve bahçe yapıyor.

İnsan, denizinden, ormanından ve dağından istifade olunan bu şehri gördüğü vakit, içi kan ağlıyarak diyor:

- Ah, İstanbul, ne güzel olurmuşsun?

Eğer İstanbul'a, bir asır evel bir sanatkâr bir belediye hükmetseydi, şimdi göz bu cennete bakınağa kıyamazdı."[14]

Falih Rıfkı, Rio sokaklarında gezinirken, Lübnanlı bir Türk vatandaşıyla karşılaşır. Lübnanlı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Türkçe, Falih Rıfkı Bey Arapça bilmediği için hem Arapça, hem de Türkçe bilen bir Yahudi aracılığıyla anlaşırlar ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun çokkültürlü yapısının imkânlarından bir kez daha faydalanmış olurlar. Lübnanlı Türk vatandaşının verdiği bilgilere bakılırsa, daha o yıllarda Brezilya'da yüz bin nüfusa sahip güçlü bir Türk kolonisi mevcuttur. Falih Rıfkı'nın, yüz bin sayısını duyunca inanamaz gözlerle baktığını fark eden muhatabı, "Fakat bir kısmı brezilyalı yahut fransız oldular, biz birkaç kişi fransız konsoloshanesine kaydolmadık, ilelebet Türk kalacağız"[15] diyerek bir kez daha şaşırtır üstadı. Ne var ki, bu şaşkınlık Falih Rıfkı'nın Petropolis'e gitmesine engel değildir:

"Bu sabah Petropolis'e gittik; Rio körfezinde iki şehir vardır: Rio ve Nicheroy, İstanbul ve Üsküdar gibi... Bu şehirlere bir iki saat uzak Org silsilesi üzerinde iki sayfiye var: Petropolis ve Theresopolis... Bir iki saatte sekiz yüz metre yüksekliğinde sayfiyelere çıkabilmek, Rio'nun imtiyazlarından biridir.

İzmir'de Buca nasıl İngiliz kolonisinin kurduğu

bir köy ise Petropoilis te alman kolonisinin burada yaptığı bir kasabadır. Petropolis reisicümhurun ve birçok Rio zenginlerinin sayfiyesi olmakla beraber, hâlâ, nüfusun yüzde ellisinden fazlasını almanlar teşkil eder.

Kasabayı dolaşırken şatomsu bir villanın önünde kadın erkek birkaç kişi bizi içeri çağırdılar. Hepsi dost, hepsi sıcak... Brezilya'da hep böyledir. İlk tanıştığınız adamı hısmınız zannedersiniz. Hemen sizi evine sokar; her köşeyi, tablolarını, halılarını, tavan ve kapılarını size birer birer gösterir ve eğilerek gözünüzün içindeki hayreti arar. Ve çok zamanlar ayni adama bir salonda rastlayıp yanına sokulduğunuz vakit şu suali işitebilirsiniz:

- Affedersiniz, tanıyamadım, isminiz!

Petropolis... Eğer meselâ Buca bahçelerini iptidaî tropika ormanlarının vahşî ve güzel ağaçları ile doldurursanız, işte onun gibi bir şey... Uzun bir otomobil gezintisi yaptık. Otele döndüğümüz sırada, ufukta, siyah ve ağır bir bulut peyda oldu; ormandan siyah, kurşun gibi ağır kuşlar uçuştu, kadınlar:

- Fırtına, diye bağırıştılar.

Cana yakın bir bahçe gibi görünen yaban ormanı tabiyatinin, birdenbire ehliyleşmiş bir aslan yavrusunun azışı gibi, uyanıp silkindiğini hissettim. Bulut alçala alçala, Petropolis'in bambo ve palmiyelerle çevrilmiş sokakları içine indi; kendimizi otel taracasına dar atmıştık.

Sert bir rüzgâr kesif bulutu bir yangın dumanına çevirdi; bu dumanın arasında kırmızı, mavi, en nadir renkli yapraklar ve çiçekler uçuşuyor; biraz ötemizde bir şark sarayının bahçesi yanıyor gibi..."[16]

1 *Denizaşırı*, Falih Rıfkı (Atay), Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 1.

2 A.g.e., s. 59-61.

3 *Dünya Tarihinde Türkler*, Carter V. Findley, Çeviren: Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, s. 13.

4 *Denizaşırı*, Falih Rıfkı (Atay), Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 2.

5 A.g.e., s. 3.

6 *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul*, Sefa Kaplan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2006.

7 *Tehlikeli Oyunlar*, Oğuz Atay, İletişim Yayınları, İstanbul 1994 (Dördüncü Baskı), s. 111-112.

8 *Denizaşırı*, Falih Rıfkı (Atay), Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 61-65.

9 *Matbuat, Basın deerken... Medya* (Üçüncü Cilt), Bedii Faik, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s. 10. (Kitapta, Falih Rıfkı Atay'ın gazeteciliğine ve kişiliğine dair geniş bilgi mevcuttur. Bedii Faik, en az Falih Rıfkı Atay kadar renkli üslûbu ve özenli Türkçesi'yle sadece Atay'ı değil, dönemin matbuat dünyasını da büyük bir vukufla anlatıyor. S.K.)

10 A.g.e., s. 10

11 *Mücevherlerin Sırrı*, Derlenmiş Yazılar, Anket ve Röportajlar, Ahmet Hamdi Tanpmar, Hazırlayanlar: İlyas Dirin-Turgay Anar-Şaban Özdemir, YKY, s. 163.

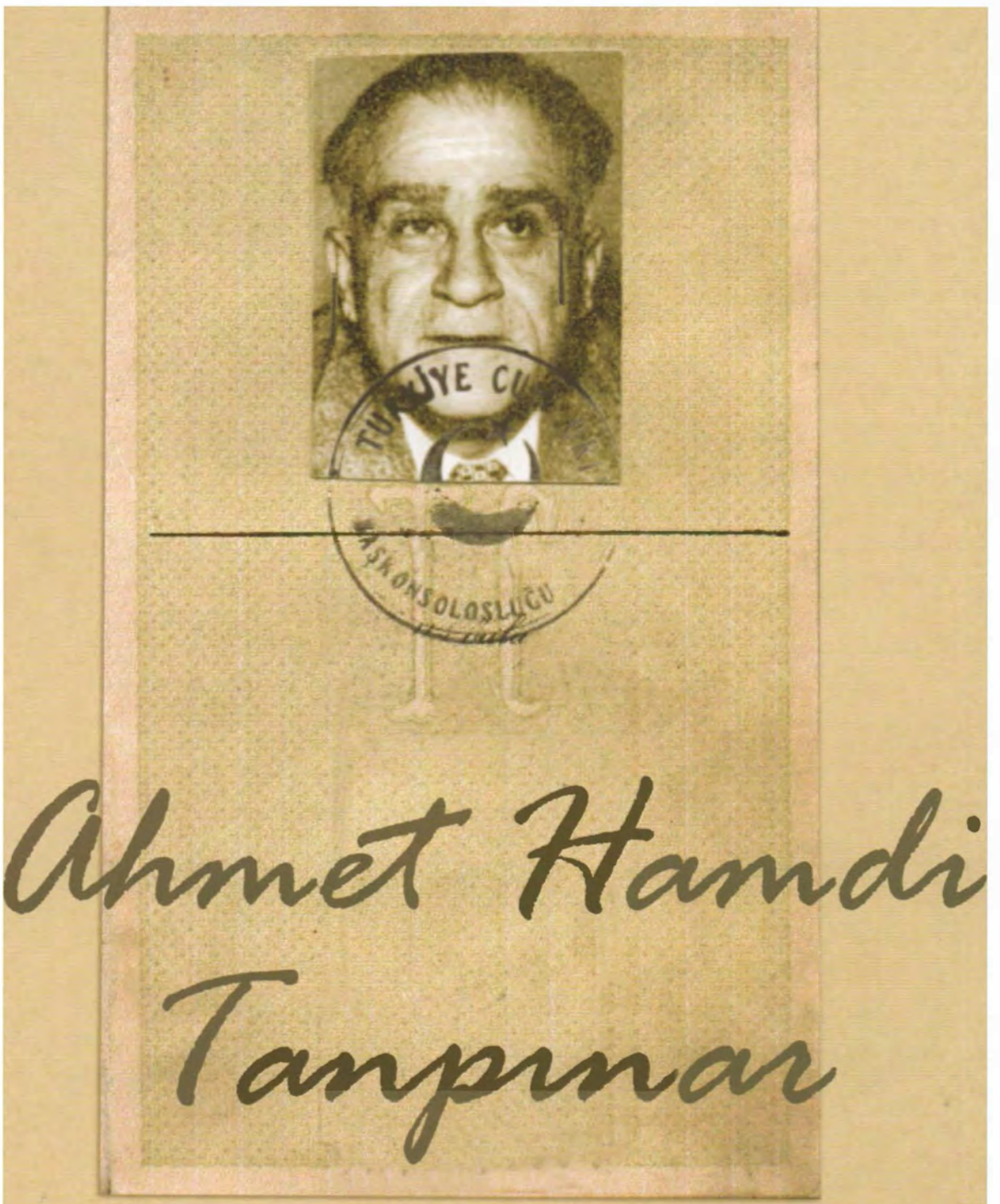
12 *Denizaşırı*, Falih Rıfkı (Atay), Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 66-68.

13 *Kırmızı Pelerinli Kent*, Aslı Erdoğan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002.

14 *Denizaşırı*, Falih Rıfkı (Atay), Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 68-69.

15 A.g.e., s. 70.

16 A.g.e., s. 73-74.

Ahmet Hamdi Tanpınar

UZVİYETİ VE ZİHNİYETİYLE MÜTAREKE HALİNDE OLMAYAN BİR PARİS YOLCUSU

(1901-1962)

Kanunî Sultan Süleyman döneminden başlayarak gerek imparatorluğun, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim kademelerinin "Frankofil" olduğunu söylemek fazla iddialı bir tespit olmasa gerek. Bu durum, doğal olarak, zihnî tasavvurlar ve tahayyüller aracılığıyla edebiyat dünyasına da yansımış; yüzünü Fransa'ya dönen Osmanlı münevveri ile Türkiye Cumhuriyeti aydını, bu ülkeye ve temsil ettiği düşünceye hayranlık ile haset arasında gidip gelen ve yabana atılması mümkün olmayan bir ilgi göstermiştir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin *Sefaretnâmesi*'nde de gayet net bir biçimde belirttiği gibi, aslında benzer bir ilgi Fransız aydınları kadar halkında da mevcuttur. Oysa, Osmanlı münevveri ile Türkiye Cumhuriyeti aydınının Fransa hayranlığı, dillerini öğrenip geleneklerini özümseyecek, Fransız İhtilâli'nin temel ilkelerini "hürriyet, adalet, müsavat" diye kısa sürede tercüme edip benimseyecek kadar ileri bir düzeydedir. Son devir Osmanlı yöneticileri kadar, Cumhuriyet'in kurucularının da ufkunda parlayan yıldız Fransa'dır. Başta Galatasaray Lisesi, Saint Joseph, Notre-Dame de Sion olmak üzere Fransız okullarına gösterilen rağbet bunun hem sebebi, hem de neticesidir elbette.

Bu üstünkörü özetten de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında sanat, edebiyat ve düşünce dünyasının merkezi olan Fransa'nın başkenti Paris, bu topraklardan oraya bakanların da temel ufkudur. Paris'e gidip gelenlerin anlattıkları da bu ilgiyi beslemektedir doğal olarak. Üstelik, şu veya bu nedenle, memleketten dışarı çıkmayı düşünenlerin ütopik kenti de Paris'tir aslında. Jön Türkler orada gazete çıkarmış, pek çok aydın 'hürriyet'i orada teneffüs ettiğini dile getirmiş, deyim yerindeyse, XIX. yüzyılın sonunda Paris'te önemli bir Osmanlı diasporası bile teşekkül etmiştir.

Dolayısıyla, Türk edebiyatında Fransa'nın ve Paris'in özel bir yerinin bulunduğunu ve bu yerin süreklilik kazandığını söylemek mümkündür. Ancak, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde ifade etmek gerekirse, en az onlar kadar Paris'e hayran olan bu satırların yazarı, bu kenti Ahmet Hamdi Tanpınar'dan daha iyi anlatan bir başkasına henüz rastlayamamıştır. Hiç kuşkusuz, Yahya Kemal'den Melih Cevdet Anday'a, Ahmet Haşim'den Suut Kemal Yetkin'e, Salâh Birsel'den Enis Batur'a kadar pek çok isim Paris'i terennüm etmiştir, ne var ki, hiçbirisinin bu kenti ele alış ve değerlendiriş biçimi Tanpınar ölçüsünde çarpıcı değildir. Kim bilir, belki bunda Tanpınar'ın düşünce dünyasının teşekkülündeki farklı unsurlar kadar, Paris'e bir hayli geç gidişinin de payı vardır. Tanpınar'ın mektuplarını yayıma hazırlayan Zeynep Kerman'ın da belirttiği gibi, "Bilhassa 1931-1959 yılları arasında Ahmet Kutsi'ye (Tecer) yazdığı mektuplar, değerli yazarın bu yıllardaki maddî ve manevî sıkıntılarını aksettirir. Tanpınar, daha o yıllarda Avrupa'ya gitme arzusuyla yanar, fakat bu emeline yıllarca sonra kavuşur."[1] Kerman'ın sözleri, belli bir hayıflanmayı beraberinde getirse de, Tanpınar'ın beklediğine değmiştir de denilebilir. Buna mukabil, insan yine de, "Tanpınar, mesela *Huzur*'u yazmadan önce Paris'i görmüş olsaydı nasıl bir roman çıkardı ortaya" diye merak etmekten alamıyor kendisini. Hiç kuşkusuz sadece *Huzur* için de geçerli değildir bu soru. Paris'i, diyelim ki yirmili yaşlarında keşfedebilseydi Ahmet Hamdi Tanpınar, yine "sükût suikasti"ne maruz kalır mıydı acaba?

İçinden çıkılma ihtimali bulunmayan soruların kıyısında dolanmak yerine, Tanpınar'ın anlattıklarına kulak verelim isterseniz. Tanpınar'ın zengin dikkatleri, daha uçak yolculuğu sırasında gösteriyor kendisini çünkü:

"EN HAZİNİ, ÖNCE İNSANIN SİLİNMESİ"

"Uçak yolculuğunun paradoksa benzeyen bir tarafı var. Sür'at, hareket fikrini, rahatlık ve zaman kısalığı yolculuğu ortadan kaldırıyor. Sanki hem Zenon'un oku, hem de onun arkasında hareketten şüphe eden düşüncenin kendisiyim. Nerede ise Valery'nin o çok güzel şiirinde (Deniz Mezarlığı) olduğu gibi 'Sada beni doğuruyor ve ok öldürüyor' diyeceğim. Vakıa bir yığın şey olmaktadır ve bunların olduğunu biliyorum; hatta görüyorum. Toprak altımızdan kaydı. Hepimiz birden Lufthansa'nın karnında -Tevrat'taki yunus balığının bir başka çeşidi boşluğa asıldık. Ve bütün bunlar o kadar çabuk oluyor ki günlük hayatımın olduğu gibi devam ettiğini düşünebilirim. Birkaç saat sonra, elimde son sık-

Kültür A. Ş. Arşivi

Ne içindeydi zamanın ne de büsbütün dışında...

tığım ellerin sıcaklığı Münih'e ineceğim.

Fakat sür'atin yahut onu doğuran veya ondan doğan sarsıntının tesiri altında birtakım değişikliklerin de olduğu muhakkak. Bildiğim mânâsında zamandan çıkmış gibiyim. Sanki bir çeşit yarı boşlukta, her türlü devam fikri hiç olmazsa ikinci planda kalmış, anların sadece birbirini kovalamasından ibaret başka türlü bir zamanı yaşıyorum. Bu anların her biri ayrı düşünce ve çehreler ile ve aralarında benim olmayan, yahut ancak büyük dikkatlerle kendime mal edebileceğim fasılalarla geliyor. Benliğim bir yığın kesintiden ibaret. Hakikat şu ki, biraz ilerde, camın ötesinde mesafeyi alâimisema renkleriyle dağıtan pervane biraz da benim içimde işliyor ve galiba daha evvel beni dağıtıyor.

Çıktığımız ilk yüksekliklerden bakılınca toprak, kübist ressamların iddiasına hak verdiriyor. Araya giren mesafe bütün fazlalıkları attı, eğrilikleri düzeltti, eşyada düz köşeliden veya üstüvaneden, toprak yüzünde muntazam kavisten başka bir şey kalmadı. Hatta düz tarla çizgileri bile kavislendiler. En hazini, ilk önce insanın silinmesi. Yükseklik biraz daha artınca kabartmalar da ortadan kalkıyor, o zaman dokunma duyumuzu yahut ondan gelen şeyleri kaybediyoruz. Şimdi Lufthansa'nın pencerelerinde sadece ortasından çekip sürüklediği renkten ve çizgiden bir kumaş var. Sanki kübizmle abstre resmin arasındaki fasılada yaşıyoruz.

Etrafıma bakıyorum, hemen herkes acayip bir dikkat ve dalgınlığa beraberce mahkûm gibi. Bir taraftan oturduğu yere kemerle kendisini bağladığı andan itibaren bir parçası olduğu uçağın nizamına uymaya, onun atılışlarını kendi uzviyetinde benimsemeye, bir taraftan da ister istemez kendinde hazırlanan bu madde nizamında büsbütün kaybolmamaya çalışıyor. Ve bütün bunlar yapılan işin, okunan gazetenin, fısıltı konuşmanın arasından oluyor. İnsan farkında bile olmadan 'Bu kadarcık mukavemet belki maddede bile vardır' diye düşünebilir.

Şüphesiz pilotu ayırmak lazım. İş, onu bu madde nizamına girmekten ve ona mukavemetten men ediyor. Makine ancak kendisine hâkim olanı kabul ediyor. Daha evvelki seyahatlerimden birinde, Roma'ya kadar beraber geldiğimiz bir pilot, 'İdare etmediğim andan itibaren ben de sizin gibiyim' demişti. 'Ya idare ettiğiniz zaman?'

Kültür A. Ş. Arşivi

Ahmet Hamdi Tanpınar, Füreya ile birlikte...

'O zaman iş değişir. O zaman makine ile birleşiyorum, nabızlarımız birbirimizin oluyor, fakat çok başka planda. Mücadele etmem lazım olan bir yığın şeyle karşı karşıya kalıyorum.' Ezelî at ve binicisi hikâyesi.

Gerçekte bir uçakta asıl yaşayan varlık pilottur. Diğer yolculuklarda hemen herkeste az çok bulunan iradeyi uçakta yalnız o muhafaza eder. O düşünür, o tereddüt eder, karar verir, hatta gerçek mânâsında o korkar. Çünkü korkunun mekanizmasını işleten psikolojik vaziyetlere bile yalnız o sahip. Mesela otomobil yolculuğunda, toprağın yakınlığı, arabayı durdurma, kapıyı açıp atlama filan gibi birçok ihtimal size şoförün aksiyonunu yarıda bırakmayı düşündürebilir. Kapıyı açar ve atlarım, gerisi bahtıma. Ve bu ihtimaller evin delisini azdırır, korkunun kendisini doğurur. Yine bir otomobil yolcusu, birçok hareket taklidiyle âdeta makinenin hareketine iştirak eder. Büyük sür'atlerde hemen hepimiz arabayı taklit ederiz. Onunla beraber sağa ve sola eğiliriz, onunla beraber tehlikeyi karşılayacak tavırlar alırız. Uçak yolculuğunda ne bu imkânlar ve onların bizde hazırladığı ihtiyarîlik, ne de bu uzviyetimizle harekete iştirak vardır. Tehlike ise çok defa bizim hiç tanımadığımız, bilmediğimiz cinsten oluyor. Hayır, uçak yolcusu sadece uçağın bir parçasıdır. Ve onunla beraber pilotun emrindedir."[2]

"KADIN ÜNİFORMA GİYİNCE MEKTEP PİYESİ OLUYOR"

Tanpınar'ın dikkatlerinin zenginliği kadar keskinliği de, elli iki yaşında yapılan bu ilk yolculuğun[3] her şeye rağmen 'geç kalmış bir yolculuk' olduğunu hissettiriyor. Adalet Cimcoz'a yazdığı mektubun, "Paris'teyim, anladın mı kardeşim, Paris'te. Ve pusulasız, direksiz bir gemi gibi dolaşıyorum. Bu şehirde göze ilk çarpması icap eden şeylerin hepsini bitirdim"[4] cümlelerindeki heyecan, her ne kadar yukarıdaki yargımızın muhtevasını reddetmeye mütemayil ise de, alttan alta bir hayıflanma da kendini sezdirmektedir sanki. Hele, yine aynı mektupta dile getirdiği, "Bildiğim Fransızcayı da unutmuştum. Bu kadar dolu, her tarafı dolu ve içinden küçülmüş adam tasavvur edemezsin"[5] sözlerinin gerisinde, Paris'le temasın verdiği şaşkınlık kadar, bu geç kalmışlığın izlerini bulmak da mümkündür.

Buna mukabil, olgun bir edebiyat adamı, kendini ispatlamış bir estet, Doğu ile Batı arasında dengesini bir nebze bulmuş bir 'Mümtaz' olarak Paris kapılarını çalmasının farklı bir tecrübeyi beraberinde getirdiği de söylenebilir elbette. Daha uçakta, modernizme ilişkin kısa ve fakat derin tespitler yaparken, modernizmi karşısına almak yerine, onu anlamaya çalışan müşfik bir baba edâsındadır. İşin ilginç ve tuhaf tarafı, bütün bu değerlendirmeler, Prof. Nilüfer Göle'nin *Modern Mahrem*'de[6] sık sık vurguladığı gibi, yine kadın ekseni üzerinden yol bulmaktadır kendisine. İddialı bir yörüngeye girmek pahasına söylemek gerekirse, Osmanlı'nın son dönem münevverleri kadar, Cumhuriyet'in ilk kuşak aydınları da -ki zihniyet itibariyle hemen hepsi birbiriyle akrabadır- hayatı kadınlar üzerinden algılamakta ve kurgulamaktadırlar. Doğrusu bu ya, Batı'yla temasın doğal bir yansıması olarak bunda şaşırtıcı bir taraf da yoktur. Şaşırtıcı olan, bu algı ve kurgunun, 'soyut' bir kadın figürü üzerinden yürütülmesidir. Tanpınar'ın, karşısında 'somut' bir varlık olarak duran hosteslerle ilgili değerlendirmelerindeki 'soyut'lama tarzı, sanki bunun bir tezahürü gibidir. Hele, "kadın üniforma giyince az çok sinema yahut mektep piyesi oluyor" cümlesi, bir bakıma, modern hayatı -hiç kuşkusuz, 'üniforma'ların giderek çoğaldığı postmodern devri de dahil edebiliriz buna- yine kadın ekseninde okuma gayretinden başka bir şey değildir:

"Ev sahibi kızlar, biri ince, sarışın, uzun boylu, siyah gözlü bir Velazquez, öbürü bazı zenginliklerini iyi gizlemiş gürbüz bir Renoir, sağa sola gidip geliyorlar. Ruhî bir ihtiyacı tatmin ettiklerinden emin, size sokuluyorlar, üstünüze yarı anne ve biraz sevgili tavırlarıyla eğilip konuşuyor ve gülüyorlar. Vakıa bütün bu hareketlerde hafif bir sinema yok değil. Kadın üniforma giyince az çok sinema yahut mektep piyesi oluyor. Öğrendikleri şeyi tatbikte fazla ısrar ve gayret göstermelerinden mi, yoksa araya kadınlığın girmesi mi? Teker teker karşılaşınca bunu pek fark etmiyorsunuz. Fakat ayrı ayrı yaradılışlarda aynı hareketlerin ve hallerin tekrarını görünce ister istemez iş aksıyor. Hakikat şu ki, modern hayat, kursa fazla yer verdi. Hayatımızın yarısından fazlasını onun seri halinde imal ve istihsalleri dolduruyor.

Ne olursa olsun ben kendi hesabıma bu işten memnunum. Velazquez her suale cevap verirken o kadar latif bir şekilde üstüme eğiliyor, saçları ve cinsini seçemediğim kokusu öyle yüzüme geçiyor ki...

Yemeklerimiz gelmeye başladı. Hepsi küçük bir tepsinin içine en kesin bir hesapla sıkıştırılmış. Vakıa motoru bildikten, hatta radyonuzu -ne hacet saatinizi- bir kere olsun gözünüzün önünde açtırıp tamir ettirdikten sonra bu hesaba hayret etmeye hakkınız yok. Bununla beraber bu küçük tepsinin kıl üstünde duran muvazenesine hafif bir tehdidin karıştığı da inkâr edilemez. Çünkü makine, intizamı burada ferdî sahaya geçiriyor. Ya daha ileri giderse! Mesela bir gün, bu güzel dünyamızda, herkesin tıpkı bu uçakta olduğu gibi muayyen bir koltukta oturduğunu düşünün. Hatta bu güzel kızlar gibi ancak muayyen şeyler öğrenebilir, muayyen şekilde gülmeye, düşünmeye, konuşmaya mecbur olabiliriz. Ufkumuz yalnız bize cebredilenden ibaret kalabilir. Doğrusunu isterseniz, bugünkü tekniğe bütün hayranlığıma rağmen onun bize va'dedilmiş bir cennetle eskisinden çok başka türlü bir Ortaçağ'dan hangisini hazırladığına henüz karar veremedim. Daha doğrusu makinenin istediği kadar -yani ona hâkim olacak, onun cebrettiklerinin üstüne çıkacak kadar- akıllı olup olamayacağımızı bilmiyorum."[7]

Küçük bir tesellinin gölgesine sığınarak söylemek gerekirse, 24 Ocak 1962 tarihinde ölen Tanpınar, hiç değilse korkularının bir kısmının gerçekleşti-

ğini görmek gibi bir talihsizlikle yüz yüze gelmedi. Yoksa, "Eskisinden çok başka türlü bir Ortaçağ"ın sadece gündelik hayatın maddî unsurlarını değil, başta düşünce ve duygu olmak üzere insan varoluşunun neredeyse bütün 'mânâ' tarafını teslim aldığını görüp daha ziyade hayıflanabilirdi. Yine kadın metaforu ekseninde devam edersek eğer, "siyah gözlü Velazquez" de, "bazı zenginliklerini iyi gizlemiş gürbüz bir Renoir" da; 'makine'yi teslim alma hülyaları kuran – bilhassa kadınlar arasında gerçekten böyle hayaller kuranlar var mı acaba- hemen herkes gibi, 'makinenin tahakkümü'ne çoktan boyun eğdi çünkü. Uçaktaki hostesin yahut uzay merkezinde çalışan bir kadının, meslekî açıdan başka bir alternatifi olmadığı söylenebilir doğal olarak; lakin, 'makine tahakkümü'nün meslekî alanın dışına da taşınabileceği, hatta giderek bunun bir 'hayat tarzı' haline getirilebileceği gerçeği, 'Nuran'lara sevdâlı Tanpınar'ın tahayyül sınırlarını bir hayli zorlardı herhalde. (Tanpınar, kim bilir hangi türden ihtiyaç ve tasavvurlara cevap verdiği için kısa sürede 'kült' bir filme dönüştürülen *Matrix*'i izlese ne düşünürdü acaba?)

Bununla birlikte ve buna rağmen, hayatı hâlâ kadınlarla açıklayabilme çabaları, o hayli sancılı modernleşmenin de; sancısını kendi içinde barındıran ve ortada kayda değer hiçbir sancı yok-*muş* gibi davranabilme kültürünü beraberinde getiren postmodernleşmenin de, bir yerde bir başka cevap aradığına dair ipuçları taşıyor sanki. Tam da burada, sisler altında kalmış bir yarımada görünümü veren Doğu-Batı şizofrenisine yeni bir satırbaşı açılabilir belki. Çünkü, Tanpınar hâlâ uçaktadır ve artık "renksiz ve şekilsiz bir beyazlığın mahpusu"dur:

SİS HERKESİ AZ ÇOK ŞAİR YAPAR

"Balkanlar'ın üstünde oldukça kalın bir sis tabakasına düştük. Toprakla son bağımıza, aşağıda bizimle beraber yer değiştiren gölgemize kadar etrafımızda her şey silindi. Şimdi renksiz ve şekilsiz bir beyazlığın mahpuslarıyız.

Sis, ameliyesini aydınlığın üzerinde yaptığı için olsa gerek, biraz da zihnin hallerine benzer. Onun için daima muhayyeleyi gıcıklar. Görüş planlarımızı alt üst eder, eşyayı değiştirir, aralarına acayip mesafeler koyar, onları tabiî halde tanımadıkları bir yalnızlıkta karşımıza çıkarır. Hülâsa, san'atın büyüsünü, yahut mizahını günlük hayatımızda kurar. Onunla karşılaşınca ister istemez bir çeşit yaratmaya mahkûm oluruz. Hangi İstanbullu sisli mevsim sabahlarında veya geceleri yatağında o acı düdük seslerini dinlerken az çok şair değildir?

Fakat altı bin metre yükseklikte sis İstanbul sabahlarının ve gecelerinin sisi olmuyor. Etrafımızda hiçbir şey bulunmadığı için hiçbir şeyi uzaklaştırmıyor, silmiyor, değiştirmiyor. Sadece karanlıktan çok başka şekilde aydınlığın inkârı oluyor. Hatta uçağın çok sıkı kolektif hayatı ferdî herhangi bir ihsası derinleştirmeye imkân vermediği için bunu bile fark etmiyorsunuz. Ona sadece geçici bir arıza gibi maruz kalıyorsunuz.

Bu yolculuktan yirmi gün evvel Trabzon'da, Kadir Kaya yaylasında aşağı yukarı 2500 metrelik bir yükseklikte -dünyanın en arızalı yollarından biri- böyle bir sis tabakası birkaç saat için yolumuzu kapamıştı. İki yanımızdaki çamlı tepeler birdenbire ince tüllere büründü. Sonra bu tüller kalınlaştı. Her şeyi örttü. Her an görmediğimiz uçurumlara devrilmek tehlikesi içinde kaldık. Uçak yolculuğunda bu tehlike ve korku yok.

Belgrad'a yakın bir yerde sis dağıldı ve biz beyaz bulutların kurduğu güneş ve sessizlik imparatorluğuna girdik. Sanki toprağın yerini göğün ilk katlarından biri aldı. Birdenbire firuze bir göğün altında beyaz ve mavimtrak kuleler, akik rengi dağlar, karlı vadiler, kuğu boynu dereler peydâ oldu. Hülâsa on dördüncü asır ressamlarının -daha iyisi Giotto'nun- âdeta hendesî ve yarı tecrid peyzajlarına benzeyen bir âlemdi bu.

Burada sis tabakasında olduğu gibi zihin hareketsiz kalmıyor. Beyazlığın telkin ettiği sessizlik fikrini kıracak bir yığın şey yaratmakla meşgulüm. Hatırıma durmadan Dante'nin Araf'ı geliyor. İstiyorum ki bu kulelerden birinden beyazlar giyinmiş bir kafile çıksın ve ilâhiler söyleyerek yürüsün. Şu karşı dağdan çıplak ayaklı bir kadın, elinde bir zambak, onları karşılasın. Fakat ne kadar beyaz var ve rüzgârsız yükseklikte nasıl sadece güneşi kabullenerek, onun halleriyle değişerek

olduğu gibi duruyorlar. İşin garibi, dünyanın en mukavemetsiz maddesi olduğunu bildiğimiz halde gözün bu beyazlığı hakiki bir döşeme gibi alması. Şüphesiz bu his karlı manzaralara alışkanlığımızdan geliyor.

Bulut tarlasından sonra uçak turistik vazifesini birdenbire hatırlamış gibi toprağa yaklaştı. Altımızdaki iyi sürülmüş araziyi, köy ve kasabaları, ormanları âdeta teker teker sayarak yol alıyor. Eski Osmanlı macerasının büyük sahnelerinden biri üstündeyiz. Birkaç defa Tuna'yı atladık. Ama bu yükseklikte Tuna bizim Tuna değil, kurşun renkli ve kurşun kadar ağır akan herhangi bir su. Hatta akmıyor bile. Altımızda kıvranan şeridin bir nehir olduğunu bildiğimiz için ve biraz da renginden biz böyle sanıyoruz. Tezkireci Âşık Çelebi'nin Üçüncü Mehmed'e verdiği bir kasidede padişaha kulluğunu arz etmek için zincirlerini sallayarak -çünkü Macaristan'dan ötesinde biçare esirdi- geldiğini söylediği Tuna'yı kendi parıltısıyla ancak eski tarihlerimizde, halk şiirinde ve musikisinde, yahut Evliya Çelebi'de bulabiliriz.

Altımızdaki arazi biraz daha yumuşadı, tepeler meylini azalttı ve biz biraz daha aşağıdan uçmaya başladık. Ormanların, av ve eğlence köşklerinin parklarıyla Viyana ovasının üzerindeyiz. Lufthansa hemen hepsinin etrafında bir kavis çiziyor. Bu kavislerin birinde asıl Viyana'yı, daha doğrusu onun geniş carton-pierre maketini yakaladı. Şimdi bir yumak gibi onu çözüyor. Ben uçaktan şehirlerin gündüz manzarasını sevmiyorum. Şehirler, ışıkların insan varlığını haber verdiği gecelerde güzel oluyor. Bütün bu şatolar, saraylar, parklar, semtler ve büyük caddeler tepeden bakılmak için yapılmadı ki."[8]

Memleket edebiyatında çok az dikkat Tanpınar kadar zengin ve bir o kadar da zenginleşme kabiliyetine sahiptir, dersek eğer, herhalde mübalağa sanatının gölgesine sığınmış olmayız. "Şehirler, ışıkların insan varlığını haber verdiği gecelerde güzel oluyor" cümlesi bile tek başına bir masal atmosferi kurmaya yetiyor sanki. Oysa, Tanpınar'ı 'psikiyatrik açı'dan mercek altına alan Halûk Sunat, hiç de aynı kanaatte değildir. Sunat'a göre Tanpınar, "... Kısık sesli, hatta, ürkek bir adamdı. Öylesine ürkekti ki, içinde fırtınalar esen bu adam, o fırtınaların uğultusuna kapı aralayacak yaratma dünyasının kulpuna el attığı halde, o kapıları zorlayamadı; mırıltılı bir ses oldu, eşikte durdu."[9]

Halûk Sunat'ın Tanpınar'ı değerlendirme biçimi, bu metnin daha sonraki bölümlerinde de görüleceği gibi, memleketin okur-yazar takımının Tanpınar'a neden geç kaldığının somut ipuçlarını da barındırıyor bağrında. Üstelik bu geç kalma, sadece Tanpınar'la da sınırlı değildir. Cemil Meriç'ten Tarık Buğra'ya, Mustafa Necati Sepetçioğlu'ndan Emine Işınsu'ya kadar 'sağ' zembereğe hapsedilen insanlar, kendilerini, 'sol' zembereğin kayıt koyucuları olarak görenler tarafından bir kenara itilmiştir hep. 80 sonrasında belirgin bir ivme kazanan Tanpınar'a yetişme telâşlarının, sözgelişi, Prof. Mehmet Kaplan'ın, "Bir şairin romanı: *Huzur*"[10] adlı kapsamlı makalesini ihmal etmesi de, 'Batılı' terbiye görmüş zihinlerin pek de 'Batılı' bir olgunluğa erişememesi olarak değerlendirilebilir herhalde.

Biz bu yorumları tam da bu merhalede keserek, Tanpınar'ın, uçak yolculuğunun edebiyatının yapılmadığına, şiirinin yazılmadığına dair serzenişlerine kulak verelim biraz:

"TEK UÇAK ŞAİRİ SAINT-EXUPERY"

"Asrın başı şimendifer yolculuklarının, lüks trenlerin, yataklı vagonların, birdenbire varılan gürültülü ve aydınlık garların, asrın ortası uçağın, onun sessiz geliş ve gidişlerinin, hava limanlarının oldu. Fakat birincisi gibi onun şiiri ve edebiyatı daha yapılmadı. Uçak yolculuğunun ne Valery Larbaud'su, ne de Blaise Cendrars'ı, ne Apollinaire'i ve Paul Morand'ı çıktı. Acaba sür'atin fazlalığı, bahsettiğim yalnızlık ve acele yüzünden insanların azlığı ve muayyen hadlerde kalışı mı buna imkân vermiyor? Yoksa uçağın pilottan gayrisini silmesi mi? Filhakika tek uçak şairi Saint-Exupery, bize yalnız pilottan, onun yalnızlığından, iradesinden ve bir de onu yetiştiren mekanizmadan, sıkı terbiyeden bahsetti. Şurası var ki, pilot asrın yarattığı birkaç büyük tipten biridir.

Hürriyet Arşivi

Tanpınar Paris'e geç kalmıştı ama Türk okuyucusu da Tanpınar'a bir hayli geç kalmıştı...

Tren yolculuğunun makinisti, onun yanında yalnız Simenon romanlarının atmosferini yapan bir hayat mağlubudur. Vakıa iki harp arasında, hükümdarlara varılıncaya kadar, bu işe heves edenler oldu. Fakat bu heves sanki herkesin arasına karışmak, herkese benzemek içindi. D'Anunzio ile eski Bulgar Kralı Boris'in maceraları bana devrimizin karakterini veren bir çeşit sembol gibi göründü. Büyük İtalyan şairi havalarda ateşin takdisini ararken, Kral Boris de karışık makineler arasında herkes olmaya çalışıyor, yani krallığından istifa ediyordu.

Bununla beraber hava yolculuğunun kendisine mahsus duyuları ve duyguları ile insanın içine kadar geçen boşluğu, hava limanlarının kendilerine mahsus sıcaklığı ve hüznü, bir tecride çok benzeyen acayip yalnızlığı var. Boşluğa böyle dalış, bütün alıştığımız şeylerle aramıza giren bu fasıla, bir sar'a gibi vücudumuzu kaplayan bu sarsıntı, onun arasından etrafımıza ve kendimize bakışımız, gece uçuşlarının o değişik manzaraları, Saint-Exupery'nin çoban pilotun birinden öbürüne ziyarete gittiği sürülere benzettiği aydınlık şehirler, ay ışığı ve yıldız parıltılarıyla böyle dünyasız karşılaşma elbette geleceğin şairlerine yeni duyguların yolunu açacaktır. Elbette bir gün, gece içinde kendi ışıklarıyla başka bir yıldız gibi dolaşmaktaki acayipliği ve harikulâdeliği birisi bize anlatacaktır. Çünkü biz sırrı ve şaşırtıcıyı kaybettikçe buluruz ve buldukça kendimizi de buluruz. Şaşırtıcı içimizdedir. Masal, günlük ekmeğimiz olduğu kadar benliğimizin tabiî ifrazıdır.

Kahvemi içtikçe kendime geliyorum. Descartes'ın bir uçak yolculuğu yapmış olmasını ne kadar isterdim. 'Düşünüyorum, binaenaleyh varım' sözü bu yolculuğun en iyi tarifi olabilir. Yazık ki insan hayatla ve eşya ile alâkasını kesince düşünce de kendi üstüne çörekleniyor.

Bizi Viyana'dan Münih'e götürecek uçağa oranın saatiyle altıda bindik. Geniş ufuk ve Viyana ovası akşama hazırlanmış, güneşin rengi değişmişti. Bal rengi bir ışık uçağın altında duran koyu kırmızıya boyanmış bir arabanın üstünde, camdan bir şey gibi âdeta sesli, kırılıyordu. Bu ışık, onun gözümüze batan kırıkları, uzaktaki ağaçların dumanlı yeşilliği, havayı dolduran makine ve yakıt kokusu, insanların sessiz gidip gelişi, hülâsa her şey tekrar günlük hayatın dışında olduğumuzu hatırlatıyordu.

Tekrar şehrin üzerinde kavisler çiziyor, tekrar din kitaplarında okuduğumuz o gökten inme cezalardan birine uğramış gibi insansız caddeleri, apartman bloklarını, meydan ve spor yerlerini, eğlence ve av köşklerini, harplerin, felaketlerin, kuvvetle yaşanmış aşkların, san'at tesadüflerinin insan hatırasına mal ettiği yerleri teker teker sayıyoruz. Sonra uçak birdenbire yolunu çeviriyor, behemehal yakalamak istiyormuş gibi akşama doğru yol alıyor. O, bizim kastımızdan habersiz, her lâhza başka bir mesafede, başka saatlerde rastladığımız oyununa devam ediyor. Şimdi çifte kartalıyla bir Habsburg arması, biraz sonra tuğların, bayrakların

Notre-Dame, herkes gibi Tanpınar'ı da derinden etkilemişti...

savrulduğu bir cenk meydanı, yanan bir şehir oluyordu. Sür'atimiz yüzünden bitmeyen bir akşamdı bu. Bir aldanma masalına benzeyen şalı, uçağın azgın boğası üstüne atıldıkça derinlere gidiyor, durmadan zemin ve şekil değiştiriyordu. Nihayet aydınlığın çeşmesi kısıldı ve siyah bir bulutun arkasından kanlı bir göz bize uzun uzun baktı. Son bir ürperişle o da kayboldu ve yerinde kırık bir Mozart kemanını andıran o esmer bulut parçası kaldı. Ve biz kendi ışıklarımız, kendi yorgunluğumuz, menzile yaklaştığımız için yavaş yavaş içimizde canlanan kendi meselelerimizle, yumuşak ve yıldızlı orta Avrupa gecesine daldık."[11]

PARİS'TE İLK GÜNLERİN COŞKUSU BİR BAŞKADIR

Herhalde Türk edebiyatında yazılmış çok az metin, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın biraz sonra okuyacağınız satırları kadar sinematografik özelliklere sahiptir. Sadece sinema da değildir aslında bu satırların zenginliğini sağlayan; özenle biçimlendirilmiş, her rengine, her çizgisine, her kıvrımına ayrıca dikkat edilmiş ve kelimelerle tuvale aktarılmış bir tablo da mevcuttur sanki. Zaten bu nedenle, Tanpınar'ı okuyarak Paris'e gitmekle, söz gelişi, Yahya Kemal'i okuyarak Paris'e gitmek, birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış iki ayrı dünyaya girmek gibidir. Tanpınar'ın çizdiği Paris ne kadar edebiyat, şiir ve musikî doluysa; Yahya Kemal'in Paris'i o ölçüde fikir ve siyasetle hemhaldir. Hiç kuşkusuz bu farkın gerisinde, biraz da Paris'e gidilen devrin ve Paris'e giderken arkada bırakılan ülkenin şartları yatmaktadır. Yahya Kemal, bir Jön Türk olarak adımlarken Paris'in kaldırımlarını, yıkılmaya yüz tutmuş bir imparatorluğun vârisleri arasında yer aldığının bilincindedir elbette. Üstelik amacı da, tıpkı Paris'te teşekkül eden Osmanlı diasporasının diğer fertleri gibi, 'ülkeyi kurtarmak'tır. Devrin Osmanlı münevverlerinin zihninde, 'ülkeyi kurtarmak,' bir bakıma II. Abdülhamid'den kurtulmakla eşanlamlıdır. Dolayısıyla, Yahya Kemal'in pek öyle çevresine bakacak; kentin şiirini, bu şiirin Saint Michel'den Luxembourg Parkı'na doğru kanat çırpışını, oradan Notre-Dame'ın kulelerinden birine konaklayışını görecek hali yoktur.

Oysa Tanpınar, en azından çoktan 'kurtarılmış' bir ülkenin mensubu olarak Paris'tedir ve nihayet, yıllardır kurduğu düş gerçekleşmiştir. Metinde de sık sık tekrarlayacağı gibi, "Paris'tedir" ve Paris'e, kurduğu düşlerin bir bölümünü aktarmaktadır aslında. İtiraf etmek gerekirse, Paris, bu düşleri besleyip zenginleştirmek hususunda hiç de müşkülpesent bir kent değildir. Tanpınar'ın heyecanının, hemen akabinde okuyucuya da sirayet etmesinde şaşırtıcı bir taraf yoktur bu nedenle. Bir miktar şaşırtıcı olan, elli iki yaşındaki bir insanın neredeyse bütün gözeneklerinden fışkıran ruh halidir belki de:

"Her cinsten, her milletten, her yaştan bir insan

kalabalığı, gece en geç vakte kadar dolup boşalan kahveler, dansingler, tiyatrolar, en unutulmuş semtlerden nehrin iki yakasına doğru akan ve orada sahafların kasalarında biriken kitaplar, resimler, röprodüksiyonlar, antikacı dükkânlarının, galerilerin, sergilerin bitmez tükenmez bolluğu, Pigalle'in, Montmartre'ın, Clichy'nin şehri hiç durmadan ve daima bir Dufy kompozisyonunun hafifliği ile renkli kadın çamaşırları gibi geceye fırlatan ışıkları, garların her nefeste önlerindeki meydanları, kahvelerin tenteleri ve apartmanların çatılarıyla beraber yutan, sonra lâhzada korkunç bir sallantıda yerlerine iade eden dev ağızları, binlerce ağızda sakızlanan Fransızca, zenci âşık, şimalli sevgili, önünüzde bir takunya gibi tıkır tıkır yürüyen Japon kızı, yanı başınızda dikilen ve bir metre tepenizden size yolunu soran İskoçyalı rahip, adım başında beyaz perde ciddiyetiyle öpüşen çiftler ve kahvelerin mahremiyetinde pek inanmadan onları taklit eden yaşlılar, san'at eserlerini lüzumsuz kılan vitrinler, büyük bahçelerin gökyüzünü mavi bir kumaş gibi kesip biçen hendesesi, küçük meydanların eski gravür sükûnetleri, fıskıyelerin yalancı elmas çağlayanları, Louvre'dan Etoile'e doğru Bonnard renkleriyle kabaran akşam ve birdenbire bulunduğunuz caddeyi sarışın tebessümünün etrafında toplayan genç kadın ve onun insaniyet namına sizinle dostluğa hazırlanan at yapılı köpeği. İşte ilk günlerin Paris'i."[12]

Doğrusunu söylemek gerekirse, biraz gönül gözü açıklığı, biraz da içinde yaşadığımız kültüre en azından o devirde egemen olan Fransız terbiyesiyle Paris'e giden hemen herkes bu şaşırtıcı atmosferi bulacaktır karşısında. Paris biraz da budur zaten. Bütün durmuş oturmuşluğuna rağmen sürekli sürprizlere gebedir, sıkılmaya vakit bulabilirseniz şayet, üstelik tam da o anda kendisini yeniden hatırlatacak kadar da zengindir üstelik. Ne var ki, Ahmet Hamdi Tanpınar, muhtemelen Yahya Kemal yüzünden şiiri ikinci plana itmiş gibi görünse de; öğrencisi, asistanı ve dostu Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın da belirttiği gibi, esasen "şair" dir.[13] Öyle ki, Prof. Kaplan'a göre Tanpınar, "Deneme ve tenkid gibi objektif düşüncenin hâkim olması lâzım gelen yazılarında, hatta dostlarına yolladığı mektuplarında bile (...) subjektif şâirane duyuş ve görüş tarzını muhafaza eder."[14] Hem hocamız, hem adaşımız, hem de daha sonra arkadaşımız oluşundan farklı bir keyif ve lezzet aldığımız merhum Kaplan'ın deneme ve tenkit konularındaki "objektiflik" tespitlerine katılmasak bile, Tanpınar'ın bütün maharetini kullanarak çizdiği o baştan başa renkli ve zengin Paris tasvirinin hakikaten son derece şairane olduğunu da kabul etmek zorundayız. Dolayısıyla, biraz daha Tanpınar'a kulak vermenin zamanıdır. Üstad, Kaplan Hocamızın "şairane" bulduğu ama içinde sosyoloji kadar sosyal-psikoloji, tarih kadar arkeoloji barındıran cümlelerini sıralamaya devam ediyor çünkü:

"SESLERİN PARİS"İ NEREDE BAŞLAR?

"Henüz hiçbirini kendi zamanınıza katmak fırsatını bulamadığınız, araya eşya ve insanlara hem kendileri, hem de sizden bir parça olmak imkânını veren o derunî fasılayı koyamadığınız için hepsi beraber ve iç içedir, hepsi birbirinden doğar ve birbirinde kaybolur. Hugo'nun evinin önünde akasya, Arc de Triomphe'un boşluğundan fırlar. Belford arslanı Delacroix'nin atölyesinin önündeki küçük meydanda mübalağalı yelesini kabartır. Sainte-Chapelle bir yangın feneri gibi Eiffel'in tepesine asılır ve Notre-Dame ile Louvre birbirine yapışık yürürler. Yalnız Seine nehri kendisidir. Her aralıktan bulanık ve uslu suların can sıkıntısını tekrarlar. Elinizdeki rehber istediği kadar bulvarları, caddeleri, sokakları başladıkları, bittikleri sokak, cadde ve bulvarlarla size anlatmaya çalışsın, hiçbir şeyi birbirinden ayırmak, sökmek kabil değildir. Bu acaip ve sürekli bayramda, bu üst üste ve cömert ziyafette birdenbire hiçbir şey düşünemez ve hatırlamaz olursunuz. Sanki çok hafif ve sihirli bir içki ile sarhoş olmuşsunuz. Etrafınızda bir yığın gizli varlık vardır. Girdiğiniz kahvelerde, anlattıkları hasret bir bıçak gibi tene yapışan Fransız türkülerinin acılığına benzeyen bir acılıkla içinize yerleşen, onlar gibi size hiç yaşamadığınız bir mazinin hasretini aşılayan, keskin kokulu Gauloise dumanlarının doldurduğu havada hakikaten görmekte olduğunuz çehrelerden büsbütün başka çehreler yüzer, çok âşina ba-

kışlar sizi takip eder, fakat hiçbirini tutamazsınız. Çünkü isimler de eşya gibi birbirine takılmış gelirler. Çünkü şehir hiç unutmadığı mazisini de yaşadığı an gibi size toptan verir, bu yüzden hiçbir hayal tam ve bütün değildir, hiçbir düşünceyi sonuna götürmek imkânı yoktur. En iyisi, her şeyi bırakmak, yeni doğmuş bir insan gibi bu selde sürüklenmektir. Bir an bu zenginlikten sıyrılmak ve sadece kendiniz olmak için olduğunuz yerde gözlerinizi kaparsınız. Fakat kabil mi?

Hemen gene o an kulağınızda başka ve ikinci bir Paris, kendi içinden büyüyen sular gibi çağlayan, değişen, yırtılan, küçük kıyamet uğultularıyla çöken, gizli maceralarda kaybolan, sonra iç içe ve renkli kavislerde, çılgınca cesur köprülerde, bir anlık sütun ve mabetlerde yeniden kurulan seslerin Paris'i başlar."[15]

Prof. Mehmet Kaplan, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ölümü üzerine yazdığı "Bir şairin romanı: *Huzur*" başlıklı makalesinde, edebiyatımızın hâlâ aşılamamış ve mevcut edebiyat ortamı dolayısıyla aşılması da pek mümkün görülmeyen bu nitelikli romanından söz ederken, *Huzur*'da anlatılanların gerçekliğine çekiyor dikkatlerimizi. Prof. Kaplan'ın cümleleriyle ifade etmek gerekirse, Tanpınar, "Eserinde ortaya koyduğu bütün ıstırapları, zevkleri, ümitleri, aşkları, hayâlleri ve özleyişleri bizzat yaşamıştır." Prof. Kaplan, sözlerini sürdürürken, *Huzur*'un bütün bir arka planını vermekle kalmayıp, roman kahramanına dönüştürülen devrin önemli şahsiyetleri hakkındaki 'teknik' bilgilerle yüz yüze bırakacaktır Tanpınar hayranlarını:

"Yalnız Mümtaz değil, romanın diğer şahısları, İhsan, Nuran, Suad, muayyen özellikleri ve davranışları içinde yakalanmağa çalışılan tâlî karakterler de hayattan alınmadır. Mümtaz'ın amcasının oğlu olarak gösterilen, fikirlerinin kuvvetle tesiri altında kaldığı İhsan, dünya görüşü, rind mizacı ve daha birçok cepheleri ile Tanpınar'ın çok yakından tanıdığı Yahya Kemal'dir. Bu satırların yazarı, Nuran'ın hayattaki örneği olan genç ve güzel kadını, asistanlık yıllarında birkaç kere görmüştür (...) Nuran'ın hayattaki örneğini teşkil eden genç ve güzel kadın, Tanpınar ile tanıştıkları zaman bekârdı. Aralarında romanda tasvir edilen tarzda fazla samimi aşk münasebetleri olduğunu da bilmiyorum."[16]

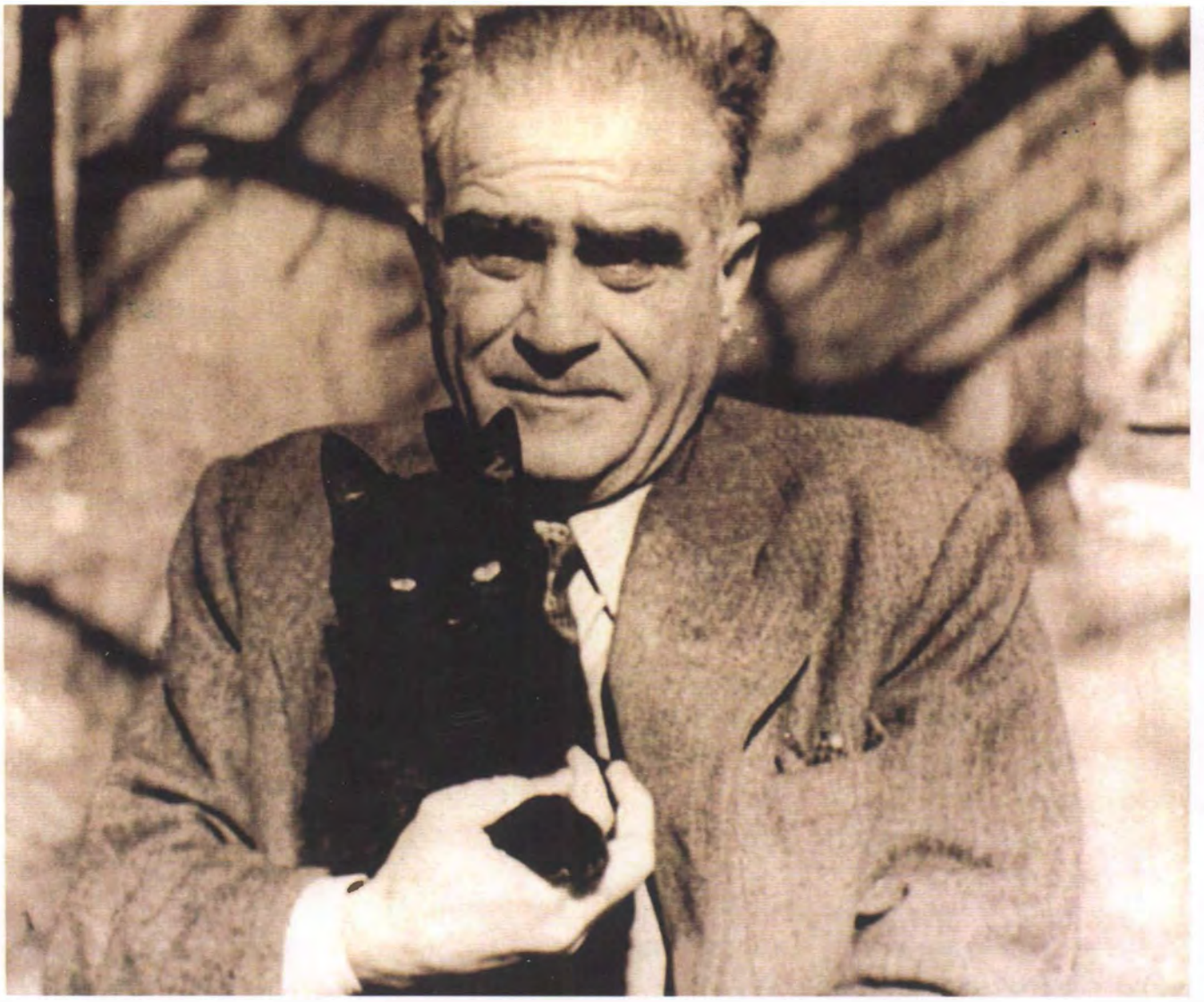
Madem parantezlerle yürüyor hayat ve metin, küçük bir parantez daha açıp bu kez Orhan Pamuk'a kulak verelim. Çünkü Orhan Pamuk, yine işimize bir hayli yarayacak bir yorum yapıyor Tanpınar hakkında ve diyor ki, "Yahya Kemal'in hayranlık duyduğu Theophile Gautier'den Tanpınar manzarayı kelimelerle anlatmayı öğrenmişti."[17]

Gerek Prof. Mehmet Kaplan'ın, gerekse Orhan Pamuk'un söyledikleri, Tanpınar'ın Paris'i anlatırken neden bu kadar başarılı olduğuna dair önemli ipuçları veriyor elbette. Tanpınar'ın, 'hakikate şairane sadakat' diyebileceğimiz bu tavrı, kuvvetle muhtemeldir ki, kendilerini Doğu ile Batı dünyaları arasında parçalanmış olarak bulan Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönem aydınlarının şizofrenisi de koymaktadır ortaya. Tıpkı Yahya Kemal gibi, Tanpınar da, gördüğü kadar görmek istediğini, sezdiği kadar sezmek istediğini 'hakikat' gibi sunabilecek bir mizaca sahiptir. Bununla, "Paris'te İlk Günler" adlı denemenin muhtelif bölümlerinde karşılaşmak hiç de şaşırtıcı değildir. Sözgelişi, okuyacağınız bölümde Tanpınar, çok değil birkaç paragraf önce renk ve ışık cümbüşü olarak tanımladığı kentin, bütün büyüsünü birdenbire yitirdiğini, hatta kendisini, "Paris bu kadarcık mıydı?" sorusunun kıyısına getirdiğini anlatıyor aynı ciddiyet ve hakikat duygusuyla:

MATBAA VE SİNEMA SEYAHATİ ÖLDÜRMÜŞ

"Garip değil midir ki asıl Paris, sizde sonradan bu şehirden kalacak büyük hayal, bu ilk günlerde sizi içten içe rahatsız eden, size düşünmek, kendiniz olmak, her şeyi olduğu gibi tanımak imkânını vermeyen bu karışıklıktadır. Vakıa ondan kurtulduğunuz zaman bir nevi berraklığa erersiniz, hayatınız daha çok rahatlaşır, fakat şehirler şehri de artık muhayyelenizin bir cümbüşü, sinir cümlenizin malı olmaktan çıkar.

Bir gün ufak bir hadise, bir yolun ortasında ayaklarınızın birden sızlayışı, sürekli bir yağmur, hülâsa çok basit ve tabiî bir şey, bu karmakarışık bütünlüğü birden kırar, o kadar hazla sahip olduğunuz Paris, birdenbire taşları kararmış yarı başka

Kültür A. Ş. Arşivi

Huzur *yazarı muhtemelen* Saatleri Ayarlama Enstitüsü *günlerinde. Kedinin ismi ise hâlâ meçhul...*

edâlı on dokuzuncu asır binalarının arkasına çekilir ve siz ortada yapayalnız, sadece bulunduğunuz yerle ve karşınızdaki insanla başbaşa kalırsınız.

Bu seyahatinizin en tehlikeli anıdır. Dönüş imkânlarınızın içinizden doğru, en yüksek, en kandırıcı sesi ile konuşmaya başladığı an. Günler birdenbire kısırlaşır. Sert bir çakıl yaralar gibi etrafa bakarsınız. Bu muydu, dersiniz, Paris bu muydu? İmkânsız bir can sıkıntısıyla bulvarların bir lâhzada birbirine benzeyiveren kahvelerine bakarsınız, vitrinlerin güzelliği çarçabuk çözdüğünüz bir renk bilmecesi olur. Meydanlar resmî nutukların tatsız belâgati ile sizi kaçırtır. Sanki şehir bütün güzelliklerini sizden gizler, ne kadar çirkin ve biçimsiz tarafı varsa önünüze yayar. Klasik devir ve Napoleon zamanı hatıraları adımlarınızı artık bırakmaz. Hakikaten sevdiğiniz, sevebileceğiniz şeylerse filmlerde alışılan, kitaplarda okunan, disklerde dinlenen, hülâsa bildiğiniz şeylerdir. Kendi kendinize 'matbaa ve sinema seyahati öldürmüş' diye herkesin malı bir hikmet savurursunuz. Ve bu şüphede yıpranmış bir havagazı borusu gibi her şeyi kaçırmaya başlarsınız. Louvre'un galerilerinde askeri bir kıt'ayı merasim icabı teftiş eden misafir devlet adamının o takma ciddiyetiyle, hiçbir şey görmeden, fakat hepsini nezaketle, dikkatle selamlayarak dolaşırsınız. Küçük mukayese egzersizlerinde, muhakeme çabalayışlarında, katı inkârlarda kendinizi bulmaya çalışırsınız. Bu dâüssılanın sizi yavaştan yavaşa yokladığı zamandır. Bir gün yolunuzun üstündeki lâleleri sizin gibi gurbette bulacaksınız, ertesi gün Nedim'in ve Yahya Kemal'in olduğu kadar Ronsard'ın ve Mallarme'nin de malı olduğunu

bildiğiniz gülün gurbetzedeliğine acıyacaksınız. Geçtiğiniz sokakta birdenbire işittiğiniz bir horoz sesi sizi bir lâhzada en fazla kendinizin olan bir İstanbul sabahına taşır. Boğaz denizi içinizde bin ayna birden kırılmış gibi dört yanınızı parıltıya boğar. Halbuki o dakika midenizde birkaç saat evvel yediğiniz muhteşem salçalı bir Fransız horozu tatlı ve buruk bir tıkanıklıkta size hazmın bütün gevşekliklerini tattırmaktadır. Zaten içtiğiniz sigaranın paketi bu hayvanın yalnız bizim olmadığını günün her saatinde size hatırlatabilir. Bir aceledir sizi yakalar, bir rapor hazırlayacakmışsınız gibi her şeyi çarçabuk görmeye çalışırsınız. Ve hep birkaç gün evvelki hale, o acayip bayrama, görülmemiş hayat ziyafetine, o zihnî cümbüşe hasret çekersiniz. Kendi kendinize, 'Yazık, bu kadar çabuk mu kaybedecektim... Paris bu kadarcık mıydı?' dersiniz. Neden sonra anlarsınız ki o günlerde hiç de Paris'te değildiniz, hatta hiçbir yerde değildiniz. Sadece, yadırgama, itiyatlarından kopma denen acayip kapalı bir yalnızlık memleketindeydiniz.

Bu ikinci safhaya, dostum Doktor Laroza ile Chartres ile Illiers'ye kadar yaptığım bir gezinti son verdi. Döndüğüm gecenin sabahında yatağımda tam Parisli olarak uyandım. Adımlarım kahvaltımı yapacağım kahveyi kendiliğinden buldular, çöreklerimi getiren garson, benim için hemen hemen eski bir dosttu. İkide bir yanı başımda duruyor, iki eli masamda bir şeyler anlatıyordu. Beni bırakınca yanı başımdaki masada durmadan Fransızca çalışan Alman kızı ile konuşmaya gidiyor. Sarışın, güleryüzlü, gri gözlü, henüz uzviyeti ile mütareke halinde bir çocuk. Bulvar, kahvelerin tenteleriyle bir Van Gogh tablosu cümbüşünde olabildiğine uzanıyor. Ellerinde boş tuvaller, gazetelere sarılı bitmiş tablolar, bir yığın genç kız ve delikanlı birbirleriyle konuşarak, gülerek, kucaklaşarak geçiyorlar. Vakıa Montparnasse artık yirmi sene evvelin Montparnasse'ı değil. Resim o zamanlarda olduğu gibi hayata her gün yeni bir hastalık aşılamıyor. Fakat Paris gene resmin bir numaralı pâyitahtı. Model olduklarını geldiğim gece öğrendiğim iki genç kız arkamdaki gençleri görür görmez yollarından döndüler. Tekrar öpüşme faslı ve bir yığın konuşma. Ne oturmaya razı oluyorlar, ne de gitmeye. İstim üzerinde yolcu boşaltan bir vapur gibi acele acele havadislerini veriyorlar. Sık sık Zadkine'in, Pignon'un, Hartung'un adları geçiyor. Zadkine'i, birkaç gün evvel karşıki kahvede tanımıştım. Koyu bir güneş lekesi masayı, hasır iskemleleri âdeta eritmeye, bir palet haline getirmeye çalışıyor. Zadkine, o gün bende büyük bir sanatkârdan ziyade, bir sanat mütekaidi, zeki bir işadamı tesirini uyandırmıştı. Halbuki bir tesadüfle gördüğüm iki tablosu çok hoşuma gitmişti. Fakat o şimdi daha ziyade heykeli ile meşhur. Pignon'u daha tanıyamadım, tek resmini biliyorum. Bir gemi iskeleti gibi bir şeydi. Üzerimde yapmaktan fazla bozmakla elde edilen tesirlerin peşinde hissini bırakmıştı."[18]

DOĞU-BATI MESELESİ VE DEVAMLILIK FİKRİ

Selahattin Hilav, Hilmi Yavuz'la o ünlü Tanpınar tartışmasına girmelerine yol açacak "Tanpınar üzerine notlar"[19] başlıklı ilk yazısında, Tanpınar'ın Doğu-Batı sorununu hem derinlemesine yaşayan, hem de derinlemesine düşünen bir yazar olduğunu belirttikten sonra, Tanpınar'ı bu konu üzerine fikir üreten diğer insanlardan ayıran en temel farkın, kolay bir çözüm yolunu benimsemeyişinde yattığını söylüyor. Hemen arkasından, ideolojik bir açıdan bakılınca Tanpınar'a klasik şemadaki 'sağcı' tanımının yakıştırılabileceğini hatırlatan Hilav, bunun yalınkat bir değerlendirme olacağını vurgulayarak, "Türk toplumunun içine düştüğü bunalımı sonuna kadar yaşayan, düşünen, eşsiz bir tarzda dile getiren ve doğru çözüm yollarını sezen" bir beyinle karşı karşıya olduğumuzu ifade ediyor.

Nurdan Gürbilek ise "Tanpınar'da görünmeyen" başlıklı denemesinde, Tanpınar'ın geçmişe, kültürel bütünlüğe ve sürekliliğe duyduğu isteği, aşk ve kadınlar üzerinden anlatmayı tercih ettiğini kaydederek, "Tanpınar'ın romanlarında kadınlar, geri dönülmek istenen bir geçmişin, sürekliliği kurulmak istenen bir kültürün ya da ulaşılmaya çalışılan bir bütünlüğün, hemen her zaman kendilerini aşan bir hakikatin simgeleri olarak çı-

kar karşımıza"[20] diyecektir.

Hiç kuşkusuz, Gürbilek'in yazısının Selahattin Hilav ile Hilmi Yavuz arasında geçen Tanpınar ve Marksizm tartışmasıyla hiçbir ilgisi yok. Ancak üç yazarı, 'Tanpınar'da devamlılık' fikri genel başlığı altında toplama çabalarımıza da pek fazla itiraz edilmeyeceğini umuyoruz. Bilhassa Selahattin Hilav ile Hilmi Yavuz erken dönemden itibaren farkındadır bunun. Konuya ilişkin olarak yazdıkları yazılar, 'Tanpınar ve Marksizm' parantezinin dışında okunduğunda, Tanpınar'ın ısrarla vurguladığı devamlılık fikrini, Tanpınar dışındaki çevreden ilk fark eden insanlar oldukları apaçık görülebilecektir. Gürbilek ise bu devamlılık fikrini, kadınlar üzerinden temellendirerek meseleye farklı bir boyut katacaktır.

Prof. Mehmet Kaplan ise ölümünden sonra evrakı arasında bulunan ve Tanpınar'a ilişkin izlenimlerini anlattığı küçük bir günlükte tamamen başka bir şey söyleyecek ve Hoca'sının zihninde, Doğu-Batı çelişkisinin çözülmek şöyle dursun, tam bir paradoks halinde varlığını sürdürdüğünü ifade edecektir:

"Bir gün Mükrimin Halil ile memleketin akıbeti hakkında konuşuyorlardı. Onda iki fikir sezmiştim: Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nu, eski şiir ve musikiyi, tarihî ananeleri çok beğeniyor, diğer taraftan garba, garbın her şeyine bayılıyordu. Ayrı ayrı zamanlarda bu fikirleri, birbirine zıt neticelere götürerek olmadık paradokslar yapıyordu. Kendimize dönüş meselesinde, bu ateşle su kadar birbirine aykırı fikirlerin nasıl birleştirilebileceğini sordum. Verdiği cevabı vâzıh olarak hatırlamıyorum. Onun şark hakkında, garp hakkında ne düşündüğünü bilâhare çok iyi öğrendim. Fakat hiçbir zaman bir senteze ulaştığını bilmiyorum. Mesele onda çapraşık olarak yaşıyor, bir neticeye varamıyordu. İhtimal şimdi de öyledir. Uzun zaman da böyle olacaktır. Şarkla garbı, eski ile yeniyi, dünle bugünü nasıl birleştireceğimiz meselesi henüz kimse tarafından halledilmemiştir."[21]

Biz, yine bir Tanpınar denemesi olan "Kültür ve sanat yollarında gösterdiğimiz devamsızlık"[22] zemininde gezinirken, Tanpınar, 'Paris'teyim' diyerek içini ısıtmaya başlamıştır bile:

"... Hartung'u da tanımıyorum, fakat biliyorum ki o büyük ressam. İkinci Dünya Harbi'nden sonraki devrin belki en şaşırtıcı adamı. Paris'e geldiğimin ikinci günü ressam Selim'le beraber gittiğimiz bir galeride grisi ve siyahı bol bir tablosunu görmüştüm. Non-figüratifin bu kadar derinden konuşan eseriyle ilk defa o gün karşılaşmıştım. Deniz ortasında bir gemi yangını gibi bir şeydi. Böyle de değil, bir deniz felaketi bekler gibi bir şey. Herhalde deniz, ay ışığı ve insan kaderi hiçbir şekilsiz bu çizgi ve leke yığınında, hiçbir reel unsuru içine almayan bu maddesiz rüyada birbirleriyle sarmaş dolaştılar.

Biraz ötedeki masada tek başına oturan İngiliz, olduğu yerden bütün bulvarı zaptetmek istiyormuş gibi ayaklarını uzattı ve iki kolu ile gerindi. Sonra gözlerini kapattı, dudaklarındaki belirsiz tebessüm, gözlerinin etrafındaki o memnun kırışıklık olmasa uyuyor diyeceğim. Hayır uyumuyor, sadece bütün uzviyetiyle seviniyor. İçinde bütün sene yalnız bu kahvede bu anı düşündüğü, onu hazırladığı ne kadar belli. Ben de onu taklit ediyorum. Ayaklarımı uzatabildiğim kadar uzatıyorum ve gözlerimi kapıyorum ve 'Paris'teyim' diye düşünüyorum. Bu kaynaşma, çok derin bir sevince benzeyen bu akış, günlük şeylere sinmiş bu san'at lezzeti, bu iç içe devran Paris'tir. Her şeyde bir uçurtma hafifliği, sevildiğini bilen kadınların neşesine benzer bir şey var ve bu benim de içime yavaş yavaş yerleşiyor. Olduğum yerde içimden gelen bir sıcak dalgası ile ısınıyorum. 'Paris"teyim!'

Bindenbire genç bir adam, arasam idarehanesini ve matbaasını on beş günde bulamayacağım bir gazeteyi burnuma dayıyor, arkasından rahibe kılıklı bir kadın bir katolik gazetesini uzatıyor, onun arkasından bir broşür: (Bugünün sefaletlerinden nasıl kurtulabiliriz) altında, büyük harflerle 'İsa aramızdadır, ümit kesmeyelim!' Genç esmer orta boylu bir adam bana acele acele selam verip geçiyor. Neden sonra hatırlıyorum, baştan aşağı yeniyi tutan o küçük sanat gazetelerinden birinde resim münekkitliği yapan, arasıra sergi hazırlayan bir Iraklı. 'Fransızca'sı benimkinden daha berbattı. Acaba nasıl yazıyor?' Fazla düşünmüyorum, bütün suallerin cevabı kendiliğinden hazır: Paris'teyim!

Yavaş yavaş yerimden kalkıyorum, sıkıldığım

için değil. Belli bir yere de gitmek istemiyorum. Hiçbir programım yok. Sadece kendime yeni ve başka tesadüfler yaratmak istiyorum. Çünkü Paris'teyim."[23]

NOTRE-DAME'DA BAŞIBOŞ DÜŞÜNCELER

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Batı müziği konusunda sağlam bir tecrübe edinebilmek için gerek İstanbul'da Narmanlı Yurdu'nda, gerekse Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde, günlerce kendisini odasına kapatıp plak dinlediğini biliyoruz. Bilhassa, Narmanlı Yurdu'nda geçirdiği uykusuz geceler, Itrî'yi, Dede Efendi'yi, Hafız Post'u gayet iyi bilen Tanpınar'ın Batı musikîsi üzerinde derinleşmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla, Notre-Dame'da bir köşeye çekilip 'harikulâde' diye tanımladığı orgun sesine kulak kesilmesi fevkalâde bir durum değildir. Fevkalâde olan, her zamanki gibi Tanpınar'ın üslûbudur ("Notre-Dame'a kadar gidip Victor Hugo'yu hatırlamamış olabilir mi acaba?" gibisinden tuhaf düşünceler geçiyorsa zihninizden, biraz sabır lütfen):

"Org harikulâde, koro ise Avrupa'nın sayılı kilise korolarından biri idi. Eski katedral sanki muazzam bir deniz kabuğu olmuş, kendi unsurunun diliyle en yüksek perdeden konuşuyordu. Filhakika hiçbir anlaşma bu kadar derin olamazdı.

Etrafımızdaki taş yığını kâh bir ses çağlayanı oluyor, üstümüze rahmet sağanaklarıyla boşanıyor, kâh sihirli aynalar gibi onu sonsuzluğa doğru hepimizle beraber çoğaltıyordu. Kadın, erkek hıncahınç bir kalabalık, çoğu Paskalya tatilinin Paris'e çektiği İsveçliler, İngilizler, Hollandalı ve Almanlar, gene çoğunun elinde nota, kendilerini musikiye teslim etmişlerdi. Önümde biraz ötede oturan esmer bir İtalyan kızı daha ilk cümleden itibaren kendi içine çekildi. Yüzü olduğu yerde vecdle dolan billur bir kâse oldu. Sağımda, üç akşam evvel operada aynı locada Strauss'un *Elektra*'sını, bir orman yangınına benzeyen o acaip eseri beraberce seyrettiğimiz bir Çinli talebe oturuyor. Musiki daha şimdiden onda da ameliyesini yapmış, yüzü ırkının maskesini silmiş, yerine âdeta hasta bir beyazlık geçirmişti. Biraz evvel tam önümde serçelerin neş'esiyle cıvıldayan iki ihtiyar İngiliz kadını birdenbire küçük bir sükût ve dikkat işaretleri oldular, benim için sade omuzları ile dinliyorlar. Ben nasılsa evvelden tasarladığım gibi sol taraftaki büyük renkli cam gülünden gelen ışıkları alabileceğim bir yere oturduğum için memnunum. Mimarînin, musikînin ve aydınlığın üçüzlü avıyım, fakat hiç parçalanmadan. Çünkü şu anda hepsi birbirini tamamlıyor. Hepsinin tek bir hedefi var: Benliğimizi değiştirmek."[24]

Tanpınar'ın eseriyle herhangi bir biçimde yüz yüze gelenler, benzer bir sahnenin, neredeyse bütün detaylarıyla *Huzur*'da da bulunduğunu hatırlamışlardır büyük ihtimalle. Ancak, *Huzur*'da söz konusu olan Türk musikîsidir ve Tanpınar'dan çizgiler taşıdığını bildiğimiz romanın kahramanı Mümtaz'ın karşısında org değil, 'gönlünü derviş eylemiş' bir Emin Dede ve elindeki ney vardır. Mümtaz, Emin Dede'ye baktıkça Neşâtî'nin,[25]

Ettik o kadar ref-i taayyün ki Neşâtî
Âyîne-i pür tâb-ı mücellâda nihânız

beytini hatırlamaktan kendini alamayacak ve ister istemez Batı musikîsinin zirveleriyle bir kıyaslama yoluna gidecektir. Mümtaz'ın yaptığı kıyaslama, sadece musikînin derûnî gücü yani 'benliği değiştirme' ameliyesi etrafında değil, iki ayrı musikî evrenine sahip olan mensuplarının hayatı algılama eksenlerine kanat çırpacak ve tabiatıyla kısa sürede bir hesaplaşmaya dönüşecektir:

"Bir Beethoven, bir Wagner, bir Debussy, bir Liszt, bir Borodin bu gördüğü ebediyet yıldızından ne kadar ayrı insanlardı. Onların çılgın hiddet ve kinleri, bütün hayatı kendisi için hazırlanmış bir sofra zanneden iştihaları ve bunları tek başına yüklenebilmek için imkânsız bir Atlas gayretiyle gerilmiş gururları, hiç olmazsa şahsiyetlerini değişik planda göz önüne koyan bir yığın nazariyeleri, garabetleri, yumuşaklığı bile etrafındaki her şeye bir arslan pençesi gibi geçen mizaçları vardı. Halbuki bu şöhretsiz dervişin hayatı üst üste kendi şahsını inkârdan ibaretti. Bu inkârlar, mutlak'a karşı beslenen bir aşkta ve hayatın umumî gürültüsü içinde bu çifte kaybolma kararı sa-

dece Emin Dede'ye ait bir şey değildi. Bu kendi iradesiyle yahut medeniyetinin terbiyesiyle silinmiş çehreyi sonsuz itişlerle geriye doğru götürerek ondan bir Aziz Dede, bir Zekâi Dede, bir İsmail Dede, bir Hafız Post, bir Itrî, bir Sadullah Ağa, bir Basmacızâde, bir Kömürcü Hafız, bir Murat Ağa, hatta bir Abdülkadir-i Merâgî, hülâsa, bizim bir tarafımızı, belki en zengin his tarafımızı yapan insanların hepsini çıkarmak mümkündü. Onlar bir kile buğdayın içinde tek bir tane olarak yaşamayı seven insanlardı (...) İşte bu Şark'tı. Mümtaz'a göre hem şifasız hastalığımız, hem de tükenmez kudretimiz olan Şark!"[26]

Aslında bu kısa paragrafta, sadece Tanpınar'ın zihnindeki parçalanmışlığı değil, bugün de bütün sancılarını yaşamakla birlikte adını 'Doğu-Batı sorunu' koymaktan imtinâ ettiğimiz farklılığı görmek mümkün. Denklemin bir tarafında, 'hiç'liği bir hayat tarzı haline getirmiş, Tanpınar'ın ifadesiyle, "bir kile buğdayın içinde tek bir tane olarak yaşamayı seven," dahası, bu terbiyenin icap ettirdiği varoluşun imkânları kadar, bu kavrayış tarafından daraltılan sınırlarını da sorgulamayan ve buradan 'modern insan'ın tasavvurunun kabul etmesi mümkün olmayan bir dünya çıkaran insanlar mevcuttu. Diğer tarafında ise yine Tanpınar'ın ifadesiyle, "bütün hayatı kendisi için hazırlanmış bir sofra zanneden" doymak bilmez bir iştah söz konusuydu. Kim bilir, belki de Tanpınar, bugün bütün uzviyet ve zihniyetimizle içinde debelendiğimiz 'tüketim toplumu'nu haber veriyordu bu sözleriyle.

Hiç kuşkusuz, Tanpınar'ın muhtelif yazılarında da sık sık dile getirdiği gibi, 'yekpare' bir Batı veya Doğu değildir üzerinde durulması gereken. Zaten bu anlamda, 'yekpare' bir Batı'dan veya Doğu'dan söz etmek de son derece zor, hatta imkânsızdır. Prof. Nilüfer Göle'nin sık sık altını çizdiği gibi, nasıl ki 'Batı' adı altında ifade edilen farklı moderniteler varsa, 'Doğu' denildiğinde de aklımıza gelmesi gereken soyut bir coğrafî kavram değil, bu coğrafya içinde şekillenen farklı 'Doğu'lar olmalıdır.

NOTRE-DAME'DA KUSUR ARAMAK

Bir başka ülke, bir başka kültür, bir başka medeniyet, eşyanın tabiatına uygun olarak zihnimize kıyaslamalarla yerleşir. Bir başka ülke, bir başka kültür veya bir başka medeniyetle temas ettiğimizde, o ülke, kültür ya da medeniyetin bize görünen unsurlarıyla -musikî, mimarî, edebiyat, insan algısı, eşyaya tasarruf- geldiğimiz, daha doğru bir ifadeyle kendimizi ait hissettiğimiz coğrafyanın bu tür değerlerini kıyaslamaya başlarız. Bu kıyaslama kimi zaman öylesine yıpratıcıdır ki, aidiyetimizi haklı çıkaracak ayrıntılar aramaktan yorgun düşeriz. Kimi zaman da, bir parçası olmak için çabalar sarf ettiğimiz kültür ve medeniyetin üzerimize çullanma biçimi, bir tür nihilizme sürükler ister istemez bizi. Tıpkı Tanpınar'ın Notre-Dame'da ve hemen yanı başındaki Saint-Chapelle'de yaptığı gibi:

"Geldiğim günden beri bu katedral ile onun komşusu olan, o zarif Sainte-Chapelle'den bir türlü ayrılamıyorum. Günde bir defa olsun ikisinden birine uğruyorum. Sainte-Chapelle pek az tesadüf edilir cinsten bir Şark, bir Kandehar zümrüdü, bir Keşmir yakutu veya Yemen akiki kadar Şark. Kemiksiz denilebilecek mimarîsinde şafak ışıklarından örülmüş bir çadıra benziyor. Fransız tarihinin hemen üçte ikisinin, bilhassa Büyük İhtilal'in en önde sahnelerinden biri olan koca adalet sarayının bir köşesinde yapıldığı Saint Louis devrinden beri binbir gece sultanlarının yüzüğü ile parlıyor.

Pek az şey bu Ortaçağ camcılık san'atı kadar şaşırtıcı ve güzeldir. Mücerreti seven Şark, Allah'ı yazıda ararken, Garp İncil'in bir suresinden hareket ederek ışığı kendisinde aramış, onun kamaşmasında yaradılışın mucizesini tekrarlamış. Pek az san'atta bu kadar rüya lezzeti ve nizamı vardır. Işığın en ufak temasında her şey kökünden sarsılır ve göz için bir musikîdir başlar. Belki Şark'ın hazine dolusu mücevherleri ile yaptığı şeyi Hıristiyanlık dünyası bu renkli camlarla yapmış, tesir o kadar sürükleyici oluyor ki buradaki camların Notre-Dame'daki heykel ve kabartmaların büyük bir kısmı gibi, hemen yarısının sonradan, on dokuzuncu asırdaki büyük tamirde yapıldığını bile insan bir müddet sonra hatırlamıyor.

Fakat Sainte-Chapelle küçücük ışık kafesiyle büyük katedralin yanında ne olsa bir süs, bir oyun, şeffaf bir çekmece gibi kalıyor. Zaten Bizans'tan gönderilen mukaddes bir hatıranın konması için yapılmış.

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Tanpınar, Notre-Dame'da dinlediği müziği bir şiir gibi anlatıyor...

Notre-Dame öyle değil. O hakiki manasında taşa nakledilmiş nesiller rüyası. Çoğu geceler onun etrafında dolaşmak, onun iman gemisinin ay ışığında yüzdüğünü, yahut karanlıkta bir kadife parlatılır gibi hafif aydınlanmış cephesi, gece ile daha hayalîleşen çatısı, saçaklarındaki ifritler ve heykel kabartmalarının Kitab-ı Mukaddes mahşeriyle olduğu yerde bir denizaltı ormanı gibi külçelendiğini görmek için dönüş yolumu değiştiriyorum.

Onun karşısında, biraz da, eski halife saraylarında Hıristiyan bilginleriyle günlerce süren din ve kelâm münakaşaları yapan eski müslümanlara benzeyen bir halim var. Açıkçası Yeşil, Süleymaniye ve Sultanahmet namına onda bazı kusurlar bulmak istiyorum. Fakat doğrusu şu ki mimarî unsurdan gayrisinin bolluğundan, ışığın azlığından başka bir şey de bulamıyorum. İçi çok dolu. Mimarî hacim kayboluyor. Biz mimarî hacmi olduğu gibi muhafazayı iyi bilmişiz. Nesillerin dindarlığı Garp mabedlerinin içini fazla kaplamış."[27]

"İSTANBUL'U SEVEN PARİS'TE MAĞLUP OLMAZ"

Muhtemelen o devirde, Tanpınar'ın arabaşlığa da aldığımız hükmünü destekleyecek pek çok unsur vardı İstanbul ve Boğaziçi mimarîsinde. Nostaljinin insanı aldatan büyüsüne kapılmadan ifade etmek gerekirse, İstanbul, en azından bugünkünden daha zengindi, diyebiliriz. Tanpınar'ın kendi semasında bir başka yıldız olan *Beş Şehir*'de anlattığı İstanbul'dan geriye ne kaldığını düşünürsek, Notre-Dame ve Paris karşısında pek de fazla aşağılık kompleksine kapılmamasının sırrını çözebiliriz aslında. Hiç şüphe yok ki, bu sırrı esasen İstanbul veya Boğaziçi mimarîsinde değil, Tanpınar'ın kendisinde aramak gerekir. Çünkü, İstanbul ve Boğaziçi mimarîsine asıl anlamını kazandı-

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Bir başka Notre-Dame manzarası...

ran Tanpınar'ın ta kendisidir. Dolayısıyla, "İstanbul'u seven (...) bir insan, Paris'te kolay kolay mağlup olmaz" sözlerinin gerisinde gereksiz bir teselli çabası aramak, deyim yerindeyse ziyadesiyle işgüzârlık olacaktır.

Ne var ki, Orhan Pamuk'un da sık sık altını çizdiği gibi, İstanbul, İstanbul'u seven yazarlar tarafından yeterince yazılmış bir kent olmaktan çok uzaktır. Kitapçı raflarındaki şehir monografilerine şöyle bir bakmak, Batılı gezginlerin yazdığı İstanbul kitaplarının, yerli yazarların yazdığı İstanbul kitaplarından daha fazla olduğunu hemen serecektir zaten gözler önüne. Hal böyle olunca, Londra, Roma, Berlin ve Paris gibi Batılı kentler için yazılmış monografilerle İstanbul'u kıyaslamak, ne yazık ki mümkün bile değildir. Eh, bir kenti sevip anlamak ve benimsemek, biraz da seyretmekten vazgeçip yazmakla eşanlamlı olsa gerektir. Yahya Kemal, "Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul" derken, bakmakla yetinmiyor, gördüğünü yazıyordu da. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Tanpınar'la aynı dönemlerde gidenler neyse ne de, çok daha sonra Batı kentlerine yolu düşenlerin bir tür aşağılık kompleksi geliştirmelerini ve gördükleri hemen her şey karşısındaki hayranlıklarını fazla abartmalarını, buradan yola çıkarak içinden çıkıp geldikleri kültüre ait hemen her şeyi küçümsemelerini, hatta bununla da yetinmeyerek vakit yitirmeden, 'bizden adam olmaz' kolaycılığına sığınmalarını çok da fazla yadırgamamak icap eder herhalde. Çünkü bu kompleks, yeterince yazılmamış bir kenti yeterince benimsemeyen insanların, zihinlerindeki ve ruhlarındaki boşlukları kapatma çabası olarak da değerlendirilebilir. Düşünülmeli ki, Tanpınar, Notre-Dame'da Verlaine'in mısraları eşliğinde gezinirken, İstanbul'daki camileri dolaşmak isteyenlerin elinden tutabilecek olan sadece Yahya Kemal'in "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" şiiridir. Neden derseniz, neresinin neresinden tevarüs edildiğini hâlâ kestiremediğimiz 'Turkish Western Culture'a göre, camiler veya buna benzer yerler hakkında şiir yazmaya teşebbüs etmek, 'banallik'in ta kendisidir. Böyle bir şeye teşebbüs edeni, en iyimser ifadeyle mevcut edebiyat çevrelerinden bir kalemde silerler, silmeye güçleri yetmezse eğer, edebiyatçı olduğuna da, olacağına da pişman ederler. O her şeyi en güzel açıklayan ifadeyi tekrarlamak gerekirse, 'Çünkü burası Türkiye'dir. Bu itibarla, Tanpınar'a kulak vermenin tam da zamanıdır:

"İstanbul ve Boğaziçi mimarîsini -galiba bu sonuncusu bugün pek az kaldı- tanıyan ve seven bir insan, Paris'te kolay kolay mağlup olmaz. Zaten Paris'te güzel olan, falan yahut filan şey değildir. Sokağın, hakiki Fransızlar kadar dünyanın dört köşesinden kalkmış gelmiş olan insanların yarattığı hayatın kendisidir. Hülâsa şehrin umumî havasıdır. Mimarî olarak Ondördüncü ve Onbeşinci Louis devirlerinden kalan şeylerin çoğu, o zamanın hakiki san'atı olan tiyatroyu, daha doğrusu onun belâgat tarafını fazla benimsemişler. İsterseniz buna Güneş-Kral'ın saray teşrifatı da diyebilirsiniz. Halbuki tiyatro, yalnız tiyatroda, teşrifat ise devrinde yani yaşanırken güzeldir. Ondokuzuncu asır ise, şimdi yani modern mimarîden sonra daha iyi anlıyoruz, aşağı yukarı dünyanın her tarafında mimarîsizdir, fakat Fransız orta çağından kalan şeylerin hemen hepsi güzel, zarif ve muhteşem.

Bu tepenizde alabildiğine yükseklere fırlatılmış kemerler, galeriler, bu içiçe rüyalarımız gibi birbirinden doğan hendese, pilpayelerin kalın kütlelerini bir hava fişeği dağılıyormuş gibi ışık cümbüşü ya-

pan ve üstünüze öyle dökülen bu narin ve muntazam çizgi demetleri, bu imkânsız dağılma ve toplanmalar en cür'etli, en sağlam mimarî nâzımlarından biridir. Buna dalları birbirine verilmiş büyük sonbahar asmaları gibi ve aynı renk ve meyva cömertliğiyle uzanan cepheleri, onların daima yumuşak ve dantela işçiliğini de ilave ediniz.
Hıristiyan Garp, bilhassa gotik mimarî ile kendisini ikrar eder. Bütün san'atları onun etrafında ve onun nizamı ile yoğrulur. Bu musikî doğrudan doğruya onun malıdır.
Katedrali ilk gezdiğim gün, hep Victor Hugo'yu, onun o korkunç romanını hatırlamıştım. Geniş alnı, daima maddesinin ötesinde bir şeyler yaratmaya çalışan bakışlarıyla bu kemerlerin, kulelerin arasında dolaştığını, bir duvara kazınmış Yunanca 'zaruret' kelimesinin karşısında ilk defa ürperişini düşünmüştüm. Bütün kitap korkunç bir kâbus gibi bu kelimenin etrafında döner. Notre-Dame ve öbür katedraller, bugünkü nesillere öyle bir kâbus fikri aşılar mı? Filhakika biz artık Fransız romantiklerinin anladığı şekilde bir ortaçağ telakkisinden çok uzağız. Her devir, tarihi kendisine göre yaratır. Fransız İhtilali'ne o kadar yakın olan Hugo engizisyonsuz, darağaçsız, şeâmetsiz bir ortaçağ tasavvur edemezdi. İyi niyetiyle daha ziyade bir şakaya benzeyen ve dağınık bilgileriyle bir hırdavatçı dükkânını andıran 'Paris' adlı yazısında da, Hugo bu şehrin tarihini hep bu korkunç mihverlerin etrafında görür. Ben kendi hesabıma, bu devri –Verlaine'in ten hazlarına fazla düşkün ve yorgun bulduğu zamandan tıpkı çalkantısı çok bir denizde yol alır gibi inişli çıkışlı mısralarla kaçtığı- 'muazzam ve ince ruhlu ortaçağ' diye tasavvur etmekten hoşlanıyorum. Hiçbir tarif, bu sonenin son mısra'ı kadar bu binayı veremez:

Senin taştan kanatların üzerinde ey çılgın katedral!

Hakikatten çılgın ve muazzam.
Orgun sesi birdenbire uzanıyor, sıcak altın çağlayanında büyük gülün kırmızısı ve morlarını, visal sıtması sarılarını, cennet müjdesi mavilerini eritiyor. Bütün katedral sarsıntı içinde. Önümdeki ihtiyar kadınlar birbirlerine biraz daha sokuluyorlar ve başları ellerindeki notaya biraz daha gömülüyor. Yarabbim, ne kadar küçüldüler! Sonra ikisi birden yerlerinden fırlıyorlar, koronun bir sabah yıldızı gibi doğan beyaz ve ürkek hasreti içinde yukarıya, büyük binanın bilmediğim bir tarafına doğru uçuyorlar. Zaten hepimiz yavaş yavaş kaybolacağız, yahut bu tecrübeden büsbütün başka mahlûklar gibi çıkacağız."[28]

YERLİ YERİNDE OLAN NE?

Asıl üzüntü verici olan, Tanpınar'dan bu yana, onu aşabilecek, Doğu'yu ve Batı'yı, birine düşman, diğerinden pişman olmadan değerlendirebilecek, mesafeler ve coğrafyalar arasında gidip gelirken, mesafenin de coğrafyanın da uzağına düşmeyecek, fikri alınır-satılır bir meta olmaktan çıkarıp, Cemil Meriç'in ifadesiyle, 'haysiyet'inin bir parçası yapabilecek insanların azlığıdır. Memleket irfanının Tanpınar'ı bu kadar geç keşfetmesi, her ne kadar hafifletici bir sebep olarak görülebilirse de, bu geç kalmışlıkta okunaklı imzaları olanların birdenbire 'Tanpınar-perest' kesilmeleri karşısında aynı şeyi söylemek mümkün değildir maalesef. Hal böyle olunca, Tanpınar'ın şikâyetleri hâlâ hakiki bir şikâyet, Tanpınar'ın serzenişleri hâlâ hakiki bir serzeniş, Tanpınar'ın analizleri hâlâ hakiki bir analiz olarak duruyor yerli yerinde. Tıpkı o şiirinde dediği gibi:

Her şey yerli yerinde, havuz başında servi
Bir dolap gıcırdıyor uzaklarda durmadan
Eşya aksetmiş gibi tılsımlı bir uykudan
Sarmaşıklar baştan başa sarmış evi[29]

İnsanın aklına ister istemez, Tanpınar'ın bu şiiri, geniş bir ironi parantezinin gerisinden yazdığı gibi bir ihtimal de geliyor. Hiçbir şeyin 'yerli yerinde' durmadığının bu kadar bilincinde olan bir insan tam aksini söylüyorsa eğer, orada ironi, ironi değilse şâyet acıklı bir başka durum var demektir. O 'durum'un adını koymayı 'edebiyat tarihçileri'ne bırakarak, şu satırlara kulak verelim biraz:
"'Büyük ormanlar, siz beni katedraller gibi ürkütürsünüz.'
Acaba Baudelaire'in bu mısra'ında anlattığı, benim şu anda duyduğum şey mi? Bir asır var ki Fransız şiir ve edebiyatı bu katedralin ve eşlerinin etrafın-

Ve Eiffel...

da döner. Halbuki asıl hâkim olması lazım gelen, yani bütün hayatı az çok idare ettiği devirde, Villon müstesna, ondan bir şey veren yok gibidir. Fakat Villon bütün ortaçağdır. Edebiyata hiç tenezzül etmeyen nadir şairlerden biri. Azap ve pişmanlık teninde bir cehennem gibi kaynıyor. Bu kadar asrın arasından hatırası bu katedralde hâlâ canlı.

Baudelaire, bilhassa Lauz'un konağında oturduğu o parlak gençlik zamanlarında bu katedrale elbette sık sık gelirdi. Siteyi ve civarını, konağın bulunduğu Saint Louis adasını biraz da onun hatırası ile seviyorum. Bir akşam üstü bu caddede dolaşırken, o insanı ağlatacak kadar güzel şiirinde talihlerine acıdığı küçük ihtiyar kadınlardan birine rastladım. Fakir ve mecalsiz, hafif sarhoş, fakat elinden geldiği kadar temiz giyinmiş, hatta siyah elbiseleri, küçük kırmızı eşarbı boyası bozulmuş saçlarıyla bir nevi Renoir koketliği içinde, yavaş yavaş geldi, elindeki yiyecek zembilini rıhtımın korkuluğuna koydu ve uzun uzun bu konağın boş pencerelerine baktı. Bir ara zannederim ki kendi kendine bir şeyler de mırıldandı. Sonra zembilini aldı, tekrar yavaş yavaş geldiği yoldan geri döndü. Kimdi bu kadın? Acaba hakikaten bu eski evin önünde benim sandığım gibi ömrünün bugünkü sefaletini ve yalnızlığını, kendisi daha doğmadan çok evvel o kadar sıhhatle duymuş olan adamın hatırası mı onu çekmişti? Yoksa sadece yolunu şaşırdığı için oraya gelmiş ve yanıbaşında bir lahza dinlenmiş dalgın bir yolcu mu idi? Belki de şairi hiç tanımıyordu ve bu sokakta kendine ait bir hatırayı arıyordu. Ne olursa olsun bir daha, o kadını, onun gölge adımlarını hatırlamadan Baudelaire'i düşünemeyeceğim.

İhtiyar kadınlar eski yerlerine tekrar döndüler. Bu sefer Romen profilli genç kız olduğu yerden daha büyük, ömrünün tecrübesini aşan bir duyguyla başı dimdik etrafına bakıyor. Musiki insana o kadar sarih surette hücum ediyor ki âdeta karşılık ihtiyacını uyandırıyor. Doğrusu da bu! Hepimiz zalim bir meleğin eline düşmüş gibi hırpalanıyoruz!

Pek az şair, yaşadığı şehre Baudelaire kadar tasarruf etmiştir. Seine nehri hâlâ onun anlattığı gibi akıyor, can sıkıntısı zaman zaman insanı onun duyduğu gibi yokluyor ve muzlim ufuklara çekiyor. Sabahları Paris onun mısralarında olduğu gibi uyanıyor, işe gidiyor, bazı akşamlar karanlık mahalle aralarına ondan kalan bir trajedi duygusuyla siniyor. Muhakkak ki keskin dikkati ile şehri yakalamış ve ona kendi azabından bir şeyler geçirmiş. Şurası da var ki Paris'in ve insan şartlarının çok derinden değiştiği bir zamanda gelmişti ve nefsine karşı hiç bir muvazaayı kabul etmeyecek kadar zalimdi. Baudelaire'in öldüğü günlerde, bizim Tanzimatçılar, Şinasi, Namık Kemal, Ziya

Paşa Paris'te idiler. Fakat hiçbiri ondan bahsetmez. Zaten Tanzimat neden bahseder ki? Onlar Avrupa'yı başları sıkıldıkça uğranılan attar dükkânı gibi bir şey sanıyorlar, alacaklarını aldıktan sonra çabucak kapıyı kapatıyorlardı. Ne çıkar, hâlâ arada fazla değişen bir şey yoktur, hâlâ Garp'tan bahsetmeyi kendimize ihanet sayıyoruz. Halbuki o devirde Avrupa'dan bahseden bir tek kitap, bütün o üstünkörü terkib ve acele adaptasyonlardan ne kadar fazla yolumuzu kısaltırdı."[30]

BOŞLUĞA AÇILAN HANGİ KAPI

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Tanzimat'ın ileri üçlüsü konumunda bulunan Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya yönelttiği eleştiri, içinde barındırdığı bütün hayıflanmalarla birlikte sonraki nesillere de teşmil edilebilir, gibi görünüyor. Bilhassa, Batı söz konusu olduğunda takınılan tavır, Doğu-Batı meselesi çoktan gündemden düşmüş varsayılsa bile, temel niteliklerini koruyor bütün kararlılığıyla. Aradan geçen yıllarda artan tercüme faaliyetine rağmen, çeviri ideolojik bir mahiyet kazandığı veya hep öyle olduğu için, aradaki mesafeyi kısaltacak ana metinlerin uzağındayız hâlâ. "Boşluğa Açılan Kapı" adlı incelemesinde Tanpınar'a, 'psikanalitik bir duyarlıkla' baktığını savunan ve "Unutmuyorum: fotoğrafta görülen, görünümün ifşa edebildiklerinden çok, fotoğrafa bakanın arayışlarının çocuğudur"[31] dediği halde bu ısrarını sürdüren ve Tanpınar'ı bambaşka bir konuma sürükleyen Halûk Sunat itiraz edecek olsa dahi, biz Tanpınar'ın bir tebessümle münasebetini anlattığı satırlarla noktalayalım yazımızı:

"Org, çılgın ve muhteşem devam ediyor, altın uçurumlar birbiri peşinden genişliyor, sonra koronun beyaz ve yırtık yelkeni, dağ gibi dalgaların birinden öbürüne geçiyor, şu anda her şey batabilir, yahut kendi içinde tükenebilir. Son bir darbe daha! Büyük kurtuluş... Fakat henüz hiç kimse yerinden kımıldamıyor, bu kadar çetin ameliyeden sonra kendimiz olmak, bir harekete karar vermek epeyce güç. İlk önce yanımdaki Çinli talebe kalkıyor, arkasından iki genç papaz ellerindeki notaları koltuklarının altına iyice sıkıştırarak ön tarafa, koroya doğru gidiyor. Katedralde alkış yok, fakat tanıdıklar birbirlerini tebrik edebilirler. İhtiyar kadınlar serçe ötüşlerine hemen başlamak üzereler. Herkes kendi boyunu bosunu buldu artık. Çıkarken kapının önünde duruyorum, son bir defa sanki yarın Paris'ten ayrılacakmışım gibi çocuklu Meryem heykeline bakıyorum. Cılız Nisan

Luxembourg Parkı, Tanpınar için de bir cazibe merkeziydi...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

güneşinin altında tebessümü ve yumuşak bakışı daha derin ve canlı görünüyor. Fakat nedense büyü bozulmuş, içim altüst, bu her dili konuşan kabalalıkta birdenbire içime bir yabancılık hissi çöküyor. Kulaklarım Türkçe'yi özlüyor. Bu şüphesiz musikînin tesiri olacak. Halbuki ben olur olmaz çağrıların arasında onu layıkıyla dinlemediğimi zannediyordum. Yavaş yavaş bu karışık duygular arasında karşı sahile geçiyorum, ismi ile şöyle böyle bir romanı birdenbire meşhur eden 'Balık Tutan Kedi' sokağının biraz ötesinde küçük bir kahvenin taraçasına oturuyorum. Onaltı, on-

yedi yaşlarında bir kız, içeceğim şeyi getiriyor. Sarışın, tam Paris burunlu bir çocuk, hiç de güzel değil, yalnız konuşurken garip şekilde tebessüm ediyor. O zaman imkânsız şekilde Notre-Dame'ın çocuklu Meryem'ine benziyor. Bu tebessümü böyle altı asrın arasından ve canlı bir çehrede görünce, isimsiz san'atkârı daha iyi anlıyorum ve bu sanatın toprakla ve bu insanlarla münasebetini daha iyi duyuyorum."[32]

---

1 *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları*, Hazırlayan: Dr. Zeynep Kerman, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1975, s. IV.

2 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, Dergâh Yayınlan, İstanbul 1996 (İkinci Baskı), s. 235-237.

3 Tanpınar'ın Paris'ten Adalet Cimcoz'a yazdığı ilk mektup 6 Nisan 1953 tarihini taşıyor. *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları*, Hazırlayan: Dr. Zeynep Kerman, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1975, s. 65.

4 A.g.e., s. 65.

5 A.g.e., s. 65.

6 *Modern Mahrem*, Nilüfer Göle, Metis Yayınlan, İstanbul 1994.

7 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996 (İkinci Baskı), s. 237-238.

8 A.g.e., s. 239.

9 *Boşluğa Açılan Kapı, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yapıtlarına Psikanalitik Duyarlıklı Bir Bakış*, Halûk Sunat, Bağlam Yayınları, İstanbul 2004, s. 16. (Halûk Sunat bu kitabında, daha önce neşrettiği, *Hayal, Hakikat, Yaratı/Adalet Ağaoğlu ve Roman Dünyasına Psikanalitik Duyarlıklı Bir Bakış*'takinden [Bağlam Yayınları, İstanbul 2001] farklı bir yöntem izliyor. Karşılıklı tartışmalarımızdan ve okuduklarımdan anladığım kadarıyla, Ahmet Hamdi Tanpınar'ı zihninde şekillendirdiği bir şablona oturtmaya çalışıyor Sunat ve bunu başarıyor da. Fakat burada sorulması gereken soru şudur herhalde: Hangi edebî metni, zihnimizde belirlediğimiz bir şablona uydurtamayız ki? Kaldı ki, edebiyat tarihimizin ideolojik bölünmüşlüklerin kısırlığına hapsedilmesinin gerisinde de esasen bu yatmıyor mu? Hele Halûk Sunat'ın, Tanpınar'ın, deyim yerindeyse 'suratsız' birisi olduğunu kanıtlamak için örnek olarak gösterdiği bir fotoğraf var ki, işin 'psikanalitik' kısmı bir yana, 'duyarlık'tan zerre iz taşımadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. İstisnasız herkesin aynı şekilde baktığı bir fotoğraftan Tanpınar'ı öne çıkartarak, 'dalgın ve keyifsiz göründüğünü' [s. 21] ifade etmek ve bunu da oluşturduğu şablona kanıt olarak eklemek, Sunat gibi çalışkan ve sözü ciddiye alınır bir insana hiç mi hiç yakışmıyor. S. K.)

10 *"Bir şairin romanı: Huzur,"* Prof. Mehmet Kaplan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1963.

11 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996 (İkinci Baskı), s. 241-242.

12 A.g.e., s. 243.

13 *"Bir şairin romanı: Huzur,"* Prof. Mehmet Kaplan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1963.

14 A.g.e., s. 33.

15 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996 (İkinci Baskı), s. 243-244.

16 *"Bir şairin romanı: Huzur,"* Prof. Mehmet Kaplan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1963, s. 34.

17 *İstanbul, Hatıralar ve Şehir*, Orhan Pamuk, YKY, İstanbul 2003, s. 111.

18 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996 (İkinci Baskı), s. 245-247.

19 Tanpınar Üzerine Notlar, Selahattin Hilav, *Yeni Ortam*, 31 Mart 1973.

20 *Yer Değiştiren Gölge*, Nurdan Gürbilek, Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 18.

21 *Dergâh*, Sayı 1, Mart 1990, s. 23, (Hazırlayan: Zeynep Kerman).

22 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996 (İkinci Baskı), s. 28.

23 A.g.e., s. 247-248.

24 A.g.e., s. 255.

25 *Huzur*'un, YKY tarafından yapılan 'eleştirel basım'ındaki kimi vahim hatalar insanı çileden çıkartacak özellikler taşıyor. Sözgelişi, hem de aynı sayfada, Neşâtî'nin bu beyti, 'Âyîne-i pür tâb-ı tecellâda nihâvz' şekline dönüşmekle kalmamış, 'ebediyet' / 'edebiyat' haline gelmiş, Emin Dede ise 'Nuri Bey' diye yeni bir kimlik edinivermiş kendisine. (*Huzur*, Ahmet Hamdi Tanpınar, YKY, s. 248.)

26 *Huzur*, Ahmet Hamdi Tanpınar, YKY, İstanbul 2000, s. 248-249.

27 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996 (İkinci Baskı), s. 256-257.

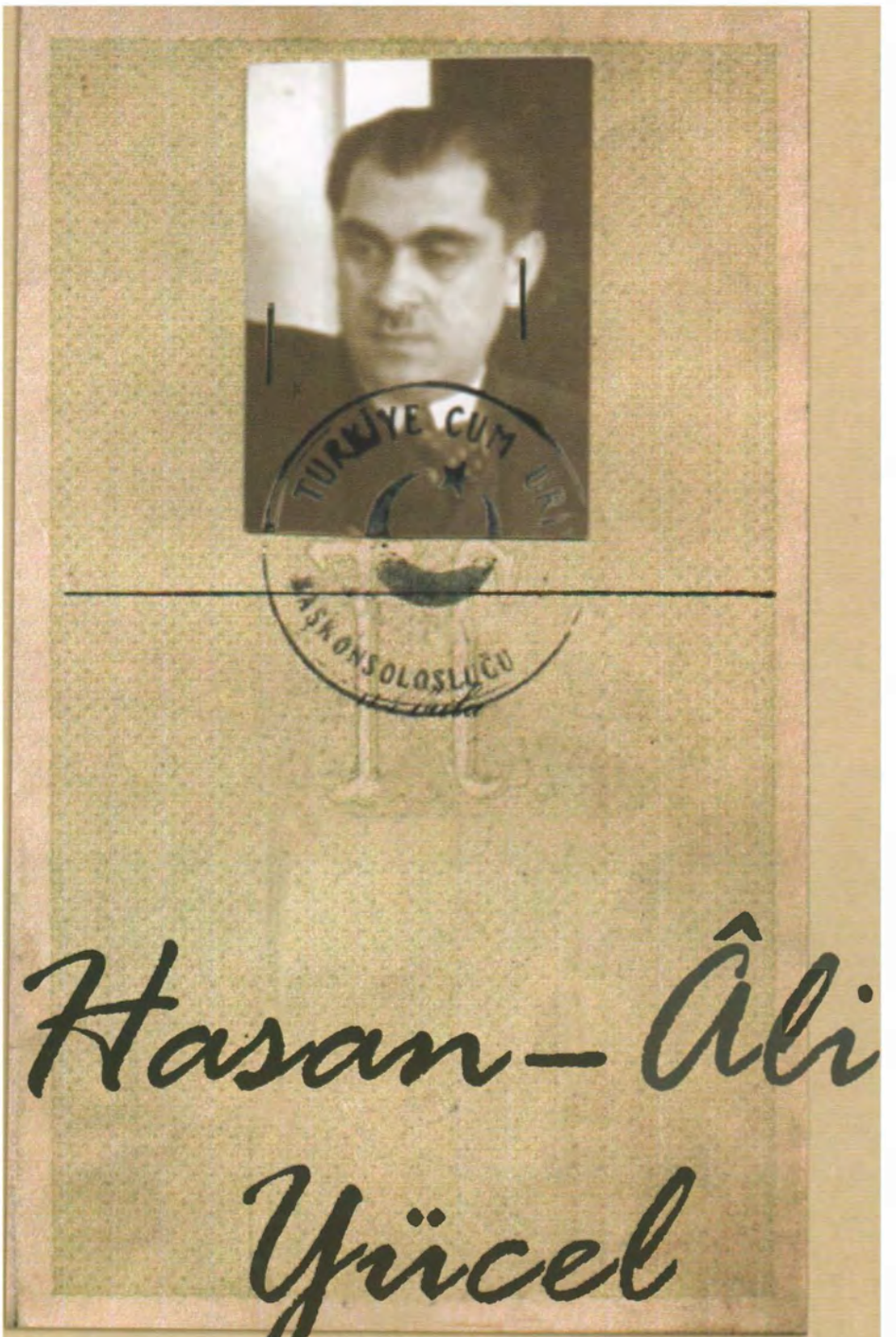
28 A.g.e., s. 257-258.

29 *Şiirler*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, İstanbul 1978, s. 17.

30 A.g.e., s. 258-260.

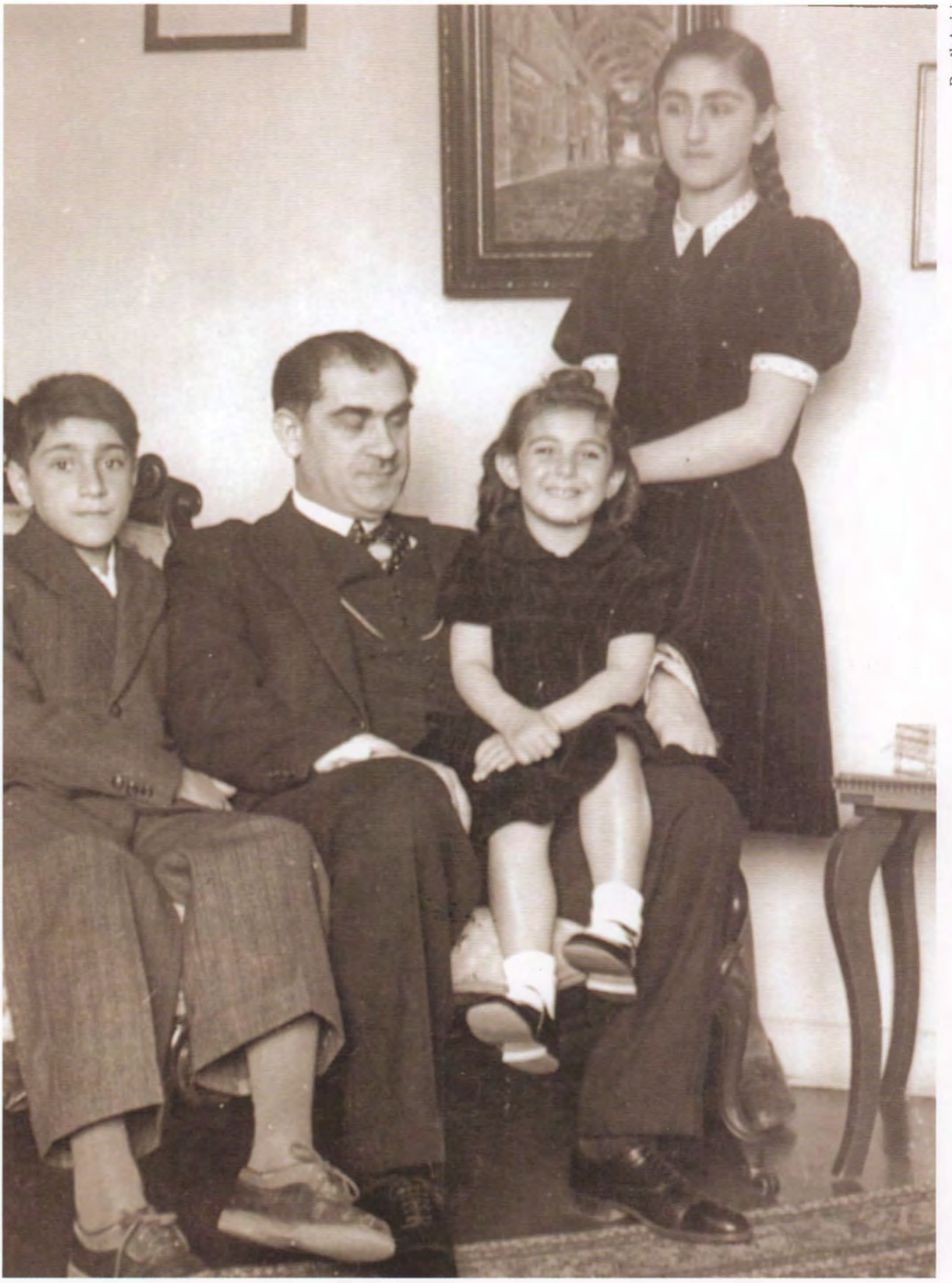
31 *Boşluğa Açılan Kapı, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yapıtlarına Psikanalitik Duyarlıklı Bir Bakış*, Halûk Sunat, Bağlam Yayınları, İstanbul 2004, s. 20.

32 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hazırlayan: Prof. Dr. Birol Emil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996 (İkinci Baskı), s. 260.

Hasan-Âli Yücel

LONDRA COVENT GARDEN'DA MEVLEVÎ BİR 'KOMÜNİST' (1897-1961)

Dergâh Arşivi

Yücel Ailesi...

Hayatta ben en çok babamı sevdim.
Karaçalılar gibi yerden bitme bir çocuk
Çarpı bacaklarıyla -ha düştü ha düşecek-
Nasıl koşarsa ardından bir devin,
O çapkın babamı ben öyle sevdim.

Bilmezdi ki oturduğumuz semti,
Geldi mi de gidici -hep, hepp acele işi!-
Çağın en güzel gözlü maarif müfettişi.
Atlastan bakardım nereye gitti,
Öyle öyle ezber ettim gurbeti.

Sevinçten uçardım hasta oldum mu,
40'ı geçerse ateş, çağ'rırlar İstanbul'a,
Bi helalleşmek ister elbet, diğ'mi oğluyla!
Tifoyken başardım bu aşk oy'nunu,
Ohh dedim, göğüsüne gömdüm burnumu.

En son teftişine çıkana değin
Koştururken ardından uçmaktaki devin,
Daha başka tür aşklar, geniş sevdalar için
Açıldı nefesim, fikrim, canevim.
Hayatta ben en çok babamı sevdim[1]

Oğlu Can Yücel, Türkçe'nin 'baba' üzerine yazılmış en iyi şiirlerinden birinde böyle anlatıyor Hasan-Âli Yücel'i. Yücel, sadece baba değildir hiç kuşkusuz. Onun asıl kendisini yetiştirdiği alan maarif yani eğitimdir. Gerek Maarif Müfettişliği, gerekse Milli Eğitim Bakanlığı bu itibarla çok hareketli geçmiş, bir kesim tarafından 'Türk Aydınlanması'nın öncüsü'[2] olarak övülürken, bir başka kesim tarafından ise 'komünist'likle suçlanmıştır.[3] 'İfrat ile tefritin anavatanı' olarak da tarihteki saygıdeğer yerini almış bulunan ülkemizde son derece doğaldır böyle şeyler. Öyle ki, Hasan-Âli Yücel'in mensup olduğu siyasî partinin bu tür suçlamalar karşısında geri adım atmakla kalmayıp, onu *Ulus* gazetesindeki görevinden kovmasında da şaşırtıcı bir şey yoktur esasen.[4] Ama gelin biz bunları bir kenara bırakıp, "Çağın en güzel gözlü maarif müfettişi"nin üçüncü İngiltere yolculuğuna kulak verelim biraz.

Hasan-Âli Yücel, 7 Eylül 1955 sabahı yani İstanbul'da gayrimüslimlere yönelik olarak başlayan ve kısa sürede vandalizme dönüşen vahşetin en azından bir bölümünü gördükten sonra, "Tanrı gidenlere selâmet, kalanlara sükûn ihsan buyursun" diyerek çıkacaktır yola. İşin ilginç tarafı, 6-7 Eylül'de yaşananlara ilişkin herhangi bir değerlendirme veya yorum yoktur Yücel'in satırları arasında. Sadece "... Böyle gazel söyliye söyliye, keyifli keyifli gidelim derken 6 Eylül 1955 hengâmesi kopmaz mı? Uykusuz geçirilecek bir sıkıntılı gecenin sabahında yola çıkmak mukaddermiş. Neyliyelim?"[5] demekle yetinecektir. Muhtemelen, yaşanan trajedinin henüz farkında değildir ve bu nedenle afâkî bir değerlendirmeyle yetinmektedir. Ne var ki, birazdan sözünü edeceğimiz yazıları, İngiltere seyahatinden döndükten sonra kaleme aldığını da hatırlatmak mecburiyetindeyiz. Dolayısıyla, Hasan-Âli Yücel gibi bir insanın, bu kadar sıcak bir mesele olan 6-7 Eylül olayları konusunda yorum yapmaması dikkat çekicidir. Ancak, Hasan-Âli Yücel hiç de yalnız sayılmaz bu konuda. Orhan Pamuk, gayet net bir biçimde ifade ediyor, hem edebî, hem de siyasî kültürümüz açısından son derece önemli olan Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar da, memlekette 6-7 Eylül olayları yaşanmamış gibi davranabilmişlerdir.[6]

Hasan-Âli Yücel, *İngiltere Mektupları*'na başlarken, işini ciddiye alma itiyadını henüz kaybetmemiş insanlarda görülen bir titizlikle, öncelikle Türk-İngiliz münasebetlerinin tarihî veçhesine değiniyor. Değinirken de, "İnsanlar birbirlerini en iyi dövüşürken tanırlarmış" dedikten sonra, Türkler ile İngilizler'in gerçek mânâsında birbirleriyle ilk kez 1853-1856 arasında yapılan Kırım Savaşı esnasında temas ettiklerini belirtiyor. Kırım'da Ruslara karşı omuz omuza savaşan Türkler ile İngilizler, altmış yıl sonra Çanakkale'de ama bu kez karşı saflarda yüz yüze geleceklerdir. Hasan-Âli Yücel, 1945 yılında dönemin maarif bakanı olarak Londra'ya yaptığı bir seyahat sırasında Londra Özel İdaresi'nin (Country Council) başında görev yapan İngiliz'in sakat kolunu göstererek, bu sakatlığın Çanakkale'den armağan olduğunu söylemesi karşısında önce şaşıracaktır doğal olarak. Ama, Londra Özel İdaresi Başkanı, büyük bir olgunluk içinde, kolundaki sakatlığı, "... Yiğit bir milleti orada can bahasına tanımış olmanın hâtırası olarak taşıdığını" ifade ettiğini zaman, "O kolu sakat edenin soyundan olmak, yüreğime utanç hissi vermedi, bilakis iftihar duydum"[7] demekten de alamayacaktır kendisini.

Daha önce de belirtildiği gibi, Hasan-Âli Yücel'in

ilk İngiltere yolculuğu değildir bu. İlk kez, 1930 yılında Salih Zeki'yle birlikte Londra kapılarındadır Hasan-Âli Yücel. Salih Zeki, Paris'te talebe müfettişidir. Hasan-Âli Bey ise Fransız maarif sistemini incelemek üzere gönderilmiş bir maarif müfettişi. Arada iki haftalığına Londra'ya geçmişler ve hem Türk öğrencilerle buluşmuş, hem de biraz gezmişlerdir.

Bir sonraki gelişi İkinci Dünya Savaşı'nın hemen bitimine, 1945 yılına tesadüf edecektir. Hasan-Âli Yücel artık Millî Eğitim Bakanı'dır ve UNESCO'nun kuruluşunda bulunmak üzere Londra'dadır. Bakan olduğu için bu kez daha rahat bir gezidir bu ve bizden duymuş olmayın ama tam iki ay sürmüştür. Bu iki ay süresinde, Hasan-Âli Yücel, başta Cambridge ve Oxford olmak üzere İngiltere'nin belli başlı üniversite kentlerini gezmiş, pek çok toplantıya katılmış, kendi ifadesiyle, "iki ay kadar süren bu dolaşma çok öğretici olmuştur."[8]

Üçüncüsünde, bu kez Londra'da okuyan oğlu Can Yücel'i görmek için İngiltere'dedir ve sene 1948'dir. Bir ay kadar oğlunun arkadaşlarıyla birlikte kaldığı Lingfield'deki eve konuk olacaktır Hasan-Âli Yücel ve oğlunu görmek dışında, seyahatin kendisi için son derece öğretici olduğunu söyleyecektir.

Peki bu kez neden Londra'dadır acaba? Seyahatlerini sıraladıktan sonra, "Şu halde" diyor Hasan-Âli Yücel, "birincide memur, ikincide bakan, üçüncüde baba, şimdi de gazeteci. İngiliz hükûmeti bu sefer dört arkadaşımla beni bu sıfatla davet etmek nezaketinde bulunmuştur."[9]

Böylece, Hasan-Âli'nin hiç değilse ömrünün bir bölümünde 'gazeteci' sıfatını taşıdığını da öğrenmiş bulunuyoruz. Gerçi daha öğretmenlik yıllarından başlayarak *Dergâh*'ta, *Millî Mecmua*'da yazılar yayımlamıştır ama bunlar daha ziyade edebiyat yazılarıdır. *Akşam* gazetesinde neşrettiği "Pazartesi Konuşmaları" ise yine edebiyat ağırlıklı olmakla birlikte sosyal meselelere de değinen denemelerdir. Bir başka ifadeyle, Hasan-Âli Yücel, bilfiil gazetecilik yapmış değildir aslında. Ne var ki, Yücel'in hem fakülteden arkadaşı olan, hem de bir süre sonra yakın dostlarından biri haline gelen Ahmet Hamdi Tanpınar'a yakışacak bir cümleyle söylemek gerekirse, 'O devir münevverlerinin hepsi esasen biraz gazetecidir.' Dolayısıyla, Yücel'in gazeteciliğini de bu minvalde değerlendirmek gerekir.

Hasan-Âli Yücel, Londra izlenimlerini aktarmadan önce, İngilizler'in seyahat merakına değinmekten alamıyor kendisini ve bize sorarsanız eğer iyi de ediyor. Çünkü, "Üzerinde güneş batmayan imparatorluk" olarak tanımlanan Büyük Britanya'nın 'büyük'lüğünün gerisinde, dünyayı gezip görme merakı vardır. Bugün bile, liseyi veya üniversiteyi bitiren-bilhassa aristokrat- İngilizler, en az bir yıl dünyanın muhtelif yerlerinde dolaşarak meraklarını tatmin ettikten sonra İngiltere'ye yepyeni nazarlarla dönerler. Lady Diana ile Prens Charles'ın büyük oğlu Prens Henry'nin, Afrika'da veya Güney Amerika'da tuvalet temizliği dahil muhtelif işlerde çalıştığına dair haberler bizim gazetelerde yer aldığı zaman, genel olarak burun kıvırır ve buna bir tür 'zengin eğlencesi' olarak bakılır. Halbuki bu, İngiliz eğitim sisteminin bir parçasıdır ve ne kadar işe yaradığının somut sonucu Büyük Britanya'dır. Öyle ki, bu satırların yazarının Londra'da yaşadığı beş yıl boyunca dikkatini çeken en önemli şeylerden birisi bu olmuştur. Buna rağmen, bu geleneğin artık kırıldığını veya daha iyimser bir ifadeyle köreldiğini düşünenler de yok değildir. *The Guardian* gazetesinde yayımlanan bir söyleşisinde İngiltere'nin eski başbakanlarından Edward Heath, Başbakan Tony Blair'in on sekiz yaşındaki oğluyla el ele çekilmiş bir fotoğrafını yorumlarken, "Ben o yaşımda dünyayı dolaşıyordum" demekten kendisini alamamıştı sözgelişi.

Neyse, biz İngiliz eğitim sisteminin meydana getirdiği 'emperyal vizyon' hususunda daha fazla ahkâm kesmeden, Hasan-Âli Yücel'in söylediklerine kulak verelim biraz. Çünkü üstad, Yahya Kemal'in, "Bu coğrafya bin yılda Türk milletini yaratmıştır" sözlerine nazire yaparcasına, Büyük Britanya'yı oluşturan milletlerin nasıl bir ortak gelecek duygusu edindiklerini anlayıp yorumlamaya çalışıyor. Bundan elli yıl önce yazılan bu satırlarda, Türkiye'nin bugün yaşadığı sorunlara ışık tutan değerlendirmeler de mevcut üstelik:

MÜTECANİS BİR TOPLUMUN İCADI

"Galiba bu sene, leyleği ayakta gördüm; dostum Doğan duymasın, belki de uçarken... Kıbrıs, sonra Israel. Hemen iki ay memleketten uzağım derken bir ay daha ayrılma. Şimdi İngiltere. Osman-

'Çağın en güzel gözlü maarif müfettişi' Hasan-Âli Yücel (ortada), Mustafa Kemal ile...

lı edebiyatının benzersiz bir anıtı olan *Seyahatnâmesi* ile Evliya Çelebi, artık pîrim ve üstadım oldu. Yeni intisap ettiğim bu tarikatın virdi 'Seyahat ya Resulellah'dır. Biz gene üslûbu bozmayıp 'Şefaat ya Resulellah!' demeğe devam edelim.

Gezmek, görmek, öğrenmek, güzelliğine güzel!... Fakat yaz, İstanbul'da ve deniz, Marmara'dadır. Bu, bir hakikat... Su sıkıntısı mı var, olsun; bulduğum kadarile yetinirim. Kahve güç bulunuyormuş, buldukça içerim. Hepsine eyvallah! Ama Orhantepe'den geçemem. Onun mehtabdaki bir gecesi, maddî varlığımız ne halde olursa olsun insanı büyüleyen bir ruh cenneti... Aydan sular üstüne dökülen gümüş ışıklar, şampanya içmiş gibi sizi birbirinden ayırmışsa; tarihî, ruhî ve içtimaî sebepler de bu adalardaki fertleri birbirinden öyle ayırmıştır. Sanki her İngiliz, muhtar bir millet, hattâ müstakil bir devlet.

Anglo-Saksonun sosyal dehâsı, bu ayrılıklar içinde birliği yaratmada görülür. Bazan kanlı maceralar, bazan şeytanı hayrete düşürecek tertipler, fakat her zaman pratik aklın hâdiselere uyan buluşlariyle İngiliz, yaşadığı topraklar üstünde devrine göre her zaman bir nizam ve ahenk kurabilmiştir. İngiliz milleti, fakat Britanya halkı vardır ve İngiliz milletinin en büyük eseri bu Britanya halkıdır. Commonwealth, bunun yanında pek küçük hattâ ufak kalır!...

Bu kanaat, uzun yılların ve tecrübelerin bana kazandırdığı bir görüştür. Onu önceden söylüyorum ki, gitti de üç günde çalıp alma, oradan buradan toplama bir fikir olarak bize bunu sürüyor, demiyesiniz (...)

Ankara Dil-Tarih Fakültesi salonlarında bazı İngilizlerin ve bazı Türklerin, yaşadıkları devirlerdeki hal ve kıyafetleriyle canlanmış hayallerini gördük. İngiliz, gezmesini seven insandır. Evinden ve yurdundan (Home, iki kavramı beraberce ifade eden bir kelimedir) uzakta, evini ve yurdunu kurmak

için uğraşır. Daha doğrusu evinin dışında iken vatanındadır. Gezmeyi o kadar sever ki, hayatında dünyayı dolaşmakla kalmaz; öldükten sonra da tıpkı bu defa Ankara'da olduğu gibi, hayalile ve ruhile âlemin dört köşe ve dört bucağında kulaç atmaktan kendini alamaz. Hattâ, gerçek hayatta olduğu kadar edebiyatında da bol bol hayaletler dolaşır. Bunlardan birini çevresinde görmemişse mutlaka sahnede ona rastlamıştır. Hamlet'i tanımayan İngiliz yoktur. Şimdi de okyanoslar dar gelmiş gibi havalarda seyahati itiyat ediniyor. Sanki, göklere kaçmış hayaletlerin peşindedir.

İngilizi böyle her tarafta dolaştıran, onun amprik yaradılışıdır. Yaşamasını, yaşamak için lüzumlu şeyleri arayıp bulmasını amaç edinmiştir. Bu sebeple tüccardır, bu sebeple ilimcidir. İngiliz, yapmaya, yapacağı nelerse onların ham maddelerini bulmağa, bulduktan sonra da işe yarar halde cihan pazarlarında satmağa bayılır. Alış veriş işinde asla doktrinci değildir. Yeter ki, satılacak malı, karşısında da satın alanın satın alacak parası olsun. Müşterisinin dinine, imanına, mezhebine, rejimine ve siyasî sistemine bakmaz; kesesine ve alma kudretine dikkat eder. Alış verişte Kara-Çin veya Kızıl-Çin, gözlerine aynı renkte görünür. Her İngiliz tüccarı, Bentham'ın okulundan diplomalıdır ve bir miktar onun çırağıdır.

Britanya adaları mı onlara gezme arzusunu telkin etti, yoksa onlar mı Britanya adalarını bir çıkış-varış durağı haline getirdiler? Buna cevap verme güçtür. Güçtür, çünkü bu adalar, bu adalardakiler kadar İngilizdir. Meskenleri sâkinleri birbirinden ayıramazsınız. Adaların toprağı, İngiliz vücudünün hamurudur. Henüz elli milyonu biraz geçmiş, henüz hepsi kendisine 'İngiliz' dememiş bu yoğunluk, umumî karakterinde öyle bir bütündür ki, İngilizden İskoçyalının, Galliden İngilizin, İrlandalıdan Gallinin farkı ne olursa olsun, asırlardanberi üstünde oturdukları toprak, içtikleri su, teneffüs ettikleri hava, bu bir cinsten olmıyan kütleden mütecanis bir topluluk yaratmıştır."[10]

HEM MEVLEVÎ HEM DE KOMÜNİST

Milli Eğitim Bakanlığı döneminde, özellikle Köy Enstitüleri'ne ve tercüme faaliyetlerine omuz verdiği için muhafazakâr kesimlerin boy hedefi haline gelen, hatta 'komünist' sıfatıyla anılan Hasan-Âli Yücel, Mevlevî tarikatına mensup bir insandı aslında. Doğrusunu söylemek gerekirse, bir önceki cümlede yer alan sıfatlar, bu ülkede yaşayan insanların zihniyet dünyasındaki kaosun tipik bir göstergesi olarak da okunabilir. Çünkü, yaygın kanaate göre, milli eğitim bakanı, köy enstitüleri, komünist ve Mevlevî tarikatı gibi sıfatların yan yana gelmesi, dahası, bir insanın şahsında bütünleşmesi mümkün değildir. Bu cümleden, "komünist" sıfatını çıkarıp "Mevlevî" sıfatının altını bir kez daha çizmek bile durumu değiştirmeyecektir elbette ama 'yaygın yanlışlıklar ansiklopedisi'ne daha fazla katkıda bulunmamak için hemen belirtelim: Hasan-Âli Yücel'in 'komünist'liği son derece şüphelidir ama 'Mevlevî' olduğu hususunda, konuya dair birkaç kitap okumuş herkes hemfikirdir. Peki ama bu durumda zihinlerdeki çarpık şekillenmeyi nasıl açıklayacağız? 'Türkiye, ideolojilerden bîhaber ideolojik bir toplumdur' tarzında hayli netâmeli bir ifade, sorunu açıklamaya yetmese bile tanımlamaya katkı sağlayabilir mi? Bilhassa, köklü bir muhafazakârlık geleneği olan İngiltere'yle kıyaslayınca, Misak-ı Millî sınırları dahilinde serpilip gelişen muhafazakârlığa biraz daha kaygıyla ve biraz daha mesafeli yaklaşmak gerekiyor. Kavramların içini boşaltıp kendimize benzetmedeki maharetimiz, burada son derece çarpıcı bir biçimde çıkıyor karşımıza çünkü. Muhafazakârlık, tanımı icabı, 'muhafaza edilebilecek birtakım şeyleri olan' ülkelerde anlamlıdır, bir başka ifadeyle, medeniyet ve moderniteyle yakın akrabalığı vardır. Yoksa, bir tek bina bile inşâ etmemiş, bir tek şarkı bile bestelememiş, bir tek kitap bile yazmamış, özetle, herhangi bir kültürel çaba içine girmemiş, mevcut kültürünün üstüne bir şeyler ekleyememiş toplulukların muhafaza edebilecek pek fazla bir değeri de yoktur.

Bu açıdan, İngiltere ve Türkiye'yi karşılaştırmak bize ilginç sonuçlar verebilir. Her iki ülke de imparatorluk bakiyesidir, her iki ülkenin de tarihinde siyasî ve askerî zaferler mevcuttur, her iki ülke de mimarî açıdan yabana atılamayacak bir gelişme göstermişlerdir ve her iki ülkenin halkı da kozmopolit özellikleriyle öne çıkma niteliğine sahiptir. Ne var ki, bu kadar ortak noktanın benzer sonuçlar vereceğini ummak hata olur. İkinci Dün-

ya Savaşı'nda Alman uçakları tarafından bombalanan Londra, bugün hemen her şeyiyle muhafaza edilmiş bir kent olarak çıkarken karşımıza, hiçbir savaşa girmemiş olan İstanbul, hemen her şeyiyle tahrip edilmiş bir kenttir ne yazık ki. Günümüzde Londra'ya giden herhangi bir insan hemen her semte, dahası, hemen her sokağa damgasını vuran mimarî üslûp karşısında şaşırmaktan alamazken kendisini; bugün İstanbul'a gelen herhangi bir insan, gravürlerde veya eski ressamların tablolarında gördüğü İstanbul'un yerinde yeller estiğini fark ederek ister istemez hayıflanacaktır. Bu durumda, İngilizlerin neyi, Türklerin neyi muhafaza ettiği sorusunu gündeme getirmek, hiç de fena olmaz herhalde. Sahiden de, iş söze gelince muhafazakârlığı hiç kimseye bırakmayan memleket ahalisi neyi muhafaza ediyor acaba?

Öncelikle önyargılar muhafaza ediliyor bu ülkede ve gayet usta bir biçimde nesilden nesile de aktarılıyor; aklı erenlerin pek çoğuna 'bidat' dediği gelenekler muhafaza ediliyor, zaman içerisinde düşmanlığa dönüştürülerek üstelik; ve buradan romancıların sevdiği bir geçiş yaparak söylemek gerekirse, işte Hasan-Âli Yücel'i 'komünist' görme alışkanlığı muhafaza ediliyor ve muhafazakâr yazarlar tarafından kaleme alınan kitaplarda bitmek bilmeyen bir inatla tekrarlanıyor, üzerinde biraz olsun araştırma yapma zahmetine gönül indirilmeden üstelik.

Bütün bunları söyleyip içimizi biraz ferahlattıktan sonra, Prof. Ahmed Güner Sayar'ı ve Prof. Celâl Şengör'ü bir kenara ayırdığımızı da hemen belirtelim. Hasan-Âli Yücel'le ilgili dişe dokunur bir araştırma yapıp bu şair tabiatlı, güftekâr Milli Eğitim Bakanı'nın Mevlevîliğini somut olgularla önümüze koyan Sayar ve Şengör'den başkası değil çünkü. Ancak, bunu yapmadan önce, biraz daha Hasan-Âli Yücel'e kulak vermek faydalı olabilir:

'GEZEN' İNGİLİZ 'YAZAN' İNGİLİZ

"Bu gezi insanlarının XV. asırdaki maceraları, Uzakdoğu'yu aramakla başlar. Bir taraftan Batı-Kuzeye, bir taraftan Doğu-Kuzeye çıkarlar. Batı-Kuzeyden giderek Uzakdoğu'yu bulamazlar. Fakat ne zararı var; Labrador'u, Kanada'nın batı kıyılarını, daha sonra da Kuzey Amerika'dan İngiltere'ye bir çok toprakları kazandırırlar. Başka bir sefer Doğu-Kuzeye akın ederler. Beyaz denizden Rusya'ya girerler; Moskova'ya kadar giderler. Kazvin ve Buhara nere, İngiltere nere? Moskova kumpanyasının temsilcisi Anthony Jenkinson, İran'da İngiliz pazarı aramağa giderken bu uzun mesafeleri, İngiliz iş adamının cesareti ve becerikli ruhile doldurur.

İngiliz için 'emprique'tir, demiştik. Yani tecrübeci... Bıkmadan, usanmadan tecrübe. Bu olmadı, bir daha. Bununla olmadı, başka ve başkalarile... bin daha!... Uzakdoğu ve Hindistan'a varmak isteyen İngiliz, XVI. Asırda gözlerini Akdenize çevirdi. Akdeniz, doğusu ve güneyile Türktü. İtalya, Fransa, İspanya kıyıları dışında kalan bütün kenarlarına Osmanlı İmparatorluğu yerleşmişti. İyi ama ticaret işinde ondan önce Venedikli ve Fransız, Osmanlılarla anlaşmıştı. İngilizler, bu iki çetin rakibin yanında nasıl yer alacaklardı?

İngilizler, bunun da çaresini buldular. Bir ticaret kumpanyası kurdular ve ona bizden müsaade sağladılar. Dış görünüşte hiçbir siyasî maksat yoktu. İngilizlerin fermanlı kumpanyaları, ufaktefek duraklamalarla işlerini yürütmeğe başladılar. Ticaret ve menfaat işinde İngiliz, Lordlar Kamarası'ndaki durgun, hareketsiz, mağrur İngilize hiç benzemez. Üçüncü Sultan Murad'dan hem ticaret imtiyazları, hem de Kraliçe Elizabeth'e mektubu koparan Harborne, kimbilir, o devrin mağrur Türklerine nekadar mizacgir davrandı, ne kadar aşağıdan aldı ki, kendisini bu derece sevdirerek bu başarıları elde etti? Anlaşılan, atalarımız da bizim gibi imiş!... Oldum olası güler yüze, tatlı söze hiç dayanamayız. Hemen gevşeyiveririz.

Nedense İngilizlerin kadın hükümdarlardan büyük talihleri vardır. Her ikisi de uzun zaman İngiltere tahtında oturmuş Elizabeth ve Victoria, böyle idiler. Şimdiki Kraliçeleri Elizabeth II. de büyükannelerinin üçüncüsü olsun. Uzun yıllar, devletinin ve milletinin başında bulunsun. Birinci Elizabeth, bir tüccar gibi hükümdarlık etmişti. Müracaatını karşılayan Padişaha verdiği cevaptaki şu sözleri bir devlet başının ifadesinden çok, bir iş adamının malını övmesi ve müşterisine menfaat telkin etmesi için sarfettiği sözlere benzemiyor mu:

'Hükümdarlığımızda bol olan öyle şeyler vardır ki, başka ülkelerde bulunmaz, onlarsız da olun-

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Sisli Thames kıyısından Westminister...

maz. Güç ve uzun yolculuklar pahasına da olsa herkes onları edinmeye bakar.'

Sanki İngiltere, bir ticaret kumpanyası ve Kraliçe, müşterisile pazarlığa girişen becerikli mümessili!... Avrupa'da büyük endüstri kurulduktan, Osmanlı İmparatorluğu kötü idare ile kağşadıktan sonra bu güzel sözlere dayanamayıp verdiğimiz normal ve karşılıklı müsaadeler, birer kapitülâsyon haline gelmişti. Malımızı alan kalmamış, ardına kadar açık kapılarımızdan giren yabancı mallara yerli mallarımız karşı duramaz olmuştu. Haydi istikraz, haydi borç!... Aldığımız paralarla Tanzimat devrinde saraylar yapıldı, bol maaşlar verildi. Sefahet, memleketi, bilhassa İstanbul'un yüksek çevrelerini eğlenceler içinde bedmest bir hale getirdi. Nihayet iflâs ettik, battık. Düyunu-Umumîye tâbiri, milletlerarası bir malî kurumun değil, bir hastalığın adıdır. Osmanlı devletini kemiren göze görünmez bir kan hastalığının adı...

Bak sen, ne anlatacaktım, nerelere geldim?... Geçelim... Sergiye dönelim. Sergide XVII. ve XVIII. asırlara ait güzel tabloların kopyaları, çeşitli haritalar, yazılar ve kitaplar vardı. Bizim sefirimizi kabul eden İngiliz kralının haşmetli oturuşu, İngiliz elçisini huzuruna alan Osmanlı sultanının mütevazı hali, fakat misafirinin yüzüne bile bakmıyacak kadar içten duyduğu gurur, görülmeğe değer iki levha!... En çok hoşuma giden fotoğraflardan biri, bugün İngiliz Büyük Elçisi Sir. R. J. Bowker'in Ankara civarında bir köy çeşmesi önünde bir köylü baba ile iki çocuğu yanında çıkmış fotoğrafı oldu.

Bu resimde, İngiliz Büyük Elçisinin düşünceli yüzüne, onun etrafını almış, gönlü temiz insanların ruhunda uyandırdığı sevgi ne kadar sâkin aksetmiş görünüyor. Eski zamanlarda bizim için cahil, kaba, barbar diyen bir çok İngiliz seyyahlarının sözlerini ve görüşlerini hatırlayarak bugünkü durum gözlerimin önüne geldi. Artık:

'Bir zamanlar güzel ilham perilerinin terennüm ettiği, Altın devir kahramanlarının zafer şarkılarını söylediği beldelerde, daha sonra kutsal perilerin göksel rabablarını çaldığı diyarlarda, şimdi ne yazık ki, ilham perileri, cariye olmuş, melekler tekrar göklere çekilmiş, o cehennem mahlûku bütün azgınlığile kudurup duruyor' diyen İngiliz şairleri yok!...

Fakat bu defa resmî vazifeler dışında, kendilerine bağlı diyarlardan başka yerlerde, eskiden kafile kafile görülen İngiliz seyyahlarına da tesadüf etmek güç. İngiliz, büyük fedakârlıklar pahasına kazandığı İkinci Dünya Harbinden sonra memleketini kalkındırmak için kendisi eski elbiselerle gezip güzel kumaşlarını dışarıya satarak, en nadide mallarını kendi kullanmayıp ihracat konusu yaparak harp içindeymiş gibi, hemen 10 yıl, sıkı bir mahrumiyet devresi geçirdi. Kazancının yarısından çok fazlasını vergi vererek, baba mirasını bile bütüne yakinile devlete devrederek geriye kalan az bir paraya ve mala razı oldu. Millet, bu özverisile ne kazandığını, fert olarak, tek olarak da nasıl bir hayat kaynağı olduğunu bile bile bunları yaptı ve yapıyor.

Bir çok yaşama konularını devletleştiren İşçi Partisinden sonra iktidara gelmiş Muhafazakârlar, alınmış bu sıkı tedbirlerin çoğunu değiştirmediler. Memleketlerinde yorucu yıpratıcı sarsıntılardan çekindiler. Devlet bütçelerini giderlerden çok olan gelirlerle doldurdular. Büyük endüstri mensupları, tüccarları, her türlü iş adamları, diğer meslekler-den daha fazla sayıda, İngiliz siyasetinin merkezî kudretini elinde tutan Kamarada yer aldılar. Girildiği lüzumu kadar farkedilmemiş Atom Devrinin iki yapıcısının üçüncüsü olmayı nihayet büyük

gayretler karşılığı olarak başarabildiler.
İngiliz, bugün eskisi gibi zevk için seyahat edemiyor. Bir şiling parasını lüzumsuz harcamıyor. Kararınca yiyerek, örtünmek için giyinerek, sıkı ve hesaplı bir hayat geçirip malını satmaya, paralarını devlet kasasında biriktirmeğe bakıyor. Borçtan çekiniyor. Kendi parasile yaralarını sarmaya çalışıyor. Dünya siyaset alanında silâhsızlanma teşebbüslerine girerken savunma organı olan ordusunu denizde, havada en yeni silâhlarla cihazlandırmak için bütün kudretini sarfediyor. Zamanın yeni şartlarına uymasını çok iyi bilen İngiliz, şimdi yeni tipte seyyahlar yaratmaktadır. Bunların giyinişleri başka, gezme vasıtaları başka ve seyahat hedefleri başkadır. Fakat asırlar içinde değişmiyen bir tarafları var: İngiltere'yi yükseltmek ve kuvvetlendirmek!..."[11]

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ'NDE BİR AKŞAM

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi ve merhum Prof. Sabri Ülgener'in en 'kıymetli eser'lerinden birisi olan Prof. Ahmed Güner Sayar'ın, *Hasan-Âli Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği*[12] isimli araştırması 2002 yılında yayımlandı. 206 sayfalık bu kitap, Hasan-Âli Yücel hakkında bilgisizlikten kaynaklanan bütün önyargıları kırabilecek bir niteliğe sahipti aslında. Memleket münevverlerinin 'popüler' olanlar dışında kitap okuma gibi 'kötü bir alışkanlığı' bulunmadığı için, mangalda kül, Can Yücel'in ismi etrafında solmamış gül bırakmayan 'mahiyyeti malûm eşhas' da görmedi bu kitabı. Çünkü kitapta, 'konfeksiyon fikirler ile konformist eğilimler' arasında mekik dokuyan zihinlerdeki ezberi sarsacak bilgiler vardı.
Bir defa kitabın ismi rahatsız ediciydi. Hasan-Âli Yücel gibi 'tescilli bir komünist'in tasavvuf ve Mevlevîlik gibi sıfatlarla yan yana getirilmesi ne demekti? Biz geleneksel zihnî alışkanlıklarımıza uygun bir biçimde onu oraya, bunu buraya yerleştirerek rahatlamışken, böyle tuhaf iddialar için konforumuzu bozacak değildik herhalde. Nitekim öyle oldu, Prof. Sayar'ın kitabı, raflarda ve saflarda unutuldu.
Peki ne diyordu Ahmed Güner Sayar? Öncelikle, o güne kadar çizilen Hasan-Âli Yücel portresine itiraz ederek başlıyordu söze. İstanbul Üniversitesi'ne kapağı attıktan sonra da kitaba merakını yitirmemiş hemen herkes gibi, onun da yolu sık sık şimdi artık bütün niteliklerinden arındırılan Sahaflar Çarşısı'na düşmektedir. Hasan-Âli Yücel hakkında anlatılanlara kulak kabartacaktır ilkin Sayar, arkasından da Yücel'in kitaplarını ve Yücel'e ilişkin yazılanları toplamaya başlayacaktır. 1997 yılının, doğumunun 100. yılı vesile kılınarak UNESCO tarafından Hasan-Âli Yücel'e ayrılması, Sayar'ın Yücel aşkına yeni bir ivme kazandırır. Yine de, Prof. A. M. Celâl Şengör'ün, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanmasının Metabilimsel Temelleri*[13] isimli kitabını görene kadar harekete geçip geçmemek konusunda müteredditir Sayar. Prof. Şengör'ün kitabı, Sayar'ın ifadesiyle, "akl-ı selim"in Yücel'ini ortaya koymuştur, fakat gerçek portrenin çizilebilmesi için bir de, "kalb-i selim'in Yücel'ini ortaya koymak gerekmektedir:
"Hasan-Âli Yücel'in hayatı, eserleri ve bakanlığı sırasındaki icraatı üzerine zaman içerisinde epey şey kaleme alınmış, hakkında da iyi kötü çok laf söylenmiş, ancak bilge kişiliğinin altında objektif bilgi kümesini ayakta tutan metafizik dışsal şoklara açık yanına dair hiçbir şey yazılmamıştır (...) Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye'de çağdaş düşünce tarihinde önemli bir yeri olan, maarifçiliğiyle, başarılı icraatıyla bir döneme ismini kazıyan, Türk millî eğitiminin en uzun soluklu ve en başarılı bakanı olan Hasan-Âli Yücel'in pek ihmal edilmiş bir yanına ışıklar salmayı denemektedir. Şayet onun iç âlem medeniyeti iyice tahlil edilecek olursa, akl-ı seliminin boyutlarını kavramak kadar, devlet adamlığı sırasındaki icraatına yöneltilen haksız itham ve iftiraların ardındaki gerçeği de kuşatabilmek imkânına kavuşacağız."[14]
Konya Halkevi'nin yayımladığı 1942 tarihli *Kültür Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı*'nda yer alan, "Ben Mevlânâ'yı sade bir eser olarak değil, çocukluğumdan beri bir ses, bir gönül sesi ve gönül havası olarak duydum ve sevdim. Benim için O, bir hayat unsuru gibi oldu. Bu özel tarafı, daima ona hayranlığım olarak içimde sakladım... Mevlânâ bugün de bizim için içli bir ney sesi, bugün de derin bir şiirin nefesi, ruhlarımızdaki derin ve meta-

fizik kaygıların manalı bir aksidir" ifadesi, dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel'e aittir ve Ahmed Güner Sayar'ın kuşatmayı umduğu gerçeğe dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Üstelik, söz konusu satırlar sadece protokol gereği yazılmamıştır. Tersine, zihniyeti kadar kişiliğini de besleyen bir çocukluktan somut izler taşımaktadır bu ifadeler. Hayır, çocukluğu Yenikapı Mevlevîhanesi'nde geçtiği ya da 1897 yılındaki doğumu Şeb-i Arûs'a tesadüf ettiği için değil sadece. Bütün hayatı boyunca, bu özelliğini koruyup gözettiği ve yeryüzüne bu bilincin ışığında baktığı için samimi bir Mevlevî'dir Hasan-Âli Yücel. Prof. Sayar'a kulak veriyoruz:

"Hasan-Âli Yücel (HAY.), ruhunun olgunlaşması kadar kafasını bir dergâh haline getirip onun kapısını insana ve her düşünceye açık tutmasını da bu muhite borçludur. Taassuptan kaçıp hoşgörüye sığınmasını, kin tutmayışını, herkese müsbet bakmasının ilk temrinlerini Yenikapı Mevlevîhânesi'nde yaptı. Ayrıca küçük yaşlarından itibaren yine bu muhit içerisinde *Mesnevi*'yi okumuştur. Nitekim Cumhuriyet Türkiyesi *Mesnevî*'nin tam tercümesine onun maarif vekilliği sırasında kavuşacaktır. Elinden *Mesnevi*'yi bırakmayan HAY.'in *Mesnevî*'yi manzum tarzda Türkçe'ye tercüme etme teşebbüsünü bile Yenikapı günleri ile açıklayabiliyoruz. Buna zevk-i selimini inşa ettiği, şairliğinin ve bestekârlığının ilk tohumlarının burada çiçeklenmesini de ilave edebiliriz. 'Mevlevîliğin iki kanadı; şiir ve musiki. Bunlarla büyük hakikatin cezbesine tutunulur; Allah'a uçulur.' HAY., bu ifadesi ile kendi zevk-i selimini inşa ettiği muhiti ve kaynaklarını vermektedir. Bahariye Mevlevîhânesi kudümzenbaşısı Mehmed Zekâî Dede Efendi'nin oğlu Ahmed (Irsoy) Dede'den usul meşketti. Yakın dostlarından Ahmed Hamdi Tanpınar'ı dinliyoruz: '... Eski musikimizi, ne derece bilirdi bunu tayin edemem. Fakat birkaç Dede'den Mevlevî bu İstanbul çocuğunun sesinde bu musiki ve onun beslediği yerli hassasiyet, erimiş akınağa hazır bir altın gibi daima mevcuttu. Şiirde olduğu gibi musikide de şaşılacak bir icat, daha doğrusu benimseme kabiliyeti vardı. Daha talebeliğimiz zamanında bir şarkısı İstanbul'un günlük hayatına girmişti."[15]

Ahmed Güner Sayar'ın verdiği bilgilerin çok şaşırtıcı olduğunda hiç kuşku yok herhalde. Konformist zihinleri biraz daha karıştırmak için, Sadi Borak'ın aktardığı şu anekdotu da kaydetmek gerekecektir. Hasan-Âli, henüz maarif müfettişidir ama Mustafa Kemal, bazı gezilerinde bu genç maarif müfettişini de yanına almaktadır. Bir gün Çankaya'da Atatürk'ün Hasan-Âli'den, "Zeki bir genç" diye söz etmesi, sofrada bulunanlardan birisini fena halde rahatsız eder ve hem Hasan-Âli'nin, hem de babasının Mevlevî olduğunu söyler. Amaç bellidir: Hasan-Âli'nin itibarını zedelemek.

Ne var ki, Mustafa Kemal oynanmak istenen oyunun farkındadır. Muhatabının suratına cevabı yapıştırıverir: "Bana hiç bahsetmedi. Halbuki ben Mevlânâ'yı takdir ederim."[16]

Hasan-Âli Yücel'in bu tarafını merak edenler, Ahmed Güner Sayar'ın kitabının sayfaları arasında gezinebilirler dilerlerse. Biz, Londra sokaklarında bıraktığımız 'pozitivist Mevlevî'ye kulak verelim biraz daha:

COVENT GARDEN'DA BİR PAZAR

"Sabah erkenden uyandım. Kahvaltıdan sonra içim sıkıldı, haydi biraz sokağa çıkayım dedim. Bu ne tenhalık? Cuma akşamından, olmazsa cumartesi sabahından, o da olmazsa öğleden sonra büyük bir çokluk, Londra'nın dışına çıkıyor. Hele hava güzel olursa!... Bugün, bahardan kalmış... Güneş; aydınlık, bulutsuz, masmavi gök. İngiliz evinde oturur mu? Otomobil, otobüs, şimendifer... Binen binene... Bir Cuma, akşamüzeri Londra'ya otomobille hemen bir saat mesafede bir yerde bir çeyrek saate yakın bekledik. Biz ki, geliyorduk. Londra'dan çıkan otomobiller, beş altı şimendifer katarı kadar uzun bir sıra yapmışlardı. Zaten yavaş, acele sevmiyen, canının kadrini bilen İngiliz, istirahatine düşkündür. Tatil onun 'millî bayramı'dır. Çünkü pek öyle tören yaptığı sayılı günleri yoktur.

Boş kalınca açık hava ve tabiat, onun sarıldığı, kucağına koştuğu ölümsüz anasıdır. Kendini doğuran anaya fazla bağlı olmadığı halde tabiat anadan ayrı kalmağa tahammül edemez. Onun hasretine dayanamaz. Ondan uzun zaman ayrı kalamaz. Eski Büyük Elçi sayın Sir Percy Lorraine'i Hariciye'nin verdiği davette görmüştüm. Türki-

ye'den, Türkiye'deki dostlarından bahsettikten sonra, nasıl vakit geçirdiğini ve hâtıralarını yazıp yazmadığını sormam üzerine şunları söyledi:
-Ben Londra dışında oturuyorum. Atlarım var. Onlarla ve çiftlikle uğraşmam lâzım. Günde sekiz saat çalışmam yetmiyor bile. Yazmağa vaktim yok. Londra'ya ender gelebiliyorum.
Hâlâ yirmi yıl evvelki genç zarafetini muhafaza eden, açıklaşarak beyazlanmış saçları dökülmeksizin başına daha çok asillik kazandıran bu gerçek 'İngiliz efendisi,' hayata ve mesleğine yeni başlamış bir delikanlının hararetile konuşuyordu. Uzun yıllar diplomaside çalıştıktan sonra döndüğü yer, tabiat. Tabiat ve hayvan. Hayvan dedim de, İngiltere'de kediler tırmalamıyor, köpekler durup dururken ısırmıyor, atlar rahatsız etmezseniz tekmelemiyor. Kuşlar bile ürkek değil. Terbiye ve iklim! Kediler, köpekler, atlar için ikisi de hatırınıza gelebilir ve doğrudur. Fakat gökte uçan kuşlar? Demek, tabiat, terbiyeden de üstün. Bu türlü terbiyeyi verebilmek ve bulabilmek için bu türlü bir iklime ihtiyaç var. Nitekim Britanya adalarının dışında İngiliz, çok kere kolayca başka adam oluveriyor!
Basın ataşemiz Bay Mehmet Ali Pamir'in verdiği kokteylde, harb başında Ankara'da bulunan dostumuz Büyük Elçi Sir Hugh Knatchbul Hugessen'i de gördüm. O da emekliye ayrıldıktan sonra Londra'daki evini satmış, şehir dışında ve tabiat içinde daha küçük bir ev almış oturuyormuş. Londra'ya da pek geldiği yokmuş. Türkiye'de iken temasta bulunduğu ve tanıdığı büyükleri sordu. Onlar hakkında malûmat istedi. Gene öyle küçük küçük, tatlı tatlı konuşuyor; gene zeki ve ufak gözleri, şeytanca parlıyor. On yıldan fazladır görmediğim bu yaşlı devlet adamı, bıraktığım gibi...
Böyle kalıyorlar. Çünkü tabiat içinde yaşıyorlar. Büyük Elçi Sir David Kelley'le de görüştüm. Hanımı ile beraber Türk dostluğunu ikinci bir huy olarak kendilerine sindirmiş olan bu diplomat, şimdi İngiliz Kültür Heyetinin başkanlığını yapıyormuş. O da eskisi gibi; hemen hemen hiç değişmemiş. Yeni vazifesini duyduğumu söylediğim zaman her zamanki gülüşüyle bütün yüzünü hareket ettirip buruşturdu ve bunun doğru olduğunu söyledi. Onun tabiatle münasebetini bilmiyorum ama Macaristan hakkında kocaman ve yeni çıkmış bir kitabı camekânlarda durmakta.

"İFADEMDEKİ BAŞIBOŞLUKLAR HÜRRİYETİN ESERİ"

Bir 'Pazar'ı anlatalım derken nereden nereye geldik. Kusura bakmayın!... Yolculuk! Kendimiz de hangi diyarlardan hangi diyarlara sefer etmedik! Üslûp, aynile insanmış derler. Halbuki üslûp, aynile hayattır. İnsan, yaşadığına göre düşünüyor, yaşadığı gibi yazıyor. İfademdeki başı boşluktan hür bir memlekette, kısa da olsa, yaşadığımı hissetmiyor musunuz?
Dönelim pazara! Civarda, alıştığımızdan çok tenha sokakları gezip dolaştıktan sonra sokakları bırakıp otele döndüm. Bizim İngiliz mihmandarımız Vahit Bey (asıl ismi Mr. Wheit olan bu dostumuzla o kadar öğür olduk ki, arkadaşlarla beraber ona bu ismi vermekten kendimizi alamadık) 'Sizi Eteklik Çarşısına götüreyim. Orada her şey ucuzdur. Görünüz...' dedi. Fikret Âdil'le beraber yola çıktık. Paralar esasen suyunu çekmişti, eşe dosta ucuzundan bir iki şey alırız, diye düşündük. Bindik bir otobüse. Otobüsün üst katı sigara içenlere mahsus. Memleketten getirdiğimiz paketler bittiği için İngiliz sigaralarına alıştık. Onlar da içtikçe kendilerini içiriyor. Parası da hayli tuzlu. Tiryakilik yüzünden dumana epey para harcadık. Her ne ise bir yerde indik ve eski ramazan gecelerinde Direklerarası piyasalarındakine benzer bir kalabalık seline katıldık.
Biz üç ahbap çavuşlar, bazen bir hizada duramayınca ceketlerimize yapışarak yürüyorduk. Du-

Londra'nın ünlü köprülerinden Tower Bridge...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Dergâh Arşivi

Hasan-Âli Bey, aynı zamanda zevk sahibi bir bestekârdı...

rum, yanaşık nizama elverişli değildi. Bir dükkân. Kapısının önünde bir adam feryat ediyordu. Meğer, içeride çok ucuz züccaciye malları olduğunu, bu uğultulu kalabalığa duyurmak için çırpınıyormuş. Geçtik. Bir adam; etrafında bir dinleyici halkası. O da bağırıyor. Diyormuş ki:

- Ben bunları çaldım. Başka türlü bu kadar ucuza verebilir miyim?

Kadın çoraplarını 'İbadullah'ın İngilizcesini söyliyerek yerlere atıyor, satmak için çırpınıyordu. İngilizler, dinliyorlar, bakıyorlar; fakat almıyorlardı!...

Koca bir araba. İçinde deste deste kibritler. Her yerdekinden beşte bir ucuza. Sahibi bağırıyor, fakat feryadı boşa gitmiyor. Her geçen bir deste alıyordu. Demek, kibritte hiyle olamazdı. Ucuzluğu emniyet verici idi.

Aman efendim, ne yok? Elbiseler, saatler, mücevherler, çantalar, gömlekler, kravatlar. Herkes omuz omuza, göğüs göğüse. Ama ayağa basana, dirsek vurana, yere tükürene rastlamak imkânsız. Baktım, boğulacağız. Hekim parası, alışverişten artıracağımıza nisbetle çok yüksek olduğu için dönelim, dedik. Haddin varsa dön! Ne ise mihmandarımız müsait bir yer buldu, manevramızı yapıp aksi istikamete yöneldik.

Bir satıcı 'Bir şiline Churchill' diye bir şey satıyordu. Doğrusu merak ettim. Churchill'in küçük büstleri değil mi? Alıyorlar. Büyük adamlarını

satmayı ve satın almayı da bu gürültünün içinde ihmal etmiyorlar. Eteklik Çarşısının yüzde seksen beş satıcısı Yahudilermiş. Londra Mahmudpaşasında gene onlar!... Boyunbağı sorduğumuz bir tanesini o kadar bizim vatandaşlara benzettim ki, kendisine ihtiyarsız Türkçe hitap ettim. Fakat o, İngilizce cevap verdi. Yahudi, bilmediği dili konuşmasa bile anlıyor!...

Gene bizim Rembrandt karargâhına döndük. Yolda bir küçük meydanda mızıka çalıyordu. Hemen hepsi kırk elli kişi, selâm vaziyetinde duruyorlardı. Herhalde bunlar, Eski muhariplerdi. Kimbilir, hangi hâtırayı selâmlamak için toplanmışlardı?

Biraz oturduk, oturmadık, bu defa başka bir vatandaşlar grubu beni almağa geldiler. İçlerinden biri otomobilli. Diğer ikisinden biri Maliye uzmanı, biri yiğenim doktor. Sağ olsunlar beni Pazar gezintisine götürmeyi düşünmüşler. Boş günümüz yoktu. Otelin karşısındaki Victoria Albert Müzesini evvelki seyahatlerimde gezmiştim. Fakat Geologi ve Fizik Müzesini görmemiştim. 'Haydi oraya gidelim' dedim. Pek yakınımızda...Yürüyerek gittik. Neler var, neler!... Watt'tan, Einstein'dan tutun da ilk icat edildiği zamandan bugüne kadar Tanrı'nın ve insanın yaptığı ne kadar makine varsa hepsi tabiî hallerile burada. Düğmeye bastın mı şimendiferler işliyor, değirmenler dönüyor, lokomotifler yürüyor. Analar babalar, bizim gibi garipler ve çoluk çocuk... Her adımda bir fizik, bir makine hocası. Ama bu hocalar görünmüyor. İmtihan edip bilemedin diye sıfırı basmıyor. Sade öğretiyor. Öğretiyor ve geçiyor. Müze değil, üniversite!...

Onlar da bitti. Hava, dediğim gibi bahar. Ver elini Hyde Park'a... 'Çiçek koparmayın,' 'Çimenlere basmayın?' yok. Çimenler yatak!...Çift çift yatan yatana. Herkes meşgul olduğu için birbirine bakanı bulamazsınız. Zemini fazla rutubetli görecek kadar sıhhatine düşkün ve ihtiyatlı olanlar ayakta sevişiyorlar. Bu muhabbet güreşleri, Greko-Romen. Soyunup, yağlanarak tutuşma yok. Diğer tarafta analı babalı kuzular, sanki bu çimenlerde otluyorlar. Çocuklardan arkası üstü yatıp yuvarlananlar mı istersiniz, birbirlerile koşmaca oynayanlar mı? Hepsi, hepsi var. Şurada bir göl!... Nazlı nazlı yüzen kuğular. Kuğuların yanından kayıklar geçiyor. Sahile dayanmış, duran yaşlı, genç yolcular. Bir alay otomobil. Arada sırada yüzünü gösteren Londra güneşinden, onun ılık havasından bedavaya istifade ediyorlar.

Ortalık kararıyordu. Dostlarım beni otele bıraktılar. Fakat gitmedim. Londra'nın en büyük katolik kilisesi karşımızda idi. Bir de şuraya bakayım dedim. Merdivenleri, kalabalık bir grupla beraber çıkıp içeri girdim. Onlar mihrap hizasında yere iğilip diz koyduktan sonra sağa sola dağıldılar. Ben de bir kenarda durdum. Benimle beraber gelenlerin çoğu oturacak yer bulamadılar. Kilise baştanbaşa dolmuştu. Bir ruhanî onlara ötede beride yer bulmağa çalışıyordu. Sonra benim tarafıma geldi. Hiçbir şey söylemeden yüzüme baktı, tatlı bir gülümseme ile birbirimizi selâmladık. Müslüman olduğumu keşfetmiş gibi beni kendi halime bıraktı. Kürsüye kırmızı elbiseli ve külâhlı bir zat çıkmış. İngilizce vaiz ve nasihat ediyordu.

İşte, size Londra'nın, orasında burasında dolaşan bir seyyahın göziyle, bir 'Pazar'ı. Gezme, eğlence, alışveriş, millî tören, sevişme ve ibadet! İngiliz, bunların tekbaşına hiçbiri değildir; hepsini birbirine katarsanız o zaman sahici İngilizi bulursunuz."[17]

KUŞKU'LAR İLE KEŞKE'LER ARASINDA

Hiç şüphe yok ki, bu satırlar, Hasan-Âli Yücel etrafında örülen hikâyeyi pek fazla değiştirmeyecektir. Bu o kadar böyledir ki, Ahmed Güner Sayar'ın dostu olan araştırmacı Beşir Ayvazoğlu bile, kitapla ilgili olarak *Zaman* gazetesinde yazdığı yazıda, temkini elden bırakmadan şunları söyleyecektir mesela:

"Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, 1940'lardan beri milliyetçi - muhafazakâr çevrelerin günah keçilerinden olan Hasan-Âli Yücel'e asla toz kondurtmaz. Yücel, ona göre, Köy Enstitüleri'ni kurup bu okullarda 'komünist' yetiştiren, milliyetçileri ezip tabutluklarda inletirken solculara kol kanat geren, Türk - İslam kültürünü yok ederek, onun yerine Greko - Latin kaynaklı hümanist kültürü yerleştirmek için Yunan, Latin ve Batı klasiklerini tercüme ettirmiş bir Maarif Vekili değil, Mevlânâ'ya duyduğu derin sevgiyi ömrünün sonuna kadar korumuş samimi bir Mevlevî, dürüst bir politikacı, iyi niyetli ve seçkin bir aydındır.

Bu fikre bütünüyle katıldığımı söyleyemem; fakat

ilk gençlik yıllarımızda okuduğumuz popüler - ideolojik kitapların yarattığı Hasan - Âli Yücel imajının yanlış bir imaj olduğu da bir gerçektir. İlk şaşkınlığımı, onun *Davam* (1947) adıyla yayımlanan savunmasını okuduğumda yaşamıştım; neredeyse yemin - billah 'komünist' olmadığını, mesela 1924 yılında yazdığı 'Üç Telli Saz Şairine Üç Telli Saz'dan Cevap' adlı şiirinde Nâzım'ı yerdiğini, ancak başından beri onun şairliğini takdir ettiğini söylüyor, 'Eğer mektep ve meşrep arkadaşı olsaydım, onu da ifade etmekten çekinmezdim' diyordu."[18]

Ayvazoğlu, tek örnek değildir ve muhtemelen son örnek de olmayacaktır. Biz bu yazının Hasan-Âli Yücel müdafaanâmesine dönüşmesine fırsat vermeden şu anekdotu zikretmekle yetinelim:

"... Mehmed (Arısoy) Dede'ye dergâhta (Konya Mevlânâ Dergâhı'nda) bir vazife verilir. Hz. Pîr'in kanadının altında hizmete devam eder. Nihayet bir gün müzenin müdürü Dede'ye emekliliğinin geldiğini bildirir. O zavallının dışarıda kimsesi olmadığı için başka uzak yerlerde bir akrabasıyla temas kurmak üzere bir gün müsaade etmelerini ister. Babası da Mevlevî olan ve gençliğinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nde mukabeleye katıldığı bilinen Hasan-Âli Yücel'in Maarif Vekili olduğu yıllar. O gece rüyasında Mevlânâ Hazretleri: 'Hasan, benim dervişimi koru!' diye Hasan-Âli'ye görünür. Rüyanın heybetinden uyanan Maarif Vekili merak ve sabırsızlıkla bekler. Uyuyamaz, döner, dolaşır. Sabahleyin ilk işi Konya Valisi'ni (Cemal Bardakçı'yı) arar. 'Ne var oralarda?' diye. 'Asayiş ber-kemal.' Oradan bir havadis çıkmayınca müze müdürünü arar. Oradan da: 'Mühim bir şey yok. İşler yolunda' denilir. Vekil ısrarla: 'En ufak teferruatı istiyorum' der. O zaman müdürden: 'Sizi pek ilgilendirmez ama, dün Dede'nin emekliliği geldi' cevabını alınca: 'Hiçbir şey yerinden oynamasın, ben Konya'ya geliyorum' emrini verir. Hülâsa ertesi gün Özel İdare'den çıkarılan emirle kaydı hayat şartıyla yerinde bırakılmak, keyfiyet İsmet Paşa'ya da anlatılmak suretiyle mesele kapanır."[19]

80 sonrasında, sosyalist partilerin birleşmesi tartışılırken, "Bizim iktidarımızda emekçilerin ezan sesiyle uyandırılmasına izin vermeyeceğiz" türünden sözler söyleyen Yalçın Küçük'ün üzerine yürüyüp, "Sen ne biçim konuşuyorsun" diyen Can Yücel değil miydi zaten?

1 *Yüzyılın Türk Şiiri (1900-2000)*, Hazırlayan: Mehmet H. Doğan, YKY, İstanbul 2001, cilt II, s. 79.

2 *Hasan Âli Yücel ve Türk Aydınlanmasının Metabilimsel Temelleri*, A.M.C. Şengör, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1998. (Prof. Şengör, yazdığı 'Giriş' yazısında, Mustafa Kemal ile Hasan-Âli Yücel arasında ilginç kıyaslamalar yapıyor ve şunları söylüyor: "Askerî ve siyasal çevrede Mustafa Kemal, sivil ve entelektüel çevrede de Hasan-Âli irrasyonalizmin hem geleneksel Osmanlı-İslâm hem de modern Avrupa türlerini aynı şiddet ve inançla reddettikleri için kendilerini engin bir yalnızlığın içinde buldular. Ulaşabildikleri kulak ve beyinlere genellikle irrasyonalist kanalların açık bulabildiklerinden süzülerek vardılar. Birbirlerini nihayet kişisel olarak buldukları zaman, Mustafa Kemal ömrünün belki de en zor ve en ıstıraplı yıllarının başında bulunuyordu. Hasan-Âli, Mustafa Kemal'in hayâllerini gerçek yapabilecek icraatın başına geçebildiğinde ise hiçbir zaman omuz omuza çarpışamadığı 'dâvâ arkadaşı' artık azîz bir hatıradan ibaretti. [s. 13]")(Prof. Şengör'ün kitabı, bu metnin önemli bir kısmı tamamlandıktan sonra elimize geçtiği için gereği gibi yararlanamadığımızı üzülerek vurgulamak durumundayız.)

3 Ahmet Güner Sayar'ın, *Hasan-Âli Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği* (Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002) adlı kitabının Dördüncü Bölüm'ündeki 188 no'lu dipnotunda yer alan Cemal Kurnaz'ın değerlendirmesi, bu suçlamaların Hasan-Âli Yücel'de meydana getirdiği psikolojiye işaret ettiği için de önemli: "Hasan-Âli Yücel, 1947'de komünistlik suçlamasıyla uzun süren mahkemeler ve hakkında yazılıp söylenenler dolayısıyla çok yıpranmış ve kendi kabuğuna çekilmiştir. (s. 165)"

4 *Bir Varmış Bir Yokmuş, Portreler*, Yusuf Ziya Ortaç, Akbaba Yayınevi, İstanbul 1960, s. 191-193.

5 *İngiltere Mektupları*, Hasan Âli Yücel, Türkiye İş Bankası Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958, s. 8.

6 *İstanbul, Şehir ve Hatıralar*, Orhan Pamuk, YKY, İstanbul 2003, s. 236. Pamuk, Yahya Kemal ile Tanpınar'ın 'milliyetçileşme' sürecini anlattıktan sonra şunları söylüyor: "İleriki yıllarda devletle ilişkilerini kolaylaştırarak onları elçi ve milletvekili yaptıracak bu zorunluluktan, milliyetçi olmaktan, 6-7 Eylül gibi Hıristiyanlık ve Batı karşıtı etnik şiddet olayları karşısında sessiz durmaktan şikâyetçi değildiler."

7 A.g.e., s. IX-X.

8 A.g.e., s. 5.

9 A.g.e., s. 5.

10 A.g.e., s. 10.

11 A.g.e., s. 12-14.

12 *Hasan Âli Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği*, Ahmed Güner Sayar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002.

13 *Hasan Âli Yücel ve Türk Aydınlanmasının Metabilimsel Temelleri*, A.M.C. Şengör, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1998.

14 *Hasan Âli Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği*, Ahmed Güner Sayar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 12-13.

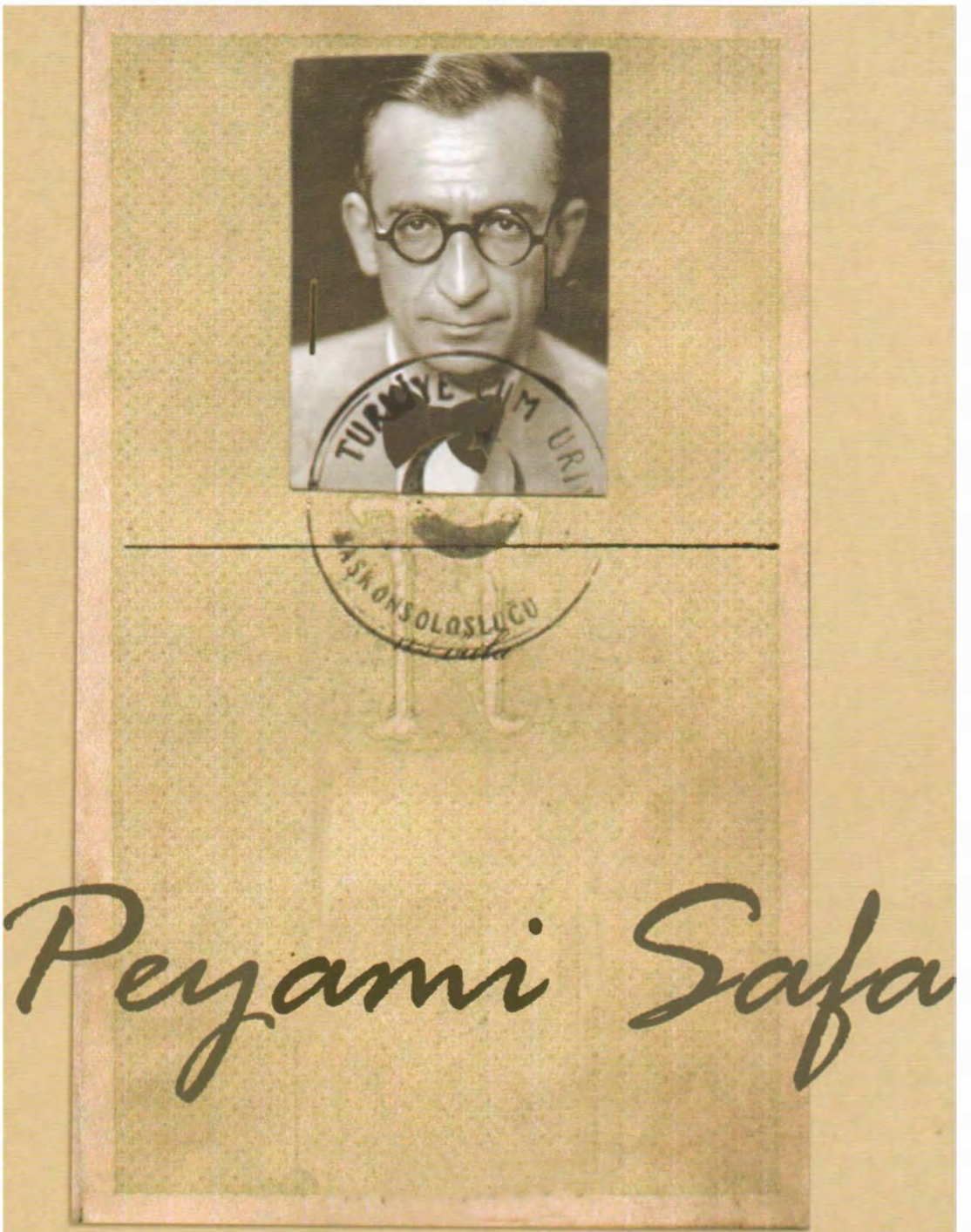
15 A.g.e., s. 45.

16 A.g.e., s. 72.

17 *İngiltere Mektupları*, Hasan Âli Yücel, Türkiye İş Bankası Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958, s. 96-103.

18 *Hasan Âli Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği*, Ahmed Güner Sayar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 38.

19 Ag.e., s. 188-189.

Peyami Safa

MÜTEREDDİT BİR ROMANCININ PARİS TEREDDÜTLERİ

(1899-1961)

"On beş yaşımdan beri benim derûnî ömrümün mühim bir kısmı Paris'te geçti. Bir kere bile ayağımı atmadığım bu şehrin kıyısını bucağını bile azçok bilirim. Hayalen onun içinde çok yaşadım."[1]

Sadece bu satırlar bile, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilen en önemli miraslardan birisinin Paris sevdâsı olduğunu, pek fazla tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde koyuyor ortaya. "Derûnî ömrünün mühim bir kısmını Paris'te geçiren" ne ilk ne de son isimdir Peyami Safa. Bu denemenin yazarının da aralarında bulunduğu pek çok kişi, daha hiç görmeden Paris'e ilişkin nice hatıra, nice bilgi biriktirmiştir zihninin bir köşesinde. Çünkü Paris, bu ülkenin hafif tertip okumuş yazmış insanları için vaad ettikleriyle öne çıkan bir 'O Belde,' Yahya Kemal'in mısraının muhtevasını koruyup yörüngesini değiştirerek söylemek gerekirse, 'Garp ufuklarında başlayan vuzûh'tur. Bugün için bu sevda çok fazla anlam ifade etmese de, anılan dönem itibariyle çok fazla şaşırtıcı bir tarafı yoktur bunun. Kapitülasyonlar dolayısıyla tarihimizde diğer Avrupa ülkelerinden daha farklı bir yer edinen Fransa ve doğal olarak bu ülkenin başkenti Paris, yüzünü Batı'ya çevirmiş memleket mensupları için hep bir cazibe merkezidir. Hiç kuşkusuz, bugün artık eski parlaklığını yitirmiş ve öncülüğü New York'a kaptırmış olsa da, bundan yüz elli yıl önce Paris, Avrupa'da kültür ve sanat denilince akla gelen ilk kentti. Öte yandan, Fransız İhtilâli'ne mekân olmak gibi yabana atılamayacak bir mazhariyete de sahipti.

Bu açıdan bakıldığında, ülkeyi şu veya bu şekilde terk etmek zorunda kalan Jön Türkler'in soluğu Paris'te alması, Paris kaldırımlarının, kafalarında kırmızı feslerle dolaşan Osmanlı münevverleri dolayısıyla ilginç görüntülere sahne olması son derece doğaldır. Eh, bir de o devrin en sihirli kelimelerinden birisi olan 'hürriyet'in anavatanının Fransa olduğunu da unutmamak gerekiyor. Bütün bu efsaneler her geçen gün daha fazla büyüdüğü ve büyütüldüğü için Paris sürekli kılıktan kılığa giren gizemli bir kadına dönüşmekte, bu türden efsûnlara alışkın olan Osmanlı münevveri bile kendi beslediği sihrin gölgesinde kalmaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Peyami Safa'nın şu sözlerini anlamak da bir hayli kolaylaşacaktır:

"Fransa! Bu kelime, pek genç yaşımdanberi benim içimde, benliğimin etrafını alan ve onun yerine geçmeye çalışarak, onun kadar merkezî, onun kadar sabit ve devamlı olmaya uğraşan, vatan gibi, ana gibi, üstünde bütün sevgililerimizi şahıslandırdığımız varlıklar gibi, nefsimizin yerini kapmaya hazırlanan bir yakınlık cazibesini haiz, birkaç sayılı mefhumdan biriydi. Bu kelimenin sebepsiz ve durup dururken içimde çınladığı zamanlar çok olmuştur: Fransa! Türkçeden sonra dilini anladığım, Türkçeden sonra kitabını okuduğum, bütün garp kültürünü temsil ediyormuş gibi Avrupa'ya ait her kıymetin merkezi sandığım Fransa! Fransa toprağında olmak, bana, rüyasının içindeki harikulâde lezzete gözlerini açar açmaz da kavuşan bir insanın ölçüsüz saadetini verebilirdi; fakat bir sevginin tam tasavvuru için muhayyilenin muhtaç olduğu iki zamandan, mazi ile halden, yalnız ikincisi, yalnız hal içinde ve sadece gözlerden müdrikeye geçebilerek orada kapanıp kalan bir objenin maddî görünüşile sakatlanmış, idealize edilmeye değil, tam tasavvur edilmeye bile vakit bırakmayan hakikat sansasyonu, beni tahayyülden dikkat ve müşahede haletine çekerek rüyamdakinden daha fena bir dünya içinde uyandırdı. Gerçi, trenimiz Fransa topraklarında koştuğu halde, bu araziyi dünyanın herhangi başka bir parçasından ayıran Fransız farkını ve işaretini henüz görmemiştim. Tarlalar arasından geçiyorduk. Buğdaylar mavi, beyaz, kırmızı değildiler; kuşlar da Marseyyezi (Fransız millî marşı) bilmedikleri için henüz içimdeki resmî Fransa'nın bile ihsaslarıma vuran bu manzara ile alâkasını anlayamıyordum. Acaba şu sağdaki, soldaki yabanî otlar arasında bataklığı andıran su birikintileri, şu bazı tarafları ekilmemiş toprak parçaları, aradığım millî farkın, benim Fransamla istihza eden işaretleri mi idiler? Birdenbire Avrupa'dan çıkıyoruz sandım."[2]

Peyami Safa, 1936 yılındaki ilk Avrupa seyahatine Montreux'de yapılan Boğazlar görüşmeleri vesilesiyle bir gazeteci olarak çıkmıştır. Hazır seyahate çıkmışken de, kendisinin "Büyük Avrupa Anketi" adını verdiği bir dizi soruşturma yapmak hevesindedir. Sokaktaki insanlara Avrupa'ya ve Türkiye'ye dair muhtelif sualler sorarak, hem genç Cumhuriyet'in nasıl algılandığını anlamak, hem de yaklaşan savaşa karşı Avrupalı'nın tutu-

Dergâh Arşivi

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nun içli çocuğu ömrünün sonuna kadar* Yalnızız *dedi.*

Peyami Safa da Paris'i görünce heyecanını gizleyemeyen Türk entelektüellerindendi...

munu kavramaktır niyeti. Peyami Safa o sırada *Cumhuriyet* gazetesinde çalışmaktadır. Bu nedenle, Lozan'dan Paris'e giden trende Nadir Nadi'yle beraber olmaları hiç sürpriz değildir. Zaten Nadir Nadi'nin asıl maksadı da, "Fransa'nın merkezinde birkaç gün kaldıktan sonra, senelerden beri Mozart hakkında yazmaya hazırlandığı bir kitaba ait vesikaları toplamaya devam etmek için Salzburg'a kadar gitmek"tir.[3]

İki ahbap, daha sonra 'vagonrestoran'a geçecek ve fakat, orada karşılaştıkları garson bu tür manzaralara alışkın olan Nadir Nadi'de değilse bile, ilk kez bir Fransızla yüz yüze temas eden Peyami Safa'da hayal kırıklığı yaratacaktır. Buna rağmen, içindeki Paris'i görme heyecanında en küçük bir azalma olmayacaktır:

'BÜYÜK AVRUPA MEKTEBİ'NİN EŞİĞİNDE

"Tren istikametini değiştirdikçe, vagonun penceresinden, henüz ufku boydan boya kızılcık rengine boyanmış, uzak ve şeffaf bir aydınlıktan ibaret görünen Paris, yaklaşacağı yerde, karanlığın içine timsah gibi süzülerek yana doğru kaçıyor, tekrar görünüp kayboluyor, ışıkları hep birden yanıp sönüyormuş gibi ansızın parlıyor ve kararıyor, ufkun önünde iğilip kalkarak yaptığı cehennemî ve yılankavi alev raksının şeytanî koketrisile, biz meftunlarını büsbütün harap eden cilvesine devam ediyor. Banliyö hattına çoktan girdiğimiz halde Paris'e daha yirmi dakika var. Bu kısa müddetin beni bütün yolculuğumdan fazla yoracağını hissederek pencerenin önünden ayrılmak istiyorum, fakat parıltısı bazan cama değerek içimi tekrar alan Paris, beni kararımdan caydırdıktan sonra gene kaçıyor!

On beş yaşımdan beri benim derûnî ömrümün mühim bir kısmı Paris'te geçti. Bir kere bile ayağımı atmadığım bu şehrin kıyısını bucağını bile azçok bilirim. Hayalen onun içinde çok yaşadım. Fakir, ve daha beteri, arkasız bir halk çocuğu olmanın belasile, kırıp sararak ve borçlanarak bu seyahati yapıncaya kadar büyük Avrupa mektebinin eşiğine adımımı atmadığım halde, kitap dedikleri ucuz ve asil rehberin delaletile onun kürsülerine kudretim nisbetinde yaklaşmaya biraz muvaffak olmuştum. Şiirlerini ve şarkılarını çok dinledim. Fikirlerinin bütün akıntılarına dalıp çıktım. Kısmen Paris'in içinde büyümüş âmâ bir adamın muvaffakiyetli bir ameliyattan sonra, gözleri açılmadan beş dakika evvelki nefes tıkayıcı merakını duymam lazım. Gözlerim açılınca da, şimdiden gözkapaklarım üstünde hafif parıltılarını sezdiğim bir ışık, renk ve manzara dünyasının sel baskını altında, birdenbire, tekrar kör olmaktan korkmam lazım. Fakat bu heyecanı duymuyorum. Hatta aksine benzeyen bir korkum var. Gözleri ameliyatla açıldıktan sonra, karanlık rüyalarındaki müphem kâinattan daha net ve adi bir dünya gördüğü için gözlerini tekrar sımsıkı

yuman körün çaresiz ve şifasız nefretine düşmekten ürküyorum.

Bu korku beni pencerenin önünden çekebildi. Paris'e yaklaşıyorduk. Haydi valizlerimizin başına. Tren durdu. Paris! Paris! diye haykırışlar bekliyorum. Kimin tarafından? Bilir miyim! Paris'e gelen her adamın ağzında bu çığlığı arıyorum. Halbuki tren batak bir dere kenarında kömürü biterek durmuş gibi Paris'e vardığının farkında olmamış görünerek hiçbir işaret vermedi. Yolcularda heyecana ve telaşa benzer bir hal yok. Realitenin, bütün hulyaları kökünden biçen katledici sadeliği ve her harikulâdeyi hazin aslına irca eden alelâdeliği içinde, hamallara talimat veren Nadir Nadi'nin peşinden, gara indim.

Bize yeni bir şehirle temasımızın elektrodinamik, birinci nefis ürpermesini haram eden valiz nakli ve bilet kontrolu gibi sıkıntıları aştıktan sonra garın merdivenine geldik. İşte Paris! Fakat gözlerim rengarenk bir ışık tufanından iki damla içmeğe meydan kalmadan hamalın emrinden şoförün kumandasına teslim edilerek taksiye tıkıldık.

Ahdım vardı. Bavulları bir otele attıktan sonra, ellerimi arkama koyarak, Paris denilen ve kendimi fahrî hemşerisi farzettiğim kâinatın içine bir dalmak ve sabaha kadar dolaşmak. Parte-Maillot'da, Boulogne ormanının karşısında, meydandaki lunaparkın ışıkları ile parıl parıl aydınlanmış bir otel odasına girmemizle çıkmamız bir oldu. Tam geceyarısı. Fakat dur iki gözüm. Paris kaldırımlarında adım atmak, cambazlık nevinden bir hünerdir ve yanlış bir adımın, hafif bir dalgınlığın cezası idam olmadığı zaman, bir hastane odasında, en aşağı, kolu kanadı bağlı bir hafta hapistir: Ezilirsiniz. Geniş ve güneşe tutulmuş muşamba kadar parlak ve aydınlık bir kaldırımın üstündesiniz. Çivisiz yerlerde kaldırımdan aşağı inmek hevesinizi mazur görebilecek hiçbir şoför de yoktur. Tavsiye ederim. Nadir Nadi'nin peşinden ayrılmayınız ve şimdilik tepenizden boşalan, karşınızdan vuran, sağ gözünüzün kuyruğu kenarından hortum gibi geçen ve bazan da beyninizin tam ortasında patlıyarak renkli fişekler gibi havaya saçılan ışıklara, manzaralara dalmayınız. Ben de Nadir Nadi'nin koluna girdim. Henüz Paris'i içime doldurarak ilk derin nefesi alabilmiş değilim.

Avenue de la Granda Armee'den geçiyoruz. Türkçesi: Büyük Ordu Caddesi. Biraz daha sessiz, loş ve tenha. Fakat geniş, çok geniş. Bir Avrupa şehri görmemiş olanlara bu genişliği bizim ölçümüzle tarif etmek zordur. Kabataslak bir teşebbüs edelim: Sağda, ortada ve solda herbiri Beyoğlu caddesinden daha geniş iki araba yolu. İçine yanyana en aşağı altı Galatasaray caddesi alan bir cadde. İki tarafta bizim Vakıf hanına, Büyük postaneye tepeden bakan bir sıra, girintisiz çıkıntısız, koskocaman yüzlerce bina. Hiçbir kıvrımı ve dönemeci olmadığı halde bu uzun caddenin sonunu gözle tayin etmek mümkün değil. Paris'te az farklarla 'avenue' bu demektir. İçinden bizim Beyazıt

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Notre-Dame'ın Tanpınar'a hissettirdikleriyle Peyami Safa'ya hissettirdikleri çok farklıydı...

meydanı rahatça geçer; hele Taksim meydanını geniş bir arabaya oturtsanız bu avenuelerin tek yolu içinden geçirebilirsiniz.

Bir de meydan nedir, onu görelim: Etoile, Concorde; hele bu ikincisi arkaüstü yattığıuz vakit gözlerinizin alabildiği gökyüzü mesafesini olduğu gibi yere indirmiştir. Demin tarif ettiğim avenuelerden on beş yirmi tanesi bu meydanların üstüne açılır ve Paris'te, buna yakın büyüklükte -sayıya dikkat ediniz!- yüzlerce meydan vardır.

Fakat biz şimdilik Etoile'den, zamanında Ahmet Mithat Efendi'nin tercüme romanlarında 'Konkordiya' olarak ismi geçmeğe başlıyan meydana gitmek için Şanzelize caddesinden geçelim. Bana Paris'in bazı taraflarını karış karış öğreten, ilk gençlik rehberim Guy de Maupassant, hâlâ tamamile ezberimde olan 'Yalnızlık' ismindeki harikulâde nesrine şöyle başlar:

'Erkekler arasında bir akşam yemeğinden sonra idi. Çok neşelenmiştik. Olanlardan biri, bir eski dost bana dedi ki:

- Şanzelize caddesini yayan olarak çıkmak ister misin?

Ve işte, yaprakları henüz açmış ağaçlar altındaki büyük gezinti yolunda yürümeğe başladık. Paris'in karışık ve devamlı uğultusundan başka, ortalıkta çıt yok. Yüzümüzden taze bir rüzgâr geçiyor ve yıldız kümeleri, gökyüzüne bir altın pudra ekiyordu.'

Öyle mi? Hayır! Bu, XIX'uncu asrın Şanzelizesi'dir. Hatta Büyük Harbe yakın bir zamana kadar, resimde yalnız orta yolunu gördüğünüz bu caddenin kenar kaldırımları üstünde bugünkü muhteşem kahveler ve mağazalar yokmuş. Tabiî çıt da yokmuş ve bugün orasını yüksek binaların üstünden, ortasından, altındaki -bizim bütün Tokatlıyan oteli yüksekliğinde- mağazalardan, yoldaki lambalardan, projektörlerden fışkırarak, geceleyin açık denizlerdeki güneş aydınlığına boğan ışık tufanları da yokmuş. Paris'i dolduran yüz binden fazla hususi otomobil ve taksiler de yokmuş.

Ben kendime, Paris'in kartpostal manzaralarına

karşı hiçbir panorama hayreti vadetmemiş olduğum halde, geceleyin, bir şehrin içinde bütün imkân ölçülerimizi aşacak tarzda bizi derinlerine çeken bu genişlik ve aydınlık intibaları karşısında cidden şaşırdım. Bu genişliğin, gökyüzündeki mesafe sonsuzluğundan ürken Pascal'ın beynindeki genişlikle ve bu aydınlığın Fransız tefekkürüne hüviyet veren üslup ve ifade aydınlığı ile bir nisbeti olduğunu hemen sezdim. Beni Avrupa'nın her şehrinde karşılayan ve karşılayacak olan bu genişlik ve bu aydınlık, her şeyden evvel, büyük insan zekâsının iç bulutlarını ifade eder; alelâde bir manzara kemmiyeti değil, zekânın cinsi ve kalitesi ile doğrudan doğruya alakası olan tam bir medeniyet ölçüsüdür. Paris'te ve Avrupa'nın her büyük şehrinde, kaldırım, mağaza, meydan, cadde, yol, heykel, abide, her şey, maddeyi tefekkürün ve kavrayışın füshatine, semâvî genişliğine bağlayan bir büyüklüktedir ve bu meydanlar, kafaların içindeki meydanlardır. Avrupa büyük ruhların ikametine salih olacak tarzda bina edilmiştir. Şehirlerde binalar ve abideler, dağbaşları ile rekabet etmek isteyen mimarların her adım başına diktikleri eserlerdir. Bu ulvîlik ihtirası yalnız iki üç mabede münhasır kalmamıştır. Orada mevzuu ticaretten başka bir şey olmayan alelâde mağazalar da, büyük katedrallerin Allah'a yakın olmak isteyen çan kuleleri ile bir hizadadır. Yükselmek ihtirası, rahiple tüccarı ayni hummanın şiddeti içine almıştır.

Neden gizliyeyim, içim zehir dolup taşıyor: İnsan olmak şerefimi artıran, fakat milletimin harikulâde kabiliyetine ve şu birkaç yıl zarfında yaptığı pek büyük mucize hamlesine rağmen, gene de içinde bulunduğu ufarak ve hazin dünyayı her an düşündüren iki nevi heyecan tezadı arasında sıkışarak, bir kelime konuşmadan, yürüyorum. İçime ağlamaklar geliyor. Fakat sulamıya temayül eden enerjimi daha sıkı, daha koyu, daha müsbet, yaratıcı kudretler halinde memleketime taşımak için kederimi içimin arka meydanlarına doğru kovuyorum."[4]

HARİCİYE İLE DAHİLİYE KOĞUŞLARI ARASINDA

Türk edebiyatında pek az kişi, hayatı bir dizi aksilik üzerine kurulu Peyami Safa'nın talihine sahiptir. Daha iki yaşındayken II. Abdülhamid tarafından Sivas'a sürgün edilen babası İsmail Safa'yı kaybetmesi, bütün ömrünce "Yetim-i Safa" diye anılmasına yol açacaktır. Sekiz yaşındayken, devrin Maarif Nazırı Recaizâde Mahmut Ekrem'in aracılığıyla Galatasaray Sultanîsi'ne yatılı verilecekken, Recaizâde'nin mevkiini kaybetmesi üzerine bu teşebbüs akim kalacak ve Peyami Safa doğru dürüst bir tahsil görme imkânını daha işin başında kaybedecektir. Yusuf Ziya Ortaç'ın ifadesiyle, "Selamı bile vermekten çok almayı seven Doktor Abdullah Cevdet'in, onun çocuk ellerine sığmayan kocaman bir kitabı" sünnet düğünü sırasında Peyami Safa'ya armağan etmesi ise belki de talihinin en önemli dönüm noktası olacaktır. Böylece, bir süre sonra 'edebiyatımızın en büyük oto-didaktı' yani kendi kendisini yetiştiren edibi unvanını alacak olan *Yalnızız* yazarının önünde bilgi kapıları açılacaktır. Dr. Abdullah Cevdet'in Peyami Safa'nın minik avuçlarına tutuşturduğu koca kitap *Petit Larousse*'dan başka bir şey değildir çünkü. Küçük çocuk, belki de hayatının oyuncağını edinmiştir.

Rivayet odur ki, Peyami Safa, genel kültürünün önemli bir bölümünü biraz da Dr. Abdullah Cevdet'in kendisine armağan ettiği *Larousse*'a borçludur. Bu ansiklopediyi satır satır ezberlemiş, hastalıkları dolayısıyla tıp konusunda inanılmaz bir bilgi edinmiş, bugün için olağanüstü gelebilir ama Fransızca'yı da yine kendi çabalarıyla bu ansiklopediden öğrenmiştir. Peyami Safa hakkında en kapsamlı incelemeyi yazmış olan Beşir Ayvazoğlu, bu durumu şu sözlerle özetleyecektir:

"Peyami, kendi kendini yetiştirmiş olmakla beraber, psikolojiden tıbba, felsefeden sosyolojiye kadar birçok alanda uzman seviyesinde bilgiye sahipti; fakat bilgiyi bir yük gibi sırtında taşıyanlardan değil, hususî bir yaşama tarzı haline getiren hakiki bir entelektüel ve asıl mânâsında muharrirdi. Her yazısı tereddüt geçirilmeden yazılmış bir cümleyle başlar ve-kendi tabiriyle- sekmeden, aksamadan, sendelemeden ilerleyerek konusunu bir eldiven gibi sımsıkı sarardı."[5]

Peyami Safa'nın talihsizliklerinden birisi de fizikî görünüşüdür. Hakkı Süha Gezgin, onun bu tarafını şöyle tasvir edecektir:

"İnce, cılız bir boyun üzerinde kocaman bir baş.

Basın tarihinin en büyük polemikçilerindendi...

Yorgun çizgili bir yüz. Solgun bir ten, ağır kımıldanışlı, azıcık şiş kapaklar altında henüz uyanmış hissini veren dalgın, derin fakat boş gözler. Bu boşluk duygusu belki de onlardaki maviliğin tesiridir. Keskin bir çizgiyle düşen alında bakışlarınız tutunamadan kayar ve kemerli mağrur bir buruna takılıp kalır. Peyami Safa'yı en çok galiba bu mağrur burun ve acı mânâlı ağız anlatıyor. Boyuna göre sesi gürdür. Tok tok konuştuğunu işitince, arkasında daha gürbüz bir adam arayacak olursunuz. Eskiden yürüyüşü daha hızlı, duruşu daha yumuşaktı. Son yıllarda adımları ağırlaştı, burnundaki gurur bütün varlığına yayılır gibi oldu. Önceleri kolay gülümserdi; şimdi çatgın bir yüzle geçiyor. Bu belki de incittiği kimseleri daha evvel davranıp bastırmak için düşünülmüş bir tedbirdi."[6]

Peyami Safa, küçük yaşta babasız kalması ve bu ölümle ailenin içine düştüğü yoksulluk yetmezmiş gibi, hastalıklardan da başını kurtaramamıştır ömür boyunca. *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* isimli otobiyografik özellikler taşıyan romanında da anlattığı gibi, yedi yıl kolunda ağrıyla yaşayan, her gün kolunun kesilebileceği endişesini taşıyan birisinin sağlıklı olması mümkün değildir zaten. Bu fizikî rahatsızlığın asıl yansıması ise ruhunda gösterecektir kendisini. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da belirttiği gibi, "On beş yaşındaki küçük bir adam, size etinin ve ruhunun acılarını anlatıyor. Ağır başlı lisanına ve olgun bir yaşta ancak tabiî görülebilecek düşünce tarzına taaccüp etmemelidir. Bu çocuk ruhu, ilk ve esas terbiyeyi zaruret ve hastalık gibi iki keskin ve acı tecrübeden almıştır. Ölümün yıllarca küçücük uzviyetinin etrafında insafsız bir ısrarla dolaştığını, nihayet ayıklanmaz bağlarla ona yapıştığını görmüş, hastane koridorlarında nöbet beklemiş, beyaz duvarlarına ilaç ve yara kokusu sinmiş çıplak odalarda, sakat ve alîl vücudu sürükleyen hazin bir istikbal düşüncesinin üstüne kapanmış, sevilen bir annenin üzüldüğünü görmemek için acılarını saklamayı, hatta onlardan yabancı bir şeymiş gibi kayıtsız ve ehemmiyetsiz bahsetmeyi öğrenmiştir."[7]

Dokuz yaşında hastalanan Peyami Safa, on üç yaşından itibaren de çalışmak zorunda kalmıştır. Bir taraftan Vefa İdadîsi'nde Elif Naci ve Hasan-Âli Yücel gibi isimlerle birlikte tahsilini sürdürürken, diğer yandan da Posta Telgraf Nezareti'nin açtığı sınavı kazanarak işe başlayacaktır. Hemen arkasından, Vaniköy'de Rehber-i İttihat Mektebi'nde kendisinden büyük çocuklara ders verirken görürüz Peyami Safa'yı. Bu özel okulda, ömür boyu dostluğunu sürdüreceği Mustafa Şekip Tunç'la tanışması, hem hastalıklarla dolu ruhunu, hem de hezeyanlarla dolu zihnini tedavi açısından işe yarayacaktır.

1914 yılında ise Paris Odeon Tiyatrosu'nun Müdürü Antoine'in İstanbul'da bir konservatuvar kuracağı haberleri kaplamıştır İstanbul'u. Oyuncu olmak için Muhsin Ertuğrul, Ali Naci Karacan, Behzat Butak gibi isimlerle birlikte sınava girenlerden birisi de Peyami Safa'dan başkası değildir. Jüride ise Yahya Kemal'den Abdülhak Hâmid'e, Mehmet Rauf'tan Ahmet Haşim'e kadar devrin bütün ünlüleri yer almaktadır. Peyami Safa, Tevfik Fikret'in "Ferdâ" şiirini okuyacak ve kazana-

caktır sınavı. Ancak, kendi ifadesiyle, Birinci Dünya Harbi Türkiye'den Antoine'i, Peyami Safa'dan da aktör olma iradesini alıp götürecektir.
Bununla birlikte, hayatının kalan evresinde tiyatroyu bir kenara bırakmayacaktır Peyami Safa. Yazdığı yazılarda sık sık tiyatrodan söz edecek, hatta *Küçük Beyler* adlı oyununu eleştirdiği için Cenap Şahabettin'le sıkı bir polemiğe de girecektir. Cenap Şahabettin, memleketin ufuklarında yazgı gibi gezinen eleştiriye tahammülsüzlüğün somut bir örneğini vererek, henüz yirmi bir yaşında olan Peyami Safa'yı, "Yetim-i Safa değil, yetim-i zekâ" diye yermekten çekinmeyecektir.[8] "Yetim-i zekâ" olmadığını artık herkesin kavradığı Peyami Safa ise hayranlık ve şaşkınlık içinde Paris'in o güzelim kaldırımlarını adımlamakta ve o kaldırımları dolduran kadınlı erkekli kalabalığa dair ilginç fikirler gezindirmektedir zihninde:

PARİS AKŞAMLARINDA KANATLI BİR TECESSÜS

"Geceleri bir saniye bile gözünü kırpmıyan sinirli ve uykusuz Paris'te yatak diye bir nevi eşya ve yatmak diye bir nevi hadise olduğuna inanmak zorcadır. Montmarte ve Montparnasse'teki kahvelerin içi, dışı, gece yarılarından sabahlara kadar, yatağı mezar ve yatmayı gömülmek sanan, uyku ve ev kaçkını büyük bir kalabalıkla dolup taşar. Bizim Beyoğlu caddesinin bomboş olduğu ve köşebaşlarında uyuz bir köpekle bir dilenciye, pastacılarda masanın mermerine başını dayamış sabahçı birkaç delikanlıdan, yahut da muhallebicilerden iki yanağının oyuklarını bir avuç pudra ile bile dolduramamış, gözlerinin kenarlarındaki ağlama yırtıklarını bir tulum sürme ile bile kapatamamış üç dört zavallı kadından, arabasının içinde başını göğsünün yastığına iliştirerek uyuklıyan veya kaldırımda arkadaşları ile ağız dalaşı yapan birkaç şoförden başka canlı mahluk bulunmadığı saatlerde, Paris kahveleri hınca hınçtır.
Şu kahve sözü üstünde biraz anlaşalım. Paris'te ve Avrupa'da kahve demek, içinde kahveden ve çaydan başka bir şey içilmeyen, yalnız tavla ve kâğıt oynanan, tütün ve tömbeki dumanının her gün biraz daha göğüslerini tıkayarak, haber vermeden, ağır ağır boğduğu peyke düşkünleri ile dolu, havası ve ışığı kıt bir yer, dasdaracık bir dükkân demek değildir. Avrupa kahvesi, umumîyetle, bizim saraylarımızdaki büyük salonların hacmini ve haşmetini arzeder: Regence gibi Napoleon zamanından kalan, Viyana'da belediye sarayının alt katındaki salonlar gibi hususî bir tarih ve sanat kıymeti taşıyan pek çoklarında, ister bir tezgâhın önünde, ayakta içebilirsiniz, hafif kahvaltı edebilirsiniz; ister oturarak, bacası her saat tüten bir mutfağın bütün lezzetlerini önünüze getirtebilirsiniz. Duvarlar tarihî resimlerle veya modern dekorlarla karşınızdadır. Göz kamaştırıcı bir ışık sağnağı altında, doyasıya, bol bir aydınlığın içine dalmak elinizde olduğu gibi, küçük renkli abajurların, muhayyilenize dilediği cevelan fırsatını verebileceği nisbette hafif aydınlatılmış kuytu, mahrem ve zarif köşelerde de kalabilirsiniz. Paris'in en küçük kahvelerinde bile, sizi saati sa-

Kulelerden bir kule, kentlerden bir kent...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Peyami Safa, Paris'e hafif tertip önyargılı gelmiş olsa bile, Paris onun da fikirlerini değiştirecektir...

atine borsadaki tahavvüllerden haberdar eden bir telsiz telgraf makinesi bulmanız mümkündür. Bütün gün ve bütün gece, bu kahvelerden çoğunda sigaradan posta puluna kadar ani ihtiyaçlarınızı tatmin eden bir satış köşesi, her an içine mektup atabileceğiniz bir posta kutusu vardır. Günün herhangi saatinde bir Avrupa kahvesinde oturmak demek, elbise müstesna olmak üzere, yemeğe, içmeğe, konuşmıya, okumıya, eğlenmiye, ve sevişmeğe ait her türlü ihtiyacınızı istediğiniz anda tedarik etmeğe muktedir olmanız demektir. Kahve, yirmi dört saatlik ihtiyaçlarınıza ait bütün beşerî imkânları size hazırlayan yerlere derler; içinde yalnız tünenen ve pineklenen, gecenin en canlı saatlerinde kapatılmış insan ağıllarına demezler.

Ben seyahata çıkmadan, İstanbul'da ve yolda, Paris'i iyi bilen vatandaşlar ve ecnebiler, 14 temmuzdan sonra orasını tenha bulacağımı söylemişlerdi. Bu 'tenha' sözünün, Avrupa lügatindeki manası da başka imiş: Bizde tenha bir yer, 'bomboş' vasfından iki üç kişilik, seyrek ve küçük bir insan kalabalığı ile kurtulur; Avrupa'da tenha kelimesi, tıklım tıklım bir bayram kalabalığından mahrumiyete vasıftır.

Ne tenhası? Ben 1936 senesi 18 temmuzunun cumartesi akşamı, geceleyin, saat 23'ü 45 geçe Gare de Lyon'dan Paris'e indim. Şehrin merkezlerini teşkil eden semtlerde, geceyarısından sonra iki buçuğa doğru, çiğnenmek ihtimalinden masun çivili yollarda bile, otomobillerin altında kalmamak için Nadir Nadi'nin kaptanlığına sığınıyordum. Hangisi tenha? Buyurun, Paris'te yaz ortası bile gece hayatının kesafetini gözlerimizin ufak çanaklarına doldurarak ta yakından içebilmek için 'boite' dedikleri danslı ve çalgılı bir yere girelim. Girelim amma nasıl! Daha antrede yolunuza engel, sımsıkı ve gözleri dönük, şarkılar ve kahkalar püsküren bir insan kalabalığı içindesiniz. Pardon Mademe, Pardon Monsieur... İçeriden zırdeli bir cazbant sesi, etrafınızda parıl parıl yanan, dönen kapıların buzlu camlarını delen çığlıklar... Buyurun... Salon tıklım tıklım... Kendinizi bu kalabalığa bir kere kaptırdınız mı iradenizin yüzde seksen beşi, orasını dolduran büyük sevinç tayfununun, hemen kolunuza giren ve –evet!- müsaadeniz olmadan boynunuza el atan kadınların, topuzu kendi derisine değil, iki kürek kemiğinizin tam ortasına iniyormuş gibi arkanızda patlıyan davulun elindedir. Geri kalan irade artığını da bir viski bardağının dibinde bırakmazsanız ne mutlu size!

Şu köşeciğe sıkışalım. Sol kolunuz hizasından yükselen tezgâhtan -bardan- iki salonun müşterilerine gitmek üzere birkaç koldan harekete geçen şampanya, viski ilâh... katarları. Kadın garsonların tepenizden aşırarak geçirdikleri - hiç kımıldamağa gelmez- tepsiler, kovalar... Sağ tarafınızda, Nadir Nadi veyahut ben yoksam, siyah bir eteklik üstüne siyah kıravat bağlamış bir kadın, elini bir delikanlının boynuna dolamış. Hizmet eden kadınların hepsi, yarıbellerinden yukarı, smokinli erkek kıyafetin-

dedirler. Cazbandın hoplıya hoplıya, şarkılar çığırarak, kahkahalar atarak çalan ve baştanbaşa kadın müzisyenleri de kırmızı smokinler giymişlerdir. Rivayete göre buranın bütün kadınları tersine dönmüş bir cinsî huy sahibi imişler. Biz buna pek inanmayalım. Turist çekmek için düşünülmüş bir garabetin cazip yalanı olsa gerek. Yoksa şu smokinli kızın kolları, şu kıvırcık siyah saçlı oğlanın ensesinde ne arıyor?

Nemize lazım. Benim bu şehirde kendime verdiğim rol, yaşamaktan ziyade müşahade etmek olduğu için bu eğlence yerindeki insanlarla beraber delirmeme imkân yok; fakat soğuk bir râsıt vaziyetinde kalarak etrafın nefretini de uyandırmamak için, sırıtmağa benzer Amerikanvari bir tebessümle etrafıma bakıyorum. Işığın, rengin, kalabalığın, sesin, kahkahanın, müziğin, çığlığın, havanın birbirile yuğurularak tek madde halinde başımın etrafını sargı gibi doladığı bir anda buğulanan gözlerimle ve tıkanan kulaklarımla sarih bir şey görmem ve duymam kolay değil. Umumî neş'eyi topyekûn kavramıya çalışıyorum. Eh, artık birer kadeh buzlu Fransız şampanyası içilir değil mi?

Şerefinize!

Ben Paris'e ayak basar basmaz İspanyol ihtilâli patlak verdi. İspanyol Fası ayaklanmıştı. Bunu ertesi sabah geç vakit uyanınca gazetelerden öğrendim. Henüz siyasî Paris'in yüzünü görmemiştim. Öğle yemeğimizi otelin lokantasında, epey gecikmiş olarak yedikten sonra Etoil meydanına doğru yollandık. Günlerden Pazar. Ben gündüz gözile Paris'i daha iyi görmek için yürümeyi tercih etmiştim. Çivili yollarda bile hep o ezilmek korkusu katmerlendi. Otomobiller, bisiklet ve motosikletler, önünüzden, arkanızdan, yanınızdan sırtsırta geçiyorlar. Bazılarının tekerliği ayağınızın serçe parmağına değecek gibi oluyor. Tetiğinizi bozmayınız. Orada çiğnenmek ihtimali yokmuş. Gerçi insanın kafası patlamıyor, fakat ödü patlıyor; bu da ruhun içinde bir kaza sayılmaz mı?

Şanzelize'de, renkli hasır ve bütün şehri ayni tipte dolduran sandalyalarını kaldırım üstüne sermiş kahvelerde (bu kahveler, Paris caddelerinde, her beş, on adımda bir vardır) oturacak yer kalmamış. Geniş kaldırımlardan insan selleri akıyor. Boş bir masa bulabildik. Sağ tarafımızda Etoile meydanı ve koskoca Tak-ı Zafer; altında meçhul asker yatıyor; sol tarafımız uçsuz bucaksız, oturduğumuz yerden enini boyunu idrak etmek mümkün olmayan Şanzelize caddesi..."[9]

BİR MÜTEREDDİTİN SERVER BEDİ GÜNLERİ

Hiç şüphe yok ki, Peyami Safa Türk edebiyatının en üretken yazarlarından birisidir. Beşir Ayvazoğlu'nun verdiği bilgiye göre, muhtelif isimlerle beş yüze yakın kitap yazmıştır. Bu, Türk edebiyatı için hiç şüphesiz bir rekordur. Ancak, bu üretkenliğin çok da gönüllü olduğu söylenemez doğrusu. Cahit

Peyami Safa'nın bütün hayatı çilelerle doluydu...

Sıtkı Tarancı'nın yazdığı *Peyami Safa/Hayatı ve Eserleri* isimli kitapta da vurgulandığı gibi, o küçük yaşlardan itibaren çalışmak zorunda kalmıştır ve "On dokuz senelik yazı hayatında, bu cemiyet ona bir hafta istirahat hakkı vermemiştir."

Peyami Safa, para kazanmak için yazdığı kitaplarında, annesinin isminden yola çıkarak Server Bedi imzasını kullanmıştır. Server Bedi imzasıyla oluşturduğu 'Cingöz Recai' tipi, o günün edebiyat piyasasında, kısa sürede belki Peyami Safa'dan bile daha popüler bir şöhret haline gelmiştir. Ağabeyi İlhami Safa da Server Bedi müstearını kullandığı için zaman zaman yazılan kitapların birbirine karıştırıldığı da olacaktır elbette.

Peyami Safa, ilk romanı *Sözde Kızlar*'dan başlayarak, toplumsal değişmelerin yarattığı sarsıntıların peşinde koşmuş, bunun fertler üzerinde yansımalarını derin ruhî tahliller eşliğinde değerlendirmiştir. Söz konusu değişmelerin sarstığı isimlerin başında kendisi geldiği için de, bunları son derece başarılı bir biçimde anlatmış ve buna rağmen, eserin gördüğü ilgi karşısında şaşırmaktan kendisini alamamıştır. Kendisiyle ruhî ve zihnî münasebetlerinin düzelmeye yüz tuttuğu dönemlerde bile, Bâbıâli sokaklarında bir 'mütereddit' kimliğiyle gezinmesi ise yaşadığı sarsıntının boyutlarını vermesi bakımından önemlidir.

Ancak, Peyami Safa'nın asıl dehâsını ve romancı ustalığını keşfedebilmek için *Yalnızız* romanını beklemek gerekecektir. Bugün Türk edebiyatının klasikleri arasında saydığımız *Huzur* (Ahmet Hamdi Tanpınar), *Tehlikeli Oyunlar* (Oğuz Atay) veya *Bir Düğün Gecesi* (Adalet Ağaoğlu) ayârında çarpıcı bir roman olan *Yalnızız*, itildiği köşede hâlâ kâşiflerini beklemektedir

Yalnızız'ı –en azından bu satırların yazarı için– önemli kılan, dönemini ve o dönemin temel sorunlarını çok iyi verebilmesidir. Dönemi verirken de, o devirde zihinleri zorlayan bütün fikir akımlarını sergilemekle kalmayıp o fikir akımlarının yansımalarına ilişkin ipuçlarını da romanın muhtelif bölümlerine yerleştirmiştir Peyami Safa. Romanın kadın kahramanı Meral'in, intihar ile kaza arasında gidip gelen ölümü kadar, romanın erkek kahramanı Samim'i üzdüğü için öylesine karalayıp masanın üzerine bıraktığı cümle de, bir devrin panoramasını vermesi bakımından bir hayli çarpıcıdır. Romanda sık sık karşımıza çıkan "Simeranya" isimli düşülke ise Thomas More'dan Campenella'ya kadar bütün ütopya yazarlarından belirgin izler taşımakla birlikte, orijinal ayrıntılarıyla da dikkat çekmektedir ve ne yazık ki, "Simeranya" üzerinde bugüne kadar neredeyse hiç durulmamıştır.

Peyami Safa, hiç şüphe yok ki, hayatın kendi önüne serdiği tutarsızlıklar oranında olmasa bile, sanki *Bir Tereddütün Romanı*'nı yazan kendisi değilmiş gibi, dostluk ve öfkelerinde muhtelif tutarsızlıklar da sergilemiştir. Sözgelişi, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nu kendisine ithaf edecek kadar samimi olduğu Nâzım Hikmet için açılan af kampanyasına sonuna kadar karşı çıkması bunun ilginç bir örneğidir. Öte yandan, yine dostları arasında yer alan Ahmet Haşim ve Yakup Kadri gibi isimlerle girdiği polemikler de bu açıdan ilgi çeki-

ci nitelikler taşımaktadır.

Oğlu Merve'yi gencecik yaşta kaybetmesi ise hastalıklar arasında gidip gelen Peyami Safa'yı büsbütün sarsacak, Yusuf Ziya Ortaç'ın ifadesiyle, "bir avuç kemik"e döndürecektir.

Bu kederli bahsi daha fazla uzatmadan, Peyami Safa'nın ilk andaki coşkusunu gölgede bırakan şu 'Paris şikâyetnâmesi'ne kulak verelim biraz da:

PARİS'İN AYNAYA YANSIYAN ÖTEKİ YÜZÜ

"Paris yaz ortasında bile kalabalıktı. Çünkü büyük bir ispazmoz geçiren Fransa'nın, içine bütün Fransız kanı hücum eden, 'congestionne: ihtilâl' halinde beynini temsil ediyordu. Bu ihtilâl delisi milleti bağlamaktan başka bir şey olmayan sıkı bir diktatörlük, yahut da bir ihtilâl arifesinde olduğunuza hükmettiren birçok işaretler, her köşebaşında karşınıza çıkar: Metroların içindeki ve sokaklardaki duvarlara, hatta kaldırımların üstüne tebeşirle yazılmış 'Kahrolsun Doriot', 'Orak çekicin zaferi yakındır', 'Her yerde Sovyetler', 'Kralı bekleyiniz', 'Fransa Fransızlarındır', 'Komünist köpeklerine inanma' gibi cümleler ve orak çekiç, yahut kruvagame resimleri; Montmartre'deki panayır arabaları üstünde: 'Paris belediyesinin alçak faşist azaları bizi kapattılar; senede yüz bin frank vergi veren panayır işçileri açıkta kaldı ve 500 aile ekmek bekliyor. Bizi müdafaa için filan yerde, filan saatte toplanınız!' tarzında afişler; büyük meydanlarda ve salonlarda halkı toplayarak sermaye, tröst, harp facialarına karşı coşturmak için tertip edilen miting ilânları; halk tabakasının Fransa'ya atfedegeldiğimiz birçok faziletlerle kolay telifi mümkün olmayan acayip sinirlilikleri: Yanında bir kadınla beraber, Opera meydanındaki bir sürü caddenin hangisinin Fransız tiyatrosuna çıktığını kendisine sorduğumuz resmî elbiseli bir kapıcının: 'Kendiniz arayınız!' cevabını vermesi; otelinizin, namınıza bir telefon haberi olduğunu bildiren müdiresinin biraz ötedeki bloknota uzanırken birdenbire ağrıyan bacağının öfkesile hastalığına karşı isyan ederek haykırması ve arkasından hüngür hüngür ağlaması; bir Fransız kadinile oturduğunuz kahvede siz kendinize ıh-

Sacré Coeur...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

lamur söyledikten sonra kadının biraz düşüneceğini bildirmesi üzerine garsonun, 'Madam konsomasyon yapmayacak mı?' tarzında sual sormasile sizi metrdotele şikâyet mecburiyetinde bırakması; bir çeyrek saat fasıla ile iki defa küçük bira ısmarladığınız için, bir defa büyük bira istemeyerek kendisini iki kere hizmete mecbur etmenize öfkelenen başka bir garsonun bağırıp çağırması; şoförlerin ecnebileri sinirlendiren ters muameleleri ve Fransız halkının artık bütün Avrupa'da darbımesel haline gelen aksiliği; bir santim farkın lehine veya aleyhine tahavvülüne göre size yaptığı sahte cemile veya öfkesindeki ifrat; Fransa'ya faşizm geldiği takdirde katil olacağını yollarda haykıran bir entelektüelin taşkınlığı; kahvelerde koltuk altlarına sıkıştırdıkları beyannameleri dağıtarak İspanyol halk cephesine yardım veya gençliği filân istikamete sürüklemek için irat edilen kışkırtıcı nutuklar; yerli mücadele gazetelerinde, alevli müvezzilerin sesine kadar sirayet eden kundaklayıcı, ateşe verici iri serlevhalar... Bu galeyana bir de yeni başlayan İspanyol ihtilâlinin, karbonatı köpürten ekşi damlasını ilave ediniz: General Franko'nun memleketindeki kanlı mücadelenin Paris'te kansız bir başlangıcı karşısında olduğunuza hemen inanacağınız gelir."[10]

Dikkatli ve biraz da rikkatli okuyucu, Peyami Safa'nın bu satırları ile Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Paris'te İlk Günler" denemesinin giriş bölümü arasında, birbirine tamamen ters bir istikamette de olsa büyük bir benzerlik bulunduğunu hemen fark edecektir.[11] Tanpınar'ın yazısı 1954 tarihli olduğuna göre, kuvvetle muhtemeldir ki, Tanpınar, Peyami Safa'nın anlatımını tersine çevirmiş, lâf aramızda, iyi de etmiştir. Peyami Safa'nın çizdiği Paris manzarası ile Tanpınar'ın çizdiği Paris atmosferi, birbirini tam anlamıyla bütünleyen unsurlar ihtiva etmektedirler aslında. Hem Tanpınar'ın anlattığı coşku vardır Paris'te, hem de Peyami Safa'nın anlattığı türden bir hayli can sıkıntısı. Belki de bu ikisi bir arada bulunduğu için Paris hakiki hüviyetiyle Paris olmaktadır.

Ki Paris, bugün bile biraz öyledir.

1 *Büyük Avrupa Anketi*, Peyami Safa, Kanaat Kitabevi, (tarihsiz) s. 39.

2 A.g.e., s. 32-33.

3 A.g.e., s. 32 (Nadir Nadi, Peyami Safa'nın ifadesiyle "senelerden beri" çalıştığı Mozart kitabının üzerinde o seyahatten sonra da senelerce çalışacak ve ancak 1985'te *Dostum Mozart* adıyla yayımlamaya muvaffak olacaktır.)

4 A.g.e., s. 39-45.

5 *Peyami Hayatı, Sanatı, Felsefesi*, Dramı, Beşir Ayvazoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 16.

6 A.g.e., s. 21.

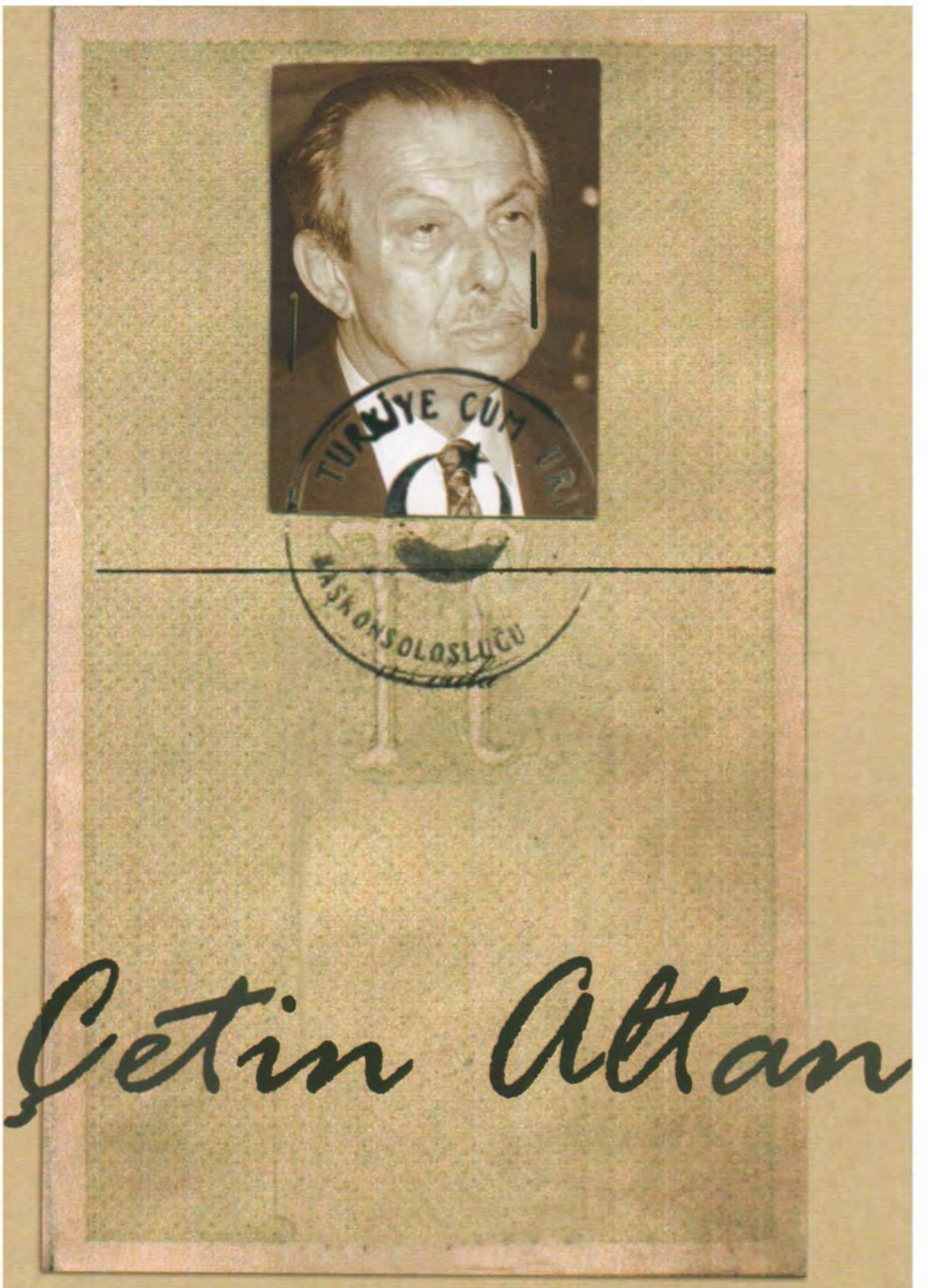
7 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Ahmet Hamdi Tanpmar, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 394.

8 *Peyami Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı*, Beşir Ayvazoğlu, Ötüken Yaymları, İstanbul 1998, s. 28.

9 *Büyük Avrupa Anketi*, Peyami Safa, Kanaat Kitabevi, (tarihsiz) s. 46-52.

10 A.g.e., s. 55-57.

11 *Yaşadığım Gibi*, Ahmet Hamdi Tanpmar, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 243-244.

Çetin Altan

SADECE TÜRKİYE'NİN DEĞİL, DÜNYANIN EN ÇOK YAZAN GAZETECİSİNİN KUDÜS'TE GÖRÜP YAŞADIKLARIDIR

(1926)

"Zaten bütün İsrail, mavi bayrağında içiçe ters oturtulmuş iki üçgen gibi inşaat, teşkilât, çalışma ile hurafe kokan bir tarih, berrak bir gök ve yaşama aşkından ibaret."[1]

Hem Türk basınının, hem de Türk edebiyatının en güçlü yazarlarından biri olan Çetin Altan, İsrail'e ilişkin ilk izlenimlerini böyle aktarıyor. Kendilerini Kudüs'e götürecek bir vasıta arayan Çetin Altan'ın hali görülmeye değerdir doğrusu. Çünkü bir elinde valiz, diğerinde daktilo, kolunda pardösü ve koltuğunun altında ucuz diye uçakta aldığı bir karton da sigara vardır. Kola asılan pardösü kaydığı için yere sürünmekte, onu düzeltmek isterken sigara kartonu inişe geçmekte, bunları toparlamak isterken de yazı makinesi dizlerine çarpmaktadır. Nihayet havaalanında bir hamal bulur bulmasına da hamalla hangi dille anlaşabileceğini bilememektedir. İngilizce'yi dener, pek bir şey çıkaramaz, Fransızca'yı dener, hamalın bakışlarındaki boşlukta bir yankılanmaya sebep olamaz. Buna mukabil, o öfkeyle, "Çattık yahu!" diye söylenince hiç ummadığı bir şey olmuş ve hamal da Türkçe, "Vay beyim, siz Türk müsünüz?" diye mukabele edivermiştir.

Sonradan anlaşılır ki, hamal, İzmir'den İsrail'e göç etmiş bir Türkiye Yahudisi'dir. Çetin Altan, Avrupa'dan gelen Yahudiler üst düzey görevleri paylaşırken, Türkiye'den giden Yahudi'nin hamallık yapması karşısında üzülür bir miktar ama öğrenir ki, Şark'tan giden Yahudiler en fazla polis olabilmekte, buradan öteye geçme fırsatını yakalayamamaktadır. Bu bilgi karşısında, "Batılı Yahudi şarklıya ne kurnazlık, hatta ne de manevi eşitlik hakkı tanıyor. Avrupalının Afrikalıya bakması gibi dudak kıvırarak bakıyor ona ve çantasını taşıtıp evini bekletiyor" yorumunu yapmaktan kendini alamaz Çetin Altan.[2]

Yazarımızın bir saat on beş dakika süren bir otomobil yolculuğundan sonra ulaştığı Kudüs ise tam anlamıyla bir çelişkiler kentidir. Bir yanda başı küçük siyah takkeli (kipa), yanaklarına doğru burmalı saçları sarkan ortodoks Yahudiler, diğer yanda ise birbirine sarılmış giden kızlı erkekli modern İsrailliler vardır. Çetin Altan'a göre, "Bu küçük siyah takke, bu şakaklardan çeneye doğru uzatılan saç lülesi, bu sakal, bu pardösüden kısa, ceketten uzun setre ve bu kokulu hırpanilik, haham başı buyruğundaki Amerikan milyonerinin İsrail'e yardım ederken görmeyi şart koştuğu tablodur."[3]

Çetin Altan, İsrail'e 60'lı yılların hemen başında, sosyalist dünya görüşünü benimseyen bir insan olarak gitmiştir. Henüz Türkiye İşçi Partisi (TİP) milletvekili değildir ama solcu olduğu için sık sık hapishaneye atılmaktan da kurtaramamaktır kendisini. Bilhassa Demokrat Parti (DP) devri, dönemin pek çok gazetecisi gibi Çetin Altan için de çok zor geçmiştir. Ancak Çetin Altan, hapisteyken bile muhtelif müstear isimlerle yazmayı sürdürecektir.

Bu nedenle, Kudüs ve Tel Aviv'de gördükleri Çetin Altan'a kendi düşüncelerini sınama imkânı da verecektir. *Bir Avuç Gökyüzü* yazarına göre, Yahudi toplumunu ayakta tutan ve İsrail devletini kurmaya kadar götüren iki temel unsur vardır. Bunlardan birisi Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat, diğeri ise "her baskıda bir parça daha bilenen zekânın süngüsüdür." Şöyle diyecektir Çetin Altan:

"Tevrat, topraksız, bayraksız, dilsiz Yahudiyi binlerce yıldan beri dünyada heykel gibi ayakta tutan tek büyük kaideydi. Kendisine karşı kurulan aşılmaz barikatlara yenilmemek, kalkan yumrukların altında ezilmemek ve kaybolmamak için iki silâhı vardı Yahudinin: Biri, her baskıda bir parça daha bilenen zekânın süngüsü, ikincisi, Tevrat'ın yarattığı dayanışma.

Zekâ ve dayanışma, devletsiz bir milleti binlerce yıl yaşattı.

Bugün ise Siyonizmin rolü bitmekte, İsrail devletinin rolü başlamaktadır. Devletsiz bir milleti bir kitap ayakta tutmaya yetiyor. Fakat devletli bir milleti ayakta tutmak için çok daha başka şeyler lâzım... Evlerin kapısındaki tırtıl, müşterek bir inancın tarih içinden süzülen bir sembolüdür; sokakta taşı sıksa suyunu çıkaracakmış gibi yürüyen asker kız ise, yeni doğan devletin Tevrat'ta yazılı olmayan ruhu...

Siyah takkeli Yahudi yobazıyla atom reaktörünü işleten genç İsrail mühendisini aynı memlekette yanyana görmek bizi önce şaşırtmıştı. Fakat düşününce anlıyoruz ki, birincisinin rolü devletten önceydi;

CHA Arşivi

Kudüs'ün en görkemli yapılarından Kubbet'üs Sahra...

ikincisinin rolü devletten sonradır. On yıl sonra ne o takke kalacak ortada, ne de kapıdaki tırtıl. Yahudi'de sığıntı olarak yaşamanın yarattığı ferdi zekâ şimşeği de zannederiz ki dünyada yavaş yavaş eski parıltısını kaybedecek. Bir devlete sahip olmanın rahatlığı, eşitsiz bir mücadeleden doğan gayret üstünlüğünü artık lüzumsuz kılacak."[4]

Ne yazık ki, aradan geçen kırk yıldan fazla süreç Çetin Altan'ın öngörülerinin doğrulanmadığını somut bir biçimde koyuyor ortaya. İsrail, bugün de Tevrat'a sıkı sıkıya bağlı insanların ülkesi. Hatta denilebilir ki, Ortadoğu'da yaşanan savaşlar bu bağlılığı daha bir pekiştirmiş, ortodoks Yahudilerin sayısı azalmak şöyle dursun, giderek artmıştır. Siyonizm ise İsrail devletinin resmî ideolojisi olarak yerli yerinde, üstelik eskisinden daha güçlü olarak durmaktadır. Biz bu tür yorumları yapaduralım, Çetin Altan çoktan Kudüs gecelerine dalmıştır bile:

SABAH BEŞTE BAŞLAYAN HAYAT AKŞAM ONDA BİTER Mİ?

"Kudüs'te saat gecenin onu oldu mu, etraftan el ayak çekiliyor. Kapanma saatini bekleyen bir iki bistro taklidi lokanta, bir iki pastane, meyva suyu da satan bir iki tütüncü ve tenha kaldırımlar boyunca vitrinlerin ışıltısı. Bomboş caddelerden arada sırada bir otomobil geçiyor. Sokak arasındaki park yerlerinde taksiler uyukluyorlar. Mağaza camekânlarının önünde saplanıp kalmış birkaç çift ve hızlı hızlı yürüyen gecikmiş yolcuların ayak sesleri...

Bir şehirde hayat sabahın beşinde başlarsa elbette akşamın onunda biter.

Arkasında oda anahtarlarının sallandığı göz göz tahta mektup kutuları, yanında telefon santralı, küçük masasına eğilmiş hesap yapan otel kâtibine, tezgâha dayanıp soruyorsun:

Fotoğraf: Sebati Karakurt

İlk yazısını on beş yaşında yazmıştı ve hâlâ yazıyor...

- Geceleyin gidecek bir yer yok mu burada?
Otel kâtibinin önce çaresizlikten kaşları kalkıp, dudakları sessiz filmlerdeki gibi kımıldayarak uzanıyor. Sonra hafızasının içinde bir müddet dolaştırdığı sesi müteredditbir iki adres fırlatıyor:
- Şurası, şurası var ama, açık mı bilmem.
İsrail'in asıl turistik merkezi Tel Aviv. Meyhaneleri, gece kulüpleri, eğlence yerleriyle gece hayatının kalbi orada çarpıyor. Eichmann dâvâsıyla, milli bayram arifesi olmasa kim gelir de uzun boylu kalır Kudüs'te... Yerli halk zaten erken yatıyor, turist ise Tel Aviv'i tercih ediyor. Besbelli lokalleri besleyecek müşteri pek yok ki, kimse bu işe fazla rağbet etmiyor. Birkaç gün sonra şoförlerin de yardım ettiği ince bir istihbarat ile nihayet bir yer bulduk. Daracık bir sokak içinde biraz yürüyorsunuz. Bir bina bütününde arsamsı bir yer açılıyor sağınızda... Sokağa devam etmeden, duvar dibinden hemen o tarafa kıvrılınız. Azıcık ötenizde göreceğiniz sönük lâmba Baküs meyhanesinin kapısıdır.
Bu dar sokak, bu küçük arsaya bakan bodrum kapısı ve bu sönük lâmba sizi hayal kırıklığına uğratmasın. Burası Kudüs'ün en ünlü ve en tipik lokalidir.
Bodrum kapısından geçip de, bir iki basamakla aşağıya inince bambaşka bir âlemle karşılacaksınız.
Üzerinde mumların yandığı alçak masalar, tahta iskemleler ve puf biçiminde meşin minderler... Yüzünüze vuran içkili yerlere has sıcaklıkla birlikte bir akordeon sesinin çağlayanı içine düşüyorsunuz. Masaların etrafında diz dize toplanmış kadınlı erkekli İsrail çocukları hep bir ağızdan şarkı söylüyorlar. Bir tarafta oyuklu mermer kaskatları hatırlatan, insan boyunda, duvara yaslanmış mumdan bir kaya... Kimbilir kaç masanın mumu buraya dikile dikile yükselmiş bir kaya; tepesinde gene müşterilerin oturttukları son mumlar yanıyor. Donmuş göz yaşları halinde mum damlaları... Baküs meyhanesinin bu mumdan abidesinde gelip geçmiş kaç kişinin gönül izi var... Eriyip birbirine karışarak bir şelâle heykeli gibi anıtlaşan bu mumdan abidede İsrail'in oluşumunu seyrediyor gibisiniz...
Ve akordeon çalıyor. Ve şarkılar söylüyor İsrail çocukları.
Girer girmez öndeki küçük salonda yer bulamazsanız, şaşırmayınız. Üç dört adımlık bir merdivenle alçak terasa çıkar, daha olmazsa tavandan iplerle sepetler içinde şarapların, viskilerin, brandilerin sarktığı Amerikan bara gidersiniz. Barın etrafında gene tavandan sarkan salıncaklar. Salıncaklarda bir elleriyle birbirlerine sarılmış çiftler, öteki elleriyle kadeh tokuşturuyorlar. Barın hemen ötesinde iki kuytu kovuk. Göze fazla görünmek istemeyenler için yapılmış olacak."[5]

"BİZİM BAŞIMIZA GELENLER KUNDERA'NIN BAŞINA GELMEDİ"

Gazeteci Nebil Özgentürk'ün verdiği bilgilere göre, kırktan fazla kitabın kapağında, kırk binden fazla köşe yazısının üzerinde imzası bulunan Çetin Altan, dünyanın en çok yazı yazan elli yazarı arasında yer aldığı gibi, hakkında açılan üç yüzü aşkın davayla da bir başka rekorun sahibidir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, dokunulmazlığı önce kaldırılıp sonra iade edilen tek milletvekili de yine Çetin Altan'dır. "Bizim başımıza gelenler" diyecektir Çetin Altan Nebil Özgentürk'e, "ne Kundera'nın, ne de başka bir dünya yazarının başına gelmiştir. Düşün ki, milletvekili iken siyasi görüşlerim nedeniyle dokunulmazlığımı kaldırdılar... Sonra Anayasa Mahkemesi iptal etti. Süleyman Bey'in gözleri önünde beni linç etmeye kalktı AP'liler... Hayatıma kastettiler, bir gözümü kaybettim. İsmet Paşa sayesinde ölümden kurtuldum."[6]
Sadece bu özet bilgi bile, Çetin Altan'ın Kudüs izlenimlerinin bir başkasından bir hayli farklı olacağına dair somut izler taşıyor. Bu itibarla, Kudüs'te bir gece kulübünde bıraktığımız Çetin Altan'ı, bu kez İsrail demokrasisini ve Yahudi toplumunun önemli bir kesiminin sahip olduğu çifte standardı sorgularken bulmak hiç de şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan, Çetin Altan'ın ifadesiyle, "Başka memleketlerde insanların hümanist olmayışından şikâyet eden Yahudi(nin) kendi memleketinde objektif bir hukuk tartışmasını

CHA Arşivi

Eski Kudüs...

dahi kabul" edememesidir. Altan'a göre, İsrailliler'de, Avrupa toplumlarında görülen rahatlıktan eser yoktur. Bir İngiliz veya Fransız kendisine yönelik tenkit ve nükteleri gülümseyerek karşılarken, böyle bir özelliğe İsrail'de rastlamak neredeyse imkânsızdır. Bunun arkasında ise genç bir devlet olmanın "hırçın toyluğu"nun yattığını düşünüyor Çetin Altan.

Söz konusu "hırçın toyluğun" bir benzeri de İsrailli aydınlarda göstermektedir kendisini. Başka ülkeler söz konusu olunca eleştiri fırsatını kaçırmak istemeyen bu insanlar, okun ucu kendilerini işaret edince tahammülsüzlüklerini hemen hissettirdikleri gibi, yine Çetin Altan'ın ifadesiyle, şovenist bir kimliği benimsemekten de çekinmeyeceklerdir.

Bu ve benzeri olumsuz niteliklerini gözden uzak tutmak amacıyla İsraillilerin turizme büyük önem verdiklerini de ekleyecektir sözlerine Çetin Altan. Cumartesi ve pazar günleri, Kudüs'ten İsrail'in dört bir yanına turist otobüsleri hareket etmektedir. Üstelik, yolcu sayısı kaç olursa olsun, her istikamete üç otobüs birden kaldırılmaktadır. Çünkü otobüslerin her birinde ayrı dilden yani İngilizce, Fransızca ve Almanca bilgi verilmektedir yolculara.

Bu yolculuklardan birisine Çetin Altan da katılacak ve izlenimlerini şöyle aktaracaktır:

"Bir Cumartesi İsrail'in kuzeyini bu otobüslerden biriyle dolaştık. Tanrı dünyayı altı günde kurup bir gün de dinlenmiş ya, o günde bütün İsrail trenleri, postahaneleri, uçakları, eczane ve doktorları ile dinlendiği için şehirde kalmakta fayda yoktu. Cumartesileri Kudüs sokaklarında yalnız kediler dolaşıyor.

Sıcak, fakat terletmeyen bir gündü. Yol arkadaşlarımız arasında Fransızlar, Belçikalılar, Meksikalı bir karı koca, bir de İsviçreli vardı. Turizm bürosu müdürü de genç bir Fransız Yahudisi olan eşini almış bizimle beraber gelmişti.

Otobüs hareket eder etmez, şoförün yanında oturan mihmandar konuşmaya başladı:

- Sağda yeni dikilen muz ağaçlarını görüyorsunuz. Solda gördüğünüz büyük bir Kibutzun ara-

zisidir. İlerdeki dağlar kutsal dağlardır, yandaki ovada istiklâl savaşlarının en kanlısı geçmiştir.
On iki saat dolaştık otobüsle ve on iki saat bıkmadan usanmadan konuştu adam. Bu kadar uzun konuşmayı kim dinledi bilmiyorum ama ben dinleyemedim.
Yollar ağaç içindeydi. Tarlalar döner fıskıyelerle sulanıyordu. Yer yer içinden cip geçecek büyüklükte çimentodan su künklerinin stokları göze çarpıyordu. İsrail çölü toprak altına yerleştirdiği bu künklerle suluyordu. Elektrikli pompayla şişirilen bir otomobil lastiği gibi kalkınıyordu İsrail. Her yerde inşaat, her yerde arı gibi bir çalışma.
Öğleye doğru deniz kenarında eski Roma'dan, Haçlı seferlerinden arta kalmış harabelerin bulunduğu bir yere geldik. Masmavi bir gök altında Akdeniz masmavi uzanıyordu. Denize giren insanlar vardı. Mihmandar tarihi kalıntılar hakkında tafsilât veriyordu. Haçlı ordularının ihtiyacını gemiler bu eski limana getirip çıkarırlarmış. Deniz altındaki bir su ceryanı Mısır taraflarındaki kumu bu tarafa sürükleyip yığarmış. Şu başsız büyük heykeli bir Kibutz işçisi tesadüfen bulmuş. Bu yıkık duvar bilmem kaçıncı yüzyıla aitmiş.
Turizm bürosu müdürüne:
- Kusura bakmayın ben fazla ilgilenemiyorum, dedim. Bizim memleket tarihi harabelerin en muhteşemleriyle doludur. Beni modern İsrail, İsrail'in arkeolojik zenginliklerinden daha çok ilgilendiriyor.
Besbelli ki burası turistlerin önem verdikleri bir yer. Harabelerin hemen yanında İsrail'in enfes meyva sularıyla küçük İsrail hatıraları satılan bir sundurma kurulmuş. O cânım Akdeniz göğü altında bol bol meyva suları içtik oradan."[7]

EDEBİYAT ÖKSÜZLERİN OYUNCAĞIDIR

Çetin Altan'ı nesli arasında öne çıkaran çok yazması değil, çok iyi yazmasıdır. Geniş ilgi alanı, Türkçe'ye hâkimiyeti, dünya meselelerini yakından takip etmesi ve bütün bunları meczetme kabiliyeti, zihninin çalışma biçimini de ortaya koy-

Ve modern Tel Aviv...

CHA Arşivi

CHA Arşivi

Çetin Altan'ı en çok şaşırtan İsraillilerin çalışkanlığı...

maktadır zaten. Gençliğinde şiir de yazan Çetin Altan'ın bir başka özelliği ise düzyazılarındaki imge zenginliğidir. Hiçbir köşe yazısında kuru veya duru bir anlatım tarzı yoktur Çetin Altan'ın, hangi konuda yazı yazarsa yazsın, o konuyu derinleştirip farklı kılacak bir hayal gücüne de sahiptir, 1973 yılında Orhan Kemal Roman Armağanı'nı alan *Büyük Gözaltı*'nın yazarı.

"Ancak" diyecektir Çetin Altan Nebil Özgentürk'e, "bu ülkeyi yönetenler, Anadolu topraklarından kendi mesleğinin tarihsel çizgilerine saygılı kalarak yetişmiş bir kalemin ne demek olduğunu bilmiyor. Hep kendileri karar veriyor. Çünkü yazamıyorlar ki... Biliyorsunuz, genelkurmay başkanlığı yapan bir kişi, gazeteci arkadaşlara yazdırdı anılarını. Kendi anadilini kullanamıyorlar, başbakanlar da öyle."

Yine Nebil Özgentürk'e şunları söyleyen de Çetin Altan'dan başkası değildir zaten:

"Yazıdan o kadar az kazandım ki, bu yüzden çok yazı yazmak zorunda kaldım. Çocuklarımı da yazıdan kazandığım parayla okuttum (...) Yalnız gazete yazısı yetmiyor, çeviri yapıyorsun, o da yetmiyor, dizi yazılar yazıyorsun, o da yetmiyor, roman, öykü falan... Tarih ve polisiye yazıları bile yazdım... Tabii hep içimden gelerek ama basılması için yazdım... Çünkü hiç başka şeyden para kazanmadım ki."[8]

Çetin Altan, yazıya olan merakının derinliklerinde yatan sebeplere ilişkin olarak İshak Reyna'nın sorduğu bir soruyu cevaplandırırken, küçük yaşta Galatasaray Lisesi'ne yatılı verilişinin bunda çok büyük etkisi bulunduğunu söylüyor apaçık. Altan'a göre, o yaşta yatılı verilen çocuk kendisini inanılmaz bir öksüzlük duygusu içinde bulmaktadır ve bu öksüzlük duygusu, yalnız hafta sonlarının bomboş koridor ve yatakhaneleriyle birleşince, insanı ister istemez hayal gücünü de besleyen kitapların dünyasına sürüklemektedir: "Ünlü Fransız yazarları okurken insan, kendisinin de içinde yaşadığı kimsesizliğe bir çare bulmaya çalışıyor. Ailesi yok yanında, bir kız arkadaşı yok, kendi varlığını nerede ortaya koyacak ki; o da, işte kendi derinliğinde yalnızlığını, kimsesizliğini kâğıda dökmeye çalışıyor."[9]

Biz böyle netâmeli konulardan söz etmeye çabalarken, Çetin Altan, bilhassa o yıllarda bütün dünyada şaşkınlıkla takip edilen İsrail'in kendine özgü kalkınma projeleri arasında yer alan Kibutzlarda dolaşmaktadır:

"Yapılan incelemeler aile hayatının daha kuvvetli olduğunu gösteriyor Kibutzlarda. Ve çocuklara Kibutz kendi eğitimine göre bakıyor. Anne baba günde ancak üç saat kalabiliyor çocuğunun yanında. Son zamanlarda zengin Kibutzlarda çocuklarımızı yanımıza versinler diye bir ceryan başlamış. Uzmanlar pek buna taraftar değil. Bir aile nasıl olsa günde üç saatten fazla meşgul olamaz çocuğuyla ve üstelik çocuğun terbiyesini de bozar, diyorlar. Kimse Kibutzlarda çalışmaya zorlanmıyor. Fakat yeni gelen göçmenler iktisadi sıkıntıyla karşılaşınca ister istemez buralarda çalışmayı kabul ediyorlar. Aileleriyle birlikte Kibutzlara yerleşiyorlar.

Komünistler Kibutzları beğenmiyorlar ve sevmiyorlar. Bütün Kibutzlar içinde komünist olan bir tek Kibutz var. Komünistlere göre Kibutzlar ne proleter ihtilâli ne de yeni bir devlet düzeni getirmekle ilgilenmeyen ve hiç bir sınıfla mücadelesi olmayan, komünist doktrinine aykırı bir ta-

CHA Arşivi

İsrail öncesi Filistin'den geleneksel bir insan manzarası...

CHA Arşivi

Tel Aviv'de akşam...

kım romantik idealistlerin köyleridir.

Kibutzların bir kısmı fakir, bir kısmı zengin. Zengin olanlarda hayat seviyesi yüksek. Müşterek çalışma muazzam neticeler veriyor buralarda. Bazıları genişleye genişleye iki bin kişinin çalıştığı büyük işletmeler haline gelmiş. Bunlar ziraatten endüstriye geçiyorlar. İsrail'in en büyük adamı Ben Gurion ise en ilkel Kibutza kayıtlı. Arada sırada gidip çalışıyor orada. Güzel bir jest.

Tel Aviv'de, bizim Ankara'daki Gençlik Parkı'na benzeyen kocaman havuzlu büyük bir parkta bir Kibutz sergisi açılmış. Sergiyi gezdik. Hayran olmamak elde değil. Bir köşede projeksiyonla ilk Kibutzu kuranların resimleri gösteriliyor. Sonra zamanla buraların nasıl gelişerek bugünkü duruma geldiğini seyrediyorsunuz. Kibutzda yetiştirilen çiçekler, meyvalar, ürünler, Kibutzlarda yapılan meyva suları, konserveler, ileri bir kereste sanayii. Kibutzlarda yaşayanların hayatı... Tertemiz konforlu küçük evler... Geniş lokanta salonları... Tiyatrolar... Sanat çalışmaları... Okullar... İhtiyarlar için dinlenme yerleri. Çocuk odaları.

Bir Kibutzun nasıl kurulduğunu da görüyorsunuz sergide. Önce bir şantiye çadırı ve bir su kulesi. Savaşta Kibutzların oynadığı rol. Çocukları saklamak için yeraltı barınakları. Nöbet tutanlar. Araziye silâhla çıkanlar.

İsrail gökten zenbille inmemiş. İnsanlar böyle çalışıyorlar da kalkınıyor memleket.

Sergi ışıklar içinde. Kocaman bir dönme dolap.

Işıktan bir okun fırlayıp söndüğü aerodinamik bir kule. Küçük bir traktör motorunun çektiği küçük vagonlar. İsteyenler vagonlara binip öyle dolaşıyorlar serginin bahçesinde.
Kibutzların yanında bir de Moşavlar var. Moşavların kuruluş tarihi de Kibutzlarınkile beraber. Moşav işçisi olan küçük arazi sahiplerinin kooperatifi demek. Bu köylere kollektivizm yerine kooperatifçilik hâkim. Gereken araçları herkes para koyarak alıyor. Kazanç da, masraf da çalışanlar arasında bölünüyor. Hayat Kibutzlarda olduğu gibi müşterek değil. İsteyen istediğini giyiyor, istediğini yiyor evinde. 364 Moşav var İsrail'de, buralarda 115 bin kişi çalışıyor. Moşavlara karşı eğilim Kibutzlardan daha fazla. Daha ferdiyetçi Moşavlar. İntibak daha kolay bunlara. Ayrıca Kibutzla Moşav arası olan köyler de mevcut. Buralarda çalışma ve mülkiyet müşterek, fakat aileler ayrı ayrı, gönüllerince yaşıyorlar."[10]

"MARCEL AYMÉ BURADA DOĞSA FAZLA BİR ŞEY YAPAMAZDI"

Çetin Altan, hayatını yazmaya adamış bir isim. Sık sık, "Kadınların yazı adamlarını sevmediğini" söylemesinin gerisinde, bu yazıya adanmışlık olgusu yatıyor aslında. Çünkü, kadınlar, her ne kadar başlangıçta yazı yüzünden yazara hayran olsa da, bir süre sonra bunu unutup yazarın yazıyla olan ilişkisini kıskanmaya başlıyor. Galatasaray Lisesi yıllarındaki yalnızlığın üzerine bir de bu eklenince, Çetin Altan'ın *Seçmeler* kitabına "Önsöz Yerine" koyduğu "Havalar Serinliyor" başlıklı köşe yazısı, muhtemelen ayrı bir anlam kazanacaktır. 15 Ekim 1992'de *Sabah* gazetesinde yayımlanan yazıda hayatından kısa bir kesit sunan Çetin Altan, Türkiye'de yazarın kaderine ilişkin son derece çarpıcı şeyler söylüyor: "... Bazen neye üzülüyorum biliyor musunuz? Aslında üzülme de değil, bir sessiz hayıflanma. Mesleğimin büyük bir bölümü yurtbilgisi derslerine benzer didaktik yazılar yazmakla geçti... Oysa bir yazı adamının gerçek uğraşı bu değildir. Şayet tiyatro, yahut roman, yahut öykü, yahut deneme yazarıysa, kendi dalında daha yeni sayfalar açmaya çalışmaktır...

Bizde toplumsal topografyanın yazı ürünlerine ayırdığı metrekare o kadar küçücük ki...
Toplam tirajı üç milyon olan gazetelerle, altmış milyonluk nüfusta, on-on beş milyon insan ilgileniyor sadece...
Geriye kalan kırkbeş-elli milyon insan gazete dışı...
Kitaplara karşı ilgi ise harcıâlem bir benzetişle devede tüy bile değil...
*
Yazıya karşı talebin bu kadar düşük olduğu bir yerde, koskoca bir ömrü kalem kâğıtla geçirip gitmek... Donup kalmış düşünceleri biraz olsun hareketlendirmeye uğraşmak... Devlet organizmasının, birbirinden bağımsız üç ayrı kuvvetin tümünden oluştuğunu anlatmak (...)
Kitaplarımın sayısına baktım, otuz sekiz cilt olmuş... Enerjimin büyük parçası ise irili ufaklı yirmi-otuz bin yazıyla gazete sayfalarında kalmış...
İşte toplumsal determinizmin somut bir örneği...

Tel Aviv bugün gökdelenler kenti görünümünde...

CHA Arşivi

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Türkiye'de yazarın kaderi: Hayatının büyük bir kısmı mahkeme kapılarında geçti...

Okuma parselinin daha geniş olduğu bir toplumda, elli yıllık bir yazı mesleğinin görüntüsünü daha başka bir profil çizebilirdi...
Ama biliyorum ki Marcel Aymé de burada doğsa, yapabileceği fazla bir şey olmazdı."[11]

Bu satırları okuyanlar, Türk yazarlarının dünya kentlerine ilişkin izlenim ve değerlendirmelerine ayrılmış bir kitapta, böyle bir yazının finalde ne aradığını sorabilirler kendi kendilerine.
Çetin Altan'ın şikâyet ettiği şey de bu zaten...

1 *Bir Uçtan Bir Uca*, Çetin Altan, Ersa Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965, s. 7.

2 A.g.e., s. 9.

3 A.g.e., s. 9.

4 A.g.e., s. 12-13.

5 A.g.e., s. 14-15.

6 *Yıllar ve Yüzler, Bir Yudum İnsan Yolculukları*, Nebil Özgentürk, Alfa Yayınları, İstanbul 2004 (İkinci Basım), s. 150.

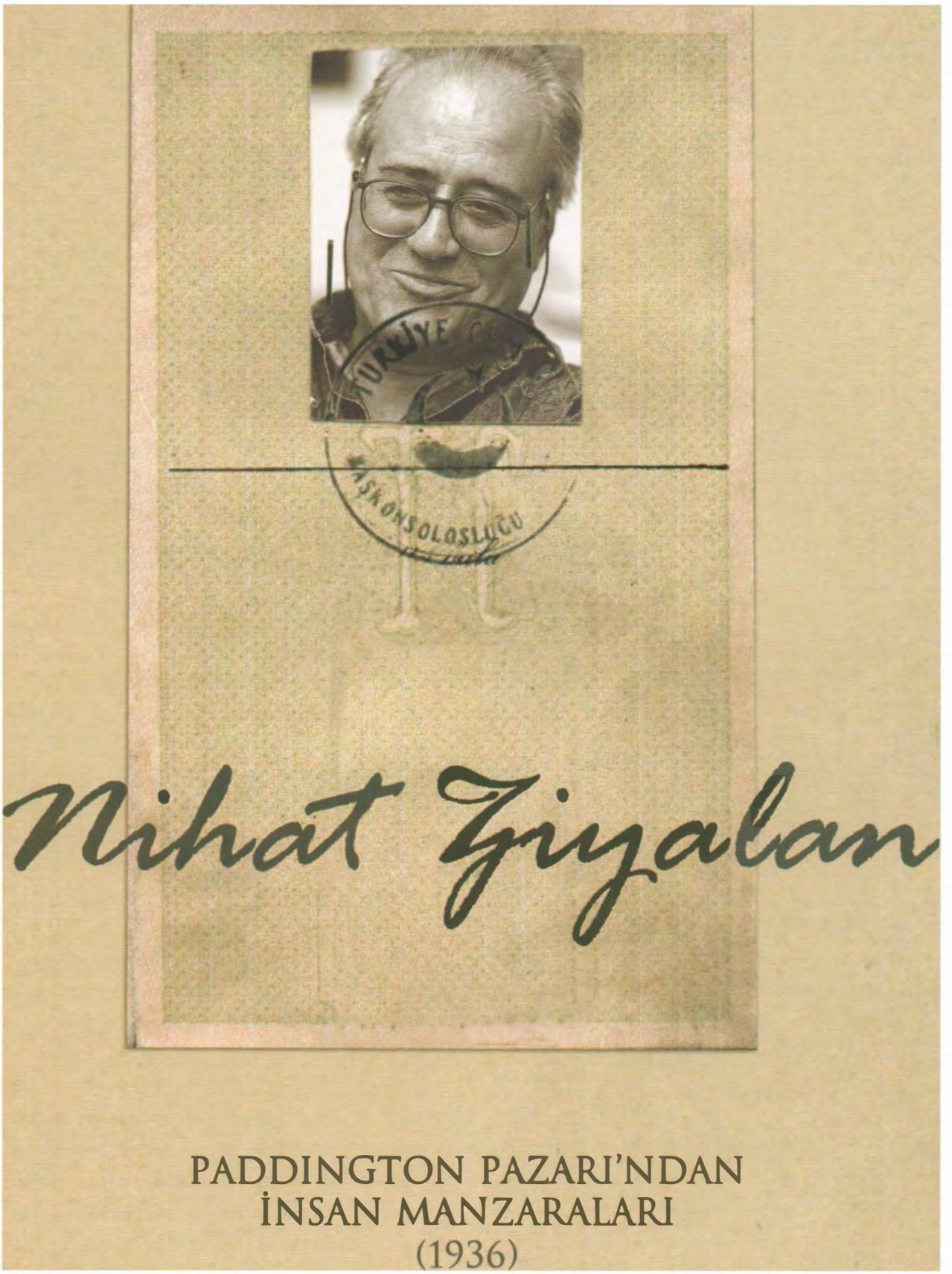
7 *Bir Uçtan Bir Uca*, Çetin Altan, Ersa Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965, s. 18-19.

8 *Yıllar ve Yüzler, Bir Yudum İnsan Yolculukları*, Nebil Özgentürk, Alfa Yayınları, İstanbul 2004 (İkinci Basım), s. 151.

9 *Seçmeler*, Çetin Altan, YKY, İstanbul 1992, s. 9.

10 *Bir Uçtan Bir Uca*, Çetin Altan, Ersa Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965, s. 22-23.

11 *Seçmeler*, Çetin Altan, YKY, İstanbul 1992, s. 18-19.

Nihat Ziyalan

PADDINGTON PAZARI'NDAN İNSAN MANZARALARI (1936)

Avusturalya hükümetinin soylarını kurutmak istediği Aborjinler, Sydney'in ortasında böyle yaşıyor...

"Siz onları pek bilmezsiniz, bilseniz de vicdanınızı sızlatacağını düşünerek, pek de bilinçsiz olmayan bir çabayla sürekli zihninizin arka taraflarına itersiniz. Onlar da, itilmişliklerini yüzünüze vurmaya o kadar meraklı değillerdir zaten. Kentlerinden, ülkelerinden, dillerinden kopartılmış ve saksılarının dışına düşürülmüş bir çiçek gibi bırakılmışlardır orta yerde. Kimi zaman, gecenin bir yerinde, memleketin mücavir alanlarından yükselen bir türkü olup dolansalar da ayaklarınıza, görmemezlikten gelmenizde bir sakınca yoktur. Sizin 'arsız' sıfatını çekinmeden yapıştıracağınız bir gülümsemeyle geçerlerse karşınıza bir gün, muhtemelen derin bir dostluk ihtiyacı içindedirler. Üzülmenize gerek yok, hayat onlara, Misak-ı Milli sınırları dışına adım attıkları ânın 'Dostlukların Son Günü' olduğunu çoktan öğretmiştir çünkü. Onlar artık 'sürgün'dür ve geride bıraktıkları ise sözler, sözler ve sözlerdir..."[1]

Yıllar önce, Edward Said'in *Kış Ruhu*[2] adıyla Türkçe'ye kazandırılan kitabını tanıtmak için kaleme aldığımız yazıya bu satırlarla başlamışız. Edward Said o kitapta, muhtelif nedenlerle içine doğdukları kültürün, içine doğdukları dilin, içine doğdukları ülkenin dışında yaşamak zorunda bırakılanları konu ediniyordu. Bu satırların yazarı, böyle bir durumdan yeni 'kurtulup' da İstanbul'a döndüğü için Said'in kitabından bir hayli etkilenmiş ve şöyle devam etmişti yazısına:

"Onlar genellikle suskundur.

Hayır, söyleyecekleri sözleri tükettikleri için değil, hiç değil.

Tam tersine, o kadar çok şey biriktirmişlerdir ki içlerindeki mağaranın kuytularında, içlerindeki mağaranın kuytularında o kadar çok kelime tüketmişlerdir ki, duyulsun, bilinsin isterler.

Ve buna rağmen susarlar sürekli.

Dilleri dişlerine, kandilleri gülüşlerine 'yaban' bir memleketin kıyılarına sığındıkları, sığınmak zorunda bırakıldıkları için susarlar ve içlerinde bitip tükenmeyen, 'birisi sorsa da anlatabilsem' umudunu günden güne tüketerek, telâşla adımlarlar âşinası bile olmadıkları bir kentin, bir ülkenin kaldırımlarını.

Oysa doğrudur, kimse onları pullu dilekçelerle, esirgenmiş gerekçelerle davet etmemiştir bulunmak zorunda bırakıldıkları ülkeye.
Onlar, analarının ak sütü gibi helâl olan bir ülkeden kopartılıp yaz▪ya-yabana bırakılmışlardır. Bunu gayet iyi bilirler. Bu bilincin, ayaklarını dibe çeken en ağır yük olduğunu da gayet iyi bilirler.
Yolunuz düştüğü zaman sizin için o kadar yazıyaban olmayan ülkelere, görürsünüz kendilerini. Yüzleri kavruk, renkleri tuhaf, tebessümleri acının sıradağlarına vadiler eklemeye eğilimlidir.
Ama en çok suskunluklarından tanıyabilirsiniz onları. Batı'nın başkentlerinde, Batı'nın başkent olmaya kıyılmamış kentlerinde, gözbebeklerini kaldırımların hizasına denk düşürerek; kâbesini-kıblesini çoktan yitirmiş bir ülkeye dair düşler kurarken yakalayabilirsiniz kendilerini.
Kazâra, kâbesini-kıblesini çoktan yitirdikleri bir ülkeden, bir kentten gelen biri çıkarsa karşılarına, şaşkınlıklarından da tanıyabilirsiniz elbette. Bir ibadet ürpertisiyle gelip konaklarlar o insanın karşısına; isterler ki, iki satır daha konuşulsun, nicedir ayaklarının dokunmadığı merhamet yoksunu bir sevincin kıyısına dair.
Bunun için Cem Karaca'nın, yıllar önce benzer şartlarda ürettiği bir şarkı, bir küfür gibi gezinir dudaklarında:
'Bırak kaynasın kahvenin suyu, Bana İstanbul'u anlat nasıldı / İnsanlar gülüyordu de / Trende, vapurda, otobüste / Yalan da olsa razıyım / Söyle söyle...'
Yahut, 'kendileri' gibi olan bir başka şiirin mısralarının verdiği sesi, kıskançlığı her hâlinden belli bir edâ ile tekrarlarlar:
'Çok yorgunum, beni bekleme kaptan / Seyir defterini başkası yazsın / Çınarlı, kubbeli mavi bir liman / Beni o limana çıkaramazsın...'
Bazı kültürlerde onlara kısaca 'sürgün' diyorlar.
Siz onları suskunluklarından ve gözbebeklerindeki sönmüş kıvılcımlardan da tanıyabilirsiniz..."[3]
1980 yılından beri Avustralya'da yaşayan Nihat Ziyalan'ın, yukarıda sözü edilen 'sürgün' tanımına uymadığı söylenebilir rahatlıkla. Ancak bu, birazdan göreceğiniz gibi, Nihat Ziyalan'ın buna benzer 'sıkıntı'lar yaşadığı gerçeğini asla değiştirmez. İsterseniz birlikte kulak verelim Nihat Ziyalan'a:

MÜSLÜMANLIĞIN YAKINLAŞTIRDIĞI İNSANLAR

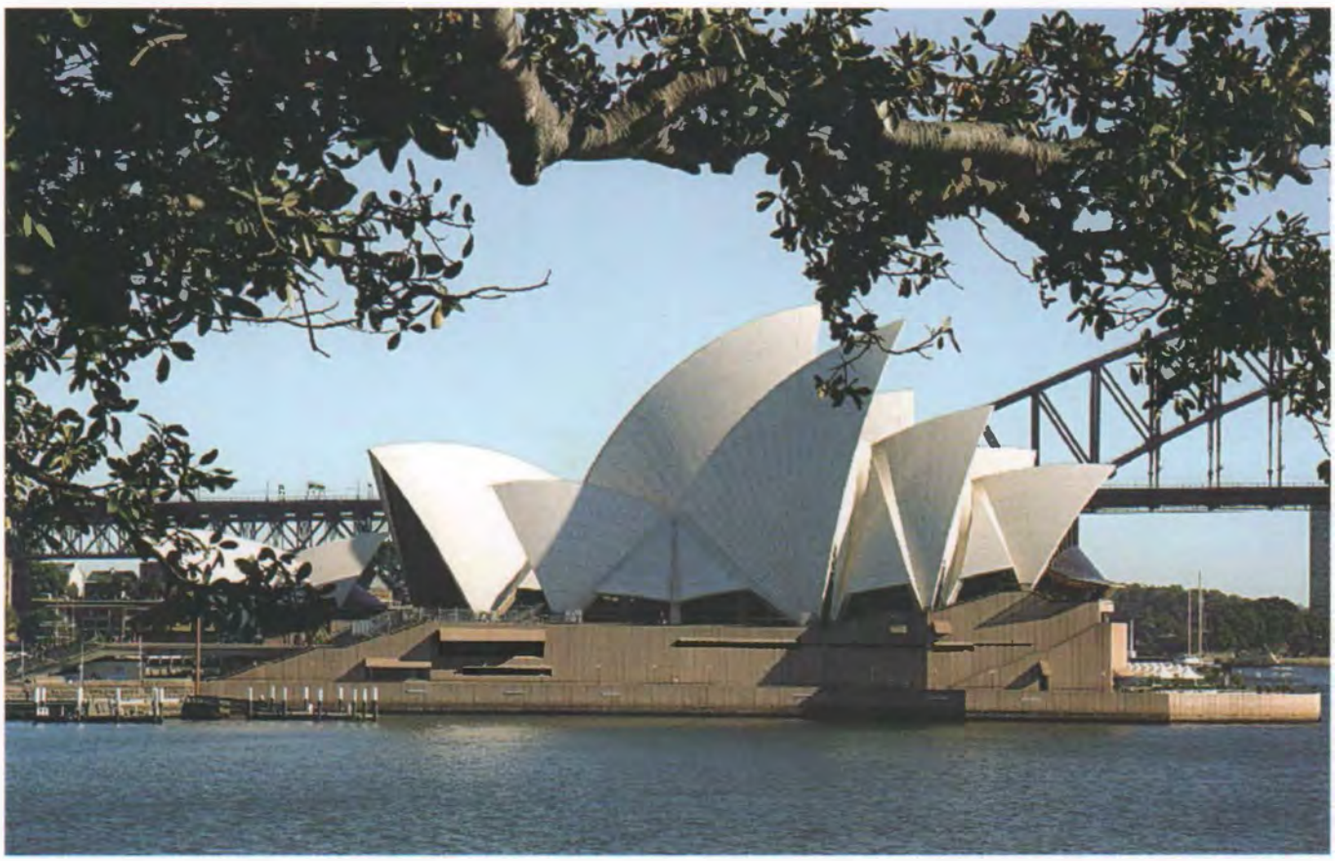
"Kiliseye gelir sağlasın diye kurulan bir pazardı. Kilisenin avlusuna, bitişikteki okulun kullanım alanları da eklenerek her cumartesi üç yüze yakın tezgâhın açılması sağlanıyordu. Salt o gün tezgâh kuranlara değil, becerilerini sergileyen gelip geçici turistlere de ekmek parası dağıtırdı bu pazar. Tıpkı bir fırın benzeri. Bazen aklından geçirirdi Nedime, Paddington Pazarı bir cumartesi bize çalışsa!
On yılı aşkındır tezgâh açıyorlardı, ortalıkta bir tek papaz görmemişlerdi. Pazarın tıkır tıkır çalışmasının gerisinde, görünmeyen bir güç sezilirdi. Yöneticisi, onun yardımcıları, buyrukları yürüten birer emir kulu gibi işlerine sıkı sıkıya sarılırdı. Hep kapalı görmüştü kiliseyi. Nüzhet bir kez içini gezmiş, vitrayını, ikonalarını çok beğendiğini söylemişti.
Ofisin bulunduğu ek binada yemeklerine bir türlü alışamadığı bir büfe, kahve, meşrubat satan ikinci bir büfe, milletin eğleşmesi için oturacak

Paddington Pazarı...

yerler vardı. Daha çok Çinlilerden oluşan masajcılar, onların doktor muayene tezgâhlarını andıran uzun masaları!
Tutulan boynu için bir kez o masalardan birine yatmıştı. Rekabet halindeki masajcının müşteriyi memnun etme tutkusunu, uzun süre boynu eğik dolaşarak ödemiş, tövbe etmişti!
Rehber kitaplarında adı geçen, dünyanın her yanından gelen turistlerin en az bir kez uğradığı bir yerdi Paddington Pazarı!
Ağır aksak arabayı boşaltan kocasına seslendi: 'Elini çabuk tut Nüzhet! Park yeri bulamayacağım!'
Kilisenin, pazarcılar için belediyeden kiraladığı küçük bir park yeri vardı. Malı boşaltıp yetişene dek doluyordu çoğunlukla. O zaman ara ki bir yer bulasın. İki saatlik park yerlerine park ettiğinde, zamanı gelince arabanın yerini değiştirmeyi unutup dalıyordu çoğunca. Altmış dolarla ödüyorlardı bu dalgınlığın cezasını. Eski müşterilerin çoğu ayağını kesmişti. Bunun bir nedenini güçlükle park yeri bulmaya bağlıyordu. Bazı müşterilerinin iki saate yakın dolanıp park yeri bulamadıklarından geri döndüklerini duymuştu.
Dönüşte büfeye uğradı, iki kahve ısmarladı.
'Kahveler hazır. Sütsüz şekersiz!'
Büfedeki Endonezyalı delikanlı, her cumartesi sabahı sütsüz şekersiz kahve faslına takılırdı. Eliyle tahta tezgâha vurmasında, hadi bakalım parayı sökül'den çok, zehir gibi kahveyle canına yazık ediyorsun, der gibiydi. Çoğu Asyalı gibi her zaman güleçti.
Yemek büfesini yöneten kız, müşteriler bastırmadan her şeyi yerli yerine koymam gerek hızının arasından, selamını gönderiverdi Nedime'ye. İyi işler!
Demir boruları birbirine geçirerek tezgâhı kuruyordu kocası.
Saat ona dek zaman çoktu. Sekiz buçukta arabayı boşaltınca en geç dokuzda hazırdılar. Belediye yasasına göre saat ondan önce satış yapamazlardı. Kurala aldırmayan pazarcıların müşteri diye hizmet ettikleri kişi, memur çıkmıştı birkaç kez.
Biraz sonra kuru kalabalık piyasaya başlardı.
'Kahveni iç! Nasıl olsa vakit çok!'
'Vallahi müşteri çıksın, saatin dolmasını beklemem, satarım!'
Cumartesileri barut kesilirdi Nüzhet. İşler kesat gitmeye başladığından beri huyu değişmişti. Ter-

Sydney Opera Binası...

Nihat Ziyalan her hafta bu pazarda tezgâh açıyor...

lemesi, yaptığı işin zorluğundan değildi, biliyordu. Gene iş yapamayacağız tedirginliğindendi.
Ulu ağacın altındaki fındık fıstıkçı, elindeki sandığı kendilerine doğru sallayıp gülerek bir şeyler söyledi. Anlamamıştı. Kocasına sordu ne dediğini. 'Elindeki incir sandığı İzmir'denmiş.' Fıstıkçı sallarken kendisinin de gözü ısırmıştı.Türkiye'de, hemen her kuruyemişçide rastladığı sandıklara benziyordu. Bir sigara yaktı. Anıların içini titretmesine dayanamıyordu artık, hemen ağlaması tutuyordu. Böyle zamanlarını kocasına hissettirmek istemiyordu.
Sağ taraflarında tezgâh açan Afganistanlı Nebil yoktu. Karısı yalnızdı. Yere yığılmış bir elbise dağının başında nöbet beklercesine sandalyesine çökmüş oturuyordu. İki yıl önce pazarda yapılan yeni düzenlemede yan yana düşmüşlerdi. Müslümanlık, ilişkilerini 'merhaba, nasılsın'ın ötesine geçirivermişti hemen.
'Selam! Canın bir şeye mi sıkılıyor?'
'Nebil hastanede. Her şey benim başıma kaldı.'
Sol taraflarındaki Endonezya işi elbiseler satan pazarcı, başından beri aralarına bir buzdağı koymuş, soğuk bir merhabayla yetinmişti her zaman. Oysa pazarcılar arkadaş canlısı olmalıydı. Rekabet duygusu, göstermelik olsa da yüzlerdeki gülümsemeyi silmemeliydi.
İşler iyi gitseydi herkes birbirine daha sıcak bakardı, biliyordu. Dedikodu, arkadan konuşma, birbirinin yerinde gözü olma, olmadık bir şeyi gidip yöneticiye şikâyet etme, hep işlerin kötü gitmesinden kaynaklanıyordu.
Sabahın kör ünden akşama dek ekmek parası kavgası veren pazarcı arkadaşlarını seviyordu Nedime. Lotto'dan para çıksa nasıl sevindirirdi onları."[4]

SÜRGÜNÜ DÜŞÜNMEK KIŞKIRTICI, YAŞAMAK KORKUNÇTUR'

Nihat Ziyalan'ın yazdığı aslında bir roman elbette ama anılarla bezeli bir roman ve bu kısa pasajda bile iki şey hemen öne çıkıyor. İlki, Paddington Pazarı'ndaki Endonezyalı komşuyla ilgili olanı. "Çoğu Asyalı gibi her zaman güleçti" diyerek, Doğulu insanlara ilişkin iddiaları ve önyargıları hiç de benimsemediğini koyuyor ortaya Nihat Ziyalan.
İkinci önemli tespit ise Afganistanlı Nebil bahsinde gösteriyor kendisini. "Müslümanlık, ilişkilerini 'merhaba, nasılsın'ın ötesine geçirivermişti hemen" cümlesinin gerisinde, dil gibi, ülke gibi, dinin de belirleyici olduğu gerçeği yatıyor. Bunu kavraması için insanın kendisini 'Müslüman' olarak tanımlaması hiç de gerekli değil, yurtdışında biraz yaşamak yetip de artıyor bile. İşin esasına bakılırsa,

Sağlıklı kalabilmiş bir başka Aborjin...

'sürgünlük,' biraz da böyle bir şeydir zaten.
Edward Said, modern dünyada giderek ağırlık kazanan 'sürgün edebiyatını' değerlendirirken, yazılan ile yaşanan arasındaki trajik çelişkiye dikkat çekecektir:
"Sürgün hakkında düşünmek tuhaf bir biçimde davetkâr hatta kışkırtıcı bir şeydir de, sürgünü yaşamak korkunçtur. Sürgün, bir insan ile doğup büyüdüğü yer arasında, benlik ile benliğin gerçek yuvası arasında zorla açılmış onulmaz bir gediktir: Özündeki kederin üstesinden gelmek mümkün değildir. Tarihin ve edebiyatın, sürgünü insan hayatının kahramanca, romantik, şanlı ve hatta muzafferâne sayfalar açan bir durum olarak betimleyen hikâyeler barındırdıkları doğrudur. Ama bunlar hikâyeden, yabancılaşmanın kötürümleştirici hüznünü alt etme çabasından ibarettir. Sürgünde elde edilen kazanımlar sonsuza dek arkada bırakılmış bir şeyin kaybedilmesiyle sürekli baltalanır.

Gerçek sürgün bir nihai kayıp durumuysa, bu kayıp neden bu denli kolayca modern kültürün güçlü, hatta zenginleştirici bir motifi haline gelmiştir? Bunun nedenlerinden biri, modern dönemin kendisini, manevi anlamda öksüz ve yabancılaşmış bir dönem olarak, endişe ve yalnız kalabalıklar çağı olarak düşünmeye alışmış olmamızdır. Nietzsche bize gelenekten rahatsızlık duymayı, Freud ise eviçi mahremiyetine baba-katli ve ensestin ürünü olan öfkeyi kamufle etmek için çekilmiş bir cila olarak bakmayı öğretmiştir. Modern Batı kültürü büyük ölçüde sürgünlerin, göçmenlerin, mültecilerin ürünüdür. Amerikan akademik, entelektüel ve estetik düşüncesi bugünkü haline faşizmden, komünizmden ve baskıya, muhaliflerini kovmaya dayalı diğer rejimlerden kaçan mülteciler sayesinde gelmiştir. Einstein'ı ve onun bu yüzyılda yarattığı etkiyi düşünebiliriz. Bu mülteciler arasında Herbert Marcuse gibi siyasi düşünürler de vardı. Hatta eleştirmen George Steiner, bütün bir yirminci yüzyıl Batı edebiyatının, -başta Beckett, Nabokov, Pound olmak üzere- sürgünler tarafından ve sürgünler üzerine üretilen 'ülkelerötesi' bir edebiyat olduğunu ve mülteci çağını simgelediğini ileri sürmüştü."[5]
Paddington Pazarı ise yeryüzünün dört bir köşesinden muhtelif nedenlerle yolu Avustralya'ya düşenleri sergilemeye devam etmektedir. Bir incir sandığındaki 'memleket' gerçeği kadar sahicidir aslında her şey. Bir o kadar da anlaşılır:

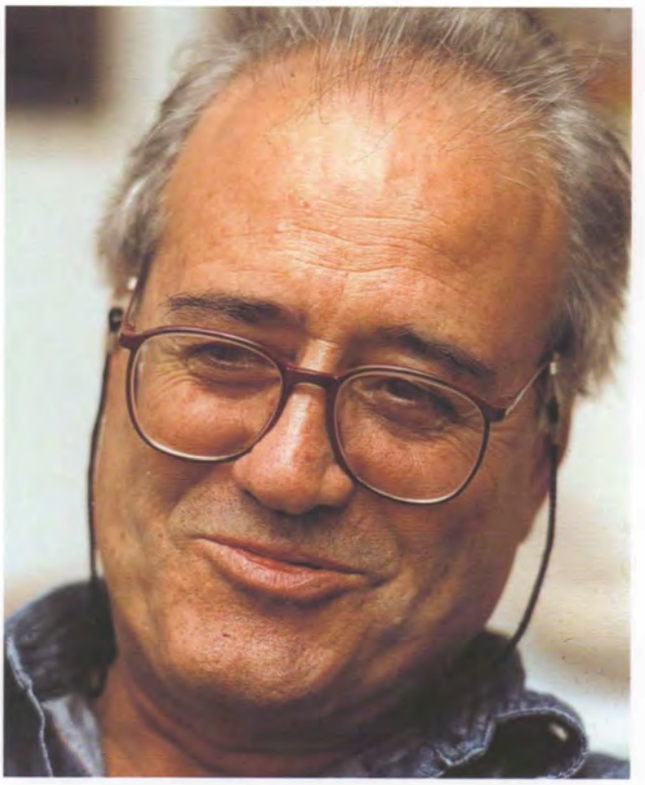
PADDINGTON PAZARI'NDA HARCANAN ÖMÜRLER

"Kalabalıklaşmaya başlamıştı pazar.
Sık sık bir şeyler bahane ederek kocasına yıkıyordu tezgâhı.
Fıstıkçıya giderek incir sandığını kendisine satmasını rica etti. Adamın sırık gibi gövdesinin kamburlaştığını, solgun ve güzel yüzüne gölge yürüdüğünü görünce şaşırdı. Çok mu ayıp bir şey yaptım, diye söylediklerini tarttı aklından. Fıstıkçının yüzündeki hüzünlü gölge gülümsemeye dönmeseydi, şaşkınlığı sürecekti.
'Sabah sabah memleketini hatırlatıp canını sıktım, kusura bakma,' dedi.
Akşamüzeri tezgâhı toplarken sandığı kendisine

verecekti. Para filan istemez!
Oxford Caddesi'nde buldu kendini.
Ayakları alışkanlıkla her cumartesi kahvaltı yaptığı kahveye götürdü. Ama bugün canı istemiyordu. Yekpare camlı pencerenin önünden geçerken, tezgâhta bir şeyler hazırlayan Fransız kökenli mal sahibesine yarım yamalak selam verdi. Fransızların, Okyanus'ta nükleer deneme yapmalarını protesto eder gibiydi. Oysa hiç öyle bir niyeti yoktu, kendiliğinden gelen bir davranıştı. Kahveye gide gele sahibesiyle senli benli olmuşlar, karşılıklı kahve içmeye vardırmışlardı işi. Dostlukları, patlatılan bombanın gadrine mi uğramıştı yani?
Oxford Caddesi'nin insanı azdıran bir havası vardı. Beğendiğin kitabı içeride oturup okumak için rahat koltukları olan kitapçı dükkânında zaman öldürmeye bayılırdı. Dünyanın her yerinden gelip sergilenen kitaplar... Koltuğa gömülür, içini açacak ressamların kitaplarını karıştırırdı. Model baktığı da olurdu.
Kocası aklına gelirdi sık sık, acaba bir şey sattı mı? Bir zamanlar, böyle dolaşmaya çıkıp döndüğünde bir tomar para tutuştururdu eline. Bir zamanlar!
Bilinmeyen hastalığı baş gösterdiğinden beri uzun yürüyemiyor, yoruluyordu. Gazete alarak dönmeye karar verdi. Kaldırımlara dökülmüş gösteri yapan hokkabazları, cambazları seyretmeye takıldı.
İskambil kâğıtlarıyla fal açan kadının önünde biraz fazla durmuştu galiba. Özel yaşamına saldırılıyormuşçasına gözlerini pörtlete pörtlete bakan kadın, önünde duran müşterisini nasıl koruduğunu göstermişti. Belki de, fal bakmak için aldığı parayı hak ettiğini kanıtlamış oluyordu böylece.
Kocasının başında iki kadın görünce işler iyi gidiyor galiba, diye sevindi. Türkçe konuştuklarını duyunca düzinelerle gömlek satılıyormuş gibi sevinci büyüdü.
Nüzhet tanıştırdı. Çelin, annesi Hülya. Karım Nedime.
Sanki birbirlerini eskiden tanıyorlarmış gibi hemen ayaküstü bohçalarını açmaya niyetlenirken bir kahveye gitmeye karar verildi. Kimse daha

Aborjinler'den kalma bir duvar resmi...

Türk sinemasının eski oyuncularından şair ve romancı Nihat Ziyalan...

kahvaltı yapmamıştı. Nüzhet'i gene tezgâhın başında bırakarak önlerine düştü. Biraz önce, eskisi gibi sımsıcak selam vermekten kaçındığı Fransız arkadaşının yerlerine götürecekti onları.

Karısının bir genç kız gibi konuklarının önünde sekerek gitmesine, gözlerinin içi gülerek baktı.

Her zamanki gibi artistliğini takınmıştı sabah sabah. Kendisinden seve seve mal alınacak bir satıcıyı oynuyordu. Kimse yüz vermiyormuş bu şirin haline, umrunda değildi. Yılmadan, maskesini tutuyordu yüzünde. Ahh, ahh! Yıllardır cumartesilerini gömdüğü yer, Paddington Pazarı!

Pazarcıların çoğu ne kadar yavaş bir gün, diye yakınıyordu.

Keten gömlekler yapmıştı karısı bu hafta. Tiril tirilliğine kimse aldırmıyordu. Dokunup fiyat soranın elinde kalacaktı. Siz ne verirseniz!

Neyse ki hava iyiydi. Yağmur, rüzgâr, işin kötü gitmesinin üstüne tuz biber ekerdi. İki damla yağmur düşmeyegörsün bir anda ıpıssız olurdu pazar. Sanki defter imzalıyormuşçasına her cumartesi pazara damlayan müşterimsiler, nasıl olsa kendimizi gösterdik dercesine, kısa bir süre sonra kaçmak için bahane arardı!

Bulaşık sabununu bir kovada köpürtüp ucu ipli sopayla balonlar uçuran Arjantinli delikanlıyı seyretmeye koyuldu. Bir buluştu onunkisi. Sopayı ve küçük bir plastik şişedeki bulaşık sabununu iyi bir paraya satıyordu. Fotoğrafını çeken turistlere poz vermesi de cabası!

Başka ne iş yapabilirlerdi ki?

Emekli olup bir köşeye çekilmek için daha yıllar vardı.

Pazarın üstüne ölü toprağı serpilmiş gibiydi. Akıp giden kalabalık sanki burada bulunma görevini yerine getiriyordu!"[6]

WELLS PARK'TAKİ ÖRDEKLERİN ÖĞRETTİĞİ

"İster Batı medeniyetine omuz versin, ister yüzünü Doğu'nun serin tapınaklarına dönsün, sürgünün kirpiklerine düşen gölge hep aynı kalır. Kavruk bir yanı vardır bu gölgenin. Dilini dişini kilitlemenin getirdiği tıkanıklığı giderebilmek için, 'boğazına kilitlenen lokmanın haritasını çıkartmaya' soyunur ikide bir. Ait olduğu ülkenin sınırlarının dışına adım attığı anda kavramıştır esasen artık bir 'hiç' olduğunu ama yine de pek yüzüne vurulsun istemez.

Bir sürgün için 'diğer ülke' nedir? Velinimet mi, kadirşinâs olması umulan bir misafirliğin gelip tıkandığı nokta mı? Kendine kucak açan ikinci bir rahim mi? Yoksa, 'hiç'liğini sürekli yüzüne çarpan bir ayna mı?

Peki bir sürgünü en çok yaralayan nedir? Ait olduğunu giderek daha keskin ve yalın bir biçimde fark ettiği dili mi, yoksa istemeye istemeye içine sürüklendiği 'dilsiz'liği mi?

(...) Said'in dediği gibi, sürgünün 'evrensel' bir dili olduğu da doğrudur ama bu daha ziyade suskunluklarda belli eder kendini. Direnişin beyhûde olduğunun anlaşıldığı ve katlanmanın kırk yerinden birden kırıldığı iklimlerde, gidip çalacakları son kapı kendi dilleridir ne yazık ki. Ve ne yazık ki, o dilde akan gözyaşlarını, o dille ifade etme imkânları kadar, bir başka dile tercüme etme ihtimali de alınmıştır ellerinden usta işi usturalarla.

Şikâyete hakları yoktur bu nedenle, hem kimi kime şikâyet edeceklerdir ki, sevgilileri, dostları, hemşehrileri kırık bir aynanın gerisinden kendilerine gülümsemeyi ihmal ederken..."[7]

Böyle yazmışız Edward Said'in *Kış Ruhu* kitabını tanıtırken ve kolayca tahmin edilebileceği gibi, yaşadığımız tecrübeydi bize bunları söyleten.
Londra'daki ilk yılımdı. Oturduğum evin hemen yanında Wells Park isminde nefis bir park vardı. Londra'nın bütün parkları birbirinden güzeldir ya, 'bizim' Wells Park sanki daha bir güzeldi. Parkın içinde de yapay bir göl vardı. İçinde ördeklerin gezindiği, salkımsöğütlerin dallarını usulca suya eğdikleri yapay bir göl.
Türkiye'de gazetelerin, "Avrupa donuyor" diye manşet attıkları günlerden biriydi ve gerçekten de Avrupa donuyordu, İngiltere ve Londra ise daha çok donuyordu. Wells Park'ta her günkü sabah yürüyüşlerinden birini yaparken -sağlıklı öleceğiz ya!- birdenbire o yapay gölün donduğunu fark etmiştim. Ancak şaşırtıcı olan gölün donması değildi, şaşırtıcı olan, gölde gezinen ördeklerin şaşkınlığıydı. Çünkü her gün üzerinde gezindikleri su, donup buza dönüşmüştü ve bu durum ördekleri, görmeyenlerin inanmakta güçlük çekeceği bir bozguna sürüklemişti. Buzun üzerinde geziniyorlar ve fakat suya bir türlü ulaşamıyorlardı. Ama biliyorlardı veya seziyorlardı, oralarda bir yerdeydi işte ve bunun için orayı terk etmeyi akıllarına bile getirmiyorlardı. Ben, 'şaşkın ördek' denilen şeyin hakikatte ne olduğunu o gün orada gördüm.
Ve arkasından da şu tuhaf soru geldi aklıma:
'Ördek ördekken, ayaklarının altındaki zemin geçici bir süreliğine de olsa kaybolduğunda bu kadar paniğe kapılıyorsa, insan ne oluyordur acaba?'
Cevabın bir kısmını, kim bilir böyle kaç 'manzara'ya tanıklık etmiş Nihat Ziyalan'dan alalım isterseniz:

SYDNEY MEYDANI'NDA ÜÇ KIZ

"Nedime, Hülya, Çelin bir kadınlar çetesi gibi kahveye girdiler.
Üçü bir ağızdan konuşunca kahvedekilerin çoğu başlarını çevirerek baktı. Mal sahibi kadın, siz onlara aldırmayın dercesine gülümsedi.
Ortalığı rahatsız ettik, diye rahatsız olmuşlardı.
Kahvede oturmaktan vazgeçtiler.
Oturup yemek üzere ısmarladıkları sandviçler sarılıp kahveler kâğıt bardaklara aktarılırken, hesabı ödedi Nedime. Onun bu yaptığına, hesabı paylaşmamız gerek gibisinden sözler ettiler: Çekingen, fısıltıyla konuşmuşlardı.

Paddington Pazarı'ndan insan manzaraları...

Oh be, hayat varmış, diyerek kendilerini karşı parktaki çimlerin üstüne attılar. Üçü de İstanbulluydu. Peki hangi semtten? O da yanıtlandıktan sonra Beyoğlu'ndaki Lale İşkembecisi'nden başlayıp Sarıyer Börekçisi'ne dek, tanıyor musun, hatırlıyor musun soruları... Oralarla ilgili anılar... Yeme içme unutulmuştu bu arada.
Selin'leri gelse hiçbir dertleri yokmuş. O gelmeden bir şey yapmak istemiyormuş canları. Araba, ev, bir iş kurmak. Hep sonraki şeylermiş.
'Hiç merak etmeyin, muhakkak gelecektir. Ailenin birleşmesi biraz zaman alıyor.'
'İnşallah! İnşallah!'
'Siz keyfinize bakın, ben beş dakikaya kadar geliyorum.'
'Biz gitsek iyi olacak galiba.'
Bir aceleyle kocasının yanına giderek bir şey isteyip istemediğini sordu. Çişi varmış.
Kocası tuvalete gidince tezgâha çekidüzen vererek oyalanmaya başladı.
Keten gömleklere bakıp sonunda birinde denemeye karar veren müşteriye ayna tuttu.
Beğenmişti adam. İriyarı, upuzun kolları vardı. Dükkânlarda kendine göre gömlek bulması zordu. Pazarlık yapmadan parayı ödedi. Neşeyle, tekrar görüşeceğiz, diyerek gitti.
İriyarı insanlara kendilerinden başka gömlek yapan yoktu pazarda.
Kocası geldiğinde ona elli dolar uzattı. 'Şu kirayı yatırıver.'
'Bende para var,' derken parayı nerden buldun gibisinden hayretle baktı Nüzhet.

'Gömlek sattım. Kirayı ödedikten sonra konukların yanına gideceğim, parkta bekliyorlar.'
Karısının yanağına bir öpücük kondurdu.
'Keyfine bak.'
Nedime'nin arkasından övgüyle konuştu Çelin. Kocası için de ona benzer şeyler söyledi. Karar vermekte acele etmemesi için annesi uyardı onu. Avustralya'ya ilk geldiğinde kızına kazık atan Türklerdeydi Hülya'nın aklı. Bu yüzden uzak duruyorlardı. Pazara da çekine çekine gelmişlerdi. Kızı gibi tez canlıydı. Birileriyle dostluk kurmak, ailece gidip gelmek için can atardı. Ama birkaç kez sınanmışlar, düş kırıklığına uğramışlardı. Olmadık dedikodular yapılmıştı arkalarından. Kılı kırk yararak hareket etmek zorundaydılar.
Onları yalnız bıraktı diye özür dileyerek tekrar yanlarına serildi Nedime.
'Nerde kalmıştık?'
Üç saate yakın kızları Selin'i anlatıp onsuz hiçbir şeyden tat almadıklarını, uyurgezer gibi dolaştıklarını söylediler.
Sözcükler gözyaşıyla ıslatıldı.
Bu arada iki kez karşıdan kahve getirildi.
Soğudu kahveler.
Telefon numaraları, adresler verildi birbirlerine. Arayı açmayalım, sık sık arayalım birbirimizi denildi. Kimse kalkıp gitmek istemiyordu.
'Pazar kapanmak üzere.'
'Aaa saat dört olmuş!'
'Yandaki kadının da tezgâhını toplayacağız galiba...'
Biz de yardım edelim, diyerek hep birlikte pazara daldılar.
İyice tenhalaşmıştı ortalık.
Güler yüzle karşılanmışlardı. İşler iyi gitti demek değildi bu. Kocasının huyunu iyi bilirdi. Sabahki barut gibiliği pazarın bitimine yakın sanki milyon kazanmış gibi şen şakrak bir hâlden karamsarlığa teslim olmak istemeyen bu halini görünce surat edemezdi. Sergilediği malların hepsini bir yana toplamış, sabah kurduğu tezgâhı söküyordu. Kendisine yardım için giriştiklerini görünce durdurdu onları. Nebil'in karısını işaret etti. Sabahki gibi oturmuş, uzaklarda bir yere bakıyordu kadın. Nereye bakıyor diye araştırdı Nedime. Ağaçlar, kuşlar, gökyüzü vardı baktığı yerde.
Kadının dalgınlığını kırarak etrafını aldılar.
Elverilince işler kolayına hallolmuş, malın tamamını kadının uçarcasına getirdiği arabaya taşıyıvermişlerdi.
Direksiyonun başında gözlerinin içi gülen kadın, karşısında kendi milletinden birileri varmışçasına anadiliyle konuştu.
'Şükran!'
Bildikleri bir sözcüktü.
'Şükran! Şükran!' diye, sevinç çığlıkları atarak elleriyle arabanın kaportasına vurdular.
'Nebil'e geçmiş olsun dediğimizi söyle!'
Tekrar, 'Şükran,' diyen kadın, gözlerindeki nemi gizlemek istercesine gazladı arabasını.
Elindeki incir sandığıyla dikilmiş onları seyrediyordu fıstıkçı.
Teşekkür ederek sandığı aldı. Gerçekten para istememişti.
'Şükran ne demek?' diye sordu.
'Teşekkür ederim demek.'
Teşekkürü sandık için söylediğini sanarak, 'Bir şey değil,' dedi fıstıkçı.
Bir acele gidip arabayı getirdi Nedime.
Malı yükledikten sonra, evlerine gitmek için izin isteyen anne-kızı, biz sizi bırakınız diyerek neredeyse zorla minibüse bindirdiler."[8]

Gurbetin gurbete, hasretin hasrete, memleketin memlekete akrabalığıdır bu...

1 *İyi Okuma, Sürdürülebilir Bir Eleştiri Teorisi Üzerine Pratik Metinler*, Sefa Kaplan, Gendaş Kültür, İstanbul 2002, s. 233.

2 *Kış Ruhu*, Edward Said, Edward W. Said'den Seçme Yazılar, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

3 *İyi Okuma, Sürdürülebilir Bir Eleştiri Teorisi Üzerine Pratik Metinler*, Sefa Kaplan, Gendaş Kültür, İstanbul 2002, s. 234-235.

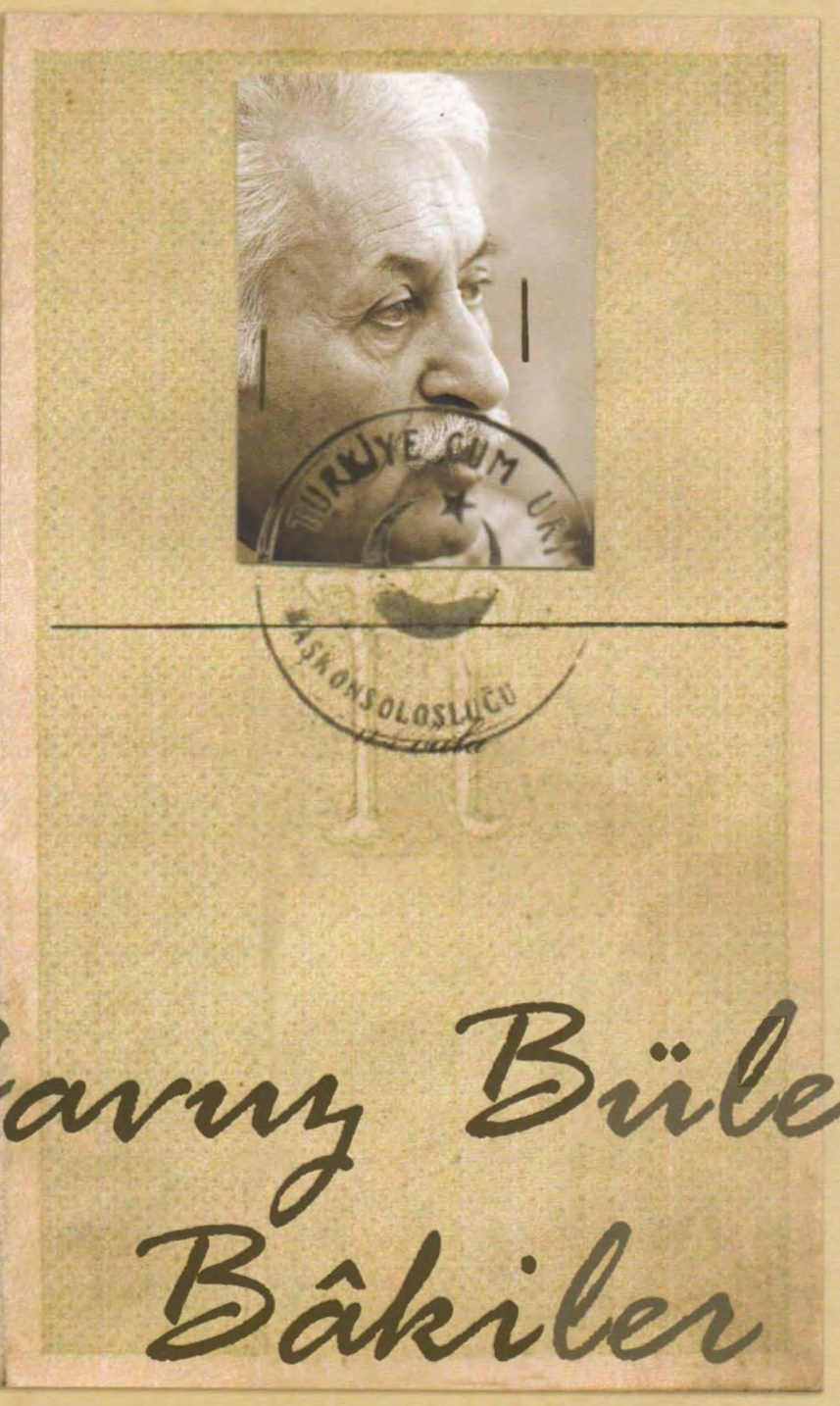
4 *Güneşle Damgalı*, Nihat Ziyalan, Can Yayınları, İstanbul 2005, s. 99-101.

5 *Kış Ruhu*, Edward Said, Edward W. Said'den Seçme Yazılar, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 28-29.

6 *Güneşle Damgalı*, Nihat Ziyalan, Can Yayınları, İstanbul 2005, s. 101-103.

7 *İyi Okuma, Sürdürülebilir Bir Eleştiri Teorisi Üzerine Pratik Metinler*, Sefa Kaplan, Gendaş Kültür, İstanbul 2002, s. 237-238.

8 *Güneşle Damgalı*, Nihat Ziyalan, Can Yayınları, İstanbul 2005, s. 103-107.

Yavuz Bülent Bâkiler

HARABATÎ BABA TEKKESİ'NDE
HÜZÜNLÜ BİR ŞAİR
(1936)

Şimdiki gençler kesinlikle hatırlamayacaktır ve ibret almak gibi lüzumsuz alışkanlıklar bir yana bırakılırsa eğer, hatırlamamakla da hiçbir şey kaybetmeyeceklerdir. 1980 öncesinde okur-yazar taifesinin kutuplaşma eksenlerinden birisi de dildi. Dil, yani şu bildiğimiz Türkçe. Türk Dil Kurumu (TDK), *Cumhuriyet* gazetesi ve Bülent Ecevit etrafında öbeklenen bir grup insan 'öz Türkçe' kavgası veriyorlardı görünmez düşmanlara karşı ve 'öz Türkçe' kavgası kazanılmadığı takdirde memleketin halinin hiç de iyi olmayacağını hayli yüksek bir sesle dile getiriyorlardı. Dilimizdeki bütün yabancı kelimeler atılmalı, onların yerine 'öz Türkçe'leri bulunmalı, yoksa uygun bir kök ve ek yardımıyla türetilmeliydi. Zaten 'öz Türkçe' akımını başlatan Mustafa Kemal'den başkası değildi. Dolayısıyla, 'öz Türkçe'ye karşı çıkmak, Mustafa Kemal'e karşı çıkmak anlamına gelebilirdi rahatlıkla.

Karşı taraf ise 'yaşayan Türkçe' kavramı etrafında şekillenen bir kavgayı yürütüyordu. *Tercüman* gazetesi, *Türk Edebiyatı* dergisi ve Prof. Dr. Muharrem Ergin'in çevresinde toplanan bir başka grup okur-yazar, 'öz Türkçe'nin 'Dış Türkler'le bağlarımızı koparmak isteyen 'komünistler' tarafından ortaya atıldığını, zaten 'komünistler'in esas amacının cennet vatanımızı Sovyetler'e peşkeş çekmek olduğunu savunuyordu. Evet, Atatürk bir 'öz Türkçe' tecrübesine girişmişti ama 'Güneş Dil Teorisi'yle de yaptığı hatayı anlayıp hemen bu işten vazgeçmişti.

Neyse ki, sonraki nesiller 'makul'un ne olduğunu öğrenmekte fazla zahmet çekmedi. Kimileri, o dönemin 'tutku'larına birkaç elle birden sarılırken, arkadan gelenler, en azından dil konusunda 'büyük'lerin hatalarına düşmediler pek fazla. Bugün sokaklarda konuşulan, edebiyatçıların büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenen Türkçe, hemen herkesin anlayabileceği makûl bir anlayışı yansıtıyor.

Ne var ki, dil konusunda mâkulün bulunması, diğer konularda da mesafe aldığımız anlamına gelmiyor elbette. Bilindiği gibi, kutuplaşma denilince aziz ve necip milletimizin de, necip milletimizin mütemmim cüzü olan okur-yazar taifesinin de yaratıcılığının sınırı yoktur. Bundan yirmi beş yıl önce bu minval üzre ayrışanlar, aradan geçen yıllarda buldukları fırsatları iyi değerlendirerek yeni çekişme ve kutuplaşma alanları icat ettiler elbette. Fakat bize bütün bunları hatırlatan, yıllar önce zaman zaman gözlerimiz dolarak okuduğumuz Yavuz Bülent Bâkiler'in *Üsküp'ten Kosova'ya*[1] isimli kitabı oldu. Daha doğrusu, 'Struga Şiir Akşamları' münasebetiyle, şimdi yerinde yeller esen Yugoslavya'da bulunan Fazıl Hüsnü Dağlarca ile Yavuz Bülent Bâkiler'in, bugünden bakıldığında bir incir çekirdeğini bile masum bırakan tartışmaları oldu. Hiç kuşkusuz, amacımız bu tartışmayı aktarmak filan değil, amacımız, 1978 (yoksa 1979 muydu?) yılında *Hisar* dergisinde yayımlanan ve son derece popüler olan anılarına kulak vermek Yavuz Bülent Bâkiler'in. Hatta belki biraz da, Yahya Kemal'in, "Üsküp ki Şar Dağı'nda devamıydı Bursa'nın" mısraının yanını yöresini deşelemek. Bu itibarla, Yavuz Bülent Bâkiler'in satırları arasında gezinmekte bir sakınca olmasa gerek. Behçet Necatigil'in, "Açık, aydınlık şiirleriyle *Hisar* dergisi şairleri arasında yer aldı"[2] sözleriyle tanımladığı Bâkiler, bakın nasıl anlatıyor Struga'yı:

BİRDENBİRE DUYULAN TÜRKÇE KELİMELER

"Struga, Makedonya Cumhuriyeti'nde küçük şirin bir şehir. Sokaklarında, orta halli insanlar gördüm. Sırplar-Türkler-Arnavutlar, kendilerine has kıyafetleriyle dolaşıyorlar. Başları örtülü, nur yüzlü Türk kadınları, bereli-takkeli erkeklerinin yanında veya birkaç adım arkasında yürüyorlar. Onları, bir eski caminin, bir küçük mescidin, bir kubbeli hamamın yanında-yöresinde gördükçe, kendimi bir Anadolu şehrinde sanıyordum.

Struga sokaklarında dolaşırken, kulağıma, zaman zaman Türkçe konuşmalar geliyordu. Güzelim Rumeli şivesi, içimi ürpertilerle dolduruyordu. Rumeli Türkleri, ne güzel, ne ince, ne musiki yüklü bir dille konuşuyorlar.

Gurbette vatanı yaşamak ve duymak kadar insanın içini ışıklandıran, insanı duygulandıran hiçbir manzara görmedim. Gurbette vatanı yaşamak, bir yerde, birdenbire bir kaç Türkçe kelime duymak, sonsuzluğa doğmak gibi bir şey!

Struga, kültür ve medeniyet değiştiriyor. Eski kerpiç evler, yerlerini beton yığınlarına bırakıyor-

Tarih ve Düşünce Dergisi'nden alınmıştır.

Struga'da Taşköprü...

lar. Şehirde büyük apartmanlar yükseliyor. Daracık sokaklar yanında, geniş caddeler ve aydınlık meydanlar, şehre bir rahatlık kazandırıyor. Ve evlerin bahçelerinde, balkonlarında, pencerelerinde, şehrin caddelerinde, meydanlarında avuç içi iriliğindeki rengârenk güller, çiçekler, sanki insanları hep dost duygularla selamlamak için başlarını sallayıp duruyorlar. Şehrin ortasından geniş ve güzel bir ırmak geçiyor. İsmi: Kara Dirin. Kara Dirin, akmıyor da yerden kaynıyor gibi. Durgun, temiz ve şiir kadar güzel bir nehir. Bir kanal içine alınan nehrin kenarları, öbek öbek çiçeklerle, yorgun salkım söğütlerle ve yeşil alanlarla süslü. Kara Dirin, yeşilin, mavinin, beyazın ve morun çeşitli tonlarıyla, yere boylu boyunca inmiş bir ebem kuşağına benziyor.

Kara Dirin: Türkülerdeki güzellik, dualardaki huzur, şiirlerdeki ürperti gibi geldi bana.

Kara Dirin'in karşısında Tuna'yı düşündüm. Tuna! Tuna! Tuna!

Hasretini yıllarca duyduğum, hayaller kurarak, kendimi zaman zaman bir incecik dal gibi sularına bıraktığım, içimi sularıyla, hücre hücre yıkadığım nehir! Ama Belgrad'da, Tuna'nın üzerinden geçtiğimde, gözlerime inanamıştım. Acı bir gerçek, bütün çocukluk ve gençlik dünyamı altüst etmişti. Çünkü Tuna, pis, bulanık, boğuk ve asık bir yüzle, adeta öğüre öğüre akıyordu.

- Bu, Tuna olamaz demiştim. Bu Tuna olamaz!..

... Struga Şiir Akşamları Festivali, saat 23 sularında bitti. Bir otobüsle, Struga'dan Ohri'ye geldik. Biser Oteli, şehir merkezinden beş-altı kilometre ötede idi. Otobüs bir ara Ohri'de durunca aşağıya indim. Dışarda nefis bir gece vardı. Gökyüzü yıldızlıydı ve hava, oldukça serindi. Birden, Sivas akşamlarını hatırladım. Ve şiddetli bir yürüme arzusu duydum. Otele giden asfalt yolu biliyordum. Bir saatlik bir yürüme ile otele varabilirdim. Karar verdim ve tek başıma yola çıktım.

Şehir merkezinden sonra, Biser Oteli'ne giden asfalt yolun solunda sazlıklar vardı. Yolun sağında ise birkaç köy bulunuyordu. Asfalta çıkıp biraz yürüdükten sonra, kendimi kurbağa sesleri ve uzaklardan kopuk kopuk gelen köpek havlamaları arasında buldum. Damarlarıma, tarifsiz bir sıcaklık yayıldı. Olduğum yerde kalarak bir süre geceyi dinledim.

Belki çok garip bulacaksınız: Ben, kurbağa seslerini, köpek havlamalarını, kağnı feryatlarını, tandır başlarını ve (taze ekmek kokan) tandır evi kokusunu çok, ama çok severim. Bana çocukluğumu hatırlatır, Anadolumu hatırlatır.

Tarih ve Düşünce Dergisi'nden alınmıştır.

Üsküp'ten genel bir görünüm...

Sözüm ona, biraz modernleşen Sivas'ta yolum kasabalara düşmüşse ve gece oralarda kalmak mecburiyeti doğmuşsa, arkadaşlarıma rica ettiğim, bir ırmak kenarında kurbağa sesleri dinleyebilmek ve köpek havlamalarına kulak verebilmek için onları akşam karanlığında sokaklara döktüğüm çok olmuştur.

Ohri'de, Biser Oteli'ne giden yol üzerinde, bir gece yarısında bütün sıkıntılardan sıyrılarak, birdenbire Anadolu'yu yaşamak, çocukluk günlerime dönmek, beni gerçekten çok duygulandırdı.

Etrafta, kimsecikler yoktu. Yüreğime ansızın bir şüphe çöreklendi: ya bir emniyet görevlisi çıkar da yakama yapışırsa ve 'Sen ey yalnız adam! Gecenin bu saatinde buralarda ne arıyorsun?' diye sorarsa, nasıl cevap verebilirim?

Yol bilmem! Dil bilmem! El bilmem! Kurbağa sesi dinlemek ha? Köpek havlamalarına kulak vermek ha? Sivas gecelerini yaşamak ha? Kimi inandırabilirim bunlara? Ürperdim. Tekrar yola koyuldum. Adımlarımı daha çok açtım.

Fakat Ohri'den uzaklaştıkça, gecenin karanlığında tek başıma kaldıkça, yüreğimdeki şüphe yerini korkuya bıraktı. Çünkü asfaltın hemen yakınındaki köylerin köpekleri, hem bana hem de birbirlerine, meydan okurcasına, gecenin karanlığını parçalıyorlardı."[3]

BALKAN KARDEŞLİĞİNİN KARŞI YAKASI

Doğrusunu söylemek gerekirse, Yavuz Bülent Bâkiler korkusunda hiç de haksız değildir. Ancak, köpekler bir yana, asıl korkutucu olan polisler, parti görevlileri veya parti görevlileri adına hareket eden bildiğimiz sivil vatandaşlardır. Belli bir yaş grubuna mensup insanlar doğal olarak hatırlamayacaklardır ama Yavuz Bülent Bâkiler'in Yugoslavya'yı ziyaret ettiği yıllarda, sadece Türkiye'yi değil neredeyse bütün dünyayı yakıp kavuran bir 'Soğuk Savaş' söz konusudur. Dünya ülkelerinin 'Batı-Doğu' ekseninde ikiye bölündüğü bir dönemde, hangi amaçla olursa olsun, Batı'dan Doğu Bloku'na geçenler kadar, Doğu'dan Batı Bloku'na geçenler de kuşkulu nazarlarla izlenirdi. O yıllarda Mareşal Tito'nun liderliğinde, Bülent

Ecevit'in isimlendirmesiyle, 'özyönetim' modeli uygulayan Yugoslavya her ne kadar diğer Doğu Bloku ülkelerinden farklıysa da, netice itibariyle bahse konu 'Soğuk Savaş'ın izlerini orada sürmek de mümkündü. Yugoslavlar akıl edemese bile, Türk şairleri hatırlatırdı onlara nasıl olsa.

Bütün bunlara rağmen, o gece yarısı Yavuz Bülent Bâkiler'in başına bir şey gelmemesinin sebebi, 90'lı yıllarda yerini katliamlara bırakacak olan Balkan kardeşliğidir. Ayrı din ve milliyetlere sahip toplumların türkülerine, destanlarına, oyunlarına, giyim-kuşamlarına, hatta ev içlerine kadar sirayet eden bu kardeşlik, ortak coğrafya ve tarihin ürünüydü bir bakıma.

Bu itibarla, o gece yarısı, uzaktan uzağa köpekler uğuldarken, Yavuz Bülent Bâkiler'in o saatte yanından geçen bisikletli bir vatandaşa, üstelik Türkçe olarak, "Türkçe biliyor musunuz? Biser Oteli çok mu uzakta?" diye sorması da, bisikletli vatandaşın, "Oooo! Sen Türk? Sen Müslüman?" diye, üstelik Türkçe cevap vermesi de şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan, birazdan Müslüman bir Arnavut olduğunu anlayacağımız bisikletli vatandaşın çocuklarının, çok değil, aradan yirmi beş yıl geçtikten sonra birbirlerinin boğazlarına sarılma biçimidir.

Bisikletli Müslüman Arnavut, en fazla beş-on Türkçe kelime bilmektedir ama bu bile yetmektedir Yavuz Bülent Bâkiler'in ruhunu kavramasına. Bâkiler, "Ben sizin yanınızda yürürüm" dediği halde, Müslüman Arnavut, Bâkiler'i bisiklete bindirerek Biser Oteli'ne kadar götürecektir.

Yavuz Bülent Bâkiler ise oteldeki odasında başını yastığa koyarken, Osmanlı mirasının Balkanlar'da ne kadar canlı bir biçimde soluk alıp verdiğini bir kez daha düşünecek, hemen akabinde de bizi Kalkandelen'e doğru sürükleyecektir:

KALKANDELEN'DE ANADOLU'YU SOLUMAK

"Öğlene doğru, Ohri'den Kalkandelen'e haraket ettik. Yol boyunca dikkatimi çeken, ormanlar oldu. Orman! Orman! Yeşilin her tonuyla büyülü ormanlar, Yugoslavya yollarına ayrı bir güzellik kazandırıyor. Ohri-Kalkandelen arasında çıplak bir dağ görmedim. Yanımda oturan Arjantinli bir şair ormanların ve gökyüzünün, bir şiir kadar güzel olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Arada sırada da orman köylerinde yükselen ince minareler, küçük beyaz camiler, bana sıcak bir selâm gibi geliyordu. Uzakta bulunan bir dostun el sallaması gibi, beni yerimden ediyordu. Fakat hayret! Bu şiir festivaline milli kıyafetiyle katılan Kuveytli şair Muhammet, Yugoslavya'daki bu eski ve yeni camiler karşısında neden böyle kayıtsız kalıyor? Ben, solumdaki koltuğa iri gövdesiyle tek başına yayılan Kuveyt'li şairi, her camiin yanından geçtiğimizde: 'Cami! Cami!' diyerek hafifçe uyarıyorum. Her defasında o, esmer ellerini, kalın palaskasından taşan iri göbeğinin üzerinden sanki zorlukla kaldırarak şöyle bir açıyor, sonra tekrar kendi dünyasına kayıtsız, sessiz, anlamsız bir şekilde dalıyordu...

Kalkandelen'e, bir Anadolu şehrine girer gibi girdik. Camileriyle, hamamlarıyla, kervansaraylarıyla, çeşmeleriyle, tipik kerpiç evleriyle, bakımsız ve dağınık mezarlığıyla tam bir Anadolu şehrinde gibiydik."[4]

Yavuz Bülent Bâkiler'in Kuveytli şair Muhammet'in de Balkan dağlarındaki camiler karşısında kendisi gibi heyecanlanmasını beklemesi ve bu

Harabatî Baba'da suyu artık akmayan bir Osmanlı çeşmesi...

Tarih ve Düşünce Dergisi'nden alınmıştır.

Tarih ve Düşünce Dergisi'nden alınmıştır.

Mustafa Kemal'in de öğrenim gördüğü Manastır Askerî İdadisi...

heyecanı görmediği zaman da neredeyse ırkçılığa kaçan bir üslûpla aşağılaması, bugünün değerler sisteminden bakılınca hayli tuhaf geliyor insana. Muhtemelen bunun gerisinde, Birinci Dünya Savaşı sırasında Araplarla Türkler arasında yaşanan ve zihinlere, "Araplar bizi arkadan vurdu" diye yerleşen önyargının da büyük payı vardır. Bu bile tek başına, bütün milliyetçiliklerin, bilinçaltını birbirine benzer bir tarzda biçimlendirdiğini ve insan düşüncesini diğerinden pek de farklı olmayan bir hedefe yönlendirdiğini seriyor gözler önüne. Bâkiler aynı satırları bugün yazsaydı üslûbuna biraz daha çeki-düzen verir miydi bilinmez gerçi ama bilinen şu ki, milliyetçilikler ne Balkanlar'a, ne Ortadoğu'ya ne de dünyanın başka bir yöresine hayır getirmiştir.

Biz bunları düşünürken, Yavuz Bülent Bâkiler Kalkandelen'de, turistik bir otele dönüştürülen Harabatî Baba Tekkesi'ndedir artık:

"Gece, Kalkandelen'de Harabati Baba Tekkesi'nde kaldık. Harabati Baba Tekkesi, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Yugoslavya'da yapılan 400 tekkeden biri. Aşağı yukarı 500 yıllık tarihi olan bir Bektaşi ocağı. Tekke, Şar Dağları'nın eteğinde, büyük ve düz bir bahçe üzerine bağdaş kurup oturmuş. Etrafı, yüksek duvarlarla çevrili. Tekke bahçesine, kale kapısı kadar büyük, çift kanatlı bir kapıdan giriliyor. Bu büyük kapının sağında ve solunda ve üzerinde, dışarıdan gelenleri gözetleme odaları var.

Bektaşi dervişleri, Yugoslavya Devrimi'nden sonra, evlerine çekilince tekke, uzun yıllar boş kalmış. Bahçesini ısırganlar doldurmuş. Ahşap binalar yıkılmaya yüz tutmuş... Harabati Baba Tekkesi, gerçekten harab olmanın eşiğine dayanınca, Kalkandelen Belediyesi işe el atmış. Onu aslına uygun olarak yeni baştan tamir ettirip, turistik otel-lokanta ve eğlence yeri haline getirmiş. Şimdi yirmi dönüm civarındaki büyük bahçesi, yeşil bir halı gibi... İrili ufaklı ağaçları, rengârenk çiçekleri, şadırvanları, dibek taşları ve şirin ahşap binalarıyla Harabati Baba Tekkesi, insanı birdenbire büyüleyen bir güzellik, sessizlik ve serinlik içerisinde..."[5]

HARABATÎ BABA TEKKESİ'NDA AKŞAM AYDINLIĞI

Başta Prof. Halil İnalcık, Prof. Ömer Lütfi Barkan gibi tarihçileri, Kemal Tahir veya Mustafa Necati Sepetçioğlu gibi bu konulara ilişkin roman yazanları okumuş olanlar, Anadolu'nun ve Balkanlar'ın yurt haline getirilmesinde, "kolonizatör derviş"lerin ne kadar önemli bir rol oynadığını gayet iyi bilirler. "Kolonizatör" kavramı, bugün için her ne kadar müspet çağrışımlarla dolu değilse de, Osmanlı'nın kuruluş ve Balkanlar'a yayılma dönemlerinde dervişlerin "kolonizatörlüğü," esasen gidilen ülkeyi veya yöreyi bayındır hâle getirme çabası olarak değerlendirilebilir. Neredeyse aynı dönemlerde Amerika kıtasına ulaşmayı başaran İspanyol ve Portekizlilerin "misyonerlik" faaliyetleriyle kıyaslandığında, Müslüman dervişlerin insanî çabaları daha bir belirginlik kazanacaktır.

Murat Belge, dervişlerin uç bölgelerde "kolonizatör" olarak nasıl görev yaptıklarını hatırlattıktan sonra, "Yeniçerilerin Bektaşî olmaları anlamlı bir göstergedir. Mevlâna, Yunus Emre ve Hacı Bektaş'ın çağdaş olmaları da (13. yüzyıl) herhalde sadece bir rastlantı değildi" diyor ve şöyle devam ediyor:

"Bu dönemde Osmanlı Beyliği'nin başında bulunanların da İslâmî bilgilerinin ortodoksiden bir hayli uzak olduğunu tahmin edebiliyoruz. Ama

onlar ortodoks ve heterodoks (dediğimiz) İslâm anlayışları arasında bilinçli bir karşılaştırma yapıp bilinçli bir seçmeye varmış değillerdi. Bir Müslüman devlet kurmak dışında bir kaygıları yoktu ve bunu bildikleri İslâm'a göre yapıyorlardı. Dolayısıyla, uçlarda düzen yerleştikçe, öteden beri kentlerde yerleşen ve yaşayan daha kitabî, daha ortodoks İslâm yorumlarının güçlenmesi, yayılması ve otoritesini kabul ettirmesi doğal bir süreçti. Fütuhat yoluyla 'uç' ('periferi') uzaklaştıkça, genişleyen merkezde delidolu 'kolonizatör'lere değil, düzene ihtiyaç doğuyordu. Bunu verebilecek olan da ortodoks İslâm ve onun sözcüsü olan ulema idi."[6]

İşte, Yavuz Bülent Bâkiler'in anlattığı Harabatî Baba Tekkesi, "kolonizatör derviş"ler tarafından kurulmuş tekkelerden sadece birisidir. Yeniden Bâkiler'e kulak veriyoruz:

"Kapının hemen girişinde, eski Bektaşilerin ders gördükleri iki katlı bir konak, şimdi turistik bir otel olarak kullanılıyor. Odalarının kapıları, tavanları, dolapları, penceleri hatta kireç sıvalı duvarları, yüzde yüz Anadolu mimarîsine benziyor. Yine bahçe kapısının sağ tarafındaki iki katlı başka bir ahşap bina, hem turistlerin, hem de Yugoslav burjuvazisinin kumar partileri için onarılmış. Yalnız, ahşap kapılar yerine, kalın camdan kapılar konularak ve pencere pervazlarındaki bölümler kaldırılıp yerlerine yekpare camlar takılarak.

Bu binanın sağında, küçük, şirin bir mescid var. Kapısının üzerinden, iç duvarlarından, mihrabının sağından ve solundan, yüzümüze Ayet-i Kerimeler gülümsüyor. Ve mescid şimdi, bir oturma, dinlenme ve sohbet odası olarak kullanılıyor. Eskiden, Tekke'nin mutfağı olan ve doğrusu, mutfaktan çok, uzun bir kışlaya benzeyen tek katlı ahşap bir binada, gördüm ki yine tencereler, kazanlar kaynıyor... Mutfağın karşısında, geniş geniş salonları olan bir başka bina ise, lüks bir lokanta haline getirilmiş...

Bahçedeki mermer şadırvanın karşısından, uzun süre ayrılamadım. Şadırvan, etrafı açık ahşap bir çadır içerisindeydi. Her köşesinden Türk sanatının ince çizgileri ve güzelliği kanatlanıyor gibiy-

Üsküp Kalesi yıkıntılarından Mustafa Paşa Camii'nin görünüşü...

Tarih ve Düşünce Dergisi'nden alınmıştır.

di. Şadırvanın dinlenme kısmına açılan ahşap kapısı oymacılığımızın, üstündeki kitabesi ise hat sanatımızın seçkin örneklerindendi."[7]

CEMİL MERİÇ'LE SUYA KAVUŞAN ŞADIRVANLAR

Yavuz Bülent Bâkiler'in Yugoslavya'ya gittiği ve döndükten sonra bu seyahate ilişkin hatıralarını *Hisar* dergisinde yayımladığı yıllarda, Cemil Meriç, Türkiye'de bile yeterince bilinen bir isim değildir. Oysa, Yugoslav Türklerine mensup iki şair olan Bayram İbrahim ile Arif Bozacı, Bâkiler'in, "*Hisar*'da en çok beğendiğiniz, zevk duyarak okuduğunuz yazar kim?" sorusuna tereddütsüz, "Cemil Meriç" cevabını vereceklerdir. Bu cevapla birlikte, Bâkiler için Harabatî Baba Tekkesi yeni bir anlam kazanacak ve zihni Cemil Meriç'in eserlerine doğru kanatlanacaktır. Öyle ki, "Harabati Baba Tekkesi renkli, güzel fakat kokusuz bir yapma çiçeğe benziyordu. Bu bakımdan, tekke bahçesinde, belki yüzlerce yıldan beri duran dibekler, sanki bütün Kalkandelen şehrini, yerinden fırlatacak kadar korkunç ve müthiş bir çığlık koparmak için, ağızlarını kocaman kocaman açmışlardı. Her dibekte, ayrı bir yerim dövülüyordu"[8] diye hayıflanan Bâkiler, aldığı cevap karşısında yeniden umutlanacaktır:

"Yugoslavya'da, Harabati Baba Tekkesi'nde, Evlad-ı Fatihan neslinden genç bir şairin, Cemil Meriç'ten bahsetmesi, doğrusu beni çok sevindirdi. Ve Cemil Meriç ismi, gönlümüzü, sanki binlerce ateş böceğinin pırıltılarıyla ışıklandırdı. Yugoslavya'ya giderken, üstâdın *Bu Ülke* ile *Umrandan Uygarlığa* isimli kitaplarını beraberimde götürmüştüm. Üslubundaki mükemmel güzellik, beni hiç yalnız bırakmamıştı. İnsanı şaşırtacak kadar

Halk arasında Boyalı Camii olarak da bilinen Alacalı Camii'nin kubbesi...

Tarih ve Düşünce Dergisi'nden alınmıştır.

zengin olan Doğu ve Batı kültürü, tarihimize ve medeniyetimize bakış tarzı, Batıyı en keskin çizgileriyle ortaya koymaktaki başarısı, benim dikkatimi de kendi üzerinde toplamış, yazılarının tiryakisi yapmıştı. Bu bakımdan, Cemil Meriç isminin, bizde uyandırdığı duygularla Şar Dağı'ndan mermer şadırvana sanki yeniden su geldi. Bütün çeşmelerden ince bir ilâhi başladı. Yatsı namazında selâm veren dervişler çevremizi aldılar. Velhasıl Harabati Baba Tekkesi yeniden eski ruhuna kavuştu."[9]

Yavuz Bülent Bâkiler haklıdır, kimi zaman bir kitap, kimi zaman bir isim; şadırvanları kanatlandırmaya, orada abdest üstüne abdest tazeleyen dervişleri yeni bir mânâya taşımaya yeter de artar bile...

Tarih ve Düşünce Dergisi'nden alınmıştır.

Üsküp'te Mustafa Paşa Camii ve Telgrafhane Binası...

1 *Üsküp'ten Kosova'ya*, Yavuz Bülent Bâkiler, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, (İkinci Baskı).

2 *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Behçet Necatigil, Varlık Yayınları, İstanbul 1975 (Sekizinci Baskı), s. 56.

3 *Üsküp'ten Kosova'ya*, Yavuz Bülent Bâkiler, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, (İkinci Baskı), s. 22, 32-33.

4 A.g.e., s. 39-40.

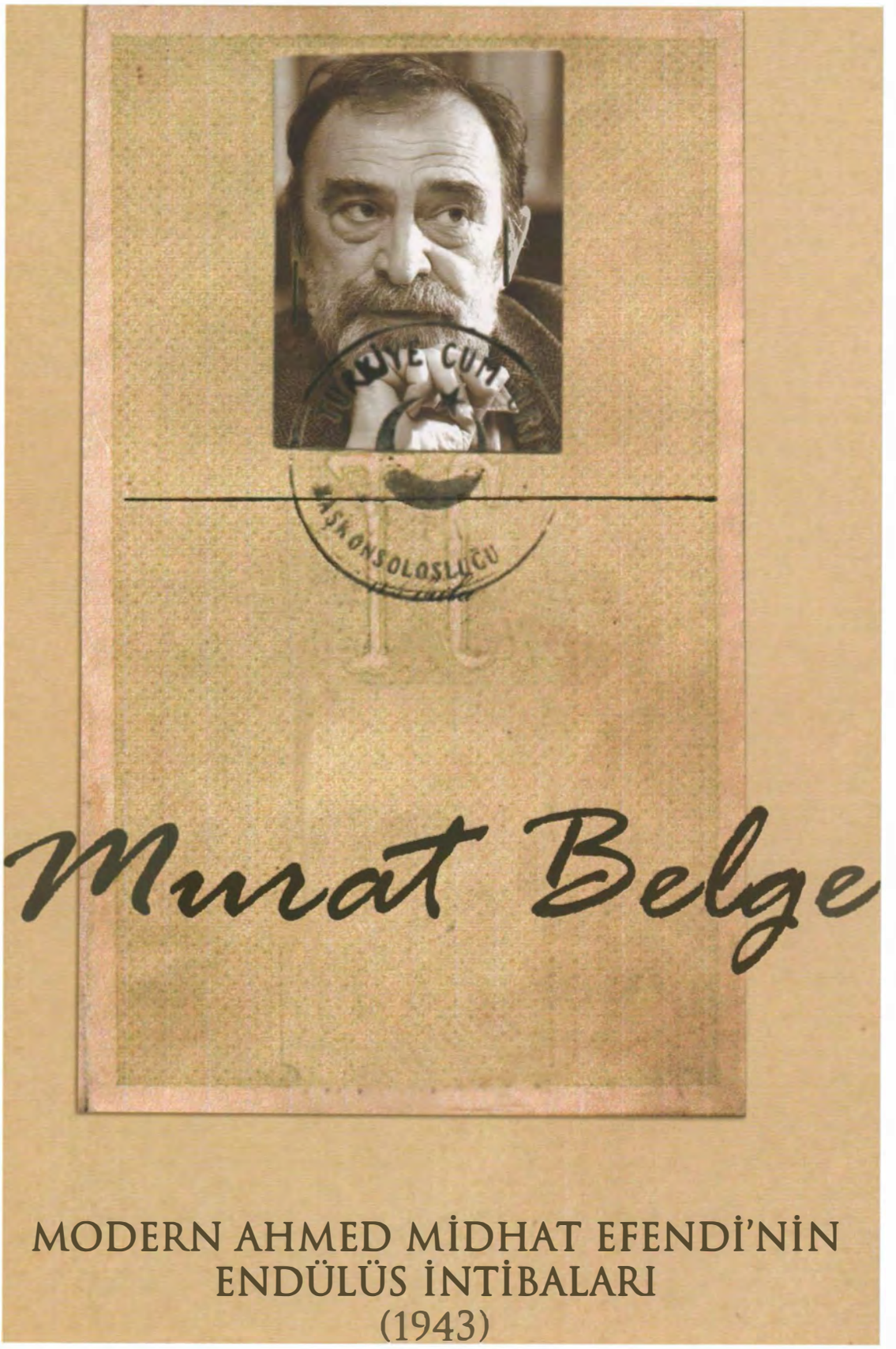
5 A.g.e. s. 43-44.

6 *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, Murat Belge, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 212.

7 *Üsküp'ten Kosova'ya*, Yavuz Bülent Bâkiler, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, (İkinci Baskı), s. 44.

8 A.g.e., s. 47.

9 A.g.e., s. 48.

Murat Belge

MODERN AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN ENDÜLÜS İNTİBALARI (1943)

"Seyahatname denilebilecek bir şey yazma fikri bende -nedense- epey geç bir zamanda oluştu. Bu kitabın ilk bölümü olan 'Amerika' üstüne anılarımı yazdığım zaman bile bu yazılara bu şekilde devam etmek aklıma gelmemişti. Zaten böyle bir şey yazmayı ilk düşünen de ben olmadım. Bir gün, Halil Berktay'la konuşurken, bazı uluslararası sivil toplum ya da hükümet-dışı-örgüt toplantılarında karşılaştığım, ne 'uluslararası' ne de 'hükümet-dışı' denilebilecek davranışları anlatıyordum. 'Bunları yazsana' dedi. İlk o zaman bunun 'yapılabilir' bir şey olduğunu düşündüm. 'Bunun' derken, yalnız değindiğim türden anekdotların, toplantı anılarının filan değil de, aralarında elbette onların da olduğu bütün gezi anılarının yazılmasını düşündüm. Düşündükçe, fikir iyi geldi."[1]

Gezi yazılarından gündelik hayat üzerine denemelere, tarihten sosyalizmin sorunlarına, yemek kültüründen arabeskin hayat bulduğu zihinsel dünyaya, asıl mesleği olan edebiyattan Boğaziçi yalılarına kadar insanı ilgilendiren hemen her konuda yazı yazdığı ve pek çok yeni kavramı memleketin gündemine getirdiği için Türk düşünce dünyasının "Modern Ahmed Midhat Efendisi" olarak tanımlanan Murat Belge, ilk baskısı 2002'de yapılan ve bugüne kadar altıncı baskıya ulaşan *Başka Kentler, Başka Denizler* kitabının girişinde söylüyor bu sözleri.

Halil Berktay'ın önerisinin böyle kapsamlı bir kitap olarak okuyucunun karşısına çıkması, hiç kuşkusuz son derece sevindirici. Çünkü gayet iyi bilinir ki, Murat Belge, ele aldığı konunun hakkını veren nadir birkaç isimden birisidir. Bu itibarla, Halil Berktay önerene kadar aklına böyle bir şeyin gelmemesini nasıl açıklayabileceği sorusunun peşine düşmesi, son derece anlaşılır bir davranıştır. Bu sorunun cevabını ararken, bizim kitabımızı da hayli yakından ilgilendiren seyahatname edebiyatının sağı-solu, göçebelikten yerleşik hayata geçen ve neredeyse bir daha yerinden kımıldamayan Türklerin gezme alışkanlıkları gibi konulara temas edeceğine de hiç kuşku yoktur.

Nitekim öyle de yapıyor Murat Belge. İlk tesbiti, 'gezi edebiyatı'nın bizde çok cılız kaldığı gerçeğidir. Hiç kuşkusuz Belge'nin de aklına gelen ilk isim Evliya Çelebi'dir. Nitekim *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, bütün tartışmalı niteliklerine rağmen bu alandaki en önemli kaynaktır. Ancak, Evliya Çelebi'nin yazdıklarının fazla inandırıcı olmaması değildir sorun. Sorun, Çelebi'den sonra herhangi birinin ortaya çıkıp da, buna benzer bir seyahate de, seyahatnâme yazmaya da teşebbüs etmemesidir. Murat Belge'nin de belirttiği gibi, "Evliya Çelebi bir koca alanda -gezi edebiyatı alanında- tek başına duran bir koca anıt"tır ve yanında yöresinde başka hiç kimse yoktur. Oysa tam da o yıllarda Batılı seyyahlar başta Osmanlı ülkesi olmak üzere dünyanın dört bir bucağını adımlamakta ve gördüklerini hayli detaylı bir biçimde yazıp yayımlamaktadırlar. Evet, bu seyyahlar arasında inanılmaz "kalın kafalılık" örnekleri sergileyenler de vardır ama seyahat dinamizmi sürekli olduğu için bir başkası onun hatasını düzeltebilmektedir.

"Osmanlı tarihinin klasik çağı boyunca" diyor Murat Belge, "Evliya Çelebi'nin eseri benzersizdir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi ile birlikte sefaretnameler dönemi başlar ve uzun zaman devam eder."[2] Osmanlı elitinin Tanzimat öncesinde ve sonrasında dış dünyayı biraz da bu sefaretnâmeler aracılığıyla tanıdığını hatırlatan Belge, sefaretnâmelere teknik anlamda seyahatnâme denilemeyeceğini belirtiyor. Çünkü bir devlet görevi olduğu için gönderilen elçilerin sefaretnâme yazma mecburiyeti vardı. Oysa, seyahatnâmeler böyle mecburiyetlerden uzak metinlerdir ve zorunluluk olmaması yazanın kendisini daha özgür hissetmesine yol açtığı için de ayrıca yararlıdır.

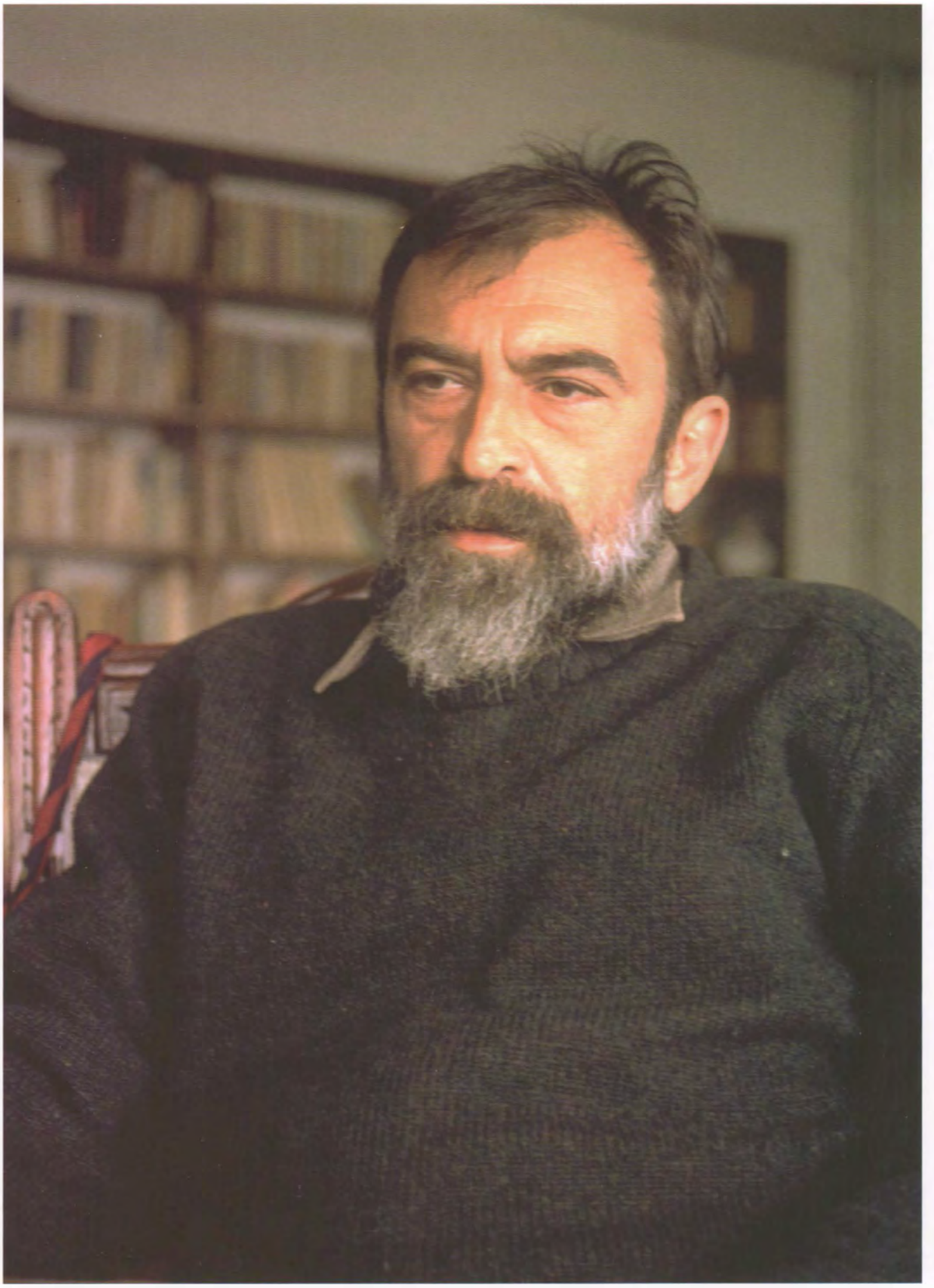
Bu ilginç kıyaslamaya devam etmeden önce biraz soluklanıp Murat Belge'nin rehberliğinde İspanya'ya kadar uzanmakta bir sakınca bulunmasa gerek:

ELHAMRA: İÇİNDEN AKARSU GEÇEN SARAY

"Bir yerleri görmeden gözünüzde büyütürseniz, görünce hayal kırıklığına uğrayabilirsiniz. İspanya benim için böyle olmadı. Beklediğimden kötüsünü değil, iyisini buldum. En azından, *faşizmden çıkmış* bir toplum buldum.

İlk seferinde, Granada'da, 'Akdeniz birliği ve ba-

Hürriyet Arşivi

243

Gerçek bir entelektüel: Murat Belge...

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Elhamra Sarayı'ndan bir görünüm...

rışı' üstüne düzenlenen bir toplantıya gitmiştim -Mahmut Tali Öngören'le birlikte. Madrid'de, havaalanında, aktarma saatini beklerken, uzağımızda konuşan insanların tonlamalarını Türkçe'ye benzetmeye başladım. Yakından benzemiyor ama uzaktan kelimeleri seçemeyince, ses, entonasyon, o kadar uzak değil. Bu kafamı kurcalarken, insan yüzlerinin İstanbul'dakileri pekâlâ andırdığına dikkat ettim. Derken işi ilerlettim ve gördüğüm insanları bazı tanıdıklara benzetmeye başladım. Biraz ileri gittim, belki de. Ama o kadar da değil, vallahi. Bayağı benziyorlardı.

Aslında bende vardır bu, Türkiye-İspanya benzerliği takıntısı. İki ülkenin tarihî seyirleri arasında çarpıcı benzerlikler bulurum."[3]

Murat Belge, daha sonra, paralel bir tarihsel okumayla İspanyol ve Osmanlı tarihlerindeki benzerlikleri aktarıyor. Hemen arkasından da, ünlü şair Lorca'nın da öldürüldüğü yer olan Granada ve Endülüs'e getiriyor sözü:

"İnsan bazı kentleri hep bazı yazar ya da sanatçılarla birlikte düşünüyor. Prag'da Kafka akıldan çıkmadığı gibi Granada da bana hep Lorca'yı hatırlatıyor. Sırf, bu şehirde öldürüldüğü için değil, şiirsel hayatında bu şehrin havasının payı daha fazla göründüğü için. Lorca Madrid'de de, Barselona'da da, aldığı etkilerle ciddi aşamalar geçirmişti; ama Güney, özellikle de Granada ögesi, olağanüstü şiirsel sesinin tınısında sanki daha belirgin bir biçimde kulağa çalınıyor.

Granada, Endülüs tarihinin en iyi hissedildiği İspanyol şehirlerinden biri. Toledo (Tuleytula) ve Cordoba'yı (Kurtuba) henüz görmedim. Onların atmosferi de herhalde çok farklı değil. Ama Granada'da hem Elhamra Sarayı, hem de Endülüs'ten kalan Albaicin mahalleleri (İspanyollar'ın eline geçen Baeza'dan gelen Araplar'ın kurduğu bölge) görülecek yerler.

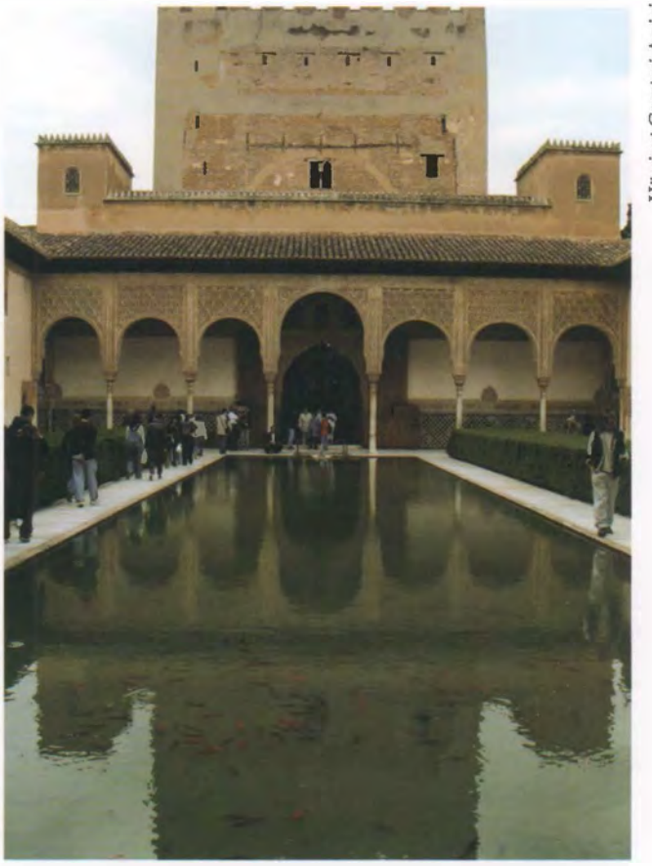
Bu arada, hep Arap medeniyetiyle karıştırdığımız 'Endülüs' adı, bambaşka bir kökenden geliyor: 'Vandalesya,' yani Vandallar ülkesi. Hun akını önünde buralara göçen, yeni gelenlerin baskısıyla

Kuzey Afrika'ya geçmeden önce uzun süre İberya'da yaşayan Germen halkı.

Elhamra ('Anambra': bunun 'kırmızı' anlamına gelen Arapça 'hamra'dan geldiği, en fazla kabul görmüş yorum; kırmızımtrak kerpiç kullanıldığı için bu adın verildiği söyleniyor) bir tepede kurulmuş bir saray. Birçok Ortaçağ sarayı gibi hem hükümdar konutu, hem de bir kale. Yalnız İspanya'da değil, bütün dünyada bulunacak en görkemli saraylardan biri olduğunu sanıyorum -en azından benim gördüklerim arasında. Çoğu görkemli yapı, 'görkemli' olduğu için *güzel* olmaz. Elhamra ise çok güzel. Ve bildiğim birçok saraya göre, bir hayli eski; onüçüncü yüzyılda yapılmış, ama sonraki yüzyıllarda da yeni parçalar eklenmiş. Geniş açık avluları, kocaman salonları var. Ortasında kocaman bir havuzu olan Patio de las Arrayanes en büyük avlusu. Bir de, ortasında, 12 mermer aslan heykeli üstüne oturan yuvarlak havuzu bulunan bir avlu (Patio de los Leones) var ki, sarayın harem kısmı bu avlunun çevresinde toplanıyor. Kapalı mekânların en görkemlisi ise taht salonu olduğu düşünülen, ama Sala de los Embajadores (Elçiler Salonu) diye anılan büyük odadır. Duvar süsleri, kabartmalar, iç mekânlarda mukarnaslar, çiniler son derece güzel ve zevklidir. Burası, herhalde gelen elçiler Melik'i burada gördükleri için bu adı almıştır.

Elhamra'da ilgimi çeken bir şey de, bütün bu bina ve avlularda kendini gösteren su oldu. Tepedeki saraya su, usta bir mühendislikle çıkarılıyor, sonra bu su arklardan, havuzlardan geçerek yeniden aşağıya doğru akıyor.

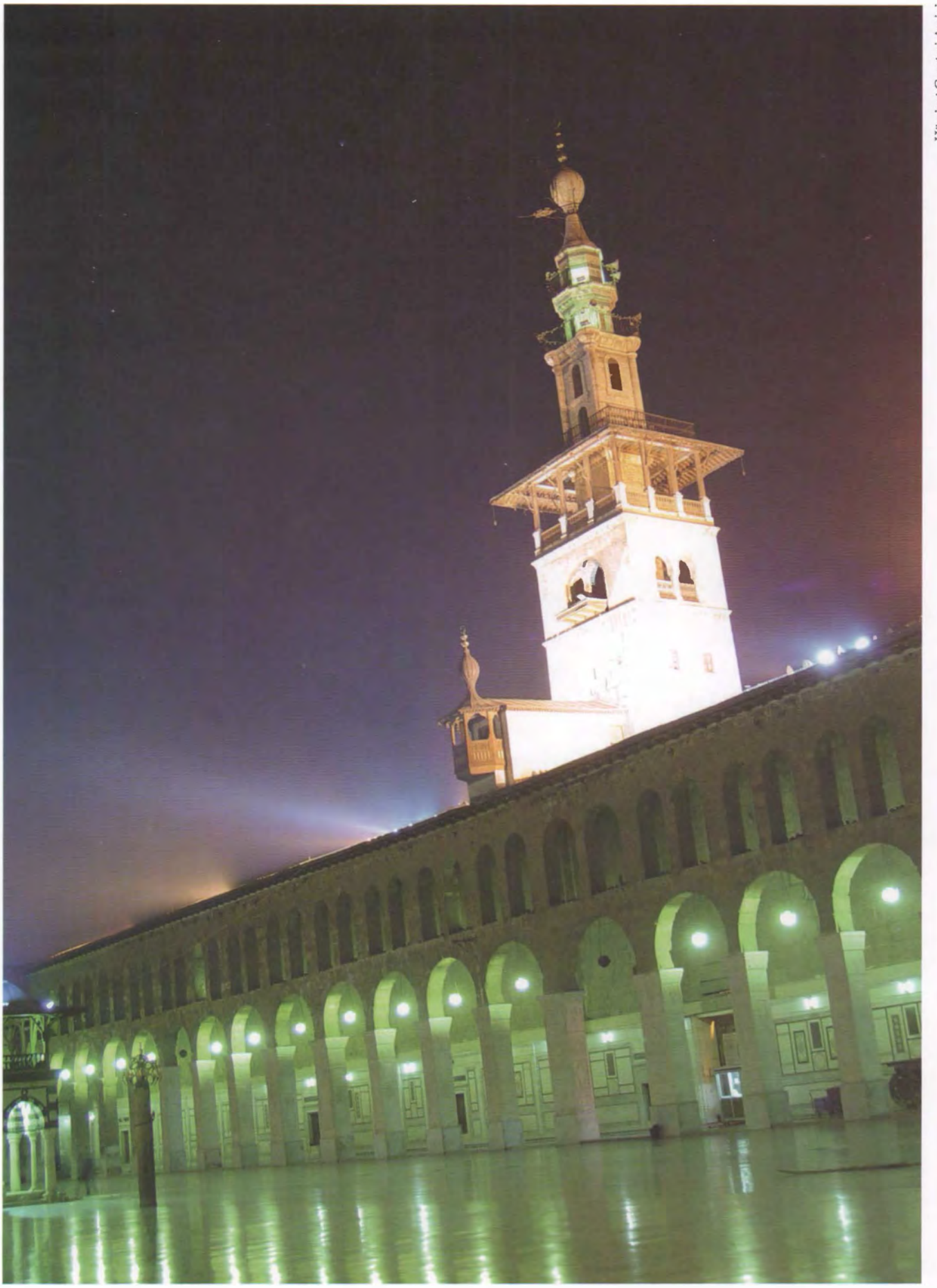
Suyu buraya çıkarmak hiç kolay görünmüyor. Ama kurak Arap ülkelerinde herhalde su mühendisliği gelişmiş, gelişmek zorunda kalmıştı. Sarayın aslî bir süsü olarak suya böyle önemli bir işlev verilmesini de ben aynı kuraklık kültürüne bağlıyorum. İslâm dahil Arap kültürünü anlamak için çölü, çölün kurak sıcağını düşünmek gerek. Su ve serinlik, herhalde, Arap ortaklaşa bilinçdışında cennet çağrışımı yapıyordu. 'Güzel bir yer,' sulak ve gölgeli ve serin olmalıydı. İspanya, Kuzey Avrupa ülkeleri kadar yemyeşil olmasa da, sanırım Araplar'ın alışık olduğu her yerden daha fazla sahipti bu özelliklere. Ama ülkenin genel yeşilliği, Endülüs Arapları'nı saraylarında, ayaklarının dibinde akarsu görme isteğinden vazgeçirmemiş.

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Su ve medeniyet: Elhamra Sarayı'nın havuzu...

Elhamra'nın yapılışı, Araplar'ın buradaki parlak dönemine değil de, tersine, her şeyin inişe geçtiği döneme rastlar. Bu da tuhaf bir durum böyle. Abbasi soyunun Arabistan'dan kovaladığı Emeviler'den Abdurrahman İspanya'ya kaçmış ve burada Tarık bin Ziyad'dan beri varolan Arap devletini Endülüs Emevi emirliğine çevirmişti. Bu devlet sonra halifeliğini ilân etti. Onbirinci yüzyılın başında çeşitli iç ve dış kavgalarla Emevi devleti yıkılınca, bizim Beylikler'in yapısını andıran Tavaif-i Mülûk dönemi başladı. Bu dönem de, Kuzey Afrika'daki Murabıtlar'ın gelip yeniden bir düzen kurmasıyla sona erdi. Bunu, çok uzun ömürlü olmayan (yüzyıl kadar sürdü) Muvahhidler devleti izledi. İbn Rüşd bu sıralarda İspanya Arap devletlerinde yaşamıştı. 'Averroes' adıyla, Ortaçağ Avrupa felsefesinin temel direklerinden biri oldu. İbn Haldun (1332-1406) da hayatının bir döneminde bu yarımadada yaşamıştı. Bu anlattığım olaylar da onun tarih felsefesine pek aykırı sayılmayacak şeyler."[4]

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Emevi Camii...

BATIYI MERAK ETMEYEN BATICI AYDINLAR

Murat Belge, seyahatnâme geleneğindeki cılızlığın izini sürerken tuhaf bir çelişkiden de söz ediyor. Tanzimat sonrası Osmanlı edebiyatında Batı'ya karşı gerçek bir ilgi uyandığı halde, aynı ilgi herhangi bir biçimde seyahatnâme zenginliğine yol açmayacaktır. Bu kitapta da bir bölüm olarak yer alan Ubeydullah Efendi[5] gibi birkaç istisna dışında, Avrupa'da uzun yıllar kalan Jön Türkler bile yaşadıkları ülkelere ilişkin izlenim ve düşüncelerini yazıya geçirme gereği hissetmemişlerdir nedense. Belge'nin de vurguladığı gibi, "Bu ilginç bir durum. Böylesine özendikleri ve model aldıkları, bir bakıma hayatlarının mücadelesinin temeline koymuş olmaları gereken Batı'yı daha iyi ve derinlemesine anlamak için kendilerini sıkıntıya soktuklarını gösteren pek bir ipucu yoktur."[6]

Hakikaten inanılmaz ölçüde tuhaf bir durumdur bu. Ömrümüzün belki de en ilginç, en acılı ve en verimli beş yılını geçirdiğimiz Londra'daki tanıklıklarımız çok farklı değildir bizim de. Green Lines üzerinde Türkler tarafından açılan bir süpermarkete alışveriş için gelen İngilizleri gören delikanlının babasına, "Baba koş turistler geldi" diye seslenmesi neyse ne de, okumaya ve yazmaya hevesli, solcu geçmişe sahip insanların bütün bir İngiliz kültürünü değerlendirme biçimi ve bunun sonucunda sergilediği tavır inanılmazdı. Gerçi biz de Londra'dan bir 'gezi kitabı'yla dönmedik ama bu satırların yazarının 'gezi amacı'yla Londra'da bulunmadığını da gözden uzak tutmamak gerekiyor. Murat Belge ise Namık Kemal'in bazı değerlendirmelerinden başka, Jön Türkler'in Paris Komünü karşısındaki kayıtsızlıklarından söz ederek, dönemin Osmanlı aydınlarının kendi sorunlarının dışında kalan sorunları kavramakta güçlük çektiğini belirtiyor. Hiç şüphesiz böyle bir güçlük de mevcuttur ama herhalde ilgisizlik daha açıklayıcı bir kavramdır.

Çünkü, Belge'nin de altını özellikle çizdiği gibi, bu durum, sadece Yeni Osmanlılar veya Jön Türkler için geçerli değildir. Bu dışa kapalı ruh hali, aradan bu kadar yıl geçtiği ve rejim değiştiği halde varlığını sürdürmektedir. Belge, Abdülhak Hâmid'in, Yakup Kadri'nin veya Ahmet Haşim'in yazdıkları hatıraları "gezi yazısı" olarak kabul etmenin imkânsızlığına da dikkat çekiyor haklı olarak.

Belge'ye göre, bu konuda da, öncülüğü Ahmed Midhat Efendi üstlenmiştir. Onun İsveç'te bir kongreyle başlayıp Paris'e kadar uzanan seyahatini *Avrupa'da Bir Cevâlan*, yurtiçinde yaptığı bir geziyi de *Sayyâdane Bir Cevâlan* adıyla kitaplaştırdığını hatırlatan Murat Belge; ikinci kitabın Beykoz ile Riva arasındaki bir geziyi anlatmakla birlikte türünün ilk örneği olduğunu vurguluyor.

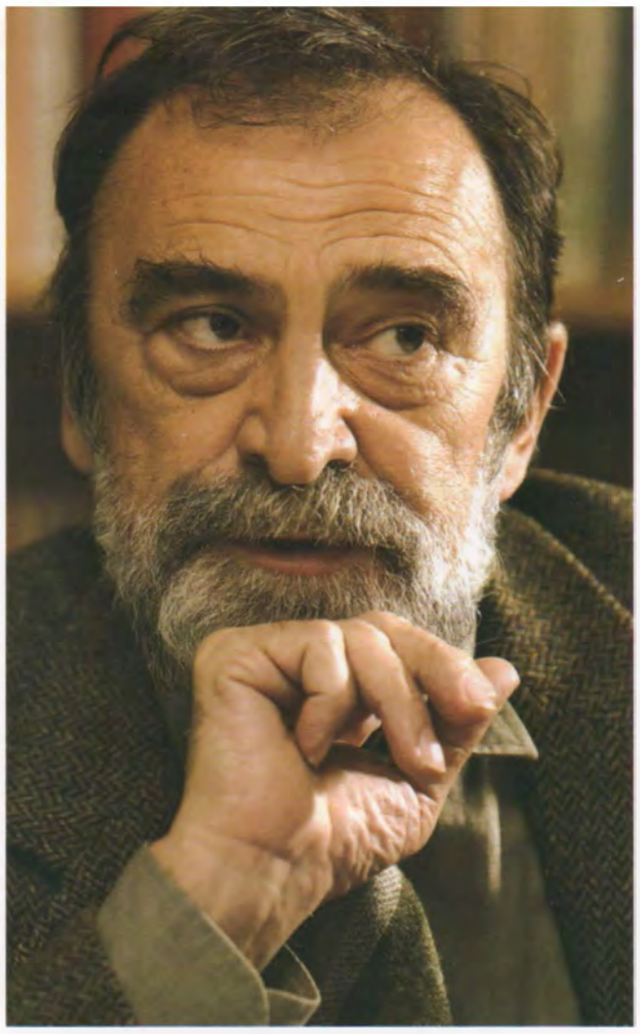
Daha sonra çocukluk anılarına dönen Murat Belge, Falih Rıfkı Atay'ın gezi kitaplarından neden uzak durduğunu ve Hikmet Feridun Es'i nasıl keşfettiğini anlatıyor. Belge, şunları söylüyor:

"Şimdilerde bu içedönüklüğü epey aştığımızı söylemek mümkün. Bu tür yazan yazar çok; doğrudan doğruya geziye yönelik birkaç dergi çıkıyor; çok daha fazla sayıda insan, çok daha fazla kere, yurt dışına gidiyor. Keyif için gidenlerin sayısı, iş için gidenlerin sayısını birkaç kere katlamış olmalı. Bayağı bayağı, 'Türk gezginleri' çıktığı bile söylenebilir.

Gene de, gidilen yerlere içine yeterince girilebildiği kanısında değilim. Demin değindiğim iki yazardan Falih Rıfkı'nın, görmesi kadar görmemesini de sağlayan siyasî ideoloji gözlüğü hâlâ pek çok yurttaşımızın gözünde takılı duruyor. Bunun hemen yanında, miyop ve hipermetrop gözlüklerini bir arada taşımak zorunda olan insanlarda olduğu gibi, Hikmet Feridun'un 'eksantrik' gözlüğü de eksik değil. Bu iki gözlük zaten birbirini tamamlıyor, görülen şeyi uzaklaştırmakta ve yabancılaştırmakta işbirliği yaparak. Bunu bir 'kanaat' olarak söyleme gereğini duyuyorum, çünkü genel olarak dış dünya üstüne yoğun bir bilgisizliğin izleriyle, işaretleriyle, kanıtlarıyla durmadan karşılaşıyoruz.

Bir yandan ilginç, bir yandan da şaşırtıcı bir durum bu. 'Batılılaşma' gibi bir konuyu ele alalım. Lâle Devri filan derken, şöyle böyle üç yüz yıla yakın bir hikâye. Ama ülkede 'Batı' üstüne söylenenler, bu süre içinde kimsenin bu 'hedef'in ne olduğunu gerçekten öğrenmeye çalışmadığını gösteriyor."[7]

Şüphe yok ki, son derece haklı bir tespit bu. Lakin bu tespitin peşine düşmeden, Endülüs'te Elham-

Hürriyet Arşiv

Bir yeryüzü gezgini, biraz da bezgini...

ra Sarayı'nın serin avlularında bıraktığımız Belge'nin anlattıklarına kulak verelim biraz:

OSMANLI, İSPANYA'DAN KAÇAN YAHUDİLERE NEDEN KUCAK AÇTI

"Yeni İspanya'nın kuruluşuyla Madrid başkent olunca, Carlos'tan Felipe'ye bazı krallar Elhambra'da zaman zaman kalmak istemiş ve bazı onarımlara girişmiş oldukları halde, kaderin hükmünü değiştiremediler ve saray gitgide harap bir hale geldi. Ama bu arada Araplar'ın hoşgöremeyeceği birçok heykel, kabartma v.b. eklendi. Arap *Alhambra*'sının yanında bir de İspanyol Elhambra'sı oluştu.

Granada'ya gittiğimde aylardan Mayıs'tı. Hava oldukça sıcak, ortalık yeşildi. Bize göre hayli güneyde kalmakla birlikte (Manisa-İzmir'in güneyi), belki biraz kara iklimi olduğu için, erguvanlar yeni açmıştı. Ama erguvanlar Boğaziçi'ndeki kadar kalabalık ve her şeye hâkim değildi.

Arap kenti Albaicin, Elhamra'yla karşı karşıya bir tepede. Aralarında bir vadi var. Bu vadi boyunca ve başka yerlerdeki camileri kiliseye çevirmişler. Albaicin çok pitoresk ve çok şiirsel bir bölge: dar sokaklar, 'karmen' denilen avlulu evler, pancurlar, kalın taş duvarlar, küçük pencereler v.b. Çok sevdiğim Arap-İspanyol karışımı mimarînin birbirinden güzel örnekleriyle dolu.

Granada fethedildikten sonra İspanyollar Müslüman Araplar'a bir hayli eziyet ettiler. Başlangıçta din özgürlüğü tanıdıkları halde kısa zamanda bundan vazgeçtiler ve Müslümanların karşısına ya vaftiz olma ya da kovulma seçeneklerini koydular. Birçok Müslüman vaftiz koşulunu kabul ettiği halde içinden İslâm inancını sürdürdü. İspanyollar bunlara *Morisco* diyordu –'Mağrebi'nin bozulmuş şekli. Ama biçimsel vaftiz de sorunu çözmeye yetmedi. Onaltıncı yüzyıl boyunca Morisco ayaklanmaları devam etti. Sonunda, onyedinci yüzyıl başında birkaç yüz bin Morisco İspanya'dan sürüldü.

Ramazan aylarında Hıristiyan yöneticiler kentin yüksek yerlerine çıkar ve gizli İslâm'ı sürdüren Morisco'ları tesbit etmek üzere bacasından duman çıkmayan evleri kaydederdi – duman tütmediğine göre, demek oruç tutuyorlar. İspanya, dönem dönem, Engizisyon'un en şiddetli işlediği ülke olmuştur; onun için böyle yöntemlere şaşmamak gerekir. Ancak, Müslümanlar, Yahudiler kadar ya da Katolik inançlarına aykırı düşünen Hıristiyanlar kadar çekmedi Engizisyon'dan. Bu kurum İspanya ve Portekiz'de ondokuzuncu yüzyılın ilk yirmi otuz yılına kadar sürmüştür.

Şimdilerde Morisco olmak tersine bir değer kazanmaya başladı. ABD'de Kızılderili olmanın şık bir kültürel değer haline gelmesi gibi, soyunun Morisco'lardan geldiğini söyleyen bir İspanyol da artık toplumsal hiyerarşide birkaç basamak yükseliyor.

Yahudilere Müslümanlar kadar bile dayanamamışlardı. Onların da bir kısmı Hıristiyan olmayı *sureta* kabul etmiş, ama buna İspanyollar zaten hiç inanmamıştı. Bunlara da 'converso' dendi. Çoğu, bu numaralara girmek istemedi. II. Bayezid'in daveti üstüne binlercesi Osmanlı topraklarına geldi. İşin tuhafı, 'sofu' lakabıyla tanınan bu

padişah Yahudileri ülkesine çağırdığı halde Araplar'ı çağırmadı.

1492'de Granada'nın fethedilmesinden sonra dünyanın bu bölgesine, yani bizim tarafa göçen Sefardik Yahudiler İspanya ile Türkiye arasında bir başka bağ oluşturuyor. Yakın zamanlarda Fransızca'yı benimseyinceye kadar konuştukları, 'Ladino' diye bilinen dil, onbeşinci yüzyıl İspanyolcası'ydı. Ancak, böyle bir bağ kurulmakla birlikte, iki davranış tipi, yani İspanya'nın dışlayıcılığı ile Osmanlılar'ın davetkârlığı, şimdiye kadar sözünü ettiğim 'benzerliğe' hiç uymuyor.

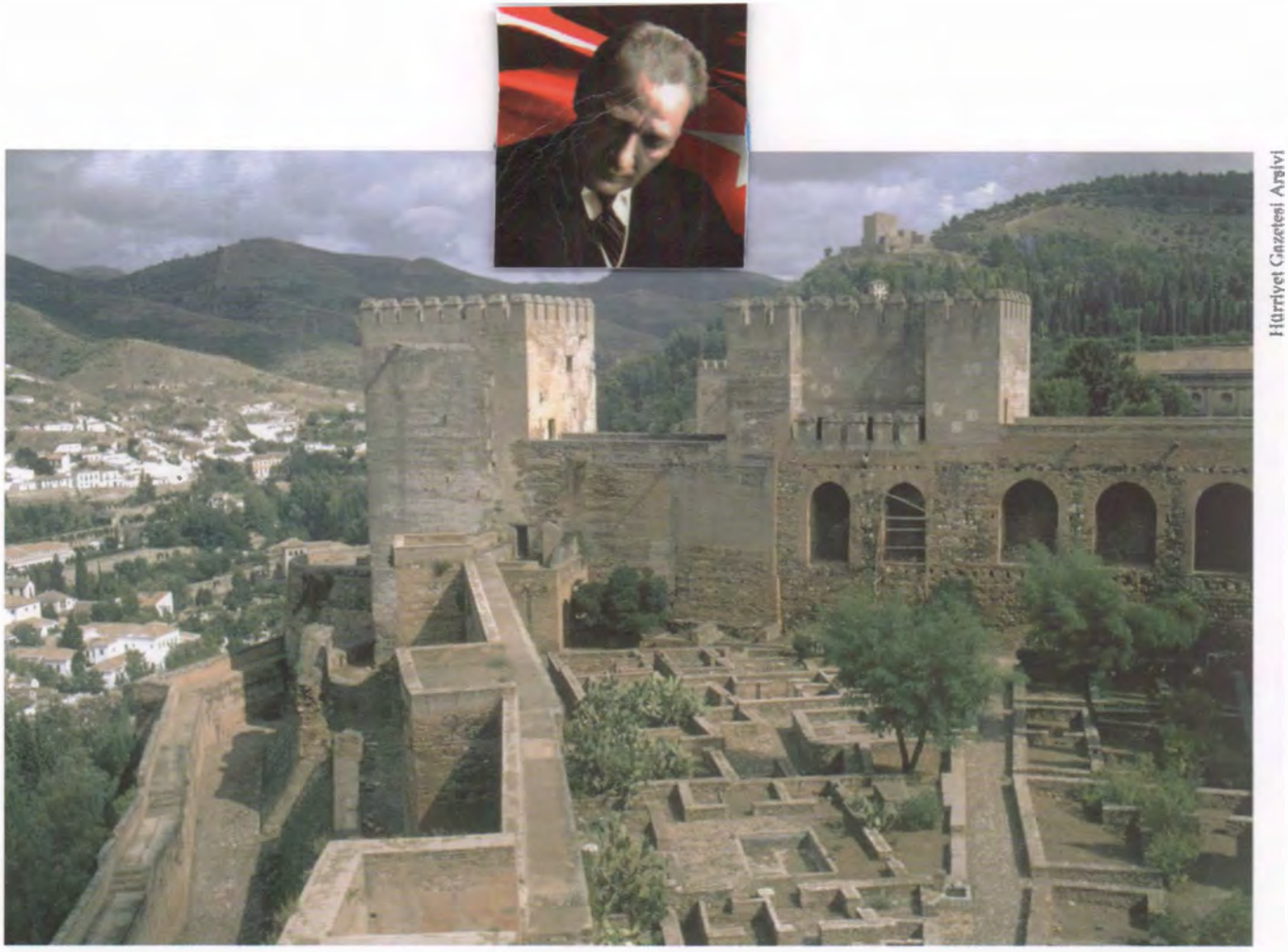
Büyük tarihçi Braudel bunu şöyle açıklıyor: O dönemlerde çoğu Batı Avrupa ülkesinde olduğu gibi İspanya'da da rekabet çoktu. Bu nedenle o toplumsal çevrede insan fazlasına ihtiyaç yoktu; tersine, olan nüfus fazla geliyordu. Çağın teknik gelişmelerinden habire uzak düşen Osmanlı toplumunda ise Batı'dan gelen bilgi ve beceriye fazlasıyla ihtiyaç vardı. Bu tarihlerde olduğu gibi çok daha sonraları da Osmanlı toplumu hep uzman 'ithal etmiştir:' Humbaracı Ahmet Paşa'dan İbrahim Müteferrika'ya, Kılıç Ali Paşa'dan Peçevi'ye kadar.

Bu çerçeveden bakınca Yahudilerin davet edilmesinde, hoşgörü kültürü kadar, belki ondan önce, sahip oldukları bilgi ve becerileri buraya getirmeleri düşüncesinin etkili olduğu tahmin edilebilir. Nitekim dokumacılıktan boyacılığa, hatta Braudel'in dediğine göre, top dökümcülüğüne uzanan ustalıkları vardı. Ama bunu söylerken, o dönemin Osmanlı toplumunun kozmopolitizmi benimsemiş ve sindirmiş bir yapısı olduğunu unutmak da gerekmiyor. İspanya'da ve Avrupa'da ise din savaşları ya da din gerekçeli baskılar, kıyımlar daha uzun süre devam edip gidecektir (...)

Granada denize mesafe olarak hayli yakın bir kent, ama havası bir kara kentine özgü. Sierra Nevada dağları, denizle arasına ciddi bir engel koyuyor. Kuzeyinde ise Harana Dağları var. Bu vadide akan Darro şehrin içinden geçiyor ve ileride Genil'le birleşiyor. Ama artık suyu kalmamış gibi. Kaldığı kadarıyla, Reyes Catolicos, yani Katolik Krallar adını alan caddenin yanısıra akıyor. Albaicin mahallesini Elhamra'nın bulunduğu tepeden ayıran vadi de bu zaten. Elhamra'nın biraz kuzeyindeki yükseltide şimdi Generalife denilen

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Hürriyet Gazetesi Arşivi

Elhamra Sarayı...

daha küçük bir saray var. Nasrî hükümdarlarının yaptırdığı, gene havuzlu ve sulak, rengârenk çiçekli güzel bahçeler arasında duruyor bu saray. Bizim toplantı da burada yapıldı. Yüksekte olduğu için, hem şehri, hem de çevreyi (Sierra Nevada'ya kadar) seyretmek için çok elverişli."[8]

MADRİD'İ GÖRMEMENİN ZİHNİYET ANALİZİ

Murat Belge, bizde gezi edebiyatının ihmal edilmesini, ideolojik önyargılar kadar, başkasına bakabilme yeteneğinin gelişememiş olmasına da bağlıyor. İslâmcılar'ın İslâm ülkeleriyle, sosyalistlerin Üçüncü Dünya ülkeleriyle, mesela Filistin'le ilgilenmemelerini de bu çerçevede izah eden Belge, kendi sorunlarına bakmayı ve baktığı yerde bir şeyler görebilmeyi bilen toplumların, başkalarına bakmakta çok da fazla zorlanmayacaklarını ve bunun tersinin de aynı ölçüde geçerli olduğunu söylüyor. Bir başka yazısında, belki de sorunun "modernleşmeyi yaşayış biçimimizde saklı"[9] olduğunu kaydeden Belge, bunun gerisinde de "toplumu her an yönlendiren, bir an başıboş bırakmayan, iktidar tekelini kıskançlıkla kavrayan" devlet aygıtının bulunduğunu hatırlatacaktır.[10]

Aslında bunların her ikisi de, bilhassa Batı ve Batılı'yla temas söz konusu olduğunda yabana atılamayacak tesbitlerdir. Belki buna bir de, devlet ideolojisinin dilini, farklı açılardan da olsa sürekli tekrarlayan medyayı eklemek gerekecektir. Murat Belge, *Başka Kentler, Başka Denizler*'i "neden" yazdığını izah ederken, şu önemli olguya da işaret edecektir:

"Doksanların ikinci yarısından bu yana Türkiye'de beni en çok tedirgin eden şey bu: Olağanüstü bir medya pompalamasıyla 'fictive' bir 'kendi'ne gömülen ve dolayısıyla kendini de, başka herhangi bir şeyi de göremeyen bir toplum olduk. Bu tuhaf ve çok tehlikeli sürüklenişe duyduğum tepkinin bu gezi kitabını bana yazdıran etmenlerden biri olduğunu sanıyorum."[11]

Belge'nin bunun hemen arkasından kendisine sorduğu soru ve verdiği cevap ise Türkiye'de düşünce üreten nadir entelektüel insanlardan birinin samimiyet ve dürüstlüğünü koyuyor ortaya:

"Daha önce söylediklerime bu son cümle bağlanın-

ca, buradan 'Ben buraya da, oraya da bakıyorum ve görüyorum,' gibi iddialı bir anlam çıkar mı? Bakmasına bakıyorum; doğal olarak, bir şeyler görmek için bakıyorum; bir şeyler görüyorum da. Sonuçta ufkumuz içinde olan ve dikkatimizi üstlerine çeken maddî ve manevî bütün nesneler, bizim düşüncemizin nesneleridir. Ben de, Türkiye'ye bakar ve Türkiye'yi düşünürken Türkiye dışındaki dünyayı öğrenmeyi ve düşünmeyi mümkün olduğu kadar ihmal etmemeye çalıştım. İnsan sonuçta kendi doğup büyüdüğü, özellikle de dilini konuştuğu ülkeyi her yerden daha iyi tanır; ama zaten böyle bir doğal durumun olması, başka yerleri de öğrenmek için ekstra bir çaba göstermemizi gerektirmez mi? 'Görmek için baktım' derken iddiamın sınırı buraya kadar. Bu çabayı gösterdim ve kafa yordum. Ama bunun sonunda ortaya çıkan gözlemlerin, düşüncelerin, değerlendirmelerin isabeti, doğruluğu, derinliği ancak benim yeteneğimin elverdiği yere kadar gidecektir."[12]

Bu bahsi noktalamak için, Murat Belge'nin İspanya izlenimlerine biraz daha eğilelim ve "yeteneğinin ne kadarına elverdiğini" hep birlikte görelim: "İspanya ile ilişkimde şöyle bir tuhaflık var: üç kere gittiğim halde Madrid'i hiç görmedim. Oysa bir insanın bir kere gittiği bir ülkede bile başkenti hiç görmemesi pek sık olan bir şey değildir. Brezilya'da Brasilla'ya, Pakistan'da İslamabad'a ve hatta Türkiye'de Ankara'ya gitmemekle, *görülecek en ilginç* şeyleri kaçırmış olmazsınız. Ama bunlar özel konjonktürlerde, özel nedenlerle başkent olmuş yerlerdir ve organik kentler haline gelmeleri (yani başlangıç koşullarının yapaylığını geride bırakmaları) zaman alacaktır. Madrid şüphesiz böyle değil, 16. yüzyılın başından beri İspanya'nın başkenti ve herkesten ne kadar güzel bir kent olduğunu işitiyorum.

Bir de Almanya ve İtalya var. Bunlar da ancak 1870'te bir millî-devlet kurup bir başkent sahibi oldukları için farklı bir karakter gösteriyorlar. Roma tabiî dünyanın en eski, en güzel, en ilginç kentlerinden biri. Berlin'in bu bakımlardan onunla yarışmasına imkân yok, ama o da tarih ve kişilik sahibi, ilginç bir kent. Bu iki ülkenin geç oluşmasının yarattığı farklılık, başkentlerinde değil, başkentlerinin dışında kalan kentlerinin özelliklerinde. İngiltere ve Fransa gibi (ve aslında az farkla İspanya gibi) erken doğan millî-devletlerde başkent rakipsiz bir gelişme gösterir ve ötekiler üstünde yalnızca siyasî-idarî olmayan bir hegemonya kurar. O ülkede olan en önemli, en değerli... 'en' sıfatıyla niteleyecek ne varsa onu, başkentte bulursunuz. Oysa İtalya'da Roma'nın demin saydığım bütün sıfatlarına rağmen, Napoli, Venedik, Milano, Floransa ve başka kentler de önemlidir, her biri birer farklı kişiliktir. Aynı şekilde Almanya'da Berlin Almanya'yı hiçbir şekilde özetleyemez. Kuzey'de Hamburg, güneyde Münih, Ruhr'da Essen veya Köln, Düsseldorf, doğuda Dresden, ortada Nürnberg ve daha birçokları, her biri ayrı bir tarih ve kültür birikiminin sonucudur. Bunların yanında İspanya, İspanya olduğundan beri, hem de oldukça ileri derecede *merkezî* bir krallıktı. O nedenle başkenti de her şeyin merkeziydi. Ama İspanya'nın öteki büyük kentleri de (bölgeleri de, tabiî) ilginç olmayı başardılar. Benim gördüğüm bu üçünden başka, Sevilla, Toledo ve Cordoba, üniversitesiyle Salamanca, öte yanda Santander, çok ilginç yerler olmalı.

Bütün bunları, hâlâ Madrid'i görmediğimin teselli olarak mı yazıyorum acaba?"[13]

Bizden duymuş olmayın ama kitabı okurken biraz öyle görünüyor...

1 *Başka Kentler, Başka Denizler*, Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2006 (Altıncı Baskı), s. 7.

2 A.g.e., s. 8.

3 Ag.e., s. 274-275.

4 A.g.e., s. 279-281.

5 Ubeydullah Efendi: 'Chicago'da ben cennette idim' diyen kendi halinde bir derviş Amerika kıtasında ne yer ne içer? (1858-1937).

6 *Başka Kentler, Başka Denizler*, Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2006 (Altıncı Baskı), s. 8.

7 A.g.e., s. 10.

8 A.g.e., s. 281-284.

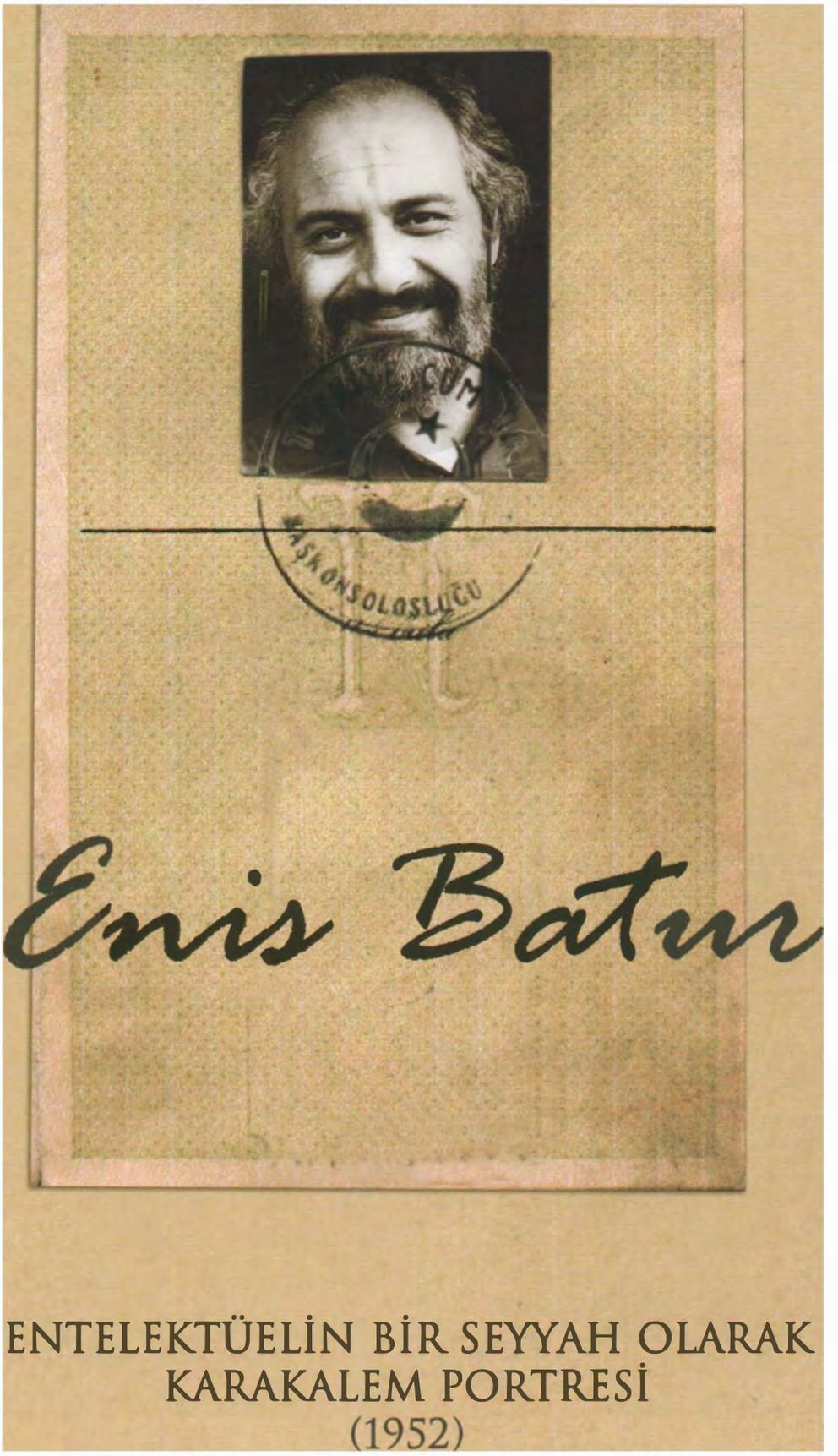
9 *Tarihten Güncelliğe*, Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 266.

10 *Türkiye Dünyanın Neresinde?*, Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul 1997 (Altıncı Baskı), s. 109.

11 *Başka Kentler, Başka Denizler*, Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2006 (Altıncı Baskı), s. 11.

12 A.g.e., s. 11.

13 A.g.e., s. 290.

ENTELEKTÜELİN BİR SEYYAH OLARAK
KARAKALEM PORTRESİ
(1952)

Enis Batur'da ruhunun derinliklerinde gizliden gizliye beslediği bir seyyah var mıydı sahiden de, yoksa bir gün birdenbire mi başkaldırıp ortaya çıktı, doğrusu bilmek mümkün değil. Bilinen, en azından buradan bakınca görülen, gezginliğin Enis Batur'a bir hayli yakıştığı gerçeği. Çünkü o, iğneden ipliğe, martıdan kekliğe, semt mezarlığından şehitliğe tecessüslerini diri tutmayı başaran ve bunu yaparken de, arka plâna geniş bir birikim ekleyebilen ender isimlerdendir.

Söylemek bile gereksiz belki ama biz yine de söyleyelim ve hatta söylemekle kalmayıp altını muhtelif renkte kalemlerle bir güzelce çizelim: Gezip dolaşmak, netice itibariyle 'teknik' bir meseledir. Maddî gücüyle birlikte sağlığı yerinde olan hemen her insan, cebine koyacağı uçak, tren veya otobüs biletiyle bu 'teknik' zorluğun üstesinden gelebilir. Ne var ki, gezip gördüğü yerleri yazmak, gezip görülen yerler hakkındaki izlenimlerini edebiyat tadı taşıyan bir üslûpla aktarmak, bunu yaparken de okuyanda bir keşif arzusu uyandırmak hiç de kolay değildir. Neden denilirse, 'gören' gözün, 'bakan' gözden arif olması gerekir her şeyden önce. Söylenecek sözün ötesini-berisini, yanını-yöresini, 'görülen'in 'görülme biçimi'ne ilişkin ayrıntılarla beslemek, kayıt dışı tutulan muhtemel 'görme biçimleri'ne de bu denklemde uygun bir yer ayırmak icap eder. Evliya Çelebi'nin ünlü *Seyahatnâmesi*'nin zayıflığının sebebi kadar, sözgelişi Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnâmesi*'nin gücü de bunu yapabilmesinden kaynaklanmaktadır. O kadar güzel şiirin altında imzası bulunan Yahya Kemal, inanılmaz ölçüde 'kötü' bir gezi yazarı olduğu halde, çok fazla kayda değer şiirin altında imzası bulunmayan Ahmet Hamdi Tanpınar, üstadını yarı yolda bırakacak ölçüde 'iyi' bir seyyahtır. Bu satırlarının yazarının da aralarında yer aldığı çokları, -gazete yazısı dışında, o da mecburiyetten- gezilen yerlere ilişkin iki satırı yan yana getiremezken, işte Şavkar Altınel veya Enis Batur, büyük bir kavrayış ve anlatım zenginliğiyle, edebiyatın en azından bizde ihmal edilen bu türüne yeni pencereler, yeni ufuklar açabilmektedir.

Bu ve benzeri nedenlerle, esasen Fransız geleneğinden gelen Enis Batur'un Paris'e ilişkin tespitlerinden ziyade, New York izlenimlerinin daha ilgi çekici olabileceğini tahayyül ettik. Bu kararda, Enis Batur'un 'düz' bir metin yazmakla yetinmeyip ana metni besleyip zenginleştiren yan unsurlara da ağırlık vermesi etkili oldu elbette. Batur'un arkasında bulunduğu fotoğraf makinesinden kitaba akseden birbirinden çarpıcı New York görüntülerini ise ayrıca zikretmek gerekiyor. Bilhassa gazetecilerin rağbet ettiği bu ifade tarzı, bir edebiyatçının objektif-denklanşör-plan kavrayışıyla birleşince doğal olarak farklı bir manzara çıkıyor ortaya. Sadece bunun için bile, gazetecilerin edebiyat, edebiyatçıların gazetecilik tecrübesinden mahrum kalmasına hayıflanmak gerekebilir.

Enis Batur, *Amerika Büyük Bir Şaka Sevgili Frank, Ama Ona Ne Kadar Gülebiliriz, New York Seyâhatı*[1] kitabının ilk sayfasına düştüğü "29 Temmuz '98, İstanbul" tarihli metinde, 'yol'a çıkmaya hazırlanan bir 'yolcu'nun 'yol'dan nasıl çıkabileceğine de dair sağlam ipuçları veriyor ki bu da ayrıca dikkate değer:

'YOL'DAN ÇIKAN YOLCULAR

"Yola çıkmama 42 saat kaldı. Herşey *yolunda* giderse, Perşembe gecesi 3.45'te evden çıkılacak; Frankfurt uçağı 06.00'da, yerel saatla 08.45'te orada olunacak; New York uçağı 10.05'te kalkıyor, aynı gün yerel saatla 12.45'te tekerlekler Amerika'ya değecek, sekiz saat on beş dakikalık ikinci uçuştan sonra. Pasaport kontrolü, bagajlar, gümrük, taksi, otele ulaşasıya iki saat daha eklemek gerekir: Demek evden otele 17 saat 45 dakika sürecek yolculuk- dediğim gibi, bir aksilik çıkmazsa. Hazırlıklarımı epeydir sürdürüyorum. Bir pratik yakası var hazırlıklarımın: bavulu son gece doldursam bile, üç haftalık süre için gereksineceklerimi önceden saptıyorum birçok kişi gibi. Mevsim yaz, giysiler daha az, hafif dolayısıyla. Erkek yolcu, kadın yolcudan ayrılıyor genellikle: Ayrıntıya girmiyor pek, işin kolayına kaçıyor, özel bir işi yoksa gezide rahatına sığınıyor. Benim durumumda, gene de özel bir işten sözedilebilir sanırım: Defter, kâğıt, kalem, mürekkep, post-it, not kâğıtları, makas türü kırtasiye malzemesi; siyahbeyaz, diapozitif filimleri, şimdi bir de DVD filimler eklendi onlara; kamera ve donanımı, fotoğ-

Fotoğraf: İlteriş Özhan Kaplan

Empire State Binası, New York'a giden hemen herkes gibi Enis Batur'u da ziyadesiyle ilgilendirmişti...

Fotoğraf: İlteriş Özhan Kaplan

Central Park'ın girişindeki heykel...

raf makinası ve objektifler, filtreler -bu sefer yanımda özel bir çanta da olacak. Bitti mi, hayır: Orada okumayı tasarladığım metinlerin fotokopileri (ki işimi bitirince onları atabileyim, gerisin geri buraya getirmek zorunda kalmayayım), iki-üç rehber kitap, bir-iki harita, üç kitap: '*American Culture*' (bir temel metinler derlemesi), Truman Capote ve Hulki Aktunç'un '*Göz Herşeyi Bilir*'i. Sonra: CD-Player, birkaç CD (yenilerini alacağımı öngörerek az CD ile yetiniyorum), el radyosu. Az daha unutuyordum: Bir cep sözlüğü.

Diller-Scofidio ikilisinin yayına hazırladığı '*Back to the Front: Tourism of War*'u Gün armağan ettiydi. Giriş bölümünde, yanılmıyorsam Valene Smith'in '*The Anthropology of Tourism*'inden (1977) alınma bir fotoğraf var: Açılmış bir gezmen çantası. O nomenklatura denemesi, bir tür araç gereç envanteri sunuyor. Her gezmen için uygulanabilecek bir röntgen uygulaması. Kendimi, yalnızca bavulumla, çantamla değil, sokağa çıkarken seçtiğim gündelik giysilerle de açmak isterim: Üst baş dökümüyle.

Bu tür yolculuklarda, neredeyse canyeleği işlevi gören iki-üç yeleğim var- son yıllarda. Onları bir İngiliz dükkanında keşfettim iki yıl önce; hem kışlık (kalın kadife), hem de yazlık (hafif keten) versiyonlarını edindim. Anımsıyorum, bir vakitler Mengü böyle yelekler diktirirdi, sonra başkalarına da bulaşmıştı o moda. Hollington'un kendi tasarımı bu yelekler. İçinde ve dışında toplam yirmi ayrı cebi, ayrıca sekiz kalemlik cebi var. Boyutları farklı o ceplerin: Yatay geniş, yatay dar, dikey dar, dikey geniş değişkenleri soldan sağa, yukarıdan aşağıya, içte ve dışta dev bir cephanelik oluşturuyor.

Başkalarını bilemem, ben sokağa çıkarken, özellikle gezilerde, *aşırı yüklü* oluyorum: Cüzdan, okuma ve güneş gözlükleri, anahtarlar, en az iki paket sigara ve çakmak, kalemler ve küçük bir defter, harita, yedek film, bazen kâğıt mendil. Sokaktan eve ya da otele döndüğümde çıkarıyorum yeleği, üzerimde ne denli ağır bir yük taşıdığını o zaman anlıyorum. Bütün bunları bir çantada taşımak da var şüphesiz; yeleğin avantajı elleri boş, özgür bırakması.

İnsan kafasında neler taşıyor - üzerindekiler bir şey mi?"[2]

YOL HAZIRLIĞININ PSİKİYATRİK KARMAŞASI

İki şey belirgin bir biçimde öne çıkıyor metnin bu kısmında. Bunlardan ilki, kadınlarla erkeklerin yolculuk hazırlıklarının birbirinden tamamen

Fotoğraf: İlteriş Özhan Kaplan

Central Park'ta saksafon çalan siyah bir yeryüzü vatandaşı...

farklı olduğu gerçeği. Metnin bu kadarını okuyan okur doğal olarak bilmiyor ama metnin tamamını okuyan okurun bildiği gibi, bu seyahatte Enis Batur yalnız değildir. Yolculuğa, eşi ressam Fatma Tülin'le birlikte hazırlanmaktadır. Metne 'Tül' olarak kaydedilen Fatma Tülin'in seyahat hazırlığına ilişkin hiçbir ayrıntı mevcut değilse de, 'bavul yapma' meselesinde aralarında farklılıklar olduğu hemen sezili yor. Bir soyutlama olmakla birlikte, Batur'un, "Erkek yolcu, kadın yolcudan ayrılıyor genellikle: Ayrıntıya girmiyor pek, işin kolayına kaçıyor, özel bir işi yoksa gezide rahatına sığınıyor" sözleri de buna işaret ediyor muhtemelen.

Yolculuğa bir kadınla çıkan hemen herkesin bildiği gibi, erkek yolcu ile kadın yolcu arasında son derece belirgin farklar vardır gerçekten de. Enis Batur, bunu erkeklerin rahatlık arayışıyla açıklıyor ve buna itiraz etmek de mümkün değil esasen. İyi ama kadınlar kendilerine eziyet etmek için mi çıkarlar yolculuğa? Sözgelişi, üç günlük bir seyahat için üç ayrı gece ve üç ayrı gündüz giysisini ve bunlara uyabilecek pabuçları bavula yerleştirmek, arkasından da, 'muhakkak bir şeyler unuttum' gözleriyle odanın dört bir yanını kolaçan ederek birkaç parça giysiyi daha bavula tıkıştırmak ne anlama geliyor acaba? 'Kadın giyimi daha teferruatlıdır' diyerek işin içinden sıyrılmak mümkün elbette. Ancak bu kadar basit olmasa gerek. Büyük ihtimalle bunun gerisinde, kadınlar ile erkeklerin hayatla kurdukları ilişki biçimi yatıyor. Hayatı daha kompleks bir bütün olarak gören ve buna uygun zihniyet kalıpları geliştiren kadınlar -bunu yaparken kimi zaman hayatı içinden çıkılmaz hale getirseler bile-, seyahati de bu bütünün bir parçası telâkki ediyorlar. Durum böyle olunca, buna uygun bir bavul hazırlamanın şaşırtıcı bir tarafı bulunamaz herhalde.

Ancak, bavul hazırlamak kadar önemli olan bir başka hazırlık daha var, o da zihinsel hazırlık:

"Böyle yolculuklarda, asıl zihinsel hazırlık vakit ve emek gerektiriyor.

Böyle yolculuklar - çok kısa sayılamayacak bir süreye yayılan, herhangi bir 'görev' ile delinmeyen, keşif duygularını kamçılayan, çünkü zengin bir bilinmeyenler toplamıyla önümüzde biçimden biçime giren her *yolculuk öntasarısı* imgelemde

uzun uzun çalışır.

Yalnızca hayal gücüne bırakılmış bir alan değildir bu: Yolculuk öncesinde, bir o kadar da verilere yaklaşılır. Diyar, ülke ya da kent; dağ, orman ya da deniz- gitmeden öğrenmekte yarar gördüklerimizle ilgili olarak, uzunlu kısalı tarıma, tanışma evreleri katederiz. Önhazırlıksız bir gezinin keyiflerini yadsımıyorum, rizikolarını görüyorum: Süre sınırlıysa, hedef yoğunsa, hazırlıksızlığın yol açabileceği kayıplar kazanımları gölgede bırakabilir.

Diller-Scofidio ikilisi, gezmenlikle bağlantılı çarpıcı bir ölçütü kurcalıyorlar, yayına hazırladıkları seçkinin sonsözünde: Her yolculuğu 'ilk' kapsamına giren karşılaşmalar dürtükler, diyorlar. Şüphesiz doğru bu gözlem: Bir araca ilk kez biniyorsak, bir ülkeye ilk kez gidiyorsak, ilk kez göğüsleyeceğimiz nokta sayısı ciddi bir yükseklik eğrisi gösteriyorsa, bütün bu 'ilk'ler hem gövdemizin kimyasını etkiler, hem de zihnimizi boğacak ölçüde *yükleme* yaratır. Hazırlığın önemi işte burada: Kesif keşif alanı için sağlam yön bilgileri edinmek ruhumuzdaki kayboluş dozunu düşürebilir.

Yoksa, elde midir kaybolmamak? Keşif alanının kesifliğiyse, New York'tan korkutucu harita olmasın. Her yıl, milyonlarca gezmeni bekleyen yazgıdır: Karşınızda sizi 'ilk an'dan başlayarak içine alan, orada bir çırpıda soğuran ve 'son an'da posanıza iade eden, kıvıl kıvıl, hemşerisinin bile eline avucuna almayı, zaptetmeyi başaramadığı bir bünye durur. Durmadan çarpacağınız uçsuz bucaksız cam duvarlı bir labirent. Pusulanız sizi bu koşuldan nereye kadar koruyabilir? Keşif alanı keşfedilebilir mi?

Metropolitan Müzesi'nin girişi...

Fotoğraf: İleriş Özhan Kaplan

Hep onu düşündüm, dile getirdim: Bir ülkeyi, kenti, noktayı *tanımak* için orada yaşamak gerekir. Gezmen, topu topu tanışır. Bir sınırı vardır tanışıklığın, gezmenden gezmene değişen, bu sınırların iç sınırlarını genişletme becerisidir sonuçta. Gezgin başka, demiştim: Gezginlik ayrı bir haldir, onu gezmenlikle çatıştırmak hepten yanılmak olur.
Gezgin yazısını, ondandır, gezmen yazısıyla karşılaştırmaktan kaçınmak en iyisi. Oysa karşılaştırır, karıştırınız bu ikisini, genellikle: İki koşulun temel farkları üzerinde kafa yormadığımız için. Yolculuğa, yolcu-olma durumuna gelince: O bunları öteleyen bir seçime dayanır, daha önce bu konuda yazdıklarıma yeniden dönecek değilim.
Dönmek istemiyorum, çünkü, özellikle 'Tozan'da dile getirdiklerimi yinelemektense, *burada* o 33 parçalık yekmetini sürdürmek istiyorum-
demek ki, şu yazmakta olduğum, yazılmaya koyulduğum metin,
şu yazmakta olduğum metin derken
gerçekten de yazmakta olduğum,
yazmaya koyulduğum metin
önündeki okur, henüz başlangıçta, 'Tozan'ı okumuş olmaya, yeniden okumaya, ilk kez okumaya çağrılıyor tarafımdan,
demek ki,
vurguluyorum.
Bendeki Yolcu, kendisini kemiren gezmenden, ayağına durmadan dolaşan gezginden
sonunda
ayrılsın."[3]

YALNIZLIĞIN TUHAF OYUNCAKLARI

Jean Baudrillard, eski Atina'nın, İskenderiye'nin ve Persepolis'in "mirasçısı" olarak gördüğü New York'a ilişkin ilk izlenimlerini özetlerken, kentin caddelerini gece gündüz bir çığlık gibi yırtan "canavar düdüğü" seslerinden, arabaların süratinden ve saldırgan reklamlardan söz ediyor. Arkasından da, insanların sürekli gülümsediğine değinerek, "... hatta gitgide daha çok gülümsüyorlar; ama hiçbir zaman birbirlerine değil, her zaman yalnız kendileri için gülümsüyorlar"[4] diyor. İnsanı ürperten şu tespiti yapan da Baudrillard'dan başkası değil:
"Burada sokaklarda tek başına düşünen, tek başına şarkı söyleyen, tek başına yiyip kendi kendine konuşan insanların sayısı ürkütücü (...) Ancak belli bir yalnızlık var ki başka hiçbir yalnızlığa benzemiyor. Herkesin önünde, bir duvarın, bir arabanın motor kapağı üstünde, bir parmaklık boyunca yemeğini tek başına hazırlayan adamın yalnızlığı. Burada her yerde görülüyor bu; dünyada görünen en üzücü sahne; yoksulluktan daha üzücü; herkesin içinde yalnız başına yemek yiyen bir kişi, dilenen bir kişiden daha çok üzücü. Hiçbir şey bundan daha çok insan ya da hayvan yasalarıyla çelişkili değil, çünkü hayvanlar yiyeceği paylaşmaktan ya da almak için çekişmekten her zaman onur duyarlar. Tek başına yemek yiyen insan ölmüştür (ama içki içen insan ölmemiştir, neden acaba?)."[5]
Baudrillard'ın "içki içen" ve "yemek yiyen" insan ayrımı bir yana, New York'ta yaşayan ya da, yolu şu veya bu şekilde New York'a düşen insanların "yalnız başına yemek yediğini" söylemesi, üstad kusurumuzu bağışlasın ama biraz abartılı geldi bize. Söz konusu olan tanıklıksa, bir yalnızlığın kentinden (Londra), ait olduğu kente (İstanbul) ilişkin manzaralar bulma hevesiyle (Cengiz Çandar, 1997 yılında, o zamanlar çalıştığı *Yeni Şafak*'ta, yeryüzünde İstanbul'a benzeyen tek kentin New York olduğunu yazmıştı çünkü) bir fırsatını bulup soluğu JFK'de alan bu satırların yalnızlığa yargılı yazarı, böyle bir şeye tanık olmadığını söyleyebilir rahatlıkla. Hatta tam tersine, Central Park'tan Beşinci Cadde'ye, Lexington Avenue'den Columbus Circle'a, öğle paydosunda bile birbirleriyle sohbet edip gülüşerek yemek yiyen, eğlenen insanlar ağırlıktadır New York'ta. Baudrillard'ın nerede böyle manzaralarla karşılaştığını bilemiyoruz ama artık Enis Batur'a kulak vermemiz gerektiğini sezebiliyoruz:
"5 Ağustos, 08.30 / İki gecedir, Beşinci Cadde'nin doğusuna gidiyoruz Tül'le; dün gece bir Meksika lokantası faciası yaşadık gene, İkinci Cadde'ye kadar boşuna gitmemişiz neyse ki: Çevreyi gördük hiç değilse. 54. Sokak'ta, karşılıklı iki sıra sekiz-on ev sıkışmış araya, bir vakitler bahçeli evler varmış demek burada, o açıdan gökdelenlerin hızla kuşattığı Levent'i andırıyor bölge. Şimdi her

taraftan kuleler tırmanıyor yukarıya; çoğu işyeri ve ticaret merkezi, birkaçı otel, bir de oturulan plaza'lar var aralarında. Nasıl yaşıyorlar bu ortamda? Gökdelenler ışık saçıyor genellikle, gene de karanlık, içkarartıcı bir ışık bu; trafik akıyor, kent homurdanıyor durmadan. New York'lular çoğunlukla bu bölgelerde yaşamıyorlar, biliyorum. Yaşayanları da var ama. Bir hayli pahalı semtler olmalı bunlar, gazete ilânlarından anlıyorum, neden yeğliyor yeğleyenler burayı?

Ne olursa olsun, özellikle Park Avenue, etkili bir derinlik boyutu taşıyor, öteki caddelerden (Beşinci Cadde'den bile) daha geniş olduğu için sanırım. Arkasındaki Met binasının en azından geceleyin boğamadığı Helmsley Building, ışıkları ve hikâyesiyle Amerikan rüyasını özetliyor: Günde 12 $ kazanan bir office-boy'un elde ettiği servet kapitalizme tapınmanın anahtar açıklamalarından birini taşıyor: Çalışırsan kazanabilirsin. Bir de: Çalışırsan kazanamayabilirsin. Çöpçülere geleceğim elbette- sonra.

Park Avenue'yü ve onu kuşatan iki ana caddeyi (Madison ve Lexington) pek çok anayapı donatıyor. Eski gökdelenlerin kendilerine özgü bir alımçalımı var hâlâ: Fred F. French Building ile Tudor City, 1920'li yıllarda yapılmış, camın geride durduğu, sıcak kuleler. Yenilerin mimarîsi çok daha yırtıcı. Benim gözdem, IBM'in dev kulesi. Bir ara Trump Tower'ın içine girdik, tanrım ne görgüsüzlük, ama ne şatafat. Dün öğleden sonra, Max Frisch'in *New York Günlüğü*'nü okuyordum, ne denli incelik göstermeye çalışırsa elinde değil (miş) adamın: Buram buram ironi doğuruyor New York, bir Avrupalı bakarken. Zenginlik, teknolojik görkem, büyüklük ve biraz da büyüklenme (biraz mı acaba?), siyasal güdüklük, şiddet, eşitsizlikte eşitlik esasına dayalı bir Demokrakrobasi... gerçekten yeni mi bu dünya bilemiyorum da, eski dediğimiz dünyadan çok farklı, çok ötede bir evrim çizgisi çekiyor.

İki gecedir, geç saatta, bütün New York sokaklarını istilâ eden milyonlarca şişman çöp torbasının arasından yürürken düşünüyorum: Yeryüzünün hiçbir kenti bu kadar atık üretiyor olamaz. Peşpeşe geliyor büyük çöp arabaları, boğuk sesleriyle öğütmeye çalışıyorlar topladıklarını. Sonsuz bir tüketimin göstergesi bu. Bir yandan da sonsuz bir üretim istiyor o atıklar. Çalışıyoruz, kazanıyoruz. Çöp arabaları bundan doluyor. Neden yaşıyor insanoğlu? Tek bir yanıtı var bu sorunun: Doğmuş olduğu için. Oysa, Amerikalılar enikonu sofular: Öteki hayata hak kazanmak için her gün İsa'ya olan borçlarını ödüyorlar. Şurası gerçek: Faizler düşük burada, kredi olanakları geniş. The Manhattan Chase Bank'ın girişinde geceleri karton evlerini kuran sabahları çözenler neden çalışmıyor, üretmiyorlar?

Geceyi Blue Bar'da noktalıyoruz gene. Bir Uzak-Doğulu çift koklaşıyor yan masada. Öbür masada Tül'ün deyimiyle *miyavlayan* üç Amerikalı sigara içiyoruz diye gerginler. Sağlıklarını bozma hakkımız yakında elimizden alınacak, bugün NYT'daki bir haberden barlarda da sigara içme yasağının gündeme geldiğini öğrendim. Ötekilere satmak istiyorlar bir tek. Her tür pisliklerini satıyorlar zaten. *Miyavlama* konusuna gelince: Amerikanca,*[6] ne zamandan beri ve neden kedi çenesiyle konuşulan bir İngilizceye dönüştü acaba? Bu soru dün Peter, Paul ve Mary'den "Blowin' in the Wind"i dinlerken kesin halini aldı kafamda: Village'dan 1960'ların başında gelen o pırıl pırıl, pürüzsüz İngilizce nereye gitmiş olabilir? Bozuşmanın kaynağını da, gerekçelerini de merak ediyorum aslında. Televizyon sunucularından başlayarak bütün Amerikalıların gırtlakları yağlanabilseydi, bu korkunç gıcırtı dilinden kurtulabilir miydi dünya?

Bugün niyetimiz ya Lincoln Center'a, ya da Whitney Museum'a doğru- bakalım hele."[7]

ÇAĞINA TANIKLIK ETMEK

Gerek *İki Deniz Arasında Siyah Topraklar, Bordeaux Seyahatnâmesi*'ni,[8] gerekse *Bulutlardan Yontma Kayalar, Bir Bretagne Gezisi*'ni[9] okuyanlar gayet iyi hatırlayacaklardır, Enis Batur'un 'seyahatnâmeleri'ni öne çıkaran, sadece gözlem gücü veya eşyaya tasarruf şekli değil, bütün bunları da bünyesinde barındıran edebiyatçı titizliğidir. Bir benzerini Şavkar Altınel'de gördüğümüz bu titizlik, gezi öncesine ve sonrasına ait çalışkanlıkla paralel bir seyir izliyor elbette. Enis Batur'un sevdiği kelimeyle söylemek gerekirse, 'gezmen'ler genellikle böyle bir çalışkanlığa da, titizliğe de gönül in-

Fotoğraf: İleriş Özhan Kaplan

Broadway Street...

dirmezler pek. Genel eğilim, gidilen kentin tarihe kök salma biçiminden veya coğrafyaya yerleşme kaygısından ziyade, modern hayatın alışkanlıklarına cevap verebilme eğilimlerine mütemayildir. Oysa, Enis Batur'un, "Bordeaux, yanılmamışım, varsıl şehir" diye başlayan ve "Tren, nehrin üzerinde bir başka trene yol vermek için birkaç dakika durdu, beklerken, iki kıyının siluetini taradım, o açıdan bakıldığında, bir gravüründen tanıdığım kadim Bordeaux görüntüsüyle çakışıyordu gördüklerim. Korunması güç olan korunabilmiş demek: Kentin gölgesi. Gövdeyi değiştiriyor Zaman, eskimekte gecikmeyen yenilikler. Le Corbu'den Bofill'e bir dizi çağdaş mimarın eli değmiş buraya. Şimdi yeni bir çağın kapısı aralanıyor. Bordeaux Belediye Başkanı Montaigne bugün şehre inebilse, bu sıfır eşiğini paylaşır mı benimle, yoksa gölgenin de alabildiğine değiştiğini mi ileri sürer, kimbilir. Buraya biraz da onu aramaya geldim. Rue Michel Montaigne, tam iki adım ötemde"[10] diye devam eden satırları, yazarın titizlik ve çalışkanlığının somut izlerini taşıyor ve üstelik okuyucudan da benzer bir çaba talep ediyor.

Tıpkı, şimdi okuyacağınız metin gibi:

"6 Ağustos, 00.25 / Gece, dönerken, taksinin arka penceresinden bakıyordum: Empire State Building'in kırmızı ve yeşil aydınlatılmış üst bölümlerinin hemen yanına ilişmiş zavallı dolunay: Güçsüz, ufarak bir lâmba. Oysa bu gece, Greenwich Village'da makûl boyutlu bir ortamda keyifliydik. Yemek öncesi ve sonrası sakin sokak aralarında yürüdük: O üç-dört katlı evlerde bize benzemeseler bile, apayrı bir canlı türünün temsilcisi sayamayacağımız insanlar yaşıyor. Çoğu köpek besliyor. Neredeyse hepsi birbirlerini tanıyorlar-yanılmıyorsam, komşuluk ilişkileri oldukça güçlü Amerika'da. Perry Street'te, 'Anton's' adlı küçük bir lokantanın dışarıdaki masalarından birinde oturduk, kaldırımlarda üçer beşer toplanmış sohbet eden mahallelileri izledik. Genci yaşlısı iyice kaynaşmışlar. Village'da yaşayanlar, şehrin genişce bölümünde egemen olan toplumsal eko-

Fotoğraf: İlteriş Özhan Kaplan

Central Park girişinde Enis Batur'un dikkatini çeken "homeless"lardan birisi (üstteki değil!)...

nomik çerçevenin dışında yer edinmişler, daha sağlıklı ve insancıl bir fanus yaratmışlar kendilerine. Okuyan, dünyayı dünyalarıyla sınırlı saymayan, yeryüzünün her bölgesini denetlemekle yükümlü olduklarına inanmayan Amerikalılar bunlar. Yaşlıca olanlarına bakıyorum, farklı giyim- kuşamlarıyla Woodstock, Vietnam Savaşı karşıtlığı, Beat kuşağı mührü taşıyorlar, Wall Street iki ayaklılarından alabildiğine uzaklar her halleriyle. Christopher Street'te eşcinsel çiftler ağır basıyor, elele yürüyen iriyarı zenciler, ufak tefek beyazlarla selâmlaşıp söyleşiyor. Mac Dougal Street'te bir de Alley var. Yarı kapalı o nefis sokakta ya da Grove Street'te birkaç ay geçirmek isterdim. Village'ın kendine özgü bir efsane deposu var ayrıca: kimler geçmemiş ki buradan! İki adım ötede, Dylan Thomas'ın ölesiye içtiği (ve sonra da gerçekten ölmeyi başardığı) Houston Street'te arabaların stop lambalarına dalıp gidiyorum. Aklıma James Laughlin'in soğuk ama nefis şiiri 'Dylan' geliyor -hastane koridorlarında bir ölüm tutanağı. Hemşire kız soruyor: 'Ne iş yapardı?' Şair olduğunu öğrenince, tam da anlayamıyor, parantez içinde 'şiirler yazan kişi' yazıyor.

Önceki gün, yanımda getirdiğim New York şiirlerinden bazılarını okudum. Pound, Lowell, Whitman, O'Hara, Hughes ve Derek Walcott'un Village'daki Bleecker Street için (hem de yazı konu edinen) şiiri - Poesia'nın benim açımdan önemli bir sayısında, 'Ağlayan Kadınlar Lahdi'nin yayımlandığı sayıda yer alan dosyaydı bu. Şiirlerin çoğu kötü geldi bana, ne yalan, Lowell'ınkiler bile. Hele Whitman'ın 'Mannahatta' ve 'Broadway' şiirleri nasıl da köhne. Şehir şiiri yazmak belâlı bir iştir zaten. O konuya dönerim belki, burada; hele yanımdaki öbür şiirleri de okuyayım bir.

10. Sokak da alımlı, yeri gelmişken ekleyeyim. Biraz gıda alışverişi yaptık ayrılırken. Bir *Village Voice* aldım çıkışta, otele gelir gelmez göz attım: Onda da tüketim çığlıkları dolaşıyor sayfaları: Konser biletinden laptop'a, vibratörden ucuz Paris yolculuğuna herşey satılıyor; köleler için iş, abazalar için seks çağrıları ilân sayfalarında itişiyorlar.

Bugün, sonuç olarak, hem Lincoln Center'a hem de (ufak bir Central Park turunun ardından) Whitney Museum'a gittik Tül'le -işin o faslını yazmayı sabaha bırakıyorum.

Kulaklığımda Joni Mitchell: 'Chinese Cafe'.

Bu gece aslında Chinatown'a gitmekti niyetimiz, son anda caydık -vuslat yarına öbür güne."[11]

'MEKÂNIN DÜŞÜNCENİN KENDİSİ OLDUĞU' KITA

Hakkını teslim etmek gerekir ki, Jean Baudrillard da titizlik ve çalışkanlık konusunda pek fazla gerisinde kalmıyor Enis Batur'un. Ancak, Baudrillard'ın titizlik ve çalışkanlığı, daha ziyade bir önyargıyı besleyip desteklemeye matuf sanki. Hayır, bunu doğrudan, kaba bir biçimde sezdirmiyor elbette *Kötülüğün Şeffaflığı* yazarı. Tersine, son derece incelikli göndermeleri, mukayeseleri söz konusu. Buna rağmen, hayli güçlü, kuvvetli ve mağrur olmakla birlikte; bir o kadar da haylaz, şımarık ve arsız karakteriyle öne çıkan Amerika isimli bir oğul yetiştirmiş Avrupa medeniyetini savunmaya çalışırken yakalayabiliyoruz kendisini. Üstelik, bir yönüyle, Avrupa medeniyetinin de şımarık evlâdına benzemeye başladığının bir hayli farkındadır üstad. Sözgelişi, "İnsanlar neden New York'ta yaşıyorlar?" diye sorarken ve buna "Aralarında hiçbir bağ yok (...) Burada bulunmanın hiçbir insani nedeni yok; iç içe, birbirine yakın yaşamanın verdiği esrime dışında"[12] derken, haylaz evlâdını cezalandırmaya çalışan ama bunun imkânsızlığının da farkında olan bir 'baba' edâsını gizleme gereği bile duymuyor. Buna mukabil, şu sözler de Jean Baudrillard'dan başkasına ait değil:

"Avrupa'da bulutlar gökyüzümüzü berbat ederler. Kuzey Amerika'nın iri bulutlarla kaplı uçsuz bucaksız gökleri ile karşılaştırıldıklarında; bizim öbek öbek bulutlarla kaplı göklerimiz, öbek öbek bulutlarımız, onlar gibi öbek öbek düşüncelerimize benziyor; bunlar geniş alanlara yayılan düşünceler değildir. Paris'te gökyüzü hiçbir zaman havalanmaz, hiçbir zaman üstümüzde süzülmez, birbirini gölgeleyen iç karartıcı binaların dekoru içinde sıkışıp kalmıştır, küçük bir ev gibi; büyük kent New York'takilerin tersine, başdöndürücü aynalı cepheleriyle birbirlerine yansımaz binalar Paris'te... Avrupa hiçbir zaman bir anakara olmamıştır. Göklerde görülür bu. Kuzey Amerika'ya

ayak basar basmaz tam bir anakaranın varlığını hissedersiniz; burada mekân düşüncenin ta kendisidir."[13]

Ahmet Hamdi Tanpınar kadar Cemil Meriç'e de yakışacak bu final cümlesinin Amerika'ya övgü mü yoksa yergi mi olduğunu kestirmek o kadar da kolay değil doğrusunu söylemek gerekirse. Baudrillard'ın bunu söylerken neyi kastettiğini anlamak için Enis Batur'un tarıklığına başvurmanın yeridir:

"6 Ağustos, 02.30 / Sanat etkinlikleri açısından canlanan kentler var, yazın; bir de 'mevsim'e hazırlananlar göze çarpıyor, yaz aylarını hafif atlatıyor, geçiştiriyorlar: New York böyle örneğin. Koca kent bütünbütüne boş durmuyor tabiî, gene de dört mevsimin en ölgünü yaz burada. Lincoln Center'da gezinirken o gevşekliği gördük dün. Metropolitan Opera güze ve kışa yatırım yapıyor sözgelimi: Program belli (bu yıl Schönberg'in 'Musa ve Harun'uyla açıyorlar), biletler satışa sunulmuş bile. Avery Fisher Hall canlı bir tek, Mozart festivaliyle, doğrusu heyecandan öldürmüyor şu anda beni. Juilliard School'un avlusunda gezindik, ortamı kokladık biraz, bezgin öğrenciler çarptı gözüme. Yaz dersleri çekilir mi? Öğlen yemeğini Lincoln Center'ın karşısındaki bir İtalyan lokantasında geçiştirdik: Elbette 'the best pizza in town' yazıyordu vitrininde, ayrıca ben denedim, fena da değildi hani, ince hamurlu hafif bir pizzaydı, bizde yedirilen deve hamurlulardan sonra hele. Ardından, Tül'ün ısrarıyla ufak bir kazık yedik, göz göre göre gezmenlerin kakalandığı Central Park gezisine çıktık atlı arabayla. Sevimli, bekârlığıyla övünen bir arabacı bir saatlik geziyi yirmi dakikada tamamladı - Zaman görecedir. Bahşişi az bulunca bir de yağdı esti arkamızdan, 'burası New York, yerseniz' diyerek - ne yapalım, biz de kaç kuşaktır Türküz, yersen, dedim içimden. Sonra Beşinci Cadde'yi yukarı doğru, Central Park hizasından katetmeye koyulduk. Orada da, bir Hintli satıcı 1,5 dolarlık suyu 2 dolara kakalamaya çalıştı, beceremedi. Sistem her yerde

Bu satırların yazarı, karlı bir kış günü bu otelden çıkıp 13. Cadde'ye yaptığı yürüyüşü hiç unutmadı...

Fotoğraf: İleriş Özhan Kaplan

böyle çalışır. Frick koleksiyonunun önünden geçtik, Hayvanat Bahçesi'ne teğet yürüdük, Metropolitan Müzesi'ni görünce anladım ki, hızlı gitmişim: Hedefteki Whitney'e doğru geri döndük.

Yaz edilginliğini benim açımdan delen bir olay, Whitney'de açıldığını duyduğum, heyecanla işaretlediğim Andrew Wyeth sergisiydi. Hiç günışığına çıkmamış epey suluboya çalışmasının da sergilendiğini okumuştum bir yerde, hayli doyurucu bir bütünlük bekliyordu bizi.

Andrew Wyeth'dan gördüğüm ilk 'kare', hiç unutamadım, 1972'de aldığım paperback baskı *The Sound and The Fury*'nin kapağında yeralan, yıllar sonra bir tablonun ilk ayrıntısı olduğunu öğrendiğimde hayli şaşırdığım 'korkuluk' olmuştu. O gün bugün yakınlık duydum dünyasına, Hopper'la birlikte bir dönem Amerikan resminin en önemli temsilcisi olarak gördüm yapıtını, gene de çok sayıda resmiyle karşılaşma olanağı bulamadım. Kendi çizgisine sadık, sanat dünyasının çalkantılı güzergâhına kayıtsız kalmış o münzevînin işlerine faltaşı gözlerle baktım dün.

Whitney'de başka bölümleri de gezdik elbette. Louise Nevelson'dan doyurucu bir bölümlük vardı bir katta, 86'da, Paris'teki Claude Bernard'da açtığı sergi kadar dolu bir toplam, ayrıca bir kolaj da serpiştirmişlerdi dev siyah kütlelerin arasına. 1960'larda, Soho'da kırk odalı bir evde oturuyormuş Nevelson, yaşlı bir öncü, yontuları ondan mı göz göz büyüyordu acaba?

Bir başka katta, bir şamar gibi iniyor yüzüme Calder'in sirki. Bir fanusun içinde toplanmış o oyuncakları, bizzat eliyle kurmuş cam çadırı; Whitney'e gelip. Yüzyılın benim gözümde en önemli işlerinden biri bu 'sirk' - bu güz tamamlamayı öngördüğüm 'Hokkabaz' için büyük şans oldu onu bütünlüğünde görmem. Epey Calder var ayrıca, Whitney koleksiyonunda. Müzenin bahçesindeki küçümen siyah yontusunun önünde fotoğrafta durdum, Tül gülüyordu düğmeye basarken. Daha önce de bir Calder'la fotoğraf çektirdiğimi anımsıyorum da, nerede çektirdiğimi çıkaramıyorum. Bir gün, el-örümcek bağlantısını kurcalayan, önceki kış Paris'te başladığım (ve gariptir, New York'a gelirken yanıma aldığım) metni açmayı başarabilirsem Calder'a da *girebileceğim*-giriş oradan olur ya, nereye kadar giderim, gidebilirim: Kimbilir.

Fotoğraf: İlteriş Özhan Kaplan

Ünlü Columbus Meydanı'nda Columbus Anıtı...

Whitney Museum'un iki sürekli koleksiyon sergisinden fotoğrafla ilgili olanında birkaç Mapplethorpe da gözüme çarptı. Çok güçlü bir toplam gibi gözükemedi bana fotoğraf koleksiyonu, iç salonlarda bir temalı serginin (Savaşla ilgiliydi sanırım) hazırlıkları sürdürülüyordu. Resim koleksiyonu, Amerikan resminin evrimini yansıtan zayıf bir çerçeve çiziyor. Gene de, bazı yapıtlarda, röprodüksiyonlarından tanıdığım yapıtlarla karşılaştığım için doğrusu keyiflendim - bir düzine kadar da Hopper sızmıştı araya, ne yazık ki hepsi de tanıdığım resimlerdi.

Bir de güncel sergi yeralıyor katlardan birinde: Charles Ray'den plastik hiperrealist heykeller, enstalasyonlar, bir eşcinsel toplu seks seansı çarpıcıydı. Bana da, Tül'e de hayli eklektik göründü işleri.

Müzenin kitabevinden küçük alışveriş yaptım: Bir Calder kitabı, Amerikan resmi ile ilgili derlitoplu bir kitap, bir de Andrew Wyeth biyografisi - *A Secret Life*, bol resimli ve fotoğrafla desteklenmiş kalın bir kitap. Geçen gece, Village'daki Biyografi Kitabevi'nin karşısında onu düşündüm:

Fotoğraf: İleriş Özhan Kaplan

Columbus Meydanı'nda başlayıp China Town'a uzanan Broadway hâlâ yeryüzünün en uzun caddelerinden birisi...

Nedense, yaşamöyküsü alanında Amerikalılar inanılmaz ölçüde iştahlı, verimliler. *Birey*'e gizemleştirici bağlantılarının kaynağında, Avrupa bireyciliğinden ciddi bir kavisle ayrılan özel bir felsefe var. Bana öyle geliyor ki, kişinin iç başarısından çok toplumsal düzeyde elde ettiği 'başarı' gözlerini kamaştırıyor onların. Kabasaba bir çözümleme denemesi benimkisi, temellendirmek için daha düşünmek, tartmak gerekir. Bugünkü NYT'da bir haber gene de doğruluyor o yaklaşık kanımı: Andy Warhol'un 70. yaşını kutlamışlar dün, 900 saniyelik bir dijital saat yerleştirmişler 66. Sokak'taki evinin önüne, herkes 15 dakikalığına ünlü olmak için bu ikona-imgenin arkasına geçip fotoğraf çektirmiş sırayla.

Ne ilgisi var dememek gerekir: Aynı anda, 86. Sokak'taki Carl Schruz Parkı'ndaki Peter Pan heykeli çalınmış.

Sevindim."[14]

NEW YOR KİMİ ZAMAN DA DÜŞ KIRIKLIĞIDIR

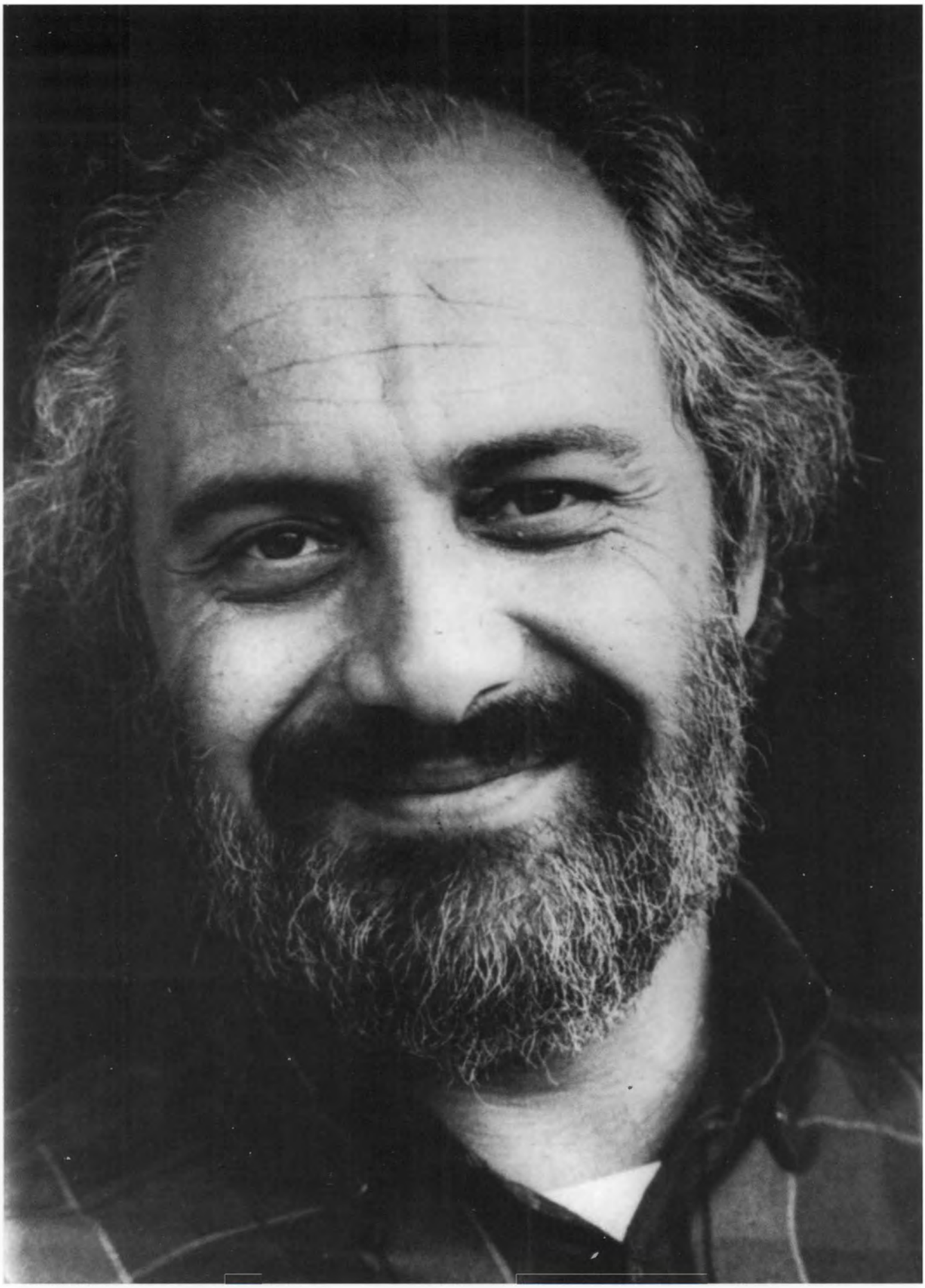
İtiraf için erken midir, geç midir bilinmez ama dünyanın sayılı görkemli şehirlerinden biri olan New York, kimi zaman da inanılmaz bir düş kırıklığıdır kendisini kucaklamaya gelenler için. Dev gökdelenlerin gökyüzünü esirgeyen mimarîsi ezer ilkin sizi, arkasından, özellikle Times Square'deki inanılmaz boyutlardaki reklam panoları yürür üzerinize üzerinize. Bu saldırıdan kurtulmak için kendinizi karşı kaldırıma atmaya yeltenirseniz, hiç hız kesmeden size sürünerek geçen bir sarı taksinin Porto Rikolu veya Hintli olması kuvvetle muhtemel şoförünün küfürlerine maruz kalırsınız. Bağdat Caddesi'nden sonra belki de yeryüzünün en uzun caddesi olan Broadway'i adımlarken dünyanın bütün dillerini işitmek, nedendir bilinmez, Türkçe hevesinizi depreştirir iyiden iyiye. Bir 31 Aralık sabahının erken saatlerinde, New Yorker Oteli'nden oğlunuzun evine gitmek için yola çıkıp Empire State Building'in önünden geçerken bomboş caddelerde birdenbire başlayan kar yağışı, durup dururken Ahmet Muhip Dıranas'ı hatırlatır size ve sanki ona eşlik etmek istercesine geniş kaldırımlarda Necip Fazıl'la ünsiyet tazelersiniz hayli absürd olduğunu bile bile. New York ya çok sıcaktır ya da çok soğuk. İstanbul gibi bir kente ömrünüzün mühim bir kısmını bağışlamış olsanız da, siz de insansınız, üşürsünüz ve memleketinizde de pıtrak gibi çoğaldığı için artık yabancısı olmadığınız Starbucks'lardan birinde bir cappucino molası vermek üzere soldaki ilk sokağa saparsınız. *New York Times*'ın pazar nüshası, bütün ekleriyle birlikte masaların üzerine serilmiş, yaşlı bir siyah, en az kendisi kadar yaşlı köpeğiyle, kelimenin ger-

çek anlamıyla masalardan birisine tünemiştir. Ancak, asıl keyif cappucino'nuzu orada içmek değildir, asıl keyif, karton bardaktaki kahvenin üzerine bolca tarçın ekleyip kar yağan kaldırımlara savrulmaktır. Bir bankanın otomatik para çekme makinesinin imkânlarından faydalanarak kartonların üzerinde uyuklayan bir 'homeless'in, belki de dünyanın en güzel uykularından birini uyuduğunu fark ederek, asıl 'homeless'in kim olduğuna dair bitmeyen sorgulamalarınıza bir yenisini eklemek için bulduğunuz fırsatı da kaçırmazsınız üstelik. Sabahın o saatinde bütün ciddiyetiyle yanan trafik lambalarındaki kırmızı ışığa eşlik eden 'Don't walk' uyarısının, geceyarısından sonra 'Don't talk'a dönüştüğüne dair yaptığınız espriye gülen arkadaşlarınızı hatırlayıp gülmek ile gerilmek arasında tereddüt içinde kalırsınız bir miktar. İçinize bu kadar eğilmiş, hatta içinizde boğulmanıza ramak kalmışken yağan karları izlemek için başınızı kaldırıp da gökdelenlerle karşılaşınca, 'Nereye giderse gitsin insan kendisini de beraberinde götürüyor' diyen o adı belirsiz Kızılderili şamanının bilgeliği karşısında kirpiklerinizi kırpıştırır, böylelikle birkaç kar tanesinin ömrünü birkaç saniye daha uzatmış olursunuz belki. Kentin ismi New York'tur ama siz inadına, *Charring Cross Road Tesadüfleri*'ne ara verip ezelden ebede İstanbullu olduğunuzu hatırlarsınız büyük bir iman takviyesiyle. Adımlarınıza biraz daha güven gelmiştir artık, karton bardaktaki kahvenizi yudumlarken, içinizle birlikte dışınız da daha bir ısınmıştır sanki. "Şehirler padişahı cânım İstanbul"lu olmanın, diğer kentlere böyle tepeden bakmanızı sağlayan bambaşka bir bilince eşlik ettiğini hatırlarsınız yeniden. New York ayazı, Kandilli'de gülümseyen bir martıya, Süleymaniye'nin insana 'hiç'liğini hatırlatan avlularında kanat çırpan birkaç güvercine dönüşüverir. Yahya Kemal'in "Ezansız Semtler" makalesine inat, Sâbâ makamında bir de ezan sesi kanatlanıverir kirpiklerinizden. Yeniden ve bir kez daha fark edersiniz ki, İstanbulluluk bilinci, yeryü-

Central Park'ın faytoncuları hemen herkes gibi Enis Batur ve Fatma Tülin'i de kazıklamaya kalkışacaklardı...

Fotoğraf: İlteriş Özhan Kaplan

"İnsanlar ikiye ayrılır: E.B.'yi sevenler ve sevmeyenler. Kayıtsız kalan yoktur..."

zünü taşra kılma kararlılığından başka bir şey değildir aslında.
Broadway ise Soho'yu ortasından keserek akıp gitmektedir Chinatown'a doğru. Chinatown'a gidenler arasında ise iki bildik isim vardır: Enis Batur ve Fatma Tülin.

"NE İŞİ VAR BUNCA ÇİNLİNİN BURADA?"

"7 Ağustos, 08.45 / Tül'ün önerisi doğrultusunda Chinatown'a indik dün öğlen. Sıcağın alnında, hıncahınç dolu sokaklarda, kitsch yarışındaki dükkanların, saat ve gözlükle bozmuş seyyar satıcıların önünden eriyerek aktıktan sonra sıradan bir Çin lokantasına daldık - boktan bir çorba, boktan ve yağlı bir ördek, boktan bir beyaz şaraptan sonra tütünsüzlükten kıvrandığımız için gene sokağa attık kendimizi. Çin'de doğdunuz diye Çin'de yaşayacaksınız, yaşamalısınız diye bir kural ben koyacak değilim elbette, gene de sormadan edemiyorum: Ne işi var bunca Çinlinin burada? Amerika'nın öyle kurulduğunu unutmuyorum: Hollandalılar ve İngilizler, Frenkler ve İtalyanlar, Afrikalılar ve Beyaz Ruslar, orta ve güney Amerikalılar, Hintliler ve Araplar, hatta Türkler – yaklaşık 75 bin kişilik bir cemaatımız yaşıyor New York'da.
Göçmenliği anlıyorum, göçmenliğin anlamakta güçlük çektiğim cephesi anayurdun gidilen yere taşınmasıdır. İlk kuşak yalnızca anayurdu mu, kentini, sokağını, dahası yola çıktığı zaman dilini de getirir. 1992'de Berlin'de, Kreutzberg duvarlarındaki 1970'li yılların sloganlarını görünce donakalmıştım: Donakalmışlıkları karşısında. Bunca sıla hasreti çekecekseniz, neden geliyorsunuz yeryüzünün öbür ucuna - kim hangi açıklamayı getirirse getirsin, benim açımdan doyurucu olmayacaktır söyleyecekleri.
Doğru dürüst İngilizce bile konuşamıyor Çinliler. Yaşlılar ilk gelenler hadi neyse, burada doğmuş olanları bile yarım yamalak öğrenmişler İngilizceyi. Çoğunun elinde birer walkie-talkie, kesif bir Çincenin ortasında yuvarlanıyorlar. Ne işi var bunca Çinlinin burada? Gidenler tanıyorum Türkiye'den, gittikleri yerde pek mutlu olmadıkları halde kalanların durumu düşündürüyor beni. Yoksa, mutlu göçmenlere hiçbir sözüm yok: Ülkelerinde beklediklerini bulamamışlar, göç ettikleri ülke beklentilerini iyi- kötü karşılamış, demek doğru karar vermişler bir kavşakta. Biliyorum, bu kadar yalınkat okunamaz hiçbir göçmenin iç ve dış koşulları, gurbet ve rahim kutupları arasındaki elektriklenme bir sürgit özellik kazanır, geçmişin hatları belirsiz bile olsa döner yoklar insanı: İşte Kayserili Elia Kazan, işte Arshile Gorky'nin Whitney'deki ünlü ana-oğul resmi, işte Algonquin Oteli'nde çalışan Kıbrıslı garsonun hasret tiradı.
Çinlilerin durumu nedense daha trajik görünüyor bana. Dil, din, gelenek, örf, tarih bağlantıları sıfırmış New York'a geldiklerinde. Çin'de yaşayamaz hale geldikleri için kapağı buraya attıklarını gözardı etmiyorum. Bir avuç Çinli, New York'ta aile mafyaları kurarak (bu da Tong hanedanı!) zenginleşmişler ya, çoğu Çinli sürünerek yaşamış ve ölmüş. Genç kuşakların hali ayrı bir karışıklık yaratıyor: Şu boynundan haç sarkan Çinli kız orada fahişe olamayacağı için buraya fahişe olmaya gelmedi herhalde? Dönülebilir mi, peki? Dönülemez tabiî: 'Döndüm ki, döndüğüm yerde değildim".
Chinatown'dan kuzeye, Little Italy'ye geçtik Tül'le, Mulberry Street'de bir kahvede birer koyu expresso içtik ve gelip geçenleri seyrettik. İtalyanlar apayrı bir film. Avuçiçi kadar bir bölgede Palermo'yu, Napoli'yi, Toscana'yı biraraya getirmişler. Bu şen, gevşek insanların yarım yüzyıl önce Amerika'yı kan gölüne çeviren gangsterlerin çocukları olduğuna inanmak güç doğrusu. Çinlilerin bakışlarında buna karşılık, hâlâ düello edâsı taşıyan bir şiddet pırıltısı geziniyor.
Mulberry Street'i uzunca bir süre ağır ağır katediyoruz. Sonra Broadway tarafına dönüyoruz ve Crosby Street'teki bir tabela uzaktan dikkatimi çekiyor: 'Housing Works- Used Book Cafe'. Kesinkes Strand'den keyifli, ev yapımı nefis kurabiye ve pasta servisi yapılan yedi-sekiz masalı bir köşesi bulunan iki katlı sımsıcak bir kitabevi. Molaya değiyor. Çıkışta ayrılıyoruz Tül'le: Ben, Strand'in boğucu sıcağına dalıyorum, o resim malzemeleri satan nefis dükkâna giriyor. Ve bu sabah, Algonquin Oteli'ndeki odamızda, iki adım gerimde arka pencerenin karşısına oturarak, ilk New York resmini yapıyor-yoketmezse, *New York Seyahatnâmesi*'nin kapağına cuk oturacak bir resim. Çektiğim fotoğ-

raflardan birini kullanmayacak mıydım? Yok öyle bir saplantım. Tül, yapsaydı belki *Saint-Nazaire Günlüğü*'nde olduğu gibi onun resimlerinden birini koyardım kapağa. Bakalım bütünüyle ortak bir kitap kurabilecek miyiz birlikte?

New York 'sefer'i için kafamda fotoğraf işleri tasarlamıştım, yola çıkmazdan önce. Rizikosu yüksek bir şehir bu; her türlü olanağı kullanmışlar üstelik: Gökdelenlere tırmanmış, helikoptere binmiş, en gelişkin araçlarla en olmadık ışık kesitlerine yaklaşmışlar. Neredeyse *kaplanmamış* görüntüsü yok New York'un. Dün Strand'de belleğimi tazeledim biraz, hiç karşılaşmadığım fotoğraf kitaplarına da el attım, yenik, pes etmiş çıktım oradan. Louis Stettner'ın 1950-90 arası çektiği genel görünümler, William Klein'ın 60'lı yılların enstantane ve portre çalışmaları, Anselm Adams'ın Amerika'ları ve ötesi.... en iyisi deklanşöre el sürmemek. Gece, onun için herhalde, yirmi beş kare siyah beyaz daha çektim sokaklarda! Park Avenue'de ve ara sokaklarda- yenilen pehlivan güreşe doymazmış.

Neydi yolculuk öncesi, İstanbul'da öngördüğüm, seyahatnâme metnimi dolaşacak, bölüp parçalayacak görüntü malzemesi? 21 gün içinde 21 yapı ayrıntısı, 21 işaret, 21 yazı, 21 insan. Aslında bir rulet masası gibi kullanmak en doğrusu, fotoğraf makinasını. Geldikten sonra, bir Beşinci Cadde tasarısı yuvalandı kafamda, daha çok Opera'nın XII. Kitabı'nı (son bölümünü) baştan beri Amerika'ya odakladığım için böyle bir güzergâh çalışması kurcalamış olabilir beni. Sonuç olarak, yolculuk süresinin üçte biri bugün tamamlanıyor, metin düzeni çoktan oturdu yerine, görsel ile ilgili belirsizlik eksileceğine artıyor. Bakalım hele.

Gece hava iyice sıcaktı. İstasyona yürüdük önce, Lexington Avenue'den Park Avenue'ye geçtik, orada şaşkın bir fare çıktı karşımıza, korkup gerisin geri mazgalından aşağı indi, Madison'da ilerledik ardından, belli ki en sevimli bulduğumuz yer orası: Oak Bar'da demir attık, hafif birer yemek, Margerita (frozen'ı müthiş yapıyorlar) ve şarap - nokta.

Günün kulaklık konserleri: Otis Redding ve 'Strawberry Fields Forever'ıyla 'Magical Mystery Tour'."[1]

1 *Amerika Büyük Bir Şaka Sevgili Frank, Ama Ona Ne Kadar Gülebiliriz, New York Seyâhatı*, Enis Batur, YKY, İstanbul 2001 (Üçüncü Baskı).

2 A.g.e., s. 11-13.

3 A.g.e., s. 13-15.

4 *Amerika*, Jean Baudrillard, Çeviren: Yaşar Avuç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006 (İkinci Basım) s. 24.

5 A.g.e., s. 25.

6 Enis Batur'un bu konudaki notu şöyle: "Amerikanca – Yeri gelmişken, Colombia Üniversitesi'nin bir 'Amerikancaya (Amerikan İngilizcesine) Giriş Rehberi' yayımladığını, iki 'dil' arasındaki açılmaları, anlam ve kullanım farklarını, özellikle sözel ifade alanındaki başkalaşıma dikkat çektiğini anımsatmak isterim."

7 *Amerika Büyük Bir Şaka Sevgili Frank, Ama Ona Ne Kadar Gülebiliriz, New York Seyâhatı*, Enis Batur, YKY, İstanbul 2001 (Üçüncü Baskı), s. 43-45.

8 *İki Deniz Arasında Siyah Topraklar, Bordeaux Seyahatnâmesi*, Enis Batur, YKY, İstanbul 1997.

9 *Bulutlardan Yontma Kayalar, Bir Bretagne Gezisi*, Enis Batur, Alkım Yaymları, İstanbul 2005.

10 *İki Deniz Arasında Siyah Topraklar*, Bordeaux Seyahatnâmesi, Enis Batur, YKY, İstanbul 1997, s. 9-10.

11 *Amerika Büyük Bir Şaka Sevgili Frank, Ama Ona Ne kadar Gülebiliriz, New York Seyâhatı*, Enis Batur, YKY, İstanbul 2001 (Üçüncü Baskı), s. 46-47. (Enis Batur'un bu satırlarına, her zaman olduğu gibi eşlik eden bir 'eşlikçi' metin de var: Yangın Merdiveni – New York'un en alımlı aksesuarı. Özellikle üç-dört katlı evlerde, Soho'da, Chelsea'de, East Village'da, bazen bir sokağın bütününde karşılıklı, olağanüstü geometrik düzenlemeler yaratıyorlar. Büyük ve kalıcı bir dansa başlamak üzere yıllardır hazırlanıyor gibiler. Geceleri sokak lambalarının yarı hastalıklı ışığı altında, saldırıya hazır Yuvarlak Masa beyefendilerini çağrıştırıyor bana görünümleri. Ayırıyorum onları, seviyorum.)

12 *Amerika*, Jean Baudrillard, Çeviren: Yaşar Avuç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006 (İkinci Basım) s. 25-26.

13 A.g.e., s. 26-27.

14 *Amerika Büyük Bir Şaka Sevgili Frank, Ama Ona Ne kadar Gülebiliriz, New York Seyâhatı*, Enis Batur, YKY, İstanbul 2001 (Üçüncü Baskı), s. 48-50 (Bu bölümdeki 'eşlikçi' metin Faytonlu Şehirler başlığını taşıyor. Faytonlu Şehirler: Çocukluğum faytonlu bir şehirde, Eskişehir'de geçti. Gezmek için de binilirdi faytona, ama 1950'li yıllarda henüz bir ulaşım aracıydı, özellikle yaz aylarında taksinin yerini tutardı. Demek faytonu o yıllar kazımış içime: Bruges'de, Viyana'da, Roma'da onlara binmeden duramam. New York'a gelince: En azından Central Park'a yakıştığını söylemeliyim faytonun. Merak ediyorum: Brooklyn köprüsünden geçmeleri yasak mıdır?)

15 *Amerika Büyük Bir Şaka Sevgili Frank, Ama Ona Ne Kadar Gülebiliriz, New York Seyâhatı*, Enis Batur, YKY, İstanbul 2001 (Üçüncü Baskı), s. 53-55. (Eşlikçi metin: Frozen Margerita: Otuz Kuş Birden Olmak'ın bir bölümünü 'İlk Prova' başlığı altında Beyaz dergisinde yayımladığımda (1984), bir sonraki sayıda İzzet Yasar'dan hoş bir uzatı sedâsı çıkıp gelmişti. Orada İzzet, tam da ne güzel yazmayı bırakma kararı almışken, benim metnimin kendisini yazmaya kışkırttığını söylüyor ve yazmanın beyhûdeliği üzerinde durduktan sonra, yerine tekilayı öneriyor ve ayrıntılı bir kokteyl tarifi veriyordu – o yazıyı, herhalde duygusal nedenlerle de, severim. İzzet içmeyi de, aslında yazmayı da hiç bırakmadı sanırım. Şüphesiz kaleminin görünmediği, kadehin elinden eksik olmadığı dönemleri oldu, neyse ki kalemi hepten bırakamadı. Ben de içki severim gerçekte; şaraba, cine, tekilaya, kimi kokteyllere bağımlı değil de eğilimliyim. Gündüzleri içmem hiç, elim kalem tutar; geceleri içerim arasıra, elim kadeh tutar. Frozen margeritanın iyisi nasıl yapılır bilmiyorum, ama iyisinin nerede yapıldığını öğrenirim hemen. Tavsiye ederim.)

Şavkar Altınel

KVANGVAMUN KAVŞAĞI'NDA
BİR YERYÜZÜ YOLCUSU
(1953)

İnsan bir yolculuğa mı yazgılıdır doğduğu günden itibaren, yoksa yazgılı olduğu bir başka şeydir de, yolculuk zaman zaman bunun farkına varılmasını sağlayan bir aracı mıdır acaba? Sorunun ilk bölümünün en azından psikiyatrinin, ikinci bölümünün ise daha ziyade mistisizmin alanına dahil olması, verilebilecek muhtemel cevapların da yörüngesini belirleyecektir hiç kuşkusuz. Ne var ki, her iki soruya da son derece net, son derece keskin ve hatta bir o kadar da yetkin cevaplar verilse bile, insan olunması hasebiyle yine de bazı şeyler eksik kalacaktır

Sorunun muhtevasını değil de zeminini değiştirmeyi deneyelim: Bu toprakların havasından-suyundan beslenmiş insanlar, Edip Cansever'in ifadesiyle, "yaşadıkları yerin suyuna toprağına benzediği"[1] için mi hep bir gurbet / hasret girdabının gerisinden bakarlar aynaya? O aynaya yansıyan görüntü, hakikaten hakikiyse, neden 'yerleşik' bir ruh iklimi edinememiştir mesela, bu iklimin tozundan-toprağından, tuzundan-yaprağından nasibini alanlar? Hiç kuşkusuz, ilk akla gelen tarihin derinliklerinde yatan bir kopuş duygusu olsa gerektir. Aklımız ve bilimlerimiz ne söylerse söylesin, netice itibariyle hepimiz bir yerden, o ana damardan kopartılıp yeryüzünün sonu gelmez cangılına bırakılmış insanlarız. Doğum denilen o büyük muamma, en basit ifadesiyle, bizi koparıp almıştır ait olduğumuz ve bir daha asla ait olamayacağımız 'en yerleşik varoluş' biçiminden. Bilincine varınca hayıflanacağımız bu kopuş, muhtemelen ruhumuzu hem belirleyen, hem de eksilterek besleyen mühim bir atardamardır. Oradan aynaya yansıyan görüntüye baktıkça, belki çok fazla irkilmeyiz ama, biraz üzerinde durunca bu kopuşun, hemen her şeyin bir yol, bir yolcu, bir yolculuk kısırdöngüsünde savrulup gittiğini de nihayetinde, muhtemelen 'nihayet'in bilinciyle birlikte, fark ederiz galiba. Joseph Campbell'in bütün bu süreci, neden, "Rahmin mezarından mezarın rahmine tam bir daire çizeriz"[2] sözleriyle anlattığını da daha iyi kavrarız.

Biz istesek de istemesek de, bir ülkeden, bir kentten, belki daha genel ifadesiyle bir coğrafyadan 'taşra' çıkmak da benzer bir kopuş duygusunun yansımalarını barındırır bağrında. Hemen her şeyin 'yerlisi' olmayı benimseyenler için de geçerlidir bu, hemen her şeyin 'yabancısı' olmayı seçenler için de. Netice itibariyle, en azından 'dil' açısından yabana atılması mümkün olmayan bir 'aidiyet' söz konusudur ve muhtemelen bir başka 'aidiyet' de yoktur zaten. Bunun dışında kalan ve esasen 'kimlik' diyebileceğimiz bütün diğer ayrıntılar ise değişebilme, değiştirilebilme niteliğine sahiptir çünkü. Oysa 'anadil,' kimi zaman bir kent, kimi zaman bir ülke, kimi zaman da bütün bir yeryüzü demektir. Tam da bu nedenle, 'anadil'inden mahrum kalmak, 'anadil'den sürgün edilmek, gurbetin tâ kendisi olduğu kadar, hasretin de 'anayurdu'dur, dersek çok da yanlış bir tespitte bulunmuş olmayız herhalde.

Hayatının kısm-ı âzamını içine doğduğu dilin ülkesinin dışında geçiren ve bu arada içine doğmadığı bir dili de en azından zaman zaman bir miktar kendisine 'ülke' edinen Şavkar Altınel, ifade etmeye çalıştığımız düşüncelerin hem sebebi, hem de neticesidir. Altınel, Robert Kolej'i bitirdikten sonra, edebiyat gibi muhtemelen artık *lüzumsuz* olduğunu çoktan fark ettiği disiplinler edinmek için önce Chicago'ya gitmiş, dört yılını bu ilginç Amerika kentine vakfedip, arkasından bilinmez hangi nedenlerle yolunu Glasgow'a düşürmüştür. Bu yazının ilerleyen bölümlerinde görülebileceği gibi, kendisini doğuştan 'yolcu' kabul eden ve sürekli bir 'yolda' olma halet-i rûhiyesini benimseyen Altınel, bu tespiti tekzip edercesine tam on üç yıl adını pek de hayırla anmadığı bu kentte geçirmiştir ömrünü. Aslında, sürekli yolculuğa yargılı bir ruh hâli içinde olup da, herhangi bir yerde lüzumundan fazla 'yerleşik' gibi görünmek, Şavkar Altınel'in yabancısı olduğu bir duygu değildir. Düşünülmeli ki, bu denemenin 'özne'si olan *Kvangvamun Kavşağı*,[3] "Yolculukları ve kelimeleri seven H. ve otuz yıldır evden çıkmayan C.'ye" ithaf edilmiştir ve bu ithafın 'bilhassa' yapıldığına hiç kuşku yoktur. Zirâ, hayatı lüzumundan fazla ciddiye almayanların gayet iyi bildiği gibi, 'evden çıkmamak' da esasen hayli güçlü bir 'seyahat' biçimidir.

On yedi senedir Londra yakınlarında yaşayan ve pek mecbur kalmadıkça Londra'ya bile inmeyen, sanki eski bir dostu küstürmemek istercesine arada-sırada İstanbul'a uğrayan Altınel; doğrusu bu ya, görünüşe göre 'seyyah' kavramıyla irtibatı ku-

Fotoğraf: Şavkar Altınel

"Ev"lerinden taşra düşenler kimi zaman Sydney'de alır soluğu, kimi zaman da Seul'de. Tıpkı Şavkar Altınel gibi...

rulabilecek en son insanlardan biri gibi algılanabilir. Oysa bu zahirî bir algıdır ve şiirimizin güçlü yeraltı ırmaklarından biri olan Şavkar Altınel, çizdiğimiz çerçeveye tezat teşkil eden bir 'gezgin' ruhuna sahiptir. 'Yeraltı ırmağı' kavramı, açıklayıcı ipuçlarına sahip olmakla birlikte, burada biraz durmakta ve kavramın arka planına doğru küçük bir 'gezinti'ye çıkmakta fayda vardır. Altınel, 1991 yılında yayımlanan *Kraliçe Viktorya'nın Düşü*'nden[4] itibaren, sanki, Behçet Necatigil'in, "Susanlara hiçbir şey sormayınız"[5] terbiyesini benimsemiş gibidir. Yine Behçet Bey'in, "Susmanın ibadet olduğu yerde, ne çok konuşuyordu" mısralarındaki serzeniş de, sanki bir başka yol göstericidir Altınel için. Altınel, 'gürültü' çıkaran veya 'gürültü' peşinde koşan şairlerden olmamıştır çünkü ve bu nedenle 'yeraltı ırmağı' teşbihi yakışmaktadır kendisine. 'Yeraltı ırmağı,' sessiz ve bir o kadar da derindir ve aktığı yerler kadar akma tarzı da, esirgenmişliklerle yüklüdür.

Bu açıdan baktığımız zaman, Altınel'in *Soğuğa Açılan Kapı*[6] isimli kitabında yer alan "Uçan Sepet: Anti-Romantik Bir Yolculuk Kılavuzu" başlıklı denemede, sözünü ettiğimiz "yeraltı ırmağı"nın *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*'na bağlanma serüvenine ilişkin ilginç izler bulabiliriz:

"Bir zamanlar ait olduğumuz bir 'ev' vardı; oradan ayrılalı bu dünyada birer yolcuyuz. Ya da en azından içimizde böyle bir duygu var ve neden temelde bir 'yolculuk şairi' olduğumu ve geçenlerde yayımlanan ilk düzyazı kitabım *Güneydeki Ülke*'yle şimdi de gezi yazarı olma aşamasına geldiğimi anlamaya çalışırken ben de bu duygudan yola çıkma gereğini duyuyorum."[7]

Altınel, bu tespiti yaptıktan hemen sonra, çocukların dünyayı algılama biçimleri ile yetişkinlerin algılama biçimi arasındaki çelişkiye işaret ediyor ve belki de en çarpıcı büyüme tanımlarından birini yapıyor: "Büyümek, bilinen dünyadan görülen dünyaya geçmeyi içerir."[8]

Altınel'i bu tespite götüren, annesinin kendisine okuduğu *Uçan Sepet* isimli kitapta karşısına çıkan "kuşbakışı" kavramıdır. Bu kavramı öğrendikten sonra hayatla arasına bir "bakış"ın girdiğini ifade eden Altınel, "Çevremdeki her şeyle aynı anda ve aynı düzlemde var olduğum 'ev'den ayrılıp dünyaya dışarıdan bakan bir yabancı, çevresini görerek dolaşan bir yolcu olmuştum"[9] diyecektir.

Tam da burada biraz mola verip, Şavkar Altınel'in yeryüzüne yine 'kuşbakışı' baktığı bir başka iklime geçebiliriz şimdi. Şairimiz, Seul'de, doruklarına kar düşmüş dağlara doğru yükselen bir teleferiktedir:

Fotoğraf: Şavkar Altınel

Seul Televizyon Kulesi...

NAMSAN'DA KIRMIZI-BEYAZ BİR TELEFERİK

"Kırmızı-beyaz teleferik ağır ağır sallanarak yükselirken aşağıda küçülen Seul'e baktım. Daha Eylül olmasına rağmen bir bölümünün doruklarına kar düşmüş olan sarp dağların önünde kümelenmiş gökdelenler Denver'ı ya da Salt Lake City'i çağrıştırıyordu. Sonra reklam panolarının Hangul alfabesiyle yazılmış yazıları ve geniş caddelerde ilerleyen taşıtlar yavaşça gözden silindiler. Gri göğün altında her şey bir maketin ölgünlüğüne büründü.

Kore'ye neden geldiğime emin değildim. İngiltere'de yaşayan çoğu insan gibi benim de bu ülke hakkında kulaktan dolma birtakım bilgilerim vardı. Japonya'yla rekabet edebilecek ölçüde 'gelişmiş' olduğunu ve Avrupa'ya tüketim malları ihraç ettiğini biliyordum. Bilgisayarım ve faks makinem Kore malıydılar. Sokaklarda Hyundai ve Daewoo marka arabalar, inşaat yerlerinde de üzerinde 'Samsung' yazan buldozerler ve kepçeler görmeye alışıktım. Ama, bütün bunlarla ilişkili olarak iş adamlarının Kore'ye gidip geldiklerini varsaymama rağmen, gezmek için Kore'ye giden kimse duymamıştım. Sonra bir kitapta, Seul'ün görmeye değer yerlerinden birinin Kvangvamun Kavşağı olduğunun söylenebileceğini, çünkü şehirdeki bütün dörtyol ağızları içinde bir tek burada bir araya gelen dört yolun herbirinin ayrı bir ada sahip olduğunu okumuş ve böyle bir durumun ilginç görünebileceği kadar kimliksiz ve özelliksiz bir yerde olmanın belli bir özgürlük duygusuna yol açabileceğini düşünmüştüm.

Uzun bir yolculuğun ardından bu düşünce şimdi daha az inandırıcı geliyordu. Seul'e sabah on birde varmış, şehir merkezinden biraz uzakta bir otel bulduktan sonra birkaç saat uyuyup sokağa çıkmıştım. Pazar olmasına rağmen dükkânlar açık olduğundan kaldırımlar kalabalıktı. Ortalıkta tek bir Batılı bile görünmüyordu ve bir yerlerde dev bir çorba kaynıyormuş gibi bütün şehir garip bir şekilde hafifçe yemek yağı kokuyordu. Puslu ama oldukça nemli ve sıcak öğlesonrasında kalabalıkların arasına karışıp Avrupa ve Amerika'daki benzerlerinden tek farkları çok daha yeni ve temiz olmaları olan, çok katlı mağazalara ve alışveriş merkezlerine girip çıkmış, yürüyen merdivenleri kullanmış, neonların altında Givenchy'nin, Versace'nin, Dolce Gabbana'nın tanıdık ürünlerine bakmıştım. Caddelerde karşıdan karşıya geçmek için, onlar da gerçekte dükkânlarla dolu pasajlar olan alt geçitlere inmek gerekiyordu. Birbirlerine eklenerek yerin altında kilometrelerce uzayıp giden bu geçitler nedeniyle yerin üstündeki şehrin bir de dev bir 'bodrum katı' varmış gibiydi.

Sonunda bütün bu dükkânlardan, geçitlerden ve şurada burada köşe başlarında park edilmiş polis otobüslerinin önünde büyük copları ve saydam plastik kalkanlarıyla bekleyen polislerden sıkıl-

mış, özelliksiz bir şehrin insanı özgürleştirmek yerine yorduğu duygusuna kapılmıştım. Uzakta Namsan tepesinin ağaçlarla kaplı koyu yeşil siluetine tırmanan teleferiği görünce o yöne doğru yürümeye başlamam uzun sürmemişti.
Ardımızda bıraktığımız gökdelenler küçülüp uzaklaşmaya devam ediyordu. Biz yukarı çıkarken aşağı inen öteki teleferik, camlarındaki Asyalı yüzlerle sallanarak yanımızdan geçti. Beş-on başka yolcuyla birlikte, tavandan sarkan kayışlardan birine tutunarak ayakta durduğum kabinden yamaçtaki meşelerle kayınların dallarıyla yapraklarını artık ayrıntılı olarak görebiliyordum. Hafif bir sarsıntıyla, bir elektrik pilonunu andıran bir direğin iki yana açılmış kollarının birinin üstünden geçtik, sonra biraz daha ilerleyip teleferik istasyonunun beton ağzından içeri girdik."[10]

HERKESİN BİR DOĞUSU VAR MI?

Altınel, kendisini Doğu'ya götürecek uçağa Helsinki'den binecektir. Binmeden önce de, yapacak başka bir şey bulamadığından olsa gerek, ta Chicago'daki öğrencilik yıllarında, muhtemel bir Labrador yolculuğu için alınmış ve aradan geçen zamanda nasılsa kaybedilmemiş içi kürklü bir avcı şapkasını başına geçirmiş, bu karlarla kaplı kentin sokaklarını adımlamaktadır. Estonya Elçiliği'nin bahçesinden havlayan bir kurt köpeğinin sesini, bir kimlik sorgusu gibi algılayan şairimiz, "Ama bu konuda verebilecek gerçek bir cevabımın olmadığını biliyormuş gibi isteksizdi"[11] diyerek 'kimlik'le ilişkisine işte öylesine dokunup geçiverir. Mannerheim Müzesi'nde, İkinci Dünya Savaşı sırasında Finlandiya'ya saldıran Rusları bozguna uğratan, savaştan sonra da ülkenin cumhurbaşkanlığını yapan Mareşal'in hayatının bir devresinde iki yıl süren bir Doğu yolculuğuna çıktığını öğrenmek, buna rağmen şaşırtır kendisini. Altınel'in şaşkınlığının sebeplerinden birisi, Mareşal'in Doğu yolculuğunun pek fazla bilinmemesi ise bir diğeri de, kendisinin *yeni* bir Doğu yolculuğunun ilk durağında olduğu gerçeğidir. İlk Doğu yolculuğunu, "Güneydeki Ülke"ye yani Avustralya'ya yapan Altınel, "Ben de üst üste Doğu yolculuklarına çıkmıştım" dedikten sonra şu çarpıcı satırlarla, kendisinin Doğu'suna ilişkin ipuçları verecektir:
"Her zaman olduğu gibi, amacım yalnızca başımı alıp gitmek, uzaklarda olmak, tanımadığım şeyler arasında kaybolmaktı. Kısacası, Doğu'ya o Doğu olduğu için değil, ben ben olduğum için gitmiştim. Ama tam da bu nedenle benim de bir Doğum vardı ve bu Doğu'nun bir süredir çıkarmaya çalıştığım anlamı rastgele geldiğim bu şehirde rastgele seçtiğim bu müzede ansızın gelip beni bulmuştu."[12]
Nerval'den Hemingway'e, Lamartine'den Loti'ye Batılı gezginlerin kendilerine özgü bir Doğu imgesine omuz verdiklerini, omuz vermekle kalmayıp egzotik ve erotik yanları ağır basan bu Doğu imgesinin peşine düştüklerini, *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul*[13] kitabında vurgulamaya gayret etmiştik. Bu bakımdan, hayatının önemli bir bölümünü Batı'da geçirdiği halde, 'teknik' anlamda Doğulu olarak tanımlayabileceğimiz Altınel'in, kendi Doğu'sunun peşine düşmesi, üstelik bunun anlamını, Helsinki'de Mareşal Mannerheim adına teşkil edilmiş bir müzede yeniden keşfetmesi, ne yandan ve nasıl bakılırsa bakılsın kayda değer bir olgudur.
Hiç şüphesiz, burada cevabı verilmesi gereken, Doğu'nun ne olduğu kadar, nasıl algılandığı sorusudur. Batılı gezginlerin bu soruya verdikleri muhtelif cevaplar, kimi zaman oryantalist, kimi zaman emperyalist unsurlarla yüklü olmakla birlikte, sadece bunlardan müteşekkil değildir elbette. Ancak asıl önemli olan, Altınel'in, "Benim de bir Doğum vardı" sözlerinin gerisinde yatan, herkesin kendisine özgü bir Doğu'su olduğu gerçeğidir. Londra, New York veya Paris'ten bakılınca İstanbul ne kadar Doğu ise, İstanbul'dan bakılınca Diyarbakır, Tahran, Bombay, Pekin, Seul ya da Tokyo da o kadar Doğu'dur. Dolayısıyla, Doğu, yön tayin edici bir unsur olmaktan ziyade, bir dünyayı kavrayış tarzı olarak çıkmaktadır karşımıza. Hal böyle olunca, Nerval'in mi yoksa Yahya Kemal'in mi, Salman Rüşdi'nin mi yoksa Ahmet Hamdi Tanpınar'ın mı, Edward Said'in mi yoksa Murakami Haruki'nin mi, Orhan Pamuk'un mu yoksa Hilmi Yavuz'un mu daha oryantalist olduğunu da yeniden tanımlamak gerekecektir. Zirâ, bu ülkede, biraz okuyup yazmış her insan, bilinçli veya bilinçsiz, içinde bir *oryantalist* barındırır, barındırmaya mahkûmdur. Bir adım daha ileri gi-

derek söylemek gerekirse, sözgelişi, Osmanlı'nın ve Türkiye'nin okumuş yazmış kesimi ele alındığında, Ahmet Mithat Efendi'den Namık Kemal'e, Mehmet Âkif'ten Ziya Gökalp'e, Nâzım Hikmet'ten Cemil Meriç'e, Kemal Tahir'den Tarık Buğra'ya, Attilâ İlhan'dan Cemal Süreya'ya bu çerçevenin dışında kalan herhangi bir isim bulmak mümkün değildir. İşin esası, üç-beş kitap okumuş ve okudukları üzerinde biraz düşünmüş herhangi bir insanın, ait olduğu veya içine doğduğu kültür ve coğrafyaya başka bir gözle bakmasını beklemek lüzumundan fazla safdillik olacaktır. Çünkü, tabiatı icabı, okumak ve düşünmek farklılaşmak, farklılaşmak ise altı çizilen bütün bu unsurları sorgulamak anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle, herkesin kendi Doğu'suna bakma biçimi, kendi Doğu'suyla olan ilişkisini de belirleyecektir doğal olarak. Tanzimat'tan bu yana ya da daha iyisi, II. Mahmut'tan bu yana geçirdiğimiz zihinsel ve sosyal serüven bu bakış açısıyla yeniden değerlendirildiğinde, son derece ilginç sonuçlara ulaşılacağı neredeyse kesindir. İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*[14] adlı eserinde yaptığı da esasen bundan başka bir şey değildir ve tam da bu nedenle, paradigmanın tersyüz edilmesi anlaşılabilir bir rahatsızlık unsuru olarak tepkilere yol açmıştır.

"Ama bana doğal gelen, bir yere varmak değil, bir yerden gitmek ya da en azından iki yer arasında, yolda olmaktı"[15] diyen Şavkar Altınel ise bize bu fikirleri ilham ettiğine aldırmadan, Seul'e tepeden yani Seul Kulesi'nden bakmaktadır. Hazır fırsat çıkmışken, 2002 yılında bu satırların yazarının da aynı kuleden Seul'a doğru hayli hüzünlü gözlerle baktığını kaydetmekte, insanlık tarihi bakımından değilse bile, umut bu ya, belki gezi edebiyatı açısından bir yarar olabilir:

SEUL KULESİ'NDEN PANORAMİK SIKINTILAR

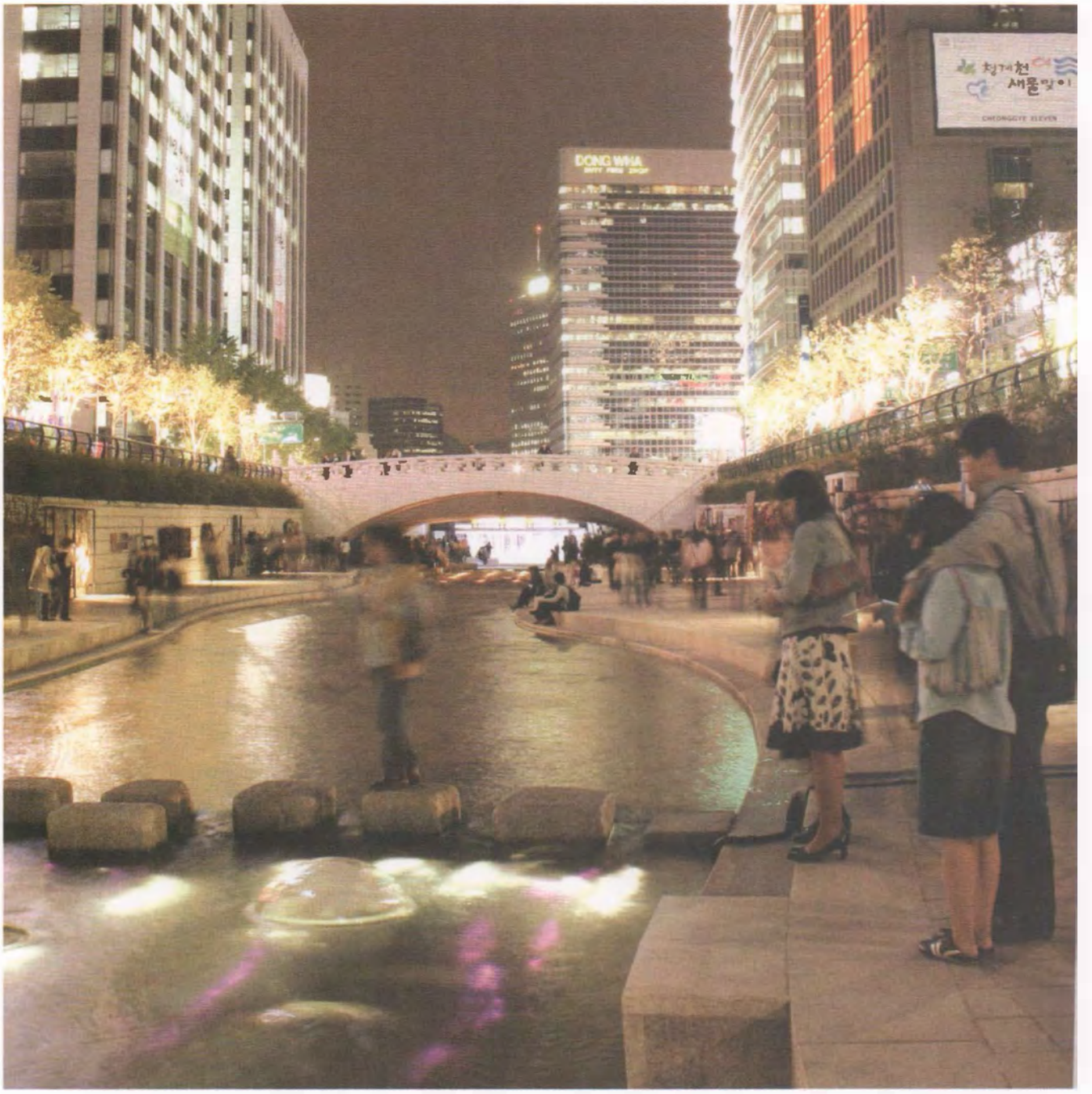
"Sürülmesi gereken bir taşıttaymışız gibi buraya kadar bizimle birlikte gelen üniformalı kız kapıyı açtı, dışarıdaki sahanlıkta durup teleferikten inenleri tek tek eğilip selamlayarak uğurlamaya başladı. Ben de hafifçe eğilerek yanından geçtim, tepenin tam doruğunda olmayan istasyondan çıkıp doruğa doğru yükselen merdivenlere tırmanmaya başladım. Namsan'ın tepesinde, 'dünyanın üçüncü en yüksek kulesi' olmasının dışında, başka Uzak Doğu şehirlerinin alabildiğine modern kulelerinden farksız Seul Kulesi yükseliyordu. İki yıl önce Kuala Lumpur'da gördüğüm kule gibi bu kuleye de çıkmaya niyetli değildim, ama merdivenlerin tepesine yaklaşırken kulağıma gelmeye başlayan bir müzik sesi ilgimi çekmişti. Son dik basamağı da çıkınca kendimi bulduğum, ağaçlarla çevrili düzlükte sese doğru ilerledim.

Biraz ötede, uçları bir pagoda damı gibi yukarı kıvrık, sivri bir dama sahip, altıgen biçiminde büyük bir kameriye duruyordu. Kore'ye ayak bastığımdan beri gördüğüm ilk Kore tarzı yapı olan bu yapının önüne mor çiçeklerden bir duvar örülmüş, bunun önüne de bir sahne kurulmuştu. Çiçek duvarının arkasına yerleştirilmiş hoparlörlerden gürültülü bir müzik yayılırken, üstlerine ayak bileklerine kadar inen eflatun cüppeler giyip başlarına da uçları yana yatık, kısa kırmızı külahlar takmış iki adam sahnedeki inek ve domuz heykellerinin arasında sıçrayarak dansediyor ve arada bir de ceplerinden çıkardıkları bir şeyleri kendilerini izleyenlere fırlatıyordu.

Yukarıdaki dalların arasına gerili iplere asılı Korece pankartlar, renkli balonlar ve yarım yüzyıl önce Kore Savaşı'na katılan, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ülkelere ait küçük naylon bayraklar tepedeki hafif rüzgârdan olduğu kadar müziğin sesinden de dalgalanıyor gibiydiler. Bir süre, sahnenin önünde yanan mumlarla günlük çubuklarının dumanları arasından, bir dini tören için fazla gürültülü, bir halk dansı için de fazla karışık olduğundan ne olduğunu çıkaramadığım gösteriyi izledim. Sonra düzlüğün öbür ucundaki kuleye doğru yürüyüp Namsan'ın arka yamacından aşağı baktım.

Tepenin eteğinde geniş bir kıvrım çizen, kurşun rengi Han ırmağının iki yakasını birbirine bağlayan çelik köprülerin ötesinde, on bir buçuk milyonluk şehir, üstünde sürmekte olan garip müzikli törenden habersiz, uçsuz bucaksız gri-beyaz bir kütle olarak uzanıyordu. Bu sefer bu kütleyi oluşturan, gökdelenler değil, on beş-yirmi katlı blok apartmanlarla bunların aralarına serpiştirilmiş daha küçük yapılardı. Ama arkasında belli belirsiz bir köpük çizgisi bırakarak ırmakta ilerleyen küçük bir

Fotoğraf: Şavkar Altınel

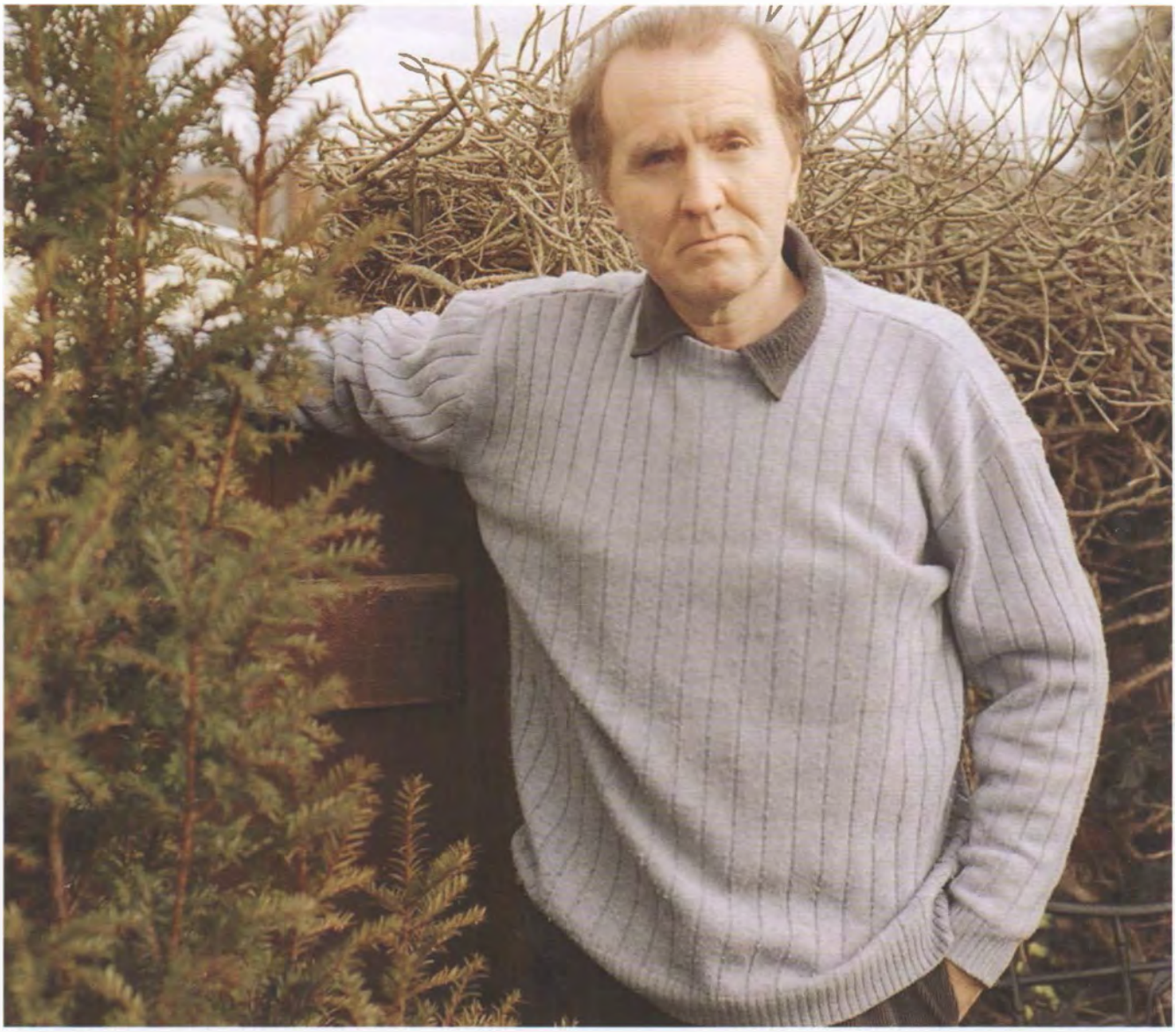

Cheonggyecheon...

tekneden başka bir hayat belirtisi olmadığı için, her şey gene bir maket kadar cansız duruyordu.

Ağır adımlarla düzlüğün kıyısı boyunca yürüyüp bir defa daha küçük Birleşmiş Milletler, Amerikan, İngiliz, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Türk ve Yunan bayraklarının altından geçtim. İki cüppeli adamın hâlâ dansetmekte olduğu sahneye sırtımı dönüp tepeden inmeye başladım. Hava kararmaya yüz tuttuğundan, dar asfalt patikanın kıyısındaki sokak lambaları yanıyordu. Yarı yola gelmeden de aşağıdaki gökdelenlerde tek tük ışıklar belirdi, şurada burada büyük videolu panolar aydınlanıp reklam göstermeye koyuldu, mağazaların çevresinde lunapark ışıkları gibi renkli ışıklar yanıp sönmeye başladı. Şehirden yayılan bu 'ticari' aydınlık, göğü bir tür ışıltılı laciverde dönüştürmüştü. Artık ne uzaktaki karlı dağlar Kayalık Dağlar'a, ne de Seul bir Amerikan şehrine benziyordu. Batılıların 'esrarengiz' ve 'mistik' sandığı, ama gerçekte her şeyin para kazanmak ve yemek yemek gibi son derece somut ve gerçekçi amaçlara yönelik olduğu Doğu'da olduğuma kuşku kalmamıştı.

Patikanın dibinde şehre doğru yokuş aşağı inen

Şavkar Altınel, ömürlere bir bilgeliğin kıyısından bakar gibi...

bir caddeye çıktım. Kaldırımın kıyısında arka arkaya üç polis otobüsü duruyordu. Bunlardan birinin önünde iki sıra polis, yoğunlaşan karanlığın içinde yüzlerini birbirlerine dönmüş, ayakta, talim yapıyormuş gibi düzenli bir şekilde birlikte sigara içmekteydiler. Bir sıra başka polis yere koydukları miğferlerinin üstüne oturmuşlardı. Otobüslerin üstünde, polis üniforması giymiş basık burunlu bir köpek biçiminde, bir çizgi film kahramanını andıran bir maskot vardı.

Biraz ileride yüksek bir yapının çevrelediği bir avlunun demir parmaklıklı kapıları kapalıydı. Dışarıda, Hangul harfleriyle birlikte Latin harfleriyle de 'Kore Bankası' yazan pirinç bir levhanın altında kum torbalarından 'U' şeklinde küçük bir barikat duruyordu. Güney Kore bir yandan birleşmek istediği Kuzey'le bir yandan da hâlâ resmen savaş halinde olduğundan, bu, gerekirse, ardına bir makineli tüfeğin yerleştirilebilmesi için yapılmış olmalıydı. (Kvangvamun Kavşağı'nın görülmeye değer bir yer olduğunu öğrendiğim kitaptan aynı zamanda Seul'de ayda bir hava hücumu provaları yapıldığını ve sirenler çaldığında trafiğin birdenbire durup altı şeritli yolların birkaç dakika içinde boşaldığını öğrenmiştim.)"[16]

YOL NOTLARI'NDAKİ İŞARETLER

Şavkar Altınel, bütün şiirlerini topladığı kitabının adını *Yol Notları*[17] koyacak kadar, yola da yolcuya da hayli âşinâ bir geminin güvertesinde seyreltmiştir saçlarını sanki. İlk şiirlerinden başlayarak

bütün şiirlerine egemen olan 'yolda' olma psikolojisi, bilhassa *Gece Geçilen Şehirler*'de çok daha yoğun bir biçimde gösterir kendisini. Bu kitap, deyim yerindeyse bir harita gibidir ve haritadaki noktaları birleştirerek, Altınel'in hem zihinsel, hem de ruhsal güzergâhını tespit ve takip etmek mümkündür. Ancak, onun seyahatlerini dikkat çekici ve çarpıcı kılan, tek başlarına seyyah izlenimlerine sahip olmaları değildir yine de. Altınel, tıpkı gezi yazılarında yaptığı gibi, 'gezi şiirleri'nde de, işte öylesine, sanki durup dururken aklına gelmişçesine, bakışlarını içine çevirir ve içine doğru gerçekleştirdiği yolculuklardan da 'uçurumlar' aktarır bize. Bu 'uçurumlar'ın en belirgin tarafı, dışında gezindirdiği Batı ile içinde barındırdığı Doğu'nun çatışmalarına sahne olmasıdır. Vurgulamak bile gereksiz belki, sözünü ettiğimiz Doğu ile Batı, sosyolojik bir zemin kaymasından ziyade, psikolojik bir anlam yüklemesine doğru genişleyen içbükey bir aynaya dönüşecektir bir süre sonra. Tıpkı, "Kıtalararası" başlıklı şiirde olduğu gibi:

Camlarından sabah güneşinin
zayıf ışığının süzüldüğü bir uçakta
Londra, Paris ya da Amsterdam'a bir saat kala
gözlerimi açacağım an için yaşardım
yılboyu sıkılıp sabırsızlandığım Amerika'da:
Avrupa güzellik, macera, hayat demekti benim için.

Ele geçirilecek gelecek yerini
yitirilmiş geçmişe bırakıyor bir noktadan sonra
ya da aradığını bulamayıp bezince
aramayı aramaya başlıyor insan:
şimdi, yaşım kırkın eşiğinde,
beklentilerimden sıyrılmış, yaşıyorum Avrupa'da
ve "Amerika"yı dönüştürmüş işte çoktan
"gençlik" anlamına gelen buruk bir sözcüğe zaman.[18]

Behçet Necatigil'e hayli yakışacak bir ifadeyle söylemek gerekirse, biri bir yolculuğu yazar, biz de onun üstüne *kendimizi* yazarız. Altınel'in şiirini düzyazısına, düzyazısını şiirine bu kadar yakın kılan bize bu imkânı vermesidir elbette. Zaten, mesela Yahya Kemal gibi istisnaları olmakla birlikte, bütün nitelikli şairlerin metinleri (şiir ve düzyazıları) arasında bu türden güçlü akrabalıklar mevcuttur. Bu tür güçlü akrabalıklardır ki, istisnayı müstesnaya, mutedili muhalife, mecazı mucizeye dönüştürme kudretine sahiptir. Böyle bir açıdan bakıldığında, "Emirgân'ın serin ve sessiz çınaraltı kahvesi / yollarda yaşamaya alıştığını görmemeye çalışan / bir adamın sığındığı bir düş gibi"[19] gelebilir insana ve ikinci mısradaki serzenişe rağmen bunda şaşırtıcı bir taraf yoktur. Belki de şaşırtıcı olan, Yeni Cami önlerindeki "kirli sakallı bir ihtiyardan," "Belçika malı çiçek desenli bir çakı satın alıp," onu "İstanbul hatırası olarak" cebine koymaktır.[20]

Hiç şüphe yok ki, anılan mısraları, klasik ifadeyle, 'yabancılaşma' kavramını eksen alarak da okumak mümkündür ama bu yanıltıcı olur. Çünkü 'yabancılaşma,' tanımı gereği, bir 'farkında olmama' halinin doğal yansımasıdır ve Altınel'in şiirinin, 'farkında olmama'yla uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Tam tersine, Altınel, eylediğinin ve söylediğinin o kadar farkındadır ki ve bu farkındalık, içindeki Doğu ile dışındaki Batı'ya o kadar uygundur ki, üstüne ilave edilecek her söz, kendiliğinden kifayetsiz kalacaktır. Çünkü, Batılı gibi bakıp Doğulu gibi hisseden yahut Doğulu gibi hissedip Batılı gibi yaşayan, üstelik, bunu gizlemeye gerek görmemek bir yana, zenginlik olduğunu da fark eden çok fazla insan yoktur aramızda ne yazık ki. Okurken kendini çoğaltan soruların birini, *Kış Güneşi* kitabında yer alan "Nostalji" şiirine yöneltmekte ve 'Bu şiirin kahramanı sadece Primo Levi midir acaba?' diye bir soru ortaya atarak, yaraya yeni bir neşter vurmakta yarar olabilir her şeye rağmen:

İki kez yaralıyor bizi hayat:
Bir kez onu yaşadığımız,
bir kez de artık yaşamadığımız için.
Duyduğum en dayanılmaz şey
"Bir bakıma içimde
Auschwitz'e karşı nostalji var;
korkunç bir deneydi,
ama bir deneydi işte gene de,"
demesiydi Primo Levi'nin,
tel gözlüğünün camları
stüdyo ışıklarının altında parlayarak,
kendini öldürmeden birkaç hafta önce.[21]

DÖRT ÜLKEDE BİRDEN YABANCI

"Yoğunlaşan trafik sesleriyle gözlerimi açtığımda dışarıda bir defa daha kapalı ama zamanla sıcak

Fotoğraf: Şavkar Altınel

Seul'de bir festival...

olacağı belli olan bir gün vardı. Camdan görünen, hepsinin damlarında büyük sarı plastik bir su deposu olan gri yapılar şimdiden biraz bunalmış gibiydiler.

Giyinip sokağa çıktım. Bir gazete bayiinden İngilizce bir *Korea Herald* gazetesi alıp ne yapacağımı bilmeden amaçsızca yürümeye başladım. Bir grup okul çocuğu sırt çantalarıyla yanımdan geçtiler. İki genç kız yüksek ökçelerinin üstünde sekerek, biraz ileride bir durağa yanaşan turuncu-beyaz bir şehir otobüsüne doğru koştular. Başımın üstünde, havanın ağarmasının soluklaştırdığı bir videolu panoda bir reklam hâlâ hafif hafif kıpırdıyordu.

Bir markette bir tezgâhta ayakta kahvaltı edenler vardı. Girip rafların birinden bir kek, kasanın yanından da bir kâğıt bardakla bir çay poşeti aldım. Paslanmaz çelikten yapılmış, modern bir semaverden su doldurup kendime çay yaptım ve kahvaltı tezgâhına geçip gazetemi açtım.

Birleşme Bakanlığı 'açlıktan kıvranmakta olan bu komünist ülkeye yardım amacıyla' Kuzey Kore'ye yüz milyon dolar tutarında borç vermeye hazırdı. Yılda yüzde bir gibi sembolik bir faizle verilecek olan bu para iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirecekti. ABD de Kuzey Kore'yle silahsızlanma konusunda görüşmeler yapmakta ama Başkan Kim Jong-il'in inatçı tavrından endişe duymaktaydı. Bu arada son zamanlarda gene yeni lokanta ve eğlence yerlerinin açıldığı Seul, Asya'nın önde gelen şehirlerinden biri olmaya devam ediyordu.

İçindeki haberlerin bazılarının İngilizce öğrenmeye çalışanlar için açıklamalı olarak Korece'ye çevirildiği bir eki de olan gazeteyi çöpe atıp dışarı çıktım. Biraz ilerideki metro istasyonuna girip sıcak tehdidine rağmen koyu renk takım elbiseler giymiş olarak işe giden genç yöneticilerle dolu bir trenle merkeze indim ve yerin üstüne çıkıp gökdelenlerin arasında Seul'ün yağ kokulu, ılık havasını bir defa daha soludum.

Önceki gün gördüğüm mağazaların en büyüğü ve gösterişlisi olan Lotte'nin önünde kaldırıma işportacılar diziliydi. Çakmak ve çorap satanların arasında kendisine büyükçe bir yer açmayı becermiş bir adam yerde duran bir ağırlığa uzun lastik bir bantla bağladığı bir tenis topuna elindeki raketle vurup durarak sattığı topların reklamını yapıyordu. Birkaç saniye raketin çıkardığı tok sesi dinleyerek lastik bandın ucundaki küçük yuvarlağın gelip gidişine baktım, sonra köşeyi dönüp yandaki Lotte otelinin döner kapısından içeri girdim.

Tavandan, 'avize' kelimesinin tanımlamaya yetmeyeceği dev ampul kümelerinin sarkmasına rağmen, bir ölçüde loş kalacak kadar büyük olan lobide kırmızı halıların üstünde sessizce oraya buraya seyirten bir iki üniformalı otel görevlisinden başka kimse yoktu. Uzun resepsiyon tezgâhının arkasındaki duvara, daha küçük ve önemsiz otellerde olduğu gibi, dünyanın belli başlı birkaç şehrinde saatin kaç olduğunu gösteren bir dizi saat yerine, her ülkedeki saati gösteren büyük, ışıklı bir dünya haritası yerleştirilmişti. Türkiye'de gecenin üçü, İngiltere'de biri, Chicago'da da önceki akşamın altısıydı. Bir an, oluşumuma katkısı olan her şeyin beni bu yabancı şehirde yalnız başıma bırakarak geçmişe ve karanlığa gömülmüş olduğunu duydum. Sonra çevreme bakınarak ilerlemeye devam ettim.

Resepsiyonun biraz ötesinde, önü lobiye açık bir yemek salonunda birkaç kişi beyaz örtülü masalarda porselen fincanlardan sabah kahvelerini içiyordu. Salonun öbür ucunu boydan boya kaplayan camın ardında yapay bir çağlayanın suları gerçek kayalarla sarmaşıkların arasından dökülmekteydi. Daha ileride birkaç hediyelik eşya dükkânından başka bir şey yok gibiydi. Döner kapıyı itip tekrar otelden çıktım.

Şehirdekilerin çoğu işte olduğundan Seul bugün daha az kalabalıktı. Geniş caddeler trafiğin sesinin iki yandaki yapılardan yankılanmasını engellediği için gürültü düzeyi de fazla yüksek değildi. Turuncu-beyaz otobüslerden, kurye motosikletlerinden ve çoğu siyah, beyaz ya da gri gibi duran Hyundai'lardan oluşan sel boğuk bir uğultuyla akıp gidiyordu. Her şeyi sesi biraz kısılmış bir televizyondan izliyormuş gibiydim.

Büyük bir havayolu ofisinin yanından sağa sapıp bir iki lüks otelin daha önünden geçtim. Sonra ilerideki gökdelenlerin sıra sıra camlarla dolu büyük yüzlerinin arasında beni buraya kadar getiren Kvangvamun Kavşağı'nı gördüm."[22]

GERİ DÖNÜŞÜN İMKÂNSIZLIĞI

Şavkar Altınel, "Uçan Sepet" başlıklı denemesinde anlattığı gibi, hayatla arasına "bakış" girdikten sonra yani "kuşbakışı" bakabilmeyi öğrendikten çok kısa bir süre sonra, yaygın ifadeyle, bir daha hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını kesinliğe yakın bir biçimde hissetmiştir sanki. Sözgelişi, "bildiğini bile bilmeden bildiği dünya," bilinç düzeyine yükselmiştir en azından. Bu bilinç düzeyi ise 'ev'den çıkmayı ve dünyaya dışarıdan bakmayı kendiliğinden getirecektir. Bir 'yolcu'dur artık Altınel, "çevresini görerek dolaşan bir yolcu."[23]

Yıllar sonra bu değişimin korkunçluğunu fark edecektir elbette ama o günün koşullarında böyle bir farklılaşma, heyecan vericidir doğal olarak. Altınel'in sözleriyle, dünya her gün girilip çıkılan bir imtihan gibi kanıksanan 'verili bir gerçekler yığını' olmaktan çıkıp birdenbire bir 'hikâye'ye dönüşmüştür. 'Hikâye'ye dönüşen dünya ise sadece çocukluk dönemi için değil, hemen her zaman heyecan vericidir hakikaten. Dünyayı 'hikâye'ye dönüştürenin, dünyanın kendi ekseni etrafında yaptığı yolculuk kadar, insanın kendi ekseni etrafında yaptığı yolculuk olduğu gerçeği ise bir başka 'hikâye' konusu olsa gerektir.

Aynı denemede, Altınel'in T.S. Eliot ve Yahya Kemal'i zikrederek altını çizdiği bir başka olgu da, bir kez 'ev'den ayrılanın bir daha 'ev'e dönmesinin imkânsızlığıdır. Her ne kadar, Yahya Kemal, tilmizleri tarafından çok defa, 'Mektepten Memlekete' dönen adam gibi resmedilirse de, hatta Beşir Ayvazoğlu, Yahya Kemal'e ilişkin bir kitabına *Eve Dönen Adam* ismini vermişse de, işin özü bu iyimser temennilerle pek fazla örtüşmemektedir. Altınel'in de vurguladığı gibi, Yahya Kemal'in "şiiri dikkatle okunduğunda dönemediği ve dönemeyeceğini de bildiği görülür."[24]

Doğal olarak bunun hemen arkasından o karanlık, karanlık olduğu kadar da tedirgin edici soru gelecektir gündeme: Asıl derinliğini 'ev' kavramında bulan bir güvenlik alanına, bir kente, bir ülkeye, bir dile, bir manzaraya ve daha da önemlisi bütün bunların toplamı olan ana rahmine bir daha dönemeyeceksek eğer, bu çabaların anlamı nedir? Neden çırpınıp durmaktayızdır buna rağmen bir 'O Belde' hayaliyle? Dönemeyeceğimizi bildiğimiz halde, ayrılmaktaki ısrarımızın arkasında hangi makul veya makul olmayan sebepler yatmaktadır? Joseph Campbell'in *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* isimli eserini bir kez daha hatırlamanın zamanıdır şimdi. "Rahmin mezarından mezarın rahmine tam bir daire çizeriz"[25] diyen Campbell, sonsuz

uyku halinin başladığı yerin, bizi, sonsuz uyku haline götürecek ana durak olduğunu ifade ediyor belki de. Üstelik, kimine göre hayli uzun, kimine göre hayli hazin olan bu yolculuğu, "anne memesinde en fazla konaklayan canlı türünün insan olmasından kaynaklandığını" ve "en kalıcı doğal eğilimlerin" bu devrede belirlendiğini söylüyor. Yine de, "rahmin mezarından mezarın rahmine" uzanan süreçte, bir tür 'ev'e dönüşün mümkün olduğunu söyleyebiliriz elbette ama ne dönülen 'ev' dönmeyi umduğumuz 'ev'den izler taşımaktadır artık, ne de 'yolcu' yola çıkandan. Altınel de bilincindedir bunun zaten:

"Ama 'ev'e dönemeyeceksek, bize kalan ne? Tabii kaçınılmaza boyun eğip yol almaya devam etmek; yolcu olduğumuzu, hep yolcu kalacağımızı, bu yolculuğun bizi çoktan ardımızda kalan 'ev'e değil, yalnız ölüme götürebileceğini ve evet, belki de kendimiz ölmeden yazma gücümüzün öleceğini, Wordsworth, Eliot, Yahya Kemal ve Larkin gibi tükenip yazamayacağımızı kabullenmek."[26]

Bu satırların yazarının da birkaç gününü geçirdiği Lotte Oteli'nin resepsiyonunun arkasındaki haritada yanıp sönen ışıklar da aynı aldanışın türküsünü söylemektedir esasen. Altınel'in hayatında yeri olan İstanbul, Chicago ve Londra, 'oluşumuna katkı'da bulunduğu bu insanı, Seul'de büyük bir otelin lobisinde bir başına bırakmıştır bile ve zerre de umursamamaktadır üstelik. Soyut kentler söz konusu olduğunda 'komik' gibi görünen bu yaklaşım, somut isimler söz konusu olduğunda 'ironik' bir çerçeveye bürünecektir tamamiyle ve insan, 'oluşumuna katkı'da bulunan birilerinin, resepsiyonun arkasındaki haritada yanıp sönen ışıklardan daha bile uzak olduğunu fark edecektir birdenbire. Hem 'ev'e dönüşün imkânsızlığının, hem de 'ev'in sadece bir kurgudan ibaret olduğunun anlaşıldığı keskin dönemeçtir bu. Her yolculuğun daha çok ortasında insanı yoklar ve eğer gezgin Şavkar Altınel gibi kendisini 'romantik'lere yakın hissediyorsa, bir daha da peşini bırakmaz. İşin teselli kısmı ise yine yazıdadır ve daha acıklısı, öyle zannedildiğinin bilinmesidir. "Ben de temelde 'gördüklerimi' ve –bunları gören *ben* olduğum için de- kaçınılmaz olarak bir yerde kendimi yazdım. Ve görmek, görülenin dışına çıkmayı içerdiğinden, ben de kendimi dünyada bir yolcu olarak buldum"[27] diyen bir 'yolcu'nun peşine düştüğü Kvangvamun Kavşağı birdenbire karşısına çıkınca neler hissettiğini merak etmez misiniz sahiden:

Dongdaemun Market: Seul'ün ünlü alışveriş merkezi...

Pictorial Korea Dergisi

KIŞ GÜNEŞİ'NE ZAMAN VAR

"Dörtyol ağzının ortasında, yüksek taş bir kaidenin tepesinde, üstünde uzun bir zırh ve başında omuzlarına kadar inen bir miğferle Amiral Yi Susin'in siyah bir heykeli duruyordu. Ucunu yere dayadığı uzun kılıcının kabzasını meydan okuyucu bir tavırla sol eliyle kavramış, öbür elini de beline koymuştu. Yi, birbirleriyle boğuşmaya başlamadan önce tarihlerinin büyük bölümünü Japonlar'la boğuşmakla geçiren Koreliler'in belki de en büyük ulusal kahramanıydı. On altıncı yüzyılın son yıllarında küçük ahşap bir filoyu demir levhalarla kaplattırmış ve 'kaplumbağa gemiler' adını verdiği, tarihin bu ilk zırhlı gemileriyle büyük bir Japon donanmasını ağır bir yenilgiye uğratarak Kore'yi işgal altına girmekten kurtarmıştı.

Amiral'in yüzü kavşakta bir araya gelen, hepsinin değişik bir ada sahip olmalarıyla ünlü caddelerin en genişinin dibinde uzakta duran, bir za-

Seul'de bir siyah bambu ustası...

manlar girip çıkmaya alışkın olduğu Kyongbokkung Sarayı'na çeviriliydi. Yi'nin ölümünden sonra, Japonlar 1910'da ülkeye el koymayı becerene kadar üç yüz yıl daha Kore'yi yöneten Çoson hanedanından kalan saraya özel bir ilgim yoktu. Ama Namsan'a tırmanan teleferiğin pencerelerinden gördüğüm büyük dağların hemen eteğindeymiş gibi durması çekiciydi. Kavşaktan ayrılıp o yöne doğru yürüdüm.

Cadde boyunca gene yer yer coplu ve kalkanlı polisler bekliyordu. Geçmişte bazen, yalnızca kırk kilometre uzakta olan Kuzey Kore'den sızan gizli timler ileri gelen devlet adamlarına suikast düzenlemek ya da önemli yerlere bomba koymak amacıyla Seul'ün göbeğine kadar sokulmayı becerdiklerinden belki de beklemekte haklıydılar. Ama bu ayki hava hücumu provasını kaçırmış gibiydim. Umduğum gibi, sirenlerin çalıp herkesin metro istasyonlarına ve yeraltı geçitlerine sığınmasına tanık olamadım.

Bir köşe başında, camları siyah olduğundan içi görünmeyen bir limuzinin, yüksek duvarların ardında kendisi de görünmeyen Amerikan elçiliğine girmesini beklemem gerekti. Yoluma devam edip caddenin diklemesine kavuştuğu başka bir caddenin öbür tarafında duran saraya yaklaşınca, fazla çarpıcı olmayan yapıların yakın zamanda restore edilmeye başlanmış olduğunu fark ettim. Kıvrık uçlu Kore tarzı damlara döşenmiş, Batı'daki düz kiremitlere benzemeyen, bombeli kiremitler yeniydiler, oymalı saçaklar da Çoson hanedanı zamanında bilinmesi olası olmayan bir madde olan betondan yapılmış ve daha boyanmamışlardı.

Karşıya geçip kemerli kapıdan içeri girdiğimde karşıma çıkan büyük taş avlunun çevresinde de şurada burada iskeleler kuruluydu. Bir köşede iki işçi harç karıyor, bir yerlerden de bir çekiç sesi geliyordu. Bu restorasyon çalışmalarında belli bir isteksizlik ve yasak savma havası sezilmiyor değildi. Seul'ün, geçmişi onarmak yerine, sarayın duvarların üstünden bakan gökdelenlere yenilerini eklemeyi yeğleyecek olduğu izleniminden kurtulmak güçtü.

Avlunun genişliğinin içinde kaybolmuş bir iki kişi çalışmalar nedeniyle girilemeyen yapıların önünde birbirlerinin fotoğrafını çekiyordu. Çocuklu bir aile ayaklarının dibinde gezinen güvercinlere atacak bir şeyleri olmamasının sıkıntısı içindeydiler. Şehirde gördüğüm ilk yabancı olan bir Hintli, o da benim gibi gerçekten görmeye değer tek şeyin arkadaki dağlar olduğunu düşünüyormuş gibi, ellerini cebine sokmuş, gri doruklardaki karlara bakıyordu.

Saraydan çıkarken ben de bir defa daha aynı doruklara baktım. Chicago'da Cumartesi akşamları

Pictorial Korea Dergisi

Geleneksel Seul evleri...

izlediğim, Kore Savaşı sırasında çevrelerindeki ölüm ve yıkıma kara mizahla yüklü şakalarla ve birbirlerine oynadıkları oyunlarla karşı koymaya çalışan bir grup genç Amerikalı askeri doktorla ilgili MASH dizisinden Kore'de kışların son derece sert geçtiğini biliyordum. Biraz önce hava hücumu provasını düşlediğim gibi, bu sefer de kışın geldiğini, kanın doruklardan şehre inip kaldırımları ve caddeleri örttüğünü, taşıtların egzos dumanlarının buhar bulutları oluşturduğunu, her şeyin yalnız sesi biraz kısılmış değil, aynı zamanda da siyah-beyaz bir filme dönüştüğünü düşlemeye çalıştım. Böyle bir Seul daha ilginç olabilirdi; ama gerçekte daha kış çok uzaktaydı: sıcak, beklediğim gibi, artmaya başlamıştı ve şehir hafif yağ kokusunun ve hafif uğultusunun yanı sıra hafifçe bunaltıcı olmaya da devam ediyordu. Çaresizlik içinde, yarım saat daha yürüyüp Tapkol Parkı'na gittim."[28]

1 *Mendilimde Kan Sesleri, Sonrası Kalır, Bütün Şiirleri*, Edip Cansever, YKY, İstanbul 2005, s. 615.

2 *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Joseph Campbell, Çeviren: Sabri Gürses, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000.

3 *Kvangvamun Kavşağı*, Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2004.

4 *Kraliçe Viktorya'nın Düşü*, Yol Notları (Toplu Şiirler), Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2004.

5 *Bütün Şiirler*, Behçet Necatigil, YKY, İstanbul 1994.

6 *Soğuğa Açılan Kapı*, Şiir Üstüne Yazılar, Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2003.

7 A.g.e., s. 20.

8 A.g.e., s. 20.

9 A.g.e., s. 21.

10 *Kvangvamun Kavşağı*, Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2004, s. 74-75.

11 A.g.e., s. 12.

12 A.g.e., s. 16.

13 *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul*, Sefa Kaplan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2006.

14 *Düzenin Yabancılaşması*, Bütün Eserleri 2, İdris Küçükömer, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994.

15 *Kvangvamun Kavşağı*, Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2004, s. 19.

16 A.g.e., s. 75-78.

17 *Yol Notları*, Toplu Şiirler, Şakvar Altınel, YKY, İstanbul 2004.

18 A.g.e., s. 60.

19 A.g.e., s. 63.

20 A.g.e., s. 63.

21 A.g.e., s. 84.

22 *Kvangvamun Kavşağı*, Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2004, s. 80-82.

23 *Soğuğa Açılan Kapı, Şiir Üstüne Yazılar*, Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2003, s. 21.

24 A.g.e., s. 25.

25 *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Joseph Campbell, Çeviren: Sabri Gürses, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000, s. 23.

26 *Soğuğa Açılan Kapı, Şiir Üstüne Yazılar*, Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2003, s. 25.

27 A.g.e., s.23.

28 *Kvangvamun Kavşağı*, Şavkar Altınel, YKY, İstanbul 2004, s. 82-84.

Yer ve Kişi Adları Dizini

YER ADLARI DİZİNİ

A
ABD 280
Adlon Oteli 98
Afrika 91, 102, 105, 117, 127, 184, 210, 269
Ahteman 55
Akademi Sokağı 138
Akdeniz 28, 137, 187, 215, 242
Akropol 137, 138, 139, 140, 141, 142
Albaicin 244, 248, 249
Albaicin Mahalleleri 244
Algonquin Oteli 269
Almanya 97, 98, 108, 111, 112, 114, 117, 118, 130, 131, 150, 251,
Alsancak 41
66. Sokak 266
Amerika 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 72,102, 117, 242, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 274, 279, 284
Amerikan elçiliği 283
Anadolu 40, 46, 84, 115, 139, 216, 232, 233, 234, 235, 236, 237
Anayasa Mahkemesi 213
Ankara 137, 151, 154, 173, 185, 186, 188, 191, 194, 218
Ankara Dil-Tarih Fakültesi 185
Antakya 21
Arabistan 245
Arc de Triomphe 168
Asaf Paşa Yalısı 140
Asi Nehri 13
Asmaaltı 127
Asya 51, 275, 280
Atik-Valde 77
Atina 62, 77, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 259
Atina Yeni Camii 143
Atlantik 113, 151, 154, 157
Auschwitz 279
Avenue de la Granda Armee 199
Avery Fisher Hall 264
Avrupa 13, 14, 19, 36, 45, 47, 68, 71, 72, 74, 75, 76, 81, 85, 92, 93, 95, 96, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 123, 124, 128, 141, 149, 150, 152, 153, 154, 160, 167, 173, 179, 188, 194, 196, 198, 199, 201, 203, 204, 208, 210, 214, 229, 245, 247, 249, 260, 263, 266, 274, 279
Avustralya 45, 223, 226, 230, 275, 277
Avusturya 30, 31, 82, 98, 104, 107, 108
Aydos 70

B
Bâbıâli 206
Babil 111
Baeza 244
Bağdat 108, 109, 266
Bağdat Caddesi 266
Bahama 46
Bahariye Caddesi 114
Bahariye Mevlevihânesi 63, 190
Bahr-i Muhit-i Kebir 51
Baira Mar Caddesi 148
Balıkpazarı 49
Balkan 68, 70, 71, 72, 81, 82
Balkanlar 60, 61, 66, 71, 72, 81, 82, 164
Barselona 244
Batı 14, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 29, 36, 40, 45, 51, 52, 54, 55, 93, 95, 116, 120, 121, 123, 124, 126, 128, 129, 150, 163, 164, 165, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 187, 193, 194, 196, 210, 223, 226, 228,234, 239, 242, 247, 249, 250, 272, 274, 275, 277, 279, 283, 284
Batı Avrupa 249
Bebek 140
Bekâ Ovası 21
Bektaşi Ocağı 236
Belçika 44, 77, 214, 279
Belgrat 26, 164, 233
Berlin 98, 99, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135 148, 176
Beşinci Cadde 259, 260, 264, 270
Beyazıt Meydanı 199
Beykoz 247
Beylerbeyi 127
Beyoğlu 148, 149, 229
Beyoğlu Caddesi 203
Beyoğlu Evlendirme Dairesi 51
Bibliotheque Nationale 81
Biser Oteli 233, 234, 235
Biyografi Kitabevi 265
Bizans 175
Bleecker Street 263
Blue Bar 260
Boğaz 21, 55, 133, 136, 141, 148, 149, 171, 235
Boğaziçi 94, 135, 136, 138, 151, 175, 176, 242, 248
Bombay 275
Bordeaux 260, 261, 270
Boulogne 77
Boulogne Ormanı 199
Brandenburg Kapısı 126
Brasilla 251
Bremen vapuru 113
Bretagne 260, 270
Brezilya 146, 148, 150, 151
Brindisi 95, 96
Britanya 184, 185, 186, 191
Broadway 261, 263, 266, 269
Broadway Caddesi 48
Brooklyn Köprüsü 47
Brüksel 81
Budapeşte 108, 110
Budin 26
Buhara 116
Bulgaristan 47, 70, 72, 98, 99, 100
Burgaz 70
Bursa 68, 232
Bükreş 99, 56, 57, 58, 60, 62, 65, 66
Büyük Postane 199

C
Caddebostan 136
Carl Schruz Parkı 266
Cambre Ormanı 81
Cambridge 184
Cannebiere Caddesi 91
Cebelü'l-Lübnan 21
Cebelü's-Selc 20
Central Park 256, 257, 259, 262, 263, 264, 267, 270

Cenup Amerika 146, 148, 154
Cezayir 126, 129
Charring Cross Road 267
Chicago 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 272, 275, 281, 282, 283
Chicago Fuarı 48
Chicago İstasyonu 50
Chicago Sergisi 41, 45, 46, 48, 49, 52
Chinatown 263, 269
Chinese Cafe 263
Christopher Street 263
Clichy 168
Colombia Üniversitesi Kütüphanesi 41, 42, 43, 46, 47, 49
Columbus Circle (Meydanı) 259, 265, 266
Como Gölü 90, 99
Cordoba 244, 251
Covent Garden 181, 190
Crosby Street 269
Cumhuriyet Üniversitesi 40

Ç
Çamlıca 151
Çanakkale 54, 107, 120, 133, 183
Çankaya Köşkü 97
Çengelköy 140
Çınaraltı Kahvesi 279
Çin 123, 127, 129, 142, 269
Çinçinati (Cincinati) 104

D
Darro 249
Dârşenbit 13
Dârülfünûn 82, 127, 152
Darüşşafaka 63
Denver 274
Detroit 48
Detroit Gölü 48
Direklerarası 191
Divanhâne 29, 34
Diyarbakır 13, 275
Diyarbekir 68
Doğu 24, 29, 33, 45, 93, 95, 98, 109, 126, 160, 162, 163, 164, 169, 171, 172, 174, 177, 179, 187, 189, 190, 211, 234, 235, 236, 237, 239, 251, 275, 276, 277, 279
Doğubeyazıt 95
Dresden 251
Duranlı 70
Düsseldorf 251

E
Edirne 31, 130
Eiffel 168, 178
Ekuvatör 151
Elhamra 242, 244, 245, 247, 248, 249, 250
Elhamra Sarayı 244, 245, 247, 250
54. Sokak 259
Emirgân 140, 150, 279
Empire State Binası 255
Empire State Building 261, 266
Endonezya 224, 225
Endülüs 241, 244, 245, 247
Erenköy 150
Erenköy Sanatoryumu 106
Eskisaray 148
Eski-Zağra 70
Esplanade Oteli 98
Essen 251
Estonya Elçiliği 275
Eteklik Çarşısı 191, 193
Etoile 168, 200, 205
Eyüp 63

F
Faliron 137, 144
Fatih 70
Fatih Cami-i Şerifi 49
Fauri 62
Fenerbahçe 136
Filibe 70
Filipinler 46
Filistin 217, 250
Finlandiya 275
Flamengo Koyu 152
Floransa 154
Frankfurt 254, 102, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118
Frankfurt İstasyonu 108
Fransa 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 44, 114, 150, 187, 196, 198, 207, 208
Fransız bahçeleri 32, 33
Fred F. French Building 260

G
Galata 44, 137, 144, 149, 216, 219
Galata Köprüsü 149
Galatasaray Caddesi 199
Galatasaray Lisesi 77, 216, 219
Galatasaray Sultanîsi 75, 201
Galiçya 54
Gare de Lyon 204
Garp 77, 88, 90, 94, 119, 130, 133, 142, 172, 174, 175, 177, 179, 196
Gazi Terbiye Enstitüsü 173
Gebze 150
Gemlik 49
Gençlik Parkı 218
Generalife 249
Genes 91, 95
Geothe'nin evi 115
Glasgow 272
Glifada 144
Granada 242, 244, 248, 249
Grande Bretagne Oteli 137
Greenwich Village 261
Green Lines 247
Green Park 80
Grove Street 263
Gülbin Dağı 21
Güney Amerika 269, 184
Güney Kore 278

H
Halep 18
Haliç 148, 149, 152
Hama Kalesi 13
Hama şehri 13
Hambourg 110, 115
Hamburg 98, 251
Hamutan 13
Han ırmağı 276
Harabatî Baba Türbesi 271, 272, 273, 274
Harana Dağları 249
Harasta Köyü 17
Hawaii adaları 46
Hayvanat Bahçesi 265
Heidelberg Darülfünunu 110
Helmsley Building 260
Helsinki 275
Hısn-i Keyfa 13
Hicaz 21
Hicaz Vadisi 21
Hindistan 117, 187, 264, 266, 269
Hint 116, 117
Hollanda 150
Houston Street 263
Hyde Park 193
Hollanda 269

I
Illinois 42

İ
İberya 245
İkbal Kıraathanesi 84
İkinci Cadde 259
İngiltere 51, 52, 150, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 191, 194, 251, 274, 281
İstanbul 272, 275, 279, 282, 284
İpsala 95
İran 187
İskenderiye 259
İskenderiye Mektebi 110
İslamabad 251
İsmail Paşa yalısı 140
İspanya 13, 77, 187, 242, 244, 245, 248, 249, 251
İsrail 184, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219
İstanbul 21, 24, 26, 31, 38, 41, 42, 43, 52, 54, 55, 58, 59, 60, 66, 68, 69, 72, 74, 75, 76, 77, 80, 82, 85, 86, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 123, 124, 126, 134, 136, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 157, 158, 164, 171, 173, 175, 176, 180, 183, 185, 187, 188, 189, 190, 194, 202, 204, 208, 220, 222, 223, 229, 230, 239, 244, 251, 254, 259, 266, 267, 270
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 189
İsveç 247
İsviçre 10, 44, 74, 78, 148,
İtalya 91, 95, 97, 150, 187, 251
İzmir 40, 41, 157, 210, 225, 248
İzmit 44

J
Japonya 274
Java 47
Jeologi ve Fizik Müzesi 193
JFK 259
Juilliard School 264

K
Ka'be-i Şerif 13
Kadıköy 114
Kadife Han 15
Kadir Kaya Yaylası 164
Kafkas 126, 129
Kafkaslar 129
Kağıthâne 26
Kahire 47
Kaliforniya 51
Kalkandelen 235, 236, 238
Kalkandelen Belediyesi 236
Kanada 187, 277
Kandehar 174
Kandilli 140, 267
Kandilli Korusu 140
Kanlıca Burnu 140
Kara Dirin 233
Kara-Çin 186
Karadeniz 151
Karaköy 77
Karinâbâd 70
Karlofça 26
Karşıyaka 41
Kartaca 111
Kayalık Dağlar 277
Kazvin 187
Kemeraltı 65
Kesinkes Strand 269
Keşmir 174
Kıbrıs 184, 269
Kırım 66, 183
Kızıl-Çin 186
Kibutz 215, 216, 218, 219
Kobakapana Oteli 154
Konkordiya 200
Konya 189, 194
Konya Halkevi 189
Konya Mevlânâ Dergâhı 194
Konya Ovası 124
Kore 274, 276, 278, 280, 282, 283, 284
Korkovada 151
Kosova 232, 239
Köln 251
Körfez 139, 140, 148, 152, 157
Köy Enstitüleri 186, 193
Kreutzberg 269
Kuala Lumpur 276
Kudüs 209, 210, 211, 213, 214
Kut-ül Amârâ 54
Kuzey Afrika 245
Kuzey Amerika 187, 263
Kuzey Avrupa 245
Kuzey Kore 280, 283
Küba 48, 52
Kürdistan dağları 115
Kvangvamun Kavşağı 271, 272, 274, 278, 281, 282, 284
Kyongbokkung Sarayı 283

L
La Scala 100
Labrador 187, 275
Lâle Devri 26, 247
Lâle İşkembecisi 229
Levent 259
Lexington Avenue 259, 270
Likabet Tepesi 137
Lincoln Center 260, 263, 264
Lingfield 184
Little Italy 269
Livadya 66
Liverpool 44, 52
Lizbon 152
Lompalanka 100
Londra 44, 77, 80, 81, 110, 111, 176, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 247, 259, 272, 275, 279, 282
Londra Mahmudpaşası 193
Londra Özel İdaresi 183
Lotte 280, 282
Lotte Oteli 280, 282
Louvre 168, 170
Lozan 198
Luisiana 44
Luxembourg Parkı 77, 167, 179
Lübnan Dağı 21

M
Mabeyn 43
Mac Dougal Street 263
Macaristan 98, 107, 165, 191
Madison (Avenue) 260, 270
Madrid 68, 244, 248, 251
Magrib 116
Main Nehri 117
Makam-ı İbrahim (örtüsü) 13
Makedonya Cumhuriyeti 232
Malta 50, 52
Manastır 63
Manisa 248
Mannerheim Müzesi 275
Marmara 148, 185
Marne Bozgunu 98
Marsilya 44
Marsilya 76, 77, 90, 91, 92, 93, 95, 97
Meaux koleji 80
Medine 13
Mekke 13, 21
Mekke Kapısı 13
Mekke-i Mükerreme 21

Meksika 48, 51, 52, 259
Meksika lokantası 259
Menuf 13
Metropolitan Müzesi 258, 265
Mısır 13, 47, 215
Michigan 42, 52
Michigan Gölü 52
Milano 100, 251
Mize Boğazı 20
Modon Sarayı 37
Montmartre 168, 207
Montparnasse 171, 203
Montreux 196
Moskova 187
Moşav 219
Mulberry Street 269
Mülkiye Mektebi 107
Münih 162, 166, 251

N
Namsan 274, 275, 276, 283
Napoli 269
Narmanlı Yurdu 173
Nauheim 110
Nazarto (Limanı) 27
New Jersey 47
New York 44, 47, 48, 52, 196, 254, 255, 258, 259, 260, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 275
New York Limanı 47
New Yorker Oteli 266
Nicheroy 157
Ninova 111
Nişantaşı 136
Norveç 51
Notre-Dame Kilisesi 160, 167, 168, 173, 174, 175, 176, 177, 180
Notre-Dame de Sion 160
Nürnberg 251

O
Oak Bar 270
Ohio State Üniversitesi 149
Ohri 233, 234, 235
Okyanus 148, 154, 157, 227
10. Sokak 263
Opera Meydanı 207
Orhantepe 185
Orşova 99
Orta Asya 149
Ortadoğu 236
Oxford 184
Oxford Caddesi 227

P
Paddington Pazarı 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231
Palermo 269
Panteon 76
Paris 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 105, 110, 124, 136, 146, 154, 159, 160, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 247, 254, 263, 265, 275, 279
Paris Odeon Tiyatrosu 202
Paris Ulûm-ı Siyâsiyye Mektebi 82
Park Avenue 260, 270
Parte-Maillot 199
Partenon 137, 140, 142
Pasarofça 26, 31
Passau 108
Paşa Limanı 144
Patagonya 46
Patio de las Arrayanes 245
Patio de los Leones 245
Pazarcık 55
Pekin 275
Perry Street 261
Persepolis 259
Peşte 99, 108, 110
Peter Pan heykeli 266
Petropolis 150, 157, 158
Pigalle 168
Pire 137, 144, 261, 266
Plevne 66
Portekiz 149, 150, 152, 248
Posta Telgraf Nezareti 202, 214
Prag 244
Provanca 27

Q
Quartier Latin 80

R
Rakofça 71
Regent Park 80
Rehber-i İttihat Mektebi 202
Reichstag 131
Reyes Catolicos 249
Rio 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158
Rio de Janerio 146, 150, 152, 153, 155
Riva 247
Robert Kolej 272
Roma 93, 94, 96, 97, 215, 150, 153, 162, 165, 169, 173, 176, 177, 180, 251, 270
Romanya 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67
Ruhr 251
Rumeli 68, 74, 133, 136, 139, 141, 232
Rumelihisarı 88, 136, 141
Rumplmeyer Kahvesi 117
Rusçuk 100
Rusya 66, 81, 82, 187

S
Sacré Coeur 207
Sâdâbad 26
Saint Cloud 34, 36
Saint James Parkı 80
Saint Louis 174, 178
Saint Michael 77, 167
Saint-Chapelle 174
Sala de los Embajadores 245
Salamanca 251
Salt Lake City 274
Salzburg 198
Santander 251
Saray 90, 96, 97, 100, 107
Sarayburnu 148
Sarıyer Börekçisi 229
Seine Nehri 168, 178
Selânik 59, 69, 71, 75, 76, 77, 144
Semerkant 116
Seul 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284
Seul Kulesi 276
Sevilla 251
Sidon 111
Sierra Nevada 249, 250
Silistreol (savaşı) 62
Simeranya 206
Sirkeci 103
Sirkeci Tren İstasyonu 74, 75
Sirkeciler Mahallesi 13
Sitti Nefise 13
Sivas 40, 201, 233, 234
Sofya 47, 55, 57, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 77, 90, 100
Sofya İstasyonu 104

Soho 265, 269, 270
Springfield 42
Stadiu Sokağı 138
Starbucks 266
Struga 232, 233
Suadiye 136
Suriye 91, 95, 107
Süleymaniye 267
Sydney 222, 224, 229
Sydney Opera Binası 224

Ş
Şam 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 43
Şam Ovası 17
Şanzelize 151, 200, 205
Şanzelize Caddesi 200, 205
Şar Dağı 68, 232, 239
Şar Dağları 236
Şark 51, 81, 127, 128, 104, 116, 117, 172, 174, 210
Şecar Kalesi 13
Şehrezol 13
Şekerkülâhı Dağı 151, 157
Şıpka 68, 72
Şimal 44
Şişli 136

T
Tahran 275
Taj Nehri 152
Tak-ı Zafer 205
Taksim 136, 149
Taksim Meydanı 200
Tapkol Parkı 284
Taunus Dağı 115
Tel Aviv 210, 213, 215, 218, 219
Teşvikiye 136
The Manhattan Chase Bank 260
Theresopolis 157
Tijulka Kayaları 150
Times Squere 266
Tiran 97
Tokatlıyan 88, 200
Tokmakburnu 140
Tokyo 275
Toledo 244, 251
Topkapı 37
Toscana 269
Tower Bridge 191
Trablusgarp 130
Trablus-Şam 13
Trabzon 164
Trans-Asya Türk Otobüsü 149
Triyeste 96
Trump Tower 260
Tulon 27, 29
Tuna 66, 68, 98, 99, 114, 165
Tunus 126, 129
Türkiye 91, 92, 98, 117, 123, 126, 128, 134, 146, 149, 157, 158, 184, 186, 189, 190, 191, 194, 196, 203, 209, 210, 213, 219, 220, 225, 229, 234, 238, 269, 276, 281, 244, 249, 250, 251

U
Used Book Cafe 269
Uzak-Doğu 187, 260

Ü
Üsküdar 103, 148, 157
Üsküp 68, 69, 71, 72, 73, 75, 78, 232, 234, 237, 239

V
Vakıf Hanı 199
Vandalesya 244
Vaniköy 202
Vardar 78
Varşova 69
Vefa İdadîsi 202
Venedik 96, 154, 251
Versaille 154
Versay Sarayı 30, 36, 37
Vezüv rasathâneleri 72
Victoria Albert Müzesi 193
Village 260, 261, 263, 265, 270
Viyana 12, 14, 19, 24, 26, 29, 270, 98, 99, 108, 110, 165, 166, 203

W
Wall Street 263
Washington 52
Wells Park 228, 229
Whitney Museum 260, 263, 265
Wiasbaden 110

Y
Yanakis pastahanesi 139
Yanbolu 70
Yemen 17, 174
Yeni Camii 279
Yeni Zelanda 277
Yenikapı Mevlevîhânesi 190, 194
Yeni-Zağra 70
Yerköy 66
Yeşilköy 88, 97
Yugoslavya 232, 234, 235, 236, 238

Z
Zapion 137, 142
Zeynep Hanım Konağı 83
Zuhal gezegeni 36

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

A
A. M. Celâl Şengör 187, 194
Abdullah Uçman 26, 38
Abdurrahman Şeref Bey 75
Abdullah Cevdet 77, 80
Abdülhak Hâmid Tarhan 41, 44, 52, 80, 8188
Abdülhak Şinasi Hisar 88, 97, 100, 107, 109, 112, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 247
Abdülkadir-i Merâgî 174
Abdürreşid İbrahim 123
Adalet Ağaoğlu 206
Agâh Sırrı Levend 62, 63, 64, 65
Ahmed (Irsoy) Dede 190
Ahmed Ferid 82
Ahmet Han Hazretleri 30
Ahmet Mithat Efendi 200, 276
Ahmet Rasim 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67
Ahmet Emin Yalman 153
Ahmet Hamdi Tanpınar 24, 38, 77, 81, 82, 85, 86, 88, 100, 104, 112, 118, 138, 140, 143, 144, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180
153, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 202, 206, 208, 254, 264, 275
Ahmet Haşim 59, 75, 82, 84, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 153, 202, 206, 247, 254
Ahmet Kabaklı 108
Ahmet Kutsi Tecer 118, 153
Ahmet Muhip Dıranas 266
Ahmet Turan Alkan 40, 52
Albert Einstein 226
Albert Sorel 75, 82
Aleksandr Borodin 173
Ali Bulaç 129, 134
Ali Efendi 59
Ali Mümtaz Arolat 83
Ali Naci Karacan 103, 104, 202
Alphonse de Lamartine 275
Alphonse Karr 75
Andrew Wyeth 265
Annie Mason 45
Apollinaire 165
Arif Bozacı 238, 254
Arshile Gorky 269
Aslı Erdoğan 155, 158
Attilâ İlhan 276
Auguste Renoir 163, 164, 178
Aziz Dede 174

B
Bağdatlı Ruhî 80
Bayram İbrahim 238
Bedii Faik 153, 158
Behçet Necatigil 108, 130, 134, 232, 239, 273, 279, 284
Behzat Butak 202
Beşir Ayvazoğlu 193, 201, 205, 208
Blaise Cendrars 165
Burhan Felek 58, 59
Bülent Ecevit 232, 234

C
Cahit Sıtkı Tarancı 205
Cahit Tanyol 112
Can Yücel 183, 184, 189, 194
Carter Vaughn Findley 149
Cem Karaca 223
Cemal Paşa 107
Cemal Süreya 276
Cemaleddin Efganî 129
Cemil Meriç 52, 165, 177, 264, 276
Cenab Şahabeddin 81
Cengiz Çandar 259
Cevdet Bey 50
Charles Baudelaire 74, 105, 178, 179
Claude Debussy 173

Ç
Çar Boris 72
Çar Ferdinand 72
Çar III. Aleksandr 66
Çetin Altan 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221

D
D. Mehmet Doğan 128, 134
Damat İbrahim Paşa 24, 30
Dede Efendi 173
Doktor Abdullah Cevdet 201
Doktor Nâzım 77
Dük d'Orleans 28, 30, 34

E
Edgar Allan Poe 74
Edip Cansever 272, 284
Edward Heath 184
Edward Said 222, 226, 229, 230, 275
Elia Kazan 269
Elif Naci 202
Emile Verhaeren 108
Emir-i Hac Sinan Paşa 17
Enis Batur 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270
Ernest Hemingway 275
Esved ibn Mikdad 14
Eşref Bey 131
Evliya Çelebi 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 29, 185, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 254
Ezra Pound 226

F
Fahri Bey 46
Falih Rıfkı Atay 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 247
Fatma Bostan Ünsal 123, 129, 130, 134
Fatma Tülin 257, 267, 269
Faust 113
Fazıl Hüsnü Dağlarca 232
Ferit Kam 127
Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) Bey 112
Fikret Âdil 191
Firdevsî 130
François Villon 178
Franz Kafka 244
Franz Liszt 173

G
Gazalî 123
General Fuad 91
General İgnatif 66
George Steiner 226
Gérard Labrunie Nerval 275
Gottfried Wilhelm Leibniz 123
Gustave Flaubert 80
Guy de Maupassant 200
Gürcü Mehmed Paşa 14

H
H. de Kayserling 118
Hacı Bektaş 236
Hafız Post 173, 174
Hakkı Bey (Paşa) 43, 99
Hakkı Süha Gezgin 105
Halid ibn Velid 14
Halide Edip Adıvar 146
Halil Berktay 242
Halit Ziya Uşaklıgil 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 146
Harabatî Baba 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239
Hamid Bey 62
Hasan Âli Yücel 194, 202
Hasan Pulur 58, 59
Hazret-i Ali 14
Hazret-i Ubeyd ibn Cerrah 13
Herbert Marcuse 226
Hıdiv İsmail Paşa 140, 141
Hikmet Feridun Es 247
Hilmi Yavuz 171, 172, 128, 275
Hilmi Ziya Ülken 124, 126, 130, 134
Hoca Şakir Efendi 40
Hulki Aktunç 256
Humbaracı Ahmet Paşa 249
Hürriyet Hanım (Miss Liberty)48
Hüseyin Cahid Bey (Yalçın) 50
Hüseyin Efendi 41
Hüseyin Siret 77, 81

I
Itrî 173, 174

İ
İbn Arabî 123
II. Abdülhamid 76, 82, 88, 141, 149, 150, 167
II. Mahmut 276
İbn Haldun 245
İbn Sina 123
İbrahim Müteferrika 37, 249
İbrahim Naci Bey 69, 71, 72
İdris Küçükömer 276, 284
İlhami Safa 206
İlteriş Özhan Kaplan 255, 256, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 266, 267
İsâ Ağa 17
İshak Reyna 216
İsmail Dede Efendi 173
İsmet Paşa (İnönü) 85, 146

J
James Laughlin 263
Jean Baudrillard 259, 263, 270
Jean Grave 80
Johann Wolfgang von Goethe 113
Joni Mitchell 263
Joseph Campbell 272, 281, 284

K
Kanunî Sultan Süleyman 26
Kapıcıbaşı Kara İnci 31
Kara Mehmed Paşa 19
Kasım Ağazâde 17
Kemal Midhad 81
Kemal Tahir 276
Kılıç Ali Paşa 249
Kömürcü Hafız 174
Kral Ferdinand 72
Kraliçe Elizabeth 187
Kubilay Han 51

L
Lady Diana 184
Latife Uşşakî 97
Lon Chaney 116
Ludwig Van Beethoven 173

M
Marcel Proust 136, 138, 219, 220
Mahmut Tali Öngören 244
Malato 80
Mâlik ibn Eşter 14
Marcel Ayme 219, 220
Mareşal de Villerdi 30
Mareşal Mannerheim 275
Mareşal Tito 234
Marie Édouard Vaillant 80
Marquis de Bonnac 31
Matmazel de Charles Conde 34
Matmazel de Laroche Severin Conti 34
Max Frisch 260
Mehmed Han Hazretleri 30
Mehmed Rauf 88, 202
Mehmet Âkif Ersoy 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 276
Mehmet Ali Pamir 191
Mehmet Emin Türkçü 133
Mehmet Kaplan 165, 168, 169, 172, 180
Mevlânâ Celâleddin Rumî 236
Michael Brix 33, 38
Miss Meysın 43, 44, 45, 48, 50, 51, 52
Mithat Cemal 127, 130
Mösyö Koloşef 72
Muallim Naci 79, 88
Muhammed Abduh 129
Muhsin Ertuğrul 202
Murat Ağa 174
Murakami Haruki 275
Murat Belge 37, 38, 81, 86, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251
Musa Ağa 17
Mustafa Kemal Atatürk 77, 97, 190, 185, 190, 194, 232, 236
Mustafa Necati Sepetçioğlu 236
Mustafa Şekip Tunç 84, 202
Mükrimin Halil 172

N
Nadir Nadi 198, 199, 204, 208
Nakiye Hanım 69, 70, 71, 72
Namık Kemal 41, 59, 129, 133, 179, 247, 276
Nasıfoğlu Mehmed Efendi 17
Nâzım Hikmet 153, 206, 276
Nebil Özgentürk 213, 216, 220
Necip Fazıl Kısakürek 77
Necmettin Halil Onan 83
Nesimî 133
Neşâtî 81, 173, 180
Nihat Ziyalan 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231
Niyazi Bey 115
Nurdan Gürbilek 171, 180
Nurettin Topçu 128, 130, 134
Nurullah Atâ (Ataç) 83, 112, 153

O
Oğuz Atay 150, 158, 206

Orhan Pamuk 54, 55, 58, 59, 60, 66, 136, 137, 138, 144, 169, 176, 180, 183, 194, 275
Orhan Şaik Gökyay 57, 66
XIV. Louis 176
XV. Louis 176

Ö
Ömer Seyfettin 146

P
Paul Morand 165
Paul Valery 112
Paul Verlaine 80, 105, 176, 177
Peyami Safa 153, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210
Philip Larkin 282
Pierre de Ronsard 171
Pierre Loti 275
Prens Charles 184
Prens Henry 184
Prof. Ahmed Güner Sayar 187, 189
Prof. Dr. Mehmet Kaplan 136, 137, 144
Prof. Dr. Muharrem Ergin 232
Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu 140
Prof. Halil İnalcık 172
Prof. Nilüfer Göle 163, 174, 180
Prof. Ömer Lütfi Barkan 236
Prof. Sabri Ülgener 199

R
Râbia-i Adeviyye 13
Râci Efendi 70
Recaizâde Mahmud Ekrem Bey 150, 201
Redîfe Hanım 78, 79
Reşat Nuri Güntekin 146
Rıza Nur 85
Richard Strauss 173
Richard 173
Ruşen Eşref Ünaydın 151

S
Sadrazam Damat İbrahim Paşa 24
Sadullah Ağa 174
Said Mehmed Efendi 37
Saint-Exupery 165, 166
Salâh Birsel 33
Salâh Cimcoz 50, 52
Salih Zeki 184
Salman Rüşdi 275
Sami Bey 91
Samuel Beckett 226
Sâriyetü'l-Cebel 14
Sébastien Faure 80
Selahattin Hilav 128, 171, 172, 180
Seyit Ali Kahraman 18, 21
Sinan Paşa 17
Sir David Kelley 191
Sir Hugh Knatchbul Heugessen 191
Sir Percy Lorraine 190
Sir R. J. Bowker 188
Spinoza 123
Stephane Mallarme 171
Sultan Aybeğ et-Türkmanî 13
Sultan Aziz 140
Sultan Hamid 141
Süleyman Bustânî Efendi 42
Süleyman Numan Paşa 50
Süleyman Sâdi 50

Ş
Şavkar Altınel 112, 118, 254, 260, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284
Şecerüddür Hatun 13
Şerif Hüseyin Paşa 131
Şeyh Galib 24, 38
Şeyh Sadeddin Efendi 79
Şinasi 179
Şükrü Kaya 50

T
T. S. Eliot 281, 282
Tarık bin Ziyad 245
Tarık Buğra 276
Tevfik Fikret 81, 130, 132, 141, 202
Theophile Gautier 169
Thomas More 206
Tommaso Campenella 206
Tony Blair 184
Truman Capote 256

U
Ubeydullah Efendi 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 251
Ukayl ibn Ebi Talib 14

Ü
III. Ahmed 24
III. Murat 174,
III. Selim 75

V
Valene Smith 256
Valery Larbaud 165
Victor Hugo 80, 173, 177,
Vladimir Nabokov 226

W
Walt Whitman 297
William Wordsworth 282, 320
Winston Churchill 219
Wolfgang Amadeus Mozart 191, 226, 167, 198, 208

Y
Yahya Kemal 26, 54, 86, 94, 97, 104, 105, 107, 109, 112, 127, 128, 136, 139, 153, 160, 167, 168, 169, 171, 176, 183, 184, 194, 196, 202, 232, 254, 267, 275, 279, 281, 282
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 84, 97107, 109, 110, 146, 206, 247
Yalçın Küçük 194
Yaşar Şadi 88
Yavuz Bülent Bâkiler 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239
Yezid b. Süfyan 14
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi 14
Yunus Emre 236
Yunus Kâzım 83
Yusuf Akçura 82
Yusuf Ziya Ortaç 88, 96, 97, 100, 107, 108, 118, 127, 134, 201, 207
Yücel Dağlı 18, 21

Z
Zekâi Dede 174
Ziya Gökalp 276
Ziya Paşa 80, 123, 179

Türk Yazarlarının Gözüyle Dünya Kentleri'nde, Evliya Çelebi'den Ahmet Hamdi Tanpınar'a, Ahmet Haşim'den Çetin Altan'a, Hasan-Âli Yücel'den Şavkar Altınel'e uzanan bir çizgide, yaklaşık dört yüz yıllık bir süre içerisinde, dünyanın muhtelif kentlerinin 'bizim' yazarlarımız tarafından nasıl algılandığını; önce Osmanlı'nın, arkasından Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışındaki hayat tarzlarının ve bu hayat tarzlarını meydana getiren zihniyetlerin, ne türden yadırgayışlara ve kıyaslamalara yol açtığını ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken de, seçtiğimiz yazarların edebiyatçı niteliğiyle öne çıkan isimler olmasına dikkat ettik. Evliya Çelebi, sevimli mübalağalarıyla işin alfabesi olduğu için, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Sefaretnâmesi'nde Batı'yla hakiki anlamda ilk temasın yansımalarını taşıdığı için, Ubeydullah Efendi ise cesaret ve cüretiyle Osmanlı münevverine dair önkabulleri altüst ettiği için, 'edebiyatçı' kimliğinin dışında kaldıkları halde ekibe dahil edildi. Diğer isimlerin edebiyatla ilgisi ise herhalde tartışma gerektirmeyecektir.

9 789944 370295